קהילות הרתעה: הצלחתה של נורמה רציונלית ביחסים בין מעצמות העל, 1950-1973

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת: אמיר לופוביץ

הוגש לסינט האוניברסיטה העברית, בירושלים

אב תשס"ז, אוגוסט 2007

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של פרופסור עמנואל אדלר.

אבסטרקט

טענתי במחקר זה היא שאסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום בענישה היא רעיון שהתפתח במערכת הבין לאומית, הופץ ואף מוסד בה. באופן זה, ובהמשך לטענות הקיימות בספרות המחקרית לגבי התנאים להצלחת הרתעה, טענתי היא כי יש חשיבות לבחון לא רק את יכולותיהם החומריות של השחקנים ואת אמינות השימוש ביכולות אלה, אלא גם את ההבנות האסטרטגיות המשותפות שלהם. הבנות אלה תורמות להצלחת אסטרטגיית ההרתעה לא רק בכך שהן יוצרות ידע המאפשר ליריבים להבין טוב יותר האחד את השני, אלא גם בכך שמיסוד ידע זה הופך בעצמו להיות למנגנון חזק כאשר הוא מעצב ואף מגדיר את תפיסות השחקנים לגבי תפקידיהם האסטרטגיים. בדרך זו מיסוד הידע לגבי ההרתעה יוצר השפעות פנימיות והשפעות בין-לאומיות אשר מגבילות את היכולת לסטות מקיום אותם רעיונות של הרתעה. כך פעמים רבות אסטרטגיית ההרתעה הופכת לא רק להיות אמצעי להשגת ביטחון, אלא אף למטרה בפני עצמה.

אני סבור, כי דרך ראיה כזו מדגישה את חשיבותם של תהליכי למידה, סוציאליזציה, ואף של תהליכי הבניה חברתית, אשר גם ניתנים לתיאור ולהסבר בצורה הטובה ביותר באמצעות חקר אסטרטגיית ההרתעה כנורמה אשר התפתחה במערכת הבין-לאומית, ואשר יש לה השפעות המסדירות את התנהגותם של שחקנים, אך גם השפעות אשר מכוננות את הזהויות שלהם.

עוד אני טוען, כי המושג **קהילת הרתעה** אותו פיתחתי במחקר זה, מאפשר לדון בהיבטים החומריים והרעיוניים, אשר משפיעים על הדרך שבה הרתעה על-ידי איום מביאה להימנעות מאלימות, ובמיוחד להימנעות מאלימות לאורך זמן. המסגרת המחקרית המוצעת מבוססת על כך שבתנאים מסויימים הפרקטיקות של ההרתעה יכולות להתמסד ולהוביל ליצירת קהילת ידע, שבה צדדים לסכסוך מצליחים לפרש את התנהגות יריביהם כהתנהגות אשר נועדה לשמר ואף לחזק את הפרקטיקות הללו. באופן זה, ביסוסה של הקהילה מאפשר לשחקנים בקהילה כזו להבין שמטרתם של יריביהם אינה פייסנות מחד, אך מנגד מטרתם גם אינה הסלמה למלחמה. כך בקהילה כזו נורמת ההרתעה מהווה את תוכן הקהילה, ואילו הזהות היא הדרך, שבה הנורמה באה לידי ביטוי אצל כל אחד מן השחקנים.

באופן ספציפי יותר, אני מבקש להראות במחקר זה כיצד רעיונות ההרתעה שהתפתחו בארה״ב השפיעו ועיצבו את ההתנהגות האסטרטגית של שתי המעצמות במהלך המלחמה הקרה, ובכך סייעו להקטנת הסיכוי לפרוץ אלימות ביניהן. תהליך זה הגיע לשיאו ביצירת קהילת הרתעה בה נטלו חלק שתי המעצמות עם חתימת הסכמי SALT בשנת 1972. דגש רב ניתן במחקר לבחינת משברים מרכזיים שפרצו בין המעצמות במהלך התקופה הנחקרת. למשברים אלה יש חשיבות רבה, שכן מחד הם מבטאים כישלונות של הרתעה קודם לביסוס קהילת ההרתעה, אך מנגד הם היוו נקודות מוקד מרכזיות אשר אפשרו למעצמות ללמוד טוב יותר את המשמעות של רעיונות ההרתעה על-ידי איום ולהתגבר על חסמי למידה שונים, חסמים אשר הגבילו את תהליך הפנמת רעיונות אלה.

תוכן עניינים

מבוא	**1**
1. מבנה המחקר	8
2. הנחות היסוד של המחקר	14
3. תרומת המחקר	22
פרק ראשון – מסגרת תיאורטית	**26**
1. סקירת ספרות	26
2. בניית המושג של "קהילות הרתעה" – קהילות	43
3. בניית המושג של "קהילות הרתעה" – נורמה	48
4. בניית המושג של "קהילות הרתעה" – זהות	56
5. היווצרות קהילות הרתעה	64
6. השערות המחקר	86
7. מתודולוגיה	89
פרק שני – התנאים המזרזים בהתפתחות קהילת ההרתעה: תחילת למידת אסטרטגיית ההרתעה בארה"ב 1950-1958	**106**
1. מבוא	106
2. התפתחות קהילת ההרתעה – תנאים מזרזים: פרוץ המלחמה הקרה, והנשק הגרעיני	107
3. התפתחות נורמת ההרתעה – שלב עליית הנורמה	118
4. עליית הנורמה - דרך השפעת מאפייני ספרות ההרתעה וסוכני ההרתעה על תהליך הלמידה של המנהיגות הפוליטית	122
5. חסמים על למידת ההרתעה בבריה"מ ובארה"ב והתמודדות עימם	130
6. דו"ח ה- NSC-68	138
7. השפעת היעדר קיום קהילת הרתעה על האלימות במאבק הבין-מעצמתי במלחמת קוריאה	144
8. דיון בהשערות	155
9. סיכום: עליית נורמת ההרתעה, למידת ההרתעה וחסמי למידה	166
פרק שלוש - משבר ברלין	**170**
1. מבוא	170
2. משבר ברלין – הגורמים למשבר	172
3. דרך סיום המשבר	197
פרק ארבע – משבר הטילים בקובה	**200**
1. מבוא	200
2. הגורמים למשבר	203
3. כישלונות הרתעה בפרוץ משבר הטילים	215
4. הרתעה במהלך המשבר	226
5. סיום המשבר	232
6. למידה (מוגבלת של) הרתעה על-ידי איום במשברי קובה (וברלין)	235
7. סיכום הפרק ודיון בהשערות	254

פרק חמש: הפנמת נורמת ההרתעה – שיחות והסכמי SALT	**262**
1. השינויים באסטרטגיה האמריקאית בתחילת שנות ה- 60	263
2. השפעת השינויים האסטרטגיים בארה"ב על התפיסות האסטרטגיות בבריה"מ	272
3. למידת רעיונות ההרתעה – השפעת ה"מורים האמריקאיים"	276
4. השפעת השינויים הרעיוניים באסטרטגיה ובשיח האסטרטגי בבריה"מ	283
5. תהליך SALT	294
6. דיון בהשערות ובפסוקי התנאי	301
פרק שש: השפעת קהילת ההרתעה על התנהגות המעצמות ועל יחסיהן ומשבר 1973	**312**
1. ההשפעות של נורמת ההרתעה והסכמי SALT	313
2. ההתמודדות עם טענות לגבי הפרות של נורמת ההרתעה ושל הסכמי SALT	316
3. רקע למשבר 1973	324
4. המידה המוגבלת של חריפות משבר 1973	327
5. השפעת ההסכמים בין המעצמות על סיומו של המשבר בדרכי שלום	333
6. דיון בהשערות ובפסוקי התנאי	339
7. סיכום משבר 1973	344
סיכום	**348**
1. השערות המחקר	350
2. תרומת המחקר	355
3. כיווני מחקר נוספים	361
4. חקר תרחישים	363
ביבליוגרפיה	**367**

רשימת תרשימים

מספר תרשים	נושא התרשים	עמוד
תרשים מס' 1	**חברי קהילת ההרתעה בין המעצמות בשנות ה- 70**	**8**
תרשים מס' 2	**הבנה קלאסית של הרתעה מול ראיית ההרתעה כקהילה**	**38**
תרשים מס' 3	**התפתחות קהילת ההרתעה**	**67**
תרשים מס' 4	**הקשרים האפשריים בין הידע המשותף של הרתעה לבין ישומו**	**100**
תרשים מס' 5	**הנדבך הראשון בהתפתחות קהילת ההרתעה**	**107**
תרשים מס' 6	**הנדבך השני בהתפתחות קהילת ההרתעה**	**171**

מבוא

הרתעה על-ידי איום נתפסת כאחד הפתרונות היעילים לשמירת השלום והיציבות במערכת הבין-לאומית. המיסוד של תפיסות אלה בחשיבה האסטרטגית הביא לכך שבשנים האחרונות עם עלייתם של איומי הטרור, יש המודאגים מכך שלא ניתן יהיה להמשיך ולהסתמך על אסטרטגיה זו. כך למשל, הסבירו גורמים שונים בממשל האמריקאי, כי בשונה מתקופת המלחמה הקרה, שבה ההגנה האמריקאית נשענה על הרתעה ועל בלימה, יש כעת קושי גובר להרתיע את המשטרים הרודניים, שרגישותם לחיי אזרחיהם נמוכה. נטען גם כי קושי דומה קיים ביחס ליכולת להרתיע ארגוני טרור שאין להם מדינה או אזרחים להגן עליהם. יחד עם זאת, בעיות בספרות ההרתעה ובעיות ביכולת ליישם אסטרטגיה זו אינם חדשים והתבטאו גם במהלך המלחמה הקרה.[1]

טענתי במחקר זה היא שאסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום בענישה (גרעינית) היא רעיון שהתפתח במערכת הבין לאומית, הופץ ואף מוסד בה. באופן זה, ובהמשך לטענות הקיימות בספרות המחקרית לגבי התנאים להצלחת הרתעה, יש חשיבות לבחון לא רק את יכולותיהם של השחקנים ואת אמינות השימוש ביכולות אלה, אלא גם את ההבנות האסטרטגיות המשותפות שלהם. הבנות אלה תורמות להצלחת אסטרטגיית ההרתעה לא רק בכך שהן יוצרות ידע המאפשר ליריבים להבין טוב יותר האחד את השני, אלא גם בכך שמיסודו של ידע זה הופך בעצמו למנגנון חזק כאשר הוא מעצב ואף מגדיר את תפיסות השחקנים לגבי תפקידיהם האסטרטגיים. בדרך זו מיסוד הידע לגבי ההרתעה יוצר השפעות פנימיות והשפעות בין-לאומיות אשר מגבילות את היכולת לסטות מקיום אותם רעיונות של הרתעה. כך פעמים רבות אסטרטגיית ההרתעה הופכת להיות לא רק אמצעי להשגת ביטחון, אלא אף למטרה בפני עצמה. באופן ספציפי יותר, אני מבקש להראות במחקר זה כיצד רעיונות ההרתעה שהתפתחו בארה"ב השפיעו ועיצבו את ההתנהגות האסטרטגית של שתי המעצמות במהלך המלחמה הקרה, ובכך סייעו להקטנת הסיכוי לפרוץ אלימות ביניהן.

ניתן להצביע על שני ויכוחים מרכזיים הקיימים בספרות ההרתעה: ויכוח אחד נוגע לדרך שבה יש לחקור את אסטרטגיית ההרתעה, ואילו הויכוח השני נוגע לתנאים הדרושים לכך שאסטרטגיית ההרתעה תביא להימנעות מאלימות. כך הויכוח הראשון נגע בעיקר לקשיים לוגיים, אמפיריים ומתודולוגיים הכרוכים במחקר של אסטרטגיה זו: הבעיות הלוגיות בולטות בעיקר

[1] כך למשל טען בהקשר זה מורגן (Morgan) כי השאלות והבעיות שהעסיקו את חוקרי ההרתעה במהלך המלחמה הקרה חוזרות ועולות גם היום. לדבריו, "לאחר יותר מחמישה עשורים של ניסיון וחשיבה אינטנסיבית לגבי הרתעה, אלה הן אותן שאלות שעימן התמודדנו כשהתחלנו לעסוק בכך" (Morgan, 2003: xv-xvi). לדיון בסוגיות אסטרטגיות, שעלו בזמן המלחמה הקרה, ראה גם (Joseph and Reichart, 1998: 18-19).

בחוסר עקביות הקיים בין הנחת הרציונליות של השחקנים לבין דרך התנהגותם. הבעיות האמפיריות נוגעות לכך שישנם מקרים שתיאורית ההרתעה כושלת להסבירם; הבעיות המתודולוגיות, נוגעות לקושי באיתור סימנים להצלחה של אסטרטגיית ההרתעה, כיון שהאינדיקציות הבולטות הן לכך שאסטרטגיית ההרתעה דווקא כשלה. גלי הכתיבה השונים ביחס לאסטרטגיית ההרתעה,[2] על אף התרומות השונות של כל אחד מהם, לא הביאו לפתרון מלא של הבעיות הללו, קל וחומר, שהן לא הביאו לפתרון אינטגרטיבי שלהן. תחת זאת, ויכוחים אלה הדגישו את חשיבות הדרך שבה יש להגדיר "הרתעה".[3]

הויכוח השני שהתפתח ביחס לאסטרטגיית ההרתעה, והיה חריף פחות, נגע לתנאים בהם אסטרטגיה זו יכולה להשפיע על הימנעות מאלימות. ההסכמה שהתפתחה בספרות התייחסה לחשיבות היכולות ואמינות הפעלתן, כתנאים המרכזיים להשגת אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה. אולם למרות הקבלה הנרחבת של תנאים אלו מצידם של חוקרים ואף מקבלי החלטות, מספר הולך וגדל של חוקרים הצביעו על בעיות שונות הנוגעות לאופן השפעתם של תנאים אלו על ההפעלה המוצלחת של אסטרטגיית ההרתעה. במילים אחרות, הביקורת המרכזית שהוצגה בהקשר זה הייתה שתנאים אלו אינם תנאים מספיקים בכדי לאפשר יישום מוצלח של אסטרטגיה זו.

טענתי המרכזית במחקר זה היא שהתייחסות לאסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום[4] כאל *רעיון* שהתפתח במערכת הבין-לאומית מספקת דרך יעילה לא רק לחקור את אסטרטגיית ההרתעה ואת התפתחותה, אלא היא גם מספקת תובנות חשובות לגבי הדרך שבה אסטרטגיית ההרתעה משפיעה על ההימנעות מאלימות לאורך זמן. כך אם ניתן להתייחס לאסטרטגיית ההרתעה כאל רעיון לא די רק ביכולות השחקנים ובמידת אמינותם בהפעלת היכולות, אלא יש גם חשיבות להתייחס לדרך הבנתם ופרשנותם את המציאות האסטרטגית. דרך ראיה כזו מדגישה את חשיבותם של תהליכי למידה, למידה קולקטיבית סוציאליזציה, ואף של תהליכי הבניה

---

[2] החלוקה הבסיסית ביותר הקיימת בספרות לגבי התפתחות ספרות ההרתעה והשפעתה היא זו של ג'רביס, אשר הבחין בין שלושה גלים שונים שלה. לטענתו, הגל הראשון, היה בעל השפעה מעטה, והסתיים בסוף שנות ה- 50. הגל השני, החל בסוף בשנות ה- 50 והסתיים בתחילת שנות ה- 70, וזכה להשפעה רבה, למרות מספר מועט של עדויות תומכות לטיעונים שהוצגו בו. הגל השלישי, החל בשנות ה- 70 ובמהלכו נעשו ניסיונות לבחון אמפירית את הטענות שהועלו בתקופות קודמות בספרות ההרתעה (Jervis, 1979: 289). נעשו ניסיונות נוספים לחלק את גלי ההשפעה של ספרות ההרתעה על המדיניות. כך למשל גריי מציע כי הגל הראשון מתקיים בשנים 1945-1946, ואילו הגל השני בין השנים 1955-1965 (Gray, 1977: 25).

[3] הגדרה מקובלת להרתעה היא שכנוע היריב כי המחיר/הסיכון הכרוך בדרך פעולה מסוימת שהוא עלול לבחור, גדול מכל רווח שהוא יכול להשיג (George and Smoke, 1974: 11). עם זאת, הגדרה זו היא כללית מדי, שכן היא כוללת צורות שונות של השפעה. הגדרה מתאימה יותר היא זו של משרד ההגנה האמריקאי. לפי הגדרה זו הרתעה היא מניעת פעולה בעקבות החשש מתוצאותיה. כך הרתעה היא הלך מחשבה (state of mind) המושג באמצעות קיומו של איום אמין לתגמול, שלא יעלה על הדעת לספוג אותו (Department of Defense Dictionary, 2004). לדיון בהגדרות להרתעה ראה גם (Morgan, 2003: 1-2, 2 ft 2).

[4] באם לא יצויין אחרת הכוונה במושג הרתעה בעבודה זו היא הרתעה על-ידי איום.

חברתית, והיא ניתנת להבנה בצורה הטובה ביותר באמצעות ראיית אסטרטגיית ההרתעה כנורמה. מכאן גם שאם אסטרטגיית ההרתעה היא רעיון בר למידה הרי שבניגוד לטענותיהם ולהנחותיהם של חוקרים שונים אסטרטגיה זו אינה ברורה מאליה ואינה טריוויאלית. במילים אחרות, המחקר המוצע מנסה להציג פתרון אינטגרטיבי לא רק לכל אחת מן הבעיות הכרוכות בדרך בה יש לחקור את אסטרטגיית ההרתעה, אלא הוא גם מאפשר להציע הסבר והבנה טובים יותר לשאלות מהי למעשה הרתעה ומהם הגורמים המשפיעים על סיכויי הצלחתה. את הדרך בה התפתחו רעיונות ההרתעה ואת השפעתם על ההימנעות מאלימות לאורך זמן, אבחן ביחס להתנהגות האסטרטגית של מעצמות העל במלחמה הקרה בין השנים 1950-1973.

להסבר הימנעות מאלימות לאורך זמן יש גם תרומה תיאורטית חשובה הנובעת מכך שמרבית ההסברים להימנעות מאלימות דנים בעיקר בהיעדר אלימות בנקודת זמן מסויימת. הסברים אלה שבוחנים היעדר האלימות בעיתוי מסויים למעשה מניחים כי אותו ההסבר מסביר גם את היעדר האלימות בנקודות זמן מאוחרת יותר. אולם סוג זה של הסברים לרוב אינו מאפשר לבחון את השפעת ההימנעות מאלימות בנקדות זמן אחת על ההימנעות מאלימות בנקודת זמן מאוחרת יותר. במילים אחרות, טענתי היא כי הימנעות מתמשכת מאלימות היא תופעה שונה מבחינה תיאורטית מהיעדר אלימות (נקודתית). ההסבר המוצע במחקר זה, המאפשר לבחון את התופעות השונות כתהליך מתמשך, מקנה לכן דרך לבחון את שני המצבים גם יחד: הן את ההימנעות מאלימות והן את ההימנעות המתמשכת מאלימות. זאת גם בניגוד לחלק נרחב מן הספרות הקיימת אשר מסבירה רק סוג אחד של תופעות – היעדר אלימות (למשל ספרות הרתעה) או היעדר אלימות לאורך זמן (למשל ספרות משטרי הביטחון).

מבחינה תיאורטית אני מציע, כי אימוץ רעיונות ההרתעה משפיע במספר אופנים על התנהגות השחקנים במערכת הבין-לאומית. באופן הבסיסי ביותר אימוץ רעיונות ההרתעה מוביל לפיתוח ולשימוש באמצעי נשק מסויימים כמו גם ליישום דוקטרינות ביטחוניות מסויימות. אולם, לאימוץ רעיונות ההרתעה ולשימוש בפרקטיקות אלו לאורך זמן יכולות להיות השפעות עמוקות יותר על עיצוב תפיסותיהם הבסיסיות ביותר של השחקנים לגבי המהות התפקיד האסטרטגי שלהם ולגבי מהות התפקיד האסטרטגי של יריביהם. במילים אחרות, לפרקטיקות אלה יש השפעה מצטברת על הדרך שבה השחקנים רואים את עצמם ואת יריביהם. בנוסף, לאורך זמן הבנת והפנמת "התפקידים" ששחקנים אלה ממלאים במערכת הבין-לאומית יכולה להביא לכך שזהויותיהם לא רק יבטאו את הדרך שבה הם תופסים את עצמם ואת האחד את השני, אלא גם להביא לכך שביטחונם וזהותם יהפכו להיות תלויים הדדית זה בזה. כך שימוש בפרקטיקות

של הרתעה על-ידי איום לאורך זמן יכול להפוך לסוג של נבואה שמגשימה את עצמה ובכך להוסיף עוד מימד המשפיע לע סיכויי ההצלחה של אסטרטגיה זו.

כך טענתי היא כי המושג של **קהילת הרתעה**, מושג המהווה את המסגרת התיאורטית המרכזית של מחקר זה, מאפשר לדון בכל אותם היבטים חומריים ורעיוניים, שהוזכרו לעיל, ואשר משפיעים על הדרך שבה הרתעה על-ידי איום מביאה להימנעות מאלימות, ובמיוחד להימנעות מאלימות לאורך זמן. המסגרת המחקרית המוצעת מבוססת על כך שבתנאים מסויימים הפרקטיקות של ההרתעה יכולות להתמסד ולהוביל ליצירת קהילת ידע, שבה צדדים לסכסוך מצליחים לפרש את התנהגות יריביהם כהתנהגות אשר נועדה לשמר ואף לחזק את הפרקטיקות הללו. כך, מטרתם של השחקנים בקהילה כזו אינה פייסנות מחד, אך מנגד מטרתם גם אינה מלחמה. פרשנות כזו יכולה אף לחזק את אותן פרקטיקות של הימנעות מאלימות הן על-ידי חיזוק הרעיונות של ההרתעה, אשר ממשיכים להתפרש כמוצלחים, הן על-ידי חיזוק תפיסות התפקיד של השחקנים, והן על-ידי המשך פירוש, יצירה ושימור של סביבה אסטרטגית התואמת את רעיונות ההרתעה על-ידי איום ואשר מתבטאת בשימוש באמצעי נשק שמחזקים אותה והרחקת אמצעי נשק המחלישים אותה.[5]

קהילת הרתעה תוגדר כקבוצת שחקנים החולקת ציפיות משותפות לגבי אי הפעלת כוח של שחקן אחד לפחות מבין חבריה כנגד חבר או חברים אחרים בה. בקהילת ההרתעה יהיה לפחות שחקן אחד מרתיע ולפחות שחקן אחד מורתע. מכאן שייתכנו קהילות הרתעה בעלות איומים סימטריים בהן שני הצדדים הם גם מורתעים וגם מרתיעים (כמו למשל ארה"ב-בריה"מ בשנות ה- 70), וייתכנו קהילות הרתעה בהם דפוסי האיומים הם א-סימטריים ורק צד אחד מרתיע אך הוא אינו מורתע מיריבו (למשל ישראל-מצרים לאחר מלחמת 1973). חשוב להדגיש, כי הציפיות בקהילת ההרתעה כפי שציינתי אינן רק של השחקן המרתיע, או רק של השחקן המורתע, אלא של שני השחקנים גם יחד. באופן הזה לא רק לשחקן המרתיע יש ציפיות לאי הפעלת כוח, אלא גם לצד המורתע יש ציפיות מקבילות לגבי אופי היחסים הצפוי ביניהם.

דרך ההשפעה של רעיונות ההרתעה בקהילת ההרתעה מבוססת על **נורמת ההרתעה**. חקר נורמה זו מאפשרת להבין את התפתחותם והפצתם של רעיונות אלו כמו גם את מיסודם בתפיסותיהם של השחקנים. כך נורמת ההרתעה מהווה את תוכן הקהילה, ואילו הזהות היא

[5] באופן זה, קהילת ההרתעה יכולה להיות מובנת כקהילה של פרקטיקה (community of practice) – קהילה שבמונחיו של וונגר (Wenger) הינה קהילה המבוססת על השתתפות בתהליך, אשר מעצב לא רק את הפעולות של השחקנים, אלא גם את הפרשנויות שלהם (Wegner, 1998: 4). בנוסף, קהילת ההרתעה יכולה להיות מובנת גם כקהילה פרשנית (Interpretive Community). קהילה כזו כפי שטוען ג'ונסטון (Johnstone), היא קהילה המגבילה את הפרשנויות האפשריות של השחקנים באמצעות יצירת הנחות וקטגוריות להבנה, אשר קבועות בפרקטיקות שלהם (Johnstone, 2003: 444-5; ftn. 5 p. 439; see also Johnstone, 1991)

הדרך, שבה הנורמה באה לידי ביטוי אצל כל אחד מן השחקנים. טענתי היא שרעיון אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום הוא עצמו הנורמה שנוצרה, ולא אי השימוש בנשק מסוים. במילים אחרות, בשונה ממחקרים אחרים הדנים בקיומן של נורמות שונות, אשר קשורות ליכולות אסטרטגיות, ואשר נוגעות למשל לאיסור על שימוש בנשק מסויים כמו למשל הנורמה של הטאבו הגרעיני או האיסור על השימוש בנשק כימי וביולוגי, מחקר זה מבקש לשים את הדגש על התפתחותה של נורמה כללית יותר, שעיקרה אינה ההתייחסות לסוג הנשק, אלא לאסטרטגיה שעל הצדדים ליישם. לכן גם חשוב להדגיש, כי השימוש במושג נורמה במחקר, וההגדרות לנורמה עליהן מחקר כוללות מתבסס הן אותן ההגדרות אשר מתייחסות לנורמות במונחי ציפיות השחקנים, ציפיות שאינן נטולות שיפוט ערכי מסוים, ובכך מאפשרות לדון בדרך התפתחות רעיון מסויים ללא קשר בהכרח לשאלת המוסריות של אסטרטגיה זו.[6]

המשמעות של ראיית ההרתעה כנורמה היא כפולה שכן התייחסות לנורמה מאפשרת גם לתאר טוב יותר את המציאות בה התפתחה נורמה כזו, וגם להציע כלי מחקרי טוב יותר להסבר הפרקטיקות של ההרתעה. במילים אחרות, הנורמה היא, ראשית, מושג תיאורטי שמאפשר להסביר את התפתחות רעיונות ההרתעה. שנית, מכיוון שמקבלי החלטות הושפעו מן הנורמה הזו, יש חשיבות מיוחדת לחקור אותה, וזאת על מנת להבין טוב יותר את האסטרטגיות של השחקנים, את דרכי התנהגותם והגורמים להן. בהקשר זה טען למשל ליבו (Lebow), למרות שהיה ספקן לגבי השפעת אסטרטגיית ההרתעה עצמה, כי

"The big question for historians may not be why deterrence worked, but why so many leaders and lesser officials on both sides thought it was so necessary, and how until the advent of Gorbachev, they repeatedly confirmed this belief tautologically" (Lebow, 2005: 769).

ראיית ההרתעה כנורמה שונה במספר מובנים מהראיה הקלאסית המתייחסת ליישום אסטרטגיית ההרתעה כתהליך מובן מאליו, ואשר מותחת קו ישיר בין קיום העוצמה לבין יכולת ההרתעה.[7] חוקרים המציגים גישות אלה, מניחים לרוב מראש התנהגות רציונלית של שחקנים, ולכל היותר מוכנים להכיר בהשפעה של מימדים פסיכולוגיים ובהשפעת התפיסות של השחקנים על התנהגותם. דרך התייחסות זו התעלמה מהרובד הפרשני אותו הציגו במשך שנים חוקרים שונים, רובד אשר יכול להשלים את ההסבר הרציונלי.

---

[6] את הדיון בסוגיה חשובה זו של המימד המוסרי ארחיב בפרק התיאורטי, ראה עמ' 45.

[7] דוגמאות לגישות המותחות קו ישיר בין עוצמה (גרעינית) לבין אימוץ אסטרטגיית ההרתעה ניתן למצוא ב- (Kolkowicz, 1970: 37; and in Snyder, 1977: 5-6, 10). גישות אלה מניחות סוג של השפעה דטרמיניסטית של הנשק הגרעיני על אימוץ אסטרטגיית ההרתעה.

על החשיבות שבהרחבת הדיון גם לרובד הפרשני יותר, המשפיע על הפעלת האסטרטגיה עמד שלינג (Schelling) כבר בשנות ה- 60. הנחת יסוד בכתיבתו הייתה שההקשר (context), הידע, הציפיות והערכים של שחקנים מאפשרים להם הגיע להחלטות רציונליות (Schelling, 1960: 57-8, 113, 162-3). בדומה, מחקר זה מבלי להתעלם מהחשיבות של "החלטה רציונלית", ינסה לבחון את אותו רובד של הקשר, שהוזנח בחקר ההרתעה, אך יש לו השפעה רבה על סיכויי ההצלחה של אסטרטגיה זו. כך למשל מחקר זה יאפשר לבחון למשל, כפי שהציע שלינג, את משמעות השפה של ההרתעה שהתפתחה בין שחקנים שונים, ואת השפעתה על הצלחת אסטרטגיית ההרתעה (Schelling, 1966: 54-5).[8] באופן זה, מטרת המחקר המוצע היא לבחון את התפתחות ההרתעה כרעיון, אשר השפעתו על המעצמות במלחמה הקרה הלכה וגברה. על החשיבות הטמונה בסוג מחקר כזה מצביעה מיליקן, אשר טוענת, כי

"I prefer to observe that rational deterrence scholars have largely failed to take up the questions that Schelling's comments raise: what it means to call deterrence a language; whether and how this language has developed historically; and whether strategic miscalculation occurs because states are speaking somewhat different languages of conflict interaction" (Milliken, 2001: 173).

מבחינה אמפירית מחקר זה מציע, כי רעיונות ההרתעה התפתחו במשך השנים בדרך המאפיינת התפתחות של נורמות בין-לאומיות. התפתחות זו הביאה לא רק לעיצוב ההתנהגות והציפיות ההדדיות של השחקנים, אלא היא גם השפיעה על עיצוב זהויותיהם. באופן הזה, התפתחות אסטרטגיית ההרתעה הגרעינית בין המעצמות הייתה תהליך נלמד, אשר הובילה במשך השנים לחיזוק הפרקטיקות של הימנעות מאלימות, ואשר הגיעה לשיאה בביסוס משטר הגבלת הנשק האסטרטגי (SALT I) בשנת 1972. כך, רעיונות ההרתעה, אשר התפתחו בארה"ב, אומצו בהדרגה על-ידי בריה"מ בעקבות תהליכי למידה וסוציאליזציה. לכן לא רק לפיתוח הטכנולוגי, אלא גם להשפעה הגוברת של רעיונות והבניות לגבי הרתעה – כמו סף העוצמה הגרעינית הנדרשת להפעלה יעילה של אסטרטגיית ההרתעה, והרעיון שיכולות הגנתיות מערערות את היציבות, ואילו יכולות התקפה ואיום כנגד 'מטרות ערך' (countervalue) דווקא מגדילות אותה – הייתה השפעה רבה על עיצוב היחסים האסטרטגיים בין המעצמות. באופן זה, וכפי שהדברים התבטאו בשיח

[8] בין היתר תהה למשל שלינג איזה סוג של רציונליות נדרשת להצלחת אסטרטגיית ההרתעה (Schelling, 1960: 13 as referred by Allison and Zelikow, 1999: ftn. 4 p. 54).

האסטרטגי של המעצמות, תהליכים אלה אפשרו להגדיר מה "רציונלי" (ומה "לא רציונלי") לעשות.

טענתי היא כי הלמידה וההפנמה של רעיונות ההרתעה שאפשרו ליצור את קהילת ההרתעה הגדילו את יציבות המערכת הבין-לאומית. בין היתר, באמצעות הפנמת נורמת ההרתעה פיתחו מעצמות העל זהויות של תפקיד: הן זהויות של שחקן מרתיע והן זהויות של שחקן מורתע. התבססות זהויות התפקיד של המעצמות והפנמתן סייעו למעצמות לחזק את הפרקטיקות של ההרתעה ביניהן, ולפתח ובהמשך למסד זהויות משותפות דרכן הן הפכו לראות את הביטחון של כל אחת מהן כתלוי בביטחון של המעצמה האחרת. בדרך זו, הפכו המעצמות להיות שותפות בקהילה של הרתעה בה לשחקנים היה ברור שהאיומים נועדו להרתעת היריב, והם נועדו להבטיח את המשך ההימנעות מאלימות, ולא כדי לפתוח במלחמה או כדי להסלים את המצב. עם זאת, תהליך זה לא היה תהליך פשוט או דטרמיניסטי, אלא תהליך שבמהלכו היה עליהן להתמודד עם מספר אתגרים ובראשם התרבות האסטרטגית של שתי המעצמות, אשר הדגישה את החשיבות הטמונה בהשגת עליונות אסטרטגית, ועם הממסדים הצבאיים בשתי המעצמות שנטו לתמוך בשימוש באסטרטגיות נגד מטרות צבאיות (counterforce).

מסיבה זו גם חשוב להדגיש, כי קהילת ההרתעה שהתפתחה הייתה רחבה, אך היא לא כללה את כל השחקנים האפשריים שהיו יכולים להיות חלק ממנה. באופן זה, קהילת ההרתעה כללה בתחילת שנות ה- 70 מהצד האמריקאי את המנהיגות הפוליטית, את החברה (society) ובמידה פחותה את הצבא, ואילו בבריה"מ היא כללה את המנהיגות הפוליטית ובמידה פחותה את החברה ואת הצבא. הדבר לכן בא לידי ביטוי בחפיפה (החלקית) בהשתיכותם של השחקנים השונים לקהילה (ראה תרשים מס' 1).[9] כך בלב קהילה זו עמדו אותם חוקרים ומדענים משתי המעצמות, אשר חלקו הבנות דומות לגבי האסטרטגיה של הרתעה הדדית ולגבי בקרת נשק המייצבת אותה. רעיונותיהם אומצו בשתי המעצמות באופן נרחב על-ידי המנהיגות הפוליטית (אם כי לא על-ידי כולה), מנהיגות שהיוותה בכך חלק מרכזי מן הקהילה. בנוסף, קהילת ההרתעה גם כללה את החברות (societies) האמריקאית והסובייטית. החברות בשתי המעצמות תמכו ברעיונות ההרתעה על-ידי איום, וראו בהרתעה הדדית דרך לגיטימית לשמור על הביטחון. מנגד אנשי הצבא הן בבריה"מ והן בארה"ב לא נטלו חלק מלא בקהילת ההרתעה, והם המשיכו פעמים רבות להדגיש רעיונות סותרים לרעיונות ההרתעה ההדדית. לכן לא מפתיע, כי מדי פעם נעשו

[9] להרחבה בסוגיה זו, ראה עמ' 355-354 בסיכום.

ניסיונות לפרק את קהילת ההרתעה ולעבור לאסטרטגיה גמישה יותר לשימוש בנשק הגרעיני, אסטרטגיה התואמת את הגישה של war-fighting.

תרשים מס' 1 – קהילת ההרתעה בין המעצמות במלחמה הקרה

1. מבנה המחקר

במחקר זה אני בוחן שתי שאלות מרכזיות: כיצד נוצרת קהילת הרתעה, וכיצד משפיעה קהילת הרתעה שנוצרה על הימנעות מאלימות בין שחקנים לאורך זמן.[10] כדי לענות על שאלות אלו ראשית אציג בפרק התיאורטי הסברים אלטרנטיביים לגורמי הימנעות מאלימות וביניהם ההסבר של משטרי ביטחון, הסברים קלאסיים של הרתעה וכן ההסבר של ה"טאבו הגרעיני". לאחר דיון בהסברים אלו, אציע מסגרת תיאורטית בעלת שני חלקים. בחלק הראשון אסביר את דרך היווצרותן האפשרית של קהילות הרתעה באמצעות תהליכי למידה וסוציאליזציה של רעיונות ההרתעה על-ידי איום.[11] אטען כי תהליכים אלו יוצרים ומבנים (construct), בין היתר, ידע משותף

[10] המסגרת התיאורטית המוצעת, מאפשרת לבחון הרתעה בין סוגי שחקנים שונים, כמו למשל הרתעת שחקנים לא מדינתיים. בנוסף, מסגרת זו מאפשרת לבחון לא רק איומים צבאים ומטרות צבאיות של הרתעה, כפי שלמשל הציע מורגן (Morgan, 1977: 20, 28, 121), אלא גם לבחון הרתעה באמצעות שימוש באיומים כלכליים (see e.g. Conybeare, 1989: 191; Wilson, 1989: 157-8), ובאמצעות שימוש באיומים פוליטיים (Mearsheimer, 1983: 66). כמו כן מאפשרת מסגרת תיאורטית זו לדון בטווחי האיום הקיימים בספרות ההרתעה: מיידית, כללית ומורחבת (Morgan, 1977: 28-33, 41; Russett, 1993: 35-6).

[11] שאלה אמפירית מעניינת בהקשר זה נוגעת להשפעת ספרות ההרתעה על אסטרטגיית ההרתעה ולהיפך. הדיון בסוגיות אלה יאפשר לענות על השאלה האם אימוץ אסטרטגיית ההרתעה נבע מהשפעת ספרות ההרתעה, או שמא, הקשר הוא הפוך. אפשרות נוספת היא כי קיימת אינטראקציה, בין הספרות והאסטרטגיה, המחזקות הדדית אלו את

(common knowledge) ומסייעים ביצירת אמון מוגבל בין הצדדים. בחלק השני של המסגרת התיאורטית אסביר כיצד קהילות ההרתעה מביאות להימנעות מאלימות ואף לחיזוקן של פרקטיקות אלה. אטען כי האמון המוגבל והידע המשותף המתפתחים בין הצדדים, יוצרים את זהויות השחקנים (מרתיע/מורתע) ואת קהילת ההרתעה. גורמים אלו שהתפתחו בקהילת ההרתעה והיחסים בין השחקנים בה ממשיכים לעצב את השחקנים ואת זהויותיהם, ובכך תורמים אף הם לחיזוק הפרקטיקות של הימנעות מאלימות בקהילה לאורך זמן. באופן הזה, ניתן לראות את קהילת ההרתעה כמעיין משתנה מתווך, אשר מחד מוסבר על-ידי אותם תהליכים ומנגד הוא מאפשר להסביר הימנעות מאלימות לאורך זמן.

המסגרת התיאורטית המוצעת של קהילות הרתעה, וההשערות שיגזרו ממנה מאפשרת התייחסות מתודית קשיחה מחד, ומנגד היא מאפשרת לשלב בין גישות רציונליות לבין הגישות הפרשניות. האתגר המתודולוגי הגדול בעבודה מחקרית מסוג זה טמון בצורך לבחון לא רק את התפתחותם של גורמים חומריים (כמו למשל יכולות הצדדים) וגורמים רעיוניים (כמו למשל השפעת השיח של ההרתעה), אלא גם את הצורך לבחון את הקשרים בין הגורמים החומריים והגורמים הרעיוניים ולהיפך. למטרות אלה אעשה שימוש בעיקר במתודות של עיקוב תהליך (process tracing), וניתוח שיח והתפתחותו, וכן אעשה שימוש גם במתודה של פסוקי תנאי נוגדי מציאות (counterfactuals), אשר תסייע לבסס חלק מטענות המחקר.[12]

המסגרת התיאורטית המוצגת במחקר זה תיבחן ביחס להתפתחות קהילת ההרתעה בין ארה"ב ובריה"מ בשנים 1950-1973. דרך תיחום התקופה הנבחנת במחקר נובעת מהצורך לבחון את השינויים המרכזיים ביחס להתפתחות, הפצת והפנמת רעיונות ההרתעה על-ידי איום, תהליכים שהגיעו לשיאם עם הסכמי בקרת הנשק שנחתמו בין המעצמות בשנת 1972. כדי לבחון טוב יותר את ההשפעות של מיסוד רעיונות ההרתעה על ההתנהגות של הצדדים, הורחבה תקופת המחקר עד לשנת 1973, וזאת במטרה לבחון את המשבר שהתפתח בין המעצמות בעקבות מלחמת יום הכיפורים, והמהווה את המשבר הגדול ביותר הסמוך לשינויים רעיוניים אלה.[13]

למרות שלאורך כל התקופה הנבחנת לא הייתה כמעט כלל אלימות ישירה בין מעצמות העל, היה שוני במידת מעורבותן ובדרך פעולתן במשברים ביניהן. אטען כי התפתחות קהילת ההרתעה בין המעצמות היא הגורם שהביא להתחזקות המגמות של הימנעות מאלימות ביניהן.

אלו. ההתייחסות הקיימת לסוגיה זו בספרות המחקרית הקיימת אינה ממוקדת מספיק, וניתן להסיק ממנה מסקנות הפוכות ואף סותרות.

[12] להרחבת הדיון המתודולוגי, ראה עמ' 105-89.

[13] בנוסף, כדי לבסס טוב יותר את השפעת רעיונות ההרתעה נבחנים גם אירועים החורגים מתקופת זמן זו, ובראשם תוכנית ההגנה האסטרטגית שיזם הנשיא רייגן בתחילת שנות ה- 80.

טענה זו תיבדק על-ידי בחינת המשברים הבאים בין המעצמות במלחמה הקרה כנקודות מוקד (focal points): מלחמת קוריאה, משבר ברלין השני (1961), משבר הטילים בקובה, וכן יחסי המעצמות במשבר מלחמת 1973.

לבחירה במשברים כנקודות ציון מרכזיות בהתפתחות קהילת הרתעה ולצורך בבחינת השפעתה ניתן להעלות מספר נימוקים. ראשית, המשברים הנבחרים יכולים להוות מקור לידע המתפתח של ההרתעה. כך, מחד כל משבר כזה יכול לבטא כשלון הרתעה מסוים (או היעדר הפעלה של אסטרטגיה זו), אך מנגד הוא מהווה גם נקודת התייחסות להשפעת אותו משבר על הידע המצטבר של הצדדים. לטענת קרופורד (Crawford), כיון שמשברים יכולים להוות נקודת זמן קריטית להגדרתם מחדש של אינטרסים, וכמנוף ללמידה, לחקר משברים כנקודות מפנה יש יתרונות מתודולוגיים משמעותיים (Crawford, 1991: 463; see also Morgan, 2003: 126, 126 ft. 4). לכן גם משברים יכולים לאפשר לשחקנים להתגבר על חסמי למידה שונים. יתרונות אלה אף משמעותיים ביותר ביחס לחקר אסטרטגיית ההרתעה. כפי שציין באטס (Betts), חקר המשברים מהווה מבחן חשוב של אסטרטגיית ההרתעה בבדיקת השפעת האיומים על ההימנעות מאלימות (Betts, 1987: 3; see also Crawford, 1991: 463). יתרה מכך, ארבעת המשברים שנבחנים במחקר זה אף צוינו כמשברים משמעותיים, אשר השפיעו על יחסי המעצמות.[14]

יתרה מכך, בחינת משברים מאפשרת גם להתייחס לשני מימדים של ההרתעה, הרתעה בתוך משבר המבוססת על החשש מהסלמה, והרתעה כללית,[15] שהשפעתה מונעת את התפתחותו של משבר חריף מלכתחילה. לכן לאור ההשפעות האפשריות של למידת ההרתעה מתוך פרקטיקות של זהירות בתוך משבר על מה שמכונה הרתעה כללית המאפשרת למנוע אותו, יש חשיבות מיוחדת לחקור משברים. כך טענתי בהקשר זה היא שהפעלה מוצלחת של אסטרטגיית ההרתעה אינה יחודית רק למצבים שבהם התבססה קהילת ההרתעה, שכן שחקנים יכולים לחשוש במהלך משבר מהסלמתו ובעקבות זאת למתן את התנהגותם. אולם טענתי היא כי עצם "החוויה" של פרקטיקות זהירות אלה יכולה לסייע למסד את רעיונות ההרתעה על-ידי איום בנשק גרעיני, ולהביא בכך לביסוס ההימנעות מאלימות בין הצדדים לאורך זמן. לכן לבחינת משברים יש תפקיד מרכזי במחקר זה, המאפשר להפריד בין הרתעה רפלקטיבית וממוסדת, אשר כוללת פרקטיקות שונות, שמסייעות לשחקנים להגביל מלכתחילה את עצימותם של המשברים ביניהם, ומביאות

[14] לגבי חשיבותם של משבר ברלין, משבר קובה ומלחמת יום כיפור, בהקשר זה, ראה (Lebow and Stein, 1994: 7).
[15] לדיון בהרתעה כללית, ראה למשל (Morgan, 2003: 9), וכן בפרק התיאורטי להלן עמ' 26.

לכך שאלימות במצבים כאלה אינה אופציה אפשרית ביחסים ביניהם, לבין פעולות אינסטינקטיביות יותר שמביאות לריסון התנהגותם של שחקנים בזמן משבר.

בנוסף, ובהמשך לסוגיות הקודמות, יש חשיבות לבחון משברים לא רק מהסיבות התיאורטיות שצוינו לעיל, אלא גם מסיבות מתודולוגיות המאפשרות לזהות טוב יותר רמות שונות של הפנמת והשפעת רעיונות ההרתעה על התנהגותם של השחקנים. כך הבחינה המוצעת במחקר זה, מאפשרת יצירת שונות בערכים ובמרכיבים של קהילת ההרתעה כמו גם בערכים ובמרכיבים של מידת ומשך מעורבותם של הצדדים באלימות. במונחים מתודולוגיים דרך בחירת המקרים מאפשרת להציג שונות משותפת, שתסייע לבסס את הקשרים בין משתני המחקר.

יחד עם זאת, מסיבות מתודולוגיות ותיאורטיות המחקר אינו בוחן רק משברים. זאת כיון שהגבלת טווח המחקר למשברים בלבד, אשר מדגישים נקודות זמן מסויימות, היתה מקשה על חקר תהליכים (ארוכי טווח). יתרה מכך, בעיה זו אף מתחדדת לאור מטרתו של המחקר המבקש לבחון הרתעה כללית ואת הגורמים להצלחתה. כך למשל, כפי שטוען מורגן, לא יהיה זה חכם להתמקד רק בבחינה של משברים, כיון שרוב הזמן שחקנים מנסים להפעיל הרתעה כללית (Morgan, 2003: 82). במצב כזה הרתעה בין התקופות של המשברים לא תבוא לידי ביטוי.

מכאן שעל אף חשיבות חקר המשברים, המחקר כולל גם שני פרקים אמפיריים העוסקים בתהליכים ובהם לא נבחנת רק נקודות זמן מוגבלת. פרקים אלה העוסקים בתנאים לעליית רעיונות ההרתעה ובהתפתחות הסכמי SALT מאפשרים לכן לא רק להרחיב את היריעה בדיון האמפירי, אלא גם להקנות לו מימד תהליכי. לכן גם בסופו של כל אחד מן הפרקים הדנים במשברים יערך דיון כללי יותר שיעסוק בהשפעתם של תהליכי הלמידה ובמצב התפתחות רעיונות ההרתעה וקהילת ההרתעה בתקופה הנדונה על האסטרטגיה של המעצמות. בדרך זו יהיה אפשר לנסות ולבנות רצף של התפתחות קהילת ההרתעה לאורך זמן ולבחון טוב יותר את השפעותיה.

בפרק האמפירי הפותח אדון בנדבך הראשון של התפתחות קהילת ההרתעה בין השנים 1950-1958. בפרק זה אבחן את התנאים המזרזים להתפתחות קהילת ההרתעה (הפיתוח של הנשק הגרעיני והאיומים הכרוכים במלחמה הקרה), וכן את השפעתם של גורמים רעיוניים על תהליך התחלת עליית נורמת ההרתעה. ההתייחסות לנורמת ההרתעה תאפשר לבחון את התפתחות רעיונות ההרתעה בארצות הברית, ואת השפעתם המוגבלת של רעיונות אלו על המדיניות האמריקאית בשנים הראשונות של המלחמה הקרה. בפרק זה יוצגו גם הדרכים בהם אסטרטגיית ההרתעה החלה להשפיע על מקבלי ההחלטות. בנוסף, פרק זה כולל גם דיון בדו"ח ה- NSC-68 ובמשבר מלחמת קוריאה. סוגיות אלה, מחד עיצבו את אסטרטגיית ההרתעה וחיזקו

את החשיבה לגביה, ומנגד ביטאו את מוגבלותה של אסטרטגיה זו בתקופה הנדונה. בכך הפרק גם מאפשר להסביר כיצד היעדר קהילת ההרתעה אפשר קיום מלחמה מחד (מלחמת קוריאה), ומנגד כיצד דרך התנהלות המלחמה וההבנות האסטרטגיות שהתגבשו כתוצאה ממנה, השפיעו על קהילת ההרתעה המתפתחת בין המעצמות. אטען כי התחלת החשיבה המשמעותית בנושא הרתעה, אך גם אי התגבשותם של רעיונות ההרתעה לאסטרטגיה ברורה ועקבית, מבטאים הן את התחלת השינוי הרעיוני והתחלת השפעתו, והן את מוגבלות נורמת ההרתעה והמוגבלות שבהשפעתם של רעיונות אלה על המדיניות בתחילת שנות ה- 50.

בפרק האמפירי השני אדון בתקופת ממשל אייזנהאור תוך התמקדות בדוקטרינת התגמול המאסיבי ובמשבר ברלין השני. פרק קצר זה עוסק בהתפתחות הנדבך השני של קהילת ההרתעה ובהתחזקות אסטרטגיית ההרתעה בממשל האמריקאי על אף המגבלות שהיו קיימות בתפיסה האסטרטגית בשלב זה. בדרך זו מאפשר הפרק גם להראות את תחילת התהליך של קליטת נורמת ההרתעה במיוחד בארה״ב.

בפרק האמפירי השלישי, שמהווה את המשכו הישיר של הפרק השני, אדון במשבר קובה המהווה נקודת מפנה מרכזית בהיווצרותה של קהילת ההרתעה. בפרק זה אעסוק בחשיבות המשבר ללמידת ההרתעה בשתי המעצמות ובהתחזקות של קהילת ההרתעה בעקבותיו. בפרק זה גם אציג את השינוי בהתייחסות לאסטרטגיית ההרתעה בברית המועצות. דיון זה יאפשר לחזק את הטענה ביחס להשפעתם של תהליכי למידת ההרתעה על אימוץ אסטרטגיה זו, וזאת בהשוואה לתקופות קודמות יותר בברית המועצות, שבהן הייתה מידה רבה יותר של התנגדות לאימוץ האסטרטגיה. טענתי המרכזית בהקשרם של שני פרקים אלו היא כי משברי ברלין וקובה, אומנם מבטאים במידה שונה כישלונות של אסטרטגיית ההרתעה או היעדר יישום מלא שלה, אך מנגד הם היוו זרז ללמידה משמעותית יותר של המעצמות לגבי החשיבות שבאימוץ אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום. אחת הסיבות המרכזיות לכך היא שמשברים אלו הפכו את הסכנה של מלחמה גרעינית למוחשית יותר. כך החשיבה הפרקטית לגבי עימות גרעיני סייעה לשתי המעצמות להבהיר את הסכנות הטמונות במלחמה כזו כמו גם את הצורך בשכלול האסטרטגיה, באופן שיאפשר ניהול טוב יותר של היחסים ביניהן בעידן הגרעיני.

הפרק האמפירי הבא עוסק בעיקר בתקופה של סוף שנות ה- 60 ותחילת שנות ה- 70 ומאפשר להראות כיצד תהליך למידת וקליטת רעיונות ההרתעה על-ידי איום בבריה״מ הביא באופן הדרגתי לכך ששתי המעצמות הפנימו את רעיונות ההרתעה, ופיתחו לא רק זהות של תפקיד של שחקנים מרתיעים ומורתעים, אלא גם זהות משותפת של הרתעה, מצב המאפיין את הנדבך

האחרון בהתפתחות קהילות הרתעה. באופן ספציפי יותר אני טוען בפרק זה, כי האימוץ ההדרגתי של רעיונות ההרתעה אפשרו את תהליך SALT (Strategic Arms Limitation Talks), ואת החתימה על ההסכמים שמשמעותם היתה מיסוד רעיונות ההרתעה על-ידי איום. כך אראה בפרק זה, בין היתר, כיצד הרעיונות האסטרטגיים שהתפתחו בארה"ב חדרו לבריה"מ, וכיצד חדירתם מאפשרת להסביר לא רק את החתימה על הסכמים, אלא גם להסביר – ובצורה טובה יותר מזו שמוצעת על-ידי הסברים מתחרים – את עיתוי החתימה עליהם.

בפרק האמפירי האחרון אדון בהשפעה של קהילת ההרתעה על התנהגותן האסטרטגית של המעצמות. כך למשל אראה כי משבר מלחמת 1973 שהתפתח בין המעצמות אינו סותר בהכרח את טענתי, לפיה קהילת ההרתעה הביאה לאורך זמן להקטנת האלימות בין המעצמות. כך ניתן להראות, כי חומרת המשבר לעומת משברים משמעותיים קודמים היתה נמוכה יותר, וכי לרעיונות ההרתעה ההדדית ולהסכמי בקרת הנשק כמו גם לדטנט בכלל, היו השפעות חשובות על ריסון התנהגותן של המעצמות במהלכו. בנוסף, בפרק זה גם אראה כי המסגרת התיאורטית המוצעת במחקר מאפשרות להתמודד בצורה טובה עם אתגרים נוספים לרעיונות ההרתעה ההדדית, אתגרים החורגים מתקופת הזמן המרכזית של מחקר זה (1950-1973), ובראשם התוכנית ההגנתית שיזם הנשיא רייגן בתחילת שנות ה- 80. למטרה זו, אעמוד על ההשפעות של קהילת ההרתעה בריסונם של הניסיונות שנעשו על-ידי גורמים שונים להחליש את נורמת ההרתעה ובהגבלתם של הניסיונות לפעול כנגד רעיונותיה.

בחלק האחרון של המחקר, אסכם את הטענות שהוצגו בו, ואדון בתרומותיו האמפיריות, התיאורטיות והמתודולוגיות. בנוסף, אתייחס למספר השלכות של המחקר, הנוגעות בין היתר, לקשר שבין הפרקטיקות של ההרתעה לבין אפשרות ההרחבה של שיתוף פעולה בין יריבים, וכן בסוגיות הנוגעות להפצתן של נורמות מחד ולאפשרות החלשותן עם השנים מנגד.

חשוב לציין, כי מבחינת סוגי המקורות, שנעשה בהם שימוש במחקר זה קיימת הטיה בולטת לטובת מקורות אמריקאיים, גם במקורות ראשוניים וגם במקורות משניים. על אף הבעייתיות הטמונה בכך ניתן להסביר לפחות חלק מן ההישענות הרבה על מקורות אלה בהיקף העצום של הכתיבה המחקרית שנעשתה בנושא ההרתעה בארה"ב הן בכתיבה האקדמית והן בכתיבה של גורמים שונים, אשר היו מעורבים בתהליכי קבלת ההחלטות האסטרטגיות. כדי לצמצם את ההטיה הכרוכה בשימוש במקורות אמריקאיים בלבד נעשה מאמץ לשלב במידת האפשר את נקודת המבט הסובייטית ולבחון גם מסמכים ומקורות סובייטים. כך שעל אף הטיה אפשרית זו, אין שום חלק במחקר הנסמך באופן בלעדי רק על מקורות אמריקאיים. יש להדגיש

עם זאת, שהאמריקאיים היו אלה שפיתחו את רעיונות ההרתעה והשפיעו באופן הדרגתי על האסטרטגיה הסובייטית, תהליך שיכול להצדיק במידה מסוימת את הצורך בשימוש הנרחב במקורות אמריקאיים. יתרה מכך, כדי לבסס במחקר את ההשפעה של הרעיונות האסטרטגיים שפותחו בספרות ההרתעה על הממשל ועל הבירוקרטיה האמריקאית, חלק מספרות ההרתעה עצמה, ספרות אשר פותחה בארה"ב, נבחנה כמקור ראשוני.

לאור הטווח הנרחב של השנים שנבדקו במחקר לא נעשה מחקר ארכיוני שיטתי של מקורות ראשוניים. עם זאת, נעשה שימוש במספר כרכי FRUS (Foreign Relations of the United States), ובארכיונים האלקטרוניים של הניו-יורק טיימס, ושל מרכז וילסון, (Woodrow Wilson International Center for Scholars), אשר כולל מסמכים סובייטיים מתורגמים. בנוסף, פקדתי את ארכיון מכון הובר (Hoover Institute) באוניברסיטת סטנפורד. להיעזרות במקורות מארכיון זה יש חשיבות רבה, שכן הוא כולל אוספים הן של חוקרים והן של מקבלי החלטות מהתקופה הנחקרת, ובכללם מסמכים שהיו סודיים ועברו תהליכי דה-קלסיפיקציה.

2. הנחות היסוד של המחקר

בחלק זה אדון בשתי הנחות יסוד מרכזיות של מחקר זה: ראשית, בניגוד להנחה המקובלת ברוב המחקרים הדנים בהרתעה, טענתי היא כי הרתעה אינה מובנת מאליה, אלא אסטרטגיה הנרכשת דרך למידה, או לכל הפחות באמצעות תהליך חברתי של חיקוי. שנית, אני טוען, כי לא רק שיש חשיבות להבין את ההרתעה כרעיון בר למידה, אלא שיש לרעיון ההרתעה אלמנטים של הבנייה חברתית. הצגת הטיעון כי הרתעה יכולה להיות מובנת כהבנייה מחזקת את הצורך לחקור אסטרטגיה זו כנורמה, ולקשרה למושגים פרשניים נוספים כמו זהות וקהילה.

רוב הספרות העוסקת באסטרטגיית הרתעה מניחה כי שחקנים אמורים להיות מורתעים אם קיים איום אמין המגובה ביכולות מתאימות. בניגוד לטענה זו הנחת הבסיס של מחקר זה היא שהרתעה אינה מובנת מאליה. חיזוק להנחה זו ניתן למצוא בממצאים אמפיריים שונים הנוגעים לדרך אימוץ ולדרך היישום של אסטרטגיית ההרתעה. כך למשל ניתן לטעון כי הרתעה אינה מושג אחיד, ולכן הוצעו גישות ואסטרטגיות שונות, אשר אפשרו את קיומה.[16] בנוסף, ניתן לראות

[16] להשגת הרתעה הוצגו, בין היתר, גישות של ערפול, ועמימות (אהרונסון, 1994: 57-9), הרתעה מינימלית (Freedman, 1989: 207), מכה שנייה, השמדה מובטחת והשמדה הדדית מובטחת (Brodie 1959a: 222), (Freedman, 1989: 245), תגמול מאסיבי, וכן הרתעה על ידי מניעה או ענישה (Brodie, 1959a: 200, 248). בהקשר זה ראה למשל את ההתלבטויות ואת חוסר הוודאות לגבי הדרך לשימוש בנשק הגרעיני (Rosenberg, 1984: 121-6). לסיכום טוב של הגישות להפעלת הרתעה: הרתעה מינימלית, השמדה מאסיבית והרתעה באמצעות אסטרטגיה של מלחמה גרעינית, ראה (Morgan, 2003: 23-5).

שאסטרטגיית ההרתעה לא אומצה בכל המדינות,[17] ויש אף מדינות שאימצו בתקופות מסוימות אסטרטגיות שניתן לראותן כסותרות את עקרונות אסטרטגיית ההרתעה.[18]

הויכוחים לגבי יישום אסטרטגיה של הרתעה בעידן הגרעיני ממחישים באופן בולט טיעונים אלו לגבי הצורך בלמידת אסטרטגיה זו. אפילו בארצות הברית לדוגמא, עלו בתחילת המלחמה הקרה והעידן הגרעיני, אסטרטגיות שונות ומנוגדות לשימוש בנשק הגרעיני. כך למשל התפתח ויכוח בין תומכי גישת המלחמה הגרעינית לבין גישת ההרתעה הגרעינית. ויכוח מקביל התקיים גם בין תומכי הגישה של הרתעה מקסימלית לבין תומכי הגישה של הרתעה מינימלית לגבי השאלה כמה עוצמה גרעינית נדרשת, והאם ניתן לקבוע כי מכמות מסויימת קיימת יכולת "מספיקה" להשגת הרתעה (Buzan, 1987: 193-196; Klein, 1994: 49, 64, 77; Deudney, 1995: 87-8; Morgan, 2003: 23-4), ויכוחים אלה משיקים גם לויכוחים שהתפתחו בשאלת חשיבות קיומה של יכולת הגנה ליישום מוצלח של אסטרטגיית ההרתעה (Williams, 1992: 76-9).[19]

בנוסף, חוקרים שונים טוענים, כי קיים קושי לבסס את הקשר שבין הנשק הגרעיני לבין ההימנעות מהסלמת משברים למלחמה, והם גם מתנגדים לראיה שההרתעה היא אינהרנטית לנשק זה (Sample, 1998: 168, 171; Morgan, 2003: 40). יתר על כן, חלק מהחוקרים מציעים כי הנשק הגרעיני לא היה דומיננטי בהשגת הרתעה בין המעצמות במלחמה הקרה (Morgan, 2003: 165),[20] ושהוא לא מקטין את סיכויי ההסלמה של משברים (Organski and Kugler, 1980: 158-168, 176; Geller, 1990: 307).[21]

---

[17] בשנים הראשונות לקיום הנשק הגרעיני אסטרטגיית ההרתעה לא אומצה בבריה"מ ובסין. בדומה, אימוץ דוקטרינת הרתעה בארה"ב היה איטי (Freedman, 1989: 41, 69). כמו כן, היו הבדלים ביחס לאסטרטגיות הגרעיניות של בריטניה, גרמניה וצרפת, ולגבי דרך ראייתן את הנשק הגרעיני כאמצעי מלחמה (Garfinkle, 1995: 206). גם ישראל לא תמיד התבססה על דוקטרינת ההרתעה. שינויים באימוץ הדוקטרינה לא ניתן היה להסביר רק על-ידי יכולות הצדדים (עברון,1987 : 49).

[18] אסטרטגיות שניתן לראותן כסותרות את אסטרטגיית ההרתעה הן התפיסה הסובייטית שהתבססה על מלחמה גרעינית וניצחון בה (Freedman, 1989: 56, 111), מלחמה גרעינית מוגבלת, אסטרטגיות של מלחמת מנע ומלחמה מקדימה (Brodie,1959a: 268, 349), מלחמה גרעינית טקטית (Freedman, 1989: 68), תוכנית ההגנה האסטרטגית (SDI) האמריקאית מ- 1983 (Kurtz, 1988: 175). בנוסף, היו אחרים שפסלו על הסף את השימוש באסטרטגיה של הרתעה בעידן הגרעיני, ראה ב- (Morgan, 2003: 22). לטיעון על כך שראיית אסטרטגיות של הרתעה על-ידי מניעה ועל-ידי התקפה מקדימה כסותרות את רעיונות ההרתעה, ראה (Morgan, 2003: 38). על בעיות באסטרטגיה של הרתעה גמישה, ראה (Morgan, 2003: 49).

[19] בעוד שחוקרים כמו ברודי וג'רביס, סברו שהנשק הגרעיני שינה את מהות המלחמה, טוענים חוקרים כמו קולין גרי, פול ניצ'ה, והרמן קהאן, כי המלחמה הגרעינית אינה שונה באופן מהותי ממלחמה קונבנציונלית, אלא רק בעוצמה שלה (Klein, 1994: 49). לסקירה של ויכוחים נוספים לגבי אסטרטגיית ההרתעה בקרב תומכיה וכן לסקירת ויכוחים בין תומכי אסטרטגיית ההרתעה לבין מתנגדיה, ראה ב- (Buzan, 1987: 197-209).

[20] גלר (Geller) אף סבור, כי תקופה שמאופיינת בהשגת נשק גרעיני על-ידי מדינות שונות, עלולה להוביל למידה גבוהה של חוסר יציבות (Geller, 1990: 308).

[21] לגבי ההשפעה המוגבלת של הנשק הגרעיני בסכסוכים, ובעיקר לגבי ההשפעה המוגבלת של הנשק הגרעיני בסכסוכים עם מדינה שאין ברשותה נשק גרעיני, ראה גם עמ' 41, 59 בפרק התיאורטי.

הויכוחים והטענות לגבי האפשרות המוגבלת ליישום אסטרטגיית ההרתעה וקיומן של טענות שונות ביחס לתנאים הנדרשים להשגתה, מנוגדים לגישה הקלאסית הרואה את ההרתעה כתופעה הנגזרת בהכרח מיכולות הצדדים. אולם אם יכולות הצדדים הן מה שקובע אם אסטרטגיית הרתעה תצליח, הרי שלא היה צורך בכל אותן אסטרטגיות שונות ליישומה, וכל שכן לא היו מתפתחות אסטרטגיות המנוגדות לאסטרטגיית הרתעה.[22] מנגד קיומם של ויכוחים לגבי התנאים הנדרשים ליישום מוצלח של אסטרטגיית ההרתעה,[23] ובמיוחד קיומם של ויכוחים בסוגיית ההרתעה הגרעינית, מחזקים את הטענה המוצעת במחקר זה, לפיה הרתעה אינה מובנת מאליה, אלא תלויה באינטראקציות חברתיות כמו למידה, סוציאליזציה או חיקוי ההופכות את ההרתעה לאסטרטגיה ישימה.

חשיבות חקר תהליכי למידה של רעיונות ההרתעה באים לידי ביטוי גם בהשפעת אסטרטגיה זו על שחקנים שונים במערכת הבין-לאומית. כך למשל על אף שקיימות טענות ולפיהן ריבוי נשק גרעיני יכול לעודד יציבות בין-לאומית (e.g. Waltz, 1995), וזאת למעשה על-ידי הפצה של הפרקטיקות של הרתעה, חוקרים שונים סבורים כי ההרתעה בין המעצמות במלחמה הקרה הייתה מיוחדת עקב מאפיינים ספציפיים אשר מונעים ממנה להיות רלוונטית בהכרח גם לסכסוכים אחרים. כיון שהטענה היא כי ההבדל אינו תוצאה רק של שיקולים גיאו-אסטרטגיים הנובעים מהריחוק הגיאוגרפי בין המעצמות במלחמה הקרה, דרך הראייה של החוקרים הללו ביחס לישימות ההרתעה הדדית באזורים כמו המזרח התיכון, או בסכסוך בין הודו ופקיסטאן מחזקת את הטענות המוצעות בחלק זה ולפיהן מיסוד רעיונות ההרתעה אינו טריוויאלי, והוא תלוי גם בגורמים רעיוניים.

כך למשל סבור וסקאז, כי מעבר להיותו של הסכסוך בין הודו ופקיסטאן סכסוך טריטוריאלי, יש הבדלים מהותיים נוספים בין סכסוך זה לבין המלחמה הקרה. בנוסף, מאפיינים מרכזיים של ההרתעה בין המעצמות במלחמה הקרה נגעו להכרה הדדית בסטטוס קוו, בכך שהן פיתחו כללי משחק (במיוחד לאחר משבר קובה), וכן בכך שהן פיתחו ביניהן תהליכי בקרת נשק. שלושת גורמים אלה מבטאים את המצב ולפיו הרתעה תלויה לא רק ביכולות, אלא גם במסגרת חברתית – בהסכמות ובידע של הצדדים – אשר מאפשרים לאסטרטגיות אלה של הרתעה להיות דומיננטיות (Vasquez, 2005: 74-7). בדומה, נטען, לגבי הסכסוך הישראלי-ערבי כי מאפייני

---

[22] ניתן אולי להרחיב את הטיעון ולהציע כי אם האסטרטגיה של הרתעה אינה ברורה לשחקן היכול להרתיע את יריבו בנשק גרעיני, קל וחומר שהיא אינה מובנת מאליה לשחקן שאמור להיות המורתע. מכאן שהיבטים חומריים של עוצמה אינם מספיקים, להבנת וליצירת מערכת יחסים של הרתעה בין יריבים.

[23] כך למשל ויכוחים כאלה נסבו לגבי השאלה האם הרתעה היא אסטרטגיה טובה, האם היא צריכה להיות מיושמת, וכן כיצד יש ליישמה (Brody, 1960: 443; Schaub, 2002: 20).

הסכסוך והשחקנים בו מקשים על אפשרות היישום של הרתעה הדדית במזרח התיכון, ראה (דאוטי, 1987, כהן, 1987: 14), והשווה עם (פלדמן, 1987). מבלי להיכנס למידת נכונותם ותקפותן של טענות אלה, קיומן של טענות אלה מצביעות לפחות על כך שהרתעה מהסוג שהתפתח בין המעצמות במלחמה הקרה כלל אינה טריוויאלית, אלא היא גם מחייבת להיבחן כחלק מתהליך התלוי לא רק במאפיינים ספציפיים של הסכסוך, אלא גם בהבנות משותפות והתרבות של השחקנים המעורבים. טענה זו עומדת בניגוד מסוים לגישה הריאליסטית הקלאסית.

לכן לא מפתיע כי מחד יש השפעה לרעיונות ההרתעה של המלחמה הקרה על סכסוכים באזורים שונים – מה שיוסבר במחקר זה באמצעות המונח של נורמת ההרתעה – אך מנגד היא מאומצת בהתאם לתנאים פוליטיים, אזוריים ואסטרטגיים של השחקנים הרלוונטיים. כך טוען למשל קלראק (Clark), כי מעצמות גרעיניות קטנות כמו למשל הודו, פקיסטאן וישראל למרות שמדגישות מאוד את מימד ההרתעה המינימלית, מדיניות הגרעין שלהן בפועל מורכבת יותר וכוללת גם מאפיינים אחרים (Clark, 2004: 281, 291, 296). כך למשל, ישראל מבססת את ההרתעה שלה על עמימות גרעינית (כהן, 2005: 141-142, 156), הודו מצהירה על הרתעה מינימלית, אך מציגה בפועל מדיניות עמומה יותר (Clark, 2004: 293), ואילו פקיסטאן מדגישה מחד את האימוץ של רעיונות ההרתעה המינימלית התואמים את נורמת ההרתעה, אך לעומת זאת בניגוד לנורמה זו גם לא פוסלת את האפשרות של מכה ראשונה (Clark, 2004: 298-303). על אימוץ רעיונות ההרתעה המינימלית של המלחמה הקרה בסכסוך בין הודו ופקיסטאן, ראה גם (Krepon, 2001: 83-4).

הבעיות ביישום וחקר אסטרטגית ההרתעה הובילו חוקרים שונים להדגיש את החשיבות של תהליכי למידה ושל תהליכים חברתיים נוספים הקשורים באימוץ ובהשפעת אסטרטגיית ההרתעה. כיון שכשהוצג רעיון ההרתעה בסוף שנות ה- 50 הוא לא נלקח כמובן מאליו (Freedman, 1989: 199; Adler, 1992: 101), העלו חוקרים שונים טענות לגבי חשיבותם של גורמים רעיוניים שיכולים לסייע בהסבר התהליך של אימוץ ההרתעה כאסטרטגיה. כך למשל דנארדו (DeNardo) סבור כי הטענות המרכזיות של ספרות ההרתעה אינן אינטואיטיביות, ולכן, ללא קיומה של תיאורית ההרתעה, שחקנים לא היו יכולים לאמץ את רעיונותיה (DeNardo, 1995).

ניתוח בלשני של שפות שונות גם מחזק את הטענה המוצעת, לפיה ההרתעה אינה מובנת מאליה. כך למשל לטענת צילטון (Chilton) בשפות צרפתית, רוסית וגרמנית לא קיימות מקבילות מדויקות, המאפשרות לתפוס את מלוא המשמעות של המילים האנגליות deterrence ו- deter

(Chilton, 1985: 104, 107-110).[24] מושגים אלה אינם נובעים משפה טבעית, אלא מתהליך חברתי שבו הם התפתחו. תהליך כזה מחייב מחשבה ומבטא תוצר של פעולות חברתיות ותרבותיות (Chitlon, 1985: 116). השפה היא כלי חשיבה מרכזי, ולכן היעדר מילה מתאימה מבטא לא רק את הקושי לחשוב במונחים אלה, אלא גם יכול לבטא את היעדר הצורך הלשוני בשימוש כזה. מכאן, שהתייחסות שונה למילה הרתעה והעדרה בשפות שונות, מחלישה את הטענה לפיה הרתעה היא מובנת מאליה, והיא מחזקת היבטים שונים של הקשרים חברתיים בהן היא מתפתחת (או בכלל יכולה להתפתח).

לשפה ולמינוחים שבהם נעשית ההתייחסות להרתעה יש משמעות רבה אף יותר. באופן עקרוני, השפה יכולה לתאר (או שהיא אינה מסוגלת לתאר) את הניסיונות להפעיל אסטרטגיה של הרתעה. הסובייטים בתרגום המילה הרתעה לרוסית, הבחינו בין המילה שתיארה את ההרתעה שלהם את המערב (sderzhivaniye), שפירושה ריסון או מניעה לזו שתיארה את מדיניות ההרתעה של המערב כלפיהם (ustrashenie) שפירושה הפחדה או סחיטה. יתרה מכך, לקורא האנגלי המצב מורכב עוד יותר, כיון שהמילים הרתעה (deterrence) ובלימה (containment) זוכים לתרגום באמצעות מילה אחת ברוסית המילה (sderzhivaniye) (Jukes, 1975: 484; Vigor, 1975: 473-8; Betts, 1987: 5 Holloway, 1984: 33).[25] המשמעות של הבדלים אלו לגבי השפה ובמיוחד קיומן של מילים שונות ברוסית לתיאור האסטרטגיה של כל אחד מן הצדדים, הינם מרכזיים לטענות מחקר זה, שכן הם מבטאים את הרעיון שלפיו תפיסות חברתיות-תרבותיות נלמדות יכולות להוביל לכך שמה שצד אחד רואה כהרתעה הצד השני יכול לראות בדרך שונה ואף לראותם כאיום.[26]

המגבלות השונות שבאו לידי ביטוי הן בהתפתחות החשיבה האסטרטגית ובביקורות עליה והן בשפה, מדגישות את הטענה כי בניגוד לגישה הקלאסית להרתעה, יש חשיבות רבה

---

[24] המקור הראשוני למילה הרתעה (deterrence) הוא מהשורש הלטיני deterre, שמשמעותו להפחיד (Freedman, 1989: 200). השימוש הקדום ביותר במילה בשפה האנגלית הוא משנת 1579 בהקשר משפטי (פנימי). במהלך המאה ה- 19 נכנסו לשפה הטיות נוספות של שם הפעולה: מרתיע והרתעה. עם זאת, רק לאחר מלחמת העולם השנייה, הועבר השימוש במושג מהתחום המשפטי לתחום היחסים הבין-לאומיים (Chilton, 1985: 113, 127 ft. 8). עוד על הפיתוח של המושג בהקשר משפטי וקרימינולוגי, ראה גם (Freedman, 2004: 8). בגרמנית וברוסית למשל, המילים המקבילות למילה הרתעה, הן מילים שהמשמעות שלהן היא להפחיד (frighten of) (Chilton, 1985: 104). לדקויות נוספות של משמעות המילה הרתעה בשפות גרמנית וצרפתית, ראה גם (Trofimenko, 1980: ftn. 29 p. 53).

[25] העובדה שמילה רוסית אחת כוללת את שתי המשמעויות הללו מדגישה את הרעיון שהרתעה נתפסה בצורה כללית יותר בבריה"מ מאשר במערב (Holloway, 1984: 33-4). לטענות על סחיטה אמריקאית בתקופת ממשל טרומן, ראה (Yakovlev, 1984 as referred by Betts, 1987: 5).

[26] לטענת טרופימנקו (Trofimenko), בתחילת העידן הגרעיני המילה האנגלית הרתעה (deterrence) שימשה במשמעות של כפייה (compellence or coercion), של יריב, וזאת במטרה לבסס את הרעיון של Pax Americana. לאחר מכן, המילה הרתעה זכתה למשמעות של "intimidating" (הפחדה). בתקופות אלה לטענת טרופימנקו אסטרטגיית ההרתעה שימשה למטרה של "בלימת הקומוניזם". במילים אחרות הרתעה לא נועדה למנוע שימוש סובייטי בכוח, אלא להגביל את ההתפתחות של הסוציאליזם בעולם. לטענתו, רק עם השגת השוויון האסטרטגי, המילה הרתעה קיבלה את המשמעות של "disinclination of opponent", או "dissuading him from attack", שזוהי המשמעות הסובייטית המקובלת למושג (Trofimenko, 1980: 10-1).

לתהליכים חברתיים, שהופכים את אסטרטגיית ההרתעה לאפשרית. לכן כפי שטוען הרקאן (Herken), הרעיון האסטרטגי של הרתעה היה קיים כבר בעבר

"but it was Brody, in the shadow of Hiroshima, who would be responsible for popularizing the concept of deterrence, and for emphasizing its unique applicability in the case of nuclear weapons" (Herken, 1985: 9).

תהליכים אלו באים לידי ביטוי בהסבר המוצג במחקר זה המבוסס על ראיית אסטרטגיית ההרתעה כנורמה. ראיית אסטרטגיית ההרתעה כנורמה מאפשרת, בין היתר, לראות את ההרתעה כאינטראקציה חברתית ועל-ידי כך להתמודד עם הגורמים החברתיים המאפשרים את השפעתה של אסטרטגיה זו על מקבלי החלטות.

חשוב להדגיש, כי שימוש בגישות פרשניות לחקר הרתעה אינו דבר חדש בספרות. עם זאת, אראה כי למרות שיש חשיבות למחקרים אלו, שימושים קודמים בהיבטים פרשניים לחקר הרתעה, נעשו באופן חלקי מדי ולא הציעו מסגרת תיאורטית רחבה להסבר בכלל, ובמיוחד לא להסבר התופעה של הימנעות מאלימות.[27] יתרה מכך, השימוש במסגרת התיאורטית המוצגת במחקר זה, מאפשרת להתייחס בצורה יעילה למחקרים שונים שהתמקדו בהיבט פרשני מסוים כמו למשל בחינת ההרתעה במסגרת מחקר פוסט מודרנית (Klein, 1994), או סימיולוגית בלבד (Chilton, 1994). התרומה המוצעת של מחקר זה, תתבטא בשילוב מקיף ושיטתי של מרכיבים פרשניים (כמו נורמה, זהות וקהילה) בהסבר, לצד גורמים מטריאליים,[28] וזאת בתוך מסגרת תיאורטית קשיחה. מסגרת כזו אינה מוצעת במרבית המחקרים הפרשניים להרתעה.[29]

עיקר ההתייחסות הפרשנית לחקר הרתעה נגעה להדגשת חשיבות ההקשר. אומנם לסוגית ההקשר נדרשו לא רק חוקרים פרשנים, אשר התייחסו לחשיבות ההקשר החומרי, (Mearsheimer, 1983: 63), המצבי (Bull, 1979:16; Morgan, 1983: 45; Buzan, 1993: 20; Martel, 1998: 215-6; Kolodziej, 2000: 36 nt. 11), הפוליטי (Evron, 1987: 178), וההקשר *התרבותי* (Williams, 1975a: 71, 76; Jervis, 1979: 322-3; Martel, 1998: 224-5). מחקרים פרשניים מנגד הדגישו בעיקר את חשיבות ההקשר האינטר-סובייקטיבי מתוך הראייה שהבנות הצדדים לגבי ההרתעה מתעצבות בתוך סוג כזה של הקשר (Bernstein et al., 2000: 47; Milliken, 2001: 135).

---

[27] כך חוקרים שונים שהדגישו בעבר את החשיבות של הבנת הדוקטרינות בהקשר המתאים מבחינה פוליטית, היסטורית וארגונית ובמיוחד בהקשר הסוציולוגי, כפי שהציע למשל סניידר (Snyder) ביחס לבריה"מ (Snyder, 1977: 8), בוקרו במידה רבה של צדק על האופן המוגבל שבו הם בחנו הקשרים אלו. ראה למשל את ביקורתו של ג'ונס (Jones) על מחקרו זה של סניידר (Jones, 1990: 36).

[28] כפי שטען אדלר, כדי שיילקחו כמובנים מאליהם, עובדות חברתיות ורעיונות אינטר-סובייקטיביים צריכים להיות מגובים בעוצמה (Adler 1997, 340).

[29] עקב חשיבות ההסבר של הטאבו הגרעיני, והמסגרת התיאורטית היחסית רחבה שלו הוא יוצג בהמשך כהסבר מתחרה.

את תחילת הכתיבה הפרשנית ביחס להרתעה ואת מיקומה בתוך הקשר ניתן לייחס לדיונים לגבי השפעתם של גורמים חברתיים (ופסיכולוגים). בניגוד לרושם המקובל, ההתייחסות לגורמים פרשניים אלו הייתה קיימת כבר בשנות ה- 50 וה- 60.[30] כך למשל, דרך חשיבה זו באה לידי ביטוי כבר ביוני 1959 במפגש שנערך באיוקארן (Inyokern), קליפורניה. במפגש זה, חוקרים ממדעי החברה ואסטרטגים צבאיים שוכנעו לשתף פעולה בניסיון ליצור מסגרת תיאורטית מקיפה לחקר אסטרטגיית ההרתעה. התוצאה הייתה ביקורת על ההנחות הפשטניות של החשיבה האמריקאית ביחס לאסטרטגיה זו (Milburn, 1959 as referred by Raser, 1966: 300; Raser, 1966: 300). הצעות שהועלו בוועידה זו לא רק ליוו את חקר אסטרטגיית ההרתעה לאורך השנים, אלא גם הציגו סוגיות חשובות שבהן עוסקים גם כיום חוקרים קונסטרוקטיביסטים.[31] בדומה הציע ברודי (Brody), כבר לפני מספר עשורים, כי אסטרטגיה טובה מתבססת על ניתוח אנתרופולוגי וסוציולוגי טוב (Brodie, 1973: 332 qut. in Gray, 1986: 40).

במשך השנים מספר חוקרים שהתייחסו לסוגיות הקשורות באסטרטגיית ההרתעה מנקודת מבט פרשנית יותר, ניסו להרחיב בדרכים שונות את המסגרת התיאורטית למחקר. ביטויים למסגרות תיאורטיות כאלה באו לידי ביטוי בראיית הדוקטרינה ככללים (rules) (Jervis, 1970: 232; Kratochwil, 1978: 56-7), ובמחקריו של שלינג לגבי חשיבות קיומן של ציפיות ל"משחקים רציונליים", (Schelling, 1960; Schelling, 1980: 260, Schelling, 1994: 110 as presented in Paul, 1995: 702). מחקרים פרשניים נוספים חשובים בהקשר זה, עסקו במחקר של תרבות אסטרטגית ועמדו על היתרון שבהתייחסות פרשנית יותר למושג (Johnston, 1995a: 37-8; Johnston, 1995b: 46,51-2),[32] וכן מחקרים שעסקו בהקשרים לינגוויסטיים וסימיולוגיים (Chilton, 1985; Luke, 1989: 214,223; Falk, 1989; Dillon, 1989; Klein, 1994: 77; Frederking,

---

[30] השווה עם (Brodie, 1959b ; NOTS and Milburn, 1959; Jervis, 1979; Gerner, 1995).

[31] בוועידה זו, בין היתר, הוכר הצורך בהבנת היעדים הלאומיים של היריב והסדירויות בהתנהגותו, וכן הצורך לחקור את הקשר שבין סוגים שונים של רציונליות והרתעה. להתייחסות להיבטים נוספים שבהם דנה הוועדה וביניהם הפשטנות בחשיבה האמריקאית לגבי הרתעה, ההסכמות שהושגו בוועידה, וההצעות עליהן הוסכם, ראה (Raser, 1966: 300-1).

[32] המשותף לגישות הרבות לניתוח תרבות אסטרטגית, הוא שהן עוסקות באוסף ערכים ואמונות של קבוצות לגבי התחום האסטרטגי במדינה מסוימת (Macmillan, 1996: 71-2). לדיון בהבדלים בין גלי הכתיבה השונים ביחס לתרבות אסטרטגית ראה ב- (Johnston, 1995b: 32-43). למרות שגונסטון מתייחס להשפעה האפשרית של תרבויות במדיניות שונות האחת על השניה, כמו למשל במקרה של ה- *realpolitik* (Johnston, 1995b: 61-2), הרי שהספרות של תרבות אסטרטגית מדגישה בעיקר את הייחוד בכל מדינה, ואני מנגד מנסה לאתר נורמה, אשר מבטא במידה מסוימת מאפיין משותף של מספר מדינות. יתרה מכך, מטרתי היא לבחון ולהראות כיצד רעיון ההרתעה על-ידי איום משפיע על מדינות שונות ועל שחקנים שונים. עם זאת, ספרות זו של תרבות אסטרטגית תוכל לסייע בהבנת התפתחותה של זהות ההרתעה בכל מדינה. כך למשל, מעבר לטענותיו של גונסטון, מדגיש גריי (Gray) את חשיבות התרבות (האסטרטגית) להרתעה. לטענתו המשמעות למשל של מלחמה גרעינית היא שונה בין תרבויות, ולכן המשמעות של נזק שייגרם מהתקפה גרעינית אינו מובן מאליו (Gray, 1986: 274-5).

(2000: 15-6).[33] יחד עם זאת, גם מחקרים אלו לא סיפקו מסגרת תיאורטית רחבה מספיק, שתאפשר הבנה והסבר של הרתעה, ושתאפשר שימוש בחומר התיאורטי והאמפירי הרב שכבר קיים בספרות.[34]

באמצעות המסגרת התיאורטית המוצעת במחקר זה, אנסה לשכלל את דרך ההתייחסות להרתעה ואנסה לבחון אותה על-ידי מסגרת מחקרית רחבה שתקשר בין מושגים פרשניים שונים, אך מנגד תאפשר להתייחס גם ליכולותיהם הממשיות של השחקנים. בדרך זו, אנסה לראות את יחסי ההרתעה בתוך מסגרת של קהילה שחבריה מנסים לפרש זה את זה לאורך זמן.[35] אחד האמצעים המרכזיים שבו ייעשה שימוש במחקר זה הוא, כאמור, ראיית ההרתעה כנורמה. ראיית ההרתעה באופן זה מהווה המשך והרחבה לספרות הפרשנית שהוצגה לעיל, והיא מבוססת על ההנחה שההרתעה אינה מובנת מאליה. בנוסף, ראיית ההרתעה כנורמה כרוכה גם בהנחה לפיה יש חשיבות להבין את ההרתעה כהבנייה חברתית.

ראיית ההרתעה כהבנייה חברתית היא ההנחה השניה עליה מבוסס מחקר זה, והיא מהווה המשך להנחה הראשונה ולפיה ההרתעה היא נלמדת. מספר מאפיינים של ספרות ושל אסטרטגיית ההרתעה מחזקים הנחה זו: ראשית, ניתן לטעון שאסטרטגיית ההרתעה משמשת כנבואה המגשימה את עצמה או אפילו כמיתוס (Brody, 1960: 448; Luke, 1989: 214; Jeonniemi, 1989: 45). באופן זה, החשיבה לפיה אסטרטגיית ההרתעה תצליח, תגדיל את סיכויי ההצלחה של אסטרטגיה זו. לכן למשל, שחקנים המאמינים שהם נמצאים במשחק של הרתעה יפתחו, יחזקו וימסדו את הפרקטיקות המתאימות.[36]

---

[33] בדומה הציע גנדרסן (Gundersen) לראות את ההרתעה כמסורת מחקרית, מסורת מחקרית במובן שבו פיתח לאודן (Laudan) את המושג (Gundersen, 1994).

[34] בספרות גם הייתה הכרה בצורך להרחיב את הבנת ההרתעה לא רק כחלק מהקשר, אלא גם כפרקטיקה חברתית. כך למשל טען קליין, כי את ההרתעה יש להבין לא רק בהקשרים ההיסטוריים ופוליטיים המתאימים להתפתחות הסדר העולמי, אלא גם שיש לה תפקידים מכוננים. עם זאת, השאלה המרכזית לטענת קליין אינה האם הטענות לגבי הרתעה הן נכונות, אלא כיצד הן השיגו את המשמעויות שלהן לאורך השנים, וכיצד משמעויות אלה השתנו כדי לעצב את החיים הפוליטיים הנוכחיים (Klein, 1994: 3, 10). אולם בניגוד לקליין אני לא מבקש רק לחקור את הדרך בה ההרתעה התעצבה וקיבלה את המשמעויות החברתיות שלהן, אלא גם ובעיקר כיצד ככזו היא הביאה להימנעות מאלימות.

[35] התייחסות כזו להרתעה המדגישה את ההקשר, יכולה לתרום לחידוד ההבנות והמשמעויות השונות שמייחסים לאסטרטגיה זו כפי שהדבר בא למשל לידי ביטוי בקושי להבחין בפועל בין הרתעה לבין לדיפלומטיה כופה (McMahan,1983: 86; Huth and Russett, 1990: 466; Downs, 1993: 63), ואו בקשיים להבחין בין הרתעה על-ידי מניעה להרתעה על-ידי איום (Snyder, 1959).

[36] בנוסף, נטען כי להרתעה יש כוח משל עצמה, אשר עודד את המשך המחקר בנושא ואת בחינת ההשלכות של אסטרטגיה זו (Schaub, 2002: 4). באופן זה, עוצמת רעיונות ההרתעה השפיעה לא רק על מקבלי ההחלטות, אלא גם על החוקרים עצמם.

שנית, אסטרטגיית ההרתעה והתפתחותה תלויות גם בהבניות חברתיות נוספות כמו ההבניה של הרציונליות (Luke, 1989: 212; Falk, 1989: 59),[37] וההבניה של "איום" ושל "ביטחון" (Lipschutz 1995, 224; Chilton, 1996; Buzan, Waever and Wilde, 1998: 204; Hopf 1998, 186-187; Mutimer, 2000: 26; Smith, 2000: 87; Weldes, 1999: 2, 7).[38]

שלישית, הצורך להבין את ההרתעה כרעיון וכהבניה נובעים גם מכך שלהרתעה תכונות יוריסטיות, ומכך שהיא משמשת להצדקת מדיניות חוץ (Gundersen, 1994: 301-2). יתר על כן, לא רק שרעיונות ההרתעה משמשים הצדקה למדיניות חוץ, ניתן אף לטעון שרעיונות אלו מציגים או אף מבוססים על אידיאולוגיה (Jervis, 1979: 322; Kolkowicz, 1987b: 42-3; Booth, 1987: 254-6), ויחד עם זאת היא מבוססת על יצירת הרושם כי היא אובייקטיבית. באופן זה, הרתעה היא הבנייה, אשר מספקת ייצוג ל"מציאות" המשועתקת שוב ושוב בשיח (Jeonniemi, 1989: 45).

רביעית, אסטרטגיית ההרתעה, כמו כל אסטרטגיה, מבוססת על רעיונות, על ידע ועל פרשנותם של אלו. לכן ניתן לראות בדוקטרינה "כללים מנחים" לקביעת מדיניות חוץ (Kratochwil, 1978: 56; Kowert and Legro, 1996: ftn. 94 p. 491). אולם כפי שטען גוזיני (Guzzini), הניתוח של העולם החברתי יכול להשפיע עליו (Guzzini, 2000: 175). לכן, הפרשנויות שנעשות על-ידי האסטרטגים הם חלק מאותו ידע, אשר נעשה בו שימוש לניתוח ההרתעה (Klein, 1994: 76).[39]

3. תרומת המחקר

חשוב להדגיש, כי המטרה במחקר זה אינה להציג דרך חדשה או מרשם לפעולה המתאר את הצעדים שעל שחקנים לנקוט בהם, כדי להשיג אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה עם יריבו. תחת זאת מטרת המחקר היא לנסות לתאר ולהסביר טוב יותר כיצד אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום משפיעה בפועל על היעדר אלימות לאורך זמן, וזאת על-ידי הדגשת החשיבות של גורמים רעיוניים באמצעות תהליכי למידה וסוציאליזציה. במילים אחרות, למרות שלמחקר יש מספר השלכות

---

[37] לטענת פאלק, אסטרטגים שונים ביקשו לראות ולהראות, כי רציונליות כרוכה ביכולת לנבא את פעולות היריב, מה שמחייב להוסיף הנחות נוספות למודל של השחקן הרציונלי. פאלק סבור, כי טענתו הבאה של קיסניגר מהווה דוגמא טובה לכך. לטענת קיסינגר,

"The oppnent must be rational, i.e. he must respond to his self-interest in a manner which is predictable" (Kissinger, 1960: 40-1 as qut. in Falk, 1989: 59).

[38] וולדס ואחרים (Weldes et al.) טוענים שמקבלי החלטות מגדירים מהו ביטחון ומהו חוסר ביטחון, הם מזהים איומים וסכנות וכן קובעים מהו הפתרון הטוב ביותר להתמודדות עימם (Weldes et al., 1999: 19). ראה גם בהקשר זה גם הדיון ב"ביטחוניזציה" שמציעים חוקרי אסכולת קופנהגן (Buzan et al., 1998). כך למשל השלכות של טענות אלה יכולות לבוא באופן פרקטי יותר לידי ביטוי בראייתו של קמפבל לפיה ניתן להבין את המלחמה הקרה כמאבק הקשור ביצירה וביצירה מחדש של זהות (Campbell, 1998).

[39] כך למשל האסטרטג שיכול לשכנע שני צדדים לסכסוך, כי מלחמה מוגבלת היא ברת השגה, לא רק מתאר מציאות פוליטית, אלא גם משנה אותה (Jervis, 1970: 232 qut. in Kratochwil, 1978: 57).

אפשריות הנוגעות למדיניות, מטרתו המרכזית היא להראות כיצד האינטראקציה בין גורמים רעיוניים לגורמים חומריים משפיעה על היכולת של שחקנים לקיים ביניהם אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה לאורך זמן. באופן זה, מטרת המחקר אינה להפריך את ההסברים הקיימים בספרות ביחס להשפעת אסטרטגיה זו, אלא להרחיבם ולהציע כי גם להפנמת הפרקטיקות של ההרתעה וללמידתה יש השפעות על היקף האלימות בין יריבים, השפעות אשר לא ניתן להסביר אותן רק באמצעות התייחסות ליכולותיהם או לתפיסותיהם של השחקנים.

באופן זה, למסגרת התיאורטית של קהילות הרתעה יש מספר יתרונות: ראשית, המסגרת התיאורטית מציעה הסבר מקיף ועקבי להתפתחות אסטרטגיית ההרתעה במהלך המלחמה הקרה, ולהימנעות מתמשכת מאלימות בין המעצמות בתקופה זו. כך המחקר מאפשר "לספר" את הסיפור של המלחמה הקרה מנקודת המבט של התפתחות אסטרטגיית ההרתעה, לבחון בהקשר זה שינויים והתפתחויות אסטרטגיות שהתרחשו בשתי המעצמות, ולהציע תרומה לויכוחים היסטוריים שונים לגבי סוגיות אלה. כך למשל, חוקרים רבים מסכימים כי תור הזהב של ספרות ההרתעה – תקופה בה זכתה ספרות זו להשפעה הרבה ביותר על המדיניות – התרחש בסוף שנות ה- 50 ובתחילת שנות ה- 60, למרות שהם חלוקים בדעותיהם לגבי משכה של תקופה זו.[40] המחקר המוצע יאפשר לזהות באופן ברור יותר את עיתוי ההשפעה של רעיונות אלו על מדיניות הביטחון האמריקאית ואת דרך ההשפעה שלהם, ובכך יאפשר להתמודד טוב יותר עם הבעייתיות בדרך החלוקה שחוקרים מציעים לגבי התקופות השונות של התפתחות ספרות זו.[41] דוגמא נוספת למחלוקות הקיימות בספרות, שמחקר זה מסייע להתמודד עימן, נוגעת לקיומן של טענות סותרות שמעלים חוקרים שונים ביחס לשאלה מתי בריה"מ עברה להתבסס על אסטרטגיה של הרתעה על-ידי איום והחלה להכיר ברעיון של מספיקות אסטרטגית. עיקר הויכוח בנושא נסוב סביב השאלה

---

[40] חוקרים אלו מציעים תאריכים שונים לתחילתה ולסיומה של תקופה זו. שחאוב טוען, כי תור הזהב של ספרות ההרתעה התקיים בין השנים 1946-1967 (Schaub, 2002: 4). ג'רביס כאמור, טוען שעיקר השפעתה של ספרות זו התקיים בין סוף שנות ה- 50 לתחילת שנות ה- 70 (Jervis, 1979: 289). קולקוויץ' (Kolkowicz) טוען, כי תור הזהב של ספרות ההרתעה היה בשנות ה- 50 וה- 60 (Kolkowicz, 1987a: 2). טרכטנברג (Trachtenberg) טוען, כי העבודות החשובות ביותר בנושאים אסטרטגיים נעשו בין השנים 1952-1966 (Trachtenberg,1991: 4). תקופת תור זהב קצרה יותר הציע בות', שטען כי תור הזהב של ההרתעה החל באמצע שנות ה- 50 והסתיים בתקופה שבין 65-1961 (Booth, 1975a: 35). בות' גם מציג בצורה מנומקת ביותר את תיחום התקופות. לטענתו, תור הזהב של ספרות ההרתעה החל עם ספרו של קאופמן (Kaufmann), *Military Policy and National Security* או עם ספרו של קיסינגר (Kissinger), *Nuclear Weapons and Foreign Policy*. סוף תור הזהב של ספרות ההרתעה סומן לטענתו על-ידי ספרו של סניידר (Snyder), *Deterrence and Defense*, על-ידי הצהרות המדיניות של מקנמרה (McNamara) או על-ידי ספרו של הרמן קאהן (Herman Kahn), On Escalation. כאפשרות תיחום נוספת מציע בות' את שנת 1966 כגבול ברור יותר לסיום תור הזהב של ספרות ההרתעה. בשנה זו פורסמו שתי עבודות חשובות: ספרו של שלינג, *Arms and influence* וכן ספרו של קנור (Knorr), *On the Uses of Power in the Nuclear Age* (Booth, 1975a: 35).

[41] אטען כי חלק מהשפעה של ספרות ההרתעה בא לידי ביטוי בצורה מיידית, וחלק התבטא בהשפעה ארוכת טווח. לכן גם אין בהכרח חלוקה נכונה יותר של תקופת תור הזהב של ההרתעה, אלא יש צורך בהסבר ברור של מהו אותו תור הזהב, כיצד הוא נוצר וכיצד הוא השפיע על מקבלי ההחלטות.

האם בריה"מ אכן נקטה בגישה אסטרטגית כזו בתקופת חרושצב, בתקופת ברז'נייב או שמא רק בתקופתו של גורבצוב.[42]

בנוסף, המסגרת התיאורטית המוצעת מאפשרת לשלב בין סוגיות תיאורטיות שונות. כך המסגרת מאפשרת לדון בצורה עקבית לא רק במושגים שונים כמו נורמה, זהות וקהילה ובקשר שלהם להרתעה, אלא גם בקשר, בהשפעה הדדית ובתרומה של כל אחד מהם להבנת אסטרטגיה זו. כך, המסגרת התיאורטית המוצעת במחקר זה, למרות שהיא מסגרת מחקר פרשנית, מציעה מסגרת קשיחה בהשוואה למחקרים קונסטרוקטיביסטיים קודמים שנועדו להסביר ולהבין "אסטרטגיות ביטחוניות", את דרכי התפתחותן ואת דרכי השפעתן. יתרה מכך, המסגרת התיאורטית המוצעת במחקר זה מהווה ניסיון, להציע הסבר קונסטרוקטיביסטי לאינטראקציה בין מדינות, סוג הסברים שלטענת מיליקן (Milliken) מספרם בספרות המחקרית הוא קטן יחסית (Milliken, 2001: 8-9).

עוד תרומה של המחקר נוגעת לכך שאת קהילת ההרתעה ניתן לראות ככזו היכולה לכלול בתוכה תתי-קהילות נוספות. באופן הזה ניתן למשל לכלול את הקהילה האפיסטמית של בקרת הנשק כחלק מקהילת ההרתעה (ראה למשל, Adler, 2005: 24). ראיית הקהילה האפיסטמית של בקרת הנשק כחלק מקהילת ההרתעה מאפשר לחדד טוב יותר את ההבנות ואת ההשפעות של קהילה זו, ולהציג בצורה עקבית ושיטתית את הקשר שבין שני סוגי קהילות אלה.

תרומה רביעית של המחקר טמונה בכך שאת קהילת ההרתעה ניתן לראות ככזו העומדת בתווך בין "קהילת ביטחון" לבין "קהילת מלחמה". התייחסות תיאורטית עקבית לקהילת ההרתעה יכולה לשפוך אור על התנאים בהם שחקנים מצליחים לעבור על פני הרצף הזה, ממצב של לוחמה ועוינות, למצבים שיתופיים יותר. בהקשר זה המחקר גם יאפשר להתמודד עם שאלה חשובה הנמצאת בויכוח בספרות והיא האם מידה גבוהה של עוינות תורמת לחיזוק אסטרטגיית ההרתעה, או שמא נדרשת מידה של אמון בין הצדדים לחיזוקן של פרקטיקות אלה. לחשיבות הבחינה של סוגיה זו אף התייחסו מספר חוקרים וביניהם אף תומס שלינג (Schelling, 1960: 13 as referred by Allison and Zelikow, 1999: ftn. 4 p. 54).

לבסוף, על אף שהמחקר עוסק בהרתעה בין המעצמות במהלך המלחמה הקרה, חלק מן הממצאים שלו יכולים לסייע בהבנת הפרקטיקות של ההרתעה במאה ה- 21 ובין היתר, להבנת סוגיות הנוגעות להרתעת ארגוני טרור ומדינות סוררות. כך למשל, למשמעויות הנובעת ממחקר

[42] לדוגמאות לגבי טענות סותרות אלו ראה למשל ב- (Garthoff, 1978: 126; Bluth, 1992; 17; Weber, 1991: 806-7; Blacker, 1991: 435-6, 453-4).

זה, לפיהן אסטרטגיית ההרתעה היא רעיון והבניה חברתית, שהוא בר למידה וכן שיש לרעיון זה השפעות על דרך עיצוב תפיסות השחקנים וזהויותיהם, יש השלכות החורגות מהמלחמה הקרה עצמה. סוגיה זו קשורה גם להשלכה תיאורטית נוספת של המחקר והיא השפעת קהילות הרתעה על שחקנים נוספים במערכת הבין-לאומית. לטענת אדלר, מאפיין חשוב של קהילות מנקודת מבט קונסטרוקטיביסטית היא הפעפוע של הרעיונות מקהילה לקהילה (Adler, 2005: 13). במובן זה, אחת ההשלכות האפשריות של המחקר נוגעת להשפעה של קהילת ההרתעה שהתפתחה בין המעצמות במהלך המלחמה הקרה על שחקנים נוספים, אשר ניתן לחקור את היחסים ביניהם גם כן באמצעות המסגרת התיאורטית של קהילת הרתעה, כמו למשל, כאמור, הודו ופקיסטן.

פרק ראשון – מסגרת תיאורטית

מטרת מחקר זה היא, כאמור, להציע מסגרת תיאורטית פרשנית מחד וקשיחה מנגד אשר תאפשר להסביר ולהבין טוב יותר את הדרך בה מתפתחים יחסי הרתעה בין שחקנים ואת הדרך שבה יחסים אלו משפיעים על היעדר האלימות בין אותם שחקנים לאורך זמן. ההבחנה שהציע מורגן בין הרתעה מיידית להרתעה כללית יכולה להיות מועילה להבהרת המטרות של מחקר זה. מורגן הבחין בין הרתעה מיידית המתייחסת למצב של משבר או סמוך לו, לבין הרתעה כללית המתייחסת לרצון למנוע בכלל חשיבה על האפשרות של מלחמה מצידו של יריב (Morgan, 2003: 9; see also in Evron, 1987: 177).[1] באופן זה, קיום קהילת הרתעה יכול להוות מסגרת, שבה כפי שטען פרידמן (Freedman) ביחס להרתעה כללית, לתוקפן אפשרי יהיה ברור כי "לא יוכל לפתור את הסכסוך שלו עם מדינה אחרת או עם קבוצת מדינות אחרת באמצעים צבאיים". מצב זה תלוי לטענת פרידמן במיסודן של תפיסות אלו אצל השחקנים (Freedman, 1989: 208-9; Freedman, 2004: 42). הגדרה זו של פרידמן המדגישה את מימד הציפיות קרובה במהותה לאופי היחסים המפתחים בקהילות הרתעה. לכן גם בדרך זו יכול המחקר המוצע לתרום להרחבת הדיון בהרתעה כללית, מושג אשר מוסכם לגביו כפי שטוען פרידמן כי הוא מוגבל ומעורפל מדי (Freedman, 1989: 202). עם זאת, מחקר זה המבוסס, בין היתר גם על חקר גורמים פרשניים כמו נורמות וזהות, שונה מהדרך בה מורגן או פרידמן מבקשים להסביר היווצרות הרתעה כללית. בניגוד אליהם טענתי היא כי לא רק שהתייחסות לגורמים פרשניים אלה היא הכרחית להבנת היווצרות הרתעה כללית, והיא מאפשרת להקטין את הערפול בהסבר ובהבנת התהליך, אלא שהמחקר המוצע יאפשר גם לדון בפועל בגורמים שונים כמו מחשבות או גורמים תודעתיים עליהם נרמז במסגרת המחקר של מורגן עצמו לגבי הרתעה כללית, אך המימד הפרשני הכרוך בהם אינו יכול להיבחן במסגרת מחקר אמפיריציסטית-פוזיטיביסטית.[2]

1. סקירת ספרות

ניתן להציע מספר הסברים מתחרים לתופעות ההימנעות מאלימות וההימנעות מאלימות לאורך זמן בין המעצמות במהלך המלחמה הקרה: הסבר ריאליסטי המבוסס על אסטרטגיית ההרתעה, הסבר של משטר ביטחון והסבר של הטאבו על השימוש בנשק גרעיני. על-ידי סקירת הסברים אלו

---

[1] על הקושי בהשגת הרתעה כללית ביחס להשגת הרתעה מיידית, ראה (Morgan, 1983; Morgan, 2003: 9, 80-3).

[2] כפי שטוען טיילור (Taylor), מסגרת מחקר פוזיטיביסטית הינה סטרילית מדי בכדי לחקור סוגיות התלויות בפרשנות של טקסטים (Taylor, 1977: 106, 112-23). לטענתו, מחקרים פוזיטיביסטיים יכולים לחקור רק את המימד הגלוי של הידע האמפירי, אך הבנה מעמיקה של התנהגות תלויה גם בהבנת הגורמים הסמויים יותר שמכוננים את אותן פעולות (Taylor, 1977: 121).

אנסה לא רק להבהיר טוב יותר את המסגרת התיאורטית של מחקר זה, אלא גם להראות כיצד היא מאפשרת להתמודד עם בעיות תיאורטיות שונות ולנתב ויכוחים הקיימים בספרות המחקרית לכיוונים מועילים יותר.

1.1 ספרות ההרתעה הקיימת - הסברים ריאליסטיים והרחבות פסיכולוגיות-קוגניטיביות

כפי שציינתי לעיל, המחקר מציע למעשה מסגרת תיאורטית להסבר התופעה של הרתעה כללית. חוקרים ריאליסטים המבקשים להסביר תופעה זו מותחים, כאמור, קו ישיר בין עוצמה לבין יכולת ההרתעה, ולכל היותר יסכימו להכיר בהשפעות מימדים פסיכולוגיים של תפיסות. לכן גם טענתי, כי אסטרטגיית ההרתעה ויישום מוצלח שלה אינם מובנים מאליהם. עם זאת, יש חשיבות להרחיב את הדיון בסוגיה זו ביחס לבעיות ולויכוחים שקיימים בספרות ההרתעה עצמה. סוגיות אלה קשורות לשני נושאים מרכזיים: בעיות שקיימות בהנחות הרציונליות של תיאורית ההרתעה וכן בעיות הכרוכות בתנאים שהוצעו לבחינת הצלחת אסטרטגיית ההרתעה ולקשיים המתודולוגיים הכרוכים בכך.[3]

1.1.1 בעיות בהנחות הרציונליות של תיאוריית ההרתעה

למרות שנטען כי הישענות על גישות של בחירה רציונלית היא טבעית לאסטרטגיית ההרתעה,[4] יש שלוש בעיות מרכזיות בהתבססות כזו: ראשית, חוקרים התייחסו לכך שתיאוריית ההרתעה לוקחת תופעות מורכבת של איום ועושה לה רדוקציה לאינטראקציה[5] שבין שני מקבלי החלטות רציונליים (Morgan, 1977: 13; Downs, 1989: 237; George and Smoke,1989: 173-4; Jervis, 1989a: 207; Price and Tannenwald, 1996: 116-7). לכן חוקרים טענו כי יש לערוך התאמות בתיאוריית ההרתעה כך שתוכל לכלול את ההשפעות של מחסומים פסיכולוגיים וקוגניטיביים וכן את האינטרסים של הצדדים.[6]

---

[3] מספר חוקרים הטילו ספק בהשפעת אסטרטגיית ההרתעה על ההימנעות מאלימות בין המעצמות במלחמה הקרה. לסקירת מחקרים הטוענים למוגבלות ההסבר של הרתעה, ראה גם ב- (Morgan, 2003: 152-64). על מוגבלות האיום הגרעיני, ועמ' 59. למוגבלות האיום הגרעיני כנגד שחקנים ללא נשק גרעיני. עקב מגבלות אלה הציע מיולר (Mueller) הסברים שונים להיעדר האלימות בין המעצמות (Mueller, 1988: 56-64). לביקורת על טענותיו של מיולר, ראה (Gaddis, 1997: 291-2), לביקורת מתודולוגית על המחקר ראה (Cederman, 1996: 252-4).

[4] לטענת שטיינברונר (Steinbruner), ההישענות הרבה על הגישות הרציונליות היא בלתי נמנעת, כיון שהתיאוריה הרציונלית מציגה בצורה ברורה ועקבית תהליכי קבלת החלטות, והיא נהנית ממשענת נורמטיבית רחבה בתרבות המערבית (Steinbruner, 1979: 225-6). לכן טוען בוזאן כי יש הצדקה מסוימת לפשטנות היתר שמציעה הגישה הרציונלית להרתעה, שמקלה על עריכת הניתוח התיאורטי (Buzan, 1987: 206-7). ראה גם ב- (Klein, 1994: 21).

[5] לטענת לוק, תיאוריית ההרתעה מניחה גם כי השחקנים פועלים במסגרת של יחסים עוקבים של סיבה ותוצאה, בה כל שחקן פועל ב"תורו". בפועל, פעולות נעשות באופן סימולטני ואינן מותנות בפעולות היריב. לכן קשה להעריך כיצד שחקנים מפרשים זה את זה, ובמיוחד כיצד הם יודעים שפעולה מסוימת שנעשתה אינה רצויה (Luke, 1989: 212).

[6] לגישות פסיכולוגיות וקוגניטיביות להרתעה ראה (Morgan 1977: 102; Jervis, Lebow and Stein: 1985; Lebow and Stein 1987: 10; Lebow and Stein 1989: 212-23; Stern et al., 1989: 7). ראה גם (Gray, 1986: 109; Payne, 2003: 416-8). לסקירה טובה של חסמים פסיכולוגיים וקוגניטיביים המשפיעים על ההרתעה ולפתרונות לחלק מבעיות אלה ראה גם (Morgan, 2003: 134-42, 149-51). לחוקרים אשר הדגישו את החשיבות של האינטרסים של השחקנים ביחס להרתעה ראה (Evron, 1987: 178-9; Jervis, 1979: 314-7; Mearsheimer, 1983; Levy, 1988: 487; Shimshoni, 1988; Harvey 1999: 705). ראה גם דיון ב- (Morgan, 2003: 108). פתרון

לכן נטען, כי יש צורך בגישות פסיכולוגיות להרתעה המאפשרות להתמודד עם השאלות כיצד ומתי מדינות רואות במדינות אחרות כאלה אשר מהוות עבורן איום. כך למשל נטען, כי קיימות הטיות הנובעות מנטיותיהם הקודמות (predisposition) של שחקנים, כמו למשל הנטיה של מקבלי החלטות לפרש את המציאות בהתאם לאמונות קודמות שלהם וכן הטיות מוטיבציוניות, שגורמות להטיות במידע בו הם עושים שימוש. הטיות אלה יכולות למשל להביא מקבלי החלטות להפריז או להמעיט במידת האיום שיוצר היריב (Jervis, 1985: 24-6). לכן נטען, כי המחסומים וההטיות הללו מקשים על היכולת להפעיל בצורה טובה אסטרטגיה של הרתעה או להיות מושפע ממנה. דוגמא בולטת לכך היא העובדה שמדינות נוטות לראות את עצמן פעמים רבות כצד המגן, ואילו את היריב כצד המאתגר (Jervis, 1985: 28, 30; ; Lebow, 1985: 231; Kolodziej, 1987: 129; Quester,1988:1; Falk, 1989: 65; Lebow and Stein, 1989: 221,223).

מכאן שלגישות הפסיכולוגיות לחקר ההרתעה יש יתרונות ברורים ביחס לגישות קודמות יותר לחקר אסטרטגיה זו. יתרונות אלה נובעים מהדגשתן של גישות הפסיכולוגיות את הצורך לחקור תהליכים, כמו היווצרות איומים, והתפתחותם של תפיסות האיום על-ידי השחקנים השונים. כך בניגוד לגישות הרציונליות אשר מתעלמות או מקבלות תהליכים אלה כמובנים מאליהם, ההנחה העומדת בבסיס גישות אלה היא שיש חשיבות רבה לבחון את הדרך שבה מקבלי החלטות ספציפיים מפרשים את המציאות.

עם זאת, הבעיה עם הרחבות אלה לגישה הקלאסית של הרתעה היא, שאפילו גישות פסיכולוגיות וקוגניטיביות כושלות לספק הבנה של פעולה רציונלית של הרתעה המבוססת על אינטרסים (קבועים). זאת מכיון שבניגוד להנחות של הגישות הרציונליות, האינטרסים של השחקנים אינם מובנים מאליהם. לכן, כפי שטענו מספר חוקרים, לא ניתן לעשות רדוקציה של פעולות וידע לבחינת החלטות המבוססות על אינטרסים של שחקנים, זאת אפילו אם בוחנים גם את המימד הפסיכולוגי הכרוך בהן (Luke 1989: 212; Carlsnaes 1992: 251; March and Olsen 1998: 950; Wendt, 1999: 36; Guzzini 2000: 149). הסיבה למוגבלות זו נובעת מכך, שכפי שטען ניקולסון (Nicholson), אותן גישות רציונליות – על אף ההרחבות הפסיכולוגיות – לא מאפשרות להתייחס לדרך שבה נוצרות מלכתחילה ההעדפות עצמן (Nicholson, 1992: 50).[7]

חלקי ונתון במחלוקת לבעיה זו הוצע בגישה של יריבים ניצחיים (enduring rivals) ראה (Huth and Russett, 1993), והשווה בין (Lieberman, 1995) לבין (Stein Gross, 1996). בסוג נוסף של סוגיות פסיכולוגיות אדון בהמשך, כאשר אדון בהסבר של "פחד".

[7] בעיות נוספות הוצעו על-ידי מורגן, שסקר מספר ביטויים של אי עקביות ברציונליות של ההרתעה. בין היתר הוא טען כי אם השחקנים היו רציונליים הם היו מצליחים להגיע להסכמות ללא צורך בהרתעה (Morgan, 2003: 47-8).

לכן מוגבלות תיאוריית ההרתעה נובעת מכך שהעדפות משתנות דרך אינטראקציות עם יריבים במספר דרכים, שלא ניתן לחזות אותן על-ידי תיאוריה זו. עקב כך מה שבעל מידה גבוהה של רלוונטיות לתיאוריה ולאסטרטגיה של ההרתעה נותר מחוץ למודל (Lebow and Stein, 1989: 215-7; Carlsnaes, 1992: 251-2). התוצאה היא שהתיאוריות הרציונליות להרתעה לוקחות את האינטרסים כמובנים מאליהם, אולם זהויות ואינטרסים מעצבים אלה את אלה ובכך משפיעים על התנהגותם של שחקנים. יתרה מכך, ניתן למשל אף לראות את האינטרסים הלאומיים כהבניות חברתיות המחייבות התייחסות פרשנית לצורך הבנתם (Jervis, 1979: 322; Price and Tannenwald, 1996: 123, 137; Weldes, 1999: 3-16, 118-9).[8] מכאן, שלא ניתן להסתפק רק בהרחבות שנוגעות לבחינת הגורמים הפסיכולוגיים או לבחינת האינטרסים של השחקנים, משום שבפועל הגישות הקיימות להרתעה לא מעונינות ואף אינן יכולות לחקור את השפעתם.[9]

כך מחקר זה אינו מבקש להפריך את ההסברים הריאליסטיים להרתעה או את ההרחבות הפסיכולוגיות והקוגניטיביות שהוצעו כדי להסביר פרקטיקות אלה. תחת זאת, טענתי היא כי ההסבר המוצע במחקר מהווה הסבר משלים להסבר של הרתעה המוצע על-ידי גישות אלה. באופן זה, לא רק ההקשר הפסיכולוגי (והקוגניטיבי) שבמסגרתו מתקבלות ההחלטות, אלא גם להקשר האינטר-סובייקטיבי יש חשיבות רבה בהסבר ההתנהגות של השחקנים. הקשר כזה אשר, בין היתר, יכול להתפתח על-ידי מה שאני מתאר כנורמת ההרתעה, מאפשר להשיג הבנה טובה יותר של האינטרסים של השחקנים, של ערכיהם ותפיסותיהם כמו גם של התפתחותם של אלה. לכן המסגרת התיאורטית של קהילות הרתעה המוצעת במחקר זה מהווה מסגרת רחבה ומדויקת יותר לדיון בגורמים המשפיעים על יכולתם של שחקנים להשיג הרתעה כללית יציבה לאורך זמן.

הבעיה השנייה הנובעת מהתבססות על הנחות רציונליות להרתעה קשורה לסתירות הפנימיות הכרוכות בספרות זו. כך נטען כי בפועל, לא ניתן ליצור הרתעה אמינה בין שני שחקנים רציונליים קוהרנטיים, ובמיוחד לא ניתן ליצור ביניהם הרתעה גרעינית הדדית. שחקן רציונלי יודע שאם יגיב לאתגור של יריבו לאחר שהרתעתו נכשלה יספוג בעצמו מחיר כבד. אולם הבעיה היא שאם יריבו של השחקן שמבקש ליצור הרתעה הוא גם רציונלי, הוא אמור להבין זאת ולא להימנע מלאתגר את יריבו. מכאן יוצא שכדי שהרתעה תפעל יש צורך הן שהשחקן המרתיע והן שהשחקן המורתע יתנהגו בצורה לא רציונלית (Kenny, 1985: 37-8; Achen 1987: 92, 95;

---

[8] הקשיים הכרוכים בראיה הרציונלית של אינטרס באים לידי ביטוי גם במחקרים שנעשו על-ידי חוקרים פוזיטיביסטיים. כך למשל נטען כי מקבלי החלטות, לעיתים קרובות אינם מסכימים על הדרך שבה יש לתרגם אינטרסים לאומיים במקרה ספציפי למדיניות חוץ (Allison and Zelikow, 1999: 298).

[9] או בניסוחו של וונדט (Wendt) המתודולוגיה הרציונליסטית מקבלת את האינטרסים ואת הזהויות כקבועים, מה שיכול לגרום לכך שהמתודולוגיה הפכה להיות אונתולוגיה מרומזת (Wendt, 1999: 36, 115).

Nicholson 1992, 43, 46; Williams, 1992: 73, 76-7; Luke, 1989: 211; Zagare 1990, 250; Morgan, 2003: 47). יתר על כן, פתרונות שהוצעו להתמודדות עם בעיה זו, יצרו בעצמם בעיות נוספות, סתירות, או פשוט לא עמדו במבחן האמפירי.[10]

אתגר נוסף למידת העקביות בהנחות הרציונליות של ההרתעה עולה מטענותיהם של מספר חוקרים, אשר התייחסו לכך שדווקא קיים היגיון בהתנהגות אי רציונלית. חוקרים אלו הציעו כי סחיטה (blackmail), נטילת סיכונים, או מניפולציה של הסיכונים והליכה על סף תהום (brinkmanship), יכולים לשמש כאסטרטגיות מועילות, אשר מבטאות את "הרציונליות שבאי רציונליות" (Kahn, 1962: 129-30; Schelling, 1960: ch. 5; Schelling, 1966, 99-105; Dror, 1971: 67-70; see also Morgan, 2003: 58-65). סוגיות אלה הופכות את הדיון בשאלה מהי הרציונליות הנדרשת לאסטרטגיה מוצלחת של הרתעה מצידם של שני הצדדים, למורכבת אף יותר.

הבעיה השלישית הנובעת מהתבססות על הנחות רציונליות להרתעה נובעת מכך שחוקרים שונים טענו כי הנחת קיומם של שחקנים רציונליים אוניטריים פשטנית מדי (Williams, 1975a: 72; Gray, 1986: 109).[11] חוקרים נוספים שללו את החלוקה הדיכוטומית בין שחקנים המתנהגים תמיד באופן רציונלי לבין שחקנים המתנהגים תמיד באופן א-רציונלי. יתר על כן, התיאוריה של ההרתעה בעצמה לא אומרת דבר לגבי השאלה מתי שחקנים נוטים להתנהג באופן רציונלי ומתי הם נוטים להתנהג באופן א-רציונלי.[12] במובן זה, ספרות ההרתעה מספקת לנו רק תיאור ולא הסבר להצלחת הרתעה (Achen 1987, 95-6; Luke 1989, 214).[13] לכך קשור גם הויכוח בשאלה האם הרציונליות הנדרשת להצלחת אסטרטגיית ההרתעה היא אינסטרומנטלית[14] או

---

[10] לפתרונות שהוצעו לבעיה ראה (Achen 1987: 96-7; Gray, 1987: 107; Zagare, 1990: 251-2, 255-7; Nicholson, 1992: 78-9). לביקורות פילוסופיות ותיאורטיות על חלק מהפתרונות ראה (Achen, 1987: 94-5; Luke, 1989: 213-4; Zagare, 1990: 258) לביקורת אמפירית על חלק מהפתרונות ראה (Achen, 1987: 104ft. 2).

[11] כך למשל טוען ראזר (Raser), כי רוב החשיבה לגבי הרתעה גרעינית מתעלמת מהשאלה האם בכלל ניתן להכליל מתהליך הרתעה בין שני יחידים, ליחסים בין שתי מדינות (Raser, 1966: 297).

[12] כיון שתיאורית ההרתעה מציגה את התנאים בהם יוזם רציונלי יבחר שלא לתקוף (Lebow and Stein, 1989: 212-7), התיאוריה רק מרמזת לכך שהרתעה לא בהכרח תעבוד כשמדובר בשחקנים לא רציונליים לכן גם אם שחקנים מתנהגים באופן לא רציונלי, אין זה אומר שתיאוריית ההרתעה אינה נכונה. יתרה מכך, לטענת מורגן, תיאוריית ההרתעה אינה מציעה שהרתעה תעבוד רק עם שחקנים רציונליים (Morgan, 2003: 61, 69).

[13] תיאורית הפרוספקט (Prospect Theory), מציעה הבחנות חשובות לחקר ההרתעה (Levy, 1992: 289-92; Schaub, 2004). בין היתר, תיאוריית הפרוספקט יכולה, למשל, להציע הסבר לטענה כי ספרות ההרתעה התייחסה בעיקר לסנקציות שליליות על חשבון הדיון בסנקציות חיוביות (Gray, 1986: 109). עם זאת, תיאוריית הפרוספקט אינה פותרת את הבעיה עצמה כיון שהסוגיה של מסגור מצבים (situation framing) עדיין נותרת מעורפלת.

[14] שחקן רציונלי מבחינה אינסטרומנטלית,

"must have connected and transitive preferences over the set of available outcomes" (Luce and Raiffa as referred in Zagare, 1990: 240; Risse, 2000b: 4)

שחקן רציונלי מבחינה פרוצדורלית הוא שחקן שעורך:

"[c]ool and clearheaded ends-means calculation" after considering all the possible courses of action and carefully weighing the pros and cons of each of the" (Verba, 1961: 95 qut. in Zagre, 1990: 239).

פרוצדורלית.[15] לויכוח זה משיק הדיון שעורך פאיין (Payne) המבחין בין התנהגות רציונליות להתנהגות נבונה (reasonable) (Payne, 2003: 412-3).[16]

קיומן של בעיות וסתירות בספרות ההרתעה לא רק מחליש את הכוח ההסברי של ספרות ההרתעה הרציונלית, אלא גם מחזק את הצורך לחקור אותה כרעיון או הבנייה. כך למשל טוען ווילאמס (Williams) כי הפרדוקסים והסתירות שקיימים בספרות ההרתעה, אינם נובעים מאסטרטגיית ההרתעה הגרעינית עצמה, אלא מהדרך שבה התפתחו והובנו (constructed) הטיעונים בה לאורך השנים (Williams, 1992: 89). זאת ועוד, לטענת גיאונימי (Jeonniemi), האמונה שהרתעה עובדת הייתה הסיבה לכך, שלמחקרים שהראו את הבעיות בספרות ההרתעה כמעט ולא הייתה כל השפעה (Jeonniemi, 1989: 45).

1.1.2 הצלחת הרתעה ובעיות מתודולוגיות בחקר הרתעה

קיים ערפול רב כמו גם ויכוחים נוקבים בשאלה מהי בכלל הרתעה, קשיים אשר מגבילים את היכולת לקבוע מהי הצלחה של אסטרטגיה זו.[17] ראשית קיים ויכוח לגבי הצורך להבחין בין המושג הרתעה לבין המושגים של אסטרטגיה כפייה/דיפלומטיה כופה (Evron, 1987: 177; Huth and Russett, 1990: 466; Morgan, 2003: 2-3; Schelling, 1966: 19-51). שנית, קיים ויכוח לגבי ההבחנה שבין הרתעה על-ידי איום (ענישה) על-ידי הגנה (מניעה) (Snyder, 1959; Buzan, 1987: 136; Mearsheimer, 1983: 14) ובצורך להבחין ביניהם.[18] אולם הבעיה אינה רק לקבוע האם מצב מסוים הוא מצב של הרתעה – בעיה שהיא קשה כשלעצמה במיוחד כשמדובר במחקר של סכסוך

---

[15] השווה למשל בין (Zagare, 1990: 247, 257-8) לבין (Luke 1989, 213-5), ראה גם (Morgan, 2003: 73-4). כך למשל בניגוד לטענה שהרתעה ניתנת לרדוקציה לרציונלית אינסטרומנטלית טוען מורגן, כי ראיה כזו כרוכה בבעיות הנובעות מכך שיש הקשר רחב יותר של פעולות שלא בהכרח יימנעו, ואותן קשה לנסח באופן ספציפי וברור. בנוסף, יש לטענתו קושי לקשר רציונליות אינסטרומנטלית, שהיא כללית מדי, לעולם האמיתי (Morgan, 2003: 73-4).

[16] לטענת פאיין, רציונליות היא דרך קבלת החלטות שמקשרת באופן לוגי בין המטרות לבין הדרך להשיגן. התנהגות נבונה היא יותר מרציונליות במובן הזה שכרוכים בה גם ערכים מסויימים, ולכן להבין החלטה כנבונה יש צורך בשותפות ערכים (Payne, 2003: 412). לכן גם סבור פאיין כי רוב מקבלי ההחלטות לאורך ההיסטוריה לא היו אי-רציונליים, אלא לא נבונים כיון שהם ביקשו לקדם נורמות לא מקובלות (Payne, 2003: 413).

[17] לבעיות בהגדרת התופעה המוסברת בהרתעה, ראה (Bernstein et al,. 2000: 45). לטענה כי הדרך בה השפיעה אסטרטגיית ההרתעה על ההימנעות מאלימות היא מעורפלת, ראה (Freedman, 2004: 13). לסקירה מצוינת של מחקרים כמותיים שדנו בהצלחות וכישלונות של הרתעה ראה (Morgan, 2003: 152-64). סקירה זו מעידה על קושי רב בהגדרת הצלחת אסטרטגיית ההרתעה וחושפת מחלוקות רבות בין חוקרים שונים בסוגיות אלה.

[18] הסוג הראשון של הרתעה על-ידי ענישה מבוסס על הדגשת התוצאות הצפויות לתוקפן אפשרי (Kaplan, 1958: 20; Schelling, 1966: 69-70; Morgan,1977: 20; Achen and Snidal, 1989: 151), ראה גם (בר, 1990: 27). הסוג השני של ההרתעה הוא ע"י מניעה. סוג הרתעה זה מבוסס על שכנוע התוקפן כי לא יצליח במטרותיו (Snyder,1959:38; Morgan, 1977: 30; Quester, 1989:53). עם זאת נטען, כי יכולת הגנה/מניעה יכולה לחזק את ההרתעה ואמינותה, במיוחד ברמות נמוכות של אלימות (Brodie,1959a: 188; Schelling, 1966: 78-9; Jervis,1989b:9; Guertner, 2000:67). מסיבה זו הציע מרטין (Martin), שיש לשלב בין התפיסות משום שאין הבחנה טובה בין הרתעה שמושגת ע"י תגובה אפקטיבית לבין כזו המושגת ע"י יכולת הגנתית (Martin, 1979a: 10).

ממושך – אלא שהבעיה חריפה עוד יותר, שכן פעמים רבות ישנו קושי לקבוע מי מהצדדים הוא זה המרתיע ומיהו זה המורתע.[19]

מנגד היתרון הטמון בגישה של קהילות הרתעה, מתבטא באפשרות למקד את המשמעויות הנוגעות למושג ההרתעה, ולהתייחס לשאלות כיצד הצדדים מבינים אותו, וכיצד יחסי ההרתעה באים לידי ביטוי בפרקטיקות שביניהם. התייחסויות כאלה יכולות לפתור ולכוון את הויכוחים שהוזכרו לעיל ולהפנותם לכיוונים פוריים יותר. הכוונה כזו גם מאפשרת להציע הסבר טוב יותר להימנעות מאלימות לאורך זמן בין המעצמות במהלך המלחמה הקרה.

עם זאת, הבעיות המרכזיות יותר הקשורות להצלחת הרתעה נוגעות לתנאים בהם היא מתאפשרת. קיימת הסכמה בין החוקרים כי הצלחת אסטרטגיית הרתעה תלויה ביכולות המרתיע, במחויבותו לפעול ובתקשורת בין הצדדים, שיכולה להבהיר את שני התנאים הראשונים (Williams, 1975a: 70-76; Morgan, 2003: 15-20). עם זאת, יש קושי מתודולוגי לבחון זאת, קושי הנובע מהטאוטולוגיה בטיעון שההרתעה נכשלת כשפורצת מלחמה, ואשר גורם לכך שבחירת המקרים נוטה לטובת המקרים בהם ההרתעה נכשלה (Achen and Snidal, 1989: 161; King, Keohane and Verba, 1994: 24; Lebow and Stein, 1990: 347).[20] סוג פתרון אחד שהוצע לבעיה זו היה לבחון גם הצלחות של אסטרטגיית ההרתעה וגם כישלונות שלה (Huth and Russett, 1990: 468-73). עם זאת, ג׳רביס סבור כי פתרון זה הוא פתרון משני ומוגבל. לטענתו, חשובה יותר השאלה מדוע כשלה ההרתעה, ולא באיזו תדירות היא כשלה (Jervis, 1989a: 194).

סוג פתרונות נוסף שהוצע להתמודדות עם הבעיה של זיהוי הצלחת אסטרטגיית ההרתעה היה לנסות ולהתמקד בתנאים בהם איום חזק ואמין לענישה מוביל להגבלת התנהגות היריב. כך הוצע למקד את שאלת הצלחת ההרתעה בהשערות ספציפיות לגבי המאיים בהרתעה (המגן),[21] לגבי המאתגר[22] וכן לגבי מצב הקונפליקט (Stern et al,1989: 6, 19).[23] בדומה הוצע להציג תנאים

---

[19] להרחבה בעניין הקושי להבחין בין המאתגר לבין המגן, ראה לעיל, עמ׳ 28.

[20] מעבר לקשיים הנוגעים בטאוטולוגיה זו ומעבר לקשיים שהוזכר לעיל ביחס ליכולת לקבוע מי מבין הצדדים הוא המגן ומי התוקף, קשיים נוספים שיכולים להטות את בחירת המקרים יכולים להיגרם מדרך השימוש במקורות, ולכן היו חוקרים שהצביעו על חיוניות השימוש במקורות ראשוניים (Lebow and Stein,1990: 346-51). בנוסף, היו חוקרים שהציעו עקב בעיות בזיהוי כוונות השחקנים להתמקד בגורם שמעצב את מדיניות החוץ של מדינה, ואם לא יימצאו עובדות סותרות להרתעה או הסברים חלופיים לסווג את המקרה כהצלחת הרתעה (Huth and Russett, 1990: 481-2, 491). סוגיה נוספת בהקשר זה נוגעת להבחנה בין הרתעה כתיאוריה לבין הרתעה כאסטרטגיה (Lebow, 1989: 25-6). בעוד שיש הרואים בהרתעה מודל פורה הן לתיאוריה והן לאסטרטגיה (Achen and Snidal,1989: 153), טוען גריי (Gray), כי המושג הרתעה אסטרטגית מוטעה (Gray, 2000:18). לסקירת הבעיות הקיימות בהצעות אלה של סיווג ממוקד של מקרים של הצלחת הרתעה, ראה גם (Morgan, 2003: 121-2).

[21] השערות שהוצגו לגבי הצלחת אסטרטגיית ההרתעה התלויה בשחקן המאיים בהרתעה (המגן) נגעו ליכולותיו, לסוגי האינטרסים שלו, למחויבותו לפעול להגנתם וכן לגבי תפיסותיו ביחס לערך חיי אדם (Stern et al, 1989: 19).

[22] השערות שהוצעו לגבי הצלחת אסטרטגיית הרתעה התלויה במאתגר נגעו לתפיסתו את מחיר קבלת הסטטוס קוו, למטרותיו, ליכולותיו להציג דרישות נוספות, וכן השערות ביחס להוגנות, לסיכונים ולהערכתם (Stern et al., 1989:

אופרטיביים מוגדרים להצלחת הרתעה, כך שניתן יהיה לזהות הן כישלונות של תיאורית ההרתעה והן כישלונות של האסטרטגיה של ההרתעה. בנוסף הוצג גם הצורך לעשות שימוש במתודות, אשר יסייעו לחשוף את המכניזמים הסיבתיים (George and Smoke, 1989: 178; Lebow and Stein,1989: 221; Huth and Russet, 1990: 489-91; George and Bennett, 2005: 203, 208).

הבעיות בסוג פתרונות אלה של מיקוד התנאים להצלחת אסטרטגיית ההרתעה נובעים מכך שהם פתרונות חלקיים, והם מאפשרים רק התייחסות מוגבלת להסבר התהליך הכרוך בהצלחת האסטרטגיה.[24] טענתי היא כי ספרות ההרתעה הקיימת מתבססת בעיקר על מתאמים בין היכולות לבין הצלחת אסטרטגיית ההרתעה, וזאת ללא ביסוס מספיק של הקשר הסיבתי. מבחינה תיאורטית הגישה הרציונלית הקלאסית להרתעה אינה רגישה מספיק למצבים בהם הרתעה נכשלת על אף שיחסי העוצמה והנחישות לפעול היו אמורים להספיק להצלחתה. גישות פסיכולוגיות פותרות, כאמור, רק חלק קטן מן הבעיות, והן מתקשות לספק יותר מאשר ביקורת על הגישות הרציונליות (Farkas, 1996: 346). בנוסף הגישות הפסיכולוגיות מתקשות להתמודד עם מקרים בהן הייתה ההרתעה צריכה להצליח אך היא נכשלה, והן אינן מתייחסות בצורה מספקת להשפעת יחסי הצדדים בעבר, היוצרים את התפיסות ואת היחסים של השחקנים בהווה.[25]

הקשיים שהוצגו עד כה ביחס לספרות ההרתעה הרציונלית באים לידי ביטוי בסוגיה נוספת הקשורה לשאלת הצלחת אסטרטגית ההרתעה במהלך המלחמה הקרה. נטען כי במהלך תקופה זו פחתו ונחלשו העימותים בין ארה"ב ובריה"מ. אך את הירידה במספר הסכסוכים החריפים בין המעצמות לא ניתן להסביר בקיומן של תקופות של הפשרה ביחסיהן, מפני שאין התאמה מלאה בין עיתוי הירידה במספר העימותים לבין עיתוי תקופות הדטנט. כך למשל, נטען כי המקרה היחיד של עימות בדרגה החמורה ביותר במלחמה הקרה בין ארה"ב לבריה"מ קשור לסכסוך הגבול עם סין במהלך מלחמת קוריאה. בדומה נטען, כי מספר המשברים בין המעצמות

(19-20; Levy,1989: 120-1, 150-6). בנוסף נטען כי הרתעה תהיה יעילה כאשר מנהיגי הצדדים מונעים על-ידי סיכויי הצלחה (Lebow and Stein,1987: 36,64). לראיה לפיה אסטרטגיה של הרתעה משרתת את התומכים בסטטוס קוו, ראה (Catudal, 1989: 147).

[23] נטען כי קשה להרתיע במערכת רב קוטבית את החזק (Mearsheimer,1994/5: 47), כי ישנה חשיבות להיסטוריית היחסים בין הצדדים (Downs,1993: 63), וכי איומים פועלים טוב יותר במצבי "משחק תרנגולת" (chicken game), וכן כאשר יש אלטרנטיבה דיפלומטית (Stern et al,1989: 21; Zagare, 1990: 258; Nicholson, 1992: 135).

[24] כך למשל העובדה שבריה"מ הייתה מודעת הן ליכולות והן לכוונות האמריקאיות מהווה ביקורת אמפירית חזקה על טענות התיאוריה הקלאסית להרתעה, ואף על ההרחבות הפסיכולוגיות שלה. ראה למשל ב- (Freedman, 2000: 165; Fursenko and Naftali, 1997: 203; Lebow and Stein, 1994: 68-9). בדומה, לטענת ליבו, ההחלטה היפנית לתקוף את ארה"ב בפרל-הרבור, וההחלטה המצרית לתקוף את ישראל במלחמת 1973 הן דוגמאות לכך שהרתעה יכולה להיכשל למרות מאזן כוחות ואיום אמין לתגובה (Lebow, 1985: 214-5, 221-2).

[25] בהקשר דומה טוען וונדט, כי הקושי אינו קשור רק לתפיסותיהם של הצדדים, כפי שאלה באים לידי ביטוי בהרחבות הקוגניטיביות לתיאוריות של הבחירה הרציונלית, אלא חשיבות מרכזית טמונה בתהליך המתמשך של כינון (constitute) השפעות הדדיות של זהות, המקבלות את משמעותן ביחסים עם "אחר" (Wendt, 1999: 334-5).

במהלך המלחמה הקרה ירד: שישה משברים בהן היה מעורב איום גרעיני בעשור 1948-1958, שלושה בעשור שבין 1958-1968 ורק שניים לאחר שנת 1969. ון-קרפלד מסיק מכך שההרתעה בין המעצמות התחזקה במשך השנים (Morgan, 2003: 131-2, van Crevald, 1993 as referred by Morgan, 2003: 132). עם זאת, קיים קושי רב בניסיון להסביר תופעה זו באמצעות הסברים הלקוחים מהגישה הריאליסטית הקלאסית. אם הרתעה מובנת מאליה ותלויה בעיקר ביחסי הכוחות כפי שמצפים חוקרים ריאליסטיים, כיצד ניתן להסביר שהיא נוטה להצליח יותר בסוף המלחמה הקרה מאשר בתחילתה. לכן ניתן לטעון, כי הגישה הקלאסית להרתעה מתקשה להסביר באופן מספק את היעדר האלימות, ובמיוחד את היעדר האלימות לאורך זמן.

1.1.3 ביסוס אסטרטגיית ההרתעה על הרגש של פחד

יש חוקרים הרואים בפחד הסבר משלים להסבר של הרתעה כגורם המביא להימנעות מאלימות בין יריבים (Herring, 1992: 8 as referred by Paul, 1995: 704; Price and Tannenwald, 1996: 135; see also in Organski and Kugler, 1980: 150-4). לפי הסבר זה, הסיבה להימנעות מאלימות במהלך המלחמה הקרה ולהיעדר האלימות לאורך זמן בין המעצמות טמונה בתחושות פחד של המעצמות, תחושות שריסנו את ההתנהגות התוקפנית שלהן. עם זאת, על אף שהפחד יכול לסייע להצלחת אסטרטגיית ההרתעה, הוא גם יכול להוביל דווקא להחלשתה של אסטרטגיה זו. הסיבה לכך טמונה בטענה שהפחד יכול במצבי קונפליקט להוות גורם מניע לשחקן לנהוג שלא במתינות (Crawford, 2000), ולעודד תהליכי הסלמה שיובילו דווקא לכישלונות של הרתעה, (ראה גם Carroll, 1984: 5). לכן, לכאורה, גם אם הפחד מסייע לאותם חישובים רציונליים או מדגיש אותם, יהיה קשה לבסס עליו את הטענות ביחס להצלחת הרתעה רציונליות בין המעצמות. בהקשר זה נטען למשל, כי טרור (terror) ופאניקה מפני הנשק הגרעיני אינם טובים להצלחת הרתעה הדדית, כיוון שהם עלולים לפגוע באמינותה.[26] לטענת אוקס (Oakes), זו הייתה הסיבה שבעטייה הממשל האמריקאי בכדי לחזק את ההרתעה, שאף לחנך את הציבור ולהעבירו ממצב של פאניקה מפני הנשק הגרעיני למצב של פחד פרגמטי ורציונלי יותר (Oakes, 1994: 33).

אולם בניגוד לטענות אלה, המדגישות את הפער שבין רציונליות לבין רגשות – ובכך מאפשרות לראות במידה רבה את ההסבר של הרתעה המבוססת על "פחד" כהסבר מתחרה או שונה מההסבר ה"רציונלי" להרתעה – בפועל המצב מורכב עוד יותר, שכן כפי שעמדו על כך חוקרים בשנים האחרונות, קיים קשר הדוק בין רציונליות לבין רגשות. כך נטען, כי מחקרים

[26] החשש במצב כזה יכול לנבוע מכך שהציבור לא יהיה מוכן לקחת על עצמו את המחירים הכרוכים בלהיות נתון לפחד שנובע מהאיום (הגרעיני) שמציג היריב.

בנוירולוגיה מראים כי אנשים חייבים מימד רגשי כדי לקבל החלטות באופן רציונלי. מקדרמוט (McDermott) טוענת למשל, כי

Without the ability to reference emotion, people remain incapable of making so-called "rational" decisions, especially in the social realm (McDermott, 2004: 694; see also Mercer, 2007: 28-9).

יתרה מכך, הדגש של חוקרים כמו מקדרמוט או מרסר, אינו רק שרגשות עוזרים לעצב את העדפותיהם של השחקנים, ובכך להשפיע על תהליך קבלת ההחלטות, אלא ש-

"emotion is part of rationality itself, and that the two are intimately intertwined and interconnected processes, psychologically and neurologically. From this perspective, emotion remains endogenous to rationality…accurate emotional processing constitutes an inherent part of rationality itself" (McDermott, 2004: 693, 702 see also p. 699; Mercer, 2007: 23).

לטענות אלה יש חשיבות רבה לספרות ההרתעה, שכן הן מאפשרות להרחיב את בסיס ההסבר הרציונלי של אסטרטגיה זו. כיוון מחקר כזה מציע למשל מרסר, אשר עומד על השפעת רגשות על הערכת אמינות ההרתעה של היריב בשני אופנים: ביחס לפירוש המידע וביחס לדרך בה שחקנים מעריכים סיכונים (Mercer, 2007: 19, 25).

לכן אם רציונליות ופחד כרוכים זה בזה, פחד אינו מהווה הסבר מתחרה להסבר הרציונלי להרתעה, אלא מהווה נדבך נוסף שלו. במובן זה, הימנעות מאלימות יכולה להיות אינסטינקטיבית, מצב הקיים בין שחקנים, ומבטא את החשש שלהם מהאיומים שמציגים יריביהם. מצב כזה יכול להיות מוסבר על-ידי שילוב בין שיקולים רציונלים לבין פחד.

יחד עם זאת, חשוב להדגיש מספר הבדלים מרכזיים בין גישה הרציונלית הקלאסית להרתעה, גם אם היא משלבת אלמנט רגשי של פחד, למסגרת התיאורטית המוצעת במחקר זה. ראשית, לאור העובדה שהמחקר העוסק בקשרים בין רגשות ורציונליות הוא חדש יחסית, חסר עדיין ידע רב לגבי הדרכים בהן רגשות – ובמיוחד פחד, משפיעים על היכולת להשיג אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה. כך למשל אפילו מקדרמוט טוענת, כי במצבים קיצוניים רגשות יכולים להביא להתנהגות "לא רציונלית" (McDermott, 2004: 701-2), ועל כן להביא להתנהגות שאינה תואמת את הנחות ספרות ההרתעה.

שנית, רמת הניתוח המוצעת בסוג זה של מחקרים אינה תמיד ברורה (ראה למשל Mercer, 2007), או שהיא מדגישה בעיקר את רמת הפרט. אולם השאלה פעמים רבות היא כיצד הפחד הופך להיות לרגש קולקטיבי (ראה למשל, Lowenheim and Heiman, 2006). החשיבות של הפיכת רגשות לקולקטיביים (או את הרציונליות לקולקטיבית) היא מרכזית, שכן היא כרוכה

ביצירת מבנים ומגנונים אשר יכולים להשפיע ואף לשמר אסטרטגיות מסויימות, ועל ידי כך אף להגדיל את סיכויי הצלחתן.

לאור זאת, טענתי המרכזית היא שההסבר של קהילת ההרתעה מציג דגשים שונים לגבי הדרך בה אסטרטגיית ההרתעה פועלת, וליתר דיוק לגבי השלבים השונים של התפתחותה. בהקשר זה טענתי היא כי הרתעה יכולה להיות מבוססת על פחד רציונלי מהאיומים שמציג יריב. אולם אסטרטגיית ההרתעה יכולה להתמסד ביחסים בין היריבים. במצבים אלה השפעת הפחד אינה נעלמת, אך יכולות להתלוות לו גם רגשות נוספים כמו למשל אמון.[27] כך ההפנמה של רעיונות ההרתעה, תהליך הכרוך בשינויי אינטרסים, ביצירת זהויות מתאימות ובשיח, יוצרת מנגנונים אשר מסייעים לשחקנים לשמר את האסטרטגיה הזו, ובכך גם להגדיל את יכולת השפעתה על היעדר האלימות בין יריבים. במסגרת כזו היריבים לא רק הופכים לשותפים לידע ולפרקטיקות, אלא גם לתחושות, אשר מאפשרות להם להעצים את אותן פרקטיקות. לכן לסיכום, הטענות שאני מציע במחקר זה אינן כי ההסבר שלי סותר או מפריך את הטענות לגבי פחד, אלא שאני מבקש להציג תשובה מורכבת יותר לשאלה כיצד הרתעה בפועל יכולה להשפיע על היעדר אלימות לאורך זמן בין שחקנים. גישה כזו מאפשרת לא רק למקד את ההשפעה של רגשות על ההתנהגות האסטרטגית ולהתייחס לסוגים שונים של רגשות, אלא אף לקשר אותם למבני הידע המפותחים בין השחקנים ועל ידי כך לבחון אותם בצורה טובה יותר. היכולת לבחון מימדים אלה מאפשרת להתייחס למנגנונים שונים המשפיעים על היכולת של השחקנים להימנע מאלימות לאורך זמן, מנגנונים שגישות אחרות מתעלמות מהם או אף אינן כלל יכולות לחקור אותם.

הסקירה שהוצגה בחלק זה, מראה כי יש קושי לבסס את היעדר האלימות בין המעצמות בהסתמך רק על התיאוריות המקובלות של הרתעה מסיבות אמפיריות, מתודולוגיות ותיאורטיות. ההתייחסות להרתעה כאל קהילה והתחקות אחר התפתחות הנורמה, הידע המשותף והזהות בה, יאפשרו לזהות את השיקולים ה"רציונליים" שהביאו להתפתחויות אלה, את הדרכים בהם הם נוצרו, וכן הן יאפשרו לאתר את ההעדפות המשתנות ואת האמונות המשותפות המאפשרות את הצלחת אסטרטגיית ההרתעה, גורמים שיאפשרו גם למקם אסטרטגיה זו בהקשר הרחב יותר של יחסי הצדדים. בדרך זו הפתרון המוצע יסייע לא רק לבסס את גורמי הצלחת ההרתעה, אלא גם להתמודד עם הטענות לגבי קיום פרדוקס ביחס לאמצעים היעילים להשגת אסטרטגיה זו הנוגעים

---

[27] כך למשל טוען מרסר, כי רגשות של אמון או של חוסר אמון
"influence the selection and interpretation of evidence and figure into assessments of credibility. Emotion influences subjective representations and, because intentionality and phenomenology are linked, feelings and explanations are often part of the same process" (Mercer, 2007: 24).
עוד על אמון (ואמון מוגבל), ראה בהמשך בעיקר ב- עמ' 79-81.

לויכוח הנוקב הקיים בספרות המחקרית בשאלה האם עוינות בין צדדים מגדילה או מקטינה את סיכויי ההצלחה של אסטרטגיה זו. מבחינה מתודולוגית בעזרת השימוש במושגים של קהילת ההרתעה, ניתן להתמודד טוב יותר גם עם הקשיים המוצגים בספרות המחקרית ביחס לביסוס הקשר שבין יכולות השחקנים לבין הצלחת אסטרטגיית ההרתעה. כך, באמצעות הגורם המתווך של קהילת ההרתעה (והמושגים הכרוכים בה) ניתן להתחקות אחר הדרך בה בפועל יכולותיהם של השחקנים מביאים להימנעות מאלימות לאורך זמן.

תרשים מס' 2, מסייע להבהיר את ההבדל בין הדרך המוצעת להבין יחסי הרתעה (כללית) במחקר זה, לבין דרך הראיה הקלאסית של הרתעה כזו כפי שהיא מוצגת בספרות המחקרית. התרשים מבליט את הטענה כי הגישה של קהילת ההרתעה, מאפשרת לראות את המדינות היריבות בתוך קהילה משותפת ובתוך מסגרת של ידע משותף הנחלק בין יריבים בסכסוכים. מנגד בגישה הקלאסית של הרתעה כל מדינה מהווה למעשה קהילה נפרדת.

כך המסגרת התיאורטית המוצעת מאפשרת להבחין בין רמות שונות של הפנמת רעיונות ההרתעה והיא מאפשרת לדון בהשפעות של הפנמת ומיסוד ההרתעה על ההימנעות של שחקנים מאלימות לאורך זמן. כך טענתי המרכזית היא כי הבנת ההקשר (האינטר-סובייקטיבי) היא מרכזית להבנת ההצלחה של אסטרטגיית ההרתעה, ובמיוחד להבנת יכולתם של שחקנים להימנע מאלימות ביניהם לאורך זמן. היווצרותו של הקשר כזה הנובע, בין היתר, גם מקיומן של פרקטיקות ההרתעה, מאפשר להבחין בין צורות אינסטנקטיביות יותר של הימנעות מאלימות לבין צורות ממוסדות יותר של הרתעה. באופן זה, ניתן לחדד טוב יותר גם את ההבדלים בין המחקר המוצע לבין הספרות הקלאסית להרתעה, ספרות אשר מתקשה להתייחס לגורמים כמו למשל להשפעתם של רעיונות ההרתעה על-ידי איום וללמידתם, או להשפעת הצלחת אסטרטגיית הרתעה בעבר על ההרתעה העתידית. עם זאת, חשוב להדגיש, כי מטרת מחקר זה אינה להפריך את טענות הגישות הקלאסיות להרתעה, אלא להדגיש את החשיבות של אותם גורמים שונים העומדים בבסיס קהילת ההרתעה ומאפשרים לשחקנים למסד את הפרקטיקות של הימנעות מאלימות ביחסים ביניהם, ובכך להציג מסגרת תיאורטית רחבה יותר להסבר תהליכים אלה.

תרשים מס׳ 2 - הבנה קלאסית של הרתעה מול ראיית ההרתעה כקהילה

1.2 הסבר ליברלי מתחרה - משטר ביטחון

יש קירבה רעיונית בין המושג של קהילות הרתעה למושג של משטרי ביטחון,[28] שכן שניהם משמשים להסביר הימנעות משימוש באלימות לאורך זמן.[29] הספרות הליברלית מציגה שני הסברים מרכזיים ליצירתם ולהשפעתם של משטרי ביטחון: הסבר אחד הוא הסבר של למידה לפיו המשטרים שנוצרו מהווים בסיס ללמידה של מדינות (Nye, 1987, Muller, 1993: 363). הסוג השני של ההסברים הליברליים מציע כי משטר הביטחון עצמו, מהווה גורם המשפיע על התנהגות השחקנים, ועל הגברת מיסודו של המשטר עצמו (עברון, 1995: 76), זאת מאחר ומדינות מעדיפות ודאות לגבי דרך התחרות העתידית ולגבי המחירים הכרוכים בה (Muller, 1993: 362).[30]

אולם בשימוש בהסברים אלה של משטרי הביטחון כגורם שהביא להימנעות מאלימות בין מעצמות יש מספר בעיות: ראשית, אם משטרי ביטחון משקפים ביצירתם חלוקת עוצמה ואף הרתעה (Acharya, 1998: 201; Mearsheimer, 1995: 82), הדבר מערער את היכולת להתייחס להסבר של משטרי ביטחון כאל הסבר עצמאי. שנית, היכולת להסביר את השינויים ביחסי המעצמות באמצעות הסבר של משטרי ביטחון הוא מוגבל, עקב הקושי של הגישה להתמודד בכלל עם שינוי (Strange, 1982: 487), כל שכן להסביר שינויי זהות ואינטרסים (Wendt, 1995: 72; Katzenstein, 1996: 22; Acharya, 1998: 200-1). בנוסף, הסברים אלו מתעלמים מהצורך בידע קודם ובהבנות מוקדמות שהכרחיות לא רק ליצירת המשטר, אלא הן גם משפיעות על השינויים החלים בו. כך מנגד נטען, כי משטרים בין-לאומיים הם בפועל תופעה אינטר-סובייקטיבית, שנוצרת ונשמרת על-ידי יחסי הגומלין בין השחקנים ואשר מובילים לשינויי הזהויות והאינטרסים שלהם (Kratochwil and Ruggie, 1986: 764; Hurrell, 1993: 64; Duffield, 1994: 377; Wendt, 1995: 72; Acharya, 1998: 200-1). אולם למעשה סוג כזה של טענות כמעט ולא שולב בהסברים של חקר משטרי ביטחון בין יריבים, והם שימשו בעיקר להסבר משטרים כלכליים.

בעיה נוספת טמונה בכך שהשפעת אפקט הלמידה אינה ברורה. כך למשל נטען כי השפעת אפקט הלמידה שהביאה לכינון המשטר יכולה במשך הזמן להיעלם (ברק, 2000: 80-79). ביקורת זו משתלבת עם הטענה כי ניתן לראות את הלמידה כהסבר מתווך בלבד, וכי יש צורך להבין מתי ומדוע הצליחה או נכשלה הלמידה, ומדוע לא ניתן היה להמשיך לעיתים במצב הקיים. בעיות

---

[28] הדמיון בין ההסברים מתבטא לא רק במושאי המחקר, אלא גם בתחומי הידע המשותף הדומים במשטר ביטחון ובקהילת הרתעה, וכן בראייה הבסיסית של השחקנים כי המלחמה היא יקרה (Jervis, 1982: 362).

[29] משטר ביטחון הוא העקרונות, החוקים והנורמות שמאפשרים למדינה לרסן את התנהגותה, מתוך האמונה ששחקנים אחרים יגמלו לה לטובה (Jervis, 1982: 357). הגדרה זו נגזרת מההגדרה המקובלת של קרסנר (Krasner) למשטרים (Krasner, 1983). ראה גם ב- (Nye, 1987: 374; Haggard and Simmons, 1987: 493-6).

[30] קיום משטר לפי ההסברים הליברליים יוצר מסגרת, שמקטינה את מחירי המו"מ והטרנסאקציות בין הצדדים ובכך מקטינה את הסיכונים הכרוכים בשיתוף פעולה (Stein, 1987: 64; Lipson, 1995: 8-10).

מסוג זה ניתן למצוא למשל במחקרו של נאי (Nye), שבחן את השפעת משטרי הביטחון על ההימנעות מאלימות בין המעצמות. לטענתו, באמצעות למידה התפתחו משטרי ביטחון בין המעצמות המבוססים על הרצון להמשך שיתוף הפעולה, וכן נוצר ידע משותף לגבי הנשק הגרעיני המשפיע על ההרתעה (Nye, 1987). עם זאת, הבעיה העיקרית בהסבר זה היא שהוא מתקשה להתמודד עם הגורמים לרצון לשיתוף הפעולה והוא מתקשה להסביר את עיתויה. נאי אף בעצמו ציין כי שאלות חשובות אלה נותרות במחקרו ללא מענה.[31] המחקר המוצע יכול להתמודד בצורה טובה עם קשיים אלה. יתר על כן, במחקר המוצע אטען כי דווקא יחסי ההרתעה הם אלה שיכולים ליצור את משטר הביטחון, כפי שהדברים באו לידי ביטוי בהסכמי בקרת הנשק האסטרטגי (SALT), אשר לא רק נועדו לחזק את אסטרטגיית ההרתעה ההדדית, אלא כפי שאראה במחקר זה היו מבוססים ותלויים ברעיונותיה של גישה אסטרטגית זו.[32]

ההסבר הקונסטרוקטיביסטי המוצע במחקר זה מאפשר להתמודד עם הקשים הכרוכים בגישות של משטרים להסבר הימנעות מאלימות. על-פי ההסבר המוצע גורמי העוצמה והידע מתורגמים בסופו של דבר בקהילת ההרתעה לידע אינטר-סובייקטיבי, שמוביל לשינוי הזהויות של השחקנים הנמצאים בה. שינויים אלה מאפשרים לשמור לאורך זמן על הימנעות מאלימות.

1.3 הנורמה של אי שימוש בנשק גרעיני (טאבו גרעיני)

יש חשיבות לדון גם בהסבר של התפתחות הנורמה של אי שימוש בנשק הגרעיני במערכת הבין-לאומית. הנציגים הבולטים ביותר של הסבר זה הם פרייס וטננוולד (Price and Tannenwald). חוקרים אלה מציעים כי שילוב של גורמים רעיוניים וחומריים מסבירים את היווצרות הטאבו על השימוש בנשק הגרעיני האסטרטגי והטקטי. לטענתם, יש שתי דרכי השפעה אפשריות לנורמה של אי השימוש בנשק הגרעיני: ראשית, הנורמה משפיעה על התנהגות השחקנים באופן אינסטרומנטלי המתבטא למשל בחשש מתגמול ומסנקציות כמו למשל דעת קהל פנימית וחיצונית. דרך ההשפעה השנייה של הנורמה היא ההשפעה המכוננת, שמתבטאת בעיצוב האפשרויות של השחקנים ובעיצוב זהויותיהם (Price and Tannenwald, 1996: 125, 147, 150; see also Tannenwald, 1999; Tannenwald, 2005).

---

[31] נאי מותיר מספר שאלות פתוחות: מתי הלמידה הובילה למוסדות ולמשטרים? מה מסביר יציבות משטרים אחרי שקמו? מהן הדינמיקות של גלישה ושל spill back? ומהם התקדמות וכשלון בתחומים שונים?(Nye,1987:401).

[32] כך למשל הסברים המבוססים על אינטרסים משותפים, אשר הביאו לחתימה על הסכמי SALT לשם הפחתת עלויות והטענה שהסכמים אלו הם תוצאה של השגת מאזן כוחות (Kolkowicz et al., 1970: 200; Evangelista, 1990: 153), לא רק שאינם מסבירים את העיתוי בו התפתחו יחסים אלו, אלא שהם גם הופכים את ההסבר של משטר הביטחון להסבר משני המבוסס למעשה על הסבר של הרתעה.

ניתן להצביע על מספר נקודות דמיון בין ההסבר של הטאבו הגרעיני להסבר המוצע במחקר זה. ראשית, שני סוגי המחקרים מבקשים לאתגר את ההסברים הקיימים לאסטרטגיית ההרתעה (Price and Tannenwald, 1996: 117-118, 123, 135). שנית, קיים דמיון בשילוב בין גורמים רעיוניים לגורמים חומריים בהסבר,[33] וכן בדרך המתודולוגית של התחקות אחר הבניות חברתיות, המדגישות את הקשרים שבין נורמות, זהויות ואינטרסים ואשר מספקים גם הסבר סיבתי לדרך ההשפעה של נורמות (Price and Tannenwald, 1996: 124). עם זאת, קיימים מספר הבדלים בין מחקרם של פרייס וטננוולד לבין המחקר המוצע, אשר מצביעים על כך שלמרות חשיבותו הרבה, הוא מהווה הסבר טוב פחות להבנת היעדר האלימות לאורך זמן לעומת ההסבר המוצע במחקר זה.

ראשית, למרות שפרייס וטננוולד מציגים את ההסבר של הטאבו הגרעיני כהסבר משלים להרתעה,[34] טענתי היא כי יש לראות את הטאבו הגרעיני כהסבר מתחרה לה. זאת כיון שהלוגיקה שעליה הסבר זה מבוסס יכולה להוביל למסקנה שהטאבו הגרעיני דווקא יכול להחליש את סיכויי הצלחתה של אסטרטגיה זו. טענה כזו הציע למשל פול (Paul) שגרס, כי הנורמה האוסרת שימוש בנשק גרעיני מביאה את השחקנים ללא נשק גרעיני להסיק כי המגן בעל הנשק הגרעיני מורתע בעצמו משימוש בנשק זה (Paul, 1995: 699-700). אומנם פול מתייחס למצב בו מול המעצמה הגרעינית מתמודד שחקן שאין לו נשק גרעיני. עם זאת, הלוגיקה של טיעון זה יכולה להוביל למסקנה, כי הנורמה האוסרת שימוש בנשק גרעיני מקטינה את אמינות ההרתעה הגרעינית בכלל (Paul, 1995: 711). לכן גם יהיה קשה להתבסס על הנורמה של אי שימוש בנשק גרעיני כהסבר להתפתחות אסטרטגיית ההרתעה והשפעתה על יחסי המעצמות. דוגמא ספציפית לטענה כזו המבטאת את המודעות לקושי זה בקרב מקבלי ההחלטות האמריקאיים הוצגה במסמך שסווג *כסודי*, ובו הסביר ליאון סלוס (Leon Sloss), אשר שימש כפקיד בכיר ועסק בייעוץ לממשל בנושאי ביטחון, כי אם ייעשה שימוש בשיחות SALT בטענה שמלחמה גרעינית אינה מתקבלת על הדעת, הסובייטים יוכלו להסיק, כי ניתן להפעיל לחץ על ארה"ב בזמן משבר מבלי לחשוש מתגובת נגד (Sloss, 1.11.1972: 1-2).

---

[33] כך למשל טוענים פרייס וטננוולד כי לאי השימוש בנשק הגרעיני תרמו לצד גורמים רעיוניים גם גורמים חומריים כמו חוסר האפקטיביות של הפצצה, מחסור בפצצות, אי הסכמה לגבי אפשרויות מדיניות, דעת קהל פנימית ודעת קהל של בנות ברית (Price and Tannenwald, 1996: 121).

[34] לטענת פרייס וטננוולד, הנורמה של אי השימוש בנשק הגרעיני חיזקה את הפרקטיקות של ההרתעה בין המעצמות (Price and Tannenwald, 1996: 142).

שנית, הבדל נוסף בין ההסבר של הטאבו הגרעיני לבין ההסבר המוצע בקהילת ההרתעה, המשפיע על יכולתו להסביר את התופעה של הימנעות מאלימות נוגעת לטווח ההסבר. מטרתם המרכזית של פרייס וטננוולד היא להסביר את אי השימוש בסוגי הנשק הלא-קונבנציונליים אותם הם חוקרים: הנשק הגרעיני והנשק הכימי (Price and Tannenwald, 1996: 117). שאלה זו שונה כמובן מהשאלה המרכזית של מחקר זה המבקש לבחון את הגורמים להיעדר אלימות לאורך זמן. בנוסף, למרות הדמיון בין המחקר זה לבין התייחסותם לשאלה כיצד נשק מסוים הפך להיות מוגדר במונחים של הרתעה (Price and Tannenwald, 1996: 122), בפועל בחינת שאלה זו כמו גם השאלה כיצד התפתחה והשפיעה נורמת ההרתעה נותרת במחקרם די מעורפלת. לכן אני סבור, שעל-אף החשיבות והתרומה הרבה של הטענות לגבי הטאבו הגרעיני והתפתחותו למחקר זה,[35] התופעה המוסברת בו של אי אלימות היא במידה רבה כללית יותר מהתופעה של אי שימוש בנשק מסויים.

בנוסף להבדלים בין הנורמה של הטאבו הגרעיני לבין הנורמה של ההרתעה, קיים קושי אמפירי בהסבר המבוסס על הטאבו הגרעיני. כך למרות שאין אומנם שימוש בנשק הגרעיני עצמו, קיימות מספר אינדיקציות לתכנון לשימוש באמצעי זה בשתי המעצמות מה שמעיד על הפנמה מוגבלת של הטאבו הגרעיני.[36] כך למשל, הניסיונות להגבלת הנזק מהפצצה גרעינית, נועדו להגדיל את היכולת לעשות שימוש בנשק זה. ניסיונות אלה באו לידי ביטוי בפיתוח הנשק הגרעיני הטקטי בשתי המעצמות (Fursenko and Naftali, 1997: 211-2).[37] קושי אמפירי חריף אף יותר בא לידי ביטוי בהיתר שהעניק חרושצב במשבר קובה לעשות שימוש בשעת הצורך בנשק גרעיני טקטי כנגד מטרות צבאיות אמריקאיות (Gaddis, 1997: 276; ; Allison and Zelikow, 1999: 215-6; Taubman, 2004: 548). המעניין הוא שמקרה זה היה אמור להיות "מקרה קל לתיאוריה" של הטאבו הגרעיני, שכן דווקא הכוחות הסובייטיים היו אלו שנהנו מיתרון כמותי גדול, ומפריסה נרחבת של כוחותיהם באי, מה שאמור היה להקטין את הצורך שלהם להתבסס על נשק גרעיני.

עד כה הראיתי כי יש קושי להשתמש בתיאוריות הקיימות להסבר הימנעות מאלימות ולהתחזקותן של פרקטיקות אלה במהלך המלחמה הקרה. עוד הראיתי כי יכול להיות מועיל להתייחס להרתעה במסגרת פרשנית. טענתי כי הצורך בראיה פרשנית כזו נובע מהבעיות הקיימות

[35] כך למשל דנים פרייס וטננוולד בהיותה של ארה"ב מורתעת (Price and Tannenwald, 1996: 134).
[36] מסיבות דומות הציע פול כי לא מדובר בטאבו גרעיני, אלא רק במסורת של אי שימוש בנשק זה (Paul, 2006).
[37] דוגמא נוספת למשל יכולה להיות הצעתו של שלינג, שנדחתה, לעשות שימוש בהפצצה גרעינית במקום מבודד בתוך בריה"מ (Herken, 1985: 158-9)

בספרות הרציונלית של ההרתעה, ועקב קיומם של היבטים רעיוניים והבנייתיים בדרך ההשפעה האפשרית של אסטרטגיית הרתעה על השחקנים. טענתי היא כי שימוש במסגרת זו יכולה לסייע בפתרון הבעיות והסתירות שהוצגו לעיל בספרות ההרתעה הרציונלית, ומנגד היא מאפשרת להבין ולהסביר את אסטרטגיית ההרתעה על מימדיה הרעיוניים וההבניתיים. בנוסף, מסגרת תיאורטית זו תוכל לסייע להבהיר מהי הרציונליות הנדרשת לאסטרטגיית הרתעה מוצלחת. למטרות אלה אבנה את המושג קהילת הרתעה, על-ידי דיון וקישור בין המושגים של קהילה, נורמה וזהות, אשר ירכיבו בהתאמה את כל אחד מן הפרקים הבאים.

2. בניית המושג של "קהילות הרתעה" – קהילות

בחלק זה אנסה להראות ולהסביר את הדרך בה פועלת אסטרטגיית ההרתעה בין יריבים במסגרת קהילה. מספר חוקרים התייחסו לכך שהמושג של קהילה בספרות הוא מעורפל וכולל משמעויות חברתיות, פילוסופיות ומוסריות שונות, וכן שהאפשרות לקבוע את תיחומה של קהילה מסויימת היא מוגבלת משום ששחקנים יכולים להיות מעורבים במספר קהילות במקביל (Tilly, 1998: 397; Adler, 2005: 6). בעיה זו חריפה עוד יותר כשמדובר בניסיון לדון באסטרטגיה של הרתעה במסגרת קונספטואלית של קהילה. אומנם קל יחסית להראות כיצד שימוש במושג קהילה יכול להיות מועיל מאוד לניתוח הרתעה המופעלת על ידי קבוצת שחקנים כנגד צד שלישי. סוג כזה של הרתעה זכה להתייחסות בספרות ביחס להרתעה מורחבת ולהרתעה קולקטיבית, ראה למשל (Huth, 1988).[38] אולם למרות שהמסגרת התיאורטית המוצעת מסוגלת להסביר גם סוג כזה של יחסי הרתעה, אני מבקש לטעון ליותר מכך ולהציע כי קיימת הצדקה לחקור קהילות של הרתעה המתקיימות בין יריבים.[39] הצורך בשימוש במושג של קהילה לחקר אסטרטגיית הרתעה בין יריבים נובע מכך שאפילו לשחקנים במצב של יריבות יש מאפיינים משותפים ונורמות משותפות המכוננות את יחסיהם, ובמקביל מסדירות את התנהגותם.

חוקרים העוסקים בקהילות יכולים להעלות מספר בעיות בראיית יחסי ההרתעה במסגרת של קהילה. כך למשל ביכולתם לטעון, שלא ניתן לדון ביחסי הרתעה במונחים של קהילה כיון שקהילה אינה כרוכה באינטרסים, וכיון שלא ניתן לבססה על פחד. כפי שהציע טוניז (Tonnies), קהילה אמורה להיות מבוססת על רצון טבעי להבנת האחר, על סולידריות או על דאגה

[38] סוג כזה של הרתעה גם ניתן לניתוח במסגרת המחקרית של קהילות ביטחון. כך למשל טענו אדלר וברנט כי הרתעה כנגד אויבים חיצוניים היא בין הפונקציות שממלאת קהילת הביטחון (Adler and Barnett, 1998: 56).

[39] לעמדה שונה לגבי הקשר שבין קהילה להרתעה, ראה (Davies, 2004: 63).

לרווחתו (Poplin, 1972: 115-7).[40] יתר על כן, ניתן להציע קשיים אפשריים נוספים בראיית ההרתעה כקהילה עקב טענות לפיהן צריך להיות מימד מוסרי בקהילה (Linklater, 1998: 142-3), וכי לקהילה אמור להיות בסיס טריטוריאלי משותף (Poplin, 1972: 13-4).

למרות זאת, את הצורך בראיית ההרתעה במסגרת של קהילה ניתן להצדיק מבחינה תיאורטית באמצעות מספר טענות שקיימות בספרות המחקרית. ראשית, יש הכרה שאין בהכרח צורך בבסיס טריטוריאלי משותף לקהילה (Adler and Barnett, 1998: 32; Tilly, 1998: 407-8).

הסוגיות הקשות יותר לפתרון נוגעות לאופי היחסים בין חברי הקהילה, וכרוכות בשאלת קיומו של המימד המוסרי או האפקטיבי (affective) בין החברים בקהילה. סוגיה זו קריטית במיוחד בהקשר של קהילות הרתעה, לאור קיומו של דיון נרחב בשאלת המימד המוסרי הנוגע ליישום אסטרטגיה של הרתעה (גרעינית). עם זאת, טענתי היא כי ניתן לבחון את קיומה ואת השפעתה של קהילת הרתעה גם ללא התייחסות מפורשת למימד מוסרי זה או אחר הכרוך בה.

ראשית, חוקרים שונים טוענים כי ניתן לבסס את מושגי הקהילה על קשרים חברתיים, שאינם מחייבים בהכרח מימד מוסרי, ערכים או קירבה אפקטיבית (affective) הנוגעת ליחסים שבין חברי הקהילה (Tilly, 1998; Brown, 1995: 90-1, 94).[41] כך למשל, אדלר וברנט (Adler and Barnett) הכירו באפשרות קיומה של קהילה בעלת מאפייני זהות שליליים בהתייחסותם למושג של קהילת מלחמה (Adler and Barnett, 1998:33-4), בדומה הכיר וונדט באפשרות של זהות של תפקיד, של יריבים במלחמה (Wendt, 1999: 228).[42] לטענת אדלר למרות שעד לשנים האחרונות המושג של קהילה שימש בעיקר למחקרים בתחום הנורמטיבי של היחסים הבין-לאומיים, הרי שבשנים האחרונות השימוש במושג של קהילות הוצג ביחסים הבין-לאומיים בהקשר של ידע, אשר מתפתח ומופץ על-ידי חברי הקהילה. במובן זה הקהילה היא הקשר אינטרסובייקטיבי, אשר מקנה משמעויות למציאות המטריאלית והחברתית של חבריה (Adler, 2005: 3-4). במובן זה, ניתן לטעון כי בקהילת ההרתעה לא קיים אלטרואיזם, אלא יש רק מידה מוגבלת של שותפות אינטרסים, שאת התפתחותם ניתן להסביר באמצעות המסגרת התיאורטית המוצעת.

כאמור, הצדקת ראיית ההרתעה כקהילה נוגעת גם בצורך להתמודד עם הטענות, כי אסטרטגיית ההרתעה הגרעינית עצמה כרוכה בראיה מוסרית, ראיה שגם כן יכולה לכאורה,

---

[40] ראה גם ב- (Linklater, 1990:143-4; Paskins,1982: 94-5;Adler and Barnett, 1998: 31; Tilly, 1998: 397).

[41] עם זאת בראון (Brown) מתייחס גם לחשיבות המימד הנורמטיבי. לטענתו, צמיחת קהילה תלויה במודעות גוברת לזהות משותפת ולאינטרסים משותפים (Brown, 1995: 93).

[42] בהקשר זה ראה גם קהילות של "אי-מלחמה" (non-war communities) (Waever, 1998: 76).

להחליש את ישימות השימוש במסגרת התיאורטית של קהילות לחקר אסטרטגיה זו. טענתי בהקשר זה מבוססת על כך שניתן לחקור את התפתחות אסטרטגיית ההרתעה ואת השפעתה במנותק מהדיון המוסרי לגביה. סיבה אחת לכך טמונה בהשפעה המועטה יחסית של השיח המוסרי על עיצוב העידן הגרעיני, וזאת במיוחד עד לסוף שנות ה- 70 (כהן, 1989 : 7-143). ראה גם (Wertsch, 1986 as referred by Falk, 1989: 54). בדומה טוען נאי, כי האסטרטגים

"tend to live in an esoteric world of abstract calculation and a belief in a mystical religion called deterrence, which is invoked to justify whatever is convenient" (Nye, 1986: 11).

קיומה של ההפרדה שנוצרה בין האסטרטגי לבין השיח המוסרי מבטאים את הלגיטימציה לה זכתה אסטרטגיית ההרתעה, ובכך מדגישים את האפשרות ואת החשיבות של חקר תהליך זה עצמו. באופן זה, ניתן למשל לפקפק במידת המוסריות של השימוש (באיום) בנשק הגרעיני, ויחד עם זאת, לחקור את השאלה כיצד התפתחו רעיונות ההרתעה המבוססים על איומים אלו, וכיצד הם זכו לתמיכה פוליטית ולגיטימציה.

זאת ועוד, על אף הכתיבה הרבה לגבי המימד המוסרי בתיאוריית ובאסטרטגיית ההרתעה (Nye, 1986; Walzer, 2000[1977]; 260-83),[43] גם הויכוח המוסרי עצמו לא הוכרע, שכן לצד המתנגדים לשימוש באסטרטגית ההרתעה מסיבות מוסריות, יש הטוענים, כמו למשל וולצר (Walzer), כי יחסי הרתעה יציבים מניחים קיומו של מימד מוסרי המעדיף את ערך שמירת חיי האדם על-פני ערכים אחרים (Walzer, 1977[2000]: 273).

יתרה מכך, הדגשת המימדים האינטר-סובייקטיביים של ההרתעה מאפשרת לקשר אותה למושג של קהילה ובכך להתמודד טוב יותר עם הקשיים האפשריים ביחס לראייתה במסגרת כזו. לכן גם התייחסות לקהילה בעזרת הגדרותיו של טילי יכולה להיות מועילה לדיון זה, כיון שהוא מבסס את המושג של קהילות בהקשר כללי ורחב יותר של מבנים חברתיים ובאמצעות שימוש במושגים של זהות, קשר ורשת (Tilly, 1998: 399). לטענתו, רשתות מתאמות את החיים החברתיים, ונוצרות בהן שורות של קשרים. אוסף קשרים כזה מהווה לטענת טילי קהילה (Tilly,

---

[43] דיון מרכזי לגבי מוסריות אסטרטגיית ההרתעה נגע לויכוח בין אלה שהדגישו את תוצאות אסטרטגיית ההרתעה, (מניעת מלחמה), לבין הללו שהדגישו את חוסר מוסריות האמצעים ראה גם ב- (Walzer, 2000[1977]; 260-74; Nye, 1986: 42-80; Boyle, 1992: 120-1). זאת ועוד, יש הסוברים, כי בתנאים מסויימים המוסר של ההרתעה הגרעינית הופך לבעייתי פחות, כאשר היחסים הבין-לאומיים מבטאים מצב של עולם הובסיאני שבו שום דבר לא יכול להיחשב כצודק או כלא צודק. במצב זה הסוגיה של הרתעה גרעינית נוגעת לזהירות, ולכן אינה סותרת בהכרח עקרונות של מוסר (Mapel, 1992: 195). למחקרים של מוסר ונורמות מוסריות לגבי הרתעה ראה (Walzer, 2000[1977]: 260-83; Kenny, 1985; Nye, 1986; Kavka, 1987; Buzan, 1987: 210-5; Price and Tannenwald, 1996). בדומה הציע ניקולסון את העמדה המוסרית שהתוקפן לא ייצא ללא עונש, כפתרון למחלוקות אלה בספרות ההרתעה (Nicholson, 1992: 79). לסקירה על ההתנגדות לשימוש בנשק הגרעיני משיקולים מוסריים, ראה (Paul, 1995: 704-5) . כך למשל, פרייס וטננוולד טענו, ששיקולים מוסריים, עיצבו, בין היתר, את אי השימוש בנשק הגרעיני (Price and Tannenwald, 1996: 121).

(1998: 404).[44] היתרון בדרך ראייתו של טילי את המושג קהילה טמון במסגרת הכללית שהוא מתווה, אשר מאפשרת לכלול סוגים שונים של הגדרות והסברים לשאלה מהי קהילה. מכאן שיהיה מועיל להשתמש בקריטריונים של טילי לצד אלו של פופלין (ושל אדלר וברנט) בכדי למקד את ההסבר לשאלה מהי קהילה בכלל ומהי קהילת הרתעה בפרט.

פופלין (Poplin) אפיין קהילות כקבוצות חברתיות הכוללות גוף חברים, מבחן חברות, ואוסף כללים ונורמות. בנוסף טוען פופלין, כי קהילה כרוכה גם בטריטוריה, והיא מהווה יחידה בסיסית להזדהות ומקור לביטחון ולשייכות אשר נבחנת במונחי אינטראקציה פנים אל פנים בהם כל צד לוקח את השני בחשבון. אינטראקציות אלה נעשות לא רק בין פרטים, אלא גם בין מוסדות וקבוצות (Poplin, 1972: 13-4,16-9). אולם דרך התייחסותו של טילי מאפשרת להתעלם מחשיבות האינטראקציות פנים אל פנים ומחשיבות הטריטוריה ומנגד היא מאפשרת להדגיש את החשיבות בהתייחסות לקשרים הכוללים גם של שחקנים מדינתיים וגם של שחקנים בתוך המדינה (המהווים לטענתו חלק מרשת הקשרים) (Tilly, 1998: 406).

כך לאור טענותיו של טילי, ניתן לראות את הקהילה כמורכבת משחקנים בעלי זהות (משותפת) הנמדדים במבחן חברות ואינטראקציות (Poplin, 1972: 13-9; Adler and Barnett, 1998: 31).[45] מכאן שקהילות בכלל וקהילת הרתעה בפרט ניתן לראות כמורכבות משלושה בסיסים: בסיס רעיוני, בסיס של סטטוס היחסים, וכן מבסיס של אינטראקציות. בקהילת ההרתעה הבסיס הרעיוני, בא לידי ביטוי בידע משותף של השחקנים הכרוך בנורמת ההרתעה; סטטוס היחסים בין השחקנים נוגע לזהויותיהם (זהות של תפקיד וזהות משותפת); והאינטראקציות, מתבטאות בשימוש בפרקטיקות של הרתעה (על-ידי איום) ביחסים בין השחקנים בקהילה. פרקטיקות אלה כרוכות בהשגת אמצעי נשק על-ידי החברים בקהילה, בדוקטרינות שהם מאמצים, אך גם בשיח שלהם וביחסי האמון (המוגבל) ביניהם. בדרך זו, קהילת ההרתעה מבטאת, לא רק קיומם של שלושה בסיסים אלה - ידע, זהות ואינטראקציות - אלא היא גם מבוססת על השפעה הדדית של גורמים אלה האחד על השני. בנוסף, נורמת ההרתעה מהווה את תוכן הקהילה, וזהות ההרתעה מהווה את הדרך בה הנורמה באה לידי ביטוי.[46] באופן

---

[44] באמצעות הגדרת מספר תנאים יוצר טילי הגדרת מינימום לקהילה. בין היתר הוא טוען כי רשתות מהוות קהילות במידה שבה 1) יש להם גבולות; 2) הגבולות מגיבים או מגדירים קטגוריות ואת היחס בין אנחנו לבין הם; 3) כל האתרים מקושרים בקהילה מקושרים ביניהם גם אם לא באופן ישיר (Tilly, 1998: 405).

[45] אדלר אף הכיר מאוחר יותר באפשרות קיומה של קהילה המבוססת לפחות על דיסקורס, פרקטיקות, הכרה מוסרית (moral conviction), או שילוב כלשהו של גורמים אלה, ואשר מבדיל את חברי הקהילה מקבוצות אחרות (Adler, 2005: 5-6).

[46] סטטוס השחקנים בקהילה, מתייחס לעמדות אך גם נובע מסטטוסים ומעמדות אחרות של השחקנים בה (Poplin, 1972: 150-2; Wendt, 1999: 227). במילים אחרות, שחקן לא יכול להירתע אם אין שחקן אחר שמרתיע אותו. ראה

זה, בין היתר, הזהויות כמו גם הידע המשותף מאפשרים ומכוננים את האינטראקציות של חברי הקהילה. חשוב להדגיש, כי השחקנים בקהילת ההרתעה הם גם הגופים הרשמיים של המדינות, אך גם החברות (societies) והאזרחים עצמם בכל אחת מהמדינות.

קהילות ההרתעה תהיינה חזקות יותר כאשר המאפיינים הבסיסיים שלה יהיו חזקים יותר – כלומר במצבים בהם הידע המשותף, נורמת ההרתעה, הזהויות והאינטראקציות שבה יהיו חזקים יותר.[47] עם זאת, בחינת קיומם של גורמים אלה מאפשרת להבחין לא רק בחוזק הקהילה, אלא גם להבחין בין קיומה לבין היעדרה, להבחין בין שחקנים הנמצאים בקהילת ההרתעה לבין אלו שאינם נמצאים בה, וכן לדון בדרך התפתחותה של הקהילה. לכן למשל, שחקן יכול להיות חבר בקהילת הרתעה עם שחקן מסוים, כאשר הם חולקים אמונות וציפיות המבנות זהות משותפת לגבי אי שימוש בכוח מחשש לתגמול גרעיני. מנגד שחקן כזה אינו יכול להרתיע לוחם גרילה, שאינו חולק ציפיות כאלה.

בהקשר זה גם בפרק על זהות ההרתעה. טענה זו תואמת את ראייתם של אדלר וברנט לפיה בתוך קהילה יש אמצעים לייחס סטטוס ופרסטיז'ה המבוססים על מיומנות קיום או על פעולות (Adler and Barnett,1998: 31-2).

[47] אפשר להבחין בין סוגי קהילות שונים של על-פי הדרך בה השחקנים בקהילה מכירים אלו את אלו. מידת ההכרות וגודל הקהילה בהקשר זה מבטאים לא רק הבדלים כמותיים, אלא גם הבדלים איכותיים (Brown, 1995: 103).

3. בניית המושג של "קהילות הרתעה" – נורמה

הנורמה היא מושג מפתח בקהילת ההרתעה, כיון שחוזק קהילת ההרתעה נקבע על פי מידת המיסוד של נורמת ההרתעה בה. בפרק זה אפתח את המושג ואראה את היתרונות הטמונים בהתייחסות ל"נורמה הרציונלית" של הרתעה ככלי הסברי להתפתחות קהילה כזו והשפעתה על היעדר האלימות.

3.1 מהן נורמות - הגדרה והבהרות

במחקר זה אני עושה שימוש בהגדרה המקובלת לנורמה ולפיה נורמות הן ציפיות קולקטיביות של שחקנים בעלי זהות נתונה (Katzenstein 1996: 5; Hurrell 2002: 142-3; Herrmann 2002: 128).[48] ניתן למנות שתי סיבות מרכזיות לצורך לחקור את אסטרטגיית ההרתעה כרעיון ובפרט כנורמה. ראשית, חקר אסטרטגיית ההרתעה כנורמה עונה על הצורך להכיר במימדים הרעיוניים וההבניתיים של אסטרטגיית ההרתעה, כפי שאלו הוצגו במבוא. שנית, ראיית ההרתעה כנורמה מסייעת לפתור בעיות הקיימות בספרות ההרתעה הרציונלית, בעיות אשר נדונו לעיל בהרחבה.

חוקרים הבחינו בין שתי גישות כלליות להסבר התנהגות אנושית: הסברים של בחירה רציונלית והסברים נורמטיביים. בספרות היחסים בין-לאומיים הבחנה זו באה לידי ביטוי במספר צורות,[49] שבבסיסן עומדת התפיסה ולפיה הגישות הרציונליות מסבירות התנהגות באמצעות התייחסות לרווח הצפוי לשחקנים,[50] ואילו הגישות הנורמטיביות מסבירות התנהגות על-ידי ציות של שחקנים לחוקים או כללים. כך נטען כי שחקנים מושפעים מנורמות בשתי דרכים אפשריות: הנורמות יכולות להסדיר התנהגות (regulative), ולהגביל אותה; בנוסף לנורמות יש השפעות מכוננות (constitutive) היוצרות שחקנים חדשים, אינטרסים וקטגוריות של פעולה (Jepperson , Wendt and Katzenstein 1996, 54; Finnemore and Sikkink 1998, 891, 891fn.21; Onuf, 1998: 68; Ruggie, 1998: 22-5; Searle 1998, 28; Herrmann 2002, 128; Wight, 2002: 38).

---

[48] בספרות סווגו נורמות לאור ההבדלים בתוכנן המתבטא במידת הקונפליקט שבין הנורמה לבין האינטרס העצמי, במידת הסנקציות שהקבוצה מוכנה להפעיל כדי לאכוף את הנורמה; וכן לגבי חשיבות המימד המוסרי בנורמה (Goertz and Diehl, 1992: 636-9). סוג אחר של הבדלים בין הנורמות נגעו לחוזקה של הנורמה ולהתפתחותה, ולתפוצתה (Kowet and Legro, 1996: 452; Jepperson et al. 1996: 54-6).

[49] כך נעשו הבחנות בין "רציונליזם" ו"נורמות" (Fearon and Wendt 2002: 61-2); "רציונליזם" ו"קונסטרוקטיביזם" (Lynch 1999, 9-13; Fearon and Wendt, 2002); "רציונליזם" ו"רפלקטיביזם" (Smith, 2003: 142), בין "הלוגיקה של התוצאות" ו"הלוגיקה של ההתאמה" (March and Olsen 1998: 949-53; Risse, 2000a: 1; Fearon and Wendt 2002: 60); וכן ההבחנה שבין גישות "ניאו-תועלתניות" לבין "קונסטרוקטיביזם" (Ruggie 1998: 4-28). הבחנות נוספות הקשורות לדיון זה, ואשר נוטות להדגיש יותר את הרקע הפילוסופי שלו נעשו בין הסבר והבנה, בין פוזיטיביזם ופוסט-פוזיטיביזם, בין הסבר לבין כלל מכונן וכן ההבחנה שבין הסבר חומרי ורעיוני (Wight, 2002: 37-9). ראה גם (Wendt, 1999; Adler, 1997; Adler, 2002; Hollis and Smith 1991).

[50] הגישות של בחירה רציונליות, כמו הניאו-ריאליזם והניאו-ליברליזם פיתחו חוקים מכסים, אשר מניחים התנהגות רציונלית אינסטרומנטלית מצד השחקנים, אשר נתפסים כמקשרים אמצעים למטרות בדרכים שיספקו בצורה הטובה ביותר את היעדים שלהם (Ruggie, 1998: 9; Dessler 1999: 132; Farrell, 2002: 50).

בספרות המחקרית קיים בלבול ביחס לשאלה על מה נוסב הויכוח בין ההסברים של בחירה רציונלית להסברים הקונסטרוקטיביסטים (Risse 2000a: 2-3). אומנם, חוקרים נטו להסכים כי עיקר המחלוקת טמונה בהבדלים אונתולוגיים, אפיסטמולוגיים ומתודולוגיים שבין הגישות (Onuf, 1989; Kratochwil 1991; Wendt 1999, 33-40; Sending, 2002, 463 ft.1). עם זאת, בעוד שמספר חוקרים מקבלים את הטענה כי ניתן ואף צריך לשלב בין סוגי ההסברים הללו, אחרים בעיקר חוקרים ריאליסטיים וחוקרים פוסט-מודרניים נוטים להציג את שני סוגי ההסברים הללו כמנוגדים לחלוטין (see in Lupovici, 2006a: 4).

שתי בעיות נוספות הנוגעות לחקר נורמות מגבילות את היכולת לשלב באופן יעיל מספיק את הדיון בנורמות לצורך חקר סוגיות אסטרטגיות. בעיות אלה נובעות מבלבול מסויים הקיים בספרות ביחס לקשר שבין נורמות ומוסר וביחס לקשר שבין קונסטרוקטיביזם וחקר תופעות חיוביות. כך הבעיה הראשונה נוגעת לנטייה לקשר בין נושאים מוסריים לבין חקר הנורמות, בצורה אשר מדגישה את התוכן המוסרי של הנורמה. טענתי היא כי למרות שזו גישה אפשרית, השיוך של תוכן מוסרי לחקר הנורמות אינו הכרחי. את האפשרות והצורך להבחין בין מוסר לבין נורמה ניתן למצוא בספרות הסוציולוגיה, שבה מבוססת מזה שנים רבות הבחנה כזו.[51] באופן הבסיסי ביותר ניתן לטעון, כי נורמות חברתיות שונות מנורמות מוסריות בדרך בה התפתחה ההסכמה להתנהגות ובאוריינטציה של התוצאה אליה הנורמה מתייחסת.[52] הבחנה דומה ערכה קרופורד, שהציעה להבדיל בין נורמות התנהגותיות לבין אמונות נורמטיביות (Crawford, 2002: 86-92), וזאת על אף הדרך השונה בה היא מגדירה נורמות.[53]

הבעיה השנייה בחקר נורמות נובעת בחלקה מהבעיה הראשונה, והיא הנטייה בספרות היחסים הבין-לאומיים להציג באופן מוטעה את הגישה הקונסטרוקטיביסטית. כך לעיתים נטען,

---

[51] קטגוריזציה בסיסית בספרות זו מראה שמוסר הוא מאפיין שיכול להיות משויך או לא משויך לנורמות. מסקנה זו ניתן להסיק, למשל, מהטיפולוגיה שעשה גיביס (Gibbis) (Gibbis, 1965: 589-91, 593). הבחנה כזו בין מוסר לנורמה גם הוכרה על-ידי ובר (Weber) ועל-ידי אלסטר. שניהם מראים בדרכים שונות, כי נורמות חברתיות צריכות להיות מופרדות ממוסר או מנורמות מוסריות. ובר מתייחס לבלבול הקיים ביחס לנורמות חברתיות ולתקפות האמפירית של סדר המתבטא בנורמה חברתית. על-פי ובר, בעוד שאת הנורמה המוסרית ניתן להסיק באופן שיטתי על-ידי תיאוריות של משפט ועל-ידי פילוסופיה של המוסר, התקפות האמפירית של סדר צריכה להיות המושא של תצפית אמפירית (Weber 1968, 326; see also Roth, 1968: LXI). בדומה התייחס אלסטר לקישור הלא הכרחי בין מוסר ובין נורמה מוסרית. לטענתו, נורמות חברתיות הן "nonconsequentialist obligations and interdictions, from which permissions can be derived." (Elster 1990, 864-5).

[52] לטיעון דומה ראה פירס (Peirce) ביחס להסקה רציונלית ולהתנהגות נורמטיבית (Peirce, 1965[1934]: 331).

[53] חשוב להדגיש, כי התייחסותה של קרופורד לנורמה בצורה רחבה של התנהגות חוזרת (Crawford, 2002: 86-92), שונה מההגדרה בה נעשה שימוש במחקר זה של נורמות כצפיות הדדיות להתנהגות. המשמעות של ראיית הנורמות במונחים של ציפיות הדדיות להתנהגות היא שהנורמות יכולות בעצמן לכלול או שלא לכלול את המימד המוסרי. ראיה זו שונה מראיית הנורמה כצורת התנהגות חוזרת בעלת מידות שונות של מיסוד, תכיפות, סנקציות וביטוי, כפי שמציעה קרופורד. ראיה כזו נוטה יותר לתאר את ההתנהגות הנורמטיבית ולהסביר את אימוץ הנורמה, מאשר להסביר את ההתנהגות. יתר על כן, כשקרופורד דנה בקשר שבין נורמות התנהגותיות לאמונות נורמטיביות היא מתייחסת בעיקר לאמונות נורמטיביות מוסריות (Crawford, 2002: 95-8). כך למרות חשיבותה של גישה זו, מטרתי היא להדגיש צורה אחרת של השפעת הנורמה, אשר זוכה להתייחסות מוגבלת מאוד בספרות היחסים הבין-לאומיים.

באופן שגוי, כי חוקרים קונסטרוקטיביסטיים עוסקים רק במחקר של "תופעות חיוביות" או "בנורמות טובות" (see Mearsheimer, 1994/5; and in Barkin 2003: 334-5). זאת לעומת גישות אחרות, ובמיוחד הגישות ה(ניאו)ריאליסטיות העוסקות ב"דברים הרעים". טענתי היא, שלא רק שלגישה הקונסטרוקטיביסטית יש יכולת לחקור תופעות מבלי להתייחס ישירות לתוכנן המוסרי, אלא שהגישה יכולה גם לדון ב"נורמות שליליות". יתר על כן, השיוך של עמדה מוסרית לגישות החוקרות נורמות אינו בהכרח נכון, וזאת מסיבות תיאורטיות ואמפיריות. טיעון זה אינו נכון מבחינה תיאורטית כיון שהקונסטרוקטיביזם, כפי שטען אדלר, מהווה אוסף של עדשות פרדיגמטיות, דרכן ניתן לחקור את כל התופעות של הבנייה חברתית של מציאות "טובה" או "רעה". כך, לא ניתן לשייך הטיה נורמטיבית לגישה מתודולוגית (Adler, 1997: 336; see also Barkin, 2003: 335; George and Bennett, 2005: 9; Freedman, 2004: 72). מנקודת מבט אמפירית, יהיה נכון לטעון, כי חוקרים קונסטרוקטיביסטיים נטו לעסוק יותר ב"נורמות חיוביות". עם זאת, לא רק שנטייה זו אינה הכרחית, אלא שיש תרומה חשובה וגוברת של הספרות הקונסטרוקטיביסטית לחקר "נורמות רעות", או לפחות לחקר נורמות ניטרליות, כמו למשל נורמות של ביטחון, ההבנייה של ה"אסטרטגיה של הסכסוך" והיווצרות של איום (Adler, 1997: 342-7; Wendt, 1999: 253-4; Farrell, 2002: 58, 65; Hopf, 1998: 186-8; Tannenwald, 1996: 48 as qut. in Wendt, 1999: 254; Kowert and Legro, 1996: ftn. 81 pp. 485-6).[54]

הקושי המרכזי שנוצר על-ידי שתי הבעיות שהוצגו בחלק זה הוא שרוב המחקרים שעסקו בנורמות ביחסים הבין-לאומיים, נטו להדגיש שאלות של מוסר, ונטו להשמיט או להמעיט בהתייחסות למימדיה האחרים של הנורמה (כמו למשל דרך הפצתה ודרך השפעתה). מטרתי במחקר זה תהיה להתרכז בתהליך שבו רעיונות הופכים לאינטר-סובייקטיביים ויוצרים ציפיות הדדיות להתנהגות, וזאת ללא קשר למשמעות תוכנן המוסרי,[55] מבלי לבטל את חשיבותו של מימד זה ומבלי לערער על הטענה שכל נורמה יכולה לכלול עמדה או מימד מוסרי.[56] אולם מטרת הדיון בחלק זה תהיה להראות כיצד נורמה יכולה לסייע להסבר התנהגות אסטרטגית של שחקנים.

---

[54] יתר על כן, הגישה הקונסטרוקטיביסטית גם מזהה שנורמות חיוביות לא בהכרח מובילות לתוצאות טובות מבחינה אתית (Farrell, 2002: 58; see also Wendt, 1999: 253-4). למשל סטיין (Stein) טוענת כי התערבות הומניטרית יכולה להזין לוחמה ממושכת (Stein, 2000a: 390-3). לחילופין הציעו מספר חוקרים כי תוצאות אתיות טובות יכולות להיות מוסברות על-ידי הלוגיקה של התוצאה, כמו למשל מניעת זוועות (Snyder and Vinjamuri, 2003/4).

[55] ראייה כזו פותחה על-ידי שלינג (Schelling) לגבי היצירה של מסורות בין שחקנים (Schelling, 1960: 106-7).

[56] חוקי השחמט יכולים להוות דוגמא לטיעוני. שאלת מידת המוסריות של חוקים אלה אינה בהכרח רלוונטית לחקר השאלה כיצד חוקי השח הפכו לנורמה אליה מצייתים שחמטאים המשחקים שח לפי כללים אלה ולא לפי כללים אחרים.

3.2 הסינתזה המוצעת לשילוב בין בחירה רציונלית והמימד הנורמטיבי בהסבר

כאמור, אני טוען שמועיל לראות את אסטרטגיית ההרתעה כנורמה רציונלית המבוססת על הן על המימד של הבחירה הרציונלית והן על המימד הנורמטיבי.[57] במוקד של גישה זו עומדת ההכרה בקיומו של תהליך בו מצד אחד הבחירה הרציונלית משפיעה על הדרכים בהן החלטות מתקבלות, ומנגד דרך הבחירה הרציונלית הופכת לדרך המתאימה (appropriate) לקבלת ההחלטות, ובכך מגדירה ומגדירה מחדש מה רציונלי לעשות. בתהליך זה, כפי שאדלר ציין ביחס לאבולוציה קוגניטיבית,[58] "הרציונליזם צריך להיות מובע (asserted) ומוכח בכל הזדמנות" (Adler, 1991: 57). לכן בהקשר כזה השאלות המרכזיות הן כיצד שיקולים "רציונליים" משתנים וכיצד הם מקבלים משמעות קולקטיבית (Toulmin, 1972: 371, 486, 493; Adler, 1997: 348).[59] טענות דומות הועלו בהקשר זה על-ידי הגישות של הסקה פרקטית (practical reasoning), של רציונליות פרקטית (practical rationality),[60] וכן על-ידי גישות פרגמטיות נוספות. גישות אלה מתמודדות עם ההתפתחות של הרציונליות ומשמעותה, ובכך מדגישות את חשיבות ההקשריות (contextualization) של הרציונליזם.[61]

חשיבותן של הטענות הללו של הגישות הפרגמטיות בא לידי ביטוי במימד נוסף והוא הצורך לא רק להראות את קיומם של שני המימדים בהסבר – המימד של הבחירה הרציונלית והמימד הנורמטיבי – אלא גם להראות את קיומן של אינטראקציות מתמשכות בין שני המימדים, וזאת בכדי להסביר טוב יותר התנהגות. הכרה בקיומה של אינטראקציה מתמשכת בין ציפיות מחד לבין הערכות תוחלות (utilities) מנגד מאפשרת לא רק להציע הסבר לשינוי, אלא גם

---

[57] לדיון בדרכים שונות לשילוב בין נורמות לרציונליות במחקר, ראה (Lupovici, 2006a: 4-7).

[58] על-פי אדלר, אבולוציה קוגניטיבית היא תיאוריה מבנית ולפיה יחידים ושחקנים חברתיים מצליחים להציג חדשנות שעוזרת לשנות ואף לכונן הבנות קולקטיביות חדשות, אשר בתורן מעצבות זהויות, אינטרסים וכתוצאה מכך את ציפיותיהם של השחקנים החברתיים (Adler, 1997: 339).

[59] להמשך הדיון בסוגיה זו, ראה בהמשך לגבי למידה קולקטיבית עמ' 73-71.

[60] רציונליות פרקטית היא צורת הסקה, אשר מתייחסת למניע לפעולות (Hampton, 1998: 90). בעוד שרציונליות תיאורטית (theoretical rationality), או רציונלית אפיסטמית (epistemic rationality) עוסקות במה רציונלי להאמין בו, רציונלית פרקטית עוסקת בשאלה מה רציונלי לעשות, או לרצות לעשות. ראה (Adler 2002: 102; Crawford 2002, 16; Harman 2004, 45-6; Mele and Rawling, 2004: 3; Postow, 1989: 69).

[61] הראייה המבטיחה ביותר בהקשר זה היא זו שמתייחסת לסוגיה של להיות נתון לרציונליזם – המוגדר בצורה אינסטרומנטלית כמיקסום של תוחלת אישית – כתפיסה נורמטיבית (Wallace 2003). על-פי פירס, לכולנו יש הבנה לגבי נורמות מסוימות, או לגבי דפוסים כלליים של הסקה נכונה (Peirce, 1965[1934]: 331-2). עבור פירס, נורמות של רציונליות הם חוקים אשר על שחקן רציונלי אידיאלי לציית להם. תמיד הדרכים השונות בהן אנו משייכים את הרציונליזם הוא ביחס לנורמות של רציונליות שאותן אנו מקבלים (Tiercelin 1997, 44). בדומה, וולס (Wallace) מתייחס ל- (Korsgaard, 1997), בטענתו ש"העקרונות של ההסקה הפרקטית הם עקרונות המכוננים את העקרונות של סוכן רציונלי...התחום של הנורמה, בגישה זו, אינו תיאור של אמיתות או עובדות שהן קודמות ועצמאיות לרצון, תחת זאת התחום של הנורמה מובנה על-ידי סוכנים דרך פעולותיהם הרצוניות" (Wallace, 2003).

להראות כיצד הוא קשור לתהליכים של כינון הדדי (mutual constitution).[62] לכן גם דיון בסוגיות הנוגעות לידע ולהקשריות יכולים להיות מועילים מאוד.[63]

הקשריות היא קריטריון המאפשר לשחקנים ליצור קהילה. במובן זה, הקשריות מאפשרת ליצור תהליך חברתי אינטראקטיבי ומתמשך,[64] שבו הקריטריון לבחירה רציונלית לצורת הסקה מתעצב לאורך זמן. במילים אחרות, דיון ואינטרפרטציה בתוך קהילה משמשים ככלים לעיצוב מחדש דרכי הסקה בתוך אותם מבנים רציונליים ונורמטיביים.[65] תהליכים אלה של דיון ושל אינטרפרטציה מבטאים דרך אפקטיבית של סינתזה בין הסברים של בחירה רציונלית ובין הסברים של נורמות, וזאת על-ידי יצירת והגדרת הקריטריון הרציונלי להסקה המתפתח על-ידי השחקנים, ובכך הם גם מסיעים להגדיר (מיהו שחקן רציונלי ולשעתק אותו.

לסיכום, השילוב שאני מציע בין שני המימדים – הבחירה הרציונלית והנורמטיבי – מאפשר להראות שילוב מבחינה אונתולוגית ומבחינה אפיסטמולוגית.[66] מבחינה אונתולוגית הטיעון המרכזי של מחקר זה הוא שקיימים יחסים אינטראקטיביים מתמשכים בין סוכן ומבנה המעצבים את הנורמה הרציונלית. כך מחד רציונליות השחקנים תלויה במבנה אינטר-סובייקטיבי של משמעויות, ומנגד מבנה זה יוצר הקשר שבו סוכנים (רציונליים) יחידים, יכולים לפעול עם העדפות מוגדרות.[67] יתר על כן, אני טוען כי אינטראקציות מתמשכות כאלה בין סוכן ומבנה פועלות כדי להגדיר באופן מתמשך מהי בכלל רציונליות. כך ההתנהגות נובעת מאינטראקציה

---

[62] כינון הדדי של מבנים חברתיים ושל סוכנים הוא מאפיין מרכזי של הגישה הקונסטרוקטיביסטית. ראה (Adler, 1997: 324-5; Wendt, 1999: ch. 4).

[63] עם זאת, יש מצד שני גם חשיבות לסייג תרומה זאת, כיון שחוקרים אלה, זוכים להתייחסות בספרות היחסים הבין-לאומיים בעיקר ביחס לנורמות מוסריות, מה שעלול להגביל את הרלוונטיות של טענותיהם למחקר זה.

[64] יצירת קריטריונים להסקה על-ידי ייסוד נורמות רציונליות מרמזת דווקא לרמה החברתית, ולא לרמת היחיד, ראה (Kalberg, 1980: 1149; Cochran, 2002: 534).

[65] כך למשל דיואי (Dewey) רואה את האמת (והידע) כתוצרים של פרקטיקות ושל ניסיון המפורשים בתוך קהילות של חוקרים, אשר נמצאים בסוג מסוים של תהליך שכנוע רציונלי המושג דרך דיון (deliberation) (Bernstein, 1985 as referred by Adler, 2002: 97; Haas and Haas, 2002: 591; Cochran, 2002: 544; Adler, 2002: 97). במובן זה הקהילה היא שקובעת את ההקשר. כך נטען כי אין סטנדרט גבוה יותר מאשר ההסכמה של הקהילה הרלוונטית (Isacoff, 2002: 620). ההקשריות פותחה במחקר גם על-ידי חוקרים, אשר הדגישו את החשיבות של תהליכי דיון ופרשנות לפתרון בעיות בהסקה פרקטית. חוקרים אלה רואים את הדיון והאינטרפרטציה כתהליך שמסמיך ונותן מוטיבציה לפעולות (Kratochwil, 1991, 11; Hampton, 1998: 92; Crawford 2002, 14-5). על-פי קרטוצוויל, נורמות הן כללים מנחים, אשר מיועדים לפשט החלטות ולהקנות "רציונליות" למצבים על-ידי שירטוט הגורמים אשר מקבל החלטות צריך לקחת בחשבון (Kratochwil, 1991: 10). כך, השאלה הופכת להיות כיצד ומדוע דעות מסוימות הופכות להיות סמכותיות ומספקות תמיכה לדרך "הסקה" שהופכת להיות דומיננטית (Kratochwil, 1991: 33).

[66] אעשה שימוש במושגים אלה של אונתולוגיה ואפיסטמולוגיה, כדי להבהיר את גישתי למרות הטיעון של אוואן (Owen) שהדגשת היבטים אלו היא מסוכנת, שכן היא כופה ואף מעודדת את הרעיון שיש רק גישה תיאורטית אחת נכונה (מבחינה אונתולוגית ואפיסטמולוגית) (Owen, 2002: 655-6). לטיעונים דומים, לאלה של אוואן, אם כי מתונים יותר, ראה (Isacoff, 2002: 616-9). בניגוד לאוואן טענתי היא כי השימוש במושגים אלה לא בהכרח צריך להיתפס כחלק ממלחמה בין גישות. יתרה מכך, הצורך בהצגה ברורה של שילוב אונתולוגי בין גישות של בחירה רציונלית לבין גישות קונסטרוקטיביסטיות הודגש לאחרונה על-ידי מולר (Muller, 2004: 395-6). על האפשרות בכלל לשלב בין גישות מבחינה אפיסטמולוגית ואונתולוגית, ראה (Adler, 1997). לגישה אונתולוגית ואפיסטמולוגית שונה, ראה את זו של הקונסטרוקטיביזם הפרגמטי (Haas and Haas, 2002: 576-7).

[67] כך למשל נטען לגבי הקשר בין רציונליות לגורמים תרבותיים, כי הרציונליזם הוא חלק ממסורת (Nicholson, 1992: 4), ושהוא אף מהווה הבנייה תרבותית מערבית (Meyer, Boli and Thomas 1994, 20; Farrell, 2002: 62).

מתמשכת בין חישובי תוחלת מחד, לבין הראייה של מה "מתאים" לעשות כשחקן רציונלי מנגד. בנוסף אני טוען, כי מכיון ש"נורמה רציונלית" יכולה להיחשב כתוצר של אינטראקציה בין סוכן ומבנה, האפיסטמולוגיה הנדרשת צריכה להיות מסוגלת להתמודד הן עם המבנה והן עם הסבר של תהליכים אלה. כפי שטוען אדלר, עלינו לחקור כיצד סוכנים מתייחסים בעצמם לכך שהרציונליות זוכה למשמעות קולקטיבית (Adler, 1997: 329). מחקר כזה מחייב לכן הן התייחסות אינטר-סובייקטיבית (מבנית) והן התייחסות לכוונות של (סוכנים) יחידים.

3.3 אסטרטגיית ההרתעה - סינתזה בין המימד של בחירה רציונלית למימד הנורמטיבי

ניסיונות לשלב בין נורמות לבין רציונליות הם נדירים בספרות המחקרית. נקודת פתיחה טובה לדיון באפשרות של שילוב כזה היא ספרו של פרידמן משנת 2004 והויכוח שעורר ספר זה. כך למשל בעקבות הספר כתב מורגן, כי ניסיון שילוב בין נורמות לבין הרתעה הוא מעניין במיוחד מכיוון שהפנמת נורמות והפנמת הרתעה "מערבבת בין שני מושגים, אשר יכולים להיחשב כמנוגדים זה לזה" (Morgan, 2005: 751). אולם הדרך בה פרידמן מציג את האפשרויות של קשר בין נורמות לבין רציונליות מרמזת לקיומם של שלושה סוגי קשר שונים בין הנורמות לבין ההרתעה, סוגים שפרידמן אינו ער מספיק להבדלים ביניהם: ראשית, נורמות מבחינת פרידמן יכולות להיות מבנים שמחזקים את הסיכויים שאסטרטגיית הרתעה תצליח, ראה ב- (Freedman, 2004: 67). סוג קשר שני שפרידמן מתייחס אליו הוא שהרתעה מחזקת את תהליך ההפנמה של נורמות, כמו למשל נורמות של שיתוף פעולה ראה ב- (Freedman, 2005: 791; Morgan, 2005: 753-5).[68] הסוג השלישי של קשר בין נורמות ובין הרתעה הוא שההרתעה בעצמה היא נורמה (כמו למשל MAD), ראה ב- (Freedman, 2004: 14,31-2, 42; Freedman, 2005: 793).[69] הגם שיכולה להיות אינטראקציה בין סוגי הקשרים השונים, יש צורך אנליטי להבחין ביניהם, מה שפרידמן אינו עושה. בנוסף, פרידמן גם אינו מסביר את המקורות לצמיחת הנורמות הללו ואינו ממקד מספיק את דרך ההשפעה ההדדית של קשרים אלה (לופוביץ, 2007).

למרות החשיבות הטמונה בכל אחד מסוגי הקשרים הללו, הדגש המרכזי במחקר המוצע הוא על הסוג השלישי, ולפיו אסטרטגיית ההרתעה עצמה היא הנורמה שנוצרה. התמקדות בסוג

---

[68] פרדימן טוען, כי הרתעה כללית מחזקת נורמות התנהגותיות, עד שנורמות אלו הופנמו, ואז כבר אין יותר צורך בהרתעה (Freedman, 2005: 791). כך כפי שטוען מורגן:

"[w]hile the acceptence of norms as valid can eliminate deterrence, in contexts other than international politics deterrence is often used, along with other means, for conditioning the behavior of the actors that have not yet reached that point – behavior not yet guided by internalized norms. If this can take place in international relations politics, it would make deterrence there more attractive" (Morgan, 2005: 753).

[69] לטענת פרידמן, לאורך זמן, דפוסי ההתנהגות של ההרתעה הופכים מופנמים עד כי שחקן יכול להיות מורתע גם מבלי שתהיה לו אינטראקציה ישירה עם המרתיע (Freedman, 2004: 31).

זה של קשר בין הרתעה לנורמות כמעט ואינו קיים בספרות, והניסיונות הבודדים שכן עשו קישור כזה בחנו את הקשר מנקודת המבט של המשפט הבין-לאומי ראה (Farrell and Lambert, 2001), או מנקודת מבט מוסרית, ראה למשל (Nye, 1986; Walzer, 2000[1977]: 260-83).[70] ניסיונות נוספים שנעשו וקרובים לחקר ההרתעה כנורמה התייחסו להרתעה כאל מיתוס (Luke, 1989), ולהתחמשות הגרעינית כאל נורמה המעצבת ומשקפת את זהותה של המדינה (Klein, 1994: 107, 109, 129; Sagan, 1996-7: 73-6; Varadarajan, 2004: 329-40). עם זאת, אף אחד מניסיונות אלה לא התייחס ישירות לאסטרטגיית ההרתעה עצמה כאל נורמה.[71]

כדי ליצור גישה מחקרית עקבית להרתעה, אני טוען כי יש להבין את אסטרטגיית ההרתעה כ"נורמה רציונלית" שהתפתחה. אומנם ניתן לחקור את התפתחותה של נורמה זו גם דרך גישה התנהגותית. גישה כזו לחקר נורמות הוצעה על-ידי אקסלרוד (Axelrod), אשר הגדיר נורמה כמסגרת חברתית שבה יחידים פועלים בהתאם לציפיות נורמטיביות ונענשים כשהם לא פועלים בהתאם להן (Axelrod, 1997: 47). כך למרות שניתן היה לחקור את "נורמת ההרתעה" על פי הגדרה זו המגדירה ענישה על התנהגות סוטה, המטרה שלי היא לדון ב"נורמת ההרתעה" בצורה נרחבת יותר באמצעות שימוש בגישה פרשנית יותר.

טענתי היא כי האיום לשימוש באלימות מתוך מטרה למנוע שימוש בה, היא הנורמה של ההרתעה שהתפתחה. תוך הישענות על ההגדרה הקונסטרוקטיביסטית לנורמה, שהוצגה לעיל אגדיר את "נורמת ההרתעה" כהימנעות מאלימות, המבוססת על ציפיות הדדיות (קולקטיביות) לכך שהפרקטיקות של אלימות יביאו להפסד גדול מכל רווח אפשרי. אני טוען כי אסטרטגיית ההרתעה היא נורמה על-פיה שחקנים נמנעים מאלימות על-ידי יישום פרקטיקות של בחירה רציונלית. במקביל, יישום הפרקטיקות של הבחירה הרציונלית יכול בעצמו לחזק את הנורמה. בדרך זו, "נורמת ההרתעה" יכולה לכלול ציפיות, אשר עליהן מתבססת אסטרטגיית ההרתעה.[72]

---

[70] התייחסות נוספת הקיימת בספרות, הקושרת בין נורמה לבין הרתעה נמצאת בטענותיו של אלסטר לגבי נקמה. אלסטר תוהה האם ניתן להתייחס לנורמה רציונלית של נקמה, אשר תשמש כאמצעי לענישה ולהרתעה. תשובתו של אלסטר היא שלילית. לטענתו, נורמה של נקמה לא יכולה להתבסס על שיקולים רציונליים, שכן בחירה רציונלית אינה יכולהד לתפוס את התופעה של כבוד שהיא מרכזית ברעיון של הנקמה (Elster, 1990: 875-6).

[71] למטרות מחקר זה, הבעיה עם גישתו של לוק (Luke) נובעת, בין היתר, מכך שהוא לא מסביר כיצד אסטרטגיית ההרתעה פועלת. יתר על כן, ההבדל המרכזי בין הגישה המוצעת במחקר זה לבין הגישה של הטאבו הגרעיני של פרייס וטנוולד (Price and Tannenwald, 1996), אשר הוצגה לעיל, כמו גם המודל של סאגן (Sagan) של נורמת התפוצה הגרעינית (Sagan, 1996-7) טמונה בכך שבעוד הם רואים את הנורמות בהקשר של הנשק הגרעיני, מטרתי היא להציג את נורמת ההרתעה בצורה כללית יותר, ראה גם לעיל בדיון בהסבר האלטרנטיבי של הטאבו הגרעיני עמ' 40-42.

[72] מורגן מציע מספר השלמות לתיאוריה הרציונלית לאסטרטגיית ההרתעה המאפשרת להסביר כיצד פועלת ההרתעה גם כאשר השחקנים אינם רציונליים. בין היתר, הוא מציע כי נטיית השחקנים לאורך זמן תהיה לעבר הרתעה [כמו עיקרון היד הנעלמה בכלכלה], שהשפעת הרציונליות היא מצטברת, ולכן ניסיון ואימון הופכים את ההתנהגות הרציונלית לשגרה. בנוסף הוא מציע כי שחקנים מחקים התנהגות מוצלחת, שמביאה למיקסום הצלחה (Morgan,

יש להדגיש כי אסטרטגיית ההרתעה מתייחסת לציפיות בטווחי זמן שונים. כדי שאסטרטגיית ההרתעה "תעבוד" בטווח הקצר, נדרשות ציפיות לגבי אמינות השחקנים (Williams, 1975a: 75, 83).[73] בטווח הארוך, הציפיות שאסטרטגיית ההרתעה תעבוד יכולות לשעתק את הפרקטיקה המוצעת ב"נורמת ההרתעה". כך יישום אסטרטגיית ההרתעה ותוצאותיה "המוצלחות" יכולות ליצור נבואה שמגשימה את עצמה, וציפיות בטווח הקצר יכולות בטווח הארוך ליצור ולחזק ציפיות הדדיות להתנהגות ובכך לחזק את "נורמת ההרתעה" ולהיפך.

ב"נורמת ההרתעה" מתבטאים גם שני מימדים של נורמות: הנורמות כחוקים מכוננים והנורמות כחוקים מסדירים.[74] כך "נורמת ההרתעה" יכולה לכונן את האפשרויות ואת זהויות השחקנים ועל-ידי כך ליצור מסגרת רעיונית שבה יהיה קשה לסטות מיישום פרקטיקות של הרתעה, אך הנורמה גם יכולה להסדיר את התנהגות השחקנים. שחקנים המקיימים את הפרקטיקות של ההרתעה ומאמצים דוקטרינות ואמצעי נשק תואמים, משעתקים את נורמת ההרתעה, ודרך כך הופכים את אסטרטגיית ההרתעה לאטרקטיבית יותר עבורם ועבור שחקנים נוספים. כך למעשה, הנורמה של ההרתעה מבטאת גם את ההיבט של העברתה כרעיון המופץ דרך תהליכי למידה, למידה קולקטיבית וסוציאליזציה בין שחקנים, וגם את ההיבט של הצגתה ככללים.[75]

הטענה המרכזית המוצעת כאן היא, שהסיכויים להצלחת אסטרטגיה של הרתעה כללית יהיו גדולים יותר כאשר השחקנים לא רק מתנהגים באופן רציונלי, אלא משתמשים בהגדרות שהם עצמם יכולים לפתח עם יריביהם ולהבנות לגבי השאלה מהי בכלל התנהגות רציונלית. כך אינטרסים וזהויות של שחקנים מחזקים את "נורמת ההרתעה", ואילו הנורמה שנוצרה מחזקת את אסטרטגיית ההרתעה כאסטרטגיה רציונלית. במילים אחרות, "נורמת ההרתעה" מציעה שימוש ברציונליות להימנעות ממלחמות, בעוד שבו בזמן היא מגדירה מה נחשב להתנהגות רציונלית. בעקבות זאת, ההתנהגות "המתאימה" של אויב רציונלי, כדי להימנע ממלחמה, היא ליישם אסטרטגיה של הרתעה המבוססת על רציונליות. יישום של אסטרטגיה כזו לאורך תקופת זמן ארוכה יכול לחזק את הפרקטיקות הללו ואת הנורמה הזו, והוא תלוי בתהליכי למידה ובתהליכי למידה קולקטיביים. סוגיה זו גם מאפשרת להדגיש את ההבדל בין הימנעות

(2003: 69-75). טענות אלה מחדדות את החשיבות שבראיית ההרתעה כנורמה ואת דרך השפעתה. עם זאת, ההבדל כמובן בין ראייה זו לראייתו של מורגן, היא שלא רק שמורגן אינו רואה בכך נורמה, אלא יותר מכך, אין הוא רואה כלל את דרכי ההשפעה הרפלקטיביות של רעיונות ופרקטיקות ההרתעה על השחקנים.

[73] שלינג פיתח את הרעיון של תקדימים שיוצרים ציפיות (Schelling, 1966: 134-5). בהקשר זה ראה את הדיון של שלינג בנקודות מוקד (foacl points) (Schelling, 1960: 58, 78, 113, 162), שמאפשרות לשחקנים לתאם את צפיותיהם. לקריאה פרשנית של טענותיו של שלינג ראה (Luke, 1989: 217-8; Adler, 1997: 346).

[74] על ההשפעות המכוננות והמסדירות של הנורמה בו-זמנית, ראה (Wendt, 1999: 82, 165).

[75] עוד על נורמות ככללים, ראה (Kratochwil, 1978: 52).

אינסטינקטיבית מאלימות, הנוגעת במידה מסוימת לחשש מהסלמה ואשר מבליטה סוגיות הנוגעות להרתעה מיידית, לבין הרתעה כללית שיכולה להתפתח על-ידי נורמת ההרתעה, ועל ידי כך שהצדדים יפנימו את אי השימוש באלימות ביחסים ביניהם ואת הפרקטיקות המאפשרות זאת.

עוד חשוב להדגיש כי נורמת ההרתעה (על-ידי איום) מהווה נורמה כללית, אשר יכולה לכלול בתוכה נורמות משנה נוספת. דוגמאות לנורמות משנה (ולהבניות חברתיות) שהתפתחו במהלך המלחמה הקרה הן הרעיון של מספיקות (sufficiency) אסטרטגית, הנוגעת לכמות הנשק הגרעיני המספיקה כדי להרתיע; לכך שיכולות הגנתיות ויכולות נגד כוח (counterforce) מערערות יציבות אסטרטגית, ומנגד דווקא יכולות נגד ערך (countervalue) מעודדות יציבות.

4. בניית המושג של "קהילות הרתעה" – זהות

זהות היא מאפיין חשוב של קהילות. עם זאת, כפי שטוען טילי, יש קושי רב בשימוש במושג זה כיון שהוא נותר בספרות המחקרית לעיתים קרובות מעורפל. בין היתר, הערפול יכול לנבוע מכך שלשחקנים יש מספר זהויות וקשה לדעת לאיזה מן הזהויות מגיב השחקן (Tilly, 1998: 400-1; Busekist, 2004: 81, 83-4; Varadarajan, 2004: 324-5). למרות קיומן של ביקורות אלה, רוב החוקרים מסכימים כי המאפיין העיקרי של זהות והגדרותיה השונות עוסק בהתייחסות ל"עצמי" ביחס ל"אחרים" (Jepperson, Wendt and Katzenstein: 1996: 59; Katzenstein, 1996: 22-4; Lapid, 1996: 8; Adler and Barnett, 1998: 47; Wendt, 1999: 224; Campbell, 1998: 9; Tilly, 1998: 402; Varadarajan, 2004: 323).[76] כפי שטוען קונולי (Connolly):

"Identity requires differences in order to be, and it converts differences into otherness in order to secure its own-certainty" (Connolly, 1991: 64).

אטען כי בקהילת ההרתעה מתפתחים שני סוגי זהויות: זהות של תפקיד וזהות קולקטיבית. כך במסגרת זהות של תפקיד השחקנים מתחילים לראות ולהגדיר את יחסיהם עם יריביהם במונחי הרתעה. לאורך זמן זהות זו יכולה להתפתח ולאפשר גם יצירת זהות משותפת, אשר מבוססת על הבנתם כי ביטחונם של השחקנים במובן הרחב ביותר תלוי זה בזה. קיומה של

[76] לטענת מרסר (Mercer) החלוקה בין האני לבין האחר יוצרת הפשטה וקטיגוריזציה של הסביבה החברתית, שמסייעת לנו לסדר את הסביבה הזו ולהפוך אותה למשמעותית עבורנו (Mercer, 1995: 241-2). עקב כך טוען מרסר כי בניגוד לטענתו של וונדט זהויות אינן רק נובעות מתהליך חברתי, אלא הן גם תלויות בתהליך טבעי קודם (Mercer, 1995: 236). בהקשר זה השווה עם (Brown, 1995: 102; Wendt, 1992, 1999). זאופוס (Zehfuss), מבקרת אף היא את וונדט. לטענתה הנחותיו המוקדמת לפיהן מדינות קודמות ועצמאיות לקונטקסט חברתי מקשה עליו להכיר במורכבות הזהות ובגבולות הזהות של השחקנים ולהבחין בין זהות והתנהגות (Zehfuss, 2001: 316, 326-7, 341, 332-5). לראיה חברתית של זהות, ראה גם (Tilly, 1998: 402).

זהות כזו מבטא את רמת המיסוד הגבוהה של קהילות ההרתעה, ומהווה דרך נוספת בה ההרתעה "עובדת", במיוחד כשמדובר בקהילה בה שני הצדדים גם מרתיעים וגם מורתעים.

4.1 זהות של תפקיד

וונדט הבחין בספרו בין ארבעה סוגי זהויות: זהות אישית (personal or corporate), זהות של סוג (type), זהות של תפקיד (role), וכן זהות קולקטיבית (collective) (Wendt, 1999: 224-231). בניגוד לזהות אישית, ולזהות של סוג, שאינם מבטאים אינטראקציה בין השחקנים, זהות התפקיד תלויה במידת תלות הגומלין בין האני לבין האחר. כפי שטען וונדט, זהות של תפקיד מוגדרת ותלויה ביחס עם שחקן, אך היא גם תופעה מבנית, שאינה מחייבת או רומזת לשיתוף פעולה ולאינטגרציה נורמטיבית (Wendt, 1999: 227-9). לכן מימד זה של זהות התפקיד הוא בעל חשיבות מרכזית בחקר הרתעה, שכן לא רק שהרתעה בכלל ובפרט הזהויות של ההרתעה תלויות בהבנה של שחקנים אלו את אלו, כי מדובר בשחקן מרתיע/מורתע, אלא גם עצם קיומם של שחקנים כאלה – מרתיעים ומורתעים – תלויים בכלל בקיומם של יריביהם.[77]

זהות התפקיד של ההרתעה מאפשרת לבטא את האינטראקציה המורכבת שבין השחקנים, אשר תלויה בהתפתחות מבני ידע ובהתפתחות מבנים חברתיים. מבנים אלה מאפשרים את היווצרות זהות התפקיד של ההרתעה, את שימורה וכן את השפעתה ארוכת הטווח של זהות זו. לכן, שחקן המקיים וממסד יחסי הרתעה עם יריבו, יתקשה לשנות את טיב היחסים ביניהם ליחסים אלימים יותר. הסיבה לכך טמונה לא רק באינטראקציה הישירה שבין הצדדים, אלא גם בגורמים פנימיים. גורמים חברתיים שונים כמו מנהיגים, קבוצות אינטרס וסוכנים שונים בכל מדינה משפיעים על עיצוב האסטרטגיה לא רק של אותה מדינה, אלא גם על האסטרטגיה של יריבתה, והם פועלים בתגובה לזהות של מדינתם ובתגובה לזהות המדינה היריבה. יתרה מכך, התפתחות זהות התפקיד של ההרתעה תלויה גם בזהויות נוספות של כל אחת מהמדינות. באופן זה, ניתן גם לראות את הקשר החשוב, שבין התפתחות אסטרטגיית ההרתעה במדינה מסויימת, לבין תפקיד המדינה המודרנית בהספקת ביטחון אזרחיה,[78] וכן את האינטראקציה שנוצרת בין

---

[77] לכן לא ניתן להתייחס לשחקן מרתיע מבלי להתייחס לשחקן שאמור להיות מורתע ממנו. כפי שטוען וונדט, השפעת הזהות נובעת לא רק מכך שהשחקן בעל הזהות תופס את תפקידו בהתאם, אלא גם מכך שהשחקן עימו הוא מקיים תפקיד זה חולק את הראייה לגבי תפקידו הוא. שותפות זו מאפשרת לשחקנים להגדיר באופן מתאים את המצב (Wendt, 1999: 329).

[78] להתייחסות לתפקיד המדינה הריבונית בהספקת הביטחון ולהשפעותיו המכוננות של תפקיד זה, ראה (Tilly, 1975). ראה גם ב- (Stein, 2000b: 21-2). מימד נוסף של הדברים נוגע לקשר בין הנשק הגרעיני ובין זהות של מדינה. כך נטען למשל, כי נשק זה יכול דווקא לשמש מקור לתחושת גאווה לאומית ומקור חשוב לזהות (הלאומית) כמו למשל בצרפת ובהודו (Klein, 1994: 119; Sagan, 1996-7: 76, 80; Varadarajan, 2004: 329-40). במידה רבה סוג זה של טענות כמו גם הטענות לגבי הקשר שבין אסטרטגיית ההרתעה והסדר העולמי, עומדים בניגוד לטענותיו של דודני (Deudney), הסבור כי הנטייה של הציבור היא נגד הרתעה, ובעד אסטרטגיות שמקטינות את הנזקים והאיומים הצפויים כמו פירוק נשק (Deudney, 1995: 110).

מדינות יריבות לאור תפקידיהן אלה.[79] עקב כך גם נטען, כי לאסטרטגיית ההרתעה היה תפקיד חשוב בכינון הסדר הבין-לאומי המדינתי (Bull, 1977: 121-4; see also Lupovici, 2007a: 6-13).

בנוסף, ההתייחסות לזהות מאפשרת לדון בגורמים פנימיים, פוליטיים ותרבותיים, אשר מעצבים את הדרך בה פרקטיקות ההרתעה מעוצבות והאיום המרתיע מופעל. כך לטענת מורגן,

"[d]eterrence as a psychological relationship cannot, then, be adequately comprehended without treating the behavior of the deterrer as an extension of its nature and character. How a state practices deterrence would tell us as much or more about the state itself then it does about the state's opponents and the threats they pose" (Morgan, 1985: 136).

בדרך זו ניתן להסביר את ההבדלים בהפעלת ההרתעה ובאימוץ רעיונות ההרתעה ונורמת ההרתעה. כך למשל טוען מורגן, כי דרך הפעלת ההרתעה בארה"ב נבעה, בין היתר, מגורמים פנימיים כמו ריסון כוחות פוליטיים שהדגישו את הפגיעות האמריקאית, ומסיבות הנוגעות ליחסים עם בנות הברית (Morgan, 1985: 146). מנגד זהות ההרתעה של ישראל למשל, התפתחה בדרך של עמימות, שנבעה משילוב של גורמים בין-לאומיים, וגורמים פנימיים שונים (עברון, 1987 : 80-85, כהן, 2000 : 375-376).[80] יתרה מכך, שילוב זהות בחקר ההרתעה, מאפשר לא רק להסביר כיצד מתפתחים יחסי הרתעה, אלא גם להסביר מדוע לעיתים לא נוצרו יחסים כאלה בין שחקנים המכירים ומבינים את משמעותה של אסטרטגיה זו. השילוב של מכלול גורמים אלה, המעצבים את זהות התפקיד של ההרתעה, מאפשרים לבטא באמצעותה את הגורמים הכרוכים בסטטוס ובתפקיד של השחקנים הנמצאים בקהילת ההרתעה.[81]

4.2 זהות משותפת (קולקטיבית)

על-פי וונדט, בתהליך של יצירת זהות משותפת היחסים בין האני והאחר מטשטשים על-ידי תהליך של הזדהות, ולכן סוג זהות זה כרוך בהרחבת גבולות השחקנים (Wendt, 1999: 229; Busekist, 2004: 82).[82] בחלק זה אדון באפשרות התפתחות זהות משותפת, ואסביר מדוע בקהילות הרתעה בהן השחקנים גם מרתיעים וגם מורתעים יהיה להם קל יותר לפתח זהות כזו. לדיון זה חשובה הספרות העוסקת בהשפעת מידת הסימטריות ביחסים בין צדדים בסכסוך על

---

[79] קהילת ההרתעה מאפשרת להראות כיצד הציבור נוטל חלק בתהליך החברתי שבו לא רק המדינה מקנה ביטחון לאזרחיה, אלא גם האזרחים מאפשרים אסטרטגיה זו, על-ידי הפיכתם את איום ההרתעה לאמין. כך, מתקיימת בין המדינות אינטראקציה, שכוללת גם את התגובה של כל אחת מהן לתפקיד של זו האחרת כמספקת ביטחון לאזרחיה.

[80] עוד נטען למשל כי בין הגורמים שהביאו לאימוץ אסטרטגיית ההרתעה בישראל לזיכרון ההיסטורי של השואה היה חלק חשוב (ראה למשל, כהן, 2000 : 32-33 ; כהן, 2005 : 177).

[81] לדיון בחשיבות הסטטוס בקהילה ראה לעיל, ראה (Poplin, 1972: 150-2; Adler and Barnett,1998: 31-2).

[82] לטענת בוסקיסט, זהות קולקטיבית צריכה לכלול שישה מאפיינים: היא צריכה להיות דינאמית, מובנית (constructed), מבוססת על מסורת, כוללת קשר קרוב למערכת ערכים (פוליטית), יוצרת גבול בין הקבוצה לבין חוץ הקבוצה, וכן זהות קולקטיבית צריכה לכלול מוטיב מרכזי (Busekist, 2004: 82). זהות ההרתעה מבטאת מאפיינים אלה. היותה של הזהות הקולקטיבית מבוססת על אינטראקציה עם הנורמה של ההרתעה מבטאת את הדינאמיות שלה, את קשריה עם מסורת ואת היותה מובנית. באופן זה, זהות ההרתעה תואמת את אפיונו של בוסקיסט לפיו זהות תלויה בהקשר, ביחידים וביוזמים, אשר יוצרים אותה. בנוסף, הזהות המשותפת המתפתחת בקהילת ההרתעה מצדיקה ערכים מסוימים הטמונים בה, והיא מאפשרת להבחין בין חברי הקהילה לבין שחקנים אינם חברים בה.

האפשרות ליישם ביניהם אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה. על אף הטענות לפיהן דווקא חוסר סימטריה מגדיל את יכולת ההרתעה (Morgan, 2003: 158-9),[83] בספרות יש חיזוק גם לטענה ההפוכה ולפיה הרתעה הדדית יציבה יותר וש"שוויון שומר שלום" (Zinnes, et al. 1961: 470 as presented in Paul, 1994: 5). ראשית, נטען כי יש קושי להשיג הרתעה כשפערי העוצמה גדולים מאוד, בין היתר, כיון שבמצבים אלה האיום המרתיע זוכה למידה נמוכה של אמינות. לכן נטען גם כי ההנחה ולפיה מנהיגי מדינות ללא נשק גרעיני מתמודדים באופן זהיר עם מדינות בעלות נשק גרעיני, אינה בהכרח נכונה (Organski and Kugler, 1980: 158-68, 176; Halperin, 1987: 47; Huth and Russett, 1988: 38; Geller, 1990; Paul, 1995: 698, 711).[84] שנית, נטען כי דו-קוטביות מקלה על יישום מוצלח של אסטרטגיית ההרתעה כיון שהיא יוצרת חשש כללי מהשמדה הדדית, המרסנת את התנהגות הצדדים. לכך גם תורמת, הפשטות האינהרנטית של מבנה זה על השגת הרתעה: במצב כזה היחסים בין הצדדים ברורים, אין את המורכבויות הכרוכות בבריתות במבנה רב-קוטבי ושוויון (parity) הוא הנורמה (Buzan, 1987: 174).

בדרך זו, הסימטריה באיומים בין הצדדים בסכסוך מאפשרת לשחקנים לזהות ולהבהיר בצורה טובה יותר את האיומים בהם הם נתונים והיא גם מקנה להם מידה גבוהה יותר של אמינות. בהמשך לטיעונים אלה אני סבור כי בקהילת הרתעה בה יחסי האיום סימטריים, לשחקנים לא רק קל יותר להבין את האיומים, אלא גם קל יותר לשחקנים ליצור את ההבנה העמוקה כי ביטחונם תלוי זה בזה. במלים אחרות, במצב כזה לא רק שקיים "קומפלקס ביטחוני" של קשר בין דאגות הביטחון של המדינות (Buzan, 1987: 190; Buzan, Waever and Wilde, 1998: 12), אלא שהן האיומים והן המענים לאיומים אלה ניתנים ליישום על-ידי היריבים, המספקים ביטחון זה לזה. כפי שטוען ליפשוץ (Lipchutz), עצם קיומו של האחר הוא מה שנותן להרתעה את הכוח שלה, כפי שכאשר אין אויב אין גם דילמת ביטחון (Lipchutz, 1995b: 224). במובן זה, משמעות הזהות המשותפת בקהילת הרתעה דומה למשמעותה בקהילת ביטחון. כפי שטען וויבר (Waever) קהילה כזו צריכה להיות מבוססת על זהות משותפת, ולא רק על זהויות של כל שחקן

---

[83] מספר חוקרים כי דווקא א-סימטריה חשובה בביסוס יחסי הרתעה. כך למשל קיימות עדויות לכך כי שיוויון ביחסי העוצמה אינו גורם מייצב, ואילו דווקא פערי עוצמה לטובת המגן הם גורם מייצב הרתעה, ראה למשל ב- (Morgan, 2003: 158-9).

[84] לסקירת הספרות לגבי השפעת הנשק הגרעיני על האלימות בין מדינות גרעיניות לבין מדינות שאינן גרעיניות, ראה (Morgan, 2003: 132-3, 154-5, 161-2). לדיון כללי בהסברים לייזום מלחמות על-ידי מדינות חלשות, ראה למשל (Paul, 1994: 20; Fischerkeller,1998: 13-4, 17, 15 n.60).

בנפרד או זהויותיהם ביחס האחד לשני, שכן הזהות של הקהילה היא שמקנה את הביטחון (Waever, 1998: 70-1).

בהקשר זה חשוב לדון בסוגיה של הקשר שבין ביטחון לזהות, אשר זוכה בשנים האחרונות להתייחסות נרחבת באמצעות המושג של ביטחון אונתולוגי. ביטחון אונתולוגי (ontological security) או אמון קיומי (existential trust) קשורים בהשגת ביטחון בשגרות של חיי היום יום. אלו הן האינטראקציות החיוניות הניתנות לניבוי, דרכם אנו מרגישים בטוחים לגבי העתיד להתרחש ולגבי ההקשר שבו יש לפעול. הפעולות החוזרות והשגרות אף יכולות להפוך לחלק מן המבנה החברתי, אשר מקנה את הביטחון (confidence) ביכולת לתפקד, אך הוא גם מגביל את אפשרויות השחקן (McSweeney, 1999: 154-5; Wendt, 1999: 131). לכן כפי שטוענת מיצ'ן "חמושים בביטחון אונתולוגי, יחידים ידעו כיצד להתנהג וכיצד להיות הם עצמם" (Mitzen, 2006: 345). במילים אחרות, פעולות אלה הכרוכות בקשר בין השחקנים ובידע המשותף הנוצר ביניהם, מבטיחות השגת ביטחון אונתולוגי על-ידי יצירת ודאות ביחסים, ודאות אשר מאפשרת לשחקנים לשמר את העצמי שלהם ומבהירה להם כיצד עליהם לפעול במצבים חברתיים (McSweeney, 1999: 157; Mitzen, 2006: 342, 345). מכאן שמדינות המשיגות ביטחון אונתולוגי הן אלו, שהפכו את היחסים שלהן עם מדינות אחרות ליחסי שיגרה (בין שהיחסים שיתופיים ובין שלא), ושהצליחו להשיג זהויות חברתיות יציבות (Mitzen, 2006: 343; Wendt, 1996: 50-1).[85]

טענתי היא שקיומה של קהילת הרתעה מחדדת את האיומים, אבל במקביל גם מהווה את הפתרון אליהם, ולכן היא המפתח להשגת הביטחון. באופן זה זהויות ההרתעה – הן זהות של תפקיד והן זהות משותפת – מקנות פתרון לא רק לבעיות הביטחון של השחקנים, אלא גם לבעיות הביטחון האונתולוגי שלהם (Lupovici, 2006b).[86] הפתרון המוצע במחקר לקושי זה מבוסס על הטענה שהאיום הפיסי, יוצר ביטחון לזהות השחקנים (Mitzen, 2006). בדרך זו השחקנים מוותרים על החופש מלא להיות פגיעים, אך פגיעות זו מקנה להם יציבות ביחסים ומאפשרת להם להשיג את אותו ביטחון אונתולוגי, שמתבטא ומתמסד בזהויות ההרתעה. לכן גם השגת

[85] לטענת וודלס, בעיות מדיניות חוץ מאפשרות את הביטוי (articulation) ואת הביטוי מחדש (rearticulation) של יחסי הזהות/השוני וזאת כאמצעים הן של כינון והן של אבטחת (securing) זהות המדינה (Weldes, 1999: 220).

[86] דרך ראיה כזו מאפשרת להסביר את הקושי שמעלה צילטון (Chilton). לטענתו, השיח הביטחוני של המלחמה הקרה, נטה להטלטל בין העמדה של "ביטחון" לעמדה של "פגיעות". צילטון תהה, כיצד "ביטחון" – אשר יוצר גבולות בין פנים וחוץ – יכול להכיל גם את היפוכו (פגיעות). לכן מסקנתו הייתה, כי התוצאה של מתח זה במהלך המלחמה הקרה הייתה חוסר יציבות קוגניטיבית של הויכוח לגבי הרתעה (Chilton, 1996: 204).

"הביטחון" מגיעה לשיאה, כשנוצרת זהות משותפת של הרתעה, ולא רק זהויות הדדיות של תפקיד.[87]

זהות משותפת זו מתפתחת בקהילה באמצעות השפעת האמון המוגבל וזהויות התפקיד של השחקנים, והיא יכולה להוות את רמת השיתוף הגבוה ביותר של חבריה. כך בדומה ללוגיקה של דילמת ביטחון, הבטחת הביטחון של היריב, הופכת לגורם מרכזי בהבטחת הביטחון של היריב שלו (Davies, 2004: 69). באופן זה, הטענה המוצעת בחלק זה דומה לטענותיו של הרץ (Herz) ביחס להשפעה אפשרית של הנשק הגרעיני על שיתוף פעולה בין מדינות.[88] עם זאת, חשוב להדגיש כי תהליכים אלה הם תהליכים המתרחשים לא רק בין היריבים אלא גם בתוך המדינות.[89]

הזהות המשותפת באה לידי ביטוי ביצירת קהילה הנמצאת תחת איום וסכנה. סכנה ואיום יוצרים לא רק גבול שתוחם את המרחב, אלא גם מסייע להגדיר את זהות השחקנים. כך למשל המושג "אנחנו" הוא אינהרנטי להבנה של ממה אנחנו פוחדים, ומתבטא בקיומה של קהילה תחת איום (Campbell, 1998: 73-4). באופן זה, תהליכי הלמידה שעליהם ארחיב בהמשך מאפשרים לראות את "האחר" דרך נקודת המבט שלו ובכך להקל על יצירת הידע המשותף (Wendt, 1999: 332-3). כלומר, זהות ההרתעה יכולה לחזק את אסטרטגיית ההרתעה והיא יכולה לסייע להבנת חששות היריב מפני מכה מקדימה שיכולה לערער את יציבות ההרתעה. חיזוק של הידע המשותף באמצעות התפתחות הזהות המשותפת, יכול גם לסייע בהסבר הטענה כי כשקיימת קהילת הרתעה יהיה קשה יותר לעבור לאלימות ביחסי הצדדים. טענה זו מבוססת בין היתר, על האפשרות כי הזהות משפיעה גם בדרך של נבואה המגשימה את עצמה. לטענת וונדט, על-ידי התייחסות ל"אחר" כמי שאמור להגיב בדרך מסוימת, רעיונות משותפים לגבי דרך ההתנהגות המצופה יתפתחו, יצרו וישעתקו את התגובות המצופות. במילים אחרות, אינטרסים וזהויות אינם רק נלמדים דרך אינטראקציה, אלא גם נשמרים באמצעותה (Wendt, 1999: 331).[90]

---

[87] לעמדה שונה בהקשר זה ראה את טענותיו של ראוסמוסן (Rasmussen), שטען כי הפרקטיקות של MAD אומנם חיזקו את הביטחון האונתולוגי, אך זאת במחיר של הגדלת האיומים לביטחון הפיסי (Rasmussen, 2002: 331-2).

[88] הטענה המוצעת הרואה את הביטחון כתלוי הדדי בשחקנים יריבים, דומה לטענתו של הרץ לגבי עולם עתידי של מדינות ניאו-טריטוריליות (neo-territoriality) (Herz, 1968: 34). גם אם כוונתו של הרץ הייתה שונה, התייחסותו לשיתוף פעולה אפשרי בין מדינות רק לאחר הבנת הסכנה הטמונה בנשק הגרעיני מחזקת את הטענה המוצעת במחקר זה לפיה, הבנת האיום יכולה ליצור תלות הדדית, שהופכת למבני ידע בעלי עוצמה. כך למשל לטענת באטס (Bets) שיגור הספונטיק על-ידי בריה"מ בשנת 1957 הראה לאמריקאיים שביטחונם הפך להיות תלוי בביטחונה של בריה"מ (Betts, 1987: 171).

[89] בעקבות היווצרות איומים יש תהליך שקליין מכנה אסטרטגיזציה (strategicalization) שבו הייצוג של הסביבה האזרחית הופך למטרות לפגיעה (Klein, 1994: 59). בדומה טוען קמפבל, כי ניתן לראות את מדיניות החוץ כחלק אינטגרלי מהדיסקורס של סכנה, אשר אף משמש לחנך (discipline) את המדינה, ולכן האנשים בה יכולים להיתפס כתוצרי דיסקורס זה (Campbell, 1998: 51).

[90] על ההרתעה כנבואה המגשימה את עצמה ארחיב גם בהמשך בתת-פרק מס' 5.2.3 עמ' 77-76.

כך יישום של אסטרטגיית ההרתעה יכול לשמש לטענת גיאונימי כאחד המכניזמים כנגד הלא-ידוע (Jeonniemi, 1989: 45). לטענתו, למרות שעל פניו, הרתעה נוגעת לעוינות ולסכנות, "[ע]מוק בתוכה היא נוגעת לקיומו של סדר (order), למסגרת של עולם ניתן לניבוי, לאוסף של כללים משותפים למלחמה בחוסר הסדר" (Jeonniemi, 1989: 45 my translation). באופן זה, יישום אסטרטגיית ההרתעה כרוך לא רק בכך שהפעולות יהיו רציונליות, אלא גם בכך שהן יהיו ניתנות לחיזוי (predictable), מה שמחייב הוספת הנחות למודל של השחקן הרציונלי (Falk, 1989: 59).[91] מכאן, שיישום אסטרטגיית ההרתעה הופך את המצב ליותר בר-ניבוי, ומכאן גם שליותר נשלט ויותר יציב. היציבות מושגת לא רק ברמה הפיסית, אלא גם ברמה של הביטחון האונתולוגי, שאותו מאפשרת קהילת ההרתעה.

4.3 דרך היווצרות הזהות בקהילת ההרתעה

בספרות נטען כי קיימת אינטראקציה בין נורמה וזהות, וכי הנורמה מעצבת את האינטרס דרך תהליך הבנייה חברתית בו שחקנים מצייתים לנורמות כדי לתקף את זהויותיהם החברתיות (Price and Tannenwald, 1996: 124-5; Kowert and Legro, 1996: 462-6; Kahler, 1998: 936; Hermann and Shannon, 2001: 623).[92] עם זאת, הבעיה בהתייחסות רק לנורמות בהסבר יצירת זהות, נובע מכך שהיא מסבירה את ההקשר לשינוי הזהות, אך היא מתקשה להסביר את התהליך והגורמים לו, והיא אף עלולה ליצור מעגליות מסויימת בהסבר היווצרותה.[93] פתרון אפשרי הוא להכיר בכך שנדרשת השפעה מינימלית של אמון הדדי לפיתוח זהות (קולקטיבית), אך משמתפתחת מידה מסוימת של אמון, הזהות המשותפת תתחזק ותעמיק את האמון (Adler and Barnett, 1998:45-6).

באופן זה התפתחות זהות קולקטיבית מתאפשרת על-ידי התפתחות זהות של תפקיד בין השחקנים, אך היא אינה בהכרח מתפתחת בעקבותיה. לטענת וונדט, הזהות הקולקטיבית מבוססת על זהות של תפקיד במובן שהיא תלויה ביחסי התפקיד עם האחר המכוננים את ה"אני". אולם בניגוד לזהות של תפקיד, בה לכל שחקן יכול להיות תפקיד שונה, הזהות הקולקטיבית מבוססת על היחסים עם האחר כדי למזג את השחקנים לכדי זהות אחת (Wendt, 1999: 229). כך התהליך של כינון זהות זו הוא תהליך הדדי. צד המציג את זהותו, יוצר איום על האחר, אשר

---

[91] הכנסת גורם הוודאות היא קריטית במיוחד בהקשר של הנשק הגרעיני, אשר יוצר אי ודאויות רבות. לטענת פאלק, נשק זה יוצר אי ודאיות ברמה הפיסית לגבי העתיד ולגבי היכולת ליישם את התוכניות הגרעיניות ויותר מכך לגבי הדרך בה תתפרשנה חוסר הודאויות על-ידי היריב (Falk, 1989: 61-2).

[92] כאמור, הנורמות לעיתים פועלות כחוקים מגדירים כשהן מכוננות את זהויות השחקן, ויש להן גם תפקיד המסדיר את הדרך בה זהויות יעצבו התנהגות בנסיבות משתנות. ראה דיון לעיל עמ' 55.

[93] החשש למעגליות נובע מכך שקשה לבסס הסבר להתפתחות זהות על נורמות, המוגדרות במונחים של "שחקנים בעלי זהות נתונה".

זהותו מתגבשת כתוצאה מכך, ושתי הזהויות מכוננות באופן הדדי, דרך יחסי חוסר ביטחון. כפי שטענה וולדס, שחקנים אשר מתארים לעצמם ולאחרים את האיומים הנמצאים בעולם, מגדירים ומכוננים את העולם כמבטא חוסר ביטחון, שכאמור יוצר איום על זהותם (Weldes et al., 1999: 14-6).[94] במילים אחרות, בקהילות הרתעה בעלות איומים סימטריים שבהן שני צדדים מאיימים זה על זה, האיומים שנוצרים מעודדים התפתחות של זהות משותפת. הזהות המשותפת שנוצרת בקהילה כזו מתאפשרת על ידי התפקידים אותם הפנימו השחקנים, ההבנה שהביטחון שלהם תלוי זה בזה וכן בעקבות פיתוח אמון מוגבל, המבהיר את כוונותיהם של הצדדים בהרתעה הדדית. יתר על כן, תהליכים אלו מתחזקים, כפי שטוען ווגנר, במסגרת הקהילה, אשר מסייעת להם להמשיך ולכונן את זהויותיהם, ולהקנות להם ודאות (Wegner, 1998: 149, 152).

השאלה שעולה עם זאת, היא כיצד נוצרות זהויות התפקיד. לטענת וונדט התפתחות זהות התפקיד נובעת משיקוף של ידע קולקטיבי שהופנם. לכן זהות כזו יכולה להתפתח רק על-ידי מילוי התפקידים במבנה חברתי ועל-ידי מעקב אחר נורמות התנהגותיות כלפי האחר בעל הזהות הנגדית. באופן זה, זהות התפקיד אינה ניתנת לבחירה, אלא היא כוללת עמדות שנלמדות ונכפות על השחקנים על-ידי ייצוג של שחקנים אחרים משמעותיים, והיא מתחזקות כאשר מידת תלות הגומלין בין השחקנים גבוהה (כמו למשל בסכסוך הישראלי-ערבי) (Wendt, 1999: 226-9, 327; see also Wegner, 1998: 154-5). באופן זה, כפי שטוען פיארק (Fierke) שחקנים חברתיים מבינים הקשרים של אינטראקציות על ידי הצבת זהויות ופרקטיקות בתוך מסגרת או בתוך סיווג. כאשר סיווג כזה עובר נורמליזציה והופך להיות משותף למספר משתתפים, הוא מספק מבנה של תפקידים, משמעויות וחוקים, אשר מאפשרים לשחקנים לדעת "איך להמשיך [להתנהג] בקונטקסט" (Fierke, 2000: 339; see also Milliken, 2001: 18-9). מכאן גם הצורך להתייחס למבנה חברתי, המאפשר להבין את חשיבות השפה בהקשר זה של זהות.[95]

הגישה המחקרית שהוצגה עד כה מאפשרת להתמודד עם מספר בעיות הקשורות לספרות הזהות. ראשית, היא מאפשרת להתמודד עם הבעיה הכרוכה בהתייחסות לכך שנורמות מסבירות היווצרות של זהות. טענתי, כי הנורמה (של ההרתעה) מהווה גורם חשוב בהיווצרות זהות התפקיד של ההרתעה ובהיווצרות הזהות המשותפת של ההרתעה, אך היא גם לא הגורם היחידי. כך זהות התפקיד תלויה בנורמת ההרתעה, אך גם בפרקטיקות ובהתנהגות התואמים אותה. לכן גם, וזו

---

[94] כך למשל נטען, כי שינוי מדיניות יכול להוביל לשינוי הדרגתי בזהויות הקולקטיביות. רעיונות שפותחו על-ידי תיאורטיקנים והפכו לחלק מהמדיניות יכולים להביא בסופו של דבר לשינוי התפיסות העצמיות ותפיסות התפקיד של שחקנים פוליטיים מרכזיים. במונחים מבניים, שינויים בתפיסות עצמיות יכולים ליצור סדר יום חדש לפעולה קולקטיבית. משנוצר סדר יום כזה הוא מקל על שימור ההתנהגות המוצעת (Haas and Haas, 2002: 595).

[95] לחשיבות השפה (והשיח) בהקשר של זהות ראה (Tilly, 1998: 401, Hopf, 2002).

הנקודה השניה, דרך המחקר המוצעת מאפשרת להראות שהזהויות אינן קבועות אלא משתנות לאורך השנים. לכן גם יש חשיבות לכך שההסברים המוצעים, ובין היתר, התיאוריות של הלמידה והסוציאליזציה יאפשרו עקרונית להתייחס גם לתהליכים הפוכים, ויאפשרו להסביר תהליך בו שחקן מאבד את זהותו כמרתיע או מורתע.[96]

5. היווצרות קהילות הרתעה

בחלק זה אסביר כיצד נוצרות קהילות הרתעה באמצעות המודל של אדלר וברנט להסבר יצירת קהילות ביטחון.[97] עקב החשיבות האפשרית של השפעת הנורמה על ההסבר ישולב מודל זה עם המודל של פיינמור וסיקיניק של מעגל התפתחות הנורמה. לפני שאציג את דרך ההתפתחות המוצעת של קהילת ההרתעה אדון בקצרה בשני מודלים אלו וביתרונות הנובעים מהשילוב ביניהם. המודל של אדלר וברנט מציע שלושה נדבכים להסבר היווצרותן של קהילות ביטחון: **תנאים מזרזים**,[98] שהכרחיים ליצירת אמון או הזדהות הדדית ולקירוב בין המדינות. גורמים אלה מביאים **לפיתוח אמון הדדי וזהות משותפת** המאופיינים בכך שהשחקנים מתחילים להיות מעורבים באינטראקציות חברתיות שמשנות את סביבתם. כך הם מבקשים להפריד בין קטגוריה של גורמים מבניים של עוצמה וידע לבין גורמים תהליכיים,[99] גורמים ארגוניים ולמידה. היחסים ההדדיים בין הגורמים המתפתחים בקהילה יוצרים את התנאים ליצירת הנדבך השלישי של **זהות משותפת ואמון הדדי**, שהוא הנדבך הקרוב ביותר לפיתוח ציפיות משותפות מהימנות לשינוי בדרכי שלום אשר גם יכולות לחזק אלו את אלו (Adler and Barnett, 1998: 38-45) .

המשותף לקהילת ביטחון וקהילת ההרתעה הן הציפיות הזהות בהן לאי שימוש באלימות ביחסים בין חבריהן. עם זאת, ההבדל בין סוגי הקהילות נובע מהמקור השונה לציפיות אלה. בעוד שבקהילת ההרתעה הציפיות לאי אלימות מושגות באמצעות איום, הרי שבקהילת הביטחון לא רק שאין כלל מימד של איום ביחסי הצדדים, אלא שהשחקנים אף לא חושבים על צעדי ביטחון שיכולים להתפרש על ידי אחרים בקהילה כאיום צבאי (Adler and Barnett, 1998: 34). היחסים בקהילת הביטחון מבטאים ציפיות לשינוי בדרכי שלום על בסיס אמון רחב, ולטווח ארוך. לכן אי

---

[96] עם זאת, צורך זה להתייחס לאיבוד הזהות, כרוך בבעיה שהועלתה בספרות המחקרית, ולפיה קיים קושי להבחין בין התנהגות לבין זהות. ואולם, מקרים בהם שחקנים חרגו מהזהות שלהם שהתפתחה מעידים על יכולת להבחין בין הזהות לבין ההתנהגות, וכך גם, לגבי שחקנים אשר מאמצים באופן הדרגתי זהות מסוימת.

[97] אדלר וברנט (Adler and Barnett) הגדירו קהילת ביטחון פלורליסטית כאזור טרנס-לאומי המורכב ממדינות ריבוניות בו אנשים מחזיקים בציפיות מהימנות לגבי שינוי בדרכי שלום (Adler and Barnett, 1998: 30).

[98] אדלר וברנט טענו כי גורמים מזרזים אפשריים להיווצרות קהילה זו הם: איומים חיצוניים, התפתחות פרשנות חדשה על המציאות החברתית, לצד שינויים טכנולוגיים, שינויים כלכליים, שינויים דמוגרפיים, ושינויים סביבתיים (Adler and Barnett, 1998: 38).

[99] אלה יכולים להיות מוגדרים כתקשורת מוגבלת בין שחקנים, והם כוללים טרנסאקציות (transactions) מסוגים שונים: כלכליים, טכנולוגיים ופוליטיים (Adler and Barnett, 1998: 41).

השימוש בכוח ואי התחמשות הן הנחות מוקדמות בקהילת כזו (Acharya, 1998: 201-2). מנגד, בקהילת ההרתעה האמון מוגבל ונועד רק לאפשר את יחסי האיום.[100]

פיינמור וסיקינק תיארו את דרך ההיווצרות וההשפעה של נורמות על ידי תיאור מעגל החיים שלהן.[101] הן אפיינו תהליך זה בשלושה שלבים: השלב הראשון, עליית הנורמה, המתחיל בתהליך שכנוע בו נוקטים יוזמיה. אלה מנסים לשכנע מסה קריטית של מדינות (מנהיגות נורמה) לאמץ את הנורמה.[102] השלב השני מאופיין בדינמיקה של חיקוי המדינות המנהיגות על ידי אימוץ הנורמות במדינות נוספות, דרך תהליך של סוציאליזציה.[103] בשלב השלישי הנורמות הופכות למובנות מאליהן, לאחר שהן עברו תהליך של הפנמה (Finnemore and Sikkink, 1998: 895).[104] הפנמת הנורמה היא סופו של תהליך הסוציאליזציה המתרחש באמצעות למידה מורכבת, במהלכו נורמות ורעיונות מועברים (Checkel, 1999: 85, 88). כיון שדרך השפעת הנורמה שונה על שחקנים שונים יש להתחשב במידת החוזק של הנורמה גם בזירה הבין-לאומית וגם בזירה הפנימית (Goertz and Diehl, 1992: 646).

השילוב בין המודל של אדלר וברנט לבין המודל של פיינמור וסיקינק יכול לסייע בפתרון בעיות הכרוכות במודל מעגל התפתחות הנורמות, בעיות אשר נובעות מחוסר הבהירות של תהליכי השכנוע והסוציאליזציה המוצגים בו.[105] שילוב מודל זה עם הנדבכים של קהילות הביטחון יכול לסייע בהבנת מידת חשיבות הנורמה עבור השחקנים, בהבנת דרך היווצרותה של הנורמה, ובהבנת דרך השפעתה על תהליכים פנימיים.[106] מנגד, המודל של פיינמור וסיקינק תורם להבנת התפתחות הנורמה בקהילה, להבנת מיסודה ולהבנת אפשרות השפעתה על סכסוכים אחרים, כלומר על התפתחות קהילות הרתעה אחרות. באופן זה, צורת התייחסות זו לנורמה והשילוב של מחקר

---

[100] למרות שמטרת ההבחנה של וויבר בין קהילות ביטחון לבין קהילות של אי-מלחמה (non-war communities) נועדה לצרכים אחרים (Waever, 1998: 76), הרי שהרעיון של קהילות של אי-מלחמה יכול להיות מתאים לראיית ההרתעה כקהילה, כפי שמוצע במחקר זה. במילים אחרות, גם קהילות ההרתעה וגם קהילות הביטחון הן קהילות של אי-מלחמה, אולם ההבדלים ביניהם נוגעים לסיבות ולגורמים המאפשרים את ההימנעות מאלימות בקהילות אלה.

[101] גישה שונה להסבר התפתחות נורמות מציעה פלוריני (Florini), הטוענת שיש להקביל את הנורמה לגנים (genes), שעוברים תהליך של בחירה. במובן זה טוענת פלוריני כי היתרון הנובע מבחירה בנורמה מסוימת, אינו לחברי הקבוצה, אלא לנורמה עצמה (Florini, 1996: 369, 373). הבעיה בגישה זו נובעת מהראיה האקסוגנית שלה לקשר בין הנורמה לשחקן. לכן בניגוד לטענותיה לא רק שבחירה בנורמה מסוימת יכולה לסייע לשחקנים שבחרו בה לפעול באופן מתאים יותר בסביבה התחרותית בה הם נמצאים, אלא שהנורמה יכולה אף להביא לשינוי בזהויותיהם.

[102] לאחר הגעה לנקודה קריטית משתנה הדינמיקה של אימוץ הנורמה (Finnemore and Sikkink, 1998:901-2).

[103] סיבות לחיקוי הנורמות יכולות לנבוע, בין היתר, משילוב של מספר גורמים כמו לחץ לקונפורמיות, רצון להגדיל את הלגיטימיות הבינ"ל של המדינות, וכן מרצונם של מנהיגים להגדיל את ההערכה לה הם זוכים.

[104] כך המודל של פיינמור וסיקינק מבטא שני מאפיינים מרכזיים שמציינת פלוריני: הרחבה אנכית, בה הנורמה מעמיקה בתוך המדינה, וכן הרחבה אופקית, בה הנורמה מתרחבת למדינות נוספות (Florini, 1996: 378-9).

[105] לדוגמא למוגבלות תהליכים אלה במודל ראה (Finnemore and Sikkink, 1998: 902). ביקורת על המודל נובעת מכך שלא ברור כיצד התהליך מתרחש, מהם האירועים המרכזיים בו, מהן המוטיבציות שלו ומהי רמת ההתחייבות לנורמה (Schmitz and Sikkink, 2002:533 ft. 6,523; see also Florini, 1996: 363).

[106] היעדר התייחסות של פיינמור וסיקינק להשפעת הנורמה על תהליכים המתקיימים בתוך המדינה, הוזכרה על-ידי קורטל ודיוויס, כאחת הבעיות המרכזיות של המודל שלהן (Cortell and Davis, 2000: ftn. 12 p. 68).

שלה עם המודל של קהילות ביטחון יאפשר לחדד את התשובה לשאלות מה יוצר את השלבים הראשונים בהתפתחות נורמות, מדוע נורמות משפיעות כפי שהן משפיעות ומהי דרך השפעתם של סוכנים על התפתחותן. דרך ההשפעה של נורמות ופעולותיהם של סוכנים בתהליכים אלו חשוב ביותר, שכן הדיון המוגבל בסוגיות אלה הוזכר על-ידי צ'קאל כבעיות מרכזיות במחקר הקונסטרוקטיביסטי (Checkel, 1998: 325,342).

להלן אציג את הנדבכים של התפתחות קהילת ההרתעה: תנאים מזרזים, פיתוח זהות משותפת ויצירת ציפיות משותפות. על-פי המודל, בנדבך הראשון, מתחיל תהליך העברת ידע אל המנהיגות הפוליטית, לצד שינויים טכנולוגיים והיווצרות איומים. שני הנדבכים הבאים כרוכים בתהליכים של למידה ושל סוציאליזציה. בנדבך השני תהליכים אלה מובילים לפיתוח זהות של תפקיד, ובנדבך השלישי הם מובילים לפיתוח זהות משותפת וליצירת ציפיות משותפות וידע משותף, מצב שאמור לחזק את ההימנעות מאלימות לאורך זמן בין השחקנים, ועליו ארחיב את הדיון בחלק הבא. תרשים מס' 3 יסייע להציג את התפתחות נדבכים אלה.[107] חשוב להבהיר, כי באופן כללי ניתן לראות מסגרת תיאורטית זו כמודל דו-מימדי. המימד הראשון של המודל מסביר כיצד מתפתחת קהילת ההרתעה, ואילו המימד השני של המודל מאפשר להסביר כיצד קהילות ההרתעה מביאות להימנעות מאלימות לאורך זמן. במובן זה, ובמידה רבה של הכללה, ניתן לראות את קהילת ההרתעה כ"משתנה מתווך" בין אותם גורמים המוצגים בנדבכים הראשונים לבין הימנעות מאלימות לאורך זמן. בנוסף, המודל כפי שמתואר בתרשים מס' 3, גם מאפשר להראות, כי למרות שהימנעות מאלימות יכולה להתרחש כבר בנדבך השני עצם ההימנעות מאלימות יכול לחזק את קהילת ההרתעה ולהפוך אותה לקהילה חזקה יותר ובכך לחזק את אותן פרקטיקות של הרתעה על-ידי איום ביחסי הצדדים ולהביא להימנעות מאלימות לאורך זמן

5.1 נדבך I - תנאים מזרזים

התנאים המזרזים להיווצרות קהילת ההרתעה נובעים מגורמים שונים היוצרים או מחריפים את האיומים בין שחקנים. כך תנאים אלה יכולים להיווצר מעליית איומים חדשים, אך גם משינויים טכנולוגיים ומשינויים בפרשנויות על המצב.[108] עליית האיומים תביא לצורך גובר ברעיונות חדשים בכדי להתמודד עם המצב המאיים שנוצר,[109] מה שיכול להוביל לשינוי מדיניות.[110] בניגוד

[107] למרות הצגת הנדבכים כנפרדים, יכולה להתקיים חפיפה בין תהליכים שמתרחשים בשלבים ובנדבכים השונים.

[108] האינטראקציה האפשרית בין גורמים אלה אף יכולה להחריף את תחושות האיום שמדינות שונות מתמודדות עימם.

[109] ברעיונות חדשים אין בהכרח הכוונה רק להמצאת רעיונות חדשים, אלא גם להכנסתם לזירה הפוליטית של רעיונות, שמסיבות שונות טרם נעשה בהם שימוש.

[110] כך למשל שינויים בפרשנות על המצב יכולים להביא לכך שתיאוריות או הצעות מדיניות שקודם לכן נתפסו על-ידי הפוליטיקאים כלא הגיוניות, יקבלו פתאום משמעות חדשה, ולכן יהפכו לאפשריים פוליטית (Adler, 1992: 106).

לקהילת ביטחון, בקהילת ההרתעה עליית האיומים מהווה גורם מרכזי ליצירת התנאים המזרזים להיווצרותה. יתרה מכך, בשונה מקהילת ביטחון איומים אלה נוצרים בין שחקנים שיטלו בהמשך חלק בקהילה ולא מתוך איום חיצוני לה.

תרשים מס' 3 - התפתחות קהילת ההרתעה

אחד המימדים הנוגעים לאיומים שיוצרת הטכנולוגיה כרוך בקשר שבינה לבין החברה. דומה, שגישת הביניים בין הדטרמיניזם הטכנולוגי, לפיו הטכנולוגיה מעצבת את החברה, לבין גישת הקונסטרוקטיביזם החברתי, ולפיה החברה היא המעצבת את הטכנולוגיה (Kitchin, 1998: 58) יכולה להיות מועילה להבנת קשר זה. כך יכולות להיות השפעות מורכבות ומתמשכות בין הפיתוחים הטכנולוגיים (אמצעי הנשק) לבין החברה (Castells,1996:5; Hughes, 2000: 27). ראשית, שחקנים יכולים לפתח אמצעי לחימה, שיאפשרו ליצור איומים ובכך לפתח או לשמר יחסי ההרתעה. בנוסף, שחקנים יכולים לפתח תיאוריות, מתודות ודוקטרינות, כדי להשתמש באמצעים טכנולוגיים אלה; ואילו שחקנים אחרים יכולים לנסות לפתח אמצעי לחימה ודוקטרינות שמטרתם לערער את היכולת לשמר את ההרתעה. שלישית, לא תמיד קיימת שליטה

או הבנה מלאה של ההשלכות הנובעות מהשינויים הטכנולוגיים. בנוסף, התפתחויות טכנולוגיות יכולות להוות גורם המשנה את מאזני העוצמה ובכך ליצור איומים (Canby, 1981: 15; Schroeder-Gudehus, 1977: 478).[111]

אחד ההיבטים הטכנולוגיים-אסטרטגיים החשובים בהקשר זה התורם לעיצוב האיומים, נוגע ליחסי הגנה-התקפה. היבט זה כרוך כפי שטען ג'רביס בשאלה האם עדיף להשקיע יותר משאבים בפיתוח יכולות הגנתיות או התקפיות (Jervis, 1978: 188). שאלה זו קשורה לויכוח בין חוקרים הסבורים שהיתרון האסטרטגי הוא של ההגנה,[112] לבין חוקרים שטוענים שבתקופות מסוימות יש יתרון להתקפה,[113] לבין אלו הטוענים כי קיים קושי להכריע בסוגיה עקב הטשטוש שקיים בין אמצעי הגנה להתקפה, עקב השינויים הטכנולוגיים התמידיים, ועקב הצורך לבחון את הסוגיה בתחומים ספציפיים.[114] מחלוקת זו והקושי של הצדדים להבין מהו בפועל המאזן בין הגנה להתקפה מדגיש את הצורך של הצדדים להבהיר לעצמם נושא זה על-ידי פיתוח הידע המשותף, תהליך אשר משפיע על עיצובם של האיומים, ומתבטא בסופו של דבר בחשיבה האסטרטגית שלהם ובדוקטרינות שהם מאמצים.

5.2 נדבך II - פיתוח זהות של תפקיד

קהילות הרתעה מתפתחות ונוצרות באמצעות שני תהליכים: למידה המאפשרת, ללמוד את נושא ההרתעה כשלעצמו, וסוציאליזציה, המאפשרת לשחקן ללמוד כי יריבו מבקש להרתיעו, או יכול להיות מורתע ממנו. כלומר, אין די בכך שאסטרטגיית ההרתעה תילמד כשלעצמה, כיון שכדי ליישמה בפועל, יש צורך ביריב, עימו תוגדר מערכת יחסים כזאת ותתפתח זהות של תפקיד. חלוקה זו דומה, אך אינה מקבילה לגמרי להבחנה של פיינמור (Finnemore), בין למידה (learning), לבין לימוד (teaching). בעוד שלמידה היא תהליך הקשור לתהליכים בתוך המדינה הלומדת, לימוד הוא תהליך בו יש גורם חיצוני המלמד באופן אקטיבי (Finnemore, 1996: 11-12). עם זאת, יש חשיבות רבה לא רק לקיומם של תהליכי הלמידה, אלא גם לתהליכי הסוציאליזציה,

---

[111] יתרה מכך, השפעת הגורמים הטכנולוגיים על אסטרטגיית ההרתעה אינה רק חומרית, אלא נובעת גם מכך שהאמצעים אלה מגדירים את סדר היום האסטרטגי, יוצרים אפשרויות ומגבילים אפשרויות אחרות, ואף יוצרים חלק מהשפה שבה האסטרטגיה בכלל נדונה (Buzan, 1987: 17; Hacking, 1999: 166-7; Jervis,1989b: 70-1).

[112] ראה למשל (Clausewitz, 1984: 357; Gates, 1991: 105; Snyder, 1985: 158). חוקרים אחרים מסייגים את היתרון להגנה ומגבילים יתרון זה בתכונות הטכנולוגיה הקיימת כיום (Brown and Leney, 1984: 169).

[113] לחוקרים הטוענים כי קיים כיום יתרון להתקפה, ראה (ווקר ואחרים, 1981: 35; Bonen, 1996: 23).

[114] מספר חוקרים מעלים טענות לגבי הקושי לזהות האם היתרון הוא להגנה או להתקפה (Quester,1988: XVIV), (Gates, 1991: 107). חוקרים אחרים טוענים כי היתרון תלוי בתחום ספציפי, אשר תלוי גם בדרך ניצול הטכנולוגיה (Bonen,1996: 23-4). אחרים הציגו את הטענה לפיה, כיון שקיים או שיתכן טשטוש בין ההגנה להתקפה לא ניתן לזהות לאיזה צד היתרון, ואף קשה להבחין בין נשק הגנתי להתקפי (Gray, 1975: 240; Jervis, 1978: 202; Mearsheimer, 1983: 24-5). טענות כאלה הועלו למשל על-ידי קורץ (Kurtz) ביחס ל"מלחמת הכוכבים" (Kurtz, 1988: 175), ועל-ידי קול (Cole) ביחס ללוחמה הביולוגית (Cole, 1996: 202).

אשר מחייבים את המשכם של תהליכי הלמידה בין שחקנים ספציפיים: המרתיע והמורתע.[115] בנדבך זה יבואו לידי ביטוי שני השלבים הראשונים במודל של פיינמור וסיקינק: שלב *עליית הנורמה*, המתחיל בתהליך שכנוע בו נוקטים יוזמיה, והשלב של *קליטת הנורמה*, המאופיין בחיקוי המדינות המנהיגות, על ידי אימוץ הנורמה במדינות נוספות. לכן יש חשיבות רבה לדון בחלק זה בתהליכי הלמידה, הסוציאליזציה וכן באופי של ההרתעה כנבואה המגשימה את עצמה.

5.2.1 למידת נורמת ההרתעה

למרות שיחסי הרתעה ייתכנו גם ללא אימוץ נורמת ההרתעה, לא תיתכן היווצרות של קהילת הרתעה ללא אימוץ נורמה זו התלוי בלמידה. למידה היא תהליך היכול להתקיים ברמות שונות הנבדלות במידת ההפנמה של הרעיונות הנלמדים ובמידת הביטוי של תוצריו:

אדפטציה היא תהליך בו מותאמים אמצעים חדשים ליעדים ישנים. התהליך מבוסס על שינוי בהתנהגות עקב תגמולים ללא שינוי באמונות הבסיסיות (Breslauer, 1991: 8-10; Legvold, 1991: 688,692-3; Tetlock, 1991: 3-22; Leng, 1992:112,130; Nye, 1987: 378; Stein, 1994: 170), או בעקבות חיקוי (Finnemore, 1996: 11; Florini, 1996: 380; Wendt, 1999: 325-6).[116]

למידה מורכבת מציגה את דרגת השינוי העמוקה ביותר: הן בערכים, הן באמונות יסודיות והיא גם מובילה לשינוי באסטרטגיה (Etheredge, 1981: 76-9; Isard, 1992: 50-1, 62; Levy, 1994: 283; Stein, 1994: 170). הלמידה המורכבת מאפשרת לשחקנים לשנות את סדרי העדיפויות בין המטרות והאמצעים (Nye, 1987: 378; Checkel, 1999: 90). עם זאת, המושג של למידה מורכבת אינו מספיק לתיאור כל טווח האפשרויות, כיון שיתכן מצב בו נלמד רעיון מסוים ונלמדה חשיבותו, אך מגבלות שונות מונעות את ביטויו באופן מובחן.

למידה מוגבלת. בתהליך זה השינוי הקוגניטיבי כבר התחולל, והשחקנים כבר שינו את יעדיהם או אמונותיהם, אך מסיבות שונות השינוי לא מתבטא עדיין ברמה ההתנהגותית. כך בעוד שבאדפטציה השינוי הוא מובחן, אך נגרם רק משינויים חומריים של תגמולים, בלמידה מוגבלת

---

[115] באופן זה המחקר המוצע מאפשר להתמודד עם בעיות שהעלה מורגן לגבי הקושי הכרוך בלמידת ההרתעה. לטענתו, הקושי ללמוד הרתעה נובע מכך שניסיון אינו תמיד מורה טוב. כך למשל לטענתו, השחקנים לא בהכרח לומדים שיש להירתע, ולא ברור כיצד מתרחש התהליך לטווח ארוך (Morgan, 2003: 72). המחקר המוצע יכול להציע פתרון לשאלות אלה, על-ידי קישור סוגיית ההרתעה להבנות המתפתחות בין הצדדים ולסיבת התפתחויות אלה. בנוסף, המחקר המוצע מאפשר באמצעות התייחסות למבני ידע רחבים להתמודד גם עם בעיות הקשורות לסובייקטיביות בחקר התהליכים של למידה ואדפטציה, ראה (Tetlock, 1991: 42-47; Levy, 1994: 285-290).

[116] בתהליך של חיקוי, שחקנים מאמצים את ההבנות העצמיות של אלה שנתפסים כ"מצליחים" הן חומרית והן רעיונית (כמו סטטוס או פרסטיז'ה) ובכך משנים את הזהויות ואת האינטרסים שלהם (Wendt, 1999: 325-6). עם זאת, שימוש במושג אינו יכול להסביר מדוע מדינות בוחרות לחקות רעיון מסוים ולא רעיון אחר (Finnemore, 1996: 65), והוא מתקשה להסביר אימוץ של נורמות מצידן של יוזמיהן.

השינוי אינו בא לידי ביטוי עקב קיומם של תגמולים אחרים.[117] יש לציין, עם זאת, כי לעיתים יש קשיים לא רק בתהליכי הלמידה עצמם הנובעים מחסמים שונים,[118] אלא יתכן גם קושי מחקרי להראות את השינויים שיצרו תהליכי הלמידה האלה.[119]

נורמת ההרתעה יכולה להיות מופצת לשחקנים נוספים במערכת הבין-לאומית דרך תהליכי למידה ובאמצעות אינטראקציות עם מדינות נוספות שכבר אימצו את הנורמה, אך היא גם יכולה להילמד באמצעות אינטראקציות עם היריב לסכסוך. למידת נורמת ההרתעה היא תהליך בו נלמדים מושג ההרתעה ואסטרטגיית ההרתעה.[120] למידת כזו, מחייבת שינוי באמונות ולכן היא בהכרח כרוכה בלמידה מורכבת או מוגבלת. עם זאת, המשך יחסי הרתעה בין שחקנים יכולים להתאפשר גם באמצעות אדפטציה.

אחד החסמים האפשריים ללמידה היא התרבות האסטרטגית של מדינות, אשר יכולה להגביל את תהליכי הלמידה ואת ההשפעות של נורמות בין לאומיות (Checkel, 1999: 86-7; see also Cortell and Davis, 2000: 67-8, 73-4, 77). כך למשל, התרבות האסטרטגית במדינות שונות יכולה להוות חסם משמעותי לאימוץ רעיונות ההרתעה על-ידי איום במיוחד במצבים בהם תרבות כזו הביאה למיסוד של רעיונות שונים ואף סותרים לרעיונות ההרתעה בחשיבה האסטרטגית, כמו למשל רעיונות אסטרטגיים של אי פגיעות ושל לחימה בפועל (war-fighting).[121] מנגד קיומם של חסמים לאימוץ רעיונות ההרתעה מדגיש את תהליך הלמידה הכרוך באימוצם של רעיונות אלה.

משברים יכולים להוות נקודת זמן קריטית לקיומם של תהליכי למידה בעיקר משום שהם מאפשרים לשחקנים להתגבר על חסמי למידה אפשריים, ומעודדים שחקנים לחשוב מחדש

---

[117] כך למשל יתכן כי הסיבה לאי הביטוי של הלמידה הוא אי הפנמה מספקת מחד או תמריצים שונים שלא לשנות את ההתנהגות. אולם כאשר הלמידה נעשית מורכבת יותר היא יכולה להיות חזקה אפילו יותר מאותם תמריצים.

[118] החסמים הקיימים על הלמידה יכולים להיות תרבותיים, פסיכולוגיים ורציונליים. מבחינה תרבותית, סבור צ'קאל, כי השפעתן של נורמות בין-לאומיות תלויה במבנים חברתיים פנימיים ובתרבות פנימית (Checkel, 1999: 86-7; Cortell and Davis, 2000: 67-8, 73-4, 77). מבחינה פסיכולוגית אנשים נוטים לבחור ניסיונות שמחזקים את תפיסותיהם (Levy, 1994: 306-307). אי האמון גורם למשל להתעלמות ממידע שאינו תואם את העמדה כלפי האויב עקב הצורך לשמור על עקיבות קוגניטיבית (בר-סימן-טוב, 1996: 10-11). בעיות אלה מחריפות עקב המידה הגבוהה של אי הודאות בסביבה הבינ"ל ועקב השינויים המהירים שחלים בה (Breslauer, 1991: 3-4). כך חברות בסכסוך עיקש מפתחות תנאים פסיכולוגיים המאפשרים להן להתמודד בהצלחה עם מצב הסכסוך (בר-טל, 1996: 6-18). בהיבט הרציונלי של חסמי למידה ניתן להתייחס לכך שמנהיגים יטו לבחור במדיניות שתמקסם את התמיכה בהם (בר-סימן-טוב, 1996: 11; Isard, 1992: 103; Etheredge. 1981: 75).

[119] מבחינה מתודולוגית דרך ההתייחסות הכפולה ללמידה ולסוציאליזציה מאפשרת להתגבר על הבעיה שהציג צ'קאל לפיה הקונסטרוקטיביזם אינו מציע תיאוריה של למידה חברתית (Checkel, 2001: 560-561).

[120] על החשיבות שבלמידת נורמות, ראה (Finnemore, 1996: 11-12). טענה דומה העלה בולדווין (Baldwin) ביחס ללמידת הרגלים (Baldwin, 1988: 41).

[121] רעיונות אלה של אי פגיעות ושל war-fighting מנוגדים לרעיונות ההרתעה על-ידי איום, בכך שהם מבטאים חשיבה אסטרטגית, אשר שואפת לניצחון בעימות, ולא במניעה שלו. לסתירות אפשריות בין אסטרטגיה של הרתעה הדדית לאסטרטגיה של war-fighting ראה למשל ב- (Trachtenberg, 1991: 4, 5ft.3, 13, 103-7; Bowie and Immerman: 1998, 14; Rosenberg, 1984: 123, 129; see also Johnston, 1995b). עם זאת יש הסבורים, שיכולות לחימה, והרתעה על-ידי מניעה יכולים לחזק את האסטרטגיה של הרתעה על-ידי איום ולהגדיל את אמינותה, כפי שהדבר גם בא לעיתים לידי ביטוי בחשיבה הסובייטית (Snyder, 1977: 11; Simes, 1980-1: 80-2, 91-2; Trachtenberg, 1991: 6-7; Erickson, 1982: 243-6).

על המצבים בהם הם נמצאים ועל יחסיהם.[122] לכן למשל אני סבור, כי לפרקטיקות מוצלחות של הרתעה מיידית, הגם שהן יכולות לנבוע מהחשש להתדרדרות ולהסלמה במהלך משבר, יכול להיות חלק חשוב בלמידת רעיונות ההרתעה על-ידי איום. במצבים אלה פרקטיקות מוצלחות של הרתעה מיידית מאפשרות לשחקנים לעבור תהליך רפלקטיבי שבו הם הופכים להיות מודעים יותר לדרך שבה הם ויריביהם פועלים. לכן לתהליכים אלה השפעות לא רק ביחס להבנות השחקנים לגבי משמעות הנשק והדרכים להתמודדות עם האיומים שהוא יוצר, אלא שגם יש להם השפעה על תהליכי עיצוב הזהות המרתיעה והמורתעת.

בנוסף, קיומם של חסמים שונים לתהליכי למידה של ההרתעה על-ידי איום מחד והצורך בהתייחסות להפצת רעיונות ההרתעה מנגד, מדגישים את החשיבות הטמונה בהתייחסות לתהליכי למידה קולקטיבית. למידה קולקטיבית היא תהליך אבולוציוני המאופיין בהפצה, בחירה והתמדה (persistence) בחידושים פוליטיים, אשר יכולים לצמוח ממוסדות אינטלקטואליים, בירוקרטיים ופוליטיים. לטענת אדלר והאס, תהליכים אלה הם הביטוי המשמעותי ביותר ללמידה ביחסים הבין-לאומיים, כיון שהם יוצרים "שינויים בהנחות האפיסטמולוגיות ובפרשנות אשר עוזרת למסגר וליצור הבנה משותפת ופעולה". כך תהליכים אלה קשורים ישירות להפצה ולהפנמה של נורמות, שכן תהליכי למידה אלו מביאים את מקבלי ההחלטות לקלוט משמעויות ופרשנויות חדשות ביחס למציאות, ובעקבותיהם לשנות את האינטרסים שלהם ולהתאים את דרכי הפעולה שלהם. במובן זה, למידה אינה רק קבלה של מידע חדש, אלא גם נוגעת לקבלה של דרכים חדשניות לקשר בין סיבה ותוצאה ובין אמצעים ומטרות, והיא מאפשרת לשחקנים להבין באופן שונה את המציאות ולפעול בהתאם (Adler and Haas, 1992: 385; see also Adler, 1991: 57; Adler, 1997: 339).[123] במילים אחרות, למידה קולקטיבית מבטאת למידה מורכבת, אולם היא מאפשרת להתייחס לא רק לעומק השינוי, אלא גם להיקפו, שכן היא תלויה בכך שההבנות שנלמדות יהיו משותפות לשחקנים שונים. תהליך כזה של למידה קולקטיבית יאפשר לכן תיאום של ציפיות בין השחקנים ובחירה שלהם בפעולות דומות (Adler and Haas, 1992: 386).

כך, הלמידה בקהילת הרתעה היא למידה הכרוכה גם בלמידה של יחידים את הפרקטיקות של ההרתעה אך בלמידה קולקטיבית, שתי רמות למידה שאדלר הבחין וקישר ביניהן. לטענתו, ברמת היחיד המשמעות של למידה היא הגדרה מחדש של מציאות על-ידי

---

[122] להרחבה בסוגיה זו של השפעת המשברים על תהליכי למידה, ראה גם במבוא, עמ' 10-11.
[123] ראה לעיל גם בעמ' 51 ביחס לאבולוציה קוגניטיבית.

התייחסות למסגרת של ידע שממנו יחידים שואלים את התנהגותם. כך למשל, בקהילה יחידים משיגים ידע כאשר הם לומדים כיצד להשתתף בידע של אחרים. ברמה הקולקטיבית של הקהילה, למידה משמעותה התפתחות של ידע הרקע. ברמה זו למידה מחייבת יצירה, הפצה, בחירה ומיסוד של ידע חדש. תהליך כזה מתרחש כתוצאה לא רק של הפנמה של הידע על-ידי יחידים, אלא גם ובעיקר כאשר מספר הולך וגדל של יחידים נוטים לעשות שימוש בפרקטיקות החדשות (Adler, 2005: 20-1). הפנמה של רעיונות (או נורמות) מאפשרת לשחקנים להגדיר את זהויותיהם ואת האינטרסים שלהם (Wendt, 1999: 220). תהליך זה ובמיוחד השימוש בפועל בידע שנלמד, לא רק יוצר את ההקשר שבו יחידים יכולים לפעול, אלא הוא גם מקל ומאפשר ליחידים נוספים לעבור תהליכי למידה, שכן הוא יוצר לא רק מבנים רעיוניים, אלא הידע גם זוכה למיסוד בעולם החומרי באמצעות השימוש בפרקטיקות הללו.

מצב כזה שבו למידה תלויה וכרוכה ביישום פרקטיקות מוסברת היטב באמצעות המושג של קהילה של פרקטיקה. קהילות של פרקטיקה הן תצורה של תחום ידע, אשר מכונן קהילה של אנשים, ואשר יוצר את המרקם החברתי ללמידה ולפרקטיקות משותפות, וכולל את הידע שהקהילות מפתחות, חולקות ומשמרות. קהילות של פרקטיקה חוצות גבולות מדיניים, והן מתווכות בין מדינות, יחידים, וסוכנים אנושיים מחד, לבין מבנים חברתיים מנגד (Wegner, 1998: 7, 12-3; Adler, 2005: 15).[124] החשוב הוא שקהילה כזו מבוססת על הפעלתן של הפרקטיקות שנלמדו. כך כפי שמסביר אדלר, הקהילה של פרקטיקה כרוכה בתהליכי למידה (של ידע אינטרסובייקטיבי). לכן ה"למידה" בקהילה כזו היא השתתפות ב- ומחויבות ל- משמעויות חדשות, זהויות, ולשפה של אותה קהילה ושל חבריה. כך, יחידים משיגים את הידע כאשר הם לומדים להשתתף בידע של אחרים, ואילו ברמה הקולקטיבית, למידה מחייבת לא רק הפנמה של ידע חדש על-ידי יחידים, אלא גם הפנמה של עמדות התנהגותיות (disposition) וציפיות ב- ועל-ידי אמצעים של פרקטיקות (Adler, forthcoming: 7, 9).

לאור זאת ניתן לראות את קהילת ההרתעה כסוג של קהילה של פרקטיקה. ראייה כזו מאפשרת לא רק להדגיש את ההשפעה של יישום פרקטיקות ההרתעה על הידע של שחקנים ועל זהויותיהם, אלא שהמושג מאפשר להתייחס גם להפצה של הידע וגם להשפעות ההדדיות בין ידע

[124] תהליכי למידה חברתית העומדים בלב הקהילה של פרקטיקה מהווים צומת מרכזי בין הסברים הנעים ברצף שבין סוכן ומבנה לבין הסברים הנעים ברצף שבין תיאוריות של פרקטיקה לתיאוריות של זהות (Wegner, 1998: 12-3). עם זאת, קיים הבדל משמעותי בדרך שבה אדלר ווגנר מתייחסים לקהילה של הפרקטיקה. הבדל זה מתבטא בכך שבניגוד לווגנר, אשר מתייחס לקהילות של פרקטיקה ככאלה אשר נוגעות בעיקר בחילופי ידע, אדלר מדגיש את החשיבות של קהילות של פרקטיקה ככאלה הכרוכות בהפצה של ידע ובמתן תוקף לידע (validation) (Adler, forthcoming, 39 ftn. 4).

ברמת היחיד וידע ברמה הקולקטיבית. באופן הזה, שחקנים שונים בקהילת ההרתעה יכולים ללמוד את רעיונות ההרתעה ולהפנימם, אך פעולות אלו לא רק מעצבות את זהויותיהם ובעקבות זאת את הפרקטיקות של אותם שחקנים, אלא עצם קיומן של פרקטיקות אלה יוצר סביבה רעיונית וחומרית שבה קל יותר לשחקנים להמשיך ולהפעיל את אותן פרקטיקות ולאחרים ללמוד אותן.

יתרה מכך תהליכי למידה קולקטיביים מאפשרים להדגיש תהליכים ספציפיים הנוגעים לנורמת ההרתעה, ומאפשרים להתייחס באופן ממוקד לא רק לתהליכי התפתחותה, הפצתה והפנמתה, אלא גם מאפשרים להתייחס לקשר שלה לרציונליות. כפי שהסבירו אדלר והאס,

"rationality thus rests on transferred meaning and experience and should be analyzed in terms of shared practical understandings, theories, and expectations that reflect the policymakers' current agenda and priorities" (Adler and Haas, 1992: 386).

כפי שאני מציע במחקר זה, ההפצה של רעיונות ההרתעה, התאפשרה בין היתר, על-ידי הגדרת הפרקטיקות של ההרתעה כרציונלית. במובן הזה, לא רק שנורמת ההרתעה אפשרה ליצור את אותן ציפיות משותפות של מקבלי החלטות כדי לפעול בזירה הבין-לאומית, ולא רק שהרציונליות הייתה הכר עליו יכלו לצמוח הבנות משותפות, אלא שהנורמה הגדירה מהי רציונליות, והגדירה מהו שחקן רציונלי, ובכך יצרה מנגנון חזק יותר להשפעת תהליכי הלמידה הללו ולמיסודן של הפרקטיקות "הרציונליות" של הרתעה.

לכן למשל, החשש מהסלמה הבא לידי ביטוי למשל במשברים חריפים בין יריבים, יכול להשפיע על התפתחות ולמידת רעיונות ההרתעה. במצבים אלו, עצם החוויה של פרקטיקות הכרוכות במידה גבוהה של איומים מיידים להסלמה והפחד הכרוך בהן, מחדדים את יכולות הצדדים להבין את חומרת הסיכונים ואת הצורך ב"התנהגות רציונלית". במובן זה, עצם ההשתתפות בפרקטיקות של הרתעה מיידית מוצלחת יכולות ליצור נקודות מפנה חשובות בהתפתחות קהילת ההרתעה ובחיזוק גורמי הידע והפרקטיקות העומדים בבסיסה.

5.2.2 סוציאליזציה של נורמת ההרתעה

באמצעות תיאוריות של למידה ניתן להסביר את הדרך בה שחקנים מפתחים הבנות לגבי רעיונות ההרתעה ולגבי אסטרטגיה זו. אולם פרקטיקות של הרתעה כרוכות גם באינטראקציות בין שחקנים ולכן מחייבות התייחסות לא רק לתהליכי למידה, אלא גם להתפתחות יחסים כאלה בין יריבים המגדירים בהתאם את תפקידיהם. עקב כך שימוש בתיאוריות של למידה בלבד יהיה חלקי, שכן הן אינן מספיקות כדי לדון בכלל הגורמים אינטר-סובייקטיביים ובתהליכי למידה ההדדיים בין יריבים, המאפשרים ומגדירים את יחסיהם. הפתרון לבעיה זו היא לבחון גם תהליכי

סוציאליזציה. כך העובדה ששחקן למד משהו בעבר לא גורמת לו אוטומטית להמשיך להחזיק בעמדה שנלמדה, ולכן תהליך סוציאליזציה עם יריב יכול לחזק (או להחליש) את תהליכי הלמידה הקודמים ולהבהיר את מהות היחסים ביניהם (למשל, שעדיין קיימים ביניהם יחסי מרתיע-מורתע). לכן גם תהליכי למידה וסוציאליזציה יכולים לסייע בהסבר מצבים בהם שחקן מאבד את זהותו המרתיעה או המורתעת.

בדומה למיפוי גישות לחקר למידה, גם את תיאוריות הסוציאליזציה ניתן למפות לפי עומק התהליך ורמת ההפנמה שלו. מחד ניתן למנות גישות המתייחסות להתנהגות פרו-חברתית כיון שהיא "מתאימה", והיא יכולה להוביל לאימוץ דרכי חשיבה ואף להביא להפנמה של רגשות, פעולות, הבנות אינטר-סובייקטיביות ונורמות. מנגד ניתן לציין גישות של סוציאליזציה המבקשות להסביר התנהגות חברתית כתוצאה של תמריצים חומריים.[125] גישת ביניים המשלבת היבטים רעיוניים וחומריים, תראה בסוציאליזציה תהליך המכוון ליצור הפנמה של אמונות מכוננות ופרקטיקות ממוסדות בסביבתן הבין-לאומית. אולם הפנמת האמונות על-ידי השחקן תביא לכך שהרווחים הטמונים בהתנהגות לגיטימית משוכפלים (Schimmelfennig, 2000:111-2,118).

אגדיר את הסוציאליזציה של ההרתעה כתהליך המכוון ליצור הפנמה של נורמת ההרתעה בין הצדדים על ידי העברתה בין שחקנים באמצעות למידה. באופן זה אטען כי הסוציאליזציה הכרוכה בלמידת נורמת ההרתעה משלבת היבטים של יחסי כוחות עם היבטים של התנהגות "מתאימה". היבטים אלו מאפשרים גם להתייחס לכך שלא רק החזק "מלמד" את החלש, אלא שגם השחקן החלש יותר יכול ללמד את החזק – למשל כי הורתע (או לא הורתע) ממנו[126] – וגם לכך שתהליך הסוציאליזציה אינו מוגבל רק ליחסים עם שחקנים חדשים.[127]

הגישה המוצעת במחקר זה מאפשרת להתמודד גם עם בעיה נוספת של התעלמות מהדרך בה פועל מנגנון הסוציאליזציה, בעיה שהוזכרה כבעיה מרכזית במחקרים קונסטרוקטיביסטיים העוסקים בתהליך זה. בין היתר, נטען כי, התבססותם של חוקרים אלה על האפיסטמולוגיה של

---

[125] השווה בין (Berger and Luckmann, 1966: 44; Checkel, 1999: 84-5; Johnston,1999: 14-5), לבין (Waltz, 1979: 77-8; Ikenberry and Kupchan, 1990: 289). ראה גם (Schimmelfennig, 2000: 113-4).

[126] ההתייחסות לכך שגם השחקן החלש יכול להיות זה שמלמד בתהליך הסוציאליזציה (הוא מלמד שהוא הורתע), מסייעת להתגבר על קושי מתודולוגי שהציגו איקנברי וקופצ'אן (Ikenberry and Kupchan) לפיו קיים קושי לבחון את היקף השפעתו של תהליך הסוציאליזציה משום שהמדינות החזקות מפעילות לצידו גם אמצעים אחרים (Ikenberry and Kupchan, 1990: 286-7).

[127] גונסטון (Johnston) וכן קורטל ודיוויס הגדירו סוציאליזציה כתהליך שבו שחקנים חדשים מאמצים את דרכי התנהגות של החברה. דרך הגדרה זו הדגישה כי התהליך מופנה באופן ברור לחדשים ולמתחילים (למשל מדינות חדשות) (Johnston, 1999: 15; Cortell and Davis, 2000: 81). עם זאת בניגוד לדרך ראיה זו של התהליך, קיימת ספרות נרחבת, אשר דנה ב"סוציאליזציה של מבוגרים". החשיבות הטמונה בסוג זה של ספרות היא כי תהליך הסוציאליזציה מתקיים עם שחקן הנושא מעטן קודם, המשפיע על יכולתו לקלוט את הערכים החדשים והנורמות החדשות שעליו להפנים. בנוסף שחקן מבוגר בוחר את סוכני הסוציאליזציה שלו, כדי להיכנס לסטטוס החברתי החדש. לכן ניתן לראות את המבוגר במידה רבה כיוזם ומכוון את הסוציאליזציה שלו עצמו (אנוך, 1990 : IX).

סוציולוגיה והזנחתם את תהליך המיקרו של הסוציאליזציה, מותירה את התהליך הסיבתי לא מוסבר (Checkel, 1999: 85; Johnston, 1999: 6-7, 11-2; Schimmelfennig, 2000: 110,115). לכן, לצורך פתרון בעיות אלה יש חשיבות להראות את הדרך בה מתבצע השינוי ואת המוטיבציות הכרוכות בו, ולא רק להתמקד בתוצאה של הפנמת הנורמה (Checkel, 2001: 554, 559; Johnston, 1999: 13-6). את קיומם של תהליכים אלה, אנסה בין היתר להראות, באמצעות בחינת ההשפעה של אותם תהליכי מיקרו כמו שכנוע והשפעה חברתית.

שכנוע הוא תהליך קוגניטיבי הכרוך בהערכה מחדש של תוכן מסוים, ללא כפייה כלשהי. תהליך זה יכול להוביל להיווצרות ידע משותף או הסכמות אפיסטמיות (Johnston, 1999: 16).[128] בספרות הוצגו מספר גורמים להסבר תהליך זה. בין היתר נטען, הצלחתו תלויה בסוג הטיעונים,[129] ובמאפיינים הקשורים למשכנע ולמשוכנע ולטיב יחסיהם (Johnston, 1999: 18-9; Checkel, 2001: 562-3).[130] החשיבות של טיעונים אלה למחקר זה טמונה בכך שהם יכולים לסייע בהתמודדות עם השאלה מדוע וכיצד, פרקטיקות של הרתעה יכולות להתחזק או להיחלש לאורך זמן.[131] כך משל, היבטים של חשיפה, קשר והיכרות יכולים להגדיל את אמינות היריבים, ובכך לסייע בביסוס יחסי ההרתעה ביניהם; מנגד היעדרם יכול להחליש את הפרקטיקות של ההרתעה.

הלמידה והסוציאליזציה אמורים ליצור את הידע המשותף בין השחקנים, שמאפשר את התפתחות זהות התפקיד של ההרתעה, ומהווה בסיס להתפתחות הזהות המשותפת בהמשך בין השחקנים. הידע המשותף הרלוונטי למחקר זה מתפתח בקהילת ההרתעה ביחס לשני היבטים: השימוש במושג ההרתעה וכן ביחס ליכולות של הנשק – ידע הכרוך במידת ההרסנות שלו, בשאלת הרגישות לחיי אדם ובשאלת היתרון להגנה או להתקפה. ככלל כשמדובר בנשק הרסני, קל יותר ליצור ידע משותף לגבי הרתעה משום שהתוצאות של השימוש בנשק ברורות יותר. קיומו של הידע המשותף יתבטא באופן המובהק ביותר בדוקטרינות שמאמצות המדינות. הדוקטרינות כמו גם

---

[128] התייחסות השמה במיוחד דגש רב על השפעתם של טיעונים, היא גישת השכנוע הפולמוסי (argumentative persuasion), ראה (Risse, 2000a; Checkel, 2001: 562-3).

[129] השכנוע יטה להצליח ולהשפיע יותר על התנהגות כשהטיעונים נבחנים לעומק, כשהם מקושרים לעמדות וסכמות רחבות יותר של קשרים סיבתיים וכשהסביבה מאפשרת לשחקן לקחת אותם בחשבון (Johnston, 1999: 18).

[130] נטען למשל כי הצלחת תהליך השכנוע תיטה לגדול כשהמשוכנע הינו שחקן חדש והסביבה אינה בטוחה כך שיהיה לו תמריץ לחפש אחר מידע חדש. בנוסף הצלחת התהליך תיטה לגדול כשלמשוכנע מספר קטן של אמונות קודמות, שעומדות בסתירה למסר השכנוע, כשמשכנע הוא חבר בעלת סמכות בקבוצה שהמשוכנע שייך אליה, כשהמשכנע אינו דורש את השינוי אלא פועל כמייעץ וכן כשהאינטראקציה בין הצדדים מתרחשת בסביבה מבודדת (ולא פוליטית) (Checkel, 2001: 562-3). עוד נטען כי מקורות אהודים משכנעים יותר ממקורות שאינם אהודים. הצלחת תהליך שכנוע יגבר גם כשקיימת מידה גבוהה יותר של חשיפה, של קשר ושל היכרות בין השחקנים (Johnston, 1999: 18).

[131] לנורמה שאינה יכולה להיחלש, אין משמעות אמיתית מנקודת מחקר קונסטרוקטיביסיטית (Kowert and Legro, 1996: ftn. 85 p. 487).

פיתוח אמצעי הלחימה מקנים לשחקנים יכולת לפעול בצורה התואמת את ההרתעה ובכך לחזקה, או מנגד לפעול בצורה המנוגדת לה ובכך להחלישה.[132]

5.2.3 ההרתעה כנבואה המגשימה את עצמה

תהליך נוסף היכול לבטא את התחזקות נורמת ההרתעה, זהות ההרתעה, ומכאן גם יכול לשמש אינדיקציה לחוזקה של קהילת ההרתעה, נוגע לאופי של ההרתעה כנבואה המגשימה את עצמה. כפי שטען וונדט, נבואה אשר מגשימה את עצמה יכולה לסייע לעיצוב וליצירת האינטרסים והזהויות של השחקנים, וגם לשימורם (Wendt, 1992: 396-410; Wendt, 1995: 77; Wendt, 1999: 184-9, 331-2). טענתי היא כי נבואה כזו תיווצר עקב ההדדיות ביחסי השחקנים, ומכיוון שהפרקטיקות שהם מקיימים מחזקות אך גם מחוזקות מזהויותיהם, מהנורמה וממבני הידע בקהילת ההרתעה, וכן מכיוון ששחקנים לומדים כיצד מצופה מהם להתנהג דרך אינטראקציות שהם קיימו בעבר.[133]

אחד החוקרים הראשונים שהתייחס לסוגיה זו היה גיאונימי, שטען כי במידה רבה הצלחת אסטרטגיית ההרתעה מבוססת על האמונה, כי הרתעה עובדת. כך הוא סבור, כי

Whether or not deterrence actually works in producing nuclear peace is a matter of belief rather than testing. This belief is widely shared, so widely that it seems almost impossible to find any durable ground outside that faith (Jeonniemi, 1989: 45).

לכן שחקנים המאמינים שהם נמצאים במשחק של הרתעה יפתחו, יחזקו וימסדו את הפרקטיקות המתאימות. כך למשל כפי שטוען מורגן, למרות שלהרתעה הייתה השפעה נמוכה על ההימנעות מאלימות בין המעצמות, היעדר אלימות יוחס להצלחת ההרתעה, כך "שמערכת של איום הדדי הייתה בעלת כוח פוליטי של שימור עצמי" (Morgan, 2003: 37). באופן זה, לציפייה שהרתעה תעבוד הייתה השפעה גם על התנהגותן של המעצמות. כיון שיחסיהן, אופיינו בציפיות משותפות, בין היתר לגבי הרתעה, התייחסות זו עודדה את מקבלי החלטות להתנהג כאילו ציפיות אלה נכונות ובכך סייעו להגשימן (Adler, 1992: 108; see also Luke, 1989). מצד שני שחקנים שהיחסים ביניהם רעועים, וגולשים לאלימות לעיתים קרובות, יכולים לראות בהרתעה מנגנון לא יעיל. ראיה כזו יכולה להוביל לנטישה של אסטרטגיה של הרתעה ולהגדלה נוספת ברמת האלימות (Morgan, 2003: 93).[134]

---

[132] החלשת ההרתעה על-ידי איום יכולה לנבוע למשל מיצירת מערכת התקפית בעלת רמה חדשה של הרסנות, שתגרור תמריץ למכה ראשונה, או לחילופין על-ידי מערכת הגנתית יעילה שתערער את יציבות ההרתעה.

[133] השפעת התנהגות עבר על התנהגות עתידית זכתה לדיון מחקרי בהקשר של הרגלים (habits). מקובל לראות בהרגל התנהגות יציבה בתגובה לדפוסים קבועים, אשר נלמדת לאחר חזרות רבות, עד לכדי הפיכתן לתגובות אוטומטיות לגירוי (Baldwin, 1988: 38-42).

[134] דרך התייחסות זו גם מאפשרת לבקר את הטענה כי ההרתעה הגרעינית לא היוותה גורם חשוב בהימנעות מאלימות בין המעצמות במלחמה הקרה, שכן המעצמות היו מרוצות מהסטטוס-קוו ביניהן. לטענת מיולר, השפעת

תהליכי הלמידה, הסוציאליזציה והאופי של ההרתעה כנבואה המגשימה את עצמה משיקים להסבר של אבולוציה קוגניטיבית. גישה זו מסבירה אימוץ והתפשטות של רעיונות, ציפיות וחדשנות המאפשרת ליצור הבנות קולקטיביות. תהליך החדשנות כרוך, בין היתר, ביצירת ציפיות וערכים חדשים ההופכים לקולקטיבים בתוך מוסד וכן בתהליך של בחירה פוליטית, הקובע איזו מדיניות תאומץ ואילו ערכים יונצחו (Adler, 1991: 15). בהקשר של ההרתעה ניתן לטעון כי הבחירה, ואחר כך הנצחת הערכים והציפיות יוצרת לא רק טווח מושגים ורעיונות, אלא גם מחייבת יצירת מבני כוח המתאימים לתפיסות שנבחרו. קהילת ההרתעה יכולה גם להתפרק, אך לאחר שנוצרה קהילה כזו פירוקה יהיה איטי יותר כיון שמוסדו בה לא רק רעיונות, אלא גם אמצעי הפעולה, מבני הכוח וגם הגופים הבירוקרטים שמאפשרים את קיומה. לכן חשוב להבין את ההשפעות האבולוציוניות של ההרתעה לא רק ברמת הפרט (see Farkas, 1996: 358-9), אלא גם ברמה הקולקטיבית.[135]

בשלב זה של הנדבך השני להיווצרות קהילת ההרתעה, אם כן, מתחילה להתפתח הזהות המשותפת של השחקנים המבוססת על זהות התפקיד שלהם, וכן על הידע המשותף, שנוצר באמצעות הלמידה והסוציאליזציה, והנתמך על-ידי גורמים נוספים כמו המאפיין של ההרתעה כנבואה המגשימה את עצמה וכמו האמון המוגבל. בנוסף, מתחזקת ומתבססת נורמת ההרתעה, וזאת לאחר שהצדדים עברו את שני השלבים הראשונים: עליית הנורמה וקליטתה. תהליכים אלה מבטאים למידה מכוח שכנוע, אך הם גם כרוכים בהיבטים הקרובים ללוגיקה של ההתאמה (appropriate), בה ההסבר להתנהגותם של שחקנים הוא רעיוני.

5.3 נדבך III – יצירת ציפיות משותפות

השלב האחרון בהתפתחות קהילות הרתעה כרוך ביצירת ציפיות משותפות התלויות בהתבססות הידע המשותף בין השחקנים, האמון המוגבל וכן בהשפעות של השפה והשיח של השחקנים בה. התפתחותם והתבססותם של גורמים אלה שהחלו עוד בשלבים קודמים של היווצרות הקהילה מאפשרים לבסס את הנורמה של ההרתעה בקהילה, ולבסס את זהות התפקיד של השחקנים, שיכולה להוביל, כאמור, לפיתוח הזהות המשותפת שלהם, ולחזק את הפרקטיקות של הימנעות מאלימות בין חברי הקהילה.

נשק זה הייתה מוגבלת רק לרטוריקה הפוליטית, לשיח הציבורי, ולתקציבי ההגנה והתכנון (Mueller, 1988: 56; Mueller, 2004: 68). אולם דווקא גורמים אלה הם גורמים קריטיים בחיזוק ההרתעה ויכולת השפעתה: אם הפוליטיקאים והציבור מאמינים שאסטרטגיית הרתעה תעבוד, כפי שהדברים התבטאו בשיח, ואלה הראשונים גם מאשרים תקציבים בהתאם לרעיונות האסטרטגיים בהם הם מאמינים או לפחות מצהירים שהם מאמינים, הסיכוי שאסטרטגיית ההרתעה אכן תעבוד גדל. מכאן גם שלא ניתן להפריד התפתחויות אלה מהמוטיבציות הכלליות יותר של המעצמות במהלך מלחמה הקרה שהבטאו באי רצונן במלחמת עולם שלישית.

[135] וונדט מציע כי תהליך אבולוציוני חברתי יכול להיות מבוסס על שני מכניזמים: בחירה טבעית, אך בעיקר בחירה תרבותית המבוססת על חיקוי ולמידה חברתית (Wendt, 1999: 320-36).

5.3.1 התבססות הידע המשותף

ההסבר המוצע בחלק זה יתבסס על ניתוח היווצרות הידע המשותף והאמון המוגבל בין השחקנים בעקבות תהליכי הלמידה והסוציאליזציה של נורמת ההרתעה. הידע המשותף הוא למעשה חלוקת הידע של השחקנים על המשחק (Moonhawk, 2000:9). ידע זה מחייב להניח לא רק שהשחקן הוא רציונלי, אלא שכל שחקן במשחק יודע זאת (Ferejohn, 1991: 302; Skyrms, 2000: 270).

הידע המשותף של ההרתעה שנוצר בין השחקנים מהווה נקודה מרכזית לשילוב בין גישות של בחירה רציונלית לבין גישות קונסטרוקטיביסטיות. שילוב כזה הינו חשוב כיון שהדרך בה השחקנים במשחק יודעים שהם ויריביהם רציונליים אינה ניתנת לרדוקציה לגישות של בחירה רציונלית. בנוסף, לעומת חוקרים שהציעו, כאמור, כי הגורמים הרעיוניים של הנורמה יסבירו רק את יצירת ההעדפות, ואילו הגישה של הבחירה הרציונלית תסביר רק התנהגות (Ferejohn, 1991: 279; Skyrms,1996: 84; Kahler, 1998: 933; Katzenstein, Keohane and Krasner, 1998: 680; Wendt, 1999: 160; Moonhawk, 2000: 9; Risse, 2000a: 8,11), אני מציע כי קיימת אינטראקציה מורכבת בין המימדים הרעיוניים והרציונליים, ושהידע המשותף מתעצב בעקבות תהליך הדדי ומתמשך. תהליך זה מגדיר מהי רציונליות, וגם מהן הפרקטיקות שלפיהן על שחקן רציונלי לנהוג. הגדרה משותפת של השחקנים לגבי מה רציונלי לעשות יכולה להביא לשמירה ואף לחיזוק פרקטיקות ההרתעה. מנגד כפי שטוען פרידמן, הרתעה יכולה להיכשל, במצבים שבהם שחקנים בעלי דרכי ראיה שונות לגבי מה מכונן התנהגות רציונלית (Freedman, 2004: 28).

הפנמת הידע המשותף מביאה ליצירת קהילת הרתעה חזקה יותר ובעקבות כך למידה גבוהה יותר של מיסוד הפרקטיקות של הימנעות מאלימות.[136] כך הפנמת הנורמה מבטאת את השלב השלישי במעגל חיי הנורמות, ובה נוצרת הזהות המשותפת בין השחקנים. באופן זה, הידע המשותף והזהות, לא רק יוצרים את האפשרויות האסטרטגיות של השחקנים, אלא הם גם מגבילים אפשרויות אחרות. כך משנוצרה קהילת הרתעה, והתבסס אותו ידע משותף יש בכוחה של הקהילה, להמשיך ולחזק את אותן פרקטיקות, את הידע המשותף והנורמות, את זהויות התפקיד, וכן את הזהות המשותפת בין השחקנים. באופן זה גורמים אלה ובכללם כל גורמי הידע המשותף הם לא רק גורמים היוצרים ומכוננים את קהילת ההרתעה, אלא הם גם גורמים המושפעים ממנה. לכן למרות שבכל אחד מהנדבכים תיתכן הימנעות מאלימות, לאחר שקמה קהילת ההרתעה תהיה בהכרח הימנעות מאלימות, והיא צפויה להיות ממושכת יותר.

---

[136] הפנמת הידע המשותף והשפעתו על הזהות הם קריטיים, שכן ידע משותף חלקי, על אף היותו מבטא למידה מסוימת של רעיונות ההרתעה, יכול להוות אמצעי של שחקנים, אשר אינם מבקשים לפתח יחסי הרתעה עם יריביהם להשגת רווחים שונים.

5.3.2 אמון והרגעה (reassurance)

קיים ויכוח בספרות בשאלה האם ראיית היריב כעוין מחזקת או מחלישה את הסיכוי להשיג עימו הרתעה מוצלחת. מחד יש הטוענים, כי נדרשת עוינות וחשדנות, כדי שהרתעה יציבה תעבוד (Falk, 1989: 65; Kahn, 1962: 30; and in Buzan, 1993: 31-2; Guzzini, 2004: 44).[137] לכן חוקרים גם קישרו בין סוגיית העוינות לנחישות וטענו כי אלו יכולים להביא לחיזוק אמינות האיום.[138] אולם כנגד טענות אלו הצביעו חוקרים שונים לא רק על הבעייתיות שטמונות בעוינות ההדדית ובהתחזקותה לאורך זמן, אלא גם על הקושי בהפעלת אסטרטגיה של הרתעה באופן יעיל במצבים כאלה. ראשית, חוקרים שונים הדגישו את ההשפעות הלא-מייצבות של אסטרטגיית ההרתעה במצבים של עוינות (Waltz, 1995: 22; see also in Morgan, 2003: 57 ft. 16).[139] כך למשל טוען גוזיני, כי מדיניות ההרתעה המבוססת על התכוננות לתרחיש הגרוע ביותר יוצרת נבואה המגשימה את עצמה (Guzzini, 2004: 44). עוד נטען, כי שנאה או עוינות עלולים להביא להתנהגות לא רציונלית ולהתעלמות מאזהרות ואיומים (Carroll, 1984: 5). בנוסף, טאנג הצביע גם על הבעיתיות שבפיתוח נחישות שמתבטאת בדינאמיקות של פולחן המוניטין, ואשר מביאות לכך שכל צד מבקש לחזק את המוניטין שלו, אך בו בזמן מתעלם מסימנים של יריבו אשר מנסה לפעול באופן דומה (Tang, 2005: 42, 49).[140] באופן הזה כפי שטוענת מיליקן (Milliken), יוקרה (prestige) ומוניטין (reputation), הן הבניות חברתיות ואף דימויים, אשר נעשה בהן לעיתים שימוש פשטני מדי (Milliken, 1996: 218, 228).[141] יתרה מכך, עקב השונות הגדולה בין המצבים במערכת הבין-לאומית לא ניתן לצבור נחישות באופן שבו נחישות שהוצגה במשבר אחד תסייע בהתמודדות במשברים עתידיים (Tang, 2005: 52; see also Freedman, 2004: 54).

בנוסף, סוג אחר של טיעונים לפיהם הדגשת נחישות עלולה לפגוע ביכולת להשיג הרתעה הציגו חוקרים שביקשו להדגיש דווקא את החשיבות הטמונה בפיתוח מידה ולו המינימלית ביותר

---

[137] ראה בהקשר זה גם אצל וונדט לגבי איבה (Enmity) בתרבות ההובסיינית (Wendt, 1999: 260-3), לבין יריבות בתרבות לוקיאנית (Wendt, 1999: 279). הטענות לגבי השפעת העוינות על אסטרטגיית ההרתעה בולטות במיוחד ביחס להרתעה גרעינית. כך היו שטענו, כי הרתעה כזו מבוססת על דימוי של יריב אידיאולוגי אכזרי עד כי רק כוח השמדה ברוטאלי יכול להרתיע אותו (Rogov, 1990: 414; Butler, 1998: 4 as referred by Morgan, 2003: 60).

[138] כך למשל הסיק קאהן, כי החשיבות הטמונה בהצגת נחישות והצגת איומים אמינים, רבה יותר מהחשיבות הטמונה בקיום אמון בין הצדדים (Kahn, 1962: 29-30).

[139] כך למשל היו חוקרים שטענו כי קיים פרדוקס בהפעלה יעילה של אסטרטגיה של הרתעה, כיון שההתחמשות והנכונות ללחום הם מקור לאמינות ההרתעה, אך מנגד פעולות אלה גם מגדילות את הסיכוי לסכסוך כיון שהם יכולים ליצור ספירלת הסלמה (Martin, 1979b: 15-6; Clark, 1984: 17, 20; Golden, 1984: 3; Stein, 1985: 62; Tetlock, 1987: 86 Quester, 1998: 167-172).

[140] לטענת טאנג, השתתפות בסכסוך יכולה להגדיל את המוניטין ההתנהגותי של שחקן ביחס לעוצמתו, אך היא אינה מגדילה את המוניטין ההתנהגותי שלו ביחס לנחישות (Tang, 2005: 39).

[141] המשמעות של טענות אלו ביחס לאסטרטגיית ההרתעה נוגעת לכך שהדגשתם של החוקרים את סוגיית המוניטין, הבנתה (constructed) את חשיבותו של גורם זה בהשגת אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה ללא קשר למידת השפעתו בפועל (See in Tang, 2005: 34-5).

של אמון בין הצדדים להצלחת אסטרטגיה של הרתעה (Schelling, 1966: 259).[142] לטענתם, עוינות רבה מדי יכולה להיות מסוכנת להצלחת אסטרטגיית הרתעה, שכן היא עלולה להוביל להתנהגות לא רציונלית. כך למשל טוען בוזאן, כי

"the problem in a situation of high hostility is that the assumption of rationality is weakened, because if hostility is extremely high, then irrational behavior, almost by definition, becomes more plausible (Buzan, 1993: 31; See also in Morgan, 2003: 60).

טענתי היא שאמון אינו תנאי הכרחי להצלחת אסטרטגיה של הרתעה, אך חשיבותו רבה אם המטרה היא לא רק הימנעות מאלימות, אלא הימנעות מאלימות לאורך זמן. במצבים כאלה ניתן לראות כיצד האמון, או לפחות האמון המוגבל (ולא העוינות), מאפשר לחזק את אותן פרקטיקות של הימנעות מאלימות. כך במקום שתתפתח ספירלה של עוינות, יכולה להתפתח ספירלה הפוכה שבה הפרקטיקות של ההימנעות מאלימות יביאו באמצעות תהליכי למידה לחיזוק האמון וחוזר חלילה. הבעיה היא שכאשר הצדדים נתונים עמוק בתוך הסכסוך קשה להם לפתח אמון, ומכאן שיעד זה ישים רק כשמדובר בטווח הארוך (Morgan, 2005: 757, 759). אולם שצעדים בוני אמון (reassurance) אינם חייבים בהכרח להוות אלטרנטיבה להרתעה, אלא יכולים להוות אסטרטגיה משלימה לה (עברון, 1995 : 13; Freedman, 2004: 57, והשווה עם Stein, 1991), או אפילו ממש חלק ממנה.

השימוש במסגרת התיאורטית של קהילת הרתעה מאפשרת להדגיש היבטים שיתופיים אפשריים אלה המתפתחים בתוך הקהילה ומגדילים את סיכויי המשך ההימנעות מאלימות בין הצדדים לאורך זמן. במובן זה, הפרקטיקות השיתופיות והציפייה לפרקטיקות כאלה יכולות להביא ליצירת נבואה שמגשימה את עצמה. המסגרת של קהילת ההרתעה, הבוחנת את התפתחותה של קהילה זו מאפשרת לדון גם בעברם של יחסי השחקנים.[143] באופן זה, קהילת ההרתעה מאפשרת להראות כיצד השחקנים מפתחים פרקטיקות שיתופיות יותר ובכך מצליחים לצאת מתוך אותה ספירלה של עוינות. לכן גם, כפי שטענתי, משנוצרת קהילת הרתעה הסיכויים לאלימות קטנים באופן משמעותי. בדרך זו כפי שטוען וונדט, במצבים בהם מדינות מרוסנות משימוש באלימות – כמו למשל במצבים של השמדה הדדית ודאית (MAD) – מדינות לא רק ימנעו משימוש באלימות, אלא הן אף יכולות באופן אירוני לתת אמון רב יותר האחת בשנייה (Wendt, 1999: 358). יתרה מכך, לטענת וונדט אם שחקנים מאמינים שאחרים מרסנים את

---

[142] אמון היא רמה מסוימת של סיכוי סובייקטיבי שבו סוכן מעריך שסוכן או קבוצת סוכנים, יתנהגו בצורה מסוימת מבלי שהוא יוכל לפקח עליה ולהתנהגות זו תהיה השפעה על התנהגותו (Gambetta, 1988: 217).

[143] לדיון בסוגיות דומות, ראה (Freedman, 2004: 50, 54-5).

ההתנהגות כלפיהם, ושאין להם שאיפה לפגוע בהם, אז יהיה להם קל יותר להשיג ביניהם אמון, ואף להזדהות עימם (Wendt, 1999: 359). בדרך זו יכול האמון המוגבל שמתפתח בין הצדדים לצד השפעת נורמת ההרתעה, זהות התפקיד והפרקטיקות בין הצדדים ליצור את הזהות המשותפת ביניהם. התחזקות הזהות המשותפת יוצרת אמצעי להשפעה ארוכת טווח של קהילת ההרתעה. יתר על כן, גם לאמון עצמו השפעה ארוכת טווח. באופן זה התגברות האמון לא רק שמשמרת את קיום קהילת ההרתעה, אלא גם מחזקת אותה, שכן נטען שאמון גדל לאורך זמן עם השימוש בו, כשם שהוא מתנוון כשלא נעשה בו שימוש (Hirschman, 1984: 93 as presented in Dasgupta, 1988: 56).

השפעות אלו גם נוגעות לסוגיה של הביטחון האונתולוגי. כך מידה בסיסית של אמון נדרשת להשגת הביטחון האונתולוגי המקנה ביטחון לזהות השחקנים ולשגרות שלהם.[144] לכן, קיומו של אמון (אפילו מוגבל) מחזק במימד נוסף את קהילת ההרתעה, כיון שהוא מסייע לשחקנים לשמור על הזהויות שהם מפתחים, ומסייע להם לפתח את הזהות המשותפת שלהם. לכן כפי שטעונת מיצ'ן, אמון בסיסי מאפשר לשחקנים להתמודד בצורה טובה במצבי משבר וחוסר ודאות (Mitzen, 2006: 350-1).

במונחים פרקטיים יותר, המסגרת התיאורטית של קהילת ההרתעה מאפשרת לדון באמון המוגבל בין הצדדים כחלק מן הידע המשותף שמתפתח.[145] האמון מחזק את הידע המשותף, כיוון שהוא מבהיר לצדדים את כללי המשחק ואת העובדה שיריביהם פועלים לפי אותם הכללים. בקהילת ההרתעה מתבטא האמון בהשגת אמצעי נשק מתאימים, בפיתוח וביישום של דוקטרינה מתאימה ובאמון בכוונת היריב כי הוא אינו מתכוון להפעיל מכת נגד מקדימה. פרקטיקות של הרגעה יכולות להוות את הביטוי של האמון בקהילות ההרתעה. לפעולות אלה קשר הדוק להרתעה שכן הן כוללת ניסיונות להפחית טעויות חישוב, והן מהוות אוסף אסטרטגיות רחב, שנועד להקטין את הסיכוי של איום או של שימוש בכוח (Stein, 1991: 432).[146]

---

[144] בסוגיה זו של אמון וביטחון אונתולוגי, ראה (Mitzen, 2006: 346-7, 361).

[145] עם זאת, קיומם של תהליכי האמון המוגבל הם קריטיים להסבר, שכן יצירת כללי משחק בלבד אינם מבטיחים הימנעות מאלימות בסכסוך, שכן לאחר ייסוד הסכמות או הנחות ידע (assumed knowledge), התמריצים לפעולה שיכולים להשפיע בניגוד לציפיות שנוצרו, גדלים באופן פרופורציונלי לציפיות שהוגדו על-ידי כללי המשחק. באופן זה, התמריץ לעריקה הכי גדול כשהכללים הופכים להיות הכי חזקים וכשהם מבטאים "עובדות חברתיות". לכן במצב כזה, השאיפה להרגעה (reassurance) תהיה חזקה במשחק הבין-לאומי (Kratochwil, 1978: 208-9).

[146] למשל, כבר בדו"ח ה- NSC-68 משנת 1950 נטען, כי קיומם של שני קטבים עם נשק אטומי, בעלי מידה נמוכה של אמון זה בזה מעצימה את החשש ממתקפת פתע (FRUS, 1950: 262). מצב זה שונה כמובן ממצב של הרתעה הדדית יציבה.

5.4 שפה ושיח

התייחסות לשפה ולשיח[147] תאפשר לסכם ולהרחיב את הטיעונים המוצגים בפרק זה. שפה ושיח מהווים גורם מרכזי בכל אחד ממרכיבי קהילת ההרתעה: בנורמת ההרתעה, בידע המשותף, באמון המוגבל, בזהויות המתפתחות בקהילת ההרתעה ובפרקטיקות שלה. לשפה ולשיח השפעה על כל אחד מגורמים אלה, אך מנגד כל אחד מאותם גורמים גם משפיע על השפה והשיח. כפי שאדלר מדגיש, לא ניתן להפריד בקלות בין הדיסקורס לבין הפרקטיקות (Adler, 2005: 13).

חשוב להדגיש עם זאת, כי המטרה במחקר זה היא לבחון את השיח רק לגבי הביטויים האסטרטגיים שלו, כלומר לבחון את השיח לגבי אותן התייחסויות הנוגעות למה שמקובל לתאר בספרות המחקרית כסוגיות ביטחוניות. כך בבחינת ההיבטים האסטרטגיים של השיח אין הכוונה להתייחס לסוגיות הנוגעות להרחבת מושג הביטחון.[148] כך גם בבחינת ההיבטים האסטרטגיים של הדיסקורס אין הכוונה גם להתייחס למה שזכה בספרות לכינוי "דיסקורס אסטרטגי" (see Shapiro, 1990: 327, 331).[149] הגדרה של שיח אסטרטגי וניתוח אסטרטגי הקולעת יותר למטרות מחקר זה ניתן למצוא למשל ב- (Beer and Hariman, 1996b: 392; Falk, 1989: 54-5). חוקרים אלה מתייחסים לשיח האסטרטגי, כשיח העוסק בנושאים צבאיים אשר אינם חורגים מנושאי הביטחון והאסטרטגיה המסורתיים.

לשיח של הרתעה יש חשיבות רבה בקיום יחסי הרתעה בין שחקנים ובהשפעתה על ההימנעות מאלימות. השפעה זו נובעת כפי שטוענת מיליקן (Milliken) מכך שהשיח מאפשר לשחקנים להבין את העולם החברתי בו הם נמצאים, אך הוא גם יוצר את העולם הזה (Milliken, 1999: 236).[150] בדומה טוען גיאנומי (Jeonniemi), כי הרתעה היא שדה טקסטואלי המשלב הן ביטויים והן פרשנות לאותם ביטויים. באופן זה, השפה והשיח של ההרתעה מבטאים כללים

---

[147] שיח (דיסקורס) אינם רק אוסף של מילים ומשפטים, אלא גם מבני משמעויות היוצרים מציאות חברתית. השיח יוצר קטגוריות של משמעויות שדרכן ניתן להבין את המציאות ולהסבירה. קטגוריות כאלה יכולות להיווצר על-ידי שיח של שוני, של זהות, של איום או למשל של ריאליזם (Carlsnaes, 2002: 340-1; George, 1994: 29-30; Milliken, 1999: 229; Morrow, 1994: 261; Weldes et al., 1999: 16-7). על ההבדלים בין שפה לבין שיח ראה למשל (Shapiro, 1989: 14). על הריאליזם כשיח ורטוריקה ראה ב- (Beer and Hariman, 1996a: 3-11).

[148] כך אין הכוונה לעסוק במה ש-ווין גונס (Wyn Jones) תיאר כהרחבה (Broadening) של מושג הביטחון ושל השיח הביטחוני, ולא במה שהוא תיאר כהארכה (Extending) שלהם. טענתו היא כי הרחבת מושג הביטחון נוגעת לדיון בסוגי איומים חדשים, ואילו הארכה של מושג הביטחון נוגעת לדיון בשחקנים נוספים, אשר הופכים להיות "מושאי" הביטחון (Wyn Jones, 1999: 93-124).

[149] "שיח אסטרטגי", מושג אשר זכה לביקורת על-ידי שפירו, שטען כי השימוש במושג יוצר הרחבה מיותרת, כיון שכל שיח בהגדרתו הוא אסטרטגי (Shapiro, 1990: 327, 331).

[150] השפה מגדירה את טווח הביטויים האפשריים ולכן גם את טווח הפעולה האפשרית, היא מספקת משמעויות למצבים פוליטיים, היא מאפשרת את פרשנות הצד האחר (Yee, 1996: 94-6), יש לה תפקיד קוגניטיבי ביצירת ייצוג מאורגן של הניסיון (Fowler, 1991: 3 qut. in Potter, 1996: 100). כמו כן השפה מאפשרת את העברת העובדות, ואת הייצוג הלשוני לאובייקטים ולתופעות ובכך היא גם יוצרת עובדות מוסדיות (Searle, 1995: 76-7). ראה גם (Shapiro, 1989: 13-4; Falk, 1989: 53, 54).

ושגרות הכוללות הבנות ספציפיות הנתונות לפרשנות של קהלים שונים: פנימיים ובין-לאומיים. בדרך זו, השפה והאמצעים האחרים לייצוג המציאות, למעשה, מבנים אותה (Jeonniemi, 1989: 45; Gusterson, 1996: 2).

לטענת דילון (Dillon), אוצר המילים של מפתחי אסטרטגיית ההרתעה סיפק שפה, ואוצר מילים משותף של הכללות סימבוליות, שכולם היו יכלו להתבסס עליו ולהשתמש בו, וזאת משום שהוא היה שיח שמטרתו הפיכת סוגיית הביטחון למובנות יותר. כך במהרה הפך השיח של ההרתעה להיות לשיח על שיח (Dillon, 1989: 97).[151] לכן המושגים הכרוכים בהרתעה והנלמדים בסיועה ובאמצעות נורמת ההרתעה לא רק שהקלו על הבנת הצד האחר ואפשרו במידת הצורך לפרש את פעולותיו כניסיונות להרתעה, אלא שהשפה היא גם מה שיצרה בכלל את אותם ניסיונות. מכאן שקיום יחסי הרתעה קלים יותר, כאשר ההרתעה קיימת כמושג, לא רק משום שניתן לאפיין אירועים הקשורים בה ולייצג תכונות הקשורות לה ככאלה, אלא גם מכיון שבמצב כזה קל יותר להעביר את הידע ואת המושגים הרלוונטיים אליה לשחקנים אחרים.

כך למשל במהלך המלחמה הקרה, קיומם של מושג ההרתעה ונורמת ההרתעה אפשרו להפיץ רעיונות מורכבים הקשורים בהרתעה כמו מכה שנייה או בקרת נשק. בנוסף, יכולות ההשפעה של רעיונות ההרתעה באו לידי ביטוי גם בכך שהם אפשרו לשכלל את הגישות של בקרת נשק והן אף היוו את הבסיס להם (Adler, 1992: 107; Mutimer, 2000: 34). בדומה, חלק מהבנת עולמם של מקבלי ההחלטות במהלך המלחמה הקרה קשור ליצירת שיח שהושפע מהמטפורה של תורת המשחקים (Marks, 2001: 349).[152] כך, השפעות השפה של ההרתעה סייעו ואפשרו העברת מידע, פיתוח הבנות מתאימות, ומעבר לכך הן אף נטלו חלק ביצירת המציאות האסטרטגית.

במובן זה ההרתעה משמשת גם כפעולת שיח (speech act). פעולת שיח היא פעולה, שאינה מתייחסת רק לפעולה ואינה רק מאפשרת העברת מידע, אלא גם יוצרת ומכוננת את אותה פעולה (Kratochwil, 1991: 7-8). באופן זה, השימוש במושג הרתעה יכול ליצור לכשעצמו את הפרקטיקה

---

[151] כך טוען דילון כי,
"To be an effective rhetorical device, deterrence had to be capable of bearing many significations simultaneously. And so it has proved. It rapidly became a discourse about discourses (communication within national policy communities), addressed to discourse (communication with the Soviet Union). Its meanings were constituted entirely by inter- and intra- discursive dynamics" (Dillon, 1989: 97).

[152] בוזאן מבקר את תורת המשחקים, בטענה שהגישה שמטרתה הבהרה לוגית לסוגיות שונות יכולה להפוך למטפורה של המציאות, ובעקבות זאת להביא לכך שמדיניות צבאית תהיה מבוססת על הנחות מסוכנות ורחוקות מן המציאות (Buzan, 1987: 205). לטענת אוניל (O'Neill), חוקרים רפלקטיביסטים עוינים בדרך כלל לתיאוריית המשחקים ורואים אותה כאפולוגטיקה לריאליזם. מנגד לטענתו, בפועל שתי הגישות: הן של תורת המשחקים והן הגישה הרפלקטיביסטית מכירות בחשיבות הגדרות חברתיות לפעולות ובחשיבות הידע הסובייקטיבי (O'Neill, 1992: 1003). עוד על מטפורות ועל השוואתן למיתוסים ראה (Kratochwil, 1979: 62, 133). על מטפורות כמקנות מבנה קוהרנטי לניסיון ראה גם ב- (Chilton, 1985: 121-6)

של ההרתעה, לא רק כיון שהמושג מאפשר להעביר מידע רלוונטי, אלא גם מכיוון שהשימוש במילה יכול לאפשר לצדדים להבין את מטרת הפעולה של היריב בצורה פשוטה וממוקדת יותר. לכן, כשנורמת ההרתעה מבוססת ומושג ההרתעה ברור לשחקנים, השימוש בו הוא פשוט ומאפשר לשחקנים להגדיר, להבין ולהפנים בצורה ברורה את מהות יחסיהם ואת הפרקטיקות שלהם.

השפה ופעולות השיח יכולים לפעול גם כדי ליצור את זהות התפקיד, ואת האמון בין הצדדים ואלה בתיווך השפה יכולים גם ליצור את הזהות המשותפת בין השחקנים. פעולות השיח מאפשרות את התנאים המוסכמים תחתיהם פעולות ה"מקנות ביטחון" למדינה יכולות להתקיים (Lipchutz, 1995b: 216). אולם כדי להגדיר מהו ביטחון נדרשת הגדרה לגבולות העצמי. לשם כך חשוב להגדיר לא רק "מי נגדנו" אלא גם "מי אנחנו" (Lipchutz, 1995b: 217).[153] מכאן שראיית הביטחון (security) במונחים של פעולות-שיח מאפשרת לפרש את היכולות ה"אובייקטיביות" לאור מטרותיהן של פעולות אלה. באופן זה, ניתן להבין האם הפעולה האמורה מהווה ניסיון להרתעה או להתקפה (Lipschutz, 1995b: 214). זהות התפקיד של שחקן מרתיע/מורתע נותנת לו אמצעים יעילים לפרש את מטרותיו וצעדיו של יריבו, ולהבין מהי התגובה האפשרית המתאימה.

באמצעות הצורה הכללית של חוק מכונן, כפי שהציג סירל (Searle), לפיו X נחשב כ- Y בהקשר C (Searle, 1998: 28), ניתן להסביר את הדרך בה משפיעים חוקים מכוננים על התנהגות הצדדים ביחסי הרתעה. ניתן לטעון ששימור היכולת הגרעינית של הצדדים (X) תתפרש כאיום (Y), בקונטקסט שבו לשחקנים יש זהות מרתיעה ומורתעת (C).[154] במצב כזה יפורש האיום כהרתעה ולא כניסיון הסלמה. בדומה, פעולה שמטרתה הרגעה תפורש כניסיון לתחום את קווי ההרתעה, ולא כפעולה פייסנית.[155] בדרך זו, האיום המרתיע יכול לחזק את הידע, כי מדובר ב"משחק של הרתעה", ומנגד איום זה יכול להוות או להיות משולב עם "הבטחה מחדש" כי אכן מדובר במשחק של הרתעה, וליריב אין כוונה במתקפה מקדימה.[156]

לסיכום, השפה יוצרת את נורמת ההרתעה, והיא מאפשרת את העברתה לשחקנים נוספים, ואת קיום הפרקטיקות הנובעות ממנה ומחייבות העברת ידע ליריב כמו גם את פירושו של הידע. השילוב של הגורמים הללו יחד עם האמון המוגבל יכול להביא גם ליצירת זהויות התפקיד של השחקנים, וגם לפתח בהדרגה את הזהות המשותפת, המבטאת את ההבנה העמוקה שיחסי

---

[153] ראה גם לעיל על ביטחון אונתולוגי עמ' 61-60.

[154] לכן יש חשיבות להקשר שבו לשחקנים יש זהות הרתעה, כך שהחשיבות אינה רק להקשר כללי של שחקנים ב"מלחמה קרה" כפי שהציע למשל פרדרקינג (Frederking, 2000: 16).

[155] על הרתעה כפרטיקת ביניים בין פיוס לבין אלימות ראה גם (Freedman, 2004: 25).

[156] בדומה טוען פאלק, כי כדי להבהיר מהי הרתעה צריך להראות גם מהי (למשל מניעת מלחמה גרעינית), אך גם מהי לא (שימוש בנשק הגרעיני כאמצעי כפיה) (Falk, 1989: 62).

הביטחון של כל צד תלויים בביטחונו של הצד השני. ביטוי מרכזי להשפעות של קהילת ההרתעה שהשפה גם מאפשרת נוגעים לכן להבנת האיומים מחד, אך גם להגבלתם מנגד. לכן לקהילת הרתעה נדרשת רמת אמון מסוימת המבטאת את ההבנה שהצדדים לא רוצים במלחמה, אך מנגד הם גם אינם מעונינים בפייסנות. לכן כשקיימת קהילה, כפי שטען ווגנר,

'[w]e know how to engage with others, we understand why they do what they do because we understand the enterprise to which participants are accountable' (Wegner, 1998: 152)

יתרה מכך, עצם קיום הפרקטיקות שמשמרות את ההרתעה ומבהירות ליריב כי המטרה היא הרתעה ולא מלחמה, מחזקות את האמון בפרקטיקות אלה.

בנוסף, השפה גם מסייעת לכוון את התנהגות השחקנים לדרך הרציונלית שהוגדרה, כדי להשיג אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה. כך למשל טען מורגן, כי איום יעיל הוא כזה, אשר מקרב את היריב להתנהג באופן רציונלי, ובכך מפשט את תהליך התקשורת בין הצדדים (Morgan, 2003: 58-9). כך השפה יוצרת את האיומים הללו, ובכך מחדדת את הרציונליות של השחקנים. מנגד חידוד הרציונליות של השחקנים מסייעת להבהיר את נורמת ההרתעה, ואת הפרקטיקות (וכן את האיומים) הכרוכות בה.

הרתעה מוצלחת יכולה להתקיים גם ללא קיומה של קהילת הרתעה ואף להביא להיעדר אלימות. עם זאת, טענתי היא שקיים הבדל מהותי בין הרתעה המבוססת על פחד רציונלי מפני איומי היריב, לבין קהילת הרתעה אשר מבוססת על מיסוד של מספר פרקטיקות, המאפשרות ליצור מנגנונים אפקטיביים לא רק למניעת אלימות, אלא גם למניעת האלימות לאורך זמן. כך בקהילה כזו, הידע של השחקנים, מבני הכוח שנוצרים בה, האיומים שהשחקנים מציגים האחד לשני, השיח שלהם, כמו גם האמון (המוגבל) שנוצר ביניהם, מהווים פרקטיקות אשר משפיעות על היכולת שלהם להמשיך ולקיים את אסטרטגיית ההרתעה, ובכך לחזק את היעדר האלימות ביניהם. יתרה מכך, היעדר האלימות יכול גם הוא לחזק את אותן פרקטיקות ובכך ליצור קהילת הרתעה חזקה יותר, וחוזר חלילה. לכן אני טוען, כי ההבדל בין הרתעה ממוסדת לבין הימנעות מאלימות המבוססת על החשש (האינסטינקטיבי) מהסלמה, טמון בכך שהמיסוד יוצר הקשר שבו לצדדים קל יותר להבין שהם במשחק של הרתעה, ולכן עליהם לפעול לפי כללים ולפי פרקטיקות מסויימות.

אומנם גם בקהילת הרתעה יכולים להיווצר משברים בין שחקנים, אולם טענתי היא שבקהילה כזו משברים לא יסלימו לאלימות בין הצדדים החברים בקהילה, כך שגם אם יתפתח משבר הוא יהיה מתון ולא יכלול חשש מיידי לשימוש בכוח. לעומת זאת, הימנעות מאלימות המבוססת על החשש מהסלמה, כרוכה בקיומם של איומים מיידיים וסכנות מוחשיות בכדי שהיא

תעבוד. לכן, חששות כאלה יכולים לרסן את עוצמת המשבר, אך כמובן, לא למנוע פריצה מלכתחילה של משבר חריף הכרוך בסכנות ממשיות לשימוש בכוח רב. במילים אחרות, בקהילת הרתעה המבטאת את מיסוד רעיונות ההרתעה ופרקטיקות ההרתעה בין הצדדים, השימוש באלימות הוא כלל אינו אופציה.

6. השערות המחקר

מטרת ההשערות הנדונות בחלק זה היא להתמודד עם שתי השאלות המרכזיות של מחקר זה – כיצד נוצרת קהילת ההרתעה, וכיצד היא משפיעה על ההימנעות מאלימות לאורך זמן. שלוש ההשערות הראשונות יאפשרו לענות על השאלה הראשונה ולהסביר את הגורמים להיווצרות קהילת ההרתעה ולהבחין בין שלבים שונים בהתפתחותה. ההשערה הרביעית תאפשר להתייחס לשאלת המחקר השניה ולבסס את הקשר שבין קיומה של קהילת ההרתעה לבין היעדר האלימות.

I. כאשר נורמת ההרתעה במערכת הבין-לאומית תהיה חזקה, לשחקנים יהיה קל לעבור תהליכי למידה וסוציאליזציה של אסטרטגיית ההרתעה.

למידת נורמת ההרתעה ואימוצה הם תנאים הכרחיים ליצירת קהילות ההרתעה כיון שנורמת ההרתעה מהווה, כאמור, את תוכן הקהילה. קיומה של נורמה זו יוצר נקודות התייחסות, אשר מקלות על הצדדים להגדיר ביניהם מערכת של יחסי הרתעה. הסיבות לכך טמונות בשיח של ההרתעה שנוצר במערכת הבין-לאומית, מחיזוק הידע המשותף והאמון בין השחקנים, וכן עקב חיזוק הפרקטיקות של ההרתעה שנורמה זו מאפשרת. כך נורמת ההרתעה והשפעותיה יוצרים כלים מושגיים, אשר מאפשרים לשחקנים לדון ביניהם במונחים ברורים יותר במהות היחסים הרצויה והאפשרית ביניהם. בנוסף, קיום פרקטיקות מוצלחות התואמות את נורמת ההרתעה מעודד חיקוי של פרקטיקות אלה על-ידי שחקנים נוספים במערכת הבין-לאומית.[157]

מעבר לכך, החשיבות של השערה זו טמונה, בין היתר, בחשיפת השינויים המתקיימים בנדבך הראשון של המסגרת התיאורטית. באמצעות השערה זו ניתן להשוות בצורה ממוקדת בין התנאים הקיימים לפני עליית הנורמה של ההרתעה לתנאים שהתפתחו לאחריה, ולבחון כיצד תהליכים שהחלו בנדבך זה התעצמו בשלבים הבאים.

II. כאשר הסוציאליזציה של נורמת ההרתעה חזקה, תיטה להיווצר קהילת הרתעה חזקה

טענתי היא, כי עצם קיומו של תהליך סוציאליזציה לאורך זמן משמר ומחזק את הציפיות שהתפתחו לגבי יציבות ההרתעה. באופן זה, הידע המשותף, שנצבר מתחזק במשך השנים ומחוזק על ידי זהות התפקיד שנוצרה ועל-ידי האמון שמתפתח בין השחקנים. בפרק התיאורטי דנתי בחשיבות תהליך הסוציאליזציה הנוגע לכך שעל הצדדים להבהיר ליריביהם כל הזמן כי הם

[157] על הקשר שבין חוזק הנורמה לבין השפעתה ראה גם ב- (Legro, 1997: 35).

מקיימים עימם יחסי הרתעה. בהבהרה מתמדת זו הצדדים בקהילת ההרתעה לא רק משמרים את יחסי ההרתעה ואת רעיונות ההרתעה, אלא הם אף מחזקים אותם. כך בדרך זו הם יכולים לחזק את נורמת ההרתעה, את הידע המשותף, את האמון המוגבל ואת זהויות התפקיד. גורמים אלה גם מחזקים אלה את אלה, וגם מביאים להתבססותה של הזהות המשותפת בין השחקנים. ניתן להמשיך ולחלק השערה זו לשתי תתי-השערות, שיבחנו תהליכים המתקיימים בעיקר בנדבכים השני והשלישי:

IIא. כאשר נוצר ידע משותף רב לגבי מידת הרסנות הנשק, תיטה להיווצר קהילת הרתעה חזקה

ליכולות הנשק יש תפקיד חשוב ביצירת יחסי הרתעה: הן על-ידי פיתוח איומים, והן באמצעות יצירת תגובות אפשריות לאותם איומים. הידע המשותף לגבי מידת הרסנות הנשק ויחסי הגנה התקפה, מבטא גם את יכולות הנשק וגם את הרגישות לחיי אדם. לכן למשל, כשמדובר בנשק גרעיני, קל יותר ליצור את הידע המשותף לגבי הרתעה משום שההשלכות של השימוש בו יכולות להיות ברורות. לכן גם משברים אשר בהם יש חשש גבוה להסלמה בין מעצמות גרעיניות יכולים להוות נקודת זמן חשובה, שבעקבותיה יכולות להתחזק ההבנות של הצדדים ביחס לאסטרטגיית ההרתעה. מכאן שההשערה זו מאפשרת לבחון את הרעיונות האסטרטגים השונים, את הבנייתם ואת השפעתם על זהויות השחקנים בפרט ועל קהילת ההרתעה בכלל. אחד מהרעיונות האסטרטגיים שניתן לבחון בהקשר זה הוא למשל הרעיון של מספיקות אסטרטגית.

IIב. כאשר הפיתוחים האסטרטגיים והפעילות להשגת נשק תואמים את הידע המשותף שנוצר לגבי מידת הרסנות הנשק, תיטה להיווצר קהילת הרתעה חזקה

השערה זו מצביעה על ההכרח שקיים בקהילת ההרתעה ליישם את הידע המשותף שנוצר בין השחקנים. השערה זו תאפשר להבחין בין שחקנים ש"למדו" הרתעה, ומסיבות שונות לא יישמו אותה לשחקנים שלמדו את רעיונות ההרתעה ויישמו אותם. הפיתוח והשגת הנשק מקנים למקבלי ההחלטות את הכלים להתאים את עצמם לקהילת ההרתעה ובכך לחזקה. יתר על כן, כיון שאימוץ הפרקטיקות של הרתעה גם כרוך באימוץ מבני כוח מתאימים, לגורמים בירוקרטיים תהיה השפעה אשר תביא לכך שידרש יותר זמן לשנות מבני כוח אלה. עם זאת, ביכולתם של שחקנים, בכל שלב שהוא, לבחור להשיג אמצעי לחימה ודוקטרינות שמטרתן ערעור היכולת ליישם אסטרטגיה של הרתעה.

III. בקהילות הרתעה הדדיות בהן שני הצדדים יהיו גם מרתיעים וגם מורתעים תיווצר קהילת הרתעה חזקה יותר מאשר בקהילות בהן רק צד אחד הוא המרתיע

קהילת הרתעה בעלת יחסים הדדיים – קהילות בהן שני הצדדים גם מרתיעים וגם מורתעים – צפויה להיות חזקה יותר מקהילה בעלת יחסים שאינם הדדיים, ובה רק צד אחד הוא המרתיע. הסיבה לכך טמונה באופי הידע והזהויות שעתידות להתפתח בקהילה כזו. כששני הצדדים הם גם

מרתיעים וגם מורתעים, יתפתחו ביניהם יותר תחומי ידע ויותר הבנות משותפות. בנוסף, יתפתחו ביניהם גם זהויות של תפקיד שיאפשרו לכל אחד מהם להבין טוב יותר את יריבו. כך כל שחקן יוכל לחוש טוב יותר במשמעות של להיות מרתיע, אך גם מה המשמעות של להיות מורתע. השילוב של הבנות אלה, זהויות אלה ותחושות אלה, יקלו על השחקנים להבין את התלות ההדדית שלהם בביטחון של יריבם, לפתח ביניהם זהות משותפת, ולהשיג ביטחון אונתולוגי. זאת ועוד, לאורך זמן יחסים כאלה בין הצדדים יכולים להביא לחיזוק הפרקטיקות ההדדיות ולהטמעתן.[158]

IV. קהילות ההרתעה חזקות יביאו להיעדר אלימות לאורך זמן בסכסוך בין מדינות

קהילת הרתעה יכולה להסביר את היעדר האלימות לאורך זמן. קהילת ההרתעה אומנם, אינה תנאי הכרחי להימנעות מאלימות, אולם בהיעדרה יכולים להתפתח עימותים בדרגות שונות של אלימות בין השחקנים באופן ישיר או עקיף. לאחר שקמה קהילת ההרתעה לא תהיה אלימות בין הצדדים. מטרת השערה זו היא לבחון בעיקר את התהליכים המתרחשים בנדבכים האחרונים של התפתחות קהילת ההרתעה והשפעתה של הקהילה אחרי שקמה על יחסי הצדדים.

טענתי היא, כי קיומה של הקהילה מגדיר לצדדים מהן הפרקטיקות של הימנעות מאלימות, שהם רוצים ויכולים לקיים. קהילת ההרתעה מבטאת ידע משותף והבנות של יחסי כוחות, אשר מגדירים לצדדים את הסלידה ממלחמה. בהמשך לטענה כי סלידה ממלחמה עומדת בבסיס משטר הביטחון (Jervis, 1982: 362; Stein, 1987: 67; Bar-Siman-Tov, 1995: 39), וראה גם (עברון, 1995: 77). טענתי היא שהשינוי המתרחש בקהילת ההרתעה כרוך גם בשינוי בזהויותיהם של השחקנים. גורמים אלה של זהות ושל אמון, אשר נוצרים ומתחזקים בתוך קהילת ההרתעה הופכים את הפרקטיקות הללו של הרתעה לחזקות יותר ולכן לקשות יותר לשינוי. עם זאת, הרציונל של ההשערה אינו מוגבל רק לגורמים הרעיוניים, אלא גם קשור קשר הדוק לגורמים חומריים, אשר יכולים להיות מפורשים בהתאם לרעיונות האסטרטגיים שהתפתחו בקהילה. בנוסף, השערה זו מאפשרת גם לבחון את ההבדל בין הימנעות מאלימות המבוססת על החשש מהסלמה ועל פחד מאיומי יריב (בעת משבר), לבין הרתעה המבוססת על פרקטיקות ההרתעה השונות עליהן עמדתי בפרק זה, ואשר מאפשרות להגביל מלכתחילה את חומרת המשבר.

[158] להרחבה בסוגיה זו ראה לעיל בסעיף 4.2.

7. מתודולוגיה

עקב אופיו של מחקר זה, שמטרתו להראות גם קשרים סיבתיים, גם קשרים מכוננים וגם את הקשר ביניהם, יש צורך בשילוב בין מתודות מחקריות שונות. עקב כך ועקב הדיון המוגבל הקיים בספרות במתודולוגיה קונסטרוקטיביסטית, ראה למשל ב- (Adler, 2002: 109), מצאתי לנכון להקדיש התייחסות נרחבת יחסית להיבטים אלו.[159]

היכולת לבחון את שני סוגי הגורמים הן של ה"מדוע" ושל ה"איך" (see Wendt, 1999: 84-6, 165-8) יוצרת את האתגרים המתודולוגיים המרכזיים שמחקר זה מתמודד עימם ועיקרם נוגע לצורך להראות גם את הקשרים הסיבתיים וגם את הקשרים המכוננים. במילים אחרות, אם מקובל בספרות המתודולוגית לטעון כי ביסוס הסבר מחייב - הוכחת שונות משותפת, הסרת יחסים כוזבים, ביסוס סדר זמנים, וכן פיתוח תיאוריה (נחמיאס ונחמיאס, 1998[1967]: 8-17) - הרי שמחקר קונסטרוקטיביסטי מחייב לא רק את קיומם של כל גורמים אלה[160] – אלא בנוסף הוא מחייב גם להראות את קיומם של קשרים מכוננים בין המשתנים במחקר.[161]

אולם האתגרים המתודולוגיים של מחקר זה, לא מסתכמים רק בצורך להראות קשרים סיבתיים וקשרים מכוננים. עריכת מחקר מסוג זה כרוכה בשני אתגרים נוספים: האתגר הראשון, נוגע לצורך לבחון לא רק את התפתחות הגורמים החומריים ואת התפתחות הגורמים הרעיוניים כשלעצמם, אלא גם את הקשרים ההדדיים ביניהם. האתגר השני הכרוך בעריכת מחקר זה, נובע מהצורך הקיים במחקר הקונסטרוקטיביסטי – צורך שאליו התייחס גם פאראל (Farrell) – להראות כיצד גורם (רעיוני) שלא ניתן לראותו מעצב גורם שכן ניתן לראותו (התנהגות) (Farrell, 2002: 62). אך הקושי הכרוך בצורך מחקרי זה אף גדול יותר בחקר הרתעה, שכן המטרה היא להראות כיצד גורמים שלא ניתן לראותם, מעצבים תוצאה, שגם אותה, לכאורה, ניתן לראות רק באופן חלקי – הצלחת הרתעה.

האתגרים המתודולוגיים המורכבים הללו מחייבים שימוש בשני סוגי פתרונות. האחד, שימוש במתודולוגיות שונות: עיקוב תהליך (process tracing), בחינת התפתחות שיח וכן בחינת מספר פסוקי תנאי נוגדי מציאות (counterfactuals). מתודולוגיות אלו יאפשרו לבחון את הגורמים השונים העומדים בבסיסה של קהילת ההרתעה ומעצבים אותה, וכן את הקשרים בין הגורמים

---

[159] על הצורך בשילוב של מתודות שונות בחקר היחב"ל ראה ב- (Sprinz and Wolinsky-Nahmias: 2004: 2).

[160] לדיון בקריטריונים מתודולוגיים להערכת מחקר קונסטרוקטיביסטי, ראה (Lupovici, 2007b: 6-15).

[161] השימוש במונח "משתנים", אינו מתאים באופן מלא, וזאת משום שישנם, כאמור, קשרים שאינם רק סיבתיים, אלא גם קשרים מכוננים.

השונים הללו. לצד מתודולוגיות אלה, בסוף המחקר אעשה שימוש גם במתודולוגיה של הצגת תרחישים, אשר תסייע לחדד את הטענות התיאורטיות המוצגות בו ואת השלכותיהן.

הפתרון השני לאתגרים המתודולוגיים העולים מדרישות מחקר זה, הוא להפוך את קיומה של קהילת ההרתעה לתופעה מובחנת, וזאת באמצעות שימוש בקריטריונים ברורים ומובחנים, ככל הניתן, לקיומה ולשלביה השונים. התמודדות עם סוגיה זו מהווה תרומה נוספת של המחקר למתודולוגיה של חקר ההרתעה, אשר נובעת מן הקושי הבסיסי ולפיו האינדיקציה הבולטת ביותר לכך שאסטרטגיית הצליחה, היא רק כאשר היא נכשלת ופורצת אלימות.

7.1 עיקוב תהליך

המתודולוגיה המרכזית בה ייעשה שימוש במחקר זה היא המתודה של עיקוב תהליך. מתודה זו מאפשרת לבחון את התרחשותם של תהליכים סיבתיים, שרשרת סיבתית או מכניזמים סיבתיים, המקשרים בין המשתנה הבלתי תלוי למשתנה התלוי. מתודה זו מאפשרת גם לזהות ולבחון קשרים מורכבים בין משתנים ובכלל זאת לבחון נקודות מפנה, השפעה על ציפיות ואף לבחון יחסי סוכן מבנה. מכאן שהחשיבות הרבה של השימוש במתודה זו טמונה בכך שהיא מאפשרת לבחון הן את התפתחות הגורמים החומריים והן את התפתחות הגורמים הרעיוניים (George, 1979: 46; George and Bennett, 2005: 12-3, 19-22, 206-7; Wendt, 1999: 82-3, 154-5; Ruggie, 1998: 861; Farrell, 2002: 61-2, Carlsnaes, 1992: 260, 264; Legro, 1997: 45).

עיקוב התהליך במחקר זה נבחן על בסיס המסגרת שהציע קרלסנייס לניתוח מדיניות חוץ. לפי מסגרת מחקרית זו יש להתחיל לבחון ממבנה נתון, ולחקור כל פעולה כעומדת בין שני מבנים, וכמשפיעה בעצמה על המבנה העתידי. כך הוא מתאר את המודל באופן הבא:

מבנה I ← פעולה I ← מבנה II ← פעולה II (Carlsnaes, 1992: 260, 264). דרך ראייה כזו יכולה לכלול את האינטראקציה שבין סוכן ומבנה אשר יוצרת את ה"נורמה הרציונלית".

בדומה, גם וונדט טוען שיש צורך להתחיל את המחקר במבנה ולבחון מ"למעלה למטה", ולא מ"למטה למעלה" כפי שעושים מספר אנתרופולוגים, כלכלנים ופסיכולוגים (Wendt, 1999: 372).[162] יתר על כן, כפי שטוען אדלר, כיון שקוגניציה של יחיד נוצרת יחד עם הבנות אינטרסובייקטיביות, קהילות יוצרת גשר אונתולוגי בין יחידים לבין המבנה החברתי (Adler,

[162] הצורך להתחיל ממבנה ולעבור לאחר מכן לניתוח השפעתם של יחידים מבוסס על ההכרות האונתולוגית והאפיסטמולוגית, לפיהן יחיד וסובייקט תלויים במבנה חברתי, אך הסוכנים הם שמשעתקים אותם. מכאן שדרך מחקר המבוסס על הנחות אלה מחייבת לנקוט בגישה של הוליזם מתודולוגי (methodological holism) (Adler, 2005: 5, 12; Fearon and Wendt, 2002: 57-8).

(2005: 5-6.[163] במובן הזה, בחינת הדינמיקה ההדוקה בין הסוכן והמבנה לא רק מבטאת את הקהילה, אלא שהקהילה המתבטאת בדרך זו מסייעת לבחון ולהבין את האינטראקציות הללו, ובכך מסייעת להתמודד עם "בעיית הסוכן-מבנה".[164] ההתייחסות לקהילה יוצרת לכן מסגרת מחקרית המאפשרת לדון בצורה קוהרנטית בהשפעות הדדיות אלה לאורך זמן.

עיקוב התהליך יתחקה אחר הנדבכים של התפתחות קהילת ההרתעה. חקר התפתחות נדבכים אלו תיעשה באמצעות בחינת ההשערות, ולאור מספר אינדיקטורים שיוצגו בהמשך ואשר יאפשרו לזהות את שלבי התפתחות קהילת ההרתעה ואת מרכיביה, וכן לבסס את המכניזמים – הסיבתי והמכונן – המוצעים במסגרת התיאורטית של המחקר. עם זאת, כיון שהתפתחות נורמה, זהות וקהילה כרוכים גם בהיבטים פרשניים יש צורך שהאינדיקטורים והמתודות שייעשה בהם שימוש יאפשרו גם לבחון את הקשרים המכוננים בין הגורמים היוצרים ומשמרים את קהילת ההרתעה. המתודה של בחינת שפה ושיח, תסייע בבחינת התפתחותם והשפעתם של גורמים אלו.

7.2 ניתוח שיח

החשיבות הטמונה, כאמור, בניתוח השיח למחקר זה נובעת משני מאפיינים חשובים שלו: השיח כמאפשר לשחקנים להבין את העולם החברתי בו הם נמצאים, והשיח כיוצר עולם זה (Milliken, 1999: 236). בדומה, לטענת וונדט, ישנן צורות חברתיות, אשר פעמים רבות מכוננות על-ידי מבנים דיסקורסיביים. במקרים מסויימים, מבנים אלו הם בעלי זיקה לצורות חברתיות אחרות (אדון-עבד, מרצה-סטודנט). במקרים אחרים, מבנים חברתיים רק מגדירים צורות חברתיות כמו "הפרת ברית", או "טרור", ואשר מכוננות על-ידי שיח המגדיר את גבולות הפעולה. לכן לא ניתן להתייחס לגורמים אלה כאל גורמים סיבתיים, אשר קיימים באופן עצמאי זה מזה, ואשר מתבטאים בשאלות הזוכות לתשובות האופייניות למחקרים פוזיטיביסטיים של X גורם ל- Y (Wendt, 1999: 84-5, 165-8).

ניתוח השיח מנגד מאפשר להתייחס לדרך שבה שפה משפיעה על יחסי השחקנים, אך גם לדרך שבה כל שחקן מבין ותופס את העולם. באופן זה, בחינת השיח מאפשרת לבחון ולהתחקות אחר הגורמים, אשר מכוננים את קהילת ההרתעה, ומקנים לאסטרטגיית ההרתעה את המשמעות שלה בעיני השחקנים. זאת ועוד, לטענת קורטל ודיוויס, החשיבות הרבה של ניתוח השיח לצורך בחינת ההשפעה של נורמת – סוגיה הרלוונטית גם לניתוח נורמת ההרתעה – נובעת מכך שהשיח לא רק מקדים שינויים המעידים על חוזקה, אלא גם מאפשר להבין כיצד פעולות מסויימות, אשר

---

[163] בדומה טוען אדלר, כי פרקטיקות חברתיות מסייעות לגשר בין העולם הרעיוני והעולם החומרי. לכן גם לקהילות (של פרקטיקה) יש תפקיד חשוב בכינון ההדדי של הן של הסוכנים והן של המבנה (Adler, 2005: 7, 12).

[164] לדיון בבעיית הסוכן מבנה, ראה (Wendt, 1987; Carlsnaes, 1992; Gould, 1998; Wendt, 1999: 26).

לא תואמות את הנורמה נפסלו מראש, ולכן גם אין להן ביטויים התנהגותיים שניתנים למעקב (Cortell and Davis, 2000: 71).

למרות ההבדלים בין הגישה שמציעה מיליקן לניתוח שיח, לגישה שבה אעשה שימוש במחקר זה,[165] למספר שיטות שהיא מציינת יש תרומה רבה ליכולת לבסס לא רק את קיומו של שיח מסויים, אלא גם את הדרכים שבהן השיח ומבני משמעויות שונים מתרחבים ומתפשטים (Milliken, 1999: 234). כך למשל טוען שפירו (Shapiro), כי יכול להיות מועיל לערוך גניאולוגיה לדרך בה התפתחה אמונה מסויימת, וזאת על-ידי העמדת אותה אמונה בהקשר היסטורי (Shapiro, 1989: 18). במובן זה, מטרתי המרכזית, בדומה לטענתו של קליין, אינה לבחון את השאלה האם האמונות וההבנות של השחקנים לגבי ההרתעה היו מדויקות, אלא המטרה היא בעיקר לבחון את המסלול הגינאולוגי בהם הם קיבלו את משמעותם, וכיצד משמעויות אלה עיצבו את החיים הפוליטיים (Klein, 1994: 10).

אחת מן השיטות שמציעה מיליקן לניתוח השיח היא שימוש בשיטה של ניתוח משפטים (predicate analysis). מטרת שיטה זו היא לבחון את חלקיו השונים של המשפט ובדרך זו לאתר הבחנות ביחסים (relational distinctions), אשר משמשות מסגרת להגדרת זהויות השחקנים (Milliken, 1999: 232-3). לטענת מיליקן, ניתוח משפטים הוא תהליך משולב של בחינה אמפירית ושל הפשטה. כלומר התיאוריה נבנית ממקרה אמפירי, שמשמש ליצירת הכללות, המאפשרות לחוקר שימוש במישוג תיאורטי הקודם לעריכת הניתוח האמפירי. מיליקן גם מציעה לאמת את הפרשנות על השיח עם מחקרים נוספים (דיסקורסיביים ולא דיסקורסיביים), וזאת כדי לבחון את מידת אמינות הניתוח השיח ועקביותו (Milliken, 1999: 234-5, ftn. 7 p. 249). לטענתה, לא ניתן לבחון שיח רק על-ידי התבססות על טקסט אחד, אלא יש צורך בניתוח אוסף של טקסטים של שחקנים מרכזיים שונים. לכן, וכדי להקטין את ההטיה האפשרית במחקר, סבורה מיליקן, כי כדאי לבחור טקסטים שמביעים עמדות שונות באותה סוגיה. בנוסף, סבורה מיליקן, כי כיון שיש חשיבות רבה להתמקד גם ביישום המדיניות ולא רק בדרך קביעתה, חשוב לבחון כיצד הפכו קטגוריות של השיח לקטיגוריות תפעוליות במעשים של ממשלות (Milliken, 1999: 233, 241).

כך כאמור, למרות שמטרתי אינה כפי שמציעה מיליקן להשתמש בשיטות אלה לצורך "חשיפת האמת" ולחשיפת הכוחות ההגמוניים שעיצבו את המציאות, ולמרות שיש לי מסגרת

---

[165] חשוב להדגיש, שיש צורך להתאים את שיטות המחקר שמציינת מיליקן למטרות מחקר זה. השיטות אותן היא מציעה, הן שיטות מחקר קריטיות, שבמקור מטרתן העיקרית היא לחשוף קשרים הגמוניים ולבקרם (Milliken, 1999: 230, 242-4). מנגד, מטרתי העיקרית היא לחקור את התפתחות השיח, השפעתו על השחקנים ואת הפצתו.

תיאורטית רחבה וקשיחה יותר מזו שמיליקן מציעה לפתח, שיטות אלה שמיליקן מציעה ישמשו אותי למטרות המוגבלות של זיהוי האפשרויות לפיהן המציאות הייתה יכולה להתפתח בדרך אחרת, וכי בפועל, בתקופות מסויימות, הדרך בה המציאות הובנה על-ידי השחקנים הייתה שונה. במילים אחרות, חקר השיח יאפשר עקרונית להראות, כי המציאות היתה הבנייה חברתית, וכי היו תקופות מסויימות בהן הדיסקורס ביטא פרשנות שונה של השחקנים על מצב דומה. באופן המצומצם הזה, יש דמיון בין השיטה של מחקר זה לבין השיטות שמציעה מיליקן.[166]

כאמור, את הדיסקורס אני בוחן רק לגבי הביטויים האסטרטגיים שלו. ביטויים אלו יהיו: הרסנות הנשק (ויכולותיו), הרגישות של השחקנים למחיר, יחסי הגנה-התקפה. בחינת השיח תיעשה בעיקר לגבי השיח הרשמי והפורמלי של מקבלי החלטות והניסוחים הפורמליים של הדוקטרינות לאורך התקופות, אך גם לגבי שיח רשמי פחות, ופחות פורמלי (בהתאם לנסיבות השונות) כל עוד הוא נוגע לסוגיות האסטרטגיות הללו. כך מושגים בולטים שייבחנו בהקשרים אלו יהיו השימוש וההקשר של השימוש במילה "הרתעה",[167] ובמילים נוספות אשר קושרו לאסטרטגיה של ההרתעה הדדית, כמו "רציונליות", "התאבדות" ו"(עתיד) האנושות" כמו גם לקשרים בין מושגים ומילים אלה.

המטרה בבחינה זו תהיה לבדוק האם השיח, הרשמי והלא רשמי, מבטא אימוץ של רעיונות ההרתעה. במילים אחרות, ניתוח השיח של הביטויים האסטרטגיים, לצד ניתוח ממצאי האינדיקטורים השונים: נורמת ההרתעה, זהות ההרתעה וקהילת ההרתעה יאפשרו לבחון את התפתחות הידע של השחקנים, את התפתחות הידע המשותף שנוצר ביניהם ואת הפנמתו, וכן את הציפיות המשותפות של השחקנים, ואת השפעתם של גורמים שונים כמו אמון על התפתחות הבנות אלה. בנוסף, השילוב בין ניתוח השיח לבין עיקוב התהליך יאפשר לבסס את אותו גורם של "ההקשר", אשר יאפשר לראות את השינויים בפרשנותם של השחקנים את הסביבה האסטרטגית לאורך התקופה הנבחנת במחקר, כפי שאלו יבואו לידי ביטוי גם בבחינת ההשערות המחקר.

7.3. המתודולוגיה של חקר נורמות

עקב המרכזיות של בחינת הנורמה במחקר זה, ועקב הבעיות המתודולוגיות הכרוכות בכך, יש חשיבות רבה לדון בסוגיה זו ובדרכי הפתרון האפשריים, שכן הם יכולים לסייע בפתרון בעיות מתודולוגיות נוספות במחקר.

---

[166] במונחיה של מיליקן, שיטות אלה דומות לשיטות של דה-קונסטרוקציה, שמטרתה להראות שהמציאות הייתה יכולה להיות שונה וכן שיטות של juxtaposition, ושל גניאולוגיה שמטרתן להראות שאף בפועל המציאות זכתה לעיתים לפרשנות שונה (Milliken, 1999: 242-4).

[167] כך למשל, בחינת השימוש במושג ההרתעה והדרך שבה הוא משמש בשיח האסטרטגי תהווה אינדיקציה חשובה ללמידת אסטרטגיית ההרתעה ולהפנמתה.

חקר נורמות ובחינת ההשפעה שלהן הן כמסדירות התנהגות והן כבעלות תפקיד מכונן מחייב להתמודד עם שתי בעיות מתודולוגיות מרכזיות: הבעיה הראשונה נוגעת להזנחתם של הסברים חלופיים (Legro, 1997: 33-4), והיא נוגעת במיוחד לצורך לנטרל את ההסבר של האינטרס העצמי (Goertz and Diehl, 1992: 644). הבעיה השניה כרוכה בצורך להבחין בין הנורמה לבין ההתנהגות שאותה היא אמורה להסביר, וזאת כדי להימנע מטאוטולוגיה (Goertz and Diehl, 1992: 643; Checkel, 1999: 92; Kowert and Legro, 1996: 483-92; Legro, 1997: 33-4; Finnemore and Sikkink, 1998,892; Cortell and Davis, 2000: 69-70).

לבעיות אלה הוצעו בספרות מספר פתרונות, אך חלק מהם יצרו קשיים נוספים: פתרון אחד שהוצע היה להתמקד בתגובה להפרות נורמה ולא ישירות בנורמה. במילים אחרות הוצע לבחון מה התגובה של שחקנים כלפי שחקנים אחרים שלא פועלים על-פי הנורמה. היתרון בגישה זו טמון בכך שהיא מאפשרת לעקוף את הצורך להתייחס להתנהגות השחקן באופן ישיר. עם זאת, הבעיה הכרוכה בשימוש בגישה כזו נובעת מכך שהתנהגות שלא תואמת את הנורמה אינה מעידה בהכרח על אי קיומה של הנורמה. לכן כפי שטענו קרטוצוויל וראגי, לא ניתן להפריך טענות לגבי קיומן של נורמות, כיון שהתנהגות שאינה עקבית עם הנורמה אינה אומרת שהנורמה אינה קיימת (Kratochwil and Ruggie, 1986: 767; see also Kowert and Legro, 1996: 484-5; Gelpi, 1997: 340; Wendt, 1999: 87).[168]

גישה שניה שהוצעה בכדי להתגבר על הבעיות הכרוכות בחקר נורמות מבוססת על התייחסות למה שהשחקנים אומרים. היתרון הטמון בגישה זו ברור מן הכיוון הפרשני, וזאת בעיקר משום שגישה כזו תראה את הנורמות ככלי תקשורת (communication devices). עם זאת, הבעיה הטמונה בגישה נוגעת לכך שיש קושי להפריד בין מניפולציות של שחקנים לבין תהליכי קומוניקציה אמיתיים. לכן סבורים קוארט ולאגרו, שהדרך הטובה ביותר לבחון נורמות היא לבחון גם את הרטוריקה של השחקנים וגם את דרך ההתנהגות שלהם (Kowert and Legro, 1996: 484-5; See also Kratochwil and Ruggie, 1986: 768). זהו גם הפתרון הנבחר במחקר זה, ולא רק לחקר הנורמות, אלא לחקר גורמים נוספים במחקר כמו זהות וקהילה. בדרך זו בחינת שיח לצד עיקוב תהליך יאפשרו השגת מטרה זו ויאפשרו להתמודד עם הבעיות שצוינו לעיל. הגישה של עיקוב תהליך המשמשת, כאמור, מתודה המרכזית של מחקר זה, מאפשרת לבחון את התנהגות השחקנים לאורך זמן, ועל-ידי כך להבחין בין דרגות שונות של אימוץ הנורמה ובין דרגות שונות

[168] לטענת וונדט, הסברים מכוננים נוגעים לדרך שבה סוגים חברתיים נמצאים יחד (social kinds put together) ולא ליחסים שבין משתנה בלתי תלוי ותלוי (Wendt, 1999: 87; see also Kratochwil and Ruggie, 1986: 767).

של השפעת הנורמה על ההתנהגות. עיקוב אחר התפתחות הנורמה (והתפתחות הקהילה) ייעשה באמצעות המסגרת התיאורטית המוצעת במחקר זה, ואשר משלבת בין המודל של פיינמור וסיקינק לבין המודל של אדלר וברנט. ההתבססות על מסגרת זו תאפשר להבחין בין שלבים שונים, ובכך ליצור את החלוקה הבסיסית לפרקים ולבסס את השונות המוסברת במחקר.[169]

לצורך בחינת חוזק נורמת ההרתעה אני עושה שימוש בשלושת הקריטריונים שמציע לאגרו: ספציפיות הנורמה, עמידותה (durability) וכן מידת התאמתה (concordance). באופן זה מציע לאגרו כי *ספציפיות הנורמה* תיקבע על-ידי בחינת הבנות השחקנים את הפשטות ואת הבהירות של האיסור הטמון בנורמה, כלומר עד כמה הנורמה ברורה וקלה להבנה;[170] *מידת עמידות הנורמה* תיקבע על-ידי בחינה היסטורית של האיסור הטמון בנורמה ועל-ידי בחינת הבנותיהם של השחקנים ביחס לתגובות הצפויות להפרות שלה; *מידת התאמת הנורמה* תיקבע באמצעות בחינת הרישומים ההיסטוריים הלאומיים והבין-לאומיים לגבי מידת הנכונות לקבל את הנורמה ואת הכללים הנובעים ממנה כמובנים מאליהם, או מנגד לקבלם תוך הגבלות או להתנגד אליהם. כלומר, עד כמה הכללים של הנורמה משקפים ידע אינטרסובייקטיבי, אשר בא לידי ביטוי בדיונים ובאמנות בין-לאומיות (Legro, 1997: 34-5).[171]

היתרון הטמון בקריטריונים אלה של לאגרו נובע מכך שהם מאפשרים למקד את ההבחנה בין ההתנהגות לבין הנורמה אותה היא בוחנת, והם מהווים הצגה כמעט יחידה בספרות של קריטריונים ברורים לקביעת חוזק נורמה (Legro, 1997: 34-5).[172] קריטריונים דומים מציעים קורטל ודיוויס (Cortell and Davis) לבחינת חוזק הנורמה (בולטות הנורמה), אך הם מתמקדים בעיקר ברמה הפנים-מדינתית (Cortell and Davis, 2000: 70-1; Farrell, 2002: 61).[173] עם זאת, למרות שהקריטריונים שמציגים כל החוקרים הללו מהווים נקודת פתיחה טובה לדיון, יש צורך בהתאמות נוספות הן מפני שהקריטריונים הללו מבוססים במידה רבה מדי על הספרות של

---

[169] על היכולת לבחון שונות בהשפעת הנורמה באמצעות עיקוב תהליך ראה גם ב- (Farrell, 2002: 61).

[170] בדומה, פיינמור וסיקינק מציינות, כי נורמות ברורות צפויות להיות אפקטיביות יותר לעומת נורמות מעורפלות (Finnemore and Sikkink, 1998: 906-7).

[171] על הצורך בבחינת הסכמים בין-לאומיים במסגרת ניתוח נורמות, ראה גם ב- (Checkel, 1999: 92).

[172] הטענה של פיינמור וסיקינק לגבי נקודת המפנה, אשר לאחריה הנורמה הופכת לחזקה יותר במערכת הבין-לאומית יכולה להסביר את המקור לחוזק הנורמה. לטענתן נקודת המפנה הזו אינה תלויה רק במספר המדינות, המאמצות את הנורמה, אלא בסוג המדינות העושות כן (Finnemore and Sikkink 1998: 901).

[173] קורטל ודיוויס מציעים להתייחס במיוחד לקריטריון של השיח הפוליטי הפנימי. קריטריונים נוספים שהם מציעים נוגעים לשינויים במוסדות לאומיים הבאים לידי ביטוי בחוקים, ובשגרות שלהם וכן קריטריונים הנוגעים להחלשתן של נורמות מתחרות ולמדיניות בפועל (Cortell and Davis, 2000: 70-1; see also Farrell, 2002: 61). הקושי הקיים בקריטיונים אלה טמון בכך שההבחנה בין ההתנהגות והנורמה אינה מספיק ברורה (Cortell and Davis, 2000: 70).

מוסדות,[174] והן מפני שהקריטריונים שהם מציעים לא מאפשרים לפתור את כל הבעיות המתודולוגיות הרלוונטיות.

7.4 האינדיקטורים ודרך בחינת ההשערות לגבי מרכיבי קהילת ההרתעה

קיים קושי רב בקביעת קריטריונים תקפים לערכי המשתנים שנבחרו, עקב העובדה שקיימים לא רק קשרים סיבתיים בין המשתנים, אלא גם קשרים מכוננים. הביטוי המרכזי של קושי זה הוא נוגע ליכולת להבחין בין משתנים בלתי תלויים ומשתנים תלויים המוגדרים באופן עצמאי זה מזה. לכן למשל יש קושי להבחין בין הנורמה לבין ההתנהגות אותה היא אמורה להסביר. במובן זה, ידע ורעיונות שמתפתחים ומתבססים בין השחקנים בזמן מסויים, משפיעים בעצמם על הידע של השחקנים ועל הפרקטיקות שלהם. לכן למשל, דרך בחינת חוזק נורמת ההרתעה בהשערה הראשונה כוללת חפיפה מסויימת עם 'המשתנה התלוי' של חוזק למידת ההרתעה. בדומה, הידע המשותף אליו אני מתייחס בהשערה השניה, מהווה חלק מן הגורמים המשפיעים על התפתחות ועל חוזק קהילת ההרתעה, אך הוא גם מהווה חלק מן ה"תוצאה" הבאה לידי ביטוי בחוזק הקהילה. הפתרון לאתגר זה טמון בשימוש במתודה של עיקוב תהליך באמצעותה ניתן לעשות שימוש בקריטריונים המאפשרים הצגה עצמאית של המשתנים לצד הכרה בקיומה של חפיפה מסויימת ביניהם (Lupovici, 2007b: 28-9). במילים אחרות הפתרון טמון בפשרה מסויימת על-פיה יש מחד צורך בהגדרה קשיחה ועקבית ככל הניתן, ומנגד יש צורך גם בגמישות מסויימת בחקר גורמים כמו קהילה, נורמות, זהות וידע, אשר אינם יכולים להיחקר כגורמים עצמאיים.

7.4.1 השערה ראשונה

ההשערה הראשונה קושרת, כאמור, בין השפעת נורמת ההרתעה ובין למידת רעיונות ההרתעה. הגדרת מידת חוזק הנורמה תהיה מבוססת על הקריטריונים האופרטיביים שהציע לאגרו ביחס לספציפיות, יציבות וההתאמה של הנורמה. קריטריונים אלו, שהוצגו לעיל, מהווים, כאמור, נקודת פתיחה טובה לדיון המתודולוגי בנושא, למרות שכפי שטוען לאגרו עצמו, הגישה אינה מציעה נוסחה ברורה לשאלה כיצד יש לאגד את שלושת סוגי הקריטריונים הללו, כדי לקבוע את חוזק הנורמה (Legro, 1997: 35). עם זאת, טענתי היא כי זו אינה בעיה משמעותית, מכיון שניתן להתייחס לחוזקה היחסי של הנורמה. במילים אחרות, אם לאורך זמן מתקיימים יותר ויותר קריטריונים, ניתן להציע כי יש שינוי לטובת נורמה חזקה יותר, וזאת מבלי צורך לקבוע א-פריורי מהו השילוב הנדרש בין שלושת הקריטריונים הללו. בנוסף, ניתן להשתמש בקריטריונים שמציע

[174] לטענת קורטל ודיוויס את רמת חוזק הנורמה יש לקבוע באמצעות בחינת השאלה עד כמה משקפים מוסדות את הדיסקורס הפנימי, את המדיניות ואת יעדי הנורמה (Cortell and Davis, 2000: 72).

לאגרו, לא רק ב"חתך רוחב", כפי שהוא עושה,[175] אלא גם בבחינת "חתך אורך". על-ידי כך את השונות במחקר אני יוצר לא באמצעות השוואה בין מידת ההשפעה של נורמות שונות, אלא באמצעות השוואה בין ההשפעות של נורמת ההרתעה בתקופות שונות של התפתחותה. אני מנסה להראות, כי כאשר הייתה נורמת ההרתעה חלשה יותר השפעתה על האסטרטגיות הן בארה"ב והן בבריה"מ הייתה נמוכה יותר, ולהיפך.

קריטריונים לבחינת חוזק נורמת ההרתעה:

1. ספציפיות הנורמה – ספציפיות הנורמה תיקבע על-ידי בחינת הפשטות והבהירות של הפעולות הנאסרות על-ידי הנורמה וכן הפעולות המתחייבות ממנה. ספציפיות הנורמה תיבחן בשתי צורות:

- <u>בחינת מידת הבהירות של רעיונות ההרתעה על-ידי איום, ומידת ההכוונה שלהם למדיניות</u>. לצורך זה תיבחן השאלה עד כמה ברורה המדיניות המתחייבת מן הנורמה: עד כמה היו בתקופה מסויימת רעיונות ההרתעה כלליים ומעורפלים, או לחילופין עד כמה הם היו ספציפיים וברורים ליישום אסטרטגי. באופן זה, הצגה אבסטרקטית של רעיונות ההרתעה מעידה על נורמה פחות ספציפית ופחות ברורה לעומת מצב שבו רעיונות ההרתעה זוכים לתרגום אופרטיבי למדיניות, הכולל גם התייחסות לנורמות משנה אפשריות הנגזרות ממנה: כמו אי השגת נשק הגנתי, מספיקות אסטרטגית, והתנגדות לאסטרטגיות הפוכות כמו אלה המדגישות אי פגיעות אסטרטגית, עליונות ו- war-fighting.[176]

- <u>היקף השימוש במושגי ההרתעה</u>. לצורך זה תיבחן השאלה עד כמה היה רווח השימוש במושגי ההרתעה בשיח האסטרטגי הבין-לאומי, ועד כמה היה משוכלל השימוש שנעשה בהם. כיון ששפה ושיח הם אמצעים מרכזיים ללמידה וקיומם של מושגים מהווים, כפי שטענתי לעיל, אמצעים ההופכים את תהליך הלמידה לפשוט יותר.

<u>2. מידת עמידות הנורמה</u> – לאגרו הציע, כי מידת עמידות הנורמה תיקבע על-ידי בחינה לאורך זמן של האיסור הטמון בנורמה ובהבנותיהם של השחקנים ביחס לתגובות הצפויות במקרה של הפרות שלה. אני סבור, כי ניתן להרחיב קריטריון זה כך שהוא יכלול גם את ציפיות השחקנים לגבי פעולותיהם, גם את ציפיותיהם לגבי פעולות יריביהם, וגם את ההשפעות ההדדית של ציפיות אלו. במילים אחרות, מידת עמידת הנורמה תיבחן לא רק לאור הצפוי במקרה של הפרת הנורמה, אלא גם ובעיקר ביחס לתוצאות הצפויות מהישמעות לה. הרחבת הקריטריון בדרך זו והדיון בציפיות (ההדדיות) של השחקנים, מאפשר להתמודד עם הבעיה הכרוכה בקריטריונים שהציע

---

[175] במחקרו, לאגרו עושה שימוש ב"חתך רוחב", כאשר הוא בוחן מספר נורמות ואת תרומתן היחסית להסבר התופעה הנבחנת. ראה בעיקר ב- (Legro, 1997: 38-45).

[176] חשוב להדגיש עם זאת, כי בכך שרעיונות מסויימים הופכים להיות פירוט של הנורמה, ומהווים הצגה משכוללת יותר שלה, אין בהכרח לטעון, כי רעיונות אלה בהכרח רעיונות "נכונים" יותר.

לאגרו, אשר נוטים לבחון התנהגות ישירה, ולכן מקשים לא רק לזהות את המאפיינים המכוננים של הנורמה, אלא גם מקשים ליצור את ההבחנה שבין ההתנהגות לבין הנורמה היוצרת אותה.

לאור קריטריון זה ניתן לבחון עד כמה תואמות ציפיות השחקנים בפעולותיהם להשיג ולפתח אמצעי נשק את הניסיונות ליישום אסטרטגיית ההרתעה וכן לבחון את המשמעות אותה השחקנים מייחסים לפעולות אלו. כך למשל ניתן, בין היתר, לבחון עד כמה השחקנים רואים את הצפייה להימנעות מהתבססות על נשק הגנתי ככזו התורמת ליישום אסטרטגיית ההרתעה, ועד כמה הם מצפים, כי יריביהם יראו זאת באופן דומה. בנוסף, דרך זו לניתוח מידת עמידות הנורמה מאפשרת גם לבחון את ההשפעה של ציפיות השחקנים אלו על אלו. ההתייחסות לציפיות הדדיות מדגישה גם את חשיבות בחינת הנימוקים של השחקנים לפעולותיהם בין שהם עקביים לנורמה ובין שהם לא.[177] כך למשל, שחקנים בבואם לנמק את הבחירה בשימוש באסטרטגיה של הרתעה יכולים להתייחס באופן ישיר או עקיף לרעיונות ההרתעה הקיימים במערכת הבין לאומית. בנוסף, הם יכולים להתייחס לדרך בה הם מצפים מהיריב שלהם להתנהג. בדרך זו, היריבים יכולים לשקף למעשה את הצפיות האחד של השני וליצור צפיות הדדיות לאורך זמן.[178] לידע כזה, הכרוך בהבניות שונות, לא ניתן לעשות רדוקציה ליחסים של משחק רציונלי בלבד.

3. מידת התאמת הנורמה - מידת התאמת הנורמה תיבדק באמצעות בחינת הרישומים ההיסטוריים הלאומיים והבין-לאומיים לגבי נכונות השחקנים לקבל את הנורמה ואת הכללים הנובעים ממנה ככאלה אשר מובנים מאליהם. כדי לבחון קריטריון זה ייבחנו אמנות, או הסכמים בין לאומיים ובכלל זה הדיונים והשיחות שהובילו אליהם.[179] דרך בדיקה זו תאפשר לבחון את מידת המיסוד של כללי הנורמה בשיח ובקודקס הבין-לאומי,[180] ובכך גם את המימדים הרעיוניים והמכוננים הכרוכים בנורמה, ואת השפעותיה של הנורמה ביצירת הציפיות ההדדיות.

קריטריונים לבחינת למידת נורמת ההרתעה

האינדיקציות ללמידת נורמת ההרתעה באות לידי ביטוי בדרך אימוץ רעיונות ההרתעה בחשיבה האסטרטגית. משתנה זה למעשה מאפשר לבחון את היקף וסוג הלמידה שהתרחשה: למידה

---

[177] על החשיבות הטמונה בהתייחסות לנימוקי השחקנים לפעולותיהם בחקר חוזק נורמות, ראה גם ב- (Cortell and Davis, 2000: 71).

[178] כפי שהציע לאגרו ידע זה יכול לא רק להיות ידע לגבי משמעות ההפרות של הנורמה, אלא גם ידע לגבי משמעות קיומה של הנורמה.

[179] על הצורך בניתוח טקסט (של הסכמים בין-לאומיים) לצד ניתוח דיסקורס לחקר נורמות עומד גם צ'קאל (Checkel, 1999: 92). על חשיבות ניתוח טקסט ללמידה על העדפות השחקנים, ראה (Zürn, 1997: 300-302).

[180] חשיבותו של קריטריון זה טמונה, בין היתר, בכך שנורמות יכולות לא להיות מאומצות על-ידי שחקנים, ועדיין להיות מאפיין קולקטיבי של המערכת על-ידי מיסוד של כללים, תהליכים ומוסדות. בנוסף, הנורמות יכולות להשיג בולטות בשיח הציבורי של המערכת (Jepperson, Wendt and Katzenstein, 1996: ftn. 69 p. 54-5).

מורכבת, למידה מוגבלת, אדפטציה או היעדר למידה כלל, וזאת על-פי שני המאפיינים שהוצגו בחלק התיאורטי לבחינת קיום תהליך למידה: השינוי באמונות והשינוי בהתנהגות.

בחינת השינוי באמונות תיבדק באמצעות השיח בו נוקטים השחקנים, ובמיוחד הנימוק שהשחקנים נותנים להתנהגותם ובולטות השימוש במונחי ההרתעה ובמושגים הקשורים להם בשיח האסטרטגי של כל אחד מן השחקנים. בחינת ההתנהגות תיעשה באמצעות בחינת הדוקטרינה, מידת התאמתה לרעיונות ההרתעה ובחינת השאלה האם וכיצד כוללת הדוקטרינה שימוש גם ברעיונות היכולים לעמוד בסתירה לרעיונות אסטרטגיית ההרתעה. לאור קריטריונים אלה ניתן לקבוע את הערכים הבאים:

למידה מורכבת: תהליך המבטא הפנמה מלאה של רעיונות ההרתעה והכולל הן שינוי רעיוני והן שינוי התנהגותי, ואשר כרוך גם בזניחת רעיונות מתחרים לרעיונות של הרתעה על-ידי איום.

למידה מוגבלת: תהליך המבטא הפנמה חלקית של רעיונות ההרתעה וכולל מחד אימוץ של רעיונות ההרתעה על-ידי איום, אך מנגד גם שימוש באסטרטגיות מתחרות לרעיונות אלו.[181]

אדפטציה: היעדר הפנמה של רעיונות ההרתעה, על אף אימוץ חלקי של מקצת או יותר מרעיונות אלו בדוקטרינה.[182]

אי למידה: תהליך המבטא גם היעדר הפנמה של רעיונות ההרתעה וגם יישום של דוקטרינות מתחרות לאלו של הרתעה על-ידי איום כמו war-fighting.

7.4.2 השערה שניה

ההשערה השניה קושרת, כאמור, בין תהליך הסוציאליזציה של ההרתעה לבין חוזק הקהילה.

קריטריונים לבחינת ידע משותף (השערה IIא)

במחקר זה הידע המשותף נבחן ביחס למהות השיח האסטרטגי ולגבי מידת הדמיון בין השיח האסטרטגי של השחקנים השונים. באופן זה, הדגש בבחינת הידע המשותף אינו טמון בידע של שחקן ספציפי, אלא בהבנות ובמוסכמות, אשר השחקנים יוצרים ביניהם ביחס לסוגיות האסטרטגיות המרכזיות, וביחס לשאלה עד כמה הבנות ומוסכמות אלו הן הדדיות.

בחינת השיח האסטרטגי תתמקד בנימוקים לדוקטרינה הנבחרת ובדרך השימוש שנעשית במושגים של הרתעה והמושגים הקשורים אליה שהוצגו לעיל. באמצעות ביטוים דיסקורסיביים אלו ניתן יהיה לבחון את דרך התייחסותם של השחקנים לסוגיה של הרסנות הנשק ואת משמעותה האסטרטגית עבורם. דרך זו מאפשרת להבחין בין חשיבה אסטרטגית התומכת ברעיונות של הרתעה על-ידי איום לבין חשיבה אסטרטגית השונה ממנה.

---

[181] מצב כזה יכול להתרחש כאשר קיימת למשל תרבות אסטרטגית חזקה התומכת ברעיון של war-fighting.

[182] עקרונית, אדפטציה לרעיונות ההרתעה יכולה להיגרם כתוצאה מקיומם של תמריצים שונים התומכים בשימוש ברעיונות כמו למשל תמריצים פוליטיים או כלכליים לפיתוח מערכות נשק התואמות את אסטרטגיית ההרתעה.

קריטריונים לבחינת ההתאמה בין הפיתוחים האסטרטגיים לבין הידע המשותף (השערה IIב)

הידע המשותף ביחס להרסנות הנשק, שנבחן בהשערה הקודמת, ייבחן גם ביחס ליישום האסטרטגי שלו. ביישום האסטרטגי מדובר לא רק בהכללתם של רעיונות ההרתעה על-ידי איום כחלק מהדוקטרינה הרשמית, אלא גם בנקיטת הצעדים האסטרטגים המתחייבים ממנה, ואשר כרוכים בהשגה ובפיתוח של אמצעי נשק מתאימים המאפשרים זאת.[183] לצורך מטרה זו תיבחן השאלה האם האסטרטגיה שנבחרה בתקופה מסויימת והניסיונות ליישמה תואמים את הידע המשותף של השחקנים השונים. מבחינה תיאורטית ניתן לתאר שלושה סוגי מצבים מרכזיים המתארים את הקשרים בין הידע המשותף של ההרתעה לבין ישומו:

- דמיון בין הידע המשותף של השחקנים לבין היישום האסטרטגי, כאשר הידע המשותף תואם את אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום. (מתואר במצב מס' 1 בתרשים 4).
- חוסר התאמה בין הידע המשותף לבין היישום האסטרטגי שלו (מתואר במצב מס' 2).[184]
- דמיון בין הידע המשותף לבין היישום האסטרטגי שלו, אשר שניהם אינם תואמים את אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום (מתואר במצב מס' 3) .[185]

תרשים מס' 4: הקשרים האפשריים בין הידע המשותף של הרתעה לבין ישומו

	קיים ידע משותף של הרתעה	אין ידע משותף של הרתעה
יש יישום של רעיונות הרתעה	**1**	**2**
אין יישום של רעיונות ההרתעה	**2**	**3**

קריטריונים לבחינת חוזק קהילת ההרתעה (השערות IIא, IIב, III, IV).

על אף, שהקריטריונים שהוצעו עד כה לבחינת קיום הנורמה והידע המשותף מהווים חלק מן הקריטריונים המבטאים קיומה או היעדרה של קהילת הרתעה, יש צורך לבחון גורמים נוספים. בפרק התיאורטי הצעתי, כאמור, שלושה גורמים מרכזיים הקובעים את קיומה ואת חוזקה של קהילת ההרתעה המבוססים על טענותיו של פופלין: הידע (המשותף) שעליו מבוססת קהילת ההרתעה, האינטראקציות בין השחקנים וכן סטטוס היחסים בין השחקנים, גורם אשר מבטא את זהותם. שלושת גורמים אלו מהווים תנאים הכרחיים לקיומה של קהילת ההרתעה. עם זאת,

[183] במובן הזה תיתכן חפיפה מסויימת בין יישום הידע המשותף לבין למידה מורכבת של רעיונות ההרתעה.
[184] למען הפשטות, אפשרות זו מאגדת שני מצבים אפשריים בהם תיתכן חוסר חפיפה בין הידע המשותף לבין היישום האסטרטגי: המצב האחד הוא מצב בו הידע המשותף תואם את האסטרטגיה של ההרתעה על-ידי איום, אך היישום האסטרטגי אינו תואם אותו. במצב השני מיושמת אסטרטגיה של הרתעה למרות היעדר ידע משותף בנושא.
[185] אפשרות זו גם מאגדת מספר מצבים אפשריים: ראשית, יתכן מצב בו רק צד אחד מיישם את הידע המשותף. מצב אחר הוא מצב שבו כל השחקנים אינם מיישמים את הידע המשותף.

סטטוס השחקנים, אשר בוחן את עומק הזהות ועת סוגי הזהות מהווה לא רק תנאי הכרחי לקיומה של הקהילה, אלא הוא גם מאפשר להבחין בין רמות חוזק שונות שלה.

סטטוס היחסים - סטטוס היחסים בין השחקנים בא לידי ביטוי בסוגיות שונות הנוגעות לזהותם. הסטטוס יכול לקבל שלושה סוגי ערכים: אי קיומו של סטטוס של הרתעה כך שאף שחקן אינו בעל זהות מרתיעה, ואף שחקן גם אינו בעל זהות מורתעת. במצב זה כמובן אין קהילת הרתעה. סוג סטטוס אחר, הוא קיומן של זהויות של תפקיד, באופן שבו יש שחקן אחד לפחות בעל זהות מרתיעה, ולפחות שחקן אחד בעל זהות מורתעת. זהו תנאי סף לקיומה של קהילה, אם כי ייתכן מצב, כמו למשל בקהילות הרתעה הדדיות, בהן לשני השחקנים גם זהות תפקיד של שחקן מרתיע וגם של שחקן מורתע. סוג הסטטוס השלישי שיכול להתקיים בקהילת ההרתעה הוא זהות משותפת של הרתעה, המבטאת קיומה של קהילת הרתעה חזקה בה הצדדים חולקים את ההבנה העמוקה כי ביטחונם תלוי זה בזה.

הבחינה בפועל של זהויות השחקנים תיעשה באמצעות בחינת השיח. בחינה כזו של השיח תסייע גם לבחון את האמון המוגבל הנחוץ לקיומה של קהילת ההרתעה. זהות התפקיד של ההרתעה תיבדק באמצעות בחינת דרך ההתייחסות של השחקן לעצמו ול"תפקיד(ים)" שהוא ממלא וכן באמצעות בחינת התייחסותו ל"תפקיד(ים)" שממלא יריבו.[186] כך השאלה תהיה האם כל אחד מן השחקנים מתייחס בשיח לפעולותיו כפעולות של הרתעה, ו/או של מורתעות. בנוסף, השאלה היא האם כל שחקן מתייחס בשיח לפעולותיו של יריבו כפעולות של הרתעה ו/או של מורתעות. ניתן יהיה להתייחס לקיומן של זהויות תפקיד של הרתעה ושל זהות מורתעת, רק אם בשיח של שני הצדדים הדברים משתקפים. כלומר, לפחות שחקן אחד מרתיע מכיר בכך שזהו תפקידו, ומתייחס לכך שיריבו מורתע. ומנגד יריבו מכיר בהתאם בשיח שלו שהוא מורתע ויריבו מרתיע. במלותיו של וונדט, גישה כזו מבטאת את הרעיון לפיו שחקנים רואים את עצמם כשיקוף של הדרך בה הם חושבים שאחרים רואים או מתארים אותם (Wendt, 1999: 327). על כן, הכרחי ששני הצדדים יכירו וישקפו את הזהות ולא רק שחקן אחד.

אינטראקציות של הרתעה – קיומה של קהילת הרתעה מחייב בראש ובראשונה קיומו של סכסוך בין הצדדים. בנוסף, כדי שניתן יהיה לטעון כי קיימות אינטראקציות המאפיינות קהילת הרתעה יש צורך בפיתוח אמצעי נשק התואמים את הידע המשותף, כפי שאלו הוצגו בהשערה IIב, וכן בקיומם של יחסי איום, שייבחנו באמצעות השיח של השחקנים ובאמצעות בחינת ההתנהגות

[186] קריטריון זה חופף, אך לא באופן מלא לקריטריון שהוצג לעיל של נימוק ההתנהגות, שבא לבחון את מידת למידת רעיונות ההרתעה.

האסטרטגית שלהם. בנוסף, אינטראקציות המאפיינות קהילת התרעה, תלויות גם באינטראקציות המבטאות אמון, אשר נבחנות, כאמור, כבר ביחס לסטטוס השחקנים.

7.4.3 השערה שלישית

ההשערה השלישית קושרת, כאמור, בין ההדדיות באיומים המופעלים בקהילת ההרתעה לבין חוזקה. קהילת הרתעה תהיה הדדית, כאשר האיומים מופעלים על-ידי שני יריבים, ופחות הדדית ככל שצד אחד בה הוא המרכזי בהפעלת האיום המרתיע. באופן זה, ניתן להשוות בין דרכי הפעלת האיומים בקהילת ההרתעה ולראות האם אחד מן השחקנים יותר דומיננטי מן האחר(ים) בהפעלתם. כדי להגדיל את יכולת הבחינה של השפעת משתנה זה שאלת ההדדיות ביחסים תיבחן לא רק כאשר לכאורה קיימת קהילת ההרתעה, אלא גם לפני שנוצרה קהילה כזו. במילים אחרות, מידת ההדדיות של האיומים יכולה להיבחן ביחס לקהילה קיימת, אך גם לגבי מצב בו ישנם איומים (הדדיים או לא הדדים) ואין קהילת הרתעה.

הבחינה בפועל של האיומים תיעשה על-ידי בחינת השיח האסטרטגי ובחינת ההתנהגות האסטרטגית של השחקנים. באופן זה, קיימת חפיפה חלקית בין דרך בחינת הדדיות הקהילה לבין דרך בחינת המשתנה של ה"אינטראקציות של ההרתעה".

7.3.4 השערה רביעית

ההשערה הרביעית בוחנת, כאמור, את הקשר שבין קיום קהילת ההרתעה לבין המשתנה של היעדר האלימות לאורך זמן. כדי לבדוק את ערכי משתנה זה יש להתייחס הן למידת האלימות הקיימת ביחסי הצדדים הנדונים, והן למשכן של פרקטיקות אלה. על הצורך להבחין בין רמות שונות של שימוש באלימות בהקשר של מידת הצלחת הפעלת אסטרטגיית ההרתעה, עמדו גורג' וסמוק כבר בשנות ה- 70. לטענתם, הבחנה כזו מסייעת לפרק את "ההרתעה" לסדרה מובחנת יותר של פעולות. לכן הם הציעו להבחין בין שלוש צורות של כישלון הרתעה על-פי סוג הסיכונים שהמאתגר נוטל על עצמו הנוגעות לרמות שונות של אלימות: הצבת עובדה מוגמרת (a fait accompli) לפני שתתאפשר תגובת נגד,[187] פעולת גישוש מוגבלת,[188] וכן הפעלת לחץ מוגבל[189] (George and Smoke, 1974: 516-7, 534-47).

---

[187] הצבת עובדה מוגמרת היא האפשרות המסוכנת פחות מבחינת המאתגר. אפשרות זו באה לידי ביטוי כאשר המאתגר אינו סבור, שקיימת מחוייבות של המגן לפעול להגנה, כמו למשל במלחמת קוריאה ובמשבר קובה עד לשלב של האיומים של קנדי בספטמבר 1962 (George and Smoke, 1974: 538).

[188] פעולת הגישוש מבטאת מידה גבוהה יותר של סיכון הנוטל על עצמו המתאגר, והיא נוגעת למצבים בהם המתאגר מאמין כי המחוייבות של המגן אינה ברורה, והוא מבקש לעשות פעולה מוגבלת על מנת להבהיר לעצמו את מחוייבויות המגן כמו למשל במשבר ברלין 1961 (George and Smoke, 1974: 540, 542).

[189] הפעלת לחץ מוגבל מבטאת מצב בו המחוייבות של המגן ברורה, אך היא "רכה" והמאתגר סבור שהוא יכול ליטול סיכון מחושב, כמו למשל בשלב הראשון של משבר ברלין השני (משנת 1958), וכן בשלב השני של משבר קובה לאחר איומיו של קנדי מספטמבר 1962 (George and Smoke, 1974: 543-7).

על בסיס הבחנות אלו ניתן להציע חלוקה לערכי המשתנה המותאמים למחקר זה הבוחן היקף אלימות בין מעצמות.[190] כך בצד אחד של הסקאלה ייקבע הערך של היעדר מוחלט של אלימות. בצד השני של הסקאלה ייקבע הערך של אלימות ישירה בין השחקנים בקנה מידה רחב. בתווך ייקבעו שלושת המצבים אליהם התייחסו גורג' וסמוק, אשר יבטאו מידה מוגבלת של אלימות, ובמסגרתם ניתן יהיה להתייחס גם למצב של אלימות בין מעצמה לבין קליינט של מעצמה יריבה.[191] חשוב לציין, כי הצורך בהתייחסות עקבית לאלימות (ובכלל זה לאלימות ברמה "אסטרטגית") בין מעצמות, הצורך להתייחס למצבי הקיצון החשובים של היעדר מוחלט של אלימות ושל קיום אלימות ישירה, והחשש שחלוקה לקטגוריות רבות מדי עלולה לפגוע במיקוד של המחקר, הובילה להאחדה של המצבים השונים שמבטאים אלימות מוגבלת, וזאת על אף ההבדלים ביניהם.

בחינת היקף האלימות בתקופה של עשור לפחות, תאפשר לבחון את המשתנה של הימנעות מאלימות, ולקבוע האם יש או אין הימנעות מאלימות לאורך זמן.

7.5 פסוקי תנאי

אמצעי מתודולוגי נוסף בו יעשה שימוש הוא בחינת פסוקי תנאי נוגדי מציאות. פסוקי תנאי אלה מבוססים על בחינת אירועים שלא התרחשו. עיקר השימוש בהם נועד לבדיקת תיאוריות,[192] ולא רק לצורך הגדלת מספר התצפיות במחקר וכמקור ליצירת השוואה כשאין מספיק מקרים (Tetlock and Belkin, 1996: 4; Fearon, 1991: 169; George and Bennett, 2005: 167-71, 176-7, 189, 212).[193]

יתרון חשוב הטמון בשימוש בפסוקי התנאי נוגע לכך שהם יכולים לסייע בבחינת קשרים מכוננים וקשרים הדדים בין משתנים, בנוסף לחיזוק הסברים סיבתיים (לינאריים) (Wendt, 1999: 88; George and Bennett, 2005: 210-5).[194] לטענת וונדט, כיון שישנן תופעות חברתיות, אשר תלויות בקיומן של צורות חברתיות אחרות, תופעות אלה יכולות לעמוד בקריטריונים של

---

[190] כיון שאופי פעולות האלימות יכולות להשתנות בין סוגי שחקנים שונים, הקריטריונים המוצעים כאן מתאימים לאלימות של מעצמות.

[191] בנושא יחסי פטרון-קליינט, ראה (Shoemaker and Spanier, 1984: 10-25; Bar-Siman-Tov, 1987: 1-26).

[192] לטענת גורג' ובננט, ניתן לשלב את פסוקי התנאי עם טיעונים תיאורטיים ברמות שונות: באופן זה, פסוקי תנאי יכולים להיות א-תיאורטיים ובכך להצביע על קשרים סיבתיים אפשריים, הם יכולים לכלול שילוב של חלק מן הטיעונים התיאורטיים, וכן הם גם יכולים להיות משולבים באופן מלא עם הניתוח התיאורטי (George and Bennett, 2005: 210-5).

[193] בניגוד לטענתו של פארון (Fearon), כי פסוקי התנאי יכולים לשמש אמצעי להגדלת מספר מקרי הבוחן במחקר (Fearon, 1991: 171), סבור ואן-אוורה (Van Evera), כי פסוקי תנאי אינם יכולים לשמש למטרה זו, מכיוון שהם אינם דאטה (data) (Van Evera, 1997: 48).

[194] לטענת גורג' ובננט, פסוקי התנאי נבדלים ביניהם גם במידת המורכבות שלהם: הם יכולים לבחון קשרים פשוטים ובמסגרת זו להציג קשר לינארי, ומנגד הם יכולים לכלול מספר משתנים וגם לבחון קשרים מורכבים ואינטראקציות בין משתנים (George and Bennett, 2005: 210-5).

פסוקי תנאי, למרות שהם אינן יכולות לעמוד בקריטריונים הקשיחים של סיבתיות. זאת לטענת וונדט, משום שקריטריונים אלה אינם קיימים באופן עצמאי המנותק מן התופעה המוסברת. כך למשל לא יכול להיות עבד ללא אדון, או טרור ללא דיסקורס של ביטחון לאומי המגדיר אותו ככזה (Wendt, 1999: 88). המסקנות העולות מטענות אלו למחקר הן כפולות: ראשית, הן מצביעות על האפשרות להשתמש בפסוקי התנאי לצורך בדיקת קשרים מכוננים במחקר, אשר נוגעים לקיומן של הבניות חברתיות, נורמות וזהויות השחקנים, גורמים אשר מעצבים באופן הדדי אחד את השני (למשל שחקן מרתיע/שחקן מורתע).[195] שנית, טענות אלה של וונדט, מחזקות גם את הצורך לשלב את חקר פסוקי תנאי עם מתודות נוספות כמו למשל עיקוב תהליך, שילוב אשר יסייע לחקור את הקשרים בין המשתנים (הסיבתיים והמכוננים).[196]

בכדי לבסס ולחזק את הקשר בין קהילת ההרתעה לבין ההימנעות מהאלימות, אבחן את שני פסוקי התנאי הבאים:[197] בראשון, אנסה להראות כי במשברים שהתרחשו בין ארצות הברית וברית המועצות, קהילת ההרתעה הייתה חלשה ומוגבלת, ולו הייתה קהילת ההרתעה חזקה יותר, הסלמת המשבר הייתה יכולה להימנע כמו למשל במשבר קובה.[198] בעזרת פסוק התנאי השני, אנסה להראות כי את ההימנעות מאלימות בין הצדדים ניתן להסביר על-ידי קהילת ההרתעה. כך אראה כי משברים מאוחרים יותר מותנו וללא קיומה של הקהילה הם היו הופכים לחריפים יותר.

סוג נוסף של פסוקי תנאי נוגע לצורך בהתמודדות עם הסברים אלטרנטיביים. לצורך זה הציעו גורג' ובננט לפתח פסוק תנאי שיהיה נכון רק לגבי ההסבר המוצע במחקר ולא לגבי ההסברים המתחרים לו (George and Bennett, 2005: 219). לכן עקב הקושי הכרוך בהצגה ובביסוס של הסבר רעיוני כמו זה המוצע במחקר, אני בוחן פסוק תנאי נוסף אשר יאפשר להתמודד עם ההסבר הריאליסטי הקלאסי לפיו אסטרטגיית ההרתעה היא מובנת מאליה ונובעת רק מקיומה של עוצמה או לכל היותר מקיומן של תפיסות לגבי עוצמת היריב ונכונותו להפעילה. על-פי הפסוק ללא קיומם של תהליכי למידה והבנייה חברתית לא יכלו רעיונות ההרתעה ואסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום להתפתח כפי שהתפתחו, ולא להשפיע על התנהגות השחקנים.

---

[195] בדומה טוענת מיליקן, כי פסוקי תנאי יכולים לחזק הסברים המבוססים על ניתוח שיח (Milliken, 1999: 237).

[196] לשילוב בין מתודות של עיקוב תהליך ופסוקי תנאי ראה (Haas and Haas, 2002: 588 ft. 26, 595 ft. 35).

[197] למרות שקשה יהיה למצוא החלטה מפורשת של מדינה לאמץ מדיניות מורתעת או מרתיעה ומכיוון שיש קושי להציג פסוק תנאי נוגד מציאות לאירוע שלא התרחש כמו הימנעות מאלימות, נעשו ניסיונות דומים. כך למשל נבדקו הגורמים לאי התרחשותה של מלחמת עולם שלישית בין המעצמות במהלך המלחמה הקרה (Mueller, 1988).

[198] פסוקי תנאי דומים מוצעים על ידי ליבו (Lebow) לגבי כשלון ההרתעה הבריטי-צרפתי במלחה"מ ה-2 ולגבי משבר הטילים בקובה (Lebow, 2001: 2-3,7-8).

7.6 הצגת תרחישים

מעבר לשימוש במתודולוגיות שנמנו עד כה, אעשה שימוש גם בשיטה של הצגת תרחישים. מתודה זו תסייע למקד את הדיון בהשלכות המחקר. מטרת מתודה זו על-פי ברנסטיין ואחרים (Bernstein et al.), היא לסייע בזיהוי הכוחות המרכזיים, שניתן בעזרתם להציג שרשרת אפשרית של התרחשויות עתידיות. כך התייחסו חוקרים אלה, בין היתר, לצורך לדון ב"עלילת התרחיש", בהשלכותיו, והם הדגישו את החשיבות שבהצעת אינדיקטורים מוקדמים לזיהוי התממשותו (Bernstein et al., 2000: 53-9; see also Neumann and Overland, 2004). לטענתם, שימוש בכלים אלו מאפשר התייחסות לעתיד, התייחסות שחשובה לטענתם במחקר של מדעי החברה – וזאת מבלי להיצמד למסגרת הנוקשה של סיבה ותוצאה הנגזרת "מיישום מוטעה של תיאוריות פיסקליות במדעי החברה" (Bernstein et al., 2000: 50-3). תרחיש קצר כזה אציע בחלקו האחרון של המחקר ביחס למשמעות הטענות המוצעות בו ביחס ליכולת להרתיע ארגוני טרור.

לבחינת תרחישים יש יתרון מוסף במחקר מסוג זה, שכן הם מאפשרים לקשר בצורה טובה בין העבר ובין העתיד. כפי שטענו ניומן ואוברלנד (Neumann and Overland),

"[t]he past is also constructed on the basis of different perspectives in the present, and must in principle be subjected to continuous reconstruction and discussion (Neumann and Overland, 2004: 268-9).

בדרך זו חקר נורמת ההרתעה, והתפתחות קהילת ההרתעה, אשר מדגישות את המימד ההבנייתי וההיסטורי של התהליך, מאפשרות לגזור תובנות חשובות לגבי ההשפעה של התפתחויות רעיוניות אלה אל מול מציאות בה עולים סוגי איום חדשים.

פרק שני – התנאים המזרזים בהתפתחות קהילת ההרתעה: תחילת למידת אסטרטגיית ההרתעה בארה"ב 1950-1958

1. מבוא

בפרק אמפירי ראשון זה פרק זה אבחן את הנדבך הראשון בהתפתחות קהילת ההרתעה ואת השלב הראשון בהתפתחות נורמת ההרתעה בארה"ב הברית בין השנים 1950-1958.[1] בחינת גורמים אלה תאפשר להסביר כיצד ומדוע החלו להתפתח ולהשפיע בארצות הברית ספרות ההרתעה ואסטרטגיית ההרתעה[2] בשנים הראשונות של המלחמה הקרה, וכיצד קרה שאסטרטגיה זו זכתה למידה הולכת וגוברת של משיכה מצד מקבלי החלטות. כפי שהדברים באו לידי ביטוי בדוח ה- NSC-68 ובמלחמת קוריאה, תהליכים אלו של אימוץ אסטרטגיית ההרתעה בארצות הברית, בתקופה זו של המלחמה הקרה, היו מוגבלים ביותר ובכך מדגימים מחד את התחלת החשיבה וההשפעה של רעיונות ההרתעה, ומנגד את אי התגבשותם של רעיונות אלו לאסטרטגיה ברורה ועקבית. במילים אחרות, הממצאים העולים מפרק זה מחזקים את הטענה, כי בשנות ה-50 נורמת ההרתעה וההשפעה של רעיונות ההרתעה על המדיניות האמריקאית היו מוגבלים ביותר. בשונה מרוב הפרקים במחקר זה, הפרק הנוכחי דן בתהליכים ממושכים המתרחשים לאורך כמעט עשור ובעיקר בארצות הברית, וממשיכים עקב אופים להשפיע על אימוץ אסטרטגיית ההרתעה גם בתקופות מאוחרות יותר.

במונחים של המסגרת התיאורטית, פרק זה בוחן את שלב התנאים המזרזים להיווצרות קהילת הרתעה ולאחר מכן את שלב עליית הנורמה. בפרק זה אני מראה, כי איומים ושינויים טכנולוגיים שנוצרו בעקבות התפתחות הנשק הגרעיני והמלחמה הקרה בין המעצמות בשילוב עם של מספר גורמים נוספים היוו את התנאים המזרזים להיווצרות קהילת ההרתעה. תנאים מזרזים אלו הניעו תהליך של העברת ידע אל המנהיגות הפוליטית, וסייעו לתחילת התפתחות נורמת ההרתעה. בדרך זו מדגים הפרק את תהליכי הלמידה והצורך בהתגברות על החסמים שהיו נתונים

---

[1] החשיבות הטמונה בבחינת התפתחות רעיונות ההרתעה כבר מראשית שנות ה- 50, ועל אף טענות כי הדיון האסטרטגי המודרני מתפתח רק מאמצע שנות ה- 50 (Booth, 1975a: 35), נובע משתי סיבות מרכזיות: ראשית, קיים ויכוח לגבי עיתוי ההשפעה של ספרות ההרתעה על המנהיגות הפוליטית. שנית ויותר חשוב, הגורמים המשפיעים על התפתחות ספרות ההרתעה ואסטרטגיית ההרתעה הם גורמים תהליכיים המחייבים בחינה מעמיקה לאורך זמן.

[2] החשיבות לעריכת דיון הן באסטרטגיית ההרתעה והן בספרות ההרתעה טמון בכך, שאלו הם שני זרמים משלימים בכתיבה בנושא זה, על-אף הקושי להבחין ביניהם בצורה ברורה. ניסיון להגדיר כתיבה אסטרטגית ככתיבה שנעשית על-ידי עובדי הממשל ואת ספרות ההרתעה ככתיבה שנעשית על-ידי חוקרים באקדמיה נתקל במספר קשיים לא רק כיון שהייתה השפעה הדדית לרעיונות שהתפתחו בכתיבה האסטרטגית של הרתעה על הכתיבה של ספרות ההרתעה ולהיפך, אלא כיון שהיה גם מעבר תפקידים של חוקרים מהממשל לאקדמיה ולהיפך. בות' (Booth) מאפיין את אב הטיפוס של האסטרטג הגרעיני: כאזרח (ולא איש צבא) אמריקאי, הפועל לרוב מאוניברסיטה או ממכון מחקר חשוב, ועם זאת נע באופן חופשי בין מכוני המחקר לממשל (Booth, 1975a: 36). במובן זה ההבדל המרכזי בין הזרמים טמון במידת הסודיות של הכתיבה. אולם כיום הבדל זה הופך לפחות משמעותי עם פתיחתם של ארכיונים.

על למידת רעיונות ההרתעה בתקופה זו. תרשים מס׳ 5 מסייע למקם את מטרות הדיון בפרק זה ביחס לתהליך הכולל של התפתחות קהילת ההרתעה.

תרשים מס׳ 5 - הנדבך הראשון בהתפתחות קהילת ההרתעה

2. התפתחות קהילת ההרתעה – תנאים מזרזים: פרוץ המלחמה הקרה והנשק הגרעיני

התחקות אחר התנאים המזרזים להתפתחות קהילת ההרתעה בין המעצמות, מגלה תמונה מורכבת של מספר גורמי השפעה, אשר ניתן לסווגם למספר קטגוריות. גורמי השפעה מערכתיים: השינויים הטכנולוגיים והתפתחות המלחמה הקרה; גורמי השפעה פנימיים בארה״ב: פוליטיקה ארגונית, המשטר הדמוקרטי-ליברלי, תרבות אסטרטגית; וכן גורמי השפעה הנובעים מהתפתחויות תיאורטיות ואינטלקטואליות: התפתחות תיאוריות ההרתעה, ההשפעות הגוברות של תיאוריות רציונליות בתחומים שונים, והשפעתם של אינטלקטואלים מסוימים. את גורמי השפעה אלו ניתן להמשיך ולחלק גם לגורמים חומריים וגורמים רעיוניים. כך, התפתחות רעיון ואסטרטגיית ההרתעה התאפשרו לא רק בעקבות השפעתם של כל אחד מסוגי הגורמים הללו כשלעצמו, אלא גם בעקבות ההשפעות ההדדיות שהיו בין הגורמים החומריים לגורמים

הרעיוניים. האינטראקציה בין גורמים אלו מאפשרת להסביר את היווצרות התנאים הראשוניים המהווים חלק מן הנדבך הראשון בהתפתחות קהילת ההרתעה. גורמים אלה, הפכו בידי סוכנים לאמצעי השפעה על המנהיגות הפוליטית בפעולותיהם להביא לאימוץ אסטרטגיית ההרתעה, ניסיונות אשר מבטאים בכך את השלב הראשון בהתפתחות נורמת ההרתעה.

החשיבות הטמונה בניסיונות השפעה של סוכנים אלה על המנהיגות הפוליטית – ניסיונות אשר עומדים בבסיסם של תהליכי התפתחות נורמת ההרתעה – טמונים בכך שהם מדגישים את חוסר הדטרמיניסטיות שלהם, ומכאן שהם גם מצביעים על החשיבות שבשימוש גם בכלים פרשניים כדי להסבירם. במילים אחרות, אסטרטגיית ההרתעה על-ידי מניעה היוותה את אחד מן הפתרונות האפשריים לאיומים שיצר הנשק הגרעיני במלחמה הקרה. עם זאת, אסטרטגיה זו אינה כמובן הפתרון היחידי האפשרי לאיומים אלה, ואימוצו של רעיון זה היה תלוי בתהליכי למידה, שכנוע ובהתגברות על חסמים פוליטיים ובירוקרטיים. במובן זה, כפי שטוען דיקסון (Dickson), החוקרים והאינטלקטואלים שפיתחו את רעיונות ההרתעה קישרו בין הידע התיאורטי, לבין הרקע האסטרטגי והאינטלקטואלי, והם סיפקו תשובות לשאלות במדיניות חוץ שנוצרו בעקבות התפתחויות שארעו עם תחילת המלחמה הקרה ופיתוח הנשק הגרעיני (Dickson, 1971: 31).

2.1 השפעת פרוץ המלחמה הקרה על התפתחות ההרתעה

קשה לדמיין את התפתחות תיאוריית ההרתעה, ואת המהירות שבה היא התפתחה לולא המלחמה הקרה. המלחמה הקרה סיפקה הקשר של יריב שנתפס כתוקפני ביותר, ובדרך זו היא יצרה את המסגרת המושגית ליחסי המעצמות לאורך ארבעה עשורים ובכך היוותה נקודת פתיחה לתיאורית ההרתעה (Schaub, 2002: 8). מבלי לדון באופן מעמיק בסיבות לפרוץ המלחמה הקרה ולהיסטוריוגרפיה בנושא,[3] יש חשיבות רבה לידע של המעצמות האחת על השנייה בשעה שהתקבלו ההחלטות הקריטיות לגבי התפתחות המלחמה הקרה (Kratochwil, 1978: 70), ובמיוחד יש חשיבות רבה לתהליכים הפנימיים שהתחוללו בארה"ב בתקופה זו.

כלי המדיניות המרכזי שהוצע בארה"ב להתמודדות עם המלחמה הקרה ועם האיום הסובייטי היה מדיניות הבלימה. מדיניות זו הוצגה על-ידי ממשל טרומן, וזכתה במהרה למעמד של דוקטרינה. התימות המרכזיות של גישה זו פורסמו לציבור כבר בשנת 1947 במאמרו של קאנן בכתב העת Foreign Affairs תחת השם "Mr. X" (Kratochwil, 1978: 133,135). לטענת הוגאן

[3] לסקירה כללית של הגורמים לפרוץ המלחמה הקרה וההיסטוריוגרפיה בנושא ראה ב- (Campbell, 1992: 19-21; George, 1994: 83-6; Brune, 1996; Hogan, 1998: 10-21; Gaddis, 1998: 15-34).

(Hogan), הישגו הגדול של קאנן לא היה בהתוויית מדיניות הבלימה, כמו שהיה בניסוח אינטליגנטי של מדיניות שכבר התגלתה (Hogan, 1998: 10).

אסטרטגיית ההרתעה הייתה הדרך ליישום של מדיניות הבלימה. הטענה המקובלת הייתה, שלאור מטרות ההתפשטות של בריה"מ, האיומים על אירופה ועקב חוסר היעילות שבשימוש באמצעי שכנוע ובתמריצים ביחסים עמה, יש לנקוט כנגד בריה"מ במדיניות של בלימה, אשר חייבת להתבסס על הרתעה (Buzan, 1987: 147; Schaub, 2002: 9).

ראשיתם של התנאים שיצרו את הצורך האמריקאי לפתח מדיניות של בלימה והרתעה נוגעים למספר תהליכים שהחלו כבר עם סיום מלחמת העולם השניה. תהליכים אלה הובילו את האמריקאים לקבל כמובנת מאליה את השאיפה הסובייטית להתרחב: הניסיון בהתמודדות עם גרמניה הנאצית,[4] האכזבה מחוסר הנכונות לשיתוף פעולה של הסובייטים בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, וכן הערכות שונות לגבי ברית המועצות, וביניהן אותן ההערכות של קאנן עצמו (Gaddis, 1982: 13-24, 303-4 as quoted in Schaub, 2002: 7-8; Rosenberg, 1984: 121).[5]

קבלת ההנחה בדבר הכוונות התוקפניות של בריה"מ הביאה, לטענת וולט, לכך שתשומת לב רבה הוקדשה לפיתוח אסטרטגיית ההרתעה ולא לאימות ההנחות או ההסברים שיצרו מלכתחילה צורך זה (Walt, 1991: 215).[6] לכן גם ראיית הסכסוך בין המעצמות כאינטנסיבי, הובילה לדומיננטיות של חשיבה במונחים של הרתעה מיידית. באופן זה, החשיבה האסטרטגית שהתייחסה לאפשרויות של ה"תרחיש הגרוע ביותר" לא אפשרה לעסוק בהרתעה כללית. התייחסות כזו, שהוגבלה לסוגיות של הרתעה מיידית בלבד, אפשרה לדון בהרתעה כאמצעי קריטי למניעת אלימות, אך היא אפשרה גם להתעלם מהשאלות לגבי המוטיבציות לעימות כזה, והיא אפשרה לקחת כמובן מאליו את קיומו של עימות כה אינטנסיבי (Morgan, 2003: 10). בנוסף לכך, אסטרטגיית ההרתעה היוותה לא רק פתרון לבעיה שנוצרה כנגד אויב תוקפן, אלא היא גם אפשרה לחזק את הנחות המלחמה הקרה, ובכך אפשרה לאורך זמן להצדיק את המשכה. בהקשר זה טוענת למשל קואן (Cohn), כי כיון שלא ניתן היה לדעת את הכוונות הסובייטיות היה צריך להתכונן לתרחיש הגרוע ביותר. לטענתה, דרך חשיבה זו הובילה לבעיה ולפיה "אנחנו מבססים

---

[4] הניסיון בהתמודדות עם גרמניה הנאצית הוביל למסקנות עגומות לגבי מדיניות הפיוס (Williams, 1975a: 68), וכן למסקנות לגבי משמעות הנחישות בהפעלת אמצעי כפייה כנגד איומים (Schaub, 2002: 6).

[5] לסקירה טובה של מקורות העוסקים בהערכות האמריקאיות ביחס לסובייטים, ראה (Rosenberg, 1984: 121 ft.21)..

[6] חשוב לציין כי מעבר ליצירת המסגרת האסטרטגית של היחסים בין המעצמות הייתה למלחמה הקרה השפעה נוספת על התפתחות ההרתעה. השפעה זו התבטאה בהספקת בסיס היסטורי ומחקרי רחב יותר על יחסי המעצמות, כדי ללמוד ממנו (Jervis, 1987: 71, 73).

את התכנון שלנו על 'התרחיש הגרוע ביותר', ואז אנחנו מאמינים שאנו חיים בעולם שבו יש להקדיש משאבים רבים כדי 'למנוע' את התרחשותו" (Cohn, 1987: 707).[7]

המשמעות של טענות אלו לגבי תפיסות העוינות אף משמעותיות יותר בהקשרו של מחקר זה. ראיית מדיניות הבלימה כחלק מהלוגיקה של הזהות האמריקאית, המכוננת על-ידי הסכנה הסובייטית (Campbell, 1998: 169-170), מחזקת את הטיעון המוצע במחקר זה לגבי חשיבות ראיית ההרתעה במונחים של זהות. אסטרטגיית ההרתעה, המהווה אמצעי ליישום של מדיניות הבלימה בארה"ב, נובעת באופן ישיר מזהותה של ארה"ב שאותה מסייעת בריה"מ להגדיר. לכן למשל אסטרטגיית ההרתעה לא הייתה יכולה להיות רלוונטית בארה"ב ללא קיומה של בריה"מ וללא הגדרתה כ"סכנה". ראיית העימות במונחי זהות מאפשרת להבין טוב יותר לא רק את הסכסוך עצמו, אלא גם את הפתרון האסטרטגי של בלימה באמצעות הרתעה. ראייה בדרך זו של אסטרטגיית ההרתעה מסייעת להבין את המשמעות הכרוכה בהפנמתה של אסטרטגיה זו, ואת היותה כלי בכינון הזהות האמריקאית, ולא רק בשימוש שלה כאמצעי "פיסי" להשגת ביטחון.

2.2 השפעת הנשק הגרעיני על התפתחות ספרות ואסטרטגיית ההרתעה

השילוב בין המלחמה הקרה ופיתוח הנשק הגרעיני נתן דחיפה רבה להתפתחות האסטרטגיה של ההרתעה ולהתפתחות ספרות ההרתעה כתחום מחקר (Williams, 1975a: 67-8; Mearsheimer, 1983: 8; Shimshoni, 1988: 1; Schaub, 2002: 4). היווצרות העימות בין מעצמות בעלות יכולת גרעינית הדגיש את המחיר הגבוה שמלחמה עתידית עלולה לגבות מן הצדדים. קיומו של מחיר זה הבהיר את הצורך במניעת המלחמה, ובכך סייע בהבנת אסטרטגיית ההרתעה. הנשק הגרעיני נתן למנהיגים "כדור בדולח", אשר אפשר להם לראות את תוצאות המלחמה הגדולה הבאה, ובעקבות זאת לנקוט משנה זהירות ביחסים ביניהם (Carnesale et al, 1983: 44).[8] יחד עם זאת, למרות שלנשק הגרעיני הייתה השפעה על התפתחות אסטרטגיית ההרתעה, השפעתו כפי שהציעו מספר חוקרים הייתה מוגבלת.[9] מוגבלות זו לכן, מדגישה את חשיבותם של תהליכי הלמידה בהם דנתי גם בפרק התיאורטי.

לטענת בוזאן, למרות שהמושג "הרתעה" היה קיים כבר במשך שנים, רעיונות ההרתעה לא היוו חלק משמעותי מהדיון האסטרטגי עד לשנים הראשונות של השגת הנשק הגרעיני. יתר על

---

[7] סוגיה זו של השימוש בתרחישים הגרועים ביותר להצדקת מדיניות ההרתעה קשורה גם לסוגיה התיאורטית של השפעת תפיסת היריב כשחקן עויין, על הצלחת אסטרטגיית ההרתעה. על כך ראה גם בפרק התיאורטי עמ' 79-80.

[8] הצורך בהרתעה נובע לא רק מעוצמת ההרס הטמונה בנשק הגרעיני, אלא גם מההבנה כי קשה להגן מפניו, עקב האצתו את המגמה של הפיכת האוכלוסייה אזרחית למטרה, וכן עקב השפעתו על הפיכת המלחמה למהירה יותר (Cranesale et al., 1983: 30-2).

[9] סיכום טוב של טיעונים אלה מציע מורגן, שמציין כי מחקרים שונים מראים שלנשק הגרעיני יש השפעה על יישום אסטרטגיות של הרתעה, אך עם זאת, השפעתו אינה דומיננטית. הנשק הגרעיני יוצר מגבלות על התנהגות בין מעצמות גרעיניות, אך יש צורך בתהליכי למידה משמעותיים להשפעה מלאה שלו (Morgan, 2003: 165).

כן, קודם לעידן הגרעיני עיקר החשיבה לגבי הרתעה עסק בסוגיות הגנתיות במהותן של הרתעה על-ידי מניעה ולא של הרתעה על-ידי איום (Buzan, 1987: 136-7).[10] בדומה טען לוטוואק (Luttwak), כי עד להופעת הנשק הגרעיני ההרתעה שהושגה על-ידי כוחות צבאיים קונבנציונליים נחשבה כבונוס בלבד (Luttwak, 1985: 3). השינוי האסטרטגי שגרר הנשק הגרעיני זוהה בצורה הברורה ביותר על-ידי ברודי, שטען כבר בשנת 1946 כי "המטרה המרכזית של הממסד הצבאי אינה לנצח מלחמות. מעתה והלאה המטרה המרכזית היא למנוע אותן" (Brodie, 1946: 76; see also Zagare, 1990: 248). כך התגבשה ההבנה בקרב חוקרים ואסטרטגים בתקופה זו, כי הנשק להשמדה המונית הבטיח שהבסת היריב בשדה הקרב, אינה מהווה יותר תנאי מקדים לגרימת כמות עצומה של קורבנות. מניעת המלחמה הפכה להיות היעד המרכזי של המעצמות הגרעיניות (Williams, 1975a: 67).

הבחנותיו של ברודי על שינוי אופי המלחמה, לא היו מדויקות לחלוטין בעת פרסומן.[11] חוקרים אף טענו, כי הנשק הגרעיני לא היה אמור ליצור שינוי משמעותי באסטרטגיה (Jervis, 1987:47-8).[12] באמצע שנות ה- 70 טען למשל בות', כי הנשק הגרעיני הפך את המלחמה הטוטלית למשהו שכבר אינו רציונלי יותר, אך מעבר לכך השינוי שיצר הנשק הגרעיני היה קטן. לטענתו, לא אופי המלחמה ולא הפוליטיקה בין האומות השתנו (Booth, 1975a: 35). עם זאת, למרות שטענתו של ברודי לא הייתה מדויקת עם פרסומה, אלא רק בשלב מאוחר יותר עם פיתוח פצצת המימן והרחבת הארסנל הגרעיני, הסוגיה המרכזית היא שטענתו של ברודי, הייתה זו שזכתה לפרסום, לציטוט ולהשפעה נרחבת.[13] לכן בשאלת הלמידה של האסטרטגיה של ההרתעה ובדומה לטענות המוצעות על-ידי הגישה של אבולוציה קוגניטיבית, החשיבות אינה נוגעת רק לשאלת דיוקם של

---

[10] בדומה טוען מורגן, כי אלמנטים שונים של החשיבה לגבי הרתעה, היו קיימים עוד לפני מלחמת העולם השנייה (Morgan, 2003: 4), בהקשר זה ראה למשל (Quester, 1966). עם זאת, מורגן טוען, כי כבר אז היתה חשיבה על אסטרטגיה של הרתעה על-ידי איום בענישה (Morgan, 2003: 7), ולא רק על הרתעה על-ידי מניעה. ואולם, בין שטענתו של מורגן מתקבלת ובין שלא, אין מחלוקת כי פיתוח הנשק הגרעיני הרחיב את התפיסה של הרתעה על-ידי איום בענישה. כך למשל סבור עברון, כי ההבחנה בין הרתעה על-ידי איום להרתעה על-ידי מניעה מבטאת במידה רבה את ההבדל שבין הרתעה גרעינית להרתעה קונבנציונלית, אשר נוגעת בעיקר לשדה הקרב (Evron, 1987: 177).

[11] לטענת ג'רביס טענותיו של ברודי לפיהן הנשק הגרעיני שינה הן את האסטרטגיה הצבאית והן את היחסים שבין כוח לבין מדיניות חוץ היו מוטעות בשעתן, והיה צורך בפצצת המימן כדי להגיע לעולם שברודי חזה (Jervis, 1987: 47-8).

[12] כך למשל טען ויליאם בורדן בספרו *There Will be no Time* משנת 1946, כי הנשק הגרעיני לא יצר מהפכה באסטרטגיה, אלא השפיע דרך חיזוק מסורות רבות קודמות. כיון שפגיעותן של ערי שני הצדדים אמורה להוביל לויתור בפגיעה במטרות אלו, פצצות האטום ישמשו לפגיעה במתקנים צבאיים. לכן על-פי ג'רביס, בורדן כמו גם ניצ'ה וחוקרים נוספים טענו שניצחון במלחמה גרעינית הוא אפשרי (Jervis, 1987: 48-9).

[13] למרות שבתחילה ברודי לא היה בטוח במשמעות האסטרטגית של הנשק הגרעיני, בספרו מ- 1946, The Absolute Weapon, הוא העלה את הרעיון שהרתעה של מלחמה היא המדיניות הרציונלית היחידה למדינה בעידן הגרעיני. בכך אימץ ברודי, בין היתר את תפיסותיו של מורהו ג'קוב ויינר (Jacob Viner) לגבי חוסר התועלת במתקפת פתע. מאוחר יותר, בעקבות ההכרה בחשיבות אסטרטגיית ההרתעה הסיק ברודי גם את החשיבות שבשרידות כוחות התגמול (Kaplan, 1991: 31, 85).

הטיעונים ולמידת תקפותם, אלא גם למידת השפעתם של הרעיונות המוצעים. במילים אחרות, ברודי וחוקרים נוספים תרמו להבנה כי מניעת המלחמה היא המטרה המרכזית בעידן הגרעיני.

הסבר אחר מציע כי השפעת הנשק הגרעיני על התפתחות ההרתעה, התאפשרה רק בשלב מאוחר יותר עם פיתוח פצצת המימן. כך למשל טוען קרטוצוויל, כי היחס לפצצה הגרעינית היה בתחילה כאל אמצעי להבטיח "ניצחון" במקרה שתפרוץ מלחמה. בתקופה זו של תחילת המלחמה הקרה, המתכננים האמריקאיים העריכו במידה נמוכה את ההכרח שבשימוש באסטרטגיה אפקטיבית של הרתעה. מנגד המהפכה התרמו-גרעינית על-אף שהפכה באופן ברור את הנשק הגרעיני לחסר תועלת בלחימה קלאסית, הפכה אותו לאמצעי אסטרטגי הכרחי על-ידי הדגשת ההרתעה על פני ההגנה כיעד המרכזי במדיניות הביטחון (Kratochwil, 1978: 155-6).

לפצצת המימן ולעוצמת ההרס שלה היו השפעות נוספות על התפתחות ההרתעה ועל התפתחות החשיבה האסטרטגית הגרעינית: ראשית, היא פתרה את בעיית הדיוק ואת בעיית המחסור בכמות הפצצות הגרעיניות (Kaplan, 1991: 79). שנית, מספר מחקרים (ממשלתיים) בשנים 1953-4 הציעו, כי פצצת המימן והנזק העצום שביכולתה לגרום, מאפשרים להקטין את מימדיה ולכן מאפשרים להרכיבה על טיל בליסטי בין יבשתי (ICBM) (Rosenberg, 1984: 154-5; Kaplan, 1991: 111). התפתחויות טכנולוגיות אלו אפשרו מחד חשיבה אסטרטגית מתקדמת יותר, ומנגד הקלו על היישום האופרטיבי ועל שילוב הנשק הגרעיני באסטרטגיה.[14]

לכן גם לא מפתיע, כי מושג ההרתעה הפך למשמעותי בשיח האסטרטגי רק לאחר פיתוח פצצת המימן.[15] כך למשל המילה "הרתעה" נזכרת ב- New York Times מספר בודד של פעמיים לאורך תחילת שנות ה- 50, אך השימוש בה הולך וגדל לקראת אמצע עשור זה, בעיקר בכתבות ובמאמרים העוסקים בדחיית הרעיון של פירוק הנשק ובביקורת על מדיניות ההרתעה של ממשל אייזנהאור ובמיוחד בהקשר של ביקורת על אסטרטגיית התגמול מאסיבי.[16] המעניין הוא שדרך ההתייחסות למילה הרתעה בשנים אלו דומה לתפיסה הסובייטית בשנות ה- 60 – התייחסות לפיה המילה מתארת מצב אסטרטגי הקרוב למאזן כוחות ולא את האסטרטגיה עצמה. כך למשל התייחס דאלאס לנושא בקרת הנשק בעדותו בפני ועדת החוץ של הסנאט וטען, שעם ההתחמשות

---

[14] על ההשפעה המחזקת של הטילים הבליסטיים הבין יבשתיים על הרתעה, ראה (Amster, 1954 as quoted in Freedman, 1983: 192 as referred by Gundersen, 1994: 295).

[15] הניסוי האמריקאי בפצצת המימן נערך בנובמבר 1952. בבריה"מ נערך הניסוי הראשון בפצצת המימן באוגוסט 1953 (Gaddis, 1997: 223).

[16] בין השנים 1950-1954 התפרסמו למשל ב- New York Times בסה"כ 3 כתבות ומאמרים בהם נכללת המילה הרתעה בהקשר של המלחמה הקרה. שינוי מסויים התרחש בשנת 1955 במהלכה התפרסמו 6 כתבות ומאמרים, בשנת 1956 התפרסמו כבר 18 מאמרים, בשנת 1957 20 מאמרים, אך בשנת 1958 התפרסמו רק 13 כתבות ומאמרים בנושא.

הגרעינית בשתי המעצמות מתפתחת "הרתעה הדדית" (Abel, 1956: 6). לתפיסה דומה של הרתעה הדדית כמצב ולא כאסטרטגיה ראה גם ב- (New York Times, 26.2.1956: 27; Baldwin, 1956: E5; Baker, 1958: 2; Finney, 30.10.1957: 13; Baker, 1957: E5).

אולם בין שמדובר בעוצמה של פצצת האטום ובין שמדובר בעוצמה של פצצת המימן, ההבנה של עוצמת ההרס של הנשק הגרעיני, הקלה על הבנת הרעיון של ההרתעה (Brody, 1960: 443; Gilpin, 1964: 16-7; Quester, 1966: 2; Jervis, 1979: 290; Rosenberg, 1984: 120; Jervis, 1987: 71).[17] לכן טען הורליק (Horelick), כי ללא הנשק הגרעיני, לא ניתן היה לחשוב על הרתעה אסטרטגית של יריב בעל עוצמה ונטיות התפשטות כמו בריה"מ. בהיעדרו של יריב ברור הנתפס כעוין באופן מתמיד, בעל שאיפות רבות, הנהנה מיתרון צבאי בתחום הלא גרעיני בתחומים קריטיים, אסטרטגיות משוכללות של הרתעה ומבני כוח יקרים ליישומה לא היו מפותחים (Horelick, 1968: 45-6 in Schaub, 2002: 12).

כיוון אחר, עקיף יותר, להשפעת הנשק הגרעיני על התפתחות אסטרטגיית ההרתעה בא לידי ביטוי בפעילות הבירוקרטיה. להתפתחות הטכנולוגיה הגרעינית הייתה השפעה רבה ביחס לשאלות של השליטה הבירוקרטית על טכנולוגיה זו ולגבי האחריות לעיצוב האסטרטגיה בעידן הגרעיני. סוגיה זו הציתה ויכוח בין זרועות הצבא השונות. לטענת רוזנברג (Rosenberg), האסטרטגיה הגרעינית התפתחה בשנים 1945-1960 בשלוש רמות ממשלתיות שונות: ברמה הגבוהה ביותר של המועצה לביטחון לאומי (NSC).[18] ברמה השנייה תורגמה המדיניות של המועצה לביטחון לאומי לתוכניות אסטרטגיות צבאיות על-ידי המטה הכללי. לרוב תוכניות אלה נעשו על בסיס שנתי, והם כללו קריטריונים לקביעת מטרות. התכנון האופרטיבי וקביעת מטרות התקיפה עצמן נעשתה ברמה השלישית שהופקדה בידי הפיקוד האסטרטגי האווירי (SAC), והייתה כפופה לאישורו של המטה הכללי. המעמד החצי אוטונומי שממנו נהנה הפיקוד האסטרטגי האווירי הקנה לו יתרון בהשגת יעדים במאבקים הבירוקרטים בפנטגון, בעיקר אל מול זרועות אחרות של הצבא (Rosenberg, 1984: 119-120).

לעצם המאבקים הבירוקרטים על השליטה בהפעלת הנשק הגרעיני הייתה השפעה גם על התפתחות החשיבה לגבי ההרתעה בשתי צורות מרכזיות: ראשית, תאגיד ראנד (RAND) בו פותחו רבים מרעיונות ההרתעה, מומן על-ידי חיל האוויר, שכאמור, נהנה מעוצמה רבה יחסית בממסד

---

[17] ראה גם את טענותיו של בורדן בהקשר זה (Borden, 1946 as referred by Jervis, 1987: 72, 77 ft. 5).

[18] רמה זו כללה, בין היתר, את מזכיר ההגנה, מזכיר המדינה ואת ראש הוועדה לאנרגיה אטומית (AEC), והחלטותיה היו כפופות לאישור הנשיא (Rosenberg, 1984: 119).

הביטחוני האמריקאי. השפעה בירוקרטית נוספת על התפתחות אסטרטגיית ההרתעה נוגעת לתפיסת הנשק הגרעיני כנשק של המנהיג. שאיפתו המרכזית של טרומן הייתה להכפיף באמצעות חקיקה את השימוש בנשק הגרעיני להוראות הנשיא,[19] ובכך להבטיח שליטה אזרחית עליו וזאת בניגוד לשאיפת הצבא.[20] המדיניות הרשמית נוסחה בדוח ה- NSC-30, שאושר על-ידי טרומן ב- 16 בספטמבר 1948. הדוח כלל שתי מסקנות מרכזיות: הראשונה, הכרה בצורך של הצבא להיות בעל מוכנות לעשות שימוש מיידי ואפקטיבי בכל האמצעים הנדרשים ובכלל זה בנשק הגרעיני. המסקנה השנייה הייתה, שכל החלטה לגבי שימוש כזה צריכה להינתן על-ידי הנשיא עצמו. למרות שדוח זה לא קבע את התנאים ואת היעדים לשימוש בעוצמה הגרעינית, [21] הוא נותר עד לשנת 1959, כהצהרה היחידה של המועצה לביטחון לאומי לגבי מדיניות הגרעין האמריקאית (Rosenberg, 1984: 121-4; Halperin, 1987: 6; Bundy, 1988: 199-200; Bowie and Immerman, 1998: 14).

ההחלטות על השליטה המוגבלת של הצבא בכלל וחיל האוויר בפרט על הנשק הגרעיני עיצבו את הנשק הגרעיני כאמצעי אלימות העומד לרשות המנהיג, וסייעו להפוך אותו לנשק אסטרטגי ולא לנשק טקטי.[22] כך למשל טען קרל בילדר (Carl Builder) כי המילים אסטרטגי וגרעיני הפכו למילים נרדפות (Builder, 1983: 1). מגמה זו גם סייעה להפוך את החשיבה האסטרטגית האזרחית לרלוונטית. כיון שהגרעין לא נתפס כסתם נשק, הוא ביטא את הצורך בחשיבה אסטרטגית בכלל, ובחשיבה לגבי האסטרטגיה של ההרתעה בפרט. זאת גם על-אף, שבשנים הראשונות לנשיאותו נותר טרומן מנותק מסוגיית אסטרטגיית ההרתעה הגרעינית.

לנשק הגרעיני היו גם השפעות עקיפות יותר על אימוץ אסטרטגיית ההרתעה ואשר נגעו לגורמים כלכליים, אם כי גם השפעותיהם של גורמים אלה היתה מוגבלת.[23] מבחינה כלכלית נטען

---

[19] לטענת באנדי (Bundy), מספר גורמים עמדו לנגד עיניו של טרומן בהחלטתו להותיר את הנשק הגרעיני בידי הנשיא: הצורך של ארה"ב להשיג עליונות, אופיו המיוחד של נשק זה, היעדר הבקרה הבין-לאומית על הנשק הגרעיני וכן כיוון שטרומן ראה בנשק הגרעיני את האמצעי היחיד המאפשר לאזן את האיום הסובייטי באירופה (Bundy, 1988: 199-200). למרות שטרומן לא סטה ממדיניות זו של שליטה אזרחית על הנשק הגרעיני, התבטאויותיו בנושא זה התמתנו במשך השנים, ראה (Bundy, 1988: 229-30).

[20] גורמים בצבא טענו שראשי הנפץ צריכים להיות בידיהם לצרכי אימון, וכן מכיון שעל ראשי הנפץ להיות אצל אלו שיעשו בהם שימוש. דרישות אלה נבלמו על-ידי הנשיא טרומן ועל-ידי דיוויד ליטינטל (David Litienthal), יו"ר הוועדה לאנרגיה אטומית (Halperin, 1987: 6).

[21] הערפול בסוגיית הסמכות להפעלת הנשק הגרעיני תאם את ההסכמה הרחבה בממשל טרומן שלא לקבוע מראש ואפילו לא לזהות את התנאים בהם ייעשה שימוש בנשק הגרעיני. גורמים בממשל חששו מהדלפה שתביא להתנגדות של הציבור ושל בעלות הברית באירופה למדיניות שנקבעה. עם זאת, האמריקאים דווקא היו מעוניינים בכך שמידע זה יגיע לסובייטים (Halperin, 1987: 7, 12).

[22] על תהליכים אלה של הפיכת הנשק הגרעיני לנשק של המנהיג ראה למשל ב- (Rosenberg, 1984: 121-4; Halperin, 1987: 6; Bowie and Immerman, 1998: 14), וכן בפרק הבא.

[23] הסבר נוסף שיש לדחותו בקשר לאימוץ רעיונות ההרתעה הוא הסבר המבוסס על התרבות הפוליטית האמריקאית. ראשית, עצם התרבות האמריקאית הליברלית-דמוקרטית עומדת בבסיס המלחמה הקרה בין המעצמות, בין שמדובר

בתקופת ממשלי טרומן ואייזנהאור, כי הישענות על הנשק הגרעיני, יכול להוות אמצעי זול להשגת הגנה צבאית. בשנים 1947-1948 נקטו ממשל טרומן והקונגרס בגיבוי הכלכלנים, מדיניות כלכלית, אשר הגבילה את תקציבי ההגנה, על-אף שהמלחמה הקרה העמיקה (Pierpaoli, 1999: 17-8). הקיצוצים בתקציב הביטחון נמשכו גם בשנת הכספים 1950. המדיניות התקציבית המרוסנת הוסברה ברפורמות החברתיות שהוצעו ב- Fair Deal מ- 1949, ובצורך בלקיחת סיכונים מחושבים בתקופת שלום, וכיון שלא ניתן להבטיח "ביטחון מוחלט" (Rearden, 1984: 11-2; May, 1993: 3; Hogan, 1998: 267, 269-75).

עם זאת, בתחילת שנת 1949 החלו תהליכים פנימיים ובינלאומיים, לערער את עמדותיהם של הכלכלנים ושל טרומן. מבחינה הפנימית בלטה החלפתו של מזכיר המדינה מרשל (Marshall) באצ'יסון (Acheson), כגורם שהביא להגדלת תקציב הביטחון. אצ'יסון סבר שהתקציב שנקבע לא תאם את הצרכים ואת המחויבויות האמריקאיות.[24] בקיץ 1949 בעקבות הביקורת על מדיניותו של טרומן בקונגרס ובמועצת היועצים הכלכליים (CEA - Council of Economic Advisors), התחזקה עמדתם של אלו אשר הדגישו את חשיבות השגת הביטחון על פני הללו שתמכו בעמדה של ריסון תקציבי (Rearden, 1984: 17; Pierpaoli, 1999: 21-3).

עמדת הכלכלנים גם התערערה בעקבות החששות מפיתוח פצצה גרעינית סובייטית והדאגה כי יהיה צורך להציע מענים לאיום זה. לאורך השנים גורמי הערכה אמריקאיים סברו, כי הסובייטים יצליחו להשיג פצצה גרעינית בין השנים 1949 ל- 1953. עם זאת, לרוב גורמים אלה נטו להפריז במספרן של הפצצות הגרעינית, שעתידות לעמוד לרשות הסובייטים. בפועל, עד לשנת 1955 מספרן לא עלה על עשר או עשרים (Wells, 1979: 127; Friedman, 2000: 135-6).[25] אולם למרות הערכות אלה, הניסוי הגרעיני הסובייטי בשנת 1949 התקבל בהפתעה גדולה בארה"ב (Bundy, 1988: 199). ניסוי זה, ומאוחר יותר ההכרזה הסובייטית על הפיצוץ הגרעיני המוצלח,

---

בראיית הסכסוך כתוצאה של הבניה חברתית ובין שלא. שנית ויותר חשוב, חוקרים ניסו לקשר בין תוכן התרבות האמריקאית לבין ההתפתחות אסטרטגיית ההרתעה בארה"ב. כך נטען כי מאפייני התרבות הליברלית האמריקאית המשבחת ערכים אנושיים, הביאה גורמים רבים – פוליטיקאים, אסטרטגים אזרחיים ואפילו את אנשי הצבא – להסכים כי הנשק הגרעיני אינו נשק בר שימוש, והוא שונה בצורה משמעותית מכל שאר סוגי הנשק (Gray, 1986: 104; Ermath, 1981: 56, 64). עם זאת, ישנם גורמים בתרבות הפוליטית האמריקאית עצמה, שיכולים דווקא להחליש קשר זה. כך מאפיינים כמו הנטייה הטבעית לעבור ממצבי מלחמה למצבי שלום, התגובה הלא פרופורציונלית תחת איום (Gray, 1986: 56-7), הרצון לנצח והראייה כי ארה"ב יכולה להשיג כל דבר שהיא רוצה אם תקצה את המשאבים הדרושים (Gray, 1986: 42-3), הם גורמים שלטענת גריי חלחלו לעידן הגרעיני בצורות שונות (Gray, 1986: 47). אולם גורמים אלו אינם תואמים לגמרי את רעיונות ההרתעה המבוססים על הימנעות מאלימות ועל קיום טשטוש בין תקופות של שלום לבין תקופות של עימות.

[24] למרות שהניצחון של הכלכלנים בסוגיית תקציב הביטחון נראה מובטח במרץ 1949 כאשר הוחלף מזכיר ההגנה פורסטל הניצי בלואיס ג'ונסון (Louis Johnson), שהיה להוט להקטין את התקציב (Pierpaoli, 1999: 20), נקבעה בסופו של דבר מדיניות ביטחון תקיפה יותר.

[25] להערכות הפסימיות בארה"ב על יכולת הייצור הגרעיני בבריה"מ, ראה (FRUS, 1950: 251).

והניצחון הקומוניסטי בסין באוקטובר 1949, יצרו אווירה משברית בארה"ב, שהובילה לכתיבת דוח ה- NSC-68 ולהגדלת תקציבי הביטחון (George and Smoke, 1974: 155-7; Wells, 1979: 117; Trachtenberg, 1991: 103-7; Bowie and Immerman, 1998: 16 Pierpaoli, 1999: 23-5). כך איבוד המונופול הגרעיני לצד התפתחויות טכנולוגיות הובילו להחלטותיו של טרומן להגביר את קצב ייצור האטום, ובסוף ינואר 1950, הביאו לאישור התוכנית לפיתוח פצצת המימן (Kratochwil, 1978: 156; Wells, 1979: 118-9; Bundy, 1988: 197-214; Gaddis, 1997: 100; Bowie and Immerman, 1998: 16).[26]

יחד עם זאת, הנימוק הכלכלי הוצג באופן ישיר כגורם המחייב שימוש באסטרטגיית ההרתעה. כך טרומן עצמו, וכן גורמים שונים בממשל כמו משרד האוצר, הדגישו את הצורך במערכת של הרתעה שניתן לאורך זמן לשאת בהוצאותיה (Hogan, 1998 : 265, 268, 308, 312). בדומה, טיעונים מעיין אלו הוצגו, ואולי אף באופן בולט יותר על-ידי ממשל אייזנהאור. אייזנהאור ודאלאס, שהיו משוכנעים כי גרעון בהוצאות מסוכן כמו המשטר הקומוניסטי חיפשו דרכים ליישם את האסטרטגיה של הבלימה במחיר נמוך יותר. התוצאה הייתה שילוב של הנשק הגרעיני בתוך האסטרטגיה של הבלימה. באופן זה, אסטרטגיית ההרתעה סיפקה את הדרך להגן על אינטרסים גלובליים ובו בזמן לאזן את התקציב (Kratochwil, 1978: 157; Gaddis, 1987: 8; Halperin, 1987: 14; Kaplan, 1991: 175).

דרך ההנמקה הציבורית של השימוש באסטרטגית ההרתעה באמצעות שיקולים כלכליים מחזקת את הטיעון כי הלמידה של רעיונות ההרתעה בשלב זה היא מוגבלת. כך אומנם, השיקול הכלכלי תרם להתפתחות ולהתבססות אסטרטגיית ההרתעה, אך נימוק במונחים של אינטרסים כלכליים ולא של תקפות רעיונות ההרתעה, מעידים על היעדר למידה מעמיקה של רעיונות אלו ועל קיומם של חסמים שונים שהגבילו את התהליך. לכן גם הטיעון הכלכלי אינו מספיק, כדי להסביר את התפתחות ואת התרחבות השפעת רעיונות ההרתעה לאורך השנים. במילים אחרות, השיקולים הכלכליים יכולים להיות רק גורמים תורמים לאימוץ אסטרטגיית ההרתעה כמדיניות.

עד כה הראיתי כי השילוב בין המלחמה הקרה והתפתחות הטכנולוגיה הגרעינית יצר בעיה המחייבת פתרון אותו סיפקה באופן חלקי אסטרטגיית ההרתעה. עם זאת, ובניגוד

[26] באוקטובר 1950, טרומן אישר הגדלה נוספת ביכולת הייצור הגרעיני, לאחר שהגדלה ראשונית אושרה כבר לאחר פרסום דוח הארמון (Harmon) במאי 1949. דוח זה קבע כי אפילו 133 פצצות אמריקאיות שיפגעו בדיוק במטרות, לא יביאו לכניעת בריה"מ ולא "ישמידו את שורשי הקומוניזם". ההשלכות המיידיות היו שיש צורך בין היתר, לחזק את הצי, ולהעריך מחדש את יכולות הפיתוח הגרעיני. בינואר 1952, אישר טרומן הגדלה שלישית בייצור החומר הבקיע. שלושת אישורי הגדלה אלו בייצור הגרעיני היו ההחלטות המשמעותיות ביותר שנקטו על-ידי ממשל טרומן ביחס לאסטרטגיה הגרעינית. מנגד גורמים שונים ביקרו את המהלכים בטענה שחיל האוויר יצר רשימת מטרות שנועדה להצדיק את ייצור הנשק, ובכך גם את התקציבים הדרושים ליכולת העברתו (Rosenberg, 1984: 126, 132-3).

לטענותיהם של מספר חוקרים ריאליסטיים, גורמים אלו בלבד אינם יכולים להסביר את התפתחות אסטרטגיית ההרתעה ואת ספרות ההרתעה. כך בניגוד לטענותיהם של החוקרים שסברו, כי המבנה המערכתי וחלוקת העוצמה היו תנאים הכרחיים ומספיקים להתפתחות אסטרטגיית ההרתעה המושגת באמצעות מאזן כוחות,[27] טענתי היא כי הסברים אלו ואפילו שילובם עם הסברים הנוגעים לשיקולים כלכליים – הגם שהם מרחיבים את ההסברים הריאליסטיים הקלאסיים ולוקחים בחשבון היבטים רעיוניים יותר – אינם מספיקים להסבר התפתחות רעיונות ואסטרטגיית ההרתעה והשפעתם.

הקשיים הטמונים בהתבססות רק על ההסברים שהוצגו בחלק זה נובעים בעיקר מכך שהיו קיימות אלטרנטיבות לאסטרטגיית ההרתעה להתמודדות עם בריה"מ, והיו קיימות דרכים אחרות לפירוש האירועים הנוגעים למלחמה הקרה ולפיתוח הנשק הגרעיני. קיום אלטרנטיבות אלה בא לידי ביטוי במספר דרכים: ראשית, לא הייתה כמובן הסכמה על העובדות ביחס למידת השפעת הנשק הגרעיני על האסטרטגיה. כך למשל אפילו ברודי, אשר היה מן הבולטים ששללו את האפשרות להגנה בעידן הגרעין, לא היה בטוח בתחילה האם הנשק הגרעיני מעודד הרתעה או שהוא מעודד מלחמה בין המעצמות (Kaplan, 1991: 25-7).[28] לכן גם לא מפתיע כי מחקרים ודוחות שפורסמו בתקופה זו בנושא היו בעצמם נתונים לפרשנות בין חוקרים, ובין מקבלי החלטות ומנהיגים שונים. זאת ועוד, עם פיתוח הנשק הגרעיני התגלע, כאמור, ויכוח בין חוקרים כמו ווילאם בורדן, שתמכו בגישה לפיה עוצמת הנשק הגרעיני לא בהכרח תימנע את השימוש בו ולכן יש צורך בהבטחת עליונות ועריכת הכנות לקראת ניצחון במלחמה כזו, לבין חוקרים כמו ברנרד ברודי, אשר תמכו בגישה של הרתעה ומניעת המלחמה (Herken, 1985: 7-14).

סיבה נוספת המחייבת התייחסות להשפעת רעיונות ולסוכנים המקדמים אותם נובעת מכך שהמהפכה הגרעינית השפיעה על ההתנהגות האסטרטגית מאוחר מכפי שנהוג לשער (Kratochwil, 1978: 175). אומנם, מבחינת האסטרטגיים האזרחים שעבדו בתאגיד ראנד ועסקו בבעיות האסטרטגיה הגרעינית, הפיתוח של פצצת המימן ביטא שינוי מוחלט ביחס לעבר. עם זאת, שינוי כזה לא התרחש מיד בממשל עצמו ואצל קובעי המדיניות (Trachtenberg, 1991: 6; Schaub, 2002: 12). לכן ההשפעה הגוברת של הגורמים הרעיוניים מאפשרת במידה רבה לדון

---

[27] על השפעת עוצמה ומאזני כוחות על התפתחות הרתעה ראה (Waltz, 1979: 117-23; see also Freedman, 1989: 199). בהקשר זה ראה גם במבוא את הדיון בטענה שאסטרטגיית ההרתעה אינה מובנת מאליה עמ' 14-22.

[28] ראה למשל סוגיית ההשפעות השונות של הנשק הגרעיני על היציבות כפי שאלו הוצג בדוח ה- (FRUS, NSC-68 1950: 266-7). על כך ראה גם בהמשך. כך למשל, אחת מן ההבנות שהתפתחו היא שמלחמה עם פצצת מימן תהיה קצרה, ולכן מאפייני המלחמה יהיו שונים. לכן למשל נטען, כי אין צורך בהשמדת מטרות תעשייתיות (Trachtenberg, 1991: 15-6).

בתהליך למידה ובהתמודדות עם חסמי למידה, ובדרך זו להסביר בצורה טובה יותר את עיתוי ההשפעה של רעיונות ההרתעה על מקבלי ההחלטות.

3. התפתחות נורמת ההרתעה – שלב עליית הנורמה

חשיבותם של הגורמים הרעיוניים בהסבר האימוץ ההדרגתי של אסטרטגיית ההרתעה טמון בכך שהתפתחויות אלה תלויות בפעולותיהם של סוכנים, אשר מאפשרים את הפרשנות וההבנה ואת התהליכים השונים שהתרחשו.[29] ניתוח התפתחות נורמת ההרתעה, בשלב עליית הנורמה, תהווה דרך נוחה יעילה את השפעתם על המנהיגות הפוליטית.

3.1 התחזקותם של סוכני ההרתעה

אזרוח החשיבה האסטרטגית החל לאחר סוף מלחמת העולם השנייה. בתקופה זו רוב החשיבה היצירתית בתחום האסטרטגי עברה מקציני הצבא לגורמים אזרחים במוסדות מחקר ובאוניברסיטאות (Brodie, 1964: 240; Booth, 1975a: 38; Garnett, 1975: 7; Gray, 1986: 314; Kolkowicz, 1987b: 18, 23; Buzan, 1987: 141). הצבא, למרות שהעדיף רעיונות מסוימים, ולמרות שהיה ביקורתי כלפי התהליך, הפך להיות בעיקר צרכן של רעיונות לגבי דרך השימוש בנשק הגרעיני (Booth, 1978: 6; Brodie, 1984: 5).[30]

מגמה נוספת הייתה התגברות השפעתם של חוקרים במדעי החברה במהלך שנות ה- 50. השפעה זו באה על חשבונם של חוקרים במדעי הטבע, אשר שימשו כיועצים המרכזים בשנים הראשונות של המלחמה הקרה.[31] כך בתוך מספר שנים מתחילת המלחמה הקרה התרחב המחקר האסטרטגי והתפתח כדיסיפלינה נפרדת (Gilpin, 1964: 18; Rosenberg, 1984: 120; Gundersen, 1994: 292).[32] אחת התופעות החשובות בהקשר זה הוא עלייתם של גופי חשיבה אזרחיים (think

---

[29] על הקשר בין פיתוחים רעיוניים לשינויים טכנולוגיים, ראה (Wohlstetter, 1964: 226).

[30] תהליך זה תואר על-ידי הוגאן (Hogan) באמצעות המושג "*מדינת הביטחון הלאומי*", וזאת כדי לתאר את הדגשת ענייני הביטחון בארה"ב, כפי שאלו באו לידי ביטוי בתחומים שונים, וביניהם, בהגדלת תקציב הביטחון, בחיזוק המחקר המדעי לצרכים צבאיים וכן ביצירת מוסדות חדשים כמו המועצה לביטחון לאומי (NSC) וסוכנות הביון המרכזית (CIA) (Hogan, 1998: 1-4). השינויים שיצרה תפיסה זו גם הביאו ליצירת מעמד חדש של מנהלי ביטחון לאומי. מאפיינם הבולט של מנהלים אלה, התבטא בכך שרובם לא היו נבחרי ציבור או אנשי בירוקרטיה קבועים, אלא "in and outers" שעזבו את הסקטור הפרטי לטובת שירות ממשלתי (Hogan, 1998: 4).

[31] מרוץ החימוש בין המעצמות הביא לכך שלקראת סוף העשור הראשון של המלחמה הקרה כמחצית מהמהנדסים בארה"ב, וכרבע מהמדענים בארה"ב היו מועסקים על-ידי הממשל הפדרלי בין שבאופן ישיר ובין שעקיף (Schilling, 1964: 146). השפעת מדעני הטבע במהלך ועם סיום מלחמת העולם ה- 2, התבטאה בעיקר בחשיבה הטקטית והאסטרטגית. השפעה זו נתמכה על-ידי הפרסטיז'ה הגבוהה שממנה נהנו המדענים בעקבות פיתוח פצצת האטום (Brodie, 1964: 243; Wohlstetter, 1964: 191). וולסטטר (Wohlstetter) טען, כי הייתה מידה גבוהה מדי של אמונה בתחזיות המדענים לגבי היכולות הסובייטיות. כך למשל תחזיותיהם לגבי העיתוי בו תהפוך בריה"מ לגרעינית, התבררו כשגויות לחלוטין (Wohlstetter, 1964: 219-222).

[32] חיזוק מעמדם של חוקרים במדעי החברה ובכלכלה על חשבונם של חוקרים במדעים המדויקים התבטא למשל גם בארגון ראנד. עם הקמתו בשנת 1946 הוא עסק בעיקר בשאלות טכניות-הנדסיות. רק בשנת ב- 1947 ועם הפיכתו לתאגיד, נוספו לו מחלקות מדעי החברה וכלכלה (Kaplan, 1991: 59-62, 67).

(tanks, כמו למשל ראנד,[33] אשר עסקו בזיהוי ובפתרון של בעיות אסטרטגיות (Dickson, 1971: 28, 31; Kaplan, 1991). ראה גם, אייזנקנג-קנה, 2004: 43-77).[34] לטענת וולדס, לגופים אלו במיוחד בארה"ב הייתה חשיבות רבה בפיתוח וביצירת לובי למדיניות חוץ מסוימת, מאחר והם יכלו לספק תמיכה אינטלקטואלית, רציונל לפעולות המדינה וכן מידע וכלים ליישום המדיניות. לכן נטען, כי ארגונים אלו סייעו בהבניית האינטרס הלאומי (Weldes, 1999: 109) והם השפיעו מאוד על הדיון הצביבורי (Herken, 1985: 98-9).[35]

3.2 גורמי ההשפעה על התפתחות ספרות ואסטרטגיית ההרתעה

לסביבה המחקרית בה שלטו גישות רציונלית הייתה השפעה רבה על עיצוב השקפותיהם של החוקרים. לטענת שטיינברונר, ההישענות הרבה על הגישות הרציונליות למישוג בסיסי של בעיות אסטרטגיות נבעה לא רק מכך שהיא מציגה בצורה ברורה ועקבית מושגים מפותחים לגבי תהליך קבלת החלטות, אלא גם משום שהתיאוריה הרציונלית נהנית ממשענת נורמטיבית רחבה בתרבות המערבית (Steinbruner, 1979: 225-6).

ההשפעה של הרציונליות על התפתחות ההרתעה התבטאה במספר גישות מחקר בתחומים שונים במקביל. בולטות במיוחד בהשפעתן היו הגישה של הריאליזם המדיני, וכן גישות רציונליות בתחומי הכלכלה ותורת המשחקים. המשותף להשפעותיהן של הגישות הרציונליות הללו בתחומים השונים על התפתחות ההרתעה הוא שהן יצרו את מסגרת החשיבה של החוקרים והגדירו את מסגרות המחקר שלהם.

ביחסים הבין-לאומיים הגישה של הריאליזם המדיני, שהיתה הגישה בעלת ההשפעה הרבה ביותר על החוקרים בתחילת המלחמה הקרה, נתפסה ככזו המעוגנת בגישות הרציונליות.[36] לטענת ג'רביס, מכיוון שרוב החוקרים האמריקאיים קיבלו את הגישה הריאליסטית, אין זה

---

[33] על-פי דיקסון (Dickson), גופי החשיבה (ה- think tanks) הם ארגונים בעלי ישויות קבועות, אשר מקשרים בין ידע למדיניות. לרוב לגופים אלו רמה גבוהה של חופש בהגדרת הבעיות ובניסוח הפתרונות להם (Dickson, 1971: 28). לדיון כללי יותר לגבי דרכי ההשפעה של ידע מן האקדמיה ומכוני מחקר על תהליכי קבלת ההחלטות, ראה (Brodie, 1964: 243; Wohlstetter, 1964: 191).

[34] הארגונים המרכזיים והמשפיעים ביותר בנושאי הגנה היו תאגיד ראנד, המכון לחקר הגנה (The Institute for Defense Analysis), מכון האדסון (Hudson Institute), וכן מרכזי מחקר שהיו קשורים לאוניברסיטאות כמו הרווארד, קולומביה ו- M.I.T (Kolkowicz, 1987b: 25, 45 ftn. 29; Dickson, 1971). החשיבות של מרכזי ומכוני מחקר אלו זכתה להכרה עוד בשנות ה- 50 וה- 60. לכתבה למשל, על מכון האדסון והשפעתו על תהליכי קבלת החלטות, ראה (Herzogh, 10.11.1963).

[35] לטענת הרקאן, במספר מקרים רעיונות שפותחו בראנד לא רק זכו לפופולרית, אלא גם הפכו להיות חלק מהמוקד של הדיון הציבורי, כמו למשל ביחס לרעיונות המלחמה המוגבלת (Herken, 1985: 98-9).

[36] נטען כי גישות פילוסופיות אמריקניות לצבא וכן לאסטרטגיה גרעינית היו מבוססות על ראיית המלחמה כמדע. מכאן שהמלחמה יכולה לעבור רדוקציה לכללים קשיחים ולנוסחאות מתמטיות. תרמה לכך גם רוח ההשכלה (Enlightenment) והמסורות האמריקאית האופטימיסטית של הסדר הדמוקרטי-ליברלי אשר חוזה את שליטת האדם על עיצוב הסדר החברתי ועל הכוח באמצעים רציונליים, מדעיים וטכנולוגיים. לטענת קולקוביץ, היבטים אלה של המסורת האמריקאית התבטאו בעידן הגרעיני בהנחות האופטימיות לגבי ניהול משברים, לגבי בקרת נשק וכן בספרות ההרתעה (Kolkowicz, 1987b: 16).

מפתיע שהם מצאו את תיאוריית ההרתעה כמתאימה (Jervis, 1979: 289).[37] עם זאת, מורגן מציג עמדה מתונה יותר בהקשר זה. הוא אומנם מכיר בהשפעה של הריאליזם על התפתחות ההרתעה, אך עם זאת הוא גם טוען שרעיונות ההרתעה אינם לגמרי עקביים עם הנחות הריאליזם. לטענתו, מפרספקטיבה ריאליסטית ומנקודת מבט קלאוזוביציאנית, אין שום אינטרס לאומי, שיאפשר יצירת התחייבויות אמינה של הרתעה גרעינית. בנוסף, אסטרטגיית ההרתעה מאפשרת, בניגוד להנחות הריאליזם, לחשוב על מסגרות שיתופיות בין יריבים (Morgan, 1985: 131-2; Morgan, 2003: 12). למרות החשיבות של ביקורת זו, העובדה שהחוקרים לא היו ערים לכל הסתירות בין הריאליזם לבין אסטרטגיית ההרתעה, והקישור המוטעה שהם עשו בין המושגים, אינו פוסל כמובן את השפעת בולטות הגישה הריאליסטית על התפתחות ואימוץ ההרתעה כאסטרטגיה מובילה בארה״ב.

גם לחשיבה הכלכלית שנוסחה במונחים של קבלת החלטות רציונליות הייתה השפעה רבה על התפתחות ספרות ההרתעה במספר דרכים: ראשית, לטענת קולקוביץ, רעיונות ההרתעה מבוססים על גרסה מעודכנת לכלכלה של אדם סמית. לטענתו, המשותף לגישות הכלכליות הקלאסיות, לגישות תועלתניות ולתיאורטיקנים של ההרתעה הייתה ההנחה משותפת לגבי הרמוניה אפשרית של אינטרסים במערכת תחרותית (Kolkowicz, 1987b: 27-8).

תרומה נוספת, משמעותית יותר של החשיבה הכלכלית הרציונלית להתפתחות ההרתעה הייתה ההדגשה של מחיר אלטרנטיבי. הטיעון היה שלמרות הבעיות הקשות באסטרטגיה מסויימת, כמו אסטרטגיות ליציבות גרעינית, הן יכולות להיות מתקבלת על הדעת בהתחשב במחירן של האלטרנטיבות האחרות (Trachtenberg, 1991: 13-4).

השפעות נוספות וממוקדות יותר של החשיבה הכלכלית, התבטאו בצורות שונות בספרות ההרתעה המתפתחת. כך למשל טען ברודי, כי התרומה החשובה של הכלכלה לאסטרטגיה נובעת מקיומו של הדולר כמדד אחיד לתועלת היחסית של מערכות נשק (Brodie, 1964: 248). סוג חשיבה כזה אפשר למשל לוולסטטר לבחון את אפקטיביות בחירת המטרות ואת פגיעות הבסיסים האמריקאיים במונחים של תועלת כספית (Kaplan, 1991: 89-93), סוג חשיבה שתרם בהמשך לפיתוח הרעיונות של ההרתעה ההדדית. ברודי הושפע אף בדרך נוספת מהחשיבה הכלכלית וזאת באמצעות המושג של תוספת שולית. בפיתוח טיעוניו ביחס לחשיבות של כמות גדולה יותר של פצצות הוא טען, כי מספר פצצות הגרעין אינו מבטיח עליונות, כיון שמספר המטרות הקיימות

[37] יתר על כן, כיון שהריאליזם סיפק מספר מוגבל של הסברים, יתכן שתיאוריית ההרתעה נתנה דחיפה להתפתחות הריאליזם (Jervis, 1979: 290).

הוא מוגבל. לכן היתרון השולי המושג מהחזקת מספר גדול יותר של פצצות הוא קטן (Kaplan, 1991: 30-1). כיווני חשיבה כלכליים אלו הבהירו את הצורך בהגדלת יכולת השרידות של הנשק הגרעיני ובהבטחת יכולת התגמול, והם סייעו גם במיקוד החשיבה לגבי אסטרטגיית ההרתעה (ההדדית) וברעיון של "מספיקות אסטרטגית".

גישה רציונלית נוספת בעלת השפעה על התפתחות אסטרטגיית וספרות ההתרעה היא תורת המשחקים (Kolkowicz, 1987b: 26; Freedman, 1993: 171-89). לטענת טרכטנברג, צורת חשיבה זו קשורה באופן ברור לכך שתורת משחקים פורמלית היוותה חלק מן התרבות האינטלקטואלית בראנד (Trachtenberg, 1991: 14).[38] השפעה חשובה של תורה זו התבטאה בהגברת המודעות לתגובות היריב. לטענת ברודי, היה מפתיע למצוא עד כמה ההשראה שסיפקה גישה זו – שלפיה פעולות תלויות בהתנהגות הנגד של הצד השני ובאינטראקציה בין השחקנים לאורך זמן – השפיעה על התכנון האסטרטגי (Brodie, 1964: 252).

עם זאת, מספר חוקרים, וביניהם שלינג עצמו, ביקשו לסייג את תרומתה של תורת המשחקים להתפתחות החשיבה על אסטרטגיית ההרתעה (Trachtenberg, 1991: 14, ftn.21, p.1 4). כך למשל נטען, כי תרומת תורת המשחקים, לרעיונות ההרתעה באה לידי ביטוי רק בגל השני של ספרות ההרתעה (סוף שנות ה- 50), עם האנלוגיה של "משחק תרנגולת" (Jervis, 1979: 291-2; Zagare, 1990: 249). בנוסף, מספר חוקרים וביניהם אף חוקרים מראנד הדגישו את הבעיות שכרוכות בשימוש בתורת המשחקים בהקשר של אסטרטגיית ההרתעה. כך למשל וולסטטר וברודי התייחסו למוגבלות המתודה וכן לבעיות ולסכנות הכרוכות בשימוש המועט במידע אמפירי שהגישה מעודדת (Brodie, 1964: 252; Wohlstetter, 1964: 216; Kaplan, 1991: 201-2).[39]

בנוסף, לגורמים הללו כמו גם לרקע של החוקרים המפתחים את רעיונות ההרתעה, לידע שלהם ולהכשרה שלהם הייתה חשיבות רבה בעיצוב אסטרטגיית וספרות ההרתעה. דוגמא בולטת לחשיבות הידע הקודם וההכשרה של חוקרים אלה באה לידי ביטוי אצל ברנרד ברודי. ההכשרה לה זכה ברודי בלימודיו, שילבה בין חקר גורמי מלחמה מחד לבין הבנת הפוליטיקה והכלכלה

---

[38] שיטות מחקר כמותיות הצליחו מאוד בראנד החל מתורת המשחקים וניתוח מערכות, דרך מחקרים מתמטיים ועד למחקרו של וולסטטר, ששם את המחלקה הכלכלית בראנד במרכז החשיבה בנושאים אסטרטגיים. שיטות אלו נחשבו כמדעיות ומוחשיות, בניגוד לגישות במדעי החברה כמו קרימינולוגיה או גישות היסטוריות (Kaplan, 1991: 121).

[39] על בעיות מתודולוגיות אפשריות בשימוש בתורת המשחקים, ראה (Braumoeller and Sartori, 2004: 135). לטענת אוניל, בניגוד לאמונה הרווחת, הרציונליות אינה תנאי הכרחי לתורת המשחקים. לטענתו, הצורך הוא שהשחקנים יתייחסו לתפיסתו של האחר במונחי בחירתם האסטרטגית. לכן סבור אוניל שהקישור שנעשה בין תורת המשחקים לבין ריאליזם הוא מוטעה (O'neill, 1992: 1002-3).

הבין-לאומית מנגד. בהמשך, לאחר סיום הדוקטורט,[40] עבד ברודי באוניברסיטת פרינסטון (Princeton) עם אדוארד מיד ארל (Edward Mead Earle), ממנו למד שאסטרטגיה אינה רק קונספט של מלחמה, אלא היא חלק מתמשך ובלתי נפרד מהמדיניות (Kaplan, 1991: 14, 16-7).

חשיבותם של הגורמים השונים שנסקרו בחלק זה, הנוגעים לסביבה שבה הייתה בולטות לגישות רציונליות ובה עבדו החוקרים שפיתחן את רעיונות ההרתעה, טמונה בכך שתנאים אלו לא רק אפשרו לפתח את התיאוריה של ההרתעה, אלא הם בכלל אפשרו את החשיבה במונחים כאלה. באופן זה אין הכוונה לבטל את חשיבות הגורמים המערכתיים שהוזכרו לעיל לגבי המלחמה הקרה והנשק הגרעיני, אלא להראות כי השפעתם הייתה תלויה גם בהתפתחויות רעיוניות. עם זאת, עדיין נותרת פתוחה השאלה המרכזית, עליה אדון בחלקים הבאים – כיצד השפיעה ספרות ההרתעה על המנהיגות הפוליטית. במילים אחרות, כיצד הצליחו סוכני ההרתעה להשפיע על אימוצה כאסטרטגיה.

4. עליית הנורמה - דרך השפעת מאפייני ספרות ההרתעה וסוכני ההרתעה על תהליך הלמידה של המנהיגות הפוליטית

למרות שלא ניתן להתייחס לקיומה של נורמת ההרתעה בשלב זה, כן ניתן להתייחס למספר מאפיינים שיצרו סוכני ההרתעה, ואשר אפשרו את התפתחותה והקלו על למידתה כאסטרטגיה. עם זאת, וכפי שאדון בכך בסוף פרק זה מאפייני הלמידה שנוצרו בשלב זה אפשרו למידה מאוד כללית שלה. השפעת מאפיינים אלו התבטאה בשתי צורות מרכזיות: האחת, בארגון הידע הנוגע לאסטרטגיה זו. דרך ההשפעה השנייה טמונה בהיותה של ספרות ההרתעה א-היסטורית וא-פוליטית. השילוב של גורמים אלו הקל על למידת רעיונות ההרתעה במספר דרכים: רעיונות ההרתעה שנוצרו היוו אמצעי יוריסטי, הם כפו צורת חשיבה רציונלית והם אף סיפקו אידיאולוגיה. כלים אלו של ספרות ההרתעה, מהווים ביטויים חשובים של נורמת ההרתעה, אשר המשיכו להתחזק במשך השנים, בין היתר, הודות לשפה של ההרתעה שהתפתחה. שפה זו ומושגים אלו אפשרו יצירת קשר יעיל לא רק בין החוקרים, אלא גם בינם לבין מקבלי ההחלטות, ובכך היוו מנוף השפעה נוסף.

4.1 מסגרת חשיבה (framing)

התפתחות אסטרטגיית ההרתעה וספרות ההרתעה אפשרו בראש ובראשונה יצירת מסגרת חשיבה, שאפשרה לאחד גישות מחקר שונות, וליצור מסגרת מחקר משותפת לתופעות שקודם הוסברו בצורה מוגבלת ורק אד-הוק (Jervis, 1979:291). כך למשל וולסטטר לא פיתח שיטות

[40] עבודת הדוקטורט של ברודי דנה בהשפעת הטכנולוגיה הימית על הדיפלומטיה במאה ה- 19 (Kaplan, 1991: 16).

מחקר בעצמו, אולם החידוש בעבודותיו היה טמון ביצירת סינתזה בין שיטות ומתודות שונות ו"אריזת" הרעיונות במסגרת חדשה (Kaplan, 1991: 122, 171-2). מסגור רעיונות, המגובה בכוח השכנוע של בעלי הידע המפתחים אותם, והצגתם באופן עקבי ושיטתי מגדילים את יכולת העברתם של הרעיונות ואף מאפשרים לשכנע בתקפות רעיונות אלו מקבלי החלטות.

4.2 האופי הא-היסטורי של ההרתעה

החוקרים האזרחיים שפיתחו את רעיונות ההרתעה כמעט ולא התייחסו למציאות האופרטיבית. עד לאמצע שנות ה- 50 רעיונות ההרתעה התפתחו בצורה א-היסטורית, אשר התבטאה בהיעדר ביסוס אמפירי (Trachtenberg, 1991: 44; Walt, 1991: 214 ; Gray, 1977: 25).[41] יתר על כן, לא רק שהמחקר האסטרטגי נעדר ביסוס אמפירי מספיק בתקופה זו, אלא שגם לא נחקרו בקפדנות תקופות נרחבות בהן כלל לא התנהלו מלחמות או משברים (Trachtenberg, 1991: 46). השימוש שנעשה מנגד בהיסטוריה במחקרים בתקופה זו היה בעיקר אנקדוטלי, ונועד להדגמת הטיעונים או להצגת "העומק ההיסטורי של החוקר" (Trachtenberg, 1991: 44; Gray, 1977: 37; George, 1979: 48).

החשיבות הטמונה בניתוח היסטורי למחקר של הרתעה, בדומה לתחומי מחקר נוספים ביחסים הבין-לאומיים, הוא קריטי.[42] למרות מספר מגבלות על שימוש כזה בחקר ההרתעה, ובמיוחד כשמדובר בהרתעה גרעינית,[43] לטענת גריי לאחר שנוצרה המסגרת התיאורטית שאפשרה התייחסות לטכנולוגיות הגרעיניות החדשות ולמבנה הגיאופוליטי החדש שנוצר, על החוקרים הייתה מוטלת החובה להתבונן גם לאחור (Gray, 1977: 40). את הימנעותם של החוקרים בתקופה זו, מלדון באופן נרחב במימד היסטורי במסגרת ספרות ההרתעה, ניתן להסביר במספר אופנים: ראשית, הכתיבה האבסטרקטית בנושאי ההרתעה בשלבים הראשוניים של התפתחותה, הקשתה מאוד על שילוב המימדים ההיסטוריים בה (Kolkowicz, 1987b: 26; Schaub, 2002: 4). במשך מספר שנים ההתקדמות במחקר האסטרטגי הואטה מאוד, לאחר שחוקרים שנשענו על תורת

---

[41] עד למחקרם המעמיק של גורג' וסמוק משנת 1974 רק מספר בודד של חוקרים ביסס את עבדותו בצורה ראויה מבחינה אמפירית, ראה ב- (Gray, 1977: 42-3).

[42] חשיבות הביסוס ההיסטורי לחקר הרתעה טמון על-פי גריי בכך שמדינאות עם נשק גרעיני דומה מאוד למדינאות בלעדיו במספר גדול של מאפיינים. לכן לטענתו, הכשרה היסטורית יכולה לאפשר לחוקרים להבחין טוב יותר בין גורמים זמניים לקבועים. בנוסף, הכשרה כזו יכולה לתרום להבנת בעיות מדיניות, וכן היא יכולה לסייע בזיהוי אנלוגיות היסטוריות והדגמות שאינן מתאימות (Gray, 1977: 32, 46).

[43] ג'רביס מנה מספר מגבלות לחשיבות המימד ההיסטורי בחקר ההרתעה. בין מגבלות אלה ציין ג'רביס את המספר הקטן של מקרים בהם נשקל השימוש באיום הגרעיני. שנית, ציין ג'רביס כי הלקחים שנלמדו מהמקרים המוגבלים שאירעו נותרו מעורפלים במידה רבה, עקב היעדר מידע לגבי הגורמים להתנהגות הסובייטית (Jervis, 1987: 73).

המשחקים, סברו כי לא רק שהיא תספק תנופה לפיתוח תיאוריות, אלא שמסגרת כזו תהפוך את הצורך בניסיון היסטורי לצורך מינימלי (George, 1979: 48).[44]

שנית, לחיזוק המגמה של הכתיבה הא-היסטורית תרמו גם עבודותיהם של שני חוקרים: מיד (Mead) וברודי. לטענת גריי, הספר שנערך על-ידי מיד בשנת 1941 בשם *Makers of Modern Strategy*, אפשר לאסטרטגים לקרוא אותו ולחוש שהם יודעים את ההיסטוריה של החשיבה הצבאית בארבע המאות האחרונות. כיון שהספר היה כתוב היטב, האסטרטגים לא קראו מקורות היסטוריים ראשוניים (Gray, 1977: 41-2). חוקר משפיע נוסף, אם כי בשלב מאוחר יותר, היה ברודי, שספרו מ- 1959, שזכה לשבחים רבים, הניא חוקרים מדיון היסטורי מעמיק בניסיון האסטרטגי שהושג לאורך השנים (Gray, 1977: 43).

לבסוף, יש לציין גם את השפעת התרבות האסטרטגית האמריקאית על האופי הא-היסטורי של אסטרטגיית ההרתעה. למעט חריגים בודדים, תחום קבלת ההחלטות הביטחוניות בארצות הברית, נטה להיות נתון לשליטה של אנשים, שהעריכו במידה מועטה את חשיבות הניסיון ההיסטורי לאסטרטגיה הנוכחית או לכל הפחות לא היו מודעים למסורת ההיסטורית.[45] לכך גם תרמו ההכשרה הא-היסטורית והאנטי-היסטורית של מקבלי ההחלטות בארצות הברית. הכשרה זו הביאה לכך שמדיניות הביטחון הלאומי האמריקאית נשלטה על-ידי בעלי מומחיות בענייני פנים (ולא חוץ) (Singer, 1969: 80; Gray, 1986: 57, 314; Trachtenberg, 1991: 46). מגמות א-היסטוריות אלה אף התחזקו בעקבות הטענה, כי פצצת האטום יצרה שינוי משמעותי בכך שבשונה מהעבר לראשונה התאפשרה הפרדה בין היכולת להעניש לבין היכולת להגן (Gray, 1977: 24, 41-2).[46]

4.3 האופי הא-פוליטי של ההרתעה

מאפיין בולט נוסף של ספרות ההרתעה ושל אסטרטגיית ההרתעה בשנים הראשונות של התפתחותם הוא האופי הא-פוליטי שלהם.[47] לטענת ג'רביס מאפיין זה התבטא בהיעדר התייחסות ליעדי המדיניות, בהיעדר התייחסות להקשר הפוליטי, בהיעדר התייחסות לפשרות, וכן בהיעדר בחינה של השלכות אירועים וההקשר בהם אלו יכלו להתרחש (Kratochwil, 1978: 155; Jervis,

---

[44] לדיון בשפה האבסטרקטית כפי שבאה לידי ביטוי בחשיבה לגבי הנשק הגרעיני ראה (Cohn, 1987). סוג חשיבה זה מבטא לטענתה, בין היתר, את הטכניות הרבה בהתייחסות לגרעין, ואת הביסוס של חשיבה זו על מודלים מתמטיים, על ניתוח מערכות, ועל תורת המשחקים (Cohn, 1987: 690).

[45] כך למשל, האסטרטגים של שנות ה- 50 וה- 60 לא היו מאומנים לחשוב במונחי הפוליטיקה של המעצמות האירופיות (Trachtenberg, 1991: 46). עם זאת, קיימים מספר יוצאי דופן בולטים לכך, כמו ברודי וכמו קיסינג'ר, אשר עבודת הדוקטורט שלו עסקה בפוליטיקה של המעצמות האירופאיות. ראה למשל ב- (Isaacson, 1992: 64-7).

[46] לחוקרים הטוענים כי הניסיון הקדם גרעיני אינו רלוונטי לתקופה הגרעינית, ראה למשל ב- (Gray, 1977: 37).

[47] למרות החפיפה המסוימת בין האופי הא-היסטורי והאופי הא-פוליטי, ניתן לראות בהם שני מאפיינים נפרדים.

(Gray, 1986: 49 ;322-3 :1979. היעדר מימד היסטורי או פוליטי במחקר היה אחד הנושאים שהיו נתונים במחלוקת גם בתוך ראנד. מחד חוקרים שעשו שימוש בתורת המשחקים הואשמו בהיעדר מימד היסטורי או פוליטי בכתיבתם.[48] מאידך הכלכלנים והמתמטיקאים טענו שמשחקי סימולציות, שחוקרים אחרים עשו בהם שימוש, אינם מדעיים (Kaplan, 1991: 201-2; see also in Schlling, 1964: 154).

גם האופי האבסטרקטי של החשיבה על ההרתעה השפיע רבות על האופי הא-פוליטי שלה. על-פי טרכטנברג האסטרטגים לא פיתחו טכניקות לניתוח מידע גולמי, במיוחד לא מידע כמותי (Trachtenberg, 1991: 44,46). באופן זה, האופי הא-היסטורי והאבסטרקטי של ספרות ההרתעה לא אפשר להתייחס למסורות תרבותיות, לפרקטיקות פוליטיות ולתכונות אופי של שחקנים. גורמים אלה הוכרו כלא רלוונטיים לסוג כזה של תיאוריה, פשוט מכיוון שהיא לא הייתה יכולה להתייחס אליהם (Kolkowicz, 1987b: 26; Luke, 1989: 212; Walt, 1991: 215; Trachtenberg, 1991: 46).[49] בנוסף, נטען כי התהודה הרבה לה זכה מחקרו של וולסטטר והמתודה בה השתמש עודדה חוקרים רבים לנקוט גם הם בגישה א-פוליטית (Kaplan, 1991: 109).[50]

תרומותיהם של האופי הא-היסטורי והא-פוליטי[51] של ספרות ההרתעה התבטאו בעיקר בכך שהם מנעו את הצורך להתייחס לבעיות אמפיריות ולקשיים אפשריים שהיו יכולים להחליש את האפשרות לאמץ את ההרתעה כאסטרטגיה. כך, השפה והאופי האבסטרקטי של רעיונות ההרתעה, לא רק עודד סוג מסוים של מחקר, אלא גם החליש את האפשרות למציאת פגמים בטיעונים, ובכך הקל על למידת ההרתעה ועל יישומה באמצעות הרחבת ההסכמה בדבר יעילותה של אסטרטגיה זו. כך למשל טען ווילאמס, כי כל עוד הויכוחים בין החוקרים לגבי רעיונות ההרתעה נותרו ברמה האבסטרקטית-תיאורטית, כמו למשל הויכוח האם יש צורך גם ביכולות הגנה (מניעה) לצד כוחות התגמול (ענישה), טענותיהם יכלו להיחשב כמשכנעות וכאלגנטיות. כל

---

[48] חוקרים מהמחלקה של מדעי החברה בראנד תהו למשל האם בקרמלין מקבלי ההחלטות הם באמת אוהבי סיכונים כפי שהניחו למשל הכלכלנים בראנד. חוקרים אלה גם פקפקו בטענה שמלחמה תחל ממתקפת פתע כפי שהניח מסמך R-290 של וולסטטר (Kaplan, 1991: 121). אפילו וולסטטר בעצמו העלה ביקורת דומה כשטען כי בהחלטות לגבי הפיתוחים האסטרטגיים, אינטראקציות המתייחסות לאסטרטגיות אפשריות של היריב, כמעט ולא נבחנו בצורה יסודית (Wohlstetter, 1964: 195).

[49] בהקשר זה נטען כי אופי הכתיבה האבסטרקטי אפשר שילוב מרומז של הנחות מוגבלות מבחינה היסטורית בתיאוריות ההרתעה לגבי העדפותיהם של השחקנים (Luke, 1989: 212; Schaub, 2002: 4).

[50] לטענת קפלן (Kaplan) מחקר ה- R-266 של וולסטטר וצוותו, יצר מודל לחיקוי עבור מחקרים עתידיים. השפעתו התבטאה בעידוד חוקרים רבים לעשות שימוש בנתונים (data), כדי להגיע להכרעות אסטרטגיות. עם זאת, למרות השימוש הרב בנתונים, המחקר היה אחרי הכל ניסיון אבסטרקטי לדון בסוגיה של מלחמה גרעינית, ללא התייחסות לפוליטיקה של המנהיגים. בנוסף, המחקר עשה שימוש בהערכות המודיעין של חיל האוויר מבלי להטיל ספקות כלשהן במידע שהועבר לרשותם. שימוש זה הדגיש את האיום הסובייטי אך גם סייע להצדקת הערכות אלה (Kaplan, 1991: 109).

[51] לטענות שונות,ולפיהן ספרות ההרתעה כן התייחסה למימד הפוליטי, בעיקר בסוגית הפגיעות, ראה (Schaub, 2002: 22).

צד בויכוח לטענת ווילאמס, היה מסוגל לבקר באופן אבסטרקטי את טענות הצד השני, אך לא היה יכול מנגד לבסס את טענותיו בצורה מספקת, ולהעביר את טענותיו מהתחום התיאורטי לתחום הפרקטי (Williams, 1992: 81, 84-5). באופן זה, כפי שטוען אדלר, כיון שלאסטרטגיה הגרעינית אין נקודת התייחסות אמפירית, או בנק נתונים, היא הייתה חייבת מחד להתבסס על מודלים אבסטרקטיים, אך מנגד לא ניתן היה להפריכה (Adler, 1992: 107). יתרה מכך, "המציאות" הגרעינית שהחוקרים ניתחו הייתה למעשה עולם של הפשטות (Cohn, 1987: 709).[52]

4.4 שפה

האינטלקטואלים המערביים, למעשה, המציאו את הבסיס הקונספטואלי לתיאוריית ההרתעה: הם הגדירו את התיאוריות, את המתודולוגיה, את השפה ואת חוקי המשחק עבור החלטות אסטרטגיות רציונליות בקונטקסט של אינטראקציה בין מעצמות (Kolkowicz, 1987b: 28-9). הכנסת הז'רגון והמושגים האנליטיים לדיון ברעיונות ההרתעה, עודדה את מקבלי ההחלטות להעדיף את החוקרים האזרחיים על פני אנשי הצבא במתן יעוץ אסטרטגי (Booth, 1975a: 39).

רעיונות ההרתעה המתפתחים סיפקו בסיס מושגי ותיאורטי לשאלות בוערות שמקבלי ההחלטות האמריקאיים התמודדו עימן (Jervis, 1979: 290; Schaub, 2002: 4). בנוסף, מושגים חדשים הכרוכים באסטרטגיה גרעינית בכלל ובהרתעה בפרט החלו לשלוט באוצר המילים של המדינאים, האסטרטגים והחוקרים וכן לחדור לתוך המודעות והשיח הציבורי (Raser, 1966: 297; Steinbruner, 1979: 223; Herken, 1985: 9).[53] כך נטען למשל, כי חוקרי ראנד המציאו שפה ואוצר מילים, ולימדו דור שלם של פוליטיקאים ומנהיגים צבאיים לראות את הבעיה של המלחמה והשלום בעידן הגרעיני כפי שהכלכלנים, חוקרי מדעי המדינה והפיסיקאים רואים בעיות אלו (Sherwin, 1991: 4). בדרך זו השפה הפכה לא רק לאמצעי תיאורטי לניתוח, אלא היא גם שימשה ככלי להגברת מודעות מקבלי החלטות ומודעות הציבור לשאלות האסטרטגיות.

חלק מהמושגים שעשתה בהם ספרות ההרתעה שימוש כבר היו קיימים קודם (Quester, 1966: 1-2; Chilton, 1985: 113),[54] אך לטענת פרייס וטנוולד, עובדה זו מחזקת את ההמשכיות של האסטרטגיה בעידן הנשק הגרעיני עם האסטרטגיה ותוכניות המלחמה הקודמות (Price and

---

[52] תיאוריית ההרתעה, נועדה ליצור הפשטה של המציאות, ולהישפט על-ידי לוגיקה פנימית זו. הפשטות אלה נועדו להפוך לאפשרי את החשיבה על מה שלא ניתן לחשוב עליו (thinking about the unthinkable) (Cohn, 1987: 709).

[53] מושגים שנכנסו לשיח היו מושגים כמו הרתעה, תגובה מאסיבית, מלחמה אסטרטגית, אי פגיעות הנשק, השמדה ודאית, אסטרטגיה נגד כוח, מכה ראשונה, מכה שנייה, מכה מקדימה, תגובה גמישה, יציבות, עליונות, הסלמה (Raser, 1966: 297; Steinbruner, 1979: 223).

[54] לטענת קווסטר (Quester), מושגים כמו הרתעה, הבנה שקטה, ומאזן אימה היו קיימים למשל לפני 1945 (Quester, 1966: 1-2).

(Tannenwald, 1996: 136). עם זאת, תופעה זו גם מדגישה את הטענה כי מושגים אלה השפיעו וזכו להשפעה רבה רק בתוך ההקשר הגרעיני ורק לאור פעולותיהם של סוכני ההרתעה. בדרך זו הנשק הגרעיני הקל על הבנת רעיונות אלו ויצק לשפה תוכן ומשמעויות ברורים יותר. במילים אחרות, השפעות אלו על מקבלי ההחלטות התאפשרו באמצעות מאפייני נורמת ההרתעה: כפיית הרציונליות, ראיית ההרתעה כאידיאולוגיה וכן באמצעות ראיית ההרתעה ככלי לקבלת החלטות.

4.5 דרכי השפעת ספרות ההרתעה על מקבלי ההחלטות

4.5.1 כפיית הרציונליות

אחת הדרכים של חוקרי ההרתעה להשפיע על אימוץ רעיונות אלו הייתה באמצעות כפיית הרציונליות על החשיבה בנושאי מדיניות החוץ בעידן הגרעיני. כך הרעיון כפי שהציג אותו ברודי כבר ב- 1946 היה כי הרתעה היא המדיניות הרציונלית היחידה בעידן הגרעיני (Brodie, 1946; Kaplan, 1991: 85).[55] המגמה של כפיית הרציונליות על החשיבה פותחה, במידה רבה, על-ידי החוקרים שפעלו בראנד. חוקרים אלו יצרו שפה, שאפשרה לכפות סדר רציונלי במה שנחשב כאי רציונלי – מלחמה גרעינית, ובכך להפוך את ה"דרך של ראנד" לדרך הלגיטימית היחידה לחשוב על הנשק הגרעיני (Kaplan, 1991: 10, 72-3 51, 200).[56] במילים אחרות, השפה שפותחה בראנד היוותה אמצעי מוביל להבניית ההרתעה כפתרון האסטרטגי הרציונלי המרכזי לבעיות המלחמה הקרה, וליצירת הנורמה של ההרתעה.

חיזוק לטענה שמדובר בהבניה חברתית נובע מכך, שלא רק שניתן היה להשתמש בגישות רציונליות אחרות לפתור את הבעיות האסטרטגיות שהציבה המלחמה הקרה, אלא שהביסוס של אסטרטגיית ההרתעה על הנחות הגישה של הבחירה הרציונלית היא בעלת פגמים.[57] כך למשל לטענת מורגן, הסתירות שקיימות בספרות ההרתעה מביאות למסקנה כי הנחת הרציונליות אינה הכרחית לא לתיאור תיאוריית ההרתעה, לא להסבר שלה, וגם לא כמרשם למדיניות. הנחת הרציונליות היא רק הפשטה אטרקטיבית, וניתן היה לבסס את תיאוריית ההרתעה על הנחות אחרות (Morgan, 2003: 45).

4.5.2 רעיונות ההרתעה ככלי לקבלת החלטות

אסטרטגיית ההרתעה וספרות ההרתעה אינן משמשות רק להסביר מדיניות חוץ, אלא הן גם מספקות ידע לקבלת החלטות אסטרטגיות, אשר יכול לאפשר לשחקנים, בין היתר, לזהות את

---

[55] ברודי הבין כי שימוש בפצצת המימן ובכוחה ההרסני לא יכול לעמוד בקריטריונים של קלאוזוביץ' של מטרות ופרוצדורות רציונליות ונשלטות למלחמה (Kaplan, 1991: 79-80) .

[56] להתגברות מעמדם של חוקרים ממדעי החברה ומכלכלה בראנד הייתה השפעה על סגנון הפעולה של התאגיד, שהתאפיין בסמל של ה"חיים הרציונליים" (Kaplan, 1991: 72-3).

[57] על קשיים נוספים בביסוס אסטרטגיית ההרתעה על גישת הבחירה הרציונלית, ראה בין היתר, גם את הדיון בכך שאסטרטגיית ההרתעה אינה מובנת מאליה, וכן את הדיון ביחס להסברים האלטרנטיבים.

המצב האסטרטגי בו הם נמצאים, ולדעת אחר איזה מידע עליהם לעקוב (Lepgold, 1998: 57-9).[58] לכך יש חשיבות רבה בסביבה שבה מקבלי החלטות מתעניינים במשתנים שהם יכולים לשלוט בהם או להשפיע עליהם בטווח הזמן הקצר או הבינוני (Moore H. Mark, 1983: 274-6 as referred by Lepgold, 1998: 45-6). כך, לטענת גנדארסן (Gundersen), לספרות הרתעה יש מאפיינים יוריסטיים, המתבטאים בהספקת תגובה מיידית לכל בעיה אסטרטגית אפשרית (Gundersen, 1994: 301).

4.5.3 ההרתעה כאידיאולוגיה

דרך השפעה נוספת של חוקרי ההרתעה על מקבלי ההחלטות התאפשרה באמצעות הפיכת החשיבה על ההרתעה לחשיבה אידיאולוגית, אשר לא רק הציעה פתרונות אסטרטגיים וניתוח מצבים, אלא גם הציעה דרך להצדיק את הפעולות שנבחרו. ההרתעה הוצדקה לא רק במונחים של התמודדות אידיאולוגית עם יריב בעל מטרות מקסימליסטיות, אלא ההרתעה הפכה להיות גם למטרה בפני עצמה. באופן זה, לטענת בות', אסטרטגיית ההרתעה אפשרה למקבלי ההחלטות לנתח את העולם, וכן להבין לעבר אילו מטרות עליהם לשאוף. בדרך זו, רעיונות ההרתעה הציעו דרכי פעולה וגם הצדיקו אותם. הם יצרו רציונליזציה להתנהגות, הם העבירו את תומכי רעיונות אלו תהליך סוציאליזציה והם אפשרו לאגד הכל במסגרת שפה משותפת (Booth, 1987: 255, 259-62; see also Gundersen, 1994: 302; Schaub, 2002: 4).

לאופי האבסטרקטי של רעיונות ההרתעה, הייתה השפעה על הצורה האידיאולוגית שבה רעיונות אלה התפתחו. מכיוון שספרות ההרתעה, הייתה א-פוליטית וא-היסטורית היא אפשרה לא רק להישען על הנחות אידיאולוגיות, אלא גם להצדיק אותן. כך המימדים הפוליטיים יכלו להפוך ללא יותר מאשר הנחות יסוד שעל-פיהן יש לפעול, ואשר לאורך זמן הפכו להיות יותר ויותר מובנות מאליהן. בנוסף לכך, אותם סוכני הרתעה שעסקו בנושאי ביטחון הטמיעו ברעיונות ההרתעה אידיאולוגיה, ערכים אמריקאיים מסורתיים, אמונה ללא ספקות ברציונליות ובלוגיקה, וכן עשו שימוש בהפשטה ובמדדים כמותיים (Kolkowicz,1987b: 42-3). כך לטענת קואן נוצר השיח האסטרטגי הרציונלי ביחס לנשק הגרעיני, שמחד שימש כמסך המסתיר את היעדים הפוליטיים אותם הוא מקדם, ומנגד העניק להם לגיטימציה (Cohn, 1987: 716-7). ההתפתחות של ההרתעה כאידיאולוגיה מחזקת את אמונתם של החוקרים בה ומרחיבה עוד יותר את השימוש

[58] דוגמא מקבילה שיכולה להמחיש את הדרך בה מסייעת הספרות המחקרית ליישום מדיניות, ניתן לראות בעניין שמצאו מקבלי ההחלטות האמריקאיים בטיעון של השלום הדמוקרטי, זאת גם מבלי להבין כיצד בדיוק אמורה התיאוריה לבוא לידי ביטוי בפועל (Lepgold, 1998: 45; Ish-Shalom, 2006: 584-7).

במושגים שהיא מציעה, את דרך הניתוח שהיא יוצרת ואת המסגרת שהיא מקנה, ובכך יכולה להמשיך ולחזק את נורמת ההרתעה ואת השפעתה הן על החוקרים והן על מקבלי ההחלטות.

4.6 סיכום השפעת מאפייני ההרתעה על המנהיגות הפוליטית

קיימת הסכמה בקרב החוקרים, כי לקהילת החוקרים, שהפכה את חקר הנשק הגרעיני לתחום אקדמי אינטרדיסיפלינרי הייתה השפעה רבה על תהליכי קבלת ההחלטות (Halle, 1987: 379; Adler, 1992: 101; Mutimer, 2000: 31-3). הדרך בה התפתחו נורמת ההרתעה, אסטרטגיית וספרות ההרתעה, ובפרט הדרך בה התפתחו השפה ואוצר המילים הכרוכים בה – אפשרו ליצור מסגרת חשיבה לבעיות אסטרטגיות – ובדרך זו יצרו כלים לחשיבה ולעידוד דרכי חשיבה מסויימות שנועדו לסייע בפתרון בעיות מדיניות ולהצדקתם של אותם פתרונות. מאפייני רעיונות ההרתעה, וביניהם האופי הא-פוליטי והא-היסטורי שלה, אפשרו לכפות את דרך החשיבה הרציונלית וליצור שפה שהייתה נוחה לשימוש אסטרטגי הן על-ידי מקבלי החלטות והן על-ידי החוקרים עצמם. יתרה מכך, ספרות ההרתעה ונורמת ההרתעה, לא רק חיזקו את אותן פרקטיקות, אלא גם התחזקו בעקבות השימוש הגובר בהן הן מצידם של מקבלי ההחלטות והן מצידם של האסטרטגים שהמשיכו בפיתוח רעיונות אלה.

נורמת ההרתעה הציגה פתרון לבעיה מורכבת בצורה פשוטה מאוד, ואולי אף פשטנית.[59] כך נטען כי אסטרטגיית וספרות ההרתעה בשנים הראשונות של המלחמה הקרה, הציגו טענות פשוטות וכללו מספר לא גדול של הנחות או משתנים (Jervis, 1979: 290). פרסימוניות זו של רעיונות ההרתעה הקלה על הבנתה, ואפשרה לאינטלקטואלים שעסקו בנושאי ההגנה לספק רציונל למדיניות של יציבות גרעינית (Gray, 1986: 47; Kolkowicz 1987b: 26; Morgan, 2003: 13). הצגת הטענות לגבי הרתעה בצורה אבסטרקטית ופרסימונית אפשרה גם להימנע מהצורך להתמודד עם בעיות שונות הכרוכות ביישום אסטרטגיה זו. לכן גם במקום שהמימד הפוליטי של המעצמות המעורבות ייבחן, אסטרטגית וספרות ההרתעה למעשה הניחו והגדירו את אותם מימדים פוליטיים. הגדרות אלה לא רק הבנו את דרך ראיית הסכסוך, אלא גם סייעו להגדיר את דרכי הפתרון האפשריים שלו, ואף חייבו סוגי פתרונות מסוימים (רציונליים) כמו אלו שהציעו ספרות ונורמת ההרתעה. במובן זה, השפה שהתאפשרה על-ידי ספרות ההרתעה ובהמשך על-ידי נורמת ההרתעה יצרה, אך גם הגבילה את מסגרת החשיבה ואת הדיון באסטרטגיה עצמה. כדי להרחיב את השפעת רעיונות ההרתעה על-ידי איום, היה צורך בהתגברות על חסמי למידה שונים.

[59] יש להדגיש שעצם העובדה שרעיונות ההרתעה הוצגו בצורה פשטנית לא מעידה בהכרח שהחשיבה הייתה פשטנית.

5. חסמים על למידת ההרתעה בבריה"מ ובארה"ב והתמודדות עימם

בשתי המעצמות היו חסמים על למידת רעיונות ההרתעה, שבמידה רבה היו תוצאה של השפעת התרבות האסטרטגית המסורתית בהן. חסמים אלה התבטאו בעיקר בהדגשת החשיבות הטמונה ביכולות לחימה (war-fighting) (Falk, 1989: 68). לטענת גונסטון, זה לא רק שהתרבות האסטרטגית של הריאל-פוליטיק (*realpolitik*) במדינות אלה הביאה במשך השנים להטמעה של אסטרטגיות המבוססות על יכולות לחימה (Johnston, 1995b: 32, 41),[60] אלא שתהליך זה היה אף כרוך בהבניות חברתיות ובהגדרת הזהויות של המדינה, זהויות שנבעו מיחסים עם מדינות נוספות, אשר גם הטמיעו את רעיונות הריאל-פוליטיק (Johnston, 1995b: 61-2).

במשך שנות ה- 50 הצבא הסובייטי תפס באופן בסיסי את המלחמה הגרעינית כגירסא הרסנית יותר של מלחמת העולם ה- II (Bluth, 1992: 99). לטענת סניידר בניגוד לחשיבה האסטרטגית האמריקאית שהתפתחה במסגרת של תורת המשחקים, החשיבה האסטרטגית הסובייטית התפתחה על-ידי אנשי צבא, אשר נטייתם הטבעית הייתה להדגיש את החשיבות של האפקטיביות הצבאית. כך למעט מספר בודד של גורמי חשיבה אזרחיים שישבו ברמות הפוליטיות הבכירות ביותר, לא היו גורמים שיכלו להציג תמונה מגוונת יותר של האסטרטגיה (Snyder, 1977: 6-7). במשך תקופות רבות בהיסטוריה הסובייטית היה הצבא, ובמיוחד המטה הכללי, מעורב מסיבות שונות לא רק בקביעת האסטרטגיה הצבאית, אלא גם בקביעת הדוקטרינה, כלומר הן בקביעת המדיניות הכללית והן בקביעת המדיניות האופרטיבית (Meyer, 1990: 247-9).[61]

לטענת סניידר, חוקרים מערביים משייכים את פיתוח התפיסה המבוססת על יכולות לחימה בעידן הגרעיני בבריה"מ למאמרים שהתפרסמו בשנות החמישים בכתב העת *Voennaia myls`* ובכתבי עת אחרים, ובמיוחד למאמרים ספציפיים שנכתבו על-ידי מרשל רוטמיסטרוב (P.

---

[60] טענה דומה מציע לוקמאן, אשר מתייחס ל"תרבות של ההתחמשות". לטענתו, יש משיכה בתרבויות שונות להתחמשות הקושרת בין נשק מודרני, ועליונות צבאית על היריב וביטחון (Luckham, 1984: 1-2, 4 as referred by Johnston, 1995b: 53, ftn. 17 p. 40).

[61] עמדה מעט שונה ביחס להשפעת הצבא הסובייטי על המדיניות הלאומית, מציגים מספר מומחים אמריקאיים. לטענתם, ההשפעה של הצבא הייתה עקיפה היא לא ערערה את העמדה הדומיננטית של המפלגה, והיא נגעה בעיקר לנושאים טכניים ומקצועיים (Dallin, 1964: 87-9). יחד עם זאת, נטען כי השפעתם והאוטונומיה שלהם גדלו למשך תקופה מסויימת באמצע שנות ה- 50 (Dallin, 1964: 94). עמדה דומה מציע הולוואי לגבי מוגבלות השפעת הקומפלקס התעשייתי-ביטחוני בבריה"מ. לטענתו, למרות ההשפעה הגוברת של הצבא לאחר מותו של סטאלין, הייתה היררכיה ברורה בקבלת ההחלטות הביטחוניות בבריה"מ, כשהמפלגה עמדה בראש התהליך (Holloway, 1984: 159). עוד על גופי קבלת ההחלטות הביטחוניות בבריה"מ, ועל החשיבות הרבה של המפלגה בקביעת ההחלטות הביטחוניות, ראה ב- (Booth, 1975b: 227-9; Holloway, 1984: 109-115, Catudal, 1989: 150-73; Bluth, 1992: 27-39). כך למשל טוען בות', כי בראש ההיררכיה של קבלת ההחלטות הביטחוניות בבריה"מ עמד הפוליטבירו, אם כי לצבא הייתה מידה מסויימת של השפעה על תהליך זה. אולם בניגוד לנעשה בארה"ב לא הייתה השפעה כמעט כלל לפרלמנט, לאקדמאיים ולחוקרים.

(A. Rotmistrov) ועל-ידי הגנרל טלאנסקאי (N. A. Talenskii) (Snyder, 1977: 10-1). הסיבות להתפתחות הגישה של war-fighting לא נבעה רק משמרנותם של הגורמים הצבאיים, שמרנות האופיינית לצבאות בכלל, אלא גם מהתרבות האסטרטגית הסובייטית. תרבות אסטרטגית זו קשורה, לטענת ג'ונס (Jones) לצורך הסובייטי להגן הן על האידיאולוגיה, והן על גבולות האימפריה. הצורך למשל להגן על הגבולות הוא בעל שורשים עמוקים בעבר הרוסי, והוא מבוסס על האמונה הסובייטית, כי הרוסים חוו איומים רבים לאורך ההיסטוריה (Jones, 1990: 35-6, 38). לכן אין זה מפתיע כלל שהסובייטים ראו את הביטחון שלהם כ"שם נרדף לחוסר הביטחון של אויביהם הפוטנציאליים" (Horelick, 1977: 85 as referred by Booth, 1979: 84; see also Ivie, 1996: 58-59). חששות שאף יכלו להיות מועצמים בעידן הגרעיני. בדרך זו, האיומים הגרעיניים האמריקאיים, מסבירים את הרגישות הסובייטית למאזן הכוחות ואת ההשקעות הסובייטיות הרבות בהגנה אווירית ואזרחית (Fedorenko, 1990: 74-5; see also in Meyer, 1990: 249). מכאן גם ברורה ההתנגדות הסובייטית הבסיסית לאסטרטגיה, אשר מבוססת על פגיעות (Holloway, 1984: 58), גם אם זו פגיעות הדדית. מעבר לכך, דאגות אלו הועצמו מהחשש הסובייטי הבסיסי ממתקפת פתע ובמיוחד ממתקפת פתע גרעינית (Holloway, 1984: 57).

לכן גם בתפיסה האסטרטגית הסובייטית הרתעה נתפסה כחלק מגישה אסטרטגית רחבה יותר, אשר נועדה לספק ביטחון אבסולוטי באמצעות הגנה (Jukes, 1975: 484; MccGwire, 1975: 489; Garthoff, 1978: 114, 122; Garthoff, 1994: 43). תפיסה זו באה לידי ביטוי בצורה ברורה במושג הסובייטי לביטחון (security) *bezopasnost*, שמשמעותו היא "ללא סכנה", ואשר מרמז על ביטחון מוחלט (Miller, 1982: 205). בדומה, מבחינת התרבות האסטרטגית, הסובייטים גם הדגישו את חשיבות הפעולות החד-צדדיות להשגת ביטחון (Snyder, 1977: V), מה שהיווה למעשה, חסם נוסף על הסוביטים בלמידת רעיונות ההרתעה ההדדית, התלויים בחשיפה לאיום.

באופן זה, גם לא מפתיע כי גורמים סובייטים שונים הדגישו במשך השנים, כי כי יכולות לחימה מאפשרות לחזק את אסטרטגיית ההרתעה ואת אמינותה (Simes, 1980-1: 80-2, 91-2; Trachtenberg, 1991: 6-7; Erickson, 1982: 243-6; Arentt, 1990: 141). כך למשל על-פי סניידר, הגנרל הסובייטי טלאנסקאי לא חש שהגישות הללו של הרתעה ושל war-fighting סותרות זו את זו, כיון שארסנל מגובה על-ידי יכולות הגנה יכול לשמש גם להשגת הרתעה אפקטיבית (Snyder, 1977: 11). אולם הבולטות של הרעיונות הסובייטיים ביחס להגנה, ל- war-fighting, לשרידות

ולניצחון במלחמה גרעינית, היו שונים באופן משמעותי לא רק מהחשיבה האמריקאית שהתפתחה במשך השנים לגבי הרתעה הדדית (Erickson, 1982: 246; Booth, 1979: 82-3; Buzan, 1987: 137), אלא גם מדרך החשיבה האמריקאית הבסיסית לגבי ביטחון. בנוסף, לטענת הולוואי (Holloway), בחשיבה האסטרטגית הסובייטית, הרתעה הייתה מושג פוליטי של יחסי עוצמה ולא צבאי ולכן הוא גם זכה לתשומת לב מועטת בכתיבה הצבאית, אשר עסקה, כאמור, בעיקר בהכנות לקראת ניהול המלחמה, ולכל היותר שילבה את הנשק הגרעיני לתוך תוכניות המלחמה הקונבנציונליות, כדי לחזק את יכולות הלחימה לאור העקרונות האסטרטגיים המסורתיים (Holloway, 1984: 32-3, 34-5; Meyer, 1990: 249). בנוסף, אסטרטגיית ההרתעה (הגרעינית) זכתה לביקורת בחשיבה הסובייטית עקב היותה אסטרטגיה מסוכנת שעלולה להוביל למלחמות גרעיניות ולמירוצי חימוש מסוכנים (Arnett, 1990a: 140).[62]

גם לגורמים בירוקרטיים הייתה השפעה על הגבלת אימוץ תפיסות אסטרטגיות אלה של הרתעה בבריה"מ. כך לדוגמא טוענים אליסון וזליקאו (Allison and Zelikow, 1999: 183-4), כי לחולשת חיל האוויר הסובייטי בממסד הצבאי בבריה"מ, שנשלט על-ידי כוחות היבשה ועל-ידי משימתם המרכזית שהוגדרה במונחים של war-fighting הייתה השפעה קריטית על הכישלון הסובייטי להשיג פצצות גדולות יותר במהלך שנות ה- 50 (Allison and Zelikow, 1999: 183-4).[63]

במקביל גם בארה"ב למידת אסטרטגיית ההרתעה על-ידי המנהיגות הפוליטית ואף על-ידי האסטרטגים עצמם לא הייתה תהליך פשוט, עקב צורך להתגבר על מספר חסמים. קיומם של חסמים אלו מדגישים את הטענה שאסטרטגיית ההרתעה לא הייתה מובנת מאליה, אלא הייתה כרוכה בתהליך למידה. במובן זה, הרציונליות, השפה, והאסטרטגיה של ההרתעה לא נכפו על-ידי כוחות דטרמיניסטיים, אלא על-ידי סוכנים חברתיים שהפיצו ולימדו רעיונות. השינויים המוגבלים שהתחוללו בעקרונות תיאוריית ההרתעה, בין התקופה שבה אסטרטגיית ההרתעה אומצה בצורה חלקית לבין התקופה בה היא אומצה באופן מלא יותר, והשינויים החומריים המועטים יחסית שהתרחשו בתקופה זו, מחזקים גם הם את הטענה כי אימוץ אסטרטגיית ההרתעה היה כרוך במידה רבה בתהליכי למידה, ובהתגברות על חסמים רעיוניים.

---

[62] לטענת אוונגליסטה, הסובייטים אף האשימו את האמריקיאים ביצירת מירוץ החימוש (Evangelista, 1990: 151). לטענתו, הסובייטים הציעו שני הסברים לפיתוחים אלו בארה"ב: לפי הסבר אחד מירוץ החימוש הוא תוצאה של כוחות הייצור הקפיטליסטיים אמריקאיים. לפי ההסבר השני מירוץ החימוש נועד להשיג מטרות פוליטיות צבאיות (Evangelista, 1990: 151-2).

[63] על תחילת פיתוח הנשק הגרעיני בבריה"מ ועל ההחלטות הנוגעות לכך, ראה (Tyushkevich, 1978: 371-80).

החסמים העיקריים שהיו נתונים על למידת הרתעה בארה"ב בתחילת המלחמה הקרה, נוגעים למסורת הלחימה של העבר, לתרבות האסטרטגית האמריקאית, לחשש מהתקפת פתע סובייטית וכן הם היו טמונים בצורך בהתמודדות עם סוגיות מוסריות. ההתגברות על חסמים אלה הייתה הדרגתית. כפי שטוען זאגאר (Zagare), לקח זמן עד שהאסטרטגים הכירו בחשיבות רעיונותיו של ברודי. אך עד לאמצע שנות ה- 50 הקונספט של הרתעה גרעינית הפך להיות ראשון בין שווים "בפנתיאון העקרונות האסטרטגיים האמריקאיים" (Zagare, 1990: 248).

במידה רבה קיומם של רעיונות אסטרטגים מתחרים לרעיונות ההרתעה על-ידי איום מדגימים את החסמים על למידתם. כך למשל, חוקרים הציעו אסטרטגיות שלא תאמו לחלוטין את הלוגיקה של ההרתעה על-ידי איום כמו למשל תגמול מאסיבי, מלחמה מוגבלת, הסלמה נשלטת, השמדה ודאית, תגובה גמישה והסלמה דומיננטית (Kolkowicz, 1987b: 28).[64] בנוסף, לא רק שגורמים שונים הציעו גישות סותרות ומנוגדות להרתעה, אלא שלעיתים אפילו אותם אנשים עצמם מצאו עניין הן בגישות של הרתעה והן בגישות של שימוש בכוח הגרעיני ואפילו בגישות של מלחמה גרעינית כוללת (Trachtenberg, 1991: 4, 133).[65]

כך סוגיה זו מדגישה את חשיבותם של תהליכי הלמידה של רעיונות ההרתעה אשר יצרו במשך השנים שינוי, והיא גם מבטאת את ההבדל שבין הימנעות מאלימות המבוססת על החשש מהסלמה, לבין הרתעה רפלקטיבית יותר. במילים אחרות, ניסיונות לחשוב על הרתעה היו קיימים, כמובן, בתקופה זו אך בשתי המעצמות נעשו ניסיונות להשיג אסטרטגיה זו באמצעות התבססות על יכולות לחימה (war-fighting). כך למשל התנהל ויכוח בארה"ב בין תומכי גישת התגמול המאסיבי, לבין תומכי התגובה הגמישה, ואשר נסב במידה רבה על הדרך בה ניתן להשיג הרתעה אמינה. עם זאת, טענתי בהקשר זה היא שמדובר על סוגי הרתעה שונים המבוססים על לוגיקות שונות. לאור הבעיות הקיימות בסוגי הרתעה אלה, הרתעה ההדדית שפותחה באמצעות MAD, היא לא רק אינסטינקטיבית פחות, אלא גם יציבה יותר וזאת עקב הפרקטיקות השונות הכרוכות במיסודה בהן אני דן במחקר זה.

מעבר לכך, להשפעת הרעיונות המסורתיים של הלוחמה ושל war-fighting הייתה משמעות גם מבחינה בירוקרטית, שהתבטאה בתחרות על חלוקת משאבי הביטחון. מכאן

---

[64] כך למשל טוען מורגן, כי למרות שאסטרטגיה של תגובה גמישה ואסטרטגיות נוספות המבוססות על הסלמה ולחימה בפועל, הועלו כפתרונות רציונליים לבעיות האמינות של ההרתעה, פתרונות אלה הגם שלא שולבו לגמרי במערך האסטרטגי האמריקאי, כללו מספר בעיות: הבעיה המרכזית נבעה מכך שרעיונות אלו יכולים לבטא כישלון של הרתעה, ואף להביא להסלמה. שנית, יהיה קשה להשיג הרתעה מורחבת אמינה באמצעות סוג כזה של איומים לאור המחירים הגבוהים של תגובה מיידית והרווחים המעורפלים בטווח הארוך (Morgan, 2003: 18-9).

[65] עוד על אסטרטגיות הסותרות את רעיונות ההרתעה על-ידי איום, ראה עמ' 70 ובמיוחד הע' 121.

שהתגברות על החסם של רעיונות הלחימה היה כרוך לא רק בהתגברות על מסורת, אלא הוא היה גם כרוך בהתגברות על מחסומים פרקטיים של תחרות בין זרועות הצבא.[66]

החסם הראשון על למידת רעיונות ההרתעה בארה"ב היה המסורת הצבאית האמריקאית של war-fighting, שהייתה ממוסדת בחשיבה הצבאית (Quester, 1987: 83; Price and Tannenwald, 1996: 135, 139; Halperin, 1987: 5-6; see also in Johnston, 1995b: ftn. 11 p. 37). כך למרות שהיו חוקרים שהבינו במהרה את השלכות הנשק הגרעיני על האסטרטגיה ואת ההכרח שבאסטרטגיה של הרתעה, רוב העוסקים בנושאי ביטחון המשיכו לראות את הדברים במסגרת הראייה המסורתית (Martin, 1979: 4).[67] בדרך זו נתפס הנשק הגרעיני בספרות הצבאית בשנות ה-50 לא כתחליף ליכולות הקונבנציונליות, אלא כאמצעי משלים להן, אשר לא רק יוכל לספק פתרון למקרה שאסטרטגיית ההרתעה תיכשל, אלא גם יגדיל את אמינותה, ויאפשר להרתיע את כל קשת מעשי התוקפנות האפשריים של בריה"מ – בין שבאמצעים קונבנציונליים ובין שבאמצעים גרעיניים (Laurence; 1979: 4-5; Rowen, 1979: 137; Rose, 1980: 32; Luttwak, 1985: 3; Halperin, 1987: 46; Kolkowicz, 1987a: 5; Halperin, 1987: 46; Kolkowicz, 1987a: 5). לכן גם קצינים אמריקאיים בכירים ראו את שדה הקרב כזירה שבה ניתן לשלב בין היכולות הקונבציונליות והגרעיניות. כך למשל בשנת 1952 טען קולונל גורג' ריינהרדט (George Reinhardt), כי "[באופן ברור] הנשק הגרעיני הפך להיות מתאים לשימוש בשדה הקרב" (Reinhardt, 1952 as qut in Rose, 1980:60-1). בנוסף, לטענת רב-אלוף לאסלי גרוב (Leslie Grove), שעמד בראש פרוייקט מנהטן:

"The atomic bomb has not greatly changed basic military principles nor has it obviated many of the conventional roles of military forces" (Grove, 1948: 34 as qut. in Rose, 1980: 65).

טענות אלה המשיכו ללוות את החשיבה הצבאית האמריקאית בשנות ה- 50 ראה למשל (Train, 1956 as referred by Rose, 1980: 75).

ביטויים נוספים לדרך חשיבה זו של war-fighting באו לידי ביטוי במספר צורות נוספות: ביטוי כזה היה בכתבי העת הצבאיים ובתוכניות הלימוד להכשרת מפקדים. כך למשל ניתוח תוכן של כתב העת של הצבא האמריקאי *Military Review* מעלה כי לעומת שנות ה- 50 חלה ירידה משמעותית לאורך השנים בדיון בכתב העת בסוגיות שעוסקות בהשפעת הנשק הגרעיני על

---

[66] על המאבקים בין זרועות הצבא השונות על הנשק הגרעיני, ראה במאמרו המקיף של רוזנברג (Rosenberg, 1984).

[67] ניצ'ה ובורדן שיקפו למשל את הזרם המרכזי בפוליטיקה ובצבא האמריקאי. לטענתם, ניצחון בעימות גרעיני הוא לא רק רציונלי, אלא גם בר השגה (Kolkowicz, 1987a: 5).

הלחימה בקרב, ירידה דומה נמצאה גם בדגש שניתן ללימוד הדרכים לשילוב הנשק הגרעיני בלוחמה בתהליכי הכשרת מפקדי הצבא (Rose, 1980: 56-7).[68] בדומה, החששות בתקופה זו של שנות ה- 50 ממתקפת פתע סובייטית שתותיר את האמריקאיים ללא אמצעי תגמול העסיקה מאוד את האמריקאיים (Quester, 1987: 84; Trachtenberg, 1991: 19). באופן ספציפי הדיון בנושא התפתח ביחס לשאלת האסטרטגיה נגד כוח או נגד ערך (Freedman, 2003; Morgan, 2003: 32, וראה גם (הרכבי, 1964: 100-110). כאשר הפתרון המסורתי שהוצע להתמודדות עם חששות אלו היה השימוש בדוקטרינה של מכה ראשונה (נגד כוח), ואולם דוקטרינה כזו שונה ואף מנוגדת לתפיסה האסטרטגית של הרתעה על-ידי איום (נגד ערך) שהתפתחה מספר שנים מאוחר יותר.[69]

הצורך בחיזוק אסטרטגיה זו של מכה ראשונה בא לידי ביטוי גם בפיתוח הרעיון של מלחמה מנע, שמטרתה פגיעה ביכולות ('נגד כוח') הצד השני לפני שהוא יוכל לגרום לנזק (Trachtenberg, 1991: 103-7). אולם גם רעיון זה שתואם את דרך החשיבה הקלאסית של צבאות, ואת התרבות האסטרטגית שלהם, עומד בסתירה לאסטרטגיית ההרתעה, שכן במידה רבה ההנחה המובלעת ברעיון של מלחמה מנע היא הכישלון האפשרי של אסטרטגיית ההרתעה. כך למשל, למרות שהנשיא טרומן ועוזריו האמינו כי ארסנל גרעיני הכרחי להרתעת תוקפנות סובייטית ובמיוחד תוקפנות באירופה, הם הכירו בכך שהכוחות הקונבנציונליים האמריקאיים באירופה אינם מספיקים בכדי למנוע פלישה סובייטית למערב היבשת. באופן זה, מדיניות של "אי שימוש ראשון" בנשק הגרעיני, מדיניות שהייתה חלק מהבסיס של ההרתעה על-ידי מניעה בשלבים מאוחרים יותר, נתפסה אז כשידור של חולשה, ולכן הפתרון, שהוצע בדוח ה- NSC-68 היה השגת עליונות גרעינית (Freedman, 1993: 71; Morgan, 2003: 18; Halperin, 1987: 7).[70]

המיסוד של רעיונות הלחימה בא לידי ביטוי גם בדרך החשיבה הראשונית על הנשק הגרעיני. בתקופה המוקדמת של המלחמה הקרה, הייתה מידה נמוכה של הסכמה לגבי מהות האופי של הנשק הגרעיני, ולגבי דרכי השימוש האפשריות בנשק זה (Price and Tannenwald,

---

[68] כך למשל נמצא כי בניגוד לתקופות מאוחרות יותר, תכני הלימוד בשנות ה- 50 בית הספר לפיקוד ומטה (Army Command and General Staff College) בארה"ב, הרחיבו מאוד בנושאי הגרעין, ובעיקר לגבי השימוש והשילוב של יכולות אלה בלוחמה (Rose, 1980: 87-93).

[69] הרצון לשוות מידה גבוהה יותר של אמינות לאסטרטגיית ההרתעה באמצעות שימוש בדוקטרינות 'נגד כוח' נוגע לבעיה נוספת עליה עמדתי בפרק התיאורטי, ביחס לכך שאמינות האיום, אינה מצטברת, אלא ניתן ללמוד רק לגבי היכולות של היריב (Tang, 2005: 34-5; see also Lebow, 1985: 231). באופן זה, אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום ('כנגד ערך'), שהתבססה בארה"ב בשנות ה- 60, אפשרה לא רק להציג גישה מורכבת ועקבית יותר ביחס לאסטרטגיית ההרתעה, אלא היא גם אפשרה להתגבר על בעיית אמינות האיום.

[70] לטענות אלה על הצורך ביכולות לחימה בדוח ה- NSC-68, ראה (FRUS, 1950: 268-9). חשוב גם להדגיש כי הסוגיה של שימוש בנשק הגרעיני לא הייתה רק סוגיה אסטרטגית או תיאורטית, אלא הפכה לסוגיה מדינית כבר במשבר ברלין בספטמבר 1948 (Rosenberg, 1984: 123, 29; Bowie and Immerman, 1998:14).

(1996: 137. החל מסוף שנות ה- 40, הדוקטרינות הגרעיניות הראשונות היוו המשך ישיר של הדוקטרינות הקונבנציונליות, והן למעשה הרחיבו את מדיניות ההפצצה של מלחמת העולם השניה, שהיו מבוססות על העברת נטל האיום למטרות אזרחיות. באופן זה, הנשק הגרעיני שימש רק כאמצעי יעיל יותר לאסטרטגיה שכבר הייתה קיימת. במסגרת דוקטרינות אלה, הפגיעה באזרחים הייתה תוצר לוואי בלבד של הפגיעה בתעשיות תומכות הלחימה (Rowen, 1979: 137; Herken, 1985: 19-25; Halperin, 1987: 5; Trachtenberg, 1991: 4, 5; Price and Tannenwald, 1996: 135, 139; ftn. 3). לכן לא מפתיע, שהתכנון האסטרטגי האמריקאי היה מבוסס על שימוש ראשון בנשק הגרעיני (Herken, 1985: 96-7), ולכן גם האפשרות שלא ניתן לנצח במלחמה גרעינית כלל לא הועלתה על-ידי הקצינים שעסקו בניתוח סוגיות אלו.[71]

בדומה, במספר אירועים שונים במהלך שנות ה- 50 הוצע שימוש בנשק גרעיני, למטרות כפייה ולא למטרות הרתעה. כך למשל לטענת הלפרין, בגלל אמונת הבירוקרטיה הביטחונית האמריקאית בנשק הגרעיני כאמצעי הרתעה מוצלח, איומים לשימוש בו הועלו כ- 8 פעמים מאז סיום מלחמת העולם ה- 2 ועד ל-1958 ובעיקר כדי לכפות על היריב ויתורים, אם כי באף לא אחד מן המקרים הגורם לסיום המשבר היה הנשק הגרעיני (Halperin, 1987: 24-5, 46).[72] במילים אחרות, בפועל הדרך שהוצעה באירועים אלו לשימוש בנשק הגרעיני לא הייתה הרתעה, כי אם כפייה שהשפעתה כפי שמוצגת בספרות התיאורטית היא מוגבלת. עם זאת, הרושם שנוצר מפעולות אלה היה דווקא שלאיומים האלה הייתה מידה רבה יותר של השפעה.[73]

העובדה שבתקופה מאוחרת יותר, ובעיקר בשנות ה- 60, דרך החשיבה על אסטרטגיית ההרתעה לא רק הייתה שונה, אלא גם קוהרנטית יותר מדגימה את תהליך הלמידה שהתחולל בין תקופות אלה ואת תהליכי ההתגברות על החסמים השונים. שינויים אלו באו בהמשך לידי ביטוי במספר מימדים. ראשית, ירידת כוחם וירידת השפעתם של הגורמים המסורתיים המעצבים את החשיבה הצבאית האמריקאית – ובראשם ירידת חשיבות הצבא בעיצוב מדיניות הביטחון –

---

[71] בכתיבתם התייחסו קציני הצבא בתקופה זו למשמעויות הכרוכות בשילוב הנשק הגרעיני במלחמה, לגודל הכוחות הנדרש, לגודל שדה הקרב, לסוגיות של פיקוד ושליטה ולצורך בניידות הכוחות (Rose, 1980: 62-76).

[72] טענות לגבי איומים כאלה בתקופה זו הועלו במשבר לגבי אירן, במשבר ברלין הראשון (1948), מלחמת קוריאה (1951-2), קוריאה (1953), משבר קאמוי ומאצוי (1954), הודו-סין (1954), משבר סואץ (1956), לבנון (1958), וקאמוי (1958) . במשברים אלה טוען הלפרין, האיום בשימוש בנשק הגרעיני לא היה הגורם לסיום המשבר, אך הוא סייע ליצירת מיתוס מאוחר יותר לפיו הייתה השפעה מכרעת לנשק זה. (Bundy, 1988: 232-3).

[73] יחד עם זאת, המשמעות של הטענה לפיה לפעולות הכפייה הגרעינית היתה השפעה במשברים הללו מתבטאת בחיזוק הטענות לגבי היכולת לעשות שימוש בנשק הגרעיני לצרכי הרתעה. הסיבה לכך נובעת מהטענה המקובלת בספרות לפיה, הפעלת אסטרטגיה של דיפלומטיה כופה, מורכבת יותר מאשר הפעלת אסטרטגיה של הרתעה. לסוגיה זו התייחסתי בפרק התיאורטי, ראה למשל ב- (McMahan,1983:86; Downs, 1993: 63; Morgan, 2003: 2-3; Huth and Russett, 1990: 466). לכן, לכל הפחות, גם אם הנשק הגרעיני מוגבל ביכולתו לכפות ויתורים, אין זה בהכרח מחליש את הטענה לפיה אסטרטגיית ההרתעה הגרעינית היא גם מוגבלת.

יכולה לסייע בהסבר ההשפעה הגוברת של רעיונות ההרתעה, בהסבר התפתחותה בחשיבה האסטרטגית האמריקאית, ובהסבר ההתגברות על חסמי הלמידה של אסטרטגיית זו. ירידת כוחם והשפעתם של הגורמים המסורתיים בעיצוב החשיבה הצבאית האמריקאית, סייע גם להתמודד עם חסם נוסף הנוגע לתרבות האסטרטגית האמריקאית. לטענת גריי, כחלק מתרבות זו, סגנון ההגנה (style of defense) האמריקאי היה לא אסטרטגי באופיו. כך לטענתו, ארצות הברית קיבלה ללא ערעור דרך מנהיגות ביטחונית, אשר הייתה יותר "ניהולית" מאשר "אסטרטגית" (Gray, 1986: 40-1, 45). העובדה ששליטת הצבא על הנשק הגרעיני הפכה למוגבלת, ומנגד התפתחה תפיסה שלפיה הנשק הגרעיני הוא כלי אסטרטגי בידי המנהיג, אפשרו להתגבר על קושי זה.[74] בין היתר, שינויים אלו התבטאו ואפשרו את התפתחות ההבנה שהגנה מזיקה להרתעה. הבנה זו לטענת וולסטטר סללה את הדרך לאימוץ האסטרטגיה של ההרתעה (Wohlstetter, 1964: 226). בנוסף, סוגיה זו מדגישה גם את חשיבותם של סוכנים בתהליכים אלו, במיוחד לאור העובדה, כי השינויים באימוץ אסטרטגית ההרתעה לא תאמו לגמרי את השינויים בעוצמת הנשק הגרעיני.[75]

שינויים אלו אפשרו לאמריקאיים לעבור להשתמש בנשק הגרעיני למטרות הפחדה, ולא במסגרת תפיסה של war-fighting, כפי שזו באה לידי ביטוי למשל בגישה של הפצצה מאסיבית בתקופת ממשל אייזנהאור (Halperin, 1987: 6).[76] התפתחויות אלו הושפעו וגם תרמו לשינוי בתפיסת הנשק הגרעיני מגורם שנתפס כמערער יציבות לגורם שנתפס כמבטיח יציבות. כך למשל נטען בדוח ה- NSC-68, כי השגת הנשק הגרעיני הסובייטי, יצרה פרדוקס לפיו ככל שיש כמות גדולה יותר של הנשק והוא בעל עוצמה רבה יותר, כך קשה יותר להשתמש בו לצרכי הרתעה (see FRUS, 1950: 266-7). באופן זה נטען, כי ריבוי נשק גרעיני עשוי לערער את היציבות, ולהוות תמריץ דווקא למלחמה, ולא להשגת הרתעה הדדית. בדומה, בכנס שנערך באוקטובר 1957 התייחס האלוף דיוויד סרנוף (David Sarnoff), שכבר פרש באותו זמן משירות פעיל לכך שהשוויון האסטרטגי שיתפתח יוביל לאסון. לטענתו

---

[74] בהקשר זה ראה לעיל על הפיכתו של הנשק הגרעיני לנשק של המנהיג עמ' 115. כמו כן ראה גם לגבי איזרוח התחום האסטרטגי ועל ירידת מעמדם של אנשי הצבא ראה לעיל, עמ' 119-118.

[75] פיתוח פצצת המימן היווה טריגר לחשיבה על הבעיות שיוצרת הגנה, והבליט את הצורך בהרתעה הדדית. עם זאת, ניתן היה עקרונית להגיע למסקנות דומות גם ללא השינוי הטכנולוגי וזאת באמצעות ההיקשים הלוגיים בהם נעשה שימוש בשלבים מאוחרים יותר. לכן גם לא יהיה זה נכון לתלות היעדר חשיבה כזו רק בעוצמה המוגבלת של הנשק הגרעיני בתקופות קודמות יותר של המלחמה הקרה.

[76] ההדגשה של אסטרטגיית ההפצצה נעשתה למרות שהנשיא טרומן תמך בבחירת מטרות להפחדה ולא למטרת ניצחון בקרב (Halperin, 1987: 6). ההישענות על אסטרטגיה של הפצצה גרעינית הסתייעה גם בגידול במאגר הגרעיני כמו גם בשיפורים טכנולוגיים בשימוש בגרעין ובאיתור המטרות (Bowie and Immerman, 1998: 14-5). מה שגם מרמז לכך שגידול בעוצמה הגרעינית, כמובן, אינו יכול להבטיח מעבר לאסטרטגיה של הרתעה.

"both sides will be equipped with ocean-spanning ballistic missiles, placing the world in a state of "dreadful parity" (Finney, 30.10.1957: 13).

אולם בניגוד לתפיסות שהוצגו בתקופה זו לגבי הרתעה בכלל ולגבי הרתעה גרעינית בפרט, הרי שבמשך השנים דווקא הדו-קוטביות הגרעינית, הייתה זו שאפשרה ועודדה תהליכי למידה שחידדו את יכולת ליישם את אסטרטגיית ההרתעה באופן מוצלח, ובכך גם אפשרו להגדיל את היציבות.

כך התפיסה המסורתית של war-fighithing נשחקה בהדרגה, והפכה למחייבת פחות ולבעלת מידה הולכת וקטנה של השפעה. ההבנה הזו שתהליכי למידה ותהתגברות על חסמים היה חלק חשוב בשינויים האסטרטגיים מערערת את הטענות לגבי ההשפעה הישירה של הנשק הגרעיני על שינויים אלו. על אף חשיבותו הרבה, לא הנשק הגרעיני עצמו יצר את השינוי האסטרטגי, אלא ההתבססות וההשפעה הגוברת של רעיונות ההרתעה על-ידי איום שהופצו על-ידי סוכנים. ההתגברות על החסמים ועל הרעיונות האסטרטגים המתחרים, מדגימים ומבטאים את התחזקות נורמת ההרתעה ואת השפעתם של תהליכי הלמידה. עם זאת, תהליכים חברתיים אלו לקחו זמן. לכן גם השינויים הללו יבואו לידי ביטוי באופן בולט יותר בדיון בפרקים הבאים.

לפני שאמשיך בדיון, חשוב לציין גם חסם נוסף שעליו היה צורך להתגבר, והוא החסם המוסרי. הטענה המרכזית שהועלתה בהקשר זה הייתה, שהמוסריות באיום בנשק גרעיני על חיי אזרחים מוטלת בספק (Quester, 1987: 84). הויכוחים בנושא נמשכו, אומנם, לאורך כל תקופת המלחמה הקרה.[77] עם זאת, הדרך בה הובנתה אסטרטגיית ההרתעה כפתרון אסטרטגי-רציונלי לבעיה של המלחמה הקרה ושל הנשק הגרעיני, סייעה להתמודד גם עם חסם זה. השפה ואוצר המילים של ההרתעה אפשרו לשים את הדגש המוסרי על הסוגיה של התוצאות (הימנעות מאלימות) ולא על סוגיית האמצעים (איום על אזרחים). באופן זה, אסטרטגיית ההרתעה שהתפתחה תאמה את הטאבו הגרעיני ולכל הפחות את המסורת של אי השימוש בנשק הגרעיני.[78]

6. דוח ה- NSC- 68

הדיון בדוח ה- NSC-68 ובמלחמת קוריאה יאפשרו יסייע להראות את התחלת למידת רעיונות ההרתעה מחד ואת חוסר עקביותם של רעיונות אלו מנגד, כמו גם את החסמים שהיו על תהליך הלמידה. בנוסף, חלק זה יסייע לבסס את הטענה כי כאשר קהילת ההרתעה לא הייתה קיימת, במקביל גם לא הייתה הימנעות מתמשכת מאלימות בין המעצמות. באופן זה, דיון זה יאפשר למקד סוגיות שהוצגו בפרק זה עד כה ולהרחיבן.

---

[77] ראה סקירה של טענות לגבי מוסריות אסטרטגיית ההרתעה ובעיקר הרתעה גרעינית, עמ' 45.

[78] על הטאבו הגרעיני או המסורת של אי השימוש בנשק גרעיני, ראה כאמור למשל ב- (Paul, 1995, 2006; Price and Tannenwald, 1996).

6.1 הממצאים והמלצות של דוח ה- NSC-68

בעקבות האוויריה המשברית, שנוצרה בארה"ב לאחר פיתוח הפצצה הסובייטית וההכרזה עליה, הורה טרומן ב- 31 בינואר 1950 למזכירי המדינה וההגנה לערוך בחינה מחודשת של היעדים האסטרטגים ושל התוכניות האסטרטגיות. למטרה זו נכתב דוח ה- NSC-68, שהעבודה עליו נעשתה במהלך החודשים פברואר-מרץ 1950 על-ידי מספר יועצים ובראשם פול ניצ'ה.[79] הדוח הוגש לנשיא באפריל 1950. מחברי הדוח קיבלו כמובנת מאליה את ההנחה שארה"ב מתמודדת עם יריב אכזרי שמבקש להשיג שליטה עולמית, ובסופו של דבר מבקש להשמידה. הערכה מדאיגה שהועלתה בדוח הייתה, כי בתוך ארבע שנים (עד לשנת 1954) יהיו לבריה"מ יכולות גרעיניות, אשר יביאו לכך שהכוח הגרעיני האמריקאי לא יוכל להמשיך לשמש כגורם מרתיע לפריסת הכוחות הקונבנציונליים הסובייטיים העדיפים ברמתם באירופה.[80] המסקנה המרכזית שהועלתה לכן בדוח הייתה שיש צורך ביכולת הגנה מאסיבית, שתשמש הן להרתעת הסובייטים מפתיחה במתקפת פתע,[81] ושתאפשר שרידה במלחמה וניצחון בעימות כזה אם יתרחש. לצורך עמידה במטרות אלה קרא הדוח להשקעות מאסיביות בבניית כוחות אמריקאיים קונבנציונליים, להגדלת כוחות נאט"ו,[82] ולהגדלת ההשקעה ביכולות הגרעיניות.[83] עם זאת, הדוח לא כלל הערכת עלות כלשהן. הערכות שניתנו באופן לא רשמי התייחסו לצורך בשילוש תקציב הביטחון לכ- 40-50 ביליון דולר לשנה (George and Smoke, 1974: 155-7; Wells, 1979: 117, 130; Rearden, 1984: 25; Trachtenberg, 1991: 103-8; Leffler, 1992: 355-60; Gaddis, 1997: 101; Hogan, 1998: 12, 301; Bowie and Immerman, 1998: 16-7, 21-2; Pierpaoli, 1999: 23-6).[84]

6.2 הביקורת על דוח ה- NSC-68

דוח ה- NSC-68 זכה לביקורות חריפות הן מצידם של חוקרים והן מצידם של מקבלי החלטות. הביקורות המרכזיות נגעו לכך שהוא חלקי מדי, כללי מדי ומבוסס במידה רבה על הנחות

---

[79] לרשימת חברי הוועדה והרקע שלהם ראה (Leffler, 1992: 355; May, 1993: 10).

[80] על החשש מהירידה המדאיגה ביכולת האמריקאית ביחס לסובייטים ראה ב- (FRUS, 1950: 262).

[81] ארבעה תרחישים אפשריים הנחו את החשיבה לגבי מתקפת פתע סובייטית: התקפה על מערב אירופה, מלחמת מנע סובייטית, מכה מקדימה סובייטית וכן התקפה סובייטית במהלך משבר (FRUS, 1950: 264; see also Schaub, 2002: 22). על ההבדל בין מתקפת מנע ומכה מקדימה, ראה (הרכבי, 1990: 90). לטענת הרכבי, התקפה מקדימה בשונה ממלחמת מנע אינה מכוונת נגד התוקפנות הצפויה במועד עתידי כלשהו, אלא כנגד עצם ההיערכות של האויב להתקפה, ערב מתקפתו.

[82] הדגשת הצורך בכוחות קונבנציונליים היוותה שינוי משמעותי ביחס למדיניות הקיימת (Bundy, 1988: 230).

[83] הדוח שיקף גם את עמדות מזכיר המדינה אצ'יסון לגבי "עמדות כוח" ("situations of strength"), שמהן יש לשאת ולתת עם הסובייטים (George and Smoke, 1974: 155-6; Wells, 1979: 126; Trachtenberg, 1991: 107).

[84] אי ההתיחסות לסוגיות תקציביות בדוח נבעה מהחשש שדיון כזה יקשה על סיום כתיבתו ויצית ויכוחים בין מחבריו (Wells, 1979: 130; Hogan, 1998: 301). עם זאת, לאחר פרוץ מלחמת קוריאה ביקש טרומן מניצ'ה לאמוד את העלות הכוללת הכרוכה בהיערכות המתאימה. הערכה ראשונית העלתה כי מדובר בכ- 150$ ביליון לתקופה של השנים 1951-5, וכן 37$ ביליון נוספים לדרישות קשורות כמו למשל לסיוע ביטחוני ולוועדה לאנרגיה אטומית (AEC). במשך הזמן אף ננקבו עלויות גבוהות יותר שהגיעו עד לכדי 287$ ביליון (Hogan, 1998: 305-6).

בעייתיות ועל דרך הסקת מסקנות בעייתית. כך נטען כי הדוח לא כלל התייחסות לדרישות תקציב אופרטיביות. בנוסף, היו שסברו שהדוח התבסס על הנחות מופרזות ביחס למידת התוקפנות הסובייטית,[85] ולגבי היקף ההתחמשות הסובייטית. לכן גם, גורמים שונים חששו שהדוח יוביל ליצירת מרוץ חימוש מיותר בין המעצמות. בהקשר זה גם הועלו ביקורות על הנימוקים החלקיים שהוצגו בדוח להסבר המדיניות המוצעת בו, מדיניות תוקפנית הרבה יותר מזו שהציע קאנן, אשר טען שאסטרטגיה הגנתית תהיה מספיקה (Wells, 1979: 135-6, 139; Trachtenberg, 1991: 110 May, 1993: 13; Leffler, 1992: 357 Pierpaoli, 1999: 27).[86] שנים אחר כך, סיכם קמפבל את הבעיות בדוח, בטענה כי בעיה בולטת בו נגעה לדרך בה סכנות על ארה"ב טושטשו באמצעות הצגת האיומים עליה באופן פיגורטיבי (Campbell, 1998: 23-6). תשובה מרכזית לביקורות אלו הייתה, כי היקף האיום הסובייטי על ארה"ב גדל והפך לגבוה יותר מזה שהוצג במאמרו של קאנן, ומזה שהוצג בדוח ה- NSC 20/4 שפורסם בנובמבר 1948.[87] הבדלים אלו יכולים להסביר את המקור לשינוי הרדיקלי באסטרטגיה האמריקאית (Gaddis, 1980: 166-8; Bowie and Immerman, 1998: 18).[88]

הבעיה היא שתשובות מעיין אלו לא סיפקו פתרון אמיתי לבעיות שהציעו מבקרי הדוח. זאת מפני שלא רק שהדוח קיבל במידה רבה את האיומים על ארה"ב כנתונים מאליהם, או שהם יהיו בהכרח נכונים בעוד מספר שנים, אלא שהדוח גם הגדיר את האינטרסים של ארה"ב במונחים של האיומים עליה (FRUS, 1950: 238, 248 , 256-7) . כך במילותיו של גאדיס, "עבור מחברי דוח ה- NSC-68, האינטרסים האמריקאיים לא יכלו להיות מוגדרים בנפרד מהאיום

---

[85] לטענת קמפבל, גופי הערכה שונים בארה"ב טענו בין השנים 1945-1950, ואפילו במהלך מלחמת קוריאה, כי אין כוונה סובייטית להילחם עם ארה"ב או לכבוש את אירופה (Campbell, 1998: 26). בדומה טען בוהלן (Bohlen), שיהיה מדויק יותר לטעון שמטרתו המרכזית של השלטון בבריה"מ היא לשמור על המשטר ולהרחיב את השפעתו בעולם, כל עוד הרחבה כזו אינה מהווה סיכון רציני למשטר הפנימי (May, 1993: 13).

[86] ביקורתו של קאנן הייתה חלק מביקורת ריאליסטית רחבה על ממשל טרומן. עיקר הטענות שהעלו מבקרים אלה נגעו לאי לקיחה בחשבון את האינטרסים הלאומיים הסובייטיים. ראה גם (Brune, 1996a: 20-1). כך למשל ביקר קאנן את מדיניותו של אצ'יסון ואת הדוח בטענה, כי השגת נשק גרעיני בידי הסובייטים לא תהפוך אותם לאגרסיביים יותר, ולכן הוא לא היה סבור שהסובייטים מעמידים איום צבאי מיידי על ארה"ב. עוד טען קאנן, כי מדיניות הבלימה אינה דורשת כוחות צבאיים משמעותיים (Wells, 1979: 120-1; May, 1993: 6-8, 12-3; Bose, 1998: 21; Hogan, 1998: 293-4; Bowie and Immerman, 1998: 19-20).

[87] דוח ה- NSC 20/4 הדגיש בין היתר, את הצורך האמריקאי בפיתוח יכולת צבאית מרתיעה (May, 1993: 7). באופן עקרוני תמך דוח ה- NSC-68 בעקרונות שהוצגו בדוח ה- NSC 20/4, אך גם הרחיב אותן. לטענת לפלר (Leffler), ובניגוד לטענותיהם של מספר היסטוריונים, המטרות שהוצעו בדוח ה- NSC-68 לא סטו מהמדיניות שנתמכה על-ידי מקבלי החלטות רשמיים בארה"ב. החידוש בדוח היה טמון בהיקפם של המטרות (Leffler, 1992: 356). לסקירת נקודות הדמיון והשוני בין ה- NSC 20/4 לבין ה- NSC-68, ראה (FRUS, 1950: 242, 287-90).

[88] להצדקה מאוחרת של ניצ'ה לעמדותיו ולהצדקתו את דוח ה- NSC-68 בדיעבד, וזאת אל מול עמדותיו של קאנן, ולאור ההנחה כי המונופול הגרעיני של ארה"ב הולך להסתיים, ראה (Nitze, 1980: 171-4).

הסובייטי....[אולם] להגדיר אינטרסים במונחים של איום, זה אחרי הכל, להפוך את האינטרסים לפונקציה של איומים" (Gaddis, 1980: 167-8).[89]

6.3 דוח ה- NSC-68 ו(שיח) אסטרטגיית ההרתעה

דרך ההתייחסות בדוח לאסטרטגיית ההרתעה מעניינת במיוחד. השימוש הלא עקבי ואף הסותר באסטרטגיית ההרתעה בדוח, מאפשר להראות הן את התחלת החשיבה במונחים של הרתעה על-ידי איום, אך גם את מוגבלותה. הדוח קובע כי תפקיד העוצמה הצבאית של ארה"ב הוא להרתיע התקפה המכוונת נגדה (FRUS, 1950: 244), מה שמסביר ומצדיק את הצורך בהתחמשות. על-פי הדוח רק התחמשות תאפשר להשיג יכולת מספיקה להרתעת הסובייטים (FRUS, 1950: 251). הנימוק המוצג בדוח לצורך באסטרטגיית ההרתעה מבוסס על כך שהאידיאולוגיה הסובייטית הכוללת כוונות ההתפשטות מחייבת את ארה"ב לנקוט במדיניות של בלימה (FRUS, 1950: 263). כשהצורך להשתמש דווקא באסטרטגיית ההרתעה להתמודדות עם התוקפנות הסובייטית מוסבר בכך שבאמצעות השגת יכולות הרתעתיות ניתן אולי להפוך את המצב הגרעיני ל"יותר רציונלי", וזאת לאור חוסר היכולת לשקול ולבצע פעולה תקיפה המבוססת על הערכה רציונלית בעידן הגרעיני (FRUS, 1950: 264). מכאן, שהדוח לא רק מחייב שימוש באסטרטגיה של הרתעה, אלא הוא אף הופך אותה לאסטרטגיה הרציונלית היחידה בה ניתן לעשות שימוש בעידן הגרעיני.

עם זאת, למרות שדרך נימוק זו היא מעניינת לתקופתה, היא בעייתית: ראשית, הדוח כלל גם מספר התייחסויות אשר מנוגדות לרעיונות ההרתעה. כך למשל הביעו מחבריו את חששם, כי קיומן של שתי מעצמות עם יכולות אטומיות גדולות, יכול להוות תמריץ לייזום מלחמה, ולא להוות גורם מייצב ומרתיע (FRUS, 1950: 266-7).[90] בעיות נוספות בתקפות ההסבר לגבי הצורך ביישום אסטרטגיית ההרתעה נוגעות לדרך ההצדקה של אסטרטגיה זו באמצעות התייחסות לאידיאולוגיה הסובייטית. האידיאולוגיה הסובייטית היא שיוצרת את הצורך בבלימת הסובייטים מחד, אך אותה אידיאולוגיה, כפי שהדוח מדגיש, גם מגבילה את יכולתה של ארה"ב הדמוקרטית להשיג הרתעה מול בריה"מ בעלת מטרות ההתפשטות (FRUS, 1950: 263).[91]

הבעיה הגדולה ביותר בטיעונים אלה נוגעת לכך שלא ברור כיצד אסטרטגיית ההרתעה תהווה פתרון לאיום המרכזי שמציע הדוח, הנובע מהתפתחות הגרעין הסובייטי, ומהחשש מפני

---

[89] לטענת קמפבל, הדוח המצהיר על הערכים האמריקאניים הבסיסיים – "שמירה על השלמות והחיות של חברתנו החופשית" – ממקם באופן אוטומטי את ארה"ב בסכסוך עם בריה"מ, אשר מגלמת את "רעיון השעבוד". בכך הדוח מנסח את הזהות האמריקאית לשנים הבאות של המלחמה הקרה אל מול זו הסובייטית (Campbell, 1998: 138).

[90] לגבי הטענות על ההשפעות הלא מייצבות של הנשק הגרעיני ראה גם ב- (Freedman, 1993: 70; Kissinger, 1994: 463; Gaddis, 1997: 101; Bowie and Immerman, 1998: 19)

[91] לסקירה כללית של הקשיים בהשגת הרתעה מוצלחת עם בריה"מ, כפי שמופיעים בדוח ה-NSC-68, ראה (FRUS, 1950: 263-5, 266).

פתיחה סובייטית במתקפת פתע. כך למשל לא ברור, כיצד ניתן לשלב בין הדרישות הסותרות המועלות בדוח של פיתוח יכולת צבאית מספיקה להרתעת הסובייטים ממלחמה מחד (FRUS, 1950: 251), והדגשת הצורך בעליונות גרעינית מנגד (FRUS, 1950: 268). בנוסף, כלל לא ברור כיצד השגת עליונות גרעינית תפתור את הבעיה הנובעת מהחשש ממתקפת פתע סובייטית.[92] יתר על כן, הצורך בהשגת עליונות יכול להיתפס כסותר את אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום, המוגדרת במונחים של מספיקות. זאת גם הייתה התפיסה האסטרטגית שהתגבשה מספר שנים מאוחר יותר. החששות המשתקפים בדוח לפיהם מחבריו לא האמינו כי איום בתגמול יהיה מספיק בכדי להרתיע התקפה גרעינית (Trachtenberg, 1991: 107), משקפים בעיה כללית יותר הקיימת בתקופה זו ביחס לחוסר הוודאות לגבי דרך השימוש היעיל בנשק הגרעיני (Rosenberg, 1984: 121-6), בעיה המבטאת גם קשיים טכנולוגיים אך גם קשיים הנוגעים לרעיונות אסטרטגיים לגבי דרך הפעלת היכולות.

6.4 השפעות דוח ה- NSC-68 ואימוצו

שכנוע הנשיא לאמץ את דוח ה- NSC-68 לא הייתה משימה פשוטה, בעיקר משום שהוא הבין שיישומו יחייב שינוי של המדיניות הכלכלית. בנוסף, חשש טרומן מההשלכות של חיזוק הצבא על חשבון החברה ועל חשבון זהותה הדמוקרטית של המדינה. מספר ימים לאחר הגשת הדוח הקפיא הנשיא את יישומו, אך במקביל הורה לבחון את העלויות הכרוכות ביישומו,[93] בחינה שבמהלכה פרצה מלחמת קוריאה (George and Smoke, 1974: 155; Wells, 1979: 137-8; Hogan, 1998: 302, 306-7, 310-1; Pierpaoli, 1999: 26). כך למרות פרסום הדוח, תקציב הביטחון שאושר במאי 1950 לשנת הכספים 1951 כלל הקצאה של 13.5 ביליון דולר בלבד לנושאי ביטחון.

השינוי המשמעותי ביחס לאימוץ הדוח התרחש רק בספטמבר 1950 ולאחר פרוץ מלחמת קוריאה. מספר חוקרים טענו שפרוץ המלחמה חיזק את הניתוח ואת החששות שהועלו בדוח, ובכך שימש לזרז ולקדם המלצות רבות ממנו. בנוסף, למרות הקבלה האיטית של הדוח, עד לחודש זה, דחק טרומן מממשלו את כל מקבלי ההחלטות שתמכו בראיה התקציבית המאוזנת. כך למשל החליף טרומן, בין היתר, את ג'ונסון במרשל (Wells, 1979: 139, 157-8; Brune, 1996c: 267; Dockrill, 1996: 14-5; Gaddis, 1997: 76; Bowie and Immerman, 1998: 17; Whitcomb, 1998:

---

[92] הצורך בעליונות גרעינית בשלב שבו אין עדיין יכולת מכה שנייה, תואם אולי את הרצון להימנע מהכרזה על אי שימוש ראשון בנשק הגרעיני (FRUS, 1950: 268-9), אך הוא כלל אינו תואם את האסטרטגיה של ההרתעה המבוססת על תגמול.

[93] בסופו של דבר הוצגו הערכות עלות ליישום הדוח רק בינואר 1951 (Pierpaoli, 1999: 68-72).

(112; Pierpaoli, 1999: 29-30; Kratochwil, 1978: 155-6).[94] ב- 30 בספטמבר 1950 אושר הדוח כהצהרת מדיניות, מה שהביא להגדלת תקציב הביטחון מ- 13.5$ ביליון לכ- 48.2$ ביליון בשנת התקציב של 1951, סכום שאף הוגדל בהמשך. בנוסף, נכתבו דוחות נוספים שאיששו את החשש מהאיום הסובייטי, הדגישו את תחושת הדחיפות ואת הצורך בהתחמשות. אחד מדוחות אלה היה דוח ה- NSC-68/4, שאושר על ידי טרומן בדצמבר 1950, ומסקנתו הייתה כי יש להשלים את בניית הכוח כבר ביוני 1952 ולא ביוני 1954. דוח נוסף היה דוח ה- NSC 73/4 מ- 25 באוגוסט 1950 (Kaplan, 1991: 140-1; Trachtenberg, 1991: 112-3; Bowie and Immerman, 1998: 23-4).

לדרך הצגת הטיעונים בדוח היה חלק חשוב באימוצו. השילוב בין הרטוריקה של המסמך,[95] השפה הפשוטה שלו, ודרך הצגת הטיעונים בו,[96] נועדה לא רק להשגת תמיכה פוליטית שתאפשר את יישום המלצותיו, כפי שאכן קרה, אלא גם לספק למקבלי ההחלטות אמצעים רטוריים להצדקת מדיניותם (Acheson, 1969: 374 as referred by Acheson, 1993: 98; Kaplan, 1991: 140-1; May, 1993: 14 ; Campbell, 1997: 28, 32). בעקבות זאת הפך הדוח לשמש יותר מכל מסמך אחר בתקופת המלחמה הקרה, כ'תנ"ך' של מדיניות הביטחון האמריקאית. הוא סיפק פריזמה דרכה כל פעולות המדיניות הסובייטיות נבחנו, והוא היווה ביטוי בולט לאידיאולוגיה שהנחתה את המנהיגות האמריקאית, ובכך הוא גם סייע למקבלי ההחלטות לחנך את הציבור (Wells, 1979: 116; 139; Kaplan, 1991: 141; Rosenberg, 1993: 163; Hogan,1998: 12, 291; Pierpaoli, 1999: 25).[97] תהליכים אלו סייעו ליצור את הבסיס להתפתחות "זהות ההרתעה". אומנם מבחינה תוכנית, האסטרטגיה שהוצעה בו, כאמור, לא הייתה מבוססת על הרתעה באופן בלעדי, אך עם זאת, הדוח לא רק הציג את היסודות לאסטרטגיה זו, אלא אפשר מתן הצדקה עתידית לה ובכך הניע תהליכי למידה לא רק בקרב מקבלי ההחלטות, אלא גם בקרב הציבור.

---

[94] הטענות לגבי השפעת מלחמת קוריאה על אימוץ דוח ה- NSC-68 נתונות עם זאת במחלוקת (Bose, 1998: 21, 44-5). כך למשל יש חוקרים הסבורים שאימוץ הדוח נעשה ללא קשר למלחמה (Rearden, 1984:28; Hogan 1998:309).

[95] דוח ה- NSC-68 עשה שימוש רב בשלוש אסטרטגיות דיסקורסיביות, כדי להקנות תוקף רב יותר לטיעונים שהוצגו בו: נראטיב מרומז של איום לגבי העתיד להתרחש אם לא ייושמו ההמלצות; הישענות על ההיסטוריה; וכן שימוש בהצגה סימבולית, המבחינה בין ה"אנחנו" ובין ה"הם" (Rosenberg, 1993: 161-2).

[96] בדוח נכתב במפורש כי עקב החשש מהתנגדות פנימית יש להציג את המדיניות המוצעת בו כהגנתית (FRUS, 1950: 284). דרך הצגת הטיעונים בדוח, אשר ביטאה תחושה של דחיפות לצד אי הצמדת תגי מחיר להמלצותיו, סייעה למחבריו לגייס תמיכה פוליטית רחבה עבור יישומו (Leffler, 1992: 357-8; Hogan, 1998: 295). לאימוץ הדוח תרמה גם העובדה שהוא היה מסווג ולכן הגיע רק למספר מצומצם של בכירים באוצר (May, 1993: 11). מצב זה הקשה לבקר הדוח.

[97] בנוסף, דרך השפעה נוספת של הדוח התפתחה באמצעות מספר אישים, וביניהם אנשי אקדמיה בולטים, שביקשו לשכנע את הציבור ואת הממשל בחשיבות הטמונה ביישום הדוח (Wells, 1979: 141-8, 152).

7. השפעת היעדר קיום קהילת הרתעה על האלימות במאבק הבין-מעצמתי במלחמת קוריאה

הדיון במלחמת קוריאה מאפשר לבחון את ההשפעה ואת הקשר שבין רעיונות ההרתעה לבין היקף האלימות. מלחמת קוריאה פרצה בעקבות פלישת צפון קוריאה לדרומה ב- 25 ביוני, 1950 מתוך מטרת הצפון בראשות קים איל-סונג (Kim Il Sung) לאחד את הקוריאות תחת משטר קומוניסטי (Leffler, 1992: 364-5; Gaddis, 1997: 70-5; Wainstock, 1999: 15-7; Stueck, 2002: 61-2; Friedman, 2000: 150-4). מאחר וארה"ב ראתה את צפון קוריאה כמדינה אשר נתונה לשליטתה המלאה של בריה"מ, פעולותיה נתפסו כמהלך סובייטי וכביטוי לתוקפנותה. בתגובה ארה"ב התערבה במלחמה במסגרת כוחות או"ם (Leffler, 1992: 361; Whitcomb, 1998: 102-4).[98]

באופן זה, ההתייחסות לפלישה כאל פעולה שלכל הפחות נתמכת על-ידי בריה"מ הייתה כרוכה, בחששות לפגיעה בדימוי האמריקאי, במנהיגות האמריקאית ולפגיעה באו"ם. יתרה מכך, עלו אף חששות מהאפשרות שבריה"מ לא רק בוחנת את ארה"ב, אלא שהיא כבר נמצאת בעיצומו של מהלך השתלטות צבאית, שעלול להביא לאיבוד השליטה באסיה, להחליש את ההגנה על אירופה וכן להביא למלחמה כוללת (Milliken, 2001: 53-6).[99] המלחמה אף הורחבה לאחר שכוחות אמריקאיים ודרום קוריאניים התקרבו לנהר היאלו (Yalu), מה שגרם לכך שכוחות סיניים חצו את הנהר ונכנסו לשטחה של צפון קוריאה. לאחר ייצוב קווי המלחמה התפתחה מלחמת התשה שנמשכה עד קיץ 1953 (George and Smoke, 1974: 184-6; Dingman, 1988-9: 69-74).

7.1 כישלון אסטרטגיית ההרתעה במלחמת קוריאה

סוגיית מעורבותה של בריה"מ במלחמה חשובה מאוד לצורכי מחקר זה, שכן היא נוגעת לשאלות האם ארה"ב ניסתה להפעיל הרתעה, והאם בריה"מ הורתעה. הטענה כי מעורבותה של בריה"מ במלחמה הייתה מוגבלת, יכולה להוביל למסקנה, כי ההרתעה האמריקאית (המורחבת) כלפי בריה"מ לא נכשלה, או לכל הפחות שבריה"מ לא הייתה מעוניינת להתערב, ולכן שיקולי הרתעה אינם רלוונטיים. לחילופין, מידה מסוימת של מעורבות יכולה להעיד בתנאים מסוימים על כישלון ההרתעה האמריקאית המיידית, או לכל הפחות הכללית.[100]

---

[98] ארה"ב ניצלה את היעדרה של המשלחת הסובייטית מן ההצבעה במועצת הביטחון של האו"ם, כדי להשיג רוב לשליחת כוחות או"ם להתערבות במלחמת קוריאה (McWilliams and Piotrowski, 1997: 64).

[99] עם זאת, היו שסיווגו את הסכסוך בקוריאה כמלחמת אזרחים (Milliken, 2001: 49).

[100] לטענה כי האמריקאיים הבינו, כי עוצמתם הצבאית והתעשייתית לא הספיקה להרתיע את האיום הקומוניסטי, ראה (Miller, 1982: 24).

הנחישות האמריקאית לפעול ערב המלחמה להגנת דרום קוריאה לא הייתה ברורה. המחויבות שביטאה ארה"ב להגנת מדינה זו הייתה קטנה באופן משמעותי מהמחויבות שהיא ביטאה למשל ביחס להגנת מערב אירופה (George and Smoke, 1974: 141-2, 145-6; Hammer and Katzenstein, 2002: 599-602).[101] אי הפעלת או הכישלון בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה לפני המלחמה, על אף החשיבות הגוברת של דרום קוריאה לארה"ב,[102] מהווים אינדיקציה לכך שהבולטות של אסטרטגיית ההרתעה בארצות הברית הייתה נמוכה בהשוואה לאסטרטגיה האמריקאית העתידית, שהתבססה במידה רבה על הרתעה.[103] במילים אחרות, הן העברתו של סיוע הסובייטי, והן חוסר הערכה סובייטית כי האמריקאים יפעלו בקוריאה, מדגימים את הטיעון כי אסטרטגיית ההרתעה וממילא גם קהילת ההרתעה לא היו חזקים בתקופה זו. לכן גם לא מפתיע, כי הערכתם של שגרירי גרמניה, צרפת ובריטניה במוסקבה הייתה, כי מעורבות סובייטית במלחמה בקוריאה היא כמעט בלתי נמנעת, כפי שדיווח השגריר הבריטי דיוויד קלי (David Kelly) למשרד החוץ של ארצו:

"[The] United Sates government… may drift into [a] position in which they would feel justified in invading North Korea which I feel we must assume would bring [the] Russian armies in…"(Kelly, 26.7.1950 as qut. in Milliken, 2001: 88; see also Milliken, 2001: 102).[104]

זאת ועוד, הטענה של אצ'יסון שלפיה התערבות במלחמה נדרשת בכדי לחזק את המוניטין האמריקאי, וכדי ליצור עוצמה מרתיעה (Acheson, 1985: 138 as referred by Morgan, 1985: 138),[105] מבטאת גם היא את הבעייתיות בהרתעה האמריקאית בתקופה זו.

---

[101] את ההבדלים בין הגישה הרב-צדדית אותה אימצה ארה"ב ביחס לאירופה לבין הגישה הדו צדדית אותה אימצה ארה"ב עם מדינות באסיה מסבירים האמר וקצנסטיין (Hemmer and Katzenstein) בהבנייה של זהות משותפת (Hemmer and Kaztenstein, 2002: 599-602). הסברים נוספים מציעה גם גליה פרס בר-נתן (Press-Barnathan, 2003: 61, 112-3). בין היתר, סבורה פרס בר-נתן, כי הרציונל של "חלוקת הנטל" הביטחוני כגורם לשיתוף פעולה היה משמעותי פחות במקרה הפסיפי. בנוסף היא טוענת, כי מספר מדינות אף התנגדו להקמת הסדר אזורי במקרה זה. עם זאת, היא מדגישה גם, כי למרות קיומם של ההבדלים הברורים, מדיניותה של ארה"ב בשני האזורים הייתה דומה מאוד.

[102] גורג' וסמוק טוענים כי סוגיות שונות החלו לעלות עוד לפני המלחמה ולהגדיל את חשיבותה של דרום קוריאה: ההתקרבות ליפן, הבנת הצורך האמריקאי בבלימה של סין, הגידול בעוצמה הצבאית הסובייטית וכן ההתפשטות ההדרגתית של המלחמה הקרה לאסיה (George and Smoke, 1974: 150-6).

[103] במילים אחרות, ייחוס החשיבות האסטרטגית הנמוכה לדרום קוריאה על-ידי ארה"ב, ומכאן המחויבות הנמוכה שניתנה להגנתה, מהווה אינדיקציה לכך שאסטרטגיית ההרתעה הייתה מוגבלת בחשיבה האסטרטגית האמריקאית בתקופה זו לעומת המשך המלחמה הקרה. היעדר השימוש באסטרטגיה של הרתעה בולט במיוחד לאור טענתם של גורג' וסמוק, כי איומים אמריקאיים לצורך הרתעה היו יכולים להיות יעילים וזולים (George and Smoke, 1974: 164-8). בנוסף לטענתם, מכיוון שהממשל האמריקאי תפס את הצפון קוריאניים כנתונים לשליטה סובייטית מוחלטת, מה שהיה אמור לרסן את התנהגותם, הממשל לא ראה צורך רב בהדגשת איומי ההרתעה. ההנחה היתה שהחשש הסובייטי מהסלמה יספיק למנוע את ההתדרדרות. מעבר לכך, הממשל המעיט בציוד ובכוח הצבאי הצפון קוריאני ובשאיפות הסובייטיות להשגת הגמוניה בצפון מזרח אסיה (George and Smoke, 1974: 168-9). יתר על כן, התייחסותו של אצ'יסון בינואר 1950 להבטחת הגנתה של קוריאה על-ידי כוחות או"ם במקרה של פגיעה בה, נתפס כפעולה שהחלישה את ההרתעה ולא כפעולה המחזקת אותה (George and Smoke, 1974: 147). לכן לא מפתיע כפי שטוענים גורג' וסמוק כי הסובייטים העריכו כי לארה"ב אין את הכוונות ואין את היכולות להתנגד למתקפה צפון קוריאנית רצינית על דרום קוריאה (George and Smoke, 1974: 160).

[104] עם זאת, לטענת מיליקן, בריה"מ דווקא גילתה בתקופה זו מתינות והיא ביקשה להימנע מהסלמה למלחמה גדולה (Milliken, 2001: 97-98).

מוגבלות הפעלת ההרתעה האמריקאית באה לידי ביטוי גם בחוסר היכולת האמריקאית למנוע מסין להתערב במלחמה.[106] אומנם, לטענת מיליקן הסכסוך היה יכול להיות נרחב יותר ממה שהיה בפועל (Milliken, 2001: 185-99), כך שבכל זאת ייתכן שהייתה השפעה מסויימת להרתעה,[107] אך יחד עם זאת הוא גם היה מספיק נרחב כדי להצביע על בעיות בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה. בנוסף, חשיבות מרכזית של המעורבות הסינית נוגעת לתפיסות האמריקאיות שראו מעורבות זו כחלק ממהלך קומוניסטי כולל.[108] לטענת מיליקן, בניגוד לטענות שהועלו בספרות המחקרית לפיהן רק בספטמבר החלה סין את הכנותיה למעורבות במלחמה, קיימות עדויות לכך שפעולות אלה החלו כבר ביולי 1950 (Milliken, 2001: 114).

במילים אחרות, ארה"ב הצליחה למנוע מבריה"מ להתערב באופן ישיר, אך לא באופן עקיף. לטענת מיליקן, באוקטובר 1950 מקבלי ההחלטות בפוליטבירו הסיקו שהתערבות גלויה תהיה לא מתאימה. כך חרושצב טען בספרו, כי לסטאלין לא היה איכפת שלא להתערב במלחמת קוריאה אפילו במחיר שלארה"ב יהיה גבול עם בריה"מ במזרח. סטאלין העריך, כי מדינתו לא הייתה מוכנה עדיין למלחמה. אולם מוסיפה מיליקין, כי הפוליטבירו הסיק כי גם אם מעורבות סובייטית ישירה לא תהיה, הסינים כן יכולים להתערב. לכן סטאלין שלח מסרים למאו ב- 5 באוקטובר, כדי לשכנעו להיכנס למלחמה. בין היתר, טען סטאלין שאם המלחמה היא בלתי נמנעת עדיף ללחום אותה כעת (Khrushchev, 1990: 147; Milliken, 2001: 160).

יחד עם זאת, בריה"מ הבטיחה תמיכה ואף סיוע אווירי לסין, שביקשה ממנה עזרה בהגנה על ערי התעשיה הגדולות שלה, מתוך חשש מפני התקפה אמריקאית (Milliken, 2001: 115; Mao to Zhou, 13.10.1950 as qut. in Milliken, 2001: 162). בנוסף, סין ביקשה גם סיוע אווירי לתמיכה בצבא הסיני בלחימה בצפון קוריאה. ללא תמיכה זו, מקבלי ההחלטות הסיניים היו מתקשים להכין תוכנית שתתגבר על העליונות האמריקאית (Milliken, 2001: 162-3; see also Mao to Stalin 2.10.1950 as qut. in Milliken, 2001: 162). בעקבות זאת הוסכם בריה"מ וסין על התערבות סינית, אשר תהיה מבוססת על סיוע סובייטי – הכולל תמיכה אווירית, החל מסוף

---

[105] "[T]o back away from intervening in Korea would be highly destructive of the power and prestige of the United States. By prestige I mean the shadow cast by power, which is of great deterrent importance" (Acheson, 1969 qut. Morgan, 1985: 138).

[106] על הסיבות להכנות הסיניות למעורבות במלחמה ראה (Milliken, 2001:115-121).

[107] כך למשל מתייחסת מיליקן לניסיונות דיפלומטיים סובייטיים להגיע להסכמה ביחס לקוריאה על מנת למנוע את המלחמה (Milliken, 2001: ftn. 10 p. 174)

[108] לטענת מיליקן פעולות ההרתעה האמריקאיות כוונו לא רק כנגד סין כפי שטענו מספר חוקרים, אלא גם כנגד בריה"מ. לכן חוקרים שהסבירו את כישלון ההרתעה האמריקאית כלפי הסינים הציגו הסבר חלקי, שכן הם לא לקחו בחשבון את התפיסה האמריקאית שראתה בסין מדינת לוויין סובייטית (Milliken, 2001: 73, 123-4, 130-7).

חודש דצמבר 1950, לצד הספקה מיידית של נשק וציוד וכן הגנה אווירית על סין – אולם לא לגמרי ברור מדוע ההסכם נכשל (Milliken, 2001: 163-5). יחד עם זאת, למרות שההסכם נכשל עצם השגתו מהווה אינדיקציה מסויימת נוספת לכישלון ההרתעה האמריקאית.

בנוסף נטען, כי האמריקאיים עקב חוסר הבנתם את המצב, פעלו בעיקר כדי להבטיח לסינים את כוונותיהם לשלום, אך הם לא השתמשו בהרתעה (George and Smoke, 1974: 217). המעניין הוא שמוגבלות ההרתעה האמריקאית תרמה לכישלון בהבנתם את הפעולות של סין. אי זיהוי תנועת כוחות סיניים באוגוסט 1950, פורשה בטעות כנסיגה שנבעה מהרתעה אמריקאית מוצלחת. מסיבות אלה יחידת המודיעין של מקארתור אף העריכה כי מעורבות סינית מאורגנת במלחמה, אינה נראית כאפשרות סבירה. אך דווקא החשש הסיני מפני חיל האוויר האמריקאי הביא אותם להתקדם בחשאי ולהציב איום מיידי ולא צפוי על כוחותיו של מקארתור (Orme, 1987: 111-2; Milliken, 2001: 125). מהלכים אלו מבטאים כישלון הרתעה כפול, הן של האמריקאים והן של הסינים שפירשו לא נכון את ההרתעה האמריקאית.

גורם נוסף שמבטא את הבעייתיות של ההרתעה האמריקאית בתקופה זו נוגע לעובדה שהאמריקאיים ידעו שכוחות הגנה סובייטיים מוסווים נמצאים בקוריאה, אך נמנעו מלפרסם זאת מחשש לתגובה פנימית בארה"ב שתחייב את הרחבת המלחמה. חשש לו היו שותפים גם טרומן וגם אייזנהאור (Brune, 1996b: 214-5). מצב זה מבטא לכל הפחות חוסר מודעות להרתעה של השחקן המרתיע עצמו.[109] הטענה שהחיילים הסובייטים היו מוסווים, וקיבלו הוראה מסטאלין לפעול באופן מוגבל מחלישה את הטיעון על היעדר מוחלט של הרתעה. כך אופי פעילות כזה מרמז מחד להשפעה אמריקאית אפשרית על ההתנהגות הסובייטית המתבטאת בריסון ובחשאיות פעולותיהם. מנגד לא ניתן להתעלם מהסיוע הסובייטי, המבטא במידה מסוימת כשלון של ההרתעה האמריקאית. יתר על כן, העובדה שהסובייטים לא העריכו נכונה את הנחישות האמריקאית לפעול מבטאת גם היא כישלון מסוים של הרתעה, או לכל הפחות היעדר הפעלה של אסטרטגיה של הרתעה מצד ארה"ב.

לסיכום חלק זה ניתן לקבוע, כי מהלכי המשבר משקפים היעדר הרתעה במספר מימדים. ראשית, האמריקאיים לא היו עקביים בניסיונות ההרתעה שלהם: כך לעיתים הם לקחו אותה כמובנת מאליה, אך לעיתים הם לקחו את כישלונה העתידי כמובן מאליו, ואת המלחמה כבלתי נמנעת. שני הגורמים הללו הביאו לכך שלמעשה האמריקאיים לא תמיד הפעילו אסטרטגיה של

[109] יתכן כי החשש בארה"ב שאיומים גרעיניים על סין יביאו להסלמת המלחמה עקב לחץ שינבע מהתחזקות גורמים פנימיים בארה"ב, תרם גם הוא להימנעות מהעלאת איומים כאלה (George and Smoke, 1974: 218).

הרתעה, מה שביטא את המוגבלות של ההרתעה בתפיסה הביטחונית האמריקאית בתקופה זו, ואת חוסר ההבנות של האמריקאיים לגבי אסטרטגיה זו. בנוסף, קיימות עדויות אמפיריות לכישלון ההרתעה האמריקאית הנוגעות לכך שהסובייטים עודדו את הצפון קוריאנים ואת הסינים להילחם (נגדה), ובעיקר בכך שהם סייעו בפועל, אם כי בצורה מוגבלת לכוחות הלוחמים.

7.2 אי שימוש בנשק גרעיני במלחמת קוריאה

סוגיה נוספת הנוגעת להרתעה במלחמת קוריאה היא סוגיית האיום בשימוש בנשק הגרעיני, שמאפשרת גם היא לבטא את מוגבלות אסטרטגיית ההרתעה בתקופה זו. מגבלות אסטרטגיית ההרתעה נבעה הן מהגידול ביכולת הפגיעה הסובייטית בארה"ב והן מהאמצעים המוגבלים שעמדו לרשותה לשיגור הנשק הגרעיני (Dingman, 1988-9: 51-3).[110] כך הגנרלים האמריקאיים לא היו בטוחים אם הנשיא יאשר שימוש בנשק הגרעיני ויותר מכך מקבלי החלטות בארה"ב לא היו בטוחים האם הסובייטים ציפו שהאמריקאיים יעשו שימוש בנשק זה (Jervis, 1980: 566).

התשובה לשאלה עד כמה נעשה שימוש באיומים גרעיניים במלחמת קוריאה היא מעורפלת. כך למשל עדיין לא לגמרי ברור עד כמה הייתה רצינית כוונתו של טרומן לעשות שימוש בנשק הגרעיני במלחמה. התבטאותו במסיבת עיתונאים ב- 30 בנובמבר 1950, לפיה ארה"ב מתכננת את השימוש בנשק זה, היתה חריגה במיוחד לאור הדיון הסודי שהתקיים בסוגיית הנשק הגרעיני במלחמה.[111] מספר חוקרים מסכימים, כי האסטרטגיה של טרומן במהלך מלחמת קוריאה מבטאת ריסון הן בשימוש בנשק הקונבנציונלי והן בשימוש בנשק הגרעיני. לכן גם חוקרים שונים מציעים, כי האיום לשימוש בנשק גרעיני הפך לברור וגלוי יותר בתקופת ממשל אייזנהאור, מה גם שהגידול הדרמטי בעוצמה הגרעינית של ארה"ב הביאה גם להגדלת השפעת הפיקוד האסטרטגי האווירי על העמדה הצבאית האמריקאית (Halperin, 1987: 30; Betts, 1987: 36-7; Halperin, 1987: 28; Budny, 1988: 231; Dingman, 1988-9: 54; Herken, 1985: 53).

חוקרים אחרים מסויגים יותר לגבי הטענה כי אייזנהאור היה קרוב יותר לשימוש בנשק הגרעיני מאשר טרומן. כך למשל סבור דינגמאן, כי עם עלייתו לשלטון בינואר 1953 אייזנהאור וממשלו ביטאו מדיניות זהירה בשימוש באיומים גרעיניים. החשש שהועלה בממשל היה שמתקפה רחבה או שימוש בנשק הגרעיני יכול ליצור יותר בעיות מאשר הוא יכול לפתור (George

---

[110] למרות שלארצות הברית היו תוכניות מלחמה שכללו פגיעה בבריה"מ, בתחילת מלחמת קוריאה לא היו לה לא מפציצים מחוץ ליבשת אמריקה, ולא הייתה לה יכולת מיידית להפעיל נשק גרעיני (Dingman, 1988-9: 53).

[111] תגובתו של טרומן במסיבת העיתונאים ב- 30 בנובמבר 1950 היוותה שינוי ביחס למסיבות עיתונאים קודמות בהן השיב לשאלה האם נשקל שימוש בנשק הגרעיני "באין תגובה" ו"לא" (Betts, 1987: 32).

מחקרים (Keefer) לדברי קייפר[112] (and Smoke, 1974: 237; Dingman, 1988-9: 79-80, 86-7) חדשים מראים כי האולטימטום הגרעיני שהציג אייזנהאור היווה רק ביטוי של נכונות כללית לעשות שימוש בנשק הגרעיני. נכונות שהייתה משותפת גם לממשל טרומן. יתר על כן, יש אף טענות המצביעות על כך שדווקא טרומן היה קרוב יותר לעשות שימוש בנשק הגרעיני באירועים ספציפיים: ביולי 1950, בנובמבר 1950, וכן באפריל 1951 (Foot, 1988-9: 95; Keefer, 1996: 286, 299-300; Dingman, 1988-9: 55-62, 64-6, 69-74).

יש חוקרים הסבורים גם כי השפעת הנשק הגרעיני על התנהגות סין ובריה"מ במלחמת קוריאה הייתה מוגבלת. בניגוד לטענות לגבי יעילות השימוש באיומים אלה במהלך המלחמה,[113] יש הטוענים, כי הנשק הגרעיני לא הביא להשפעה המקווה (Dingman, 1988-9: 64, 77-8),[114] ומלבד העצמת מגמות קודמות, הנשק הגרעיני לא היווה גורם משמעותי שהוביל לסיום המלחמה. כך למשל מספר חוקרים המבקרים את מדיניות ממשל אייזנהאור, סבורים שהטענות לגבי האיום הגרעיני על סין והצלחתו הם ניסיונות להצדיק בדיעבד את מדיניות ה- New Look (Foot, 1988-9: 94-5, passim; Keefer, 1996: 287) או לחילופין לשמש ככיסוי לויתורים אמריקאיים שנעשו עם סיום המלחמה (MacDonald, 1986 as referred by Keefer, 1996:285-9, 292). בנוסף נטען כי האיומים שהוצגו היו עקיפים מדי, והם הופעלו רק לאחר גילוי סימנים בולטים לנכונותם של הקוריאנים ושל הסינים לעשיית ויתורים.[115] לכן קשה להשתמש בטענה כאילו האיומים הגרעיניים הם אלו שהביאו את הסינים לעשיית ויתורים (Keefer, 1986 as referred by Keefer, 1996: 289-90; Foot, 1988-9: 99-107; Dingman, 1988-9: 86; Gaddis, 1997: 103-4).[116]

בנוסף להיקף המוגבל של האיומים, הציעו מספר חוקרים את הטענה כי גם היכולות הגרעיניות של האמריקאיים היו מוגבלות, כך שכלל לא ברור היה שארה"ב יכלה לעשות שימוש

---

[112] למחלוקת בין הטוענים שהאמריקאיים עשו שימוש רב באיומים גרעיניים לבין אלה שטענו שלא היו הרבה איומים כאלה בפועל, ראה (Betts, 1987: 7-8).

[113] הטענות על השפעת האיומים הגרעיניים על סיום המלחמה מבוססות במידה רבה על טענותיהם של דאלאס ואייזנהאור עצמם, ושל בכירים נוספים בממשל (Foot, 1988-9: 92-3). כך למשל, על-פי זיכרונותיו של אייזנהאור איומים גרעיניים הובילו לפריצת דרך בשיחות בסוף פברואר 1953. אולם לאחר מכן ההתקדמות בין הצדדים נבלמה, ואייזנהאור החליט לנסות להפוך את האיומים שלו לאמינים יותר על ידי שימוש במספר ערוצים להעברת האיום במקביל. כך למשל הועברו מסרים דרך המנהיג ההודי נהרו (Nehru), על-ידי העברת טילים גרעיניים לאוקיאניה וכן על-ידי שימוש באיומים בשיחות עם הצפון קוריאנים. לדעת גורג' וסמוק קשה לקבוע כיצד השפיעו האיומים, אך קרוב לוודאי שהייתה להם תרומה בקידום השיחות בין הצדדים (George and Smoke, 1974: 238-9).

[114] גורג' וסמוק סבורים גם כי לאור המוטיבציה הסינית הגבוהה להתערב במלחמה הם היו נכונים לעמוד אל מול תגובה אמריקאית חריפה כולל שימוש בנשק אטומי (George and Smoke, 1974: 220-1).

[115] יתכן וקיימים מסמכים המעידים על איום גרעיני ישיר וברור יותר שהוצג לסין ולבריה"מ, אך אלה טרם נמצאו. המקור העיקרי לאיומים הגרעיניים מתבסס על מסמכים לפיהם הועברו המסרים דרך נהרו, אך אלה היו עקיפים מאוד (Foot, 1988-9: 98; Dingman, 1988-9: 85-6; Keefer, 1996: 293).

[116] הסברים אחרים לסיום המלחמה כללו את רצון הגוש הסובייטי להקטין את המתח הבין גושי, לחצים כלכליים פנימיים במדינות הקומוניסטיות וכן הרחבת ההפצצות הקונבנציונליות של כוחות האו"ם, ושינויים בברית המועצות לאחר מות סטאלין (Foot, 1988-9: 107-111).

בנשק הגרעיני בצורה יעילה ואמינה. ראשית, נטען כי מספר הפצצות הגרעיניות שהיו בידי האמריקאיים היה קטן (Brodie, 1954: 224 and Brodie, 1968: 7 as both referred by Schaub, 2002: 16; Ryan, 1990 as referred by Keefer, 1996: 292; Foot, 1998: 107-11).[117] מעבר לכך נטען, כי האמריקאיים עמדו בפני מגבלות טקטיות שנבעו מכך שלא בצפון קוריאה ולא בסין היו יעדים אשר התאימו להפצצה גרעינית.[118] בנוסף, עלה החשש ששימוש בנשק גרעיני יביא להתערבות ישירה של בריה"מ במלחמה.[119] יתר על כן, טענה נוספת שהוצגה לאי השימוש בנשק זה הייתה שהשימוש בנשק זה, בתנאים לא אידיאליים יביא לתוצאות לא מספיק דרמטיות, מה שיפגע באפקט ההרתעתי-פסיכולוגי של הנשק הגרעיני (Betts, 1987: 35-6; Budny, 1988: 231; Keefer, 1996: 301). אולם לא רק שהאמריקאים העלו חשש זה, אלא שחשש אמריקאי זה היה ידוע למודיעין הסובייטי כבר בינואר 1953 וגם למודיעין הסיני (Gaddis, 1997: 106; Foot, 1988: 106).

מכאן, שמחד חששות אלו מרמזים לכיווני חשיבה אסטרטגיים של הרתעה. אולם מנגד החששות מפני שימוש בנשק הגרעיני בקוריאה, מבטאים גם היעדר יכולת הרתעה, והיעדר הכרה ביכולת ההרתעה האמריקאית הן על-ידי ארה"ב והן על-ידי יריבותיה. מצב כזה מהווה כמובן אינדיקציה ברורה להיעדר קיומה של קהילת הרתעה.

בנוסף, אי השימוש בנשק הגרעיני הוסבר על-ידי התייחסות לגורמים של דעת הקהל הפנימית והבין-לאומית, ובמיוחד לאור החשש של ארה"ב מתגובת בנות בריתה. כך למשל, לטענת פרייס וטננוולד, מלחמת קוריאה מספקת דוגמא להתפתחות הטאבו על השימוש בנשק גרעיני. לטענתם, הבכירים בממשל אייזנהאור לא הצליחו להפוך את הנשק הגרעיני לנשק בר-שימוש (Betts, 1987: 35; Halperin, 1987: 28; Keefer, 1996: 301; Price and Tannenwald, 1996: 138; Gaddis, 1997: 105-6; Schaub, 2002: 16-7, 17 nt. 41).

אי השימוש בנשק הגרעיני במלחמת קוריאה והסיבות לכך ביטאו את מוגבלות רעיונות ההרתעה, והם גם היוו נקודות ציון חשובות בגיבוש רעיונות אלו ובניסיונות ליצירת אסטרטגיה אמינה של הרתעה. כך פיתוח אסטרטגיה עקבית יותר של הרתעה יכל לספק פתרון לבעיות של

---

[117] כך למשל במסיבת עיתונאים הסביר ראש המטה של הצבא, ג. לאוטון (J. Lawton), כי יש לשמור את הנשק הגרעיני לקרב עם בריה"מ (Betts, 1987: 35, 36; Dingman, 1988-9: 80). בדומה טוען מורגן, כי הלקח העיקרי של מלחמת קוריאה בהקשר של הרתעה הוא הצורך להציג מחויבויות ברורות (Morgan, 2003: 76).

[118] האלידיי טוען כי דין ראסק (Dean Rusk) טען במפורש כי הכוחות האווירים הפציצו בקוריאה הכל, כך ששימוש בנשק גרעיני היה חסר תועלת (Haliday, 1988 as referred by Brune, 1996b: 215).

[119] בפרט חששה ארה"ב מהברית של בריה"מ עם סין. עם זאת, ארה"ב לא ידעה עד כמה סטאלין חשש ממתקפה על סין, שתחייב יישום של ברית זו (Gaddis, 1997: 106).

שימוש בנשק הגרעיני במלחמת קוריאה ולחשש ששימוש כזה עלול היה לפגוע בהרתעה האמריקאית העתידית.

7.3 השלכות מלחמת קוריאה על המלחמה הקרה ועל אסטרטגיית ההרתעה

מלחמת קוריאה השפיעה לא רק על המדיניות האמריקאית,[120] אלא היא גם סייעה לעצב את המלחמה הקרה. לטענת ג'רביס, המלחמה הובילה לחמש התפתחויות בולטות: ראשית, המלחמה הביאה לשינוי אידיאולוגי במדיניות ובתכנון התקציב, מה שהוביל להגדלת ההוצאות הביטחוניות (George and Smoke, 1974: 140; Jervis, 1980: 578; Whitcomb, 1998: 119; Pierpaoli, 1999:8-9). אומנם, הגדלת המשאבים נתפסה כתגובה הכרחית לפיתוח היכולות הסובייטיות, אך יש לזכור כי ההתחמשות האמריקאית הרבה במהלך המלחמה סיפקה תירוץ טוב למנהיגי בריה"מ להתחמש בעצמם (Wells, 1979: 156-8).[121] למלחמה היו ארבע השפעות נוספות על המלחמה הקרה. השפעות אלו נגעו לחיזוק המחויבות האמריקאית באירופה והקמתו של כוח צבאי גדול בה, לתפיסת הגוש הסיני-סובייטי כגוש מאוחד, לאמונה שמלחמות מוגבלות הן מסוכנות וכן לנטילת התחייבויות לעמוד מול איומים קומוניסטיות בזירה הגלובלית (George and Smoke, 1974: 140; Jervis, 1980: 564, 578-81, 584).

למלחמת קוריאה היו גם מספר השלכות על התפתחות החשיבה האסטרטגית, אשר תואמות במידות שונות את החשיבה של אסטרטגיית ההרתעה. כך למשל נטען, כי מלחמת קוריאה אפשרה לחזק ואף להצדיק את התפיסה של תיאוריית הדומינו.[122] תיאוריית ההרתעה המתפתחת סיפקה הסבר לשאלה כיצד ניתן להתמודד עם איומים מעין אלו (Jervis, 1980: 582). עוד נטען, כי המלחמה בקוריאה ביטאה שיתוף פעולה שקט בין המעצמות, שלא להרחיב את המלחמה ולהימנע מאלימות ישירה ביניהן – דפוס פעולה שלא היה יכול להתרחש ללא קיום הנשק הגרעיני, ובכך הוא גם קבע את הדרך שבה צריכות מלחמות חמות בין המעצמות להתנהל (Gaddis, 1997: 103-4; see also Mueller, 2004: 72). חשיבות נוספת של מלחמת קוריאה לאסטרטגיה המתפתחת של ההרתעה טמונה בחיזוק המיתוס של השפעתם של האיומים הגרעיניים על התנהגות המעצמות (Halperin, 1987: 29-30). באופן זה, הדימוי המוצלח של

---

[120] מלחמת קוריאה שינתה את מדיניות החוץ האמריקאית על-ידי שלושה תהליכים: שינוי האווירה הפוליטית, שינוי נחישות המנהיגים ובמספר מקרים המלחמה אף הביאה לשינוי באמונותיהם של המנהיגים (Jervis, 1980: 564-9).

[121] בעקבות מלחמת קוריאה אצ'יסון הדגיש יותר ויותר את חשיבות העוצמה הצבאית כמפתח לכוח (Kratochwil, 1978: 135; Wells, 1979: 128).

[122] תיאוריית הדומינו הציגה את החשש כי נפילת משטר דמוקרטי אחד יביא לקריסת משטרים דמוקרטיים נוספים בעולם השלישי ולהתפשטות הקומוניזם (Leffler, 1992: 168).

האיומים הגרעיניים למרות ההשפעה המוגבלת שלהם בפועל, קשורה לאמונה הגוברת ביעילותה של אסטרטגיית ההרתעה.

השפעה נוספת שהייתה למלחמת קוריאה נוגעת לפיתוח החשיבה על מלחמה מוגבלת בעיקר בארה"ב ובבריטניה (Osgood, 1979: 96). מלחמת קוריאה חידדה הבנות קודמות וביניהן הבנות שהוצגו כבר בדוח ה- NSC-68, לפיהן איום בתגמול גרעיני לא יכול להרתיע את כל סוגי מעשי התוקפנות (Acheson, 23.1.1950: 111-118 as quoted in Schaub, 20002: 17).[123] הבנות אלו חיזקו את ההכרה בצורך בבניית כוח קונבנציונלי, לצד הצורך בבחינת האפשרות של שימוש בנשק גרעיני טקטי (Schaub, 2002: 17), וזאת כדי להגדיל את אמינות אסטרטגיית ההרתעה. יחד עם זאת, חשוב לציין כי יש הרואים את המלחמה המוגבלת כלא תואמת באופן מלא את רעיונות ההרתעה על-ידי איום, שכן היא יותר מבוססת על יכולות נגד כוח (ולא נגד ערך).

בנוסף, מלחמת קוריאה הדגימה למקבלי ההחלטות שמלחמות מוגבלות הן אפשריות (Jervis, 1980: 581), ובכך ערערה המלחמה את התפיסות הקודמות בחשיבה האסטרטגית לגבי הדומיננטיות של מלחמה כוללת. בניגוד לקונספציות האמריקאיות של מלחמה עד להכרעה עם מקסימום כוח, הממשל האמריקאי מצא עצמו מחפש דרך לניצחון חלקי תוך הגבלת אופי ההתערבות והיקפה, וזאת במטרה להימנע מעימות ישיר עם הסובייטים או ממלחמה ממושכת. המלחמה אילצה את תומכי מדיניות הבלימה להתמודד עם היקף מלחמה שקשה להרתיעו ושלא ניתן לנצח אותו באמצעות העוצמה האמריקאית. יתר על כן, גישת המלחמה המוגבלת הדגישה את הצורך בכך שארצות הברית תהיה בעלת יכולת התערבות במשברים אזוריים, שיכולים להסלים לרמות גבוהות של אלימות ואשר יכולים לפגוע באינטרסים חשובים שלה (Osgood, 1979: 95-6; Craig and George, 1995: 261-2).

השפעה נוספת שהייתה למלחמת קוריאה, אשר משמעותה גם לא היתה ברורה לגמרי ביחס לאסטרטגית ההרתעה על-ידי איום, נגעה להשפעת המלחמה על הרעיון של תגמול מאסיבי. מלחמת קוריאה סייעה לעצב או לכל הפחות שימשה כדי להצדיק את דוקטרינת התגמול המאסיבי ואת מדיניות ה- New Look (George and Smoke, 1974: 238-9; Foot, 1988-9: 93-4,

---

[123] החשיבה על מלחמה מוגבלת החלה כבר בשנת *1949* (Osgood, 1979: 95-6). חשיבה זו קיבלה ביטוי משמעותי בדוח ה- NSC-68 (FRUS, 1950: 264-5), ולטענת לפלר זו הייתה אחת מתרומותיו המרכזיות של הדוח על אף שכפי שטוען גם ג'רביס, עם פרסומו של הדוח, הרעיון של מלחמה מוגבלת לא זכה לתשומת לב מספקת (Jervis, 1980: 572; Leffler, 1992: 360). על-פי הדוח ארצות הברית תוכל להשיג את יעדיה, במקומות שונים בעולם, באמצעות כלים דיפלומטיים, כלכליים ואם צריך גם צבאיים. יכולות אלה יאפשרו לה לנטרל את הכוחות הגרעיניים של בריה"מ. לטענת לפלר, המשמעות של נטרול (הדדי) של היכולות האטומיות של שתי המעצמות יתבטא בעליית ההיתכנות של מלחמות קונבנציונליות מוגבלות או מלחמות גרילה (Leffler, 1992: 360).

(96; Keefer, 1996: 287). דוקטרינה זו הייתה מבוססת על הרעיון של תגובה בעוצמה מרבית כנגד כל פעולה עוינת, תוך הדגשת חשיבות הנשק הגרעיני בכל סוג של סכסוך. דרך חשיבה זו פותחה בדוח ה- NSC-162/2, אשר אושר על-ידי הנשיא אייזנהאור ב- 30 באוקטובר 1953. הדוח ריכז עבודת מטה במועצה לביטחון לאומי האמריקאית (Snead, 1999: 24-30; Ball, 1990: 87). המסמך, הדגיש, בין היתר, את חשיבות פיתוח כלכלה איתנה לצד פיתוח עוצמה צבאית חזקה המבוססת על היכולת להגיב באופן שיגרום לנזק מאסיבי לתוקפן (Snead, 1999: 30-1).

מאז שנת 1953 הועלו ביקרות כנגד היעילות והאמינות של המדיניות שהוצגה ב- New Look. חיצי הביקורת מוקדו בעיקר כנגד הדוקטרינה של התגמול המאסיבי, שהציג דאלס בנאומו מינואר 1954. החשש המרכזי היה שאסטרטגיה זו נשענת יתר על המידה על הנשק הגרעיני, ושהישענות כזו עלולה להוביל להיקף גדול של נפגעים בסכסוך עתידי (Ball, 1990: 87; Herken, 1985: 109-110; Snead, 1999: 82-4).[124] בולטת במיוחד הייתה הביקורת וניסיונות ההשפעה של אקדמאיים על הממשל, שהציגו ביקורות נוקבות שאף זכו להד תקשורתי (New York Times, 1954: 26; Leviero, 1955: 1). בשנת 1957 התפרסמו לצד מאמרים שקראו לצמצם את הישענות הממשל על הנשק הגרעיני, שניים מהספרים החשובים ביותר על אסטרטגיה גרעינית: ספרו של הנרי קיסינגר על נשק גרעיני ומדיניות חוץ, וספרו של רוברט אוסגוד (Robert Osgood). ספרים אלה שבהם פותח הרעיון של מלחמה מוגבלת (Snead, 1999: 86) היוו למעשה ביקורת על התפיסה הגרעינית של ה- New Look,אך הם זכו לתגובה קרירה מן הממשל. כך למשל לטענת סניד,

"Eisenhower generally did not follow the debates of civilian strategiests closey, and he reportedly questioned, 'what the hell do they know about it [nuclear strategy]" (as qut. in Snead, 1999: 86).

עם זאת, בכירים בממשל החלו באופן הדרגתי גם להיות שותפיים לביקורות אלה ובכללם גם דאלאס ואייזנהאור. החשש היה שההתקדמות הטכנולוגית הסובייטית תגדיל את היכולת הסובייטית לפתוח במתקפת פתע במיוחד לאור החשש שהידע המודיעיני הקיים מוגבל מדי. חששות אלו, הביאו להקמת ועדת גייזר (Gaither Committee) (Snead, 1999: 32-40).[125]

---

[124] כך למשל, ב- 14 בפברואר 1957 סגן מפקד חיל האוויר, הגנרל תומאס ד. וויט (Thomas D. White) גילה, כי "Because the intercontinental striking force is 'concentrated on a small number of attractive targets,' he warned, 'it becomes more an invitation to attack than a deterrence to war' (Finney, 15.2.1957: 3).
בדומה, הרמטכ"ל, מקסוואל ד. טיילור (Maxwell D. Taylor), טען שיכולת גרעינית מאסיבית אינה מבטיחה את שמירת הסדר העולמי, כפי שהדברים התבטאו באלימות במלחמת קוריאה (New York Times, 11.12.1956: 12).

[125] לפרטים על חברי ועדת גייזר, ראה (Snead, 1999: 47-71).

ועדת גייזר בחנה לכן סוגיות כלכליות ואסטרטגיות הכרוכות בהגנה אזרחית והדגישה בדוח שפרסמה את הצורך הדחוף של הממשל לפתח יכולות הגנתיות כמו גם את הצורך הדחוף בפיתוח יכולת התקפה אסטרטגית. בנוסף, הדוח קבע כי על ארה"ב להקטין את מידת הפגיעות של יכולותיה האסטרטגיות, ולהגדיל את יכולותיה לנהל מלחמות מוגבלות. על-פי הדוח העלויות הכרוכות בפעולות הנדרשות לשנים 1959-1963 נאמד בלמעלה מ- 44 ביליון דולר (Herken, 1985: 113-4; Kaplan, 1991: 144-5; Snead, 1999: 2, 44-7, 117-25). על דרך החשיבה של הוועדה השפיעו מאוד חוקרים אזרחיים כמו וולסטטר ובמיוחד טענותיו של וולסטטר לגבי המשמעויות הקריטיות של הפגיעות האמריקאית, כמו גם מומחים אזרחיים נוספים כמו קיסינגר וחוקרים אחרים בראנד (Herken, 1985: 113; Kaplan, 1991: 128-30, 144; Snead, 1999: 111). על-פי הדוח

"The employment of this Russian military power must be deterred and constrained by the United States and its allies until an enforceable worldwide arms limitation plan is achieved. In this interim of unpredictable duration our security must rest primarily upon the full effectiveness of deterrents and, if deterrents fail, upon our capability to survive as a nation and to retiliate with swift decisiveness" (Snead, 1999: 120).

טענות אלו מעניינות מכמה טעמים. ראשית, הרעיונות שנדונו בוועדה ביחס לפגיעות נוגעים לסוגיות שמאוחר יותר סייעו לפתח את החשיבה במונחים של "מכה שניה", חשיבה שתרמה רבות להתפתחות הרעיונות של הרתעה על-ידי איום. יחד עם זאת, בשלב זה הרעיונות הללו מצביעים על הקושי בחיזוי היחסים בין המעצמות, בעוד שמנגד היחסים הפכו להיות קלים יותר לניבוי כפי שאראה בהמשך עם מיסוד רעיונות ההרתעה. בנוסף, הדוח אינו מבטא את רעיונות ההרתעה על-ידי איום, ואף מדגיש את החשיבות של יכולות ניהול מלחמה במקרה של כישלון אסטרטגיית ההרתעה.

לדוח גם הייתה השפעה על עיצוב המדיניות. כך הורה הנשיא בהתאם להמלצות הדוח על האצת פיתוח ופריסת מערכות גרעיניות לטווח ארוך ובינוני (ה- ICBM וה- IRBM) וצוללות הפולאריס. בנוסף, הוא הורה על צעדים שנועדו להקטין את הפגיעות של פיקוד ההגנה האווירי על-ידי הקמת ראדרים, פיזור הכוחות האסטרטגיים על פני מספר גדול יותר של בסיסים, וכן יישום תוכניות למצבי התראה. בשלב מאוחר יותר, הדוח גם השפיע על ממשל קנדי, באימוצו את התפיסה של "תגובה הגמישה" ("flexible response") (Snead, 1999: 3, 133-8, 144-50, 160-3; 176-8).[126]

[126] מנגד היו מספר חוקרים, אשר המעיטו בהשפעתו של הדוח על המדיניות, ראה (Kaplan, 1991: 146-53; Herken, 1985: 118). למספר המלצות בדוח שאייזנהאור לא קיבל, ראה (Snead, 1999: 152-4, 167-8).

יחד עם זאת, אם לסכם תקופה זו, הדיון בשאלה החשובה והותיקה ביותר ביחס להרתעה – הויכוח בין הרתעה מינימלית[127] לבין הרתעה המבוססת על השגת כוח מקסימלי ועל שימוש בו כנגד מטרות כוח – הושתקה כפי שטען בולדווין "מאחר והמועצה לביטחון לאומי התאימה את עמדת ההגנה שלנו לתיאוריה של התגמול מאסיבי" (Baldwin, 1.2.1959: E3). במילים אחרות, הרעיונות של הרתעה על-ידי איום פשוט נדחקו ונדחו בקלות יחסית. ואולם לאורך זמן הרעיונות של תגמול המאסיבי התקשו לזכות לתמיכה כיון שהם לא יכלו להיות נדונים בהקשר הרחב יותר של הויכוח האסטרטגי ואל מול רעיונות ההרתעה על-ידי איום. מנגד רעיונות הרתעה על-ידי איום, כפי שאראה בהמשך, התפתחו וזכו להשפעה גוברת בשנות ה- 60, אפשרו לשכלל ולפתח את הדיון האסטרטגי בנושא ההרתעה ולקשרו לסוגיות של בקרת הנשק, ובך לשפר את יכולת השפעתם של המתנגדים לרעיונות הצבאיים המסורתיים יותר של אסטרטגיה נגד כוח.

8. דיון בהשערות

להלן אתייחס להשערות הראשונה והרביעית, אשר מאפשרות למקד את הדיון בגורמים המרכזיים המתרחשים בשלב זה.[128]

8.1 ההשערה הראשונה

ההשערה הראשונה בוחנת, כאמור, את הקשר בין חוזק נורמת ההרתעה לבין היכולת ללמוד את רעיונות ההרתעה. מהפרק עולה, כי השערה זו זוכה לאישוש, אך הסוגיה המעניינת יותר נוגעת לקשר שבין מידת הפשטות והאבסטרקטיות של הנורמה לבין היכולת ללמוד אותה.

8.1.1 המשתנה הבלתי תלוי - חוזק הנורמה

ניתוח התפתחות נורמת ההרתעה בתקופה הנדונה לאור הקריטריונים שהוצעו לבחינת חוזק הנורמה מדגישים את חולשתה ואף את היעדר קיומה. ראשית, נורמת ההרתעה אינה ספציפית: היא אינה בהירה, ההכוונה שהיא מאפשרת למדיניות רופפת וכן השימוש שנעשה במושגי

---

[127] על משמעות ההרתעה המנימלית ראה לעיל, עמ' 15.

[128] השערות 2 ו- 3 רלוונטיות פחות לדיון בהקשרו של פרק זה, וארחיב עליהן יותר בהקשרם של הפרקים הבאים. ההשערה השניה בוחנת כאמור, את הקשר בין הסוציאליזציה של נורמת ההרתעה, לבין חוזק קהילת ההרתעה. כך מובן שכאשר אין סוציאליזציה של נורמת ההרתעה, אין כלל ידע משותף לגבי הרסנות הנשק ולא ניתן גם להתייחס לקיומה של קהילת הרתעה. אומנם, ניתן לזהות בתקופה זו מספר שינויים המעידים על התקרבות מסויימת בידע של המעצמות שעומד בבסיס הראשוני של קהילת ההרתעה. בין היתר, שתי המעצמות הגיעו להבנה, כי הנשק הגרעיני הוא נשק של המנהיג, והן גם הכירו בסכנות הכרוכות באיומים גרעיניים, סכנות שמלחמת קוריאה הפכה אותם למוחשיים יותר עבור שני הצדדים. עם זאת, עדיין אין המדובר בידע משותף, ולא בתהליך של העברת ידע משחקן לשחקן, אלא בלמידה עצמאית של כל צד.

ההשערה השלישית קושרת, כאמור, בין הדדיות הקהילה לבין חוזקה. לפי ההשערה קהילות הרתעה בהן שני השחקנים גם מרתיעים וגם מורתעים אמורות להיות קהילות הרתעה חזקות יותר. ניתן לקבוע כי בתקופה זו למרות שהיישום של רעיונות ההרתעה היה חלקי מאוד על-ידי שתי המעצמות והשיח האסטרטגי לגביה לא היה עקבי, הרי שארה"ב הייתה יותר דומיננטית בניסיונות השימוש שלה בפרקטיקות של הרתעה. כך היא הדגישה יותר את רעיונות ההרתעה, וזאת על אף הבעייתיות הכרוכה בדרך השימוש באסטרטגיה זו בתקופה הנדונה, שלא הייתה עקבית ויושמה רק לפרקים. כך ניתן לראות, כי איומי ההרתעה אינם הדדיים, כלומר הפעלת ההרתעה נוטה להיות יותר חד צדדית או שאינה קיימת, ומנגד קהילת ההרתעה, כפי שארחיב על כך בהמשך, היא חלשה.

ההרתעה היה מעורפל, חלקי מאוד, אבסטרקטי ולא משוכלל. יתרה מכך, כפי שעולה מהדיון בדוח ה- NSC-68 ובמלחמת קוריאה, במקביל לרעיונות ההרתעה הוצגו ואומצו רעיונות סותרים לה.

גם הקריטריונים הנוספים של מידת עמידות הנורמה ושל מידת התאמת הנורמה מעידים על חולשתה. כך מידת עמידותה של הנורמה הייתה נמוכה, כיון שלא ניתן להתייחס לציפיות התואמות את רעיונות ההרתעה הן בבריה"מ והן בארה"ב ביחס להשגה ולפיתוח אמצעי הנשק. הדבר בולט במיוחד לאור קיומם של חסמי למידה בתקופה זו על היכולת ללמוד את אסטרטגיית ההרתעה, חסמים הנובעים בעיקר מהתרבות האסטרטגית של שתי המעצמות. כך הציפיות בכל אחת מן המדינות כפי שבאו לידי ביטוי בדיון לעיל היו דווקא בחשיבה על הדרכים שבהן ניתן לעשות שימוש ביכולות האסטרטגיות במסגרת אסטרטגיות שונות של war-fighting. בדומה, פרקטיקות של בקרת נשק נתפסו לא רק כמנוגדות להשגת הרתעה יציבה, אלא לעיתים אף כמנוגדות להשגת ביטחון. בנוסף, נורמת ההרתעה לא הייתה מתואמת, שכן לא היו אמנות והסכמים בין-לאומיים, שביטאו את נכונותם של השחקנים לקבלה.

8.1.2 המשתנה התלוי - למידת רעיונות ההרתעה

קיימות מספר אינדיקציות לכך שלמידת רעיונות ההרתעה, בתקופה זו שבין השנים 1950-1958 הייתה כללית מאוד, ולכל היותר תאמה תהליכים של אדפטציה ולמידה מוגבלת ובעיקר בארה"ב, ובכל מקרה היא לא תאמה תהליכי למידה מורכבת. כך בשתי המעצמות האימוץ של רעיונות ההרתעה היה לכל היותר חלקי ולא היה יישום עקבי לרעיונות אלו במדיניות. אומנם, ניתן למצוא אינדיקציות לכך שלרעיונות ההרתעה המתפתחים היה חלק בהנעתם של תהליכים שהחלו בשלב זה בארה"ב, ושהשפעתם הייתה מאוחרת יותר.

מנגד, קשה להתייחס לקיומה של אדפטציה או של למידה של רעיונות ההרתעה בתקופה זו בבריה"מ. דומה שהמצב היה קרוב יותר דווקא להיעדר למידה, מצב שהבליט את השפעתם של אותם חסמי הלמידה. לכן גם הדגש בחשיבה האסטרטגית הסובייטית לגבי אסטרטגיית ההרתעה היה בעיקר כחלק מדוקטרינות של war-fighting, ולא כאמצעי להרתעה. בנוסף, ההתייחסויות לרעיונות ההרתעה כמעט ולא היו קיימות, וגם כאשר הן הוצגו הן היו לעיתים אף סותרות.

בנוסף, המחיר הפוליטי של העלאת רעיונות הקרובים לרעיונות ההרתעה היה בבריה"מ עצום. כך למשל רעיונות חדשניים יחסית הקרובים לרעיונות ההרתעה על-ידי איום הוצגו בתקופת מלנקוב (1953-1955), לאחר מותו של סטאלין. לטענת סניידר, שורשי הרעיון לפיו נשק

גרעיני יכול להשפיע ללא קשר למעמד חברתי[129] הוצג על-ידי מלנקוב ומיקויאן כבר בשנת 1954. מיקויאן אף טען, כי המלחמה אינה עוד בלתי נמנעת כפי שמציעה הגישה המרקסיסטית. אולם לא רק שהייתה התנגדות רבה בצבא לרעיונות אלה, אלא שבחשיבה ובשיח האסטרטגי הסובייטי עד לשנות ה- 60 השפעת רעיונות אלה נותרה זניחה. מנגד החשיבה על אפשרות ניצחון במלחמה גרעינית המשיכה להיות דומיננטית בכתיבה הצבאית הסובייטית גם בשנות ה- 60 (Snyder, 1977: 10-1; Holloway, 1984: 31). מיקוניאן עצמו אף הצהיר בדיוק באותו יום שבו מלנקוב טען, כי מלחמה גרעינית משמעותה השמדת הציבילזציה, כי הערים של שתי המעצמות הן בנות ערובה של הנשק הגרעיני, אולם הוא גם הוסיף, כי

"a future war would be so destructive that the imperialists (i.e. the United States), unwilling to accept the consequences of such a war, would be compelled to curb their aggressive inclinations" (Mikoyan, 12.3.1954 as referred in Miller, 1982: 26-7).

לכן גם קשה לטעון כי טענות אלה של מלנקוב מבטאות למידה סובייטית משמעותית של רעיונות ההרתעה, אלא לכל היותר למידה אישית, שכן רעיונות אלה נדחו, ואלו שהציגו אותן הודרו מהשפעה במערכת הפוליטית הסובייטית לאור ההתנגדות העזה לרעיונותיהם. כך בתקופה זו התקיים בבריה"מ ויכוח נוקב בין ביחס להשלכות הנשק הגרעיני. ברמה הפוליטית מוקד הויכוח היה בין מלנקוב לבין חרושצ'ב. מלנקוב סבר, כי הנשק הגרעיני יצר מצב שבו מלחמה עולמית תשמיד את הציוויליזציה כך שקיים מצב של "הרתעה הדדית". מסיבות אלו ומסיבות כלכליות הורה מלנקוב על קיצוץ בהוצאות הצבאיות. חשיבה זו הייתה קרובה במהותה למדיניות הריסון התקציבי בארה"ב שיושמה עם ההתבססות הגוברת על הנשק הגרעיני. עם זאת, חרושצ'ב משיקולים שונים התנגד לדרך ראייה זו. החשש שלו ושל תומכיו נבע מכך שהיכולות הצבאיות הסובייטיות, ובכלל זאת היכולות הגרעיניות, לא היו מספיקות בכדי להרתיע את המערב. כך התבטאותו של מלנקוב, לפיה מלחמה גרעינית תביא לסוף האנושות, תרמה לסיום תפקידו, ומדיניותו הוחלפה במהרה עם הדחתו מהשלטון בפברואר 1955 בקו השמרני לפיו מלחמה גרעינית תביא לקריסת המערכת הקפיטליסטית בלבד (Plumb, 1956: E11; Arnett, 1990b: 371-2; Miller, 1982: 27-8; Holloway, 1984: 31-2, 35; Goure et al., 1974: 59; Bluth, 1992: 50; Blum, 1993: 382). במרץ 1953 אף התפרסם כתב האשמה חריף כנגד מלנקוב ודרך ראייתו את הסוגיות של מלחמה ושל הרתעה (Miller, 1982: 29-30).

מכאן גם שאת האיומים שהציגו הסובייטים בשנות ה- 50 על ארה"ב יש להבין בעיקר כאיומים ישירים (למלחמה וניצחון בה). לטענת סנייד למשל, הסובייטים לא עשו דבר בכדי

[129] טענה זו היוותה סטייה מהקו המרקסיסטי, שהדגיש את פגיעות הבורגנות.

להקטין את החששות האמריקאיים מהשמדה של ארה"ב במלחמה גרעינית (Snead, 1999: 132). כך למשל, למרות שמחד חרושצ'ב מאז שנת 1956 הכיר בהרסנות הנשק הגרעיני ואף בכך שמשמעות של ניצחון במלחמה כזו היא מגוחכת, הוא חזר והצהיר כי הנזק שיגרם לארה"ב יהיה גדול לאין שיעור מזה שיגרם לבריה"מ (Dallin, 1964: 15). לדבריו,

"If war is not averted, the Americans will experience the most devastating war ever known to mankind. It will rage not only in Europe and Asia, but, with not less fury, in the United States" (Pravda, 19.11.1957 as qut in Snead, 1999: 132).

כלומר לא רק שיש כאן אי עקביות מסויימת לגבי המשמעות של הרסנות הנשק, אלא יש צורך לשים לב היטב לכך שחרושצב מדגיש כי יהיו אלה האמריקאיים שיחוו את האסון הגדול, ולא האנושות בכללה.[130] שני עשורים מאוחר יותר גורמים סובייטים בכירים הציגו את הדברים באופן שונה לחלוטין והכירו באיום השווה שבו נתונות שתי המעצמות וכל האנושות ממלחמה גרעינית.

בנוסף, היו בחשיבה הסובייטית לא רק התנגדויות לאסטרטגיית ההרתעה, אלא גם עדויות ישירות להיעדר הבנה של משמעות ההרתעה באמצעות איום. כך למשל הטענה לפיה ההרתעה הגרעינית מובילה להגברת מירוץ החימוש (Arnett, 1990a: 140), היא טענה שאינה נובעת בהכרח מרעיונות ההרתעה עצמם. נהפוך הוא, הרתעה על-ידי איום, כפי שהודגם בהסכמי בקרת הנשק בין המעצמות, יכולה להוביל דווקא להפחתת החימוש. אפילו אלו שהתייחסו להרתעה כמו למשל מלנקוב התכוונו ככל הנראה לתיאור מצב אסטרטגי של יחסי כוחות, ובטח לא לאסטרטגיה ספציפית, שמשמעותה למשל הכרה בחשיבות של "פגיעות הדדית" (Rogov, 1990: 414; Arentt, 1990b: 372; Lambeth, 1987: 213; Sienkiewicz, 1978: 84-86). מכאן גם שהקושי בלמידת רעיונות ההרתעה היה אף מורכב יותר, שכן ראשית היה צריך להתגבר על החסם שהקשה על החשיבה על אמצעי הנשק ככאלה שיכולים בכלל להקנות "מצב של הרתעה".

כך למעט שיקולים כלכליים המעידים, לכל היותר, על למידה מוגבלת של רעיונות ההרתעה, למידת רעיונות אלו ויישומם נתקלו בחסמים משמעותיים, שהביאו לכך שהיא לא התבטאה במדיניות בפועל. יתרה מכך, מבחינת אמונותיהם של אנשי הצבא, שקבעו במידה רבה את האסטרטגיה, הנשק הגרעיני רק חיזק מגמות ואמונות קודמות, והוא שימש כנדבך משלים ליכולות ה- war-fighting. באופן זה, הרעיונות שהתפתחו מצביעים על התקרבות מסוימת לרעיונות ההרתעה בהשוואה לתקופת סטאלין, אך הם מבטאים גם שינוי מזערי ביחס לסוף שנות

[130] עוד על טענותיו של חרושצב בהקשר זה, ראה עמ' 248. על השינוי במדיניות ובשיח הסובייטי לגבי האיום שמציב הנשק הגרעיני, לכלל האנושות, ראה עמ' 293-290.

ה- 60 בהן ניכרו שינויים משמעותיים בלמידת רעיונות אלו בבריה"מ, שהתבטאו באימוץ רעיונות ההרתעה על-ידי איום.

בארה"ב, ניתן לטעון שהחל אימוץ חלקי של רעיונות ההרתעה בחוגים מסויימים, אך לא רק שהתהליך היה חלקי, אלא שפעמים רבות הוא נבע ממניעים חומריים, אשר מחזקים את הטענה כי היה מדובר כאן רק בתהליך של אדפטציה או למידה מוגבלת. דוגמא בולטת למוגבלות זו מתבטא בדוח ה- NSC-68. מחד הדוח מבטא שינוי מסויים לעומת העבר באימוץ רעיונות ההרתעה, והוא אף מבטא את ניצני התפתחות החשיבה האסטרטגית של ההרתעה. לטענת גורג' וסמוק, בין היתר, הדוח כולל באופן מרומז את רוב המושגים האסטרטגיים, שיפותחו מאוחר יותר כמו למשל "מכה ראשונה", ו"מכה שנייה", וכן סוגים שונים של הרתעה כמו למשל "הרתעה הדרגתית" (graduated) (George and Smoke, 1974: 26-7, 38). בהקשר זה נטען למשל כי השפעתו של ניצ'ה המשיכה מעבר לשנות ה- 50, והיא התבטאה במושגים ובאסטרטגיות שונות שהוא סייע בפיתוחם כמו יציבות גרעינית, תגובה מוגבלת והרתעה דרך תגמול (ולא מכה מקדימה) (Vlahos, 1984: ix). לפיכך, תרומת הדוח להתפתחות אסטרטגיית ההרתעה ולחשיבה בנושא היא כפולה: הדוח לא רק פירש את האיומים על ארצות הברית וניסח שורה של תגובות וביניהן את השימוש באסטרטגיה של הרתעה, אלא שהדוח אף כלל אמצעים לשכנוע מקבלי ההחלטות והציבור ליישומו. במסגרת זו הדוח התייחס גם לחשיבות שבהפיכת האסטרטגיה בעידן הגרעיני לרציונלית.

מנגד אימוץ רעיונות ההרתעה בדוח ה- NSC - 68 בפועל היה חלקי ולא עקבי. הדוח הדגיש את הצורך בשימוש באסטרטגיות שונות, שלאורך השנים נתפסו כמנוגדות וסותרות את אסטרטגיית ההרתעה. יתרה מכך, הצורך בשימוש באסטרטגיות אלו הוסבר במוגבלות של יישום אסטרטגיית ההרתעה, באופן שאף חותר תחת מסקנותיו של הדוח עצמו. לטענת גאדיס, הסתירות והפגמים בדוח נבעו מכך שהוא נכתב על-ידי אנשים בעלי מטרות שונות, וכיון שהוא נועד לתמוך ולהצדיק מדיניות (Gaddis, 1980: 168). לכן לא מפתיע שאסטרטגיית ההרתעה אומצה בארצות הברית רק באופן חלקי, מתוך אדפטציה ולא מתוך למידה מעמיקה. ולראיה, כאשר עלו הצרכים המיידים של מלחמת קוריאה, על אף הניסיון לאמץ מדיניות של הרתעה, היא הוסטה במהרה והוחלפה במדיניות אחרת שהדגישה את הצרכים הצבאיים המיידיים שנגעו למלחמת קוריאה (George and Smoke, 1974: 26-7; Hogan, 1998: 313). מנגד, בתקופות מאוחרת יותר, לאחר

שההרתעה התקבלה כאסטרטגיה מובילה, ניתן היה לעמוד אל מול איומים חמורים לא פחות, מבלי להגדיל בצורה משמעותית את תקציבי הביטחון.

לטענת בואי ואימרמן, מדיניותו של טרומן בשנים האחרונות לנשיאותו לא הייתה עקבית והיא נטתה לבטא תגובות אד-הוק למשברים שהתפתחו. ככל שנמשך תהליך בניית ההגנה האמריקאית גדל ההבדל בין המטרות המוצהרות של דוח ה- NSC-68 לבין סוגי הכוחות שפותחו בפועל, ולבין דרך התקצוב. לבסוף, היעדים שהוצגו בדוח זה, ובמיוחד היעדים של השגת העליונות, הקטנת ההישענות על הנשק הגרעיני והקטנת העלויות – התגלו כלא פרקטיים ויצרו חוסר עקביות במדיניות, ובאסטרטגיה (Bowie and Immerman, 1998: 3, 40-1).

גם מלחמת קוריאה מדגימה את הלמידה המוגבלת של רעיונות ההרתעה בארה"ב. מחד המלחמה חיזקה את הפתרון שהציעה אסטרטגיית ההרתעה להתמודדות עם "אפקט הדומינו", היא הדגישה את הצורך במדיניות של בלימה, והיא גם חיזקה את המיתוס שבהשפעת האיומים הגרעיניים על אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה. מנגד, המלחמה ביטאה בעייתיות בלמידה וביישום של אסטרטגיית ההרתעה. בנוסף, מלחמת קוריאה חיזקה גם את החשיבה על מכה מקדימה, על מלחמה מוגבלת, על תגמול מאסיבי ועל הגנה אזרחית. רעיונות אלו, שחיזקה המלחמה בשנות ה-50, הוצגו מאוחר יותר הן על-ידי חוקרים והן על-ידי מקבלי החלטות, כרעיונות מנוגדים לרעיונות של אסטרטגית ההרתעה על-ידי איום. ניגודים וסתירות אלו מבטאים במידה רבה את הפשטנות של אסטרטגית ההרתעה בתחילת שנות ה- 50. כך למשל, תוכנית ההגנה האזרחית נועדה להשיג הרתעה אפקטיבית על-ידי ניסיון למנוע פאניקה לא רציונלית בקרב הציבור האמריקאי ולאפשר הפגנת נחישות.[131] אולם בנוסף, מטרת המשנה של התוכנית הייתה לספק פתרון במקרה של כשלון הרתעה (Oakes, 1994: 32-4, 78, 120). בכך התפתחויות אלה מבטאות שימוש מוגבל מאוד ואף סותר בחשיבה לגבי הרתעה, לפחות ביחס להתפתחויות המאוחרות יותר ביחס אליה.

יתרה מכך, קיימות עדויות לכך שלא אייזנהאור ולא טרומן פסלו את האפשרות של מכה מקדימה. לא רק שהדבר בולט במיוחד לגבי ממשל אייזנהאור, שבתקופתו יכולותיה האסטרטגיות של בריה"מ היו משמעותיות יותר, אלא שאף נטען, כי

"the Eisnenhower adminstration's explicit threat to retaliate 'massively' and 'at time and a place of our own choosing' against unspecified acts of Soviet agresssion seemed entirely in accord with SAC's thinking on preemption. 'Massive retaliation," one historian of the doctrine observed, implied 'massive preemption.'" (as qut. in Herken, 1985: 97).

---

[131] הפאניקה יכולה לפגוע ביכולת ההרתעה באחת משתי דרכים: היא יכולה ליצור את הרושם שהנשק הגרעיני הוא כל כך מוחלט ומפחיד עד כי הגנה ממנו אינה אפשרית, מה שעלול להביא לאדישות הציבור, שתקטין את אמינות ההרתעה. אפשרות שנייה היא שהפאניקה תוביל לתמיכה בפירוק הנשק הגרעיני (Oakes, 1994: 34).

עד כה הראיתי בעיקר את מוגבלות למידת ההרתעה, אך למטרות פרק זה יש גם צורך לנסות ולקשר בין הלמידה המוגבלת של רעיונות ההרתעה לבין המידה הגבוהה של האבסטרקטיות של רעיונות אלה. טענתי היא שאבסטרקטיות זו, שנבעה מהאופי התיאורטי של ספרות ההרתעה, אפשרה מחד את תחילת אימוץ רעיונות ההרתעה, אך מנגד היא בעצמה מבטאת את המידה המוגבלת של למידת רעיונות אלו.[132] כך מאפיינים שונים בהתפתחות הנורמה כמו היותה א-פוליטית וא-היסטורית מנעו את אפשרות הבדיקה שלה, ובכך לא אפשרו ללמוד לעומק את רעיונות ההרתעה. עקב כך היה קל יותר לאמץ באופן ראשוני רעיונות אלו ולהכניס שיח זה של הרתעה לממשל. זאת ועוד החדרת השיח לממשל, הלמידה המוגבלת של רעיונות ההרתעה ואימוצה החלקי והלא עקבי היה שלב ראשוני חשוב בשלבי הלמידה המאוחרים יותר ביחס ללמידת הרעיונות העתידיים של הרתעה כמו הרעיון של MAD, המנוגד לאינטאוציה, ואשר חייב תהליכי למידה מורכבים יותר.

למרות ההתפתחות האיטית של החשיבה ושל רעיונות ההרתעה, בתקופה זו יוסדו קווי החשיבה המרכזיים בתחום למשך שנים רבות. כך נטען למשל, כי האסטרטגים שפעלו ב- 15 השנים הראשונות של העידן הגרעיני ייסדו למעשה את הרעיונות המרכזיים של הטיעונים לגבי הרתעה (Jervis, 1979: 291; Jervis, 1987: 73).[133] לכן אומנם כפי שטרכטנברג טוען הרעיונות האסטרטגיים שהתפתחו בשנות ה- 50 ואף בתחילת שנות ה- 60, לא הפכו עדיין לדוגמה (dogma) (Trachtenberg, 1991: 40), וההשפעה של חוקרים אלה לא הייתה מיידית, אך בטווח הארוך הם עיצבו את רעיונות ההרתעה, אשר נלמדו ואפשרו להתגבר על חסמי הלמידה השונים. במילים אחרות, הייתה תרומה מכרעת לאותם סוכני ההרתעה, אשר פיתחו את הרעיונות האסטרטגיים האלה, ושימשו כפרשנים המציעים דרך לשימוש בטכנולוגיה המתפתחת של הנשק הגרעיני.[134]

קיימת הסכמה, כי בשנים הראשונות של המלחמה הקרה, ההשפעה של רעיונות ההרתעה על מדיניות החוץ היא יחסית נמוכה, ורעיונות ההרתעה כמעט ולא סיפקו תשובות ספציפיות

---

[132] לטענה שונה לגבי הקשר בין האופי התיאורטי של ספרות ההרתעה לבין יכולת למידתה, ראה (Buzan, 1987: 143).

[133] ספרות ההרתעה בתקופה זו לא התאפיינה במחקר נרחב, והיא לא אופיינה בשיטתיות ובעושר של גלי הכתיבה הבאים. ספרות ההרתעה גם לא זכתה להשפעה רבה עקב האופי הכללי וארוך טווח של השיקולים שנבחנו הרחק מבעיות בין לאומיות יום יומיות דחופות. סיבה נוספת להשפעה הנמוכה יחסית של גל זה הייתה הריחוק של קהילת החוקרים בגל זה מהעשייה המדינית (Raser, 1966: 297; Jervis, 1979: 291).

[134] כך למשל העובדה, כי תקופת תור הזהב של ההרתעה, עליה מסכימים רוב החוקרים, מאוחרת יותר מהתקופה של הפיתוחים הטכנולוגיים המרכזיים הקשורים בגרעין, מחזקת את השפעתם החשובה של סוכני ההרתעה. כך עיתוי השפעה מאוחר כזה מהווה אינדיקציה לכך שאימוץ ההרתעה תלוי באותה פרשנות או הסבר שהציעו אותם סוכנים.

לשאלות של מדיניות (Jervis, 1980: 568).[135] בנוסף, חוסר העקביות ביישום רעיונות ההרתעה בתקופה זו בולט במיוחד לאור תהליכי למידת ההרתעה, אשר הפכו למורכבים ולמשוכללים יותר לאורך השנים. עם זאת, התחלת עליית רעיונות ההרתעה הביאה להגדלת ההשפעה של אסטרטגיית ההרתעה על המנהיגות הפוליטית. כך לטענת שחאוב תיאוריית ההרתעה עודדה פיתוח תיאורטי נוסף וכן המשגה נוספת של ההרתעה ושל ההשלכות שלה (Schaub, 2002: 4). החשיבות של השפה שפותחה, המסגור של רעיונות ההרתעה, והשפעתם של אלה על המנהיגות הפוליטית, טמון בכך שמקבלי החלטות שאימצו רעיונות אלו וניסו ליישמם, יצרו בכך סביבה נוחה יותר לא רק להמשך יישום אסטרטגיה זו, אלא גם להמשיך ללמוד וללמד אותה. במובן זה, האסטרטגים הגרעיניים, כפי שטען שארווין (Sherwin), לא התאימו את עצמם למציאות כפי שהם תרמו לעיצוב אותה מציאות (Sherwin, 1991: 5). לכן גם, החסמים שהיו נתונים על למידת ההרתעה והפנמתה, מבחינת דרך האבולוציה של הרעיון, חייבו את שכלול טענות החוקרים, אך מנגד דווקא הצגתם בצורה פשטנית, סייעה להתחלת חדירתה למערכת הפוליטית. לאחר חדירתם לתוך השיח הפוליטי, הציבורי וכמובן האסטרטגי, היה כבר קשה להוציא אותם משם.

8.2 ההשערה הרביעית

ממצאי פרק זה מאששים גם את ההשערה הרביעית אשר קושרת, כאמור, בין חוזק הקהילה לבין האלימות.

8.2.1 חוזק קהילת ההרתעה

סטטוס היחסים

מניתוח השיח של השחקנים בתקופה זו עולה כי הן ארה"ב והן בריה"מ לא ראו את עצמן כשחקנים מרתיעים, וקל וחומר הם לא ראו את עצמם כשחקנים מורתעים, אלא נטו יותר לראות את איומי יריבותיהן במונחים של איומים כמעט בלתי מוגבלים לביטחונן. ארה"ב פקפקה ביכולתה להרתיע את בריה"מ ברחבי העולם באופן אמין (Jervis, 1980: 572; Leffler, 1992: 360), והדגישה, בין היתר, את הקושי הבסיסי שלה בהיותה מדינה דמוקרטית להרתיע שחקן בעל מטרות התפשטות נרחבות (FRUS, 1950: 263).

סוגיה נוספת שניתן להזכיר בהקשר זה נוגעת לתוכניות ההגנה האזרחית בארה"ב. תוכנית זו היוותה את אחד הגורמים לשינוי עתידי בתפיסה האסטרטגית של ארה"ב את עצמה, אך בתקופה זו היא גם ביטאה את היעדר הראייה של ארה"ב את עצמה כשחקן מרתיע. לטענת

[135] אם כי לטענת ברודי, כבר משנת 1946 הייתה חשיבה וכתיבה מועילה לגבי אסטרטגיה גרעינית ובמיוחד לגבי אסטרטגיית ההרתעה. השאלות המרכזיות שנדונו בהקשר זה היו: מה הן הדרישות הפיסיקליות להמשך הצלחת הרתעה; מהן סוגי המלחמות אותן נשק גרעיני מרתיע; וכן מהו התפקיד, אם בכלל, של נשק גרעיני טקטי (Brodie, 1984: 4).

אוקס (Oakes), תהליך התפתחות ההגנה האזרחית היה במידה רבה תהליך דיסקורסיבי, שהוכוון על-ידי הממשל כפתרון לאיום על שרידות האומה האמריקאית ולהתמודדות עם הסכנות הטמונות בדוח ה- NSC-68. במובן זה השיח שהתפתח בארה"ב בתקופה זו נועד הן להעברת מידע סלקטיבי לציבור על הנשק הגרעיני והן לצורך יצירת שינוי רגשי, שיאפשר לשכנע את הציבור שניצחון במלחמה גרעינית טמון לא רק ביכולת צבאית, אלא גם ביכולת הציבור לעמוד מול הפחדים הכרוכים במלחמה כזו (Oakes, 1994: 30-4, 46-62, 130-1).[136] רעיונות אלו הגם שעומדים בסתירה לאסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום, כיון שהם מניחים אפשרות ל"ניצחון במלחמה גרעינית", היוו בהמשך את הבסיס להתפתחות אסטרטגיית ההרתעה, במיוחד בשיח הציבורי כיון שהם אפשרו להפוך את הציבור (ואת האיום עליו) לחלק משגרת החיים, ובכך הקנו לו תפקיד באסטרטגיה, תהליך שאף השפיע בהמשך על התפתחות זהות ההרתעה האמריקאית.

גם בבריה"מ ההתייחסות לארה"ב הייתה כאל יריב בעל מטרות כמעט בלתי מוגבלות, שהציב מידה גבוהה מאוד של איומים על השלטון, המשטר והאידיאולוגיה הסובייטית. יתרה מכך, הסובייטים, כאמור, נטו לראות את הביטחון שלהם כתלוי בחוסר הביטחון של יריביהם. כמו כן, ההתבססות הסובייטית על אסטרטגיה של war-fighting, הדגישה לא רק את היעדר התפקיד המורתע שלה, אלא גם את חוסר הראייה שלה את עצמה כשחקן מרתיע.

במסגרת אסטרטגיה כזו שמבוססת על תפיסה שניצחון במלחמה הוא אפשרי מתעמעם מאוד התפקיד של שחקן מרתיע, כיון שכל אחד מן הצדדים רואה ביריבו כמי שמנסה להשיג מטרות מקסימליות. הדבר היה נכון לארה"ב, אך הוא היה נכון עוד יותר לבריה"מ. לכן גם לא מפתיע שלא נוצר אמון מוגבל בין הצדדים, מה שמקשה עוד יותר על פיתוח פרקטיקות של הרתעה. לכן כשם שאמירות שמבטאות אמונה ברעיונות ההרתעה יכולות לחזק את הפרקטיקות של אסטרטגיה זו, אמירות שמנוגדות לה או מתכחשות לה יכולות להחליש אותה. כך למשל אמירות ושיח המבטא חוסר הכרה ברעיונות ההרתעה, יכול לעודד את היריב לנסות ולהשיג עליונות אסטרטגית ויכול להקשות על השגת האמון המוגבל הנדרש להרתעה.

אינטראקציות של הרתעה

פיתוח אמצעי הנשק בשתי המעצמות אינו תואם את רעיונות ההרתעה, אלא התבסס לרוב על ניסיונות להשיג עוצמה מקסימלית התואמת יותר את הרעיונות של war-fighting. כך, שתי המעצמות לפחות עד לשנת 1960 ניסו להשיג ואף הדגישו את החשיבות של השגת יכולות

[136] מסע תעמולה שנערך בארה"ב כלל בין היתר ניסיונות לפתח קוגניציות לפיהן חימוש גרעיני הוא אמצעי "נורמלי" של מדיניות, וזאת על-ידי תיאורו ככלי נשק קונבנציונלי בעל עוצמה גבוהה מאוד (Oakes, 1994: 51-2).

שיאפשרו להן ניצחון במלחמה. זאת ועוד, להדגשת החשיבות של ניצחון במלחמה גרעינית הייתה אף השפעה הדדית של המעצמות זו על זו. כך למשל נטען, כי ההישענות האמריקאית הגוברת על הנשק הגרעיני – הישענות אשר התבטאה בגישה האסטרטגית של תגמול מאסיבי, בהכנסת נשק גרעיני טקטי לאירופה ובעליונות הגרעינית שממנה נהנתה ארה"ב – חייבו שינויים בדוקטרינה הסובייטית, אשר עברה מהתמקדות ברעיון של מלחמה קונבנציונלית באירופה בשנת 1953 להדגשת המלחמה הגרעינית בסוף העשור (Collins, 1978: 76-7; Holloway, 1984: 35-6).

8.2.2 "המשתנה התלוי" - מידת האלימות במשבר קוריאה

מידת האלימות במלחמת קוריאה נוגעת לשאלה עד כמה הייתה מעורבת בריה"מ במלחמה. במשך שנים ובמיוחד עד לשנות ה- 70, רווחו בספרות טענות לגבי תוקפנות סובייטית, ולגבי ניסיונות ההתפשטות הקומוניסטית בעולם כהסבר לפלישת צפון קוריאה לדרומה. למרות שטענות אלה היו קיימות גם בשנות ה- 90 (Brune, 1996b: 209; Kim, 1996: 160-7), כיום מספר הולך וגדל של חוקרים סבורים, כי סטאלין רק נתן את הסכמתו להתקפה של צפון קוריאה על דרומה, בהנחה שארצות הברית לא תתערב, וכן שלא תידרש מעורבות סובייטית (Cumings, 1990 as referred in Jian, 1996: 192-3; Brune, 1996b: 213; Gaddis, 1997: 74; Whitcomb, 1998: 103).

עם זאת, לטענת קים, קיימים ממצאים ברורים יותר לגבי המעורבות הסובייטית, אשר באה לידי ביטוי בתמיכה ובסיוע הן בהכנות למלחמה והן במהלכה בהיבטים לוגיסטיים ואופרטיביים. יתרה מכך, קיימות אינדיקציות לכך שבקוריאה היו אף קרבות ישירים בין כוחות אוויר ונ"מ אמריקאיים וסובייטיים (Brune, 1996b: 214-5; Haliday, 1993 as referred by Brune, 1996b; Gaddis, 1997: 104). הסיוע הסובייטי העקיף שהגישה בריה"מ, השימוש בכוחות מוסווים ומעל לכל קיומה של אלימות בין ארה"ב לבין "קליינט" של המעצמה היריבה, מאפשרים לקבוע כי על המשתנה של "מידת האלימות" לקבל לכל הפחות את הערך של אלימות מוגבלת. מלחמת קוריאה לא הייתה אירוע ממוקד וקצר, ולכן גם בשלב זה לא ניתן להתייחס ל"התמשכות היעדר האלימות", אלא דווקא להתמשכותה של אלימות מסוימת ביחסי השחקנים. לכן ניתן גם לקבוע כי ערכי המשתנים הנבחנים בהשערה זו מעידים על כך שההשערה מתקיימת, וכי יש קשר בין היעדר קיומה של קהילת ההרתעה לבין (ההתמשכות) בשימוש בפרקטיקות אלימות. כך בתקופה זו אין קהילת הרתעה מחד, כפי שהראתי לעיל, אך במקביל היתה בין הצדדים אלימות מוגבלת לכל הפחות, שנמשכה לאורך זמן.

סוגיה חשובה הכרוכה בדיון זה נוגעת להשפעה של הרתעה מיידית במשבר. סוג הרתעה זה לא מנע אומנם את העימות החריף שנוצר, אך הוא אפשר למנוע הסלמה נוספת שלו לרמות

גבוהות יותר של אלימות. כך קיימות מספר אינדיקציות במהלך המשבר המלמדות על הזהירות ששתי המעצמות נקטו ועל החשש שלהן מהסלמה, ובמיוחד החשש מהגעה לעימות גרעיני. לכן למשל, כפי שטוענים, כאמור, גורג' וסמוק, אייזנהאור לא רק חשש מההשלכות של שימוש בנשק הגרעיני (George and Smoke, 1974: 237), אלא הוא אף סירב לעשות צעדים שיכולים להתפרש כאיום גרעיני. לכן הוא סירב לקבל באפריל 1953 את ההמלצה להעביר את הנשק הגרעיני לשליטת הצבא עקב החשש מהלחץ שפעולה כזו תיצור על האויב (Dingman, 1988-9: 84-5). בנוסף, אייזנהאור גם חשש מכך ששימוש באיומים גרעיניים על סין יביאו להסלמת המלחמה תוך חיזוק גורמים פנימיים בארה"ב שיתמכו במהלכים כאלה (George and Smoke, 1974: 218). לכן לא מפתיע כי חוקרים שונים סבורים, כי המלחמה בקוריאה ביטאה שיתוף פעולה שקט בין המעצמות, שלא להרחיב את המלחמה ולהימנע מאלימות ישירה ביניהן. הבנות אלה סיעו לקבוע את הדרך שבה צריכות מלחמות חמות בין המעצמות להתנהל (Gaddis, 1997: 103-4; see also Mueller, 2004: 72). לכן גם נטען, כי מלחמת קוריאה הביאה גם לחיזוק האמונה שמלחמות מוגבלות הן מסוכנות.

התייחסות לסוגיה של הרתעה מיידית מאפשרת למקד ולחזק את הטיעונים של מחקר זה במספר אופנים. ראשית, ההשפעה של ההרתעה המיידית מדגימה כי הרתעה בין המעצמות יכולה "לעבוד". מכאן שהמעצמות יכלו לא רק למנוע את הסלמת העימות ביניהן, אלא גם ללמוד בעקבות המשבר על החשיבות שבריסון יחסיהן ובעקבות זאת לפתח ולחזק פרקטיקות מתאימות, כדי למנוע התרחשותם של משברים חריפים ביניהן בעתיד.

שנית, המידה הגבוהה של עוינות בין המעצמות בתקופה זו הביאה לטענת מורגן לחשיבה אסטרטגית שהתייחסה לאפשרויות של ה"תרחיש הגרוע ביותר", סוג חשיבה שלא אפשר לעסוק בהרתעה כללית (Morgan, 2003: 10), ואשר הדגיש דווקא סוגיות ומצבים של הרתעה מיידית. מנגד כפי שאראה בפרקים הבאים, התבססותה של קהילת ההרתעה אפשר למעצמות להשיג הרתעה כללית יציבה. הגם שסוג כזה של הרתעה לא מנע משברים, דוגמת משבר 1973, הוא אפשר למעצמות להבין, כי האלימות במשבר כלל אינה אופציה. במובן זה, משבר דוגמת המשבר בקוריאה סייע להדגיש את החשש מהסלמה ובכך בטווח הארוך חיזק את הידע שעמד בבסיס קהילת ההרתעה. אולם מכיון שהתשתית הרעיונית לא התבססה עדיין, היה קשה לשחקנים לתרגם את הידע של המשבר לחיזוקן של הפרקטיקות של הרתעה הדדית כבר בשלב זה.

9. סיכום: עליית נורמת ההרתעה, למידת ההרתעה וחסמי למידה

החשיבות של ראיית אסטרטגיית ההרתעה כהבניה וכנורמה, נובעת מכך שהיא מאפשרת לענות על השאלה כיצד יכלו רעיונות ההרתעה להוות פתרון לבעיות אסטרטגיות שנוצרו בעקבות פרוץ המלחמה הקרה ובעקבות פיתוח הנשק הגרעיני. התשובה המוצעת במחקר לשאלה זו מבוססת על פעולותיהם של סוכני ההרתעה, אשר קידמו רעיונות, שאפשרו במשך השנים להתגבר על חסמים שונים וביניהם על אסטרטגיות מתחרות. כך האופי האבסטרקטי של רעיונות ההרתעה כפי שפותחו, אפשרו למקבלי החלטות להתעלם מבעיות אמפיריות ופוליטיות הכרוכות ביישומם, ובכך הקשו על חשיפה של פגמים שונים בספרות ההרתעה והקלו על חדירת רעיונות ההרתעה לשיח האסטרטגי ואף אפשרו את היישום האסטרטגי של רעיונות אלו.

בנוסף, סוכנים אלה יצרו שפה ואוצר מילים אשר שימשו לא רק להצגת פתרון לבעיות מדיניות חוץ, אלא גם שימשו כאמצעי למיקוד החשיבה ולהמשך עיצוב אסטרטגיית ההרתעה, ובכך הקלו לאורך השנים על למידת רעיונות ההרתעה. השפה ואוצר המילים אפשרו את כפיית הרציונליות, וסייעו גם להצדיק מדיניות חוץ התואמת את הרעיונות המוצעים. כך, הפתרון הרציונלי הוגדר והובנה כפתרון הנכון. בדרך זו, הגדירו אסטרטגיית ההרתעה וספרות ההרתעה במשך השנים, את חוקי המשחק עבור החלטות אסטרטגיות, ועל-ידי כך גם הגדירו כיצד שחקן רציונלי אמור להתנהג.

התחלת למידת רעיונות ההרתעה מחד והחסמים עליה מנגד הביאו לאימוץ מדיניות שכללה מאפיינים של אסטרטגיית ההרתעה, אך היא לא תמיד הייתה עקבית. חוסר העקביות באה לידי ביטוי לא רק בדרך החשיבה על אסטרטגיית ההרתעה, כפי שזו למשל התבטאה בדוח ה- NSC-68, אלא גם ביישום האסטרטגי של החשיבה בנושא, שבאה לידי ביטוי במלחמת קוריאה ובתוכניות ההגנה האזרחית. חוסר עקביות זו מבטאת את התפתחות רעיונות ההרתעה, אך גם את מוגבלותם בתקופה הנדונה. חשוב גם להדגיש כי לאורך המלחמה הקרה, ובמיוחד בשנות ה- 50, לא ניתן להתייחס לאסטרטגיה אחת של הרתעה. תחת זאת, המושג 'הרתעה' למרות השימוש הגובר בו ביטא סדרה של אסטרטגיות שונות,[137] שההבדלים ביניהן התבטאו בשאלות לגבי מהי התנהגות רציונליות, ומהי החשיבות של אסטרטגיות הגנתיות במכלול של אסטרטגיית ההרתעה.[138] במובן

---

[137] המשותף לאסטרטגיות ההרתעה השונות היה אימוץ ההנחה כי מקבלי ההחלטות הם רציונליים, ולכן אסטרטגיה שיוצרת מחיר גבוה מרווחיו של תוקפן פוטנציאלי, יכולה לייצב את העימות הגרעיני (Schaub, 2002: 20)

[138] לגבי הבדלים בין הגישות הנוגעים לרציונליות, לדפוסי התגובה ולחשיבותה של ההגנה באסטרטגיה, ראה למשל ב- (Brody, 1960: 443; Schaub, 2002: 20). הבדלים בחשיבותו של מימד ההגנה באסטרטגיה באים לידי ביטוי בסקירתו של גריי, שהתייחס למספר אסטרטגיות גרעיניות, הקשורות בדרכים שונות גם להרתעה: כמו אסטרטגיות שונות של פגיעות הדדית ודאית, אסטרטגיות שונות נגד כוח ואסטרטגיות של הגבלת נזק (Gray, 1986: 272-293).

זה התחרות של אסטרטגית ההרתעה על-ידי איום הייתה לא רק עם אסטרטגיות שונות, אלא גם על הדרך הנכונה בה אסטרטגיית ההרתעה צריכה להיות מופעלת.

לסיכום דיון זה, ניתן להצביע על התרומות האמפיריות והתיאורטיות המרכזיות של הפרק. מבחינה אמפירית בפרק הוצגו השלבים הראשוניים בהתפתחות קהילת ההרתעה הן לגבי התפתחות הנדבך הראשון בקהילת ההרתעה והן ביחס להסבר תחילת השלב הראשון בהתפתחות נורמת ההרתעה ואף ביחס לתחילת התפתחות זהות ההרתעה האמריקאית. כך הפרק מספק בסיס לשונות המוסברת במחקר: הוא מסייע לבסס את הטענה שהרתעה לא תמיד הייתה אסטרטגיה מובילה בחשיבה האסטרטגית בכלל והאמריקאית בפרט, ומנגד הוא מציע את הגורמים שאפשרו את התפתחותה ואת הפיכתה העתידית לכזו. בנוסף, התהליכים האסטרטגיים והתהליכים הפנימיים בארצות הברית בשלב זה, היו בסיס להתפתחות עתידית של זהות ההרתעה האמריקאית.

תרומה אמפירית נוספת של הפרק היא בהפרכת הטענה, כי לנשק הגרעיני הייתה השפעה דטרמיניסטית על אימוץ אסטרטגיית ההרתעה, כפי שהציעו מספר חוקרים. ההשפעה החשובה, אך המוגבלת של הנשק הגרעיני על האסטרטגיה האמריקאית המתפתחת באה לידי ביטוי באימוץ ההדרגתי של רעיונות ההרתעה לצד שקילת אסטרטגיות מתחרות. אומנם, חוקרים ריאליסטיים יטענו כי היכולות המוגבלות של הנשק הגרעיני בשלב זה הקשו על יצירת אסטרטגיית ההרתעה, אך ההתקדמות הטכנולוגית לא תאמה את ההתפתחות הרעיונית ואת אימוץ אסטרטגיית ההרתעה באופן מלא (Wohlstetter, 1964: 227-30; Halperin, 1987: xii).[139] כך לדוגמא, הפתרון של פירוק נשק נפסל על הסף, שכן כפי שטען גילפין (Gilpin), פצצת המימן והטילים הבליסטיים הפכו את פירוק הנשק לחסר תקווה (Gilpin, 1964: 16-7). אולם בניגוד לטענותיו למשל של גילפין, ההתנגדות לפירוק נשק אינה תוצאה הכרחית של השינויים הטכנולוגיים שנוצרו על-ידי פצצה זו.

לכן גם לא מפתיעה העובדה שהניסיונות לפיתוח אמצעי בקרת נשק בין המעצמות בסוף שנות ה- 50 ובתחילת שנות ה-60 נחלו כישלון חרוץ (Herken, 1985: 125-33), וזכו להתנגדות

---

[139] חוסר ההתאמה בין הפיתוחים הטכנולוגיים לשינויים בדוקטרינה באו לידי ביטוי במספר צורות: כך למשל לא הייתה עקביות בין ההנחה של הפגיעות מהנשק הגרעיני וההתראות לפגיעה כזו לבין פיתוח הטילים הבליסטיים הבין-יבשתיים. בנוסף, הרעיון הנוגע ליעילות יחסית של פיזור ערים בהשוואה לסוגי הגנות אחרים הוא ותיק ולא נובע בהכרח מהיכולת הגרעינית. טענה נוספת, אשר אותה מציע וולסטטר, נוגעת לכך שהדוקטרינות לגבי חשיבות הפיזור של היכולות הגרעיניות והיעילות של רעיון זה התפתחו באופן הפוך מהדרך בה התפתחו מאגרי הנשק הגרעיניים. בנוסף, למרות שלא הייתה הגנה מפני פצצת האטום, ולא הייתה פריצת דרך בתחום ההגנה, הוצעה דוקטרינה של הגנה מתאימה (adequate defense) גם כנגד פצצת המימן (Wohlstetter, 1964: 229-30). הלפרין (Halperin) מציע כי, אמצעי יכולת מכה שנייה ומגוון אמצעי העברה של הנשק הגרעיני, פותחו לא כתגובה ליכולת הגרעינית. התמיכה בפיתוח סוגי הטילים השונים נבעה מכך שהטכנולוגיה נראתה יעילה (Halperin, 1987: 64). כל אלה מהווים דוגמאות לכך שהנשק הגרעיני לא בהכרח הניע תהליכים שחיזקו את אסטרטגיית ההרתעה. באופן זה, עקרונית, החשיבה התיאורטית על אסטרטגיות ודוקטרינות אלו, הייתה יכולה להיעשות עוד לפני המצאת הנשק הגרעיני.

חריפה בארה"ב בנימוקים של צורך בתגמול מאסיבי ובעוצמה מאסיבית כמפתח לביטחון (Hangen, 1955: 5; Restons, 1955: 8; Abel, 1956: 1; Hamilton, 1956: 1956: E3; Finney, 30.10.1957: 1). כך למשל הצהיר דאלאס כי

"the Administration would not jeopardize the nation's security by accepting at face value Soviet promises to disarm" (Abel, 1956: 1).

כך במילותיו של דונלד א. קוארלס (Donald A. Quarles), מפקד זרוע האוויר האמריקאי:

> "United States was going to rest its security not on the abolition of power but on the retention of overwhelming air-atomic power; not on disarmament in the old-fashioned sense but on the capacity to retaliate; not on "banning" or "destroying" atomic bombs but on retaining them in such quantitities that no nation could hope to start a major war without being destroyed by atomic hydrogen retaliation" (Restons, 1955: 8).

אולם בניגוד לטענות אלו, בסוף שנות ה- 60 בקרת הנשק הפכה לאמצעי להשגת ביטחון ולחיזוק אסטרטגיית ההרתעה. לכן, למרות שהייתה חשיבות רבה לפיתוחים הטכנולוגיים, הצורך המרכזי היה ברעיונות ובפרשנות אסטרטגית שתאפשר ותוביל את היישום של הרעיונות האסטרטגיים. מיסוד רעיונות ההרתעה ופיתוח החשיבה של 'מספיקות' סייעה ואפשרה את תהליכים אלו.[140]

סוגיה נוספת בהקשר של בקרת הנשק בתקופה זו נוגעת לכך שלמרות ההתנגדות לבקרת הנשק ולפירוק הנשק בתקופה זו, בעקבות דוח גייזר גברה ההכרה בחשיבות תהליכים אלו. יתרה מכך, לא רק שתקפות רעיונות בקרת הנשק התחזקו, אלא במקביל התחזק מעמדם של אנשי המחקר, שהם השחקנים שקידמו רעיונות אלו (Herken, 1985:, 133; see also p.122; Snead, 1999: 74). הדוח דירבן את אייזנהאור, וגורמים אחרים לבחון את חשיבות בקרת הנשק (Snead, 1999: 5). כך הרקן טוען כי,

"the report would seem in retrospect the beginning of a fundamental change in the attiudte of scientisits toward the arms race" (Herken, 1985: 118).

באופן זה, התרומה העתידית של התפתחויות אלה טמונה בכך שהם לא רק מכניסים את הרעיונות הללו למערכת הפוליטית, אלא הם גם מחזקים את מעמד החוקרים בתוך מערכת זו. שתי התפתחויות אלו יקלו בהמשך על מיסוד רעיונות ההרתעה.

לממצאים האמפיריים שהוצגו בפרק זה יש גם מספר השלכות תיאורטיות חשובות: ראשית, הטענה המוצעת במחקר זה לפיה לנשק הגרעיני לא הייתה השפעה דטרמיניסטית על

---

[140] חשוב להבחין בהקשר זה בין בקרת נשק לבין פירוק נשק. השימוש הנרחב במושג של **בקרת נשק** החל בסוף שנות ה- 50 ומטרתו כפי שהוגדרה אז נגעה בעיקר להקטנת הסיכון למלחמה ולהקטנת מידת הרסנותה אם תפרוץ. כך נטען, כי בקרת הנשק יכולה להיות מושגת על-ידי הפחתה בכמות הנשק, אך גם על-ידי התחמשות בסוגי נשק מסויימים והגבלתם של סוגי נשק אחרים. **פירוק נשק** לעומת זאת הוא מושג מצומצם יותר, הנוגע להפחתה או מניעת חימוש של סוגי נשק מסויימים עד כדי שלילת קיומם של אמצעים אלה (Krause and Latham, 1999: 26-7), וראה גם (הרכבי, 1990: 305-306). הסכמי בקרת הנשק אפשרו לכן למסד את ההרתעה ההדדית בין המעצמות בהסכמי SALT, ראה למשל (Evangelista, 1999: 230; Adler, 1992: 107). להרחבה בסוגיה זו ראה גם בפרק 5.

עיצוב אסטרטגיית ההרתעה, מדגישה את חשיבות בחינתם של רעיונות לצד גורמים חומריים, ומדגישה כי אסטרטגיית ההרתעה היא נלמדת ואינה מובנת מאליה. כך פסוק תנאי מרכזי שליווה למעשה את הדיון בפרק זה הראה כיצד התפתחות אסטרגיית ההרתעה לא הייתה בפועל תוצאה הכרחית וישירה של גורמים חומריים כמו הנשק הגרעיני, אלא היא הייתה כרוכה בתהליכי למידה ואף הבניה. במילים אחרות, ללא פעולות סוכני ההרתעה, על תכונותיהם והשפעותיהן הן החומריות והן הרעיוניות לא היו יכולים להתפתח רעיונות ההרתעה ואסטרטגיית ההרתעה, כפי שהתפתחו, וכפי שהחלו להשפיע על המערכת הפוליטית.

שנית, הפרק מחזק את חשיבות הקשר המוצע במסגרת התיאורטית בין נורמה וקהילה. הפרק מציע כי התפתחות נורמת ההרתעה נובעת מאותם גורמים מזרזים המשפיעים בנדבך הראשון של היווצרות הקהילה, ואשר כרוכים בהיווצרות איומים ושינויים טכנולוגיים, אשר מסייעים להניע תהליכי התפתחות רעיוניים. התייחסות לנדבך זה בהיווצרות קהילת ההרתעה מאפשר להסביר את הגורמים הדוחפים ליצירת הנורמה, גורמים אשר מפותחים במידה מוגבלת בהסברים שמציעות פיינמור וסיקינק לתופעה זו.

שלישית, הפרק מדגיש את חשיבותם של מספר תהליכי למידה שהיוו את הבסיס לפיתוח קהילת ההרתעה בתקופה מאוחרת יותר. כך, בנוסף לרעיונות ההרתעה על-ידי איום שהחלו להתפתח בארה"ב, בשתי המעצמות התפתחה, בין היתר, ההבנה לגבי היותו של הנשק הגרעיני נשק של המנהיג. בנוסף, שתי המעצמות עברו "שיעור" ביחס לסכנות הכרוכות בנשק זה, סכנות שהמלחמה בקוריאה הפכה אותן למוחשיות יותר ובכך הדגישה את החשיבות שבניהול זהיר של המשברים ביניהן. כך ידע זה סייע לא רק להפעיל באופן מוצלח יותר הרתעה מיידית, אלא הוא גם היווה בסיס בהמשך להשגת הרתעה כללית על-ידי אותה השתתפות וחוויה של פרקטיקות מוצלחות של ההרתעה (המיידית). עם זאת, היעדר תשתית רעיונית עקבית ומסודרת הקשתה על תרגומן של הבנות אלה לידע אופרטיבי כבר בשלב זה. התוצאה הייתה שהמעצמות לא יכלו למנוע את המשברים הבאים החריפים ביניהן שבאו לידי ביטוי בברלין ובקובה מספר שנים מאוחר יותר.

פרק שלוש - משבר ברלין

1. מבוא

פרק זה הדן במשבר ברלין השני (1958-1961) והפרק לאחריו הדן משבר קובה (1962), מתייחסים לעימותים ישירים בין המעצמות ביחס לאזורי ביטחון והשפעה מרכזיים שלהן. לטענת באטס (Betts), משברים אלו היוו את הניסיונות המשמעותיים ביותר לסחיטה גרעינית שקטה (tacit nuclear blackmail) בין המעצמות (Betts, 1987: 82). החשיבות הטמונה בבחינה משולבת של שני משברים אלה נובעת, כפי שטענו מספר חוקרים, מכך שבמידה מסויימת משבר הטילים בקובה מהווה שלב אחרון של משבר ברלין או אפילו הרחבה של משבר זה (Trachtenberg, 1991: 231; Betts, 1987: 82, 110; Adomeit, 1982: 197; George and Smoke, 1974: 395). לכן עקב הקשר הישיר בין המשברים והקירבה הכרונולוגית ביניהם, אדון בהשערות המחקר לגבי שני המשברים הללו יחד בסוף הפרק הבא.

הטענה המרכזית שתיבחן בפרקים אלו היא כי משבר ברלין ומשבר קובה מבטאים היעדר יישום מוצלח של אסטרטגיית ההרתעה בין המעצמות. עם זאת, שאלה חשובה בהקשר זה היא האם הסיבה להיעדר האפקטיביות של אסטרטגיית ההרתעה נבעה מבעיות ביישומה של האסטרטגיה או משום שכלל לא נעשו נסיונות להפעילה. בחינה מעמיקה יותר של שאלה זו מעלה כי במשבר ברלין לא כל הפעולות שננקטו תאמו את אסטרטגיית ההרתעה. התמונה מורכבת עוד יותר ביחס למשבר קובה, בו לצד פעולות שלא תאמו את אסטרטגיית ההרתעה, חלק מן הפעולות אשר הסלימו את המשבר, יכולות להיות מוסברות כפעולות שנועדו לחזק את אסטרטגיית ההרתעה.

מבחינת המסגרת התיאורטית, הפרק דן למעשה בנדבך השני ובו מתפתחת זהות התפקיד של ההרתעה, ובו גם תהליך עליית נורמת ההרתעה מתחזק והנורמה מתחילה להיקלט באופן חלקי (ראה תרשים מס' 6). מהעולה משני פרקים אלו ניתן ללמוד, כי העימותים הישירים בין המעצמות במשברים הללו, מבטאים קשר בין היעדר קהילת ההרתעה והיעדר היישום של אסטרטגיה עקבית של הרתעה על-ידי שתי המעצמות, לבין קיום מידה מסויימת של אלימות לאורך זמן. יחד עם זאת, המשברים הללו היוו מוקדי למידה חשובים בהתפתחות ובאימוץ אסטרטגיית ההרתעה בהמשך בשתי המעצמות. תרומה מרכזית הייתה למשברים אלה בהפיכת החשיבה הגרעינית לפרקטית יותר ולפחות אבסטרקטית. בנוסף, חשוב לציין, כי הסיבה לכך ששני משברים אלה לא החריפו יותר, נובעת מהזהירות שבה נקטו המעצמות, זהירות אשר מלמדת על השפעתה של הרתעה מיידית ועל חששן של המעצמות מאיבוד שליטה ומהסלמה.

תרשים מס' 6 - הנדבך השני בהתפתחות קהילת ההרתעה

על מנת לדון באסטרטגיית ההרתעה במשבר ברלין יש חשיבות רבה לבחון את הסיבות לפריצתו, את הסיבות להסלמתו ואת דרך סיומו. הצורך בניתוח גורמים אלה ובניתוח מטרות הצדדים הוא חשוב בכלל בדיון בסוגיות של הרתעה, עקב השפעת מאזן האינטרסים בין הצדדים על ההצלחה והכישלון של אסטרטגיה זו (Mearsheimer, 1983; Shimshoni, 1988).[1] אולם הדיון באינטרסים ובמניעים של הצדדים במשבר ברלין היא קריטית במיוחד לאור ההסברים והפרשנויות המגוונות שהוצעו לו על-ידי חוקרים שונים. לטענת אדומיט (Adomeit), במידה רבה ההסברים השונים שניתנו לפרוץ המשבר נבעו מהבדלים בקביעת התקופה הנבחנת. לטענתו, יש משמעות רבה לשאלה האם התקופה הנבחנת היא נובמבר 1958, פברואר 1961 או יוני 1961, ולשאלה מתי הסתיים המשבר אוגוסט 1961, אוקטובר 1961 או בשנת 1962 עם סיום משבר הטילים בקובה (Adomeit, 1982: 197). עם זאת, למרות חשיבותו הרבה של המשבר, ועל אף הפרשנויות השונות שניתנו להסבר שלו, בכל זאת מפתיעה הכמות הנמוכה יחסית של מחקרים רציניים שבחנו אותו,

[1] לדיון נרחב יותר בסוגיה זו ראה הע' 6 בעמ' 27.

וההיקף הנמוך יחסית של חומר ארכיוני שנעשה בו שימוש בניתוחו של משבר זה (Trachtenberg, 1991: 169; see also Lunak, 2003: 53).

בפרק זה אנסה ראשית לבסס את הטיעון לפיו אסטרטגיה אפקטיבית של הרתעה לא הייתה קיימת במהלך המשבר. לצורך כך אראה כיצד כל אחד מההסברים למשבר מבטא את ישומה המוגבל של אסטרטגיית ההרתעה או את חוסר האפקטיביות שלה. בחלק השני של הפרק אדון בהשפעת ההתפתחויות במשבר על ההבנות האסטרטגיות של הצדדים. הדיון באפקטיביות המוגבלת של ההרתעה מעניין במיוחד לאור הניסיונות האמריקאיים להגדיל בתקופה זו את יכולת ההרתעה שלהם, אם על-ידי יישום הדוקטרינה של התגמול המאסיבי בתקופת ממשל אייזנהאור, ואם על-ידי הניסיונות ליצור תגובה גמישה יותר. בנוסף, אראה כיצד הידע שהתפתח במהלך המשבר היווה אמצעי למידה חשוב בהבנת הבעייתיות הכרוכה בשתי גישות אסטרטגיות אלה של תגמול מאסיבי ותגובה גמישה.

2. משבר ברלין – הגורמים למשבר

משבר ברלין השני הוא סדרה מורכבת של מהלכים דיפלומטיים, מהלכים של פוליטיקה פנימית ומהלכים צבאיים (Maloney, 2002: 99). לטענת אדומיט, ניתן לחלק את המשבר לשישה שלבים מרכזיים המתרחשים בין נובמבר 1958 ועד לאוקטובר 1961 (Adomeit, 1982: 197).[2] כאמור, אדומיט מייחס חשיבות להבחנה בין שלבים אלה, אשר קבעו לטענתו, במידה רבה את המטרות ואת דרך ההתנהגות של המעצמות במשבר. עם זאת, לצורך בהירות הניתוח אדון לחוד בשני ההסברים לפרוץ המשבר ולא בסקירה כרונולוגית מאוחדת: ההסבר הראשון נוגע לרצון הסובייטי

[2] ששת השלבים אותם מציין אדומיט במהלך המשבר הם השלבים הבאים: **השלב הראשון התקיים בין נובמבר 1958 למרץ 1959**. שלב זה מאופיין באולטימטום הסובייטי שהוצג לפתרון סוגיית ברלין. **השלב השני התקיים בין מאי 1959 לאוגוסט 1959**. בשלב זה נערך מו"מ בין הצדדים ובו היו מעורבות גם שתי הגרמניות. הדיונים המרכזיים נערכו בשיחות ז'נבה, אשר התקיימו בין 11 במאי ל- 20 במאי, ובין 13 ביולי ו- 5 באוגוסט, 1959. אולם בדיונים אלה הצדדים לא הצליחו להגיע להסכמות. **השלב השלישי התקיים בין ספטמבר 1959 לבין מאי 1960**. שלב זה התחיל בפסגה שנערכה בקמפ-דיוויד בין אייזנהאור לחרושצב ב- 25 בספטמבר 1959. במהלך תקופה זו לא היה מו"מ משמעותי בין הצדדים. השלב הסתיים בכישלון ועידת פאריס, שהתכנסה במאי 1960. **השלב הרביעי, התקיים בין מאי 1960 לבין פברואר 1961**. שלב זה מאופיין בהתקפות על הנשיא אייזנהאור בעיתונות הסובייטית והאשמתו בכישלון שיחות פאריס. בשלב זה נערכו גם פעולות גישוש וניסיונות לשינוי חד-צדדי של הסטטוס-קוו. **השלב החמישי התקיים בין פברואר ליוני 1961**. שלב זה מאופיין בתחושת דחיפות גבוהה של חרושצב ביחס לצורך בפתרון סוגיית ברלין והבעיה הגרמנית. תקופה זו מאופיינת גם בגידול בזרם הפליטים ממזרח למערב ברלין וכן בהתפתחויות בין-לאומיות, שהבולטות בהן הן ההישג הקומוניסטי בלאוס במרץ 1961, והכישלון האמריקאי בקובה באפריל 1961, שציירו את קנדי כמנהיג חלש. **השלב השישי והאחרון התקיים בין יוני 1961 לאוקטובר 1961.** בשלב זה הייתה הסכנה הרבה ביותר לכך שהמשבר יסלים למלחמה. שלב זה התחיל עם פגישת הפסגה בוינה ב- 3-4 ביוני. התקופה שלאחר השיחות אופיינה במהלכים צבאיים ובמהלכי נגד, ובמידה רבה של חילופי מסרים בנושא ברלין ובנושא פירוק הנשק. בשלב זה גם הוצג אולטימטום נוסף לגבי שאלת מעמד מערב ברלין, כשברקע שלו המשיכה בעיית הפליטים להכביד על גרמניה המזרחית ועל בריה"מ. בנוסף, בשלב זה ננקטו גם מספר פעולות שנועדו להגביל את זרם הפליטים היוצאים מברלין המזרחית מערבה. פעולות אלה נכשלו ברובן והביאו בסופו של דבר באוגוסט 1961 להקמת החומה. בנוסף, שלב זה מאופיין גם בשורת מהלכים צבאיים ומהלכי נגד, שבאמצעותם ניסו הצדדים להפגין נחישות. פעולות אלה גברו לאחר הקמת החומה והרחבת ההגבלות על חופש התנועה. האירועים הגיעו לשיאם ב- 27 באוקטובר, כשמול טנקים אמריקאיים התרכזו 7 טנקי T-54 סובייטים. עם זאת, החשש מהתפרצות אלימה נמנע במהרה, כשלא נעשו ניסיונות אמריקאיים לפרוץ בכוח לחלקה המזרחי של העיר. למחרת בבוקר נסוגו הטנקים הסובייטים ובעקבות זאת גם הטנקים האמריקאיים (Adomeit, 1982: 197-215).

לפתור את "בעיית גרמניה" בכלל ואת בעיית ברלין בפרט, וההסבר השני נוגע לחשש הסובייטי מגירעונה של גרמניה המערבית.[3]

2.1 הרצון הסובייטי לפתור את "בעיית גרמניה" ובעיית ברלין

הצורך בפתרון ה"בעיה הגרמנית" ובעיית ברלין היה תוצאה של חוסר שביעות הרצון של בריה"מ מהסטטוס-קוו שנוצר בעקבות מלחמת העולם ה- II. לטענת גאדיס, בסוף שנות ה- 40 לארה"ב לא היה תכנון אסטרטגי לגבי סוגיית גרמניה. מדיניותה בתקופה זו היתה בעיקרה תוצאה של תגובות להתפתחויות שיזמו הסובייטים (Gaddis, 1997: 125). סוגיית גרמניה המשיכה גם במהלך שנות ה- 50 להעסיק את מעצמות העל (כמו גם את בריטניה וצרפת), למרות שלעיתים נראה היה שההסדר של חלוקת גרמניה היה נוח לכל המעורבים (Gaddis, 1997: 131-8).[4]

כך בזכרונותיו ציין חרושצב את הבעיה הגרמנית כסיבת המשבר. הוא הסביר כי,

"We were asking only for formal recognition of two German republics, each of which would sign the treaty. According to our proposal West Berlin would have special status as a free city" (Khrushchev, 1974: 453; see also Bluth, 1992: 63).[5]

לטענת בלות' הסטטוס של מערב ברלין היה קשור ישירות ליציבות המשטר של גרמניה המזרחית, סטטוס אשר אותגר באופן מתמיד כל עוד הגבול בין חלקי העיר נותר פתוח (Bluth, 1992: 64).

פתרון "הבעיה הגרמנית" ובמיוחד הפתרון של איחוד גרמניה היה מוקד לחוסר הסכמות בין גורמים שונים בתוך ממשלי טרומן ואייזנהאור, בעיקר בשל החשש מהשפעת מהלך כזה על היציבות האזורית. כך למשל נטען כי בתקופת ממשל אייזנהאור היה מחד אינטרס אמריקאי להכיר באיחוד גרמניה, בעיקר משום שארה"ב ראתה בה מעצמה חשובה באירופה. מנגד היה לארה"ב אינטרס הפוך שלא לתמוך במהלך, וזאת כדי להותיר את גרמניה המערבית בגוש המערבי. ההתנגדות לאיחוד גרמניה הייתה מנוגדת לרצון העם הגרמני, לכן עבור אדנהאור לא הייתה אלטרנטיבה זולת האיחוד, ואמצעי התמרון שעמד לרשותו נבע מחולשתו. כך הוא הבין כי מהלך אמריקאי חד צדדי בשיחות עם הסובייטים על עתיד המדינה היה עלול לערער את שלטונו, ובכך לפגוע באינטרסים של מדינות המערב אשר רצו מאוד בהמשך שלטונו (Mearsheimer, 2001: 51; Trachtenberg, 1991: 173-8).

---

[3] להסבר המנסה לשלב במידה מסויימת בין שני ההסברים המוצעים כאן, ראה (Lunak, 2003: 58-9).

[4] לדיון ברקע לחלוקת גרמניה, בחשש מאיחודה תחת שליטה סובייטית ובהתדרדרות למשבר ברלין בהקשר זה, כמו גם לגבי חוסר ההסכמה בין המעצמות בנושא פתרון ה"בעיה הגרמנית", ראה ב- (Gaddis, 1997: 113-29; Kissinger, 1994: 568-70; Bundy, 1988: 360).

[5] עם זאת מהמשך דבריו של חרושצב ניתן להבין כי ייצוב השלטון בגרמניה המזרחית בלבד לא היה יכול להספיק, שכן הוא טוען כי שגם חתימה על הסכם שלום לא תפתור את הבעיות, שכן
"Berlin status as a free city would have been stipulated in the treaty and the gates would have remained open" (Khrushchev, 1974: 455 as qut. in Bluth, 1992: 68).

מקובל לטעון, שהמשבר החל ב- 10 בנובמבר עם הכרזתו של חרושצב כי

The time has obviously come for the signatories of the Potsdam Agreement to renounce the remnants of the occupation regime in Berlin and thereby make it possible to create a normal situation in the German Democratic Republic (Khrushchev, 10.11.1958 qut. in Bluth, 1992: 63).

הצהרה זו לוותה באולטימטום שניתן ב- 27 בנובמבר, כי אם ברלין לא תהפוך לעיר מפורזת וחופשית בתוך 6 חודשים, בריה"מ תאפשר שליטה מזרח גרמנית בכל הנתיבים למערב העיר (Trachtenberg, 1991: 169; Erdmann, 1999: 111; Adomeit, 1982: 186-8, Bluth, 1992: 63). הכרזה זו באה על רקע ההגירה של רבים מגרמניה המזרחית למערבה דרך ברלין, והחשש המזרח גרמני מתהליך זה. על-פי מספר אומדנים בין השנים 1945-1961 כשישית מאוכלוסיית מזרח גרמניה עברה למערבה דרך ברלין (Gaddis, 1997: 138-9, 143; Friedman, 2000: 271; George and Smoke, 1974: 420).[6]

הפערים הכלכליים בין הגרמניות וחוסר הלגיטימציה של השלטון החריפו את בעיות ההגירה שעימן התמודדה גרמניה המזרחית. לא רק שהיה לגרמניה המזרחית קושי להתמודד עם היתרון הכלכלי של גרמניה המערבית, אלא היה עליה (ועל בריה"מ), גם להתמודד עם השאיפה למדינה גרמנית אחת, ועם מידה נמוכה של לגיטימציה לשלטון. לכן מבחינת בריה"מ, פתרון אפשרי לבעיות אלה היה פשוט לחסום את המעברים (Adomeit, 1982: 228-30).[7] בנוסף, חשוב להדגיש, כי עבור בריה"מ גרמניה המזרחית היתה חשובה לא רק מבחינה פוליטית, אלא גם מבחינה כלכלית (Adomeit, 1982: 231).[8]

אחד ההסברים לעיתוי הכרזת האולטימטום של חרושצב נגע לכך שהצגתו התאפשרה רק לאחר השגת שיפורים משמעותיים ביכולות הסובייטית. השגת השיפור ביכולות הטילים וביכולת הגרעינית הביאו את חרושצב למסקנה, כי לבריה"מ יש חסינות מפני תגובת תגמול אמריקאית. כך למשל לטענת קיסינגר, חרושצב ביקש לתרגם את שיגור הספוטניק מאוקטובר 1957 למטבע דיפלומטי. לטענת גאדיס, חרושצב בהתבססו גם על דיווחי מודיעין העריך, כי הפעלת לחץ בשלב

---

[6] בשנת 1961 לבדה, הגיע מספר המהגרים ממזרח למערב ברלין לקרוב ל- 200,000 איש. פרידמן מעריך בכ- 4 מיליון את סך מספר המהגרים בין השנים 1948-61 (Gaddis, 1997: 143; Friedman, 2000: 271).

[7] לטענת לונאק, בנות הברית המערביות לא נתנו חשיבות רבה לזהות החיילים המאיישים את מעברי הגבול בין חלקי ברלין. לטענתו, התנגדותו העיקשת של אדנהאור להצבת חיילים מזרח גרמנים במקום חיילים סובייטים במעבר בין חלקי ברלין, נתפסה כלא חשובה עבור בנות הברית המערביות, כל עוד זכויותיהן יוכרו שם (Lunak, 2003: 60).

[8] כך למשל, בשנת 1960 34.5% מהייבוא הסובייטי של ציוד ומנועים היה ממזרח גרמניה, וכ- 28.5% בשנת 1961. ירידה זו בהיקף הייבוא של ציוד ומנועים מוסברת ומבטאת את המשבר הכלכלי שפקד את גרמניה המזרחית בשנת 1961 (Adomeit, 1982: 231-2). שורשי המשבר הכלכלי בגרמניה המזרחית בשנת 1961 נבעו ממספר גורמים מרכזיים: ראשית, מחסור בעובדים מיומנים, שהיה בעיקר תוצאה של הגירה אינטנסיבית של צעירים למערב. שנית, המשבר נגרם כתוצאה ממחסור בהון והשקעות. שלישית, הירידה בייצור החקלאי במיוחד מסוף שנת 1959, תרמה גם היא למשבר. בנוסף לכל הגורמים הללו תרמה למשבר גם הפגיעה בסחר בין הגרמניות, שיזמה גרמניה המערבית (Adomeit, 1982: 232-6).

זה תביא לכל הפחות להשגת הסכם בנושא גרמניה.[9] יתר על כן, האמריקאיים ובראשם אייזנהאור היו מודעים לבעיות באמינות העמדה האמריקאית ולחולשותיה[10] (Gaddis, 1997: 140; Erdmann, 1999: 112; Kissinger, 1994: 570-1; Bundy, 1988: 359).[11] באופן זה, דרך הראייה של המצב האסטרטגי ודרך הסקת המסקנות בשתי המעצמות, מעידים על רפיון אמריקאי, ולכל הפחות על היעדר הצגה ברורה ועקבית של אסטרטגיית ההרתעה.

הרפיון האמריקאי והקושי האמריקאי בהשגת הרתעה יציבה השתקפו בשינויים בדרכי התגובה האמריקאיים כבר עם תחילת המשבר. כך בתחילה התגובות הראשוניות של הצבא ושל אייזנהאור היו קשוחות (Trachtenberg, 1991: 194).[12] אייזנהאור הצהיר לדוגמא כי:

"…If the Russians want war over Berlin issue, they can have it" (Eisenhower, 25.11.1958 as qut. in Trachtenberg, 1991: 194).

יתכן אף כי הסובייטים מיתנו את עמדותיהם בינואר 1959, בתגובה לנחישות מערבית. כך למשל ראש ממשלת בריטניה מקמילאן (Macmillan) יצא בחודשים פברואר ומרץ לביקורים בבריה"מ והצליח לטענת לונאק לשכנע את הסובייטים בנחישות מדינות המערב לפעול (Lunak, 2003: 62). עם זאת, התגובות האמריקאיות הפכו עם הזמן לתקיפות פחות. כך מזכיר המדינה, דאלאס, הציג עמדה מרוככת יותר והדגיש את הצורך בזהירות כמו גם את הצורך בהיוועצות עם בנות הברית.[13] בסופו של דבר גם אייזנהאור אימץ קו מתון יותר, והממשל העדיף לנקוט בגישה של מו"מ.[14] מטרת המו"מ, כפי שניסח אותה דאלאס, הייתה לאפשר לסובייטים לרדת מהעץ הגבוה עליו הם טיפסו. הפתרון שעמד לנגד עיניהם של אייזנהאור ודאלאס היה כרוך בהכרה מסוימת בגרמניה המזרחית. על-פי פתרון זה ארה"ב תכיר בהשפעה הסובייטית על גרמניה המזרחית, ובאופן מרומז

---

[9] לטענת באטס, השיח בארה"ב במיוחד לאחר שיגור הספוטניק, ביטא מידה גבוהה של חשש מההרס הצפוי מהתקפה גרעינית, חשש גבוה יותר אף מזה שהועלה בהערכות הסודיות של הממשל. היה זה העידן של ספרות אפוקליפטית שבאה לידי ביטוי למשל בספרים כמו: Nevil Shute *On the Beach;* Walter M. Miller Jr. *A Canticle for Liebowitz* , and Frank Alas, *Babylon* (Betts, 1987: 171).

[10] למרות ההתדרדרות במצב, אייזנהאור התנגד לגיוס כוחות צבא מחשש להכבדת הנטל הכלכלי (Erdmann, 1999: 112).

[11] חופש התנועה בברלין שימש כאמצעי סמלי לחופש המערבי ב"ים הקומוניסטי", ולכן הוא גם היה קשור ליוקרה (Maloney, 2002: 99).

[12] יחד עם זאת, חשוב לציין כי דאלאס, הכיר ביעדים ההגנתיים של בריה"מ, ולכן הוא לא ניסה לחזק את ההרתעה. לטענת גורג' וסמוק, זו הייתה מדיניות נבונה שהכירה במגבלות ההרתעה, אולם הוא היה במיעוט בין בכירי הממשל, שניסו לכפות הרתעה (George and Smoke, 1974: 408-9).

[13] לקראת השיחות שקל אייזנהאור את האפשרות לוותר על טילי IRBM (טילים בליסטיים לטווח הבינוני) במדינות קרובות לבריה"מ. אייזנהאור סבר שארה"ב יכולה לערוך ויתורים בנושאים אלה במקרה של פריצת דרך משמעותית בשיחות. אייזנהאור כלל לא התלהב ממערכות טילים אלו, והוא לא ראה עין בעין עם בכירי הצבא את הצורך בהם, כדי לכסות שטחים רחבים יותר בגוש הסובייטי. יתר על כן, אייזנהאור אף גילה רגישות להחזקת אמצעים כאלה ביוון למשל, והקביל אותם לנשק מאיים על ארה"ב שיוצב במקסיקו או בקובה, מה שיחייב תגובה אמריקאית (Trachtenberg, 1991: 202-3). עם זאת, דילון (Dillon) ומאקאלוי (McEloy), מזכיר ההגנה התנגדו לנסיגה כזו תחת איומים (Trachtenberg, 1991: 202-4).

[14] אייזנהאור תמיד ראה בהחזקת כוחות בברלין, שנותרה כאי מבודד בגוש הסובייטי, טעות היסטורית. לכן עוד קודם לפרוץ המשבר הוא תמך בהפיכת העיר לחופשית. מנגד לרעיון של הוצאת הכוחות מברלין התנגד דאלאס בתקיפות, ואייזנהאור חזר לחשוב על רעיון זה רק ביולי 1959 לאחר מותו של דאלאס (Trachtenberg, 1991: 204).

ואף דה-פאקטו בממשל המזרח גרמני (Trachtenberg, 1991: 194-6; Erdmann, 1999: 112-4). לכן לטענת לונאק, לא מפתיע, כי המנהיגות הסובייטית הגיעה למסקנה מרחיקת הלכת, כי השילוב של לחץ ומשא ומתן יביא בסופו של דבר לתוצאות המקוות (Lunak, 2003: 64).

לטענת טרכטנברג, אייזנהאור ביקש לנקוט בדרך ביניים בין עמדתה של בריטניה לזו של גרמניה המערבית. מחד הוא סבר כי על ארה"ב להפגין נחישות אך לא אגרסיביות, ומנגד הוא ביקש לשכך את החששות של גרמניה המערבית, כי מדובר בפיוס כלפי בריה"מ.[15] הפתרון לכן של אייזנהאור היה להגיע לשיחות דו-צדדיות עם הסובייטים, שהובילו לשיחות קמפ-דיוויד ביוני 1959 (Trachtenberg, 1991: 201-2). מכאן גם שיתכן ואת המדיניות האמריקאית הבלתי עקבית בתחילת שנת 1959 ניתן להסביר באמצעות הלחץ אותו הפעילו מדינות אירופה לאור מטרותיהן השונות.[16] לכן מחד נעשו פעולות אמריקאיות נחושות, אך אלו גם לוו בצעדים שיכלו להתפרש כויתורים. אייזנהאור אף הכיר בצורך העקרוני להפגין גם מתינות וגם נחישות כך שהפעולות לא יתפרשו כניסיון הסלמה, אך גם שלא יתפרשו כרצון לפיוס. כפי שמציג זאת טרכטנברג, הלחץ הבריטי לקיום מפגש פסגה הביא את דאלאס במרץ 1959 לאמירה הבאה (Trachtenberg, 1991: 199):

"What is the use of our spending $40 billion a year or more to create deterrent power if whenever the Soviets threaten us and want to make something from our present positions we feel we have to buy peace by compromise" (Dulles, 20.3.1959 as qut. in Trachtenberg, 1991: 199).

המגבלות על היכולת להפעיל הרתעה, או אף היעדרה של אסטרטגיה זו היה ברור לאייזנהאור. כך לא רק שכבר במרץ 1959 הוא התייחס לקושי בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה, אלא שהקיפאון המדיני במהלך שנת 1959, וההסלמה שבאה בעקבותיה ביחסי המעצמות באמצע שנת 1960 מדגישים עוד יותר את הבעיות בעמדה האסטרטגית האמריקאית.

יתרה מכך, כפי שאראה בפרקים הבאים קהילת ההרתעה שנוצרה בין המעצמות כעשור מאוחר יותר אפשרה לצדדים לפרש את המהלכים האחת של השניה ככאלה שנועדו מחד להציג איום, אך מנגד ככזה שלא יתפרש כניסיון להסלמה ולא כפעולה פייסנית. מנגד מניתוח משבר זה

---

[15] בין היתר, הועלתה הצעה שהגרמניות יאוחדו שלא על בסיס בחירות חופשיות, אלא על בסיס מו"מ ביניהן, מצב שמרמז על הכרה מערבית במזרח גרמניה. לכן, על אף התקדמות בדיונים, אדנהאור התנגד בחריפות להצעה כזו. לטענתו, איחוד יכול להתקיים רק באמצעות בחירות חופשיות. התנגדה גרמניה המערבית לכל צעד שיכול היה לערער על העיקרון של היעדר ההכרה בגרמניה המזרחית. בנוסף, המדיניות האמריקאית הושפעה מאוד גם מעמדותיהן של צרפת ובמיוחד מעמדותיה של בריטניה, אשר ניסתה לפעול בנחישות כדי למנוע מלחמה (Trachtenberg, 1991: 196-201; Kissinger, 1994: 577-8; Gaddis, 1997: 141; Freedman, 2000: 60-1).

[16] על הדאגות האירופאיות מהמדיניות האמריקאית עמד גם קיסינגר במאמר שפרסם בניו יורק טיימס. לטענתו, הביקורת האירופאית הגיעה לשיאים חדשים, שכן היו באירופה חששות רבים, מהאפשרות שארה"ב לא תהיה מוכנה ליטול סיכונים עבור בנות בריתה (Kissinger, 8.3.1959: SM 19).

עולה כי האיומים שהוצגו בו לא פורשו באופן הזה, והם נטו להתפרש לאור שני קטבים אלה – או כפעולה פייסנית או כפעולה מסלימה על המחירים הפוליטיים הכרוכים בהם.

התקופה שבין מאי 1959 למאי 1960 התאפיינה בקיומו של תהליך מדיני, שבו לא הושגו תוצאות. בין היתר, בין ה- 11 במאי ל- 20 במאי ובין 13 ביולי ו- 5 באוגוסט, 1959 נערכו שיחות ז'נבה. אולם על אף תפיסתם של הנושאים והנותנים המערביים כי הם הרחיקו לכת לטובת הדרישות הסובייטיות, השיחות הסתיימו ללא תוצאות. בדומה, שיחות קמפ-דיוויד שהתקיימו בין אייזנהאור לחרושצב בין ה- 15 וה- 25 בספטמבר 1959, הסתיימו אף הן ללא התקדמות, אלא רק תוך הבעת מחויבויות של הצדדים להמשיך במו"מ (Adomeit, 1982: 197-9).

המשך השיחות התקיימו בפסגת פאריס, אשר התכנסה במאי 1960 והשתתפו בה נציגי ארה"ב, בריה"מ, בריטניה וצרפת. המתח שבא לידי ביטוי בפסגה היה תוצאה לא רק של המתח בין בריה"מ למדינות המערב, אלא היה גם תוצאה של מתיחות פנימית של כל מעצמה עם בנות בריתה. המתח הגיע לשיא נוסף ב- 1 במאי 1960 עם הפלת מטוס U-2 אמריקאי מעל לשמי בריה"מ, פעולה שבעקבותיה בוטל מפגש מתוכנן בין חרושצב ואייזנהאור בבריה"מ. עם זאת, למרות המתחים שנוצרו ולמרות שהוועידה נכשלה לאחר שאייזנהאור סירב לדרישותיו המוקדמות של חרושצב, חרושצב לא יישם את איומיו הקודמים שהוצגו כאולטימטום למערב לפיהם הוא יחתום על הסכם שלום נפרד עם גרמניה המזרחית (Adomeit, 1982: 198-9; Betts, 1987: 174; Lunak, 2003: 67-8).[17] כך למרות שלא נחתם הסכם בין הצדדים, ולאור התקרבות מועד הבחירות לנשיאות בארה"ב עצימות המשבר ירדה, וחרושצב המתין לתוצאותיה. לטענת טרכטנברג, דומה היה שהסובייטים שאפו להשיג פשרה. כך הם התייחסו לצורך להגביל את הפצת הנשק הגרעיני בעולם, הם קיבלו את חוסר הנכונות של המערב להכיר בגרמניה המזרחית, אך ביקשו למסד באופן פורמלי את הסטטוס קוו בעניין ואף היו מוכנים לגלות גמישות לגבי סוגיית ברלין תוך נכונות להכיר בה כעיר חופשית (Trachtenberg, 1991: 215-6; Freedman, 2000: 51).

עם זאת, המצב היה מורכב אף יותר שכן לא רק שניתן להצביע על כישלונה של אסטרטגיית ההרתעה האמריקאית במניעת פרוץ המשבר, אלא שארה"ב אף לא הצליחה למנוע את הסלמתו. כך כפי שטוען לונאק, לקיומו של הנשק גרעיני לא הייתה השפעה מרתיעה על הצעדים הרוויזיוניסטיים שננקטו על-ידי בריה"מ ועל נחישותו של חרושצב לאתגר את קנדי

[17] העיתונות הסובייטית האשימה את אייזנהאור באחריותו לכישלון שיחות פאריס. בנוסף, לטענת אדומיט, לאחר כישלון השיחות, גברו ניסיונות הגישוש והניסיונות לשנות את הסטטוס-קוו באופן חד-צדדי. ניסיונות אלה שבעיקר נועדו להגביל את חופש התנועה המערבי בברלין היו יעילים באופן מוגבל מאוד, ובעיקר השפיעו על הנכנסים לעיר ולא על אלה שביקשו לצאת ממנה (Adomeit, 1982: 199-202).

בסוגיית ברלין. יתר על כן, חרושצב אף ראה בנשק הגרעיני ביטחונות למקרה של פעולת נגד מערבית בתגובה לצעדים הסובייטיים החד צדדיים בברלין (Lunak, 2003: 72). כך טוען לונאק, כי בעוד שחרושצב היה משוכנע שקנדי לא יעשה שימוש בנשק גרעיני, קנדי כלל לא הגיע לידי החלטה כזו (Lunak, 2003: 75).

יתר על כן, קיימות טענות על כך שבריה"מ אף הפעילה אמצעים של דיפלומטיה כופה. פעולות כאלה יכולות להעיד לא רק שבריה"מ לא הורתעה מלפעול, אלא היא ביקשה לכפות סטטוס קוו נוח יותר עבורה. כך לטענת אדומיט, בין יוני 1961 לאוקטובר אותה שנה נקטה בריה"מ בפעולות הבאות: היא ערכה תמרונים של כוחות ברית ורשה, היא הגדילה את תקציב הביטחון (למרות התכנון להקטינו), היא הגדילה משמעותית את כוחותיה הצבאיים (על אף התוכניות להקטינם),[18] היא ערכה ניסויים גרעיניים,[19] והיא המשיכה בתוכנית החלל ובסדרת ניסויים של טילי ICBM בין אמצע ספטמבר לסוף אוקטובר. בנוסף, בכירים סובייטים נשאו נאומים בהם הם הדגישו את מוכנותה הצבאית של בריה"מ (Adomeit, 1982: 244).

לפעולות אלו היו מספר מטרות. ראשית, מטרתן העיקרית הייתה להרפות את אחיזת המערב בעיר ולהרתיע את המערב מליזום פעולות כנגד הפעולות הסובייטיות וכנגד פעולות חד-צדדיות של גרמניה המזרחית. לפעולות הסובייטיות היו גם מספר יעדים נוספים: המהלכים הסובייטים חייבו את המערב להגיב, הם סייעו לפלג בין מדינות המערב בסוגית גרמניה,[20] וכן הם סייעו להגדיל את הלגיטימציה בעולם לזכויותיה של בריה"מ באזור בעקבות מלחמת העולם השניה (Trachtenberg, 1991: 192). בנוסף, ומתוך החשש שהרתעת המערב עלולה להיכשל, או שהאזרחים בגרמניה המזרחית יתקוממו, ננקטו אמצעים, שיאפשרו התערבות צבאית ולחימה בפועל (war-fighting). ברוח זאת, פירש רוברט קנדי את המהלכים הסובייטיים. לטענתו, אומנם הסובייטים לא היו מעונינים במלחמה, אך הם רצו להביא את ארה"ב אל סף התהום (Adomeit, 1982: 244-7; Freedman, 2000: 80).[21] אולם מהלכים סוביטיים אלו מעידים לא רק שההרתעה

---

[18] בדומה לתהליך שהתרחש בארה"ב בתחילת שנות ה- 50, גם בבריה"מ לקראת סוף שנות ה- 50 חלה הקטנה בהיקף הכוחות הצבאיים, והגדלה בהישענות על הנשק הגרעיני. אולם עם התגברות המתיחות בשנת 1961 הן מול נאט"ו והן מול סין, הגידול בהיקף הכוחות הקונבנציונליים הפך מבחינתם לכורך המציאות (Adomeit, 1982: 264).

[19] על הניסויים הגרעיניים הסובייטים שנערכו בתקופת המשבר, למרות ההסכמה כי בריה"מ תימנע מפעולות כאלה, ראה (Adomeit, 1982: 242-4).

[20] לטענת מיולר, חרושצב פעל כדי לנצל את חילוקי הדעות בין מנהיגי המערב לטובתו באמצעות הפעלת לחצים ואיומים לשימוש בכוח (Mueller, 2004: 72).

[21] חולשת הממשל האמריקאי, באה לידי ביטוי בין היתר, בתגובתו הראשונית של קנדי לניסויים הסובייטיים. בעקבות ניסויים אלו העביר קנדי מסר לחרושצב הקורא לעריכת מו"מ, לצורך השגת הסכם על איסור ניסויים גרעיניים. אולם שלושה ניסויים גרעיניים סובייטים נוספים מהירים, חייבו את קנדי, לטענת פרידמן, לחדש את הניסויים הגרעיניים האמריקאיים (Freedman, 2000: 81).

האמריקאית כשלה או שכלל לא הייתה קיימת, אלא שהסובייטים המשיכו לראות את המצב באופן שבו קיים סיכוי גדול לכישלון ההרתעה, ואף קיים סיכוי לצורך בהפעלת יכולות לחימה.

לפחות חלק מן הסיבות לכישלון אסטרטגיית ההרתעה במשבר ניתן לשייך לדרך ההגנתית שבה הסובייטים ראו את המטרות שלהם (Trachtenberg, 1991: 172-3; Betts, 1987: 91; Freedman, 2000: 59).[22] הסובייטים חששו לא רק מהאיום שנוצר בעקבות גירעונה של גרמניה המערבית, סוגיה שעליה ארחיב בהמשך, אלא גם מהחשש מפגיעה באינטרסים של גרמניה המזרחית ושל המערכת הסוציאליסטית בכלל (Adomeit, 1982: 183-6). לכן סבור קופלנד (Copeland), כי חרושצב ידע שהוא לוקח על עצמו סיכונים, אך לטענתו גם באי עשיית דבר היה טמון סיכון עבור בריה"מ, עקב מצבה המתדרדר של גרמניה המזרחית, ועל כן המטרה הייתה לנקוט באמצעים משמעותיים כדי למנוע את הגדלת הסיכונים (Copeland, 2000: 185). עם זאת, למרות הקושי הבסיסי בהרתעת שחקן, שרואה את האינטרסים שלו כהגנתיים, ארה"ב דווקא הצליחה להרתיע את בריה"מ מלנקוט צעדים דומים בתקופות מאוחרות יותר, על אף שהאינטרסים שלה לא הפכו לחשובים פחות. לכן המסקנה המתבקשת היא שבזמן משבר ברלין היו לכל הפחות בעיות בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה.

יתרה מכך, המצב אף היה מורכב יותר, שכן מקבלי ההחלטות בבריה"מ נחלקו לטענת בלות' בין שתי גישות ביחס ליעדים הסובייטים במשבר: גישה אחת מקסימליסטית ראתה צורך בהוצאת הכוחות המערביים מן העיר. לעומת זאת, גישה מינימליסטית הסתפקה בעצירת ההגירה בין חלקי העיר (Bluth, 1992: 68). באופן זה, כישלון ההרתעה האמריקאית בולט במיוחד אל מול הזרם המקסימליסטי, אשר בכלל חשב כי הוצאת הכוחות המערביים מברלין הוא יעד ריאלי הניתן להשגה במהלך המשבר.

למרות שהמתיחות שכחה באמצע שנת 1960, היא שבה ועלתה במהלך שנת 1961, והתבטאה בהקמת החומה בברלין. כדי להבין את התהליכים שהובילו להקמת החומה ואת המתיחות שהתגברה בעקבות צעד זה, יש לחזור ולבחון את המטרות הסובייטיות ההגנתיות במשבר מחד ואת השחיקה בעמדה האמריקאית מנגד. לטענת גאדיס, אולבריכט (Ulbricht), חשש כי ההגירה תביא לערעור משטרו, ולכן הממשלה המזרח גרמנית ניסתה ללחוץ על הסובייטים לפעול, על מנת להשיג הכרה מערבית בגרמניה המזרחית.[23] לאור זאת ניסתה בריה"מ להפעיל לחץ

---

[22] על השפעת ראיית המטרות כהגנתיות על אסטרטגיות של הרתעה ראה עמ' 28 וכן הע' 20 בעמ' 32.

[23] הטיעון של אולבריכט היה שאם בריה"מ אכן חזקה יותר מארה"ב כפי שטען חרושצב, אז מדוע היא מהססת לעשות שימוש ביכולותיה הצבאיות על מנת לפתור את הסכסוך (Gaddis, 1997: 253). לטענת אדומיט, במהלך יולי

על ארה״ב, לחץ שאחד משיאיו היה בינואר 1961 כשמזכיר המדינה, דין ראסק (Dean Rusk), כתב במזכר לנשיא קנדי, כי חרושצב חזר לאיים כי יחתום הסכם שלום נפרד עם גרמניה המזרחית (Gaddis, 1997: 144-5, 253; Adomeit, 1982: 206; Trachtenberg, 1991: 216).[24] הלחץ הסובייטי התבטא בהכרזה ב- 17 בפברואר כי סוגיית השלום עם גרמניה עומדת בראש סדר העדיפויות שלה. המסמך שהופנה בעיקר לממשלת גרמניה המערבית, נועד לאותת כי הממשלה הסובייטית איבדה את סבלנותה (Adomeit, 1982: 202). ברקע של דברים אלו יש לזכור, כי עליית קנדי לשלטון ותפיסתו על-ידי חרושצב כחלש לאור הכישלונות במפרץ החזירים ובלאוס, הביאו את חרושצב להצגת עמדה תקיפה יותר, ואף השפיעו על החלטתה של בריה״מ להקים את חומת ברלין (Kissinger, 1994: 583; Adomeit, 1982: 203; Freedman, 2000: 55; Freedman, 2003: 225).

נקדות שיא במתיחות עוד קודם להקמת החומה התבטאה בועידת הפסגה שנערכה בוינה ב- 3-4 ביוני, 1961 ובה השתתפו קנדי וחרושצב. ממשל קנדי החדש ביקש זמן נוסף, על מנת להתכונן לפסגה זו. על כן עצם קיומה, ויותר מכך קיומה בדרגים אלה, ביטא פשרה נוספת של קנדי, אשר היה מעוניין בקיום שיחות מכינות בדרגים נמוכים יותר (Adomeit, 1982: 202-3; Fursenko and Naftali, 1997: 113-7).[25] מנקודת מבטו של קנדי לא הייתה דחיפות לעניין. יתרה מכך, קנדי חש כי על ארה״ב להפגין קשיחות במו״מ עם בריה״מ. לכן לא מפתיע שוועידת הפסגה נחלה כישלון חרוץ, לאחר ששני הצדדים ציפו כי הצד השני יציע ויתורים. בעקבות זאת חידש חרושצב את הבטחתו כי יחתום הסכם שלום נפרד עם מזרח גרמניה בתוך שישה חודשים בכדי לשנות את מעמדה של ברלין. חרושצב אף הכריז, כי אם ארה״ב מעונינת לפתוח במלחמה, ״לבריה״מ אין דבר שהיא יכולה לעשות בנידון״. מאוחר יותר הודה חרושצב, כי יתכן ודבריו נשמעו לקנדי כאיום (Gaddis, 1997: 145, 253-4, end notes 193-4 in p. 342; Betts, 1987: 92; Trachtenberg, 1991: 216; Freedman, 2000: 56-7). עם זאת, האולטימטום שהוצג ביום השני של השיחות וכונה גם ה- aide-memoire זכה לפרסומים פומביים מאוחר יותר באותו חודש, מה שמבטא לטענת אדומיט, את רצונו של חרושצב להעצים את הלחץ בנושא (Adomeit, 1982: 204).

ובתחילת אוגוסט, נקטה ממשלת גרמניה המזרחית במספר פעולות שמטרתן הייתה להגביל את זרם המהגרים למערב ברלין. עם זאת, פעולות אלה ואמצעי הענישה שנכללו בהם לא היו מוצלחים (Adomeit, 1982: 206).

[24] יש לציין עם זאת, כי לונאק מסויג יותר לגבי מידת ההשפעה של אולבריכט על חרושצב. לטענתו, חרושצב אכן לא יכל להתעלם מטענותיו של אולבריכט מחשש שאולבריכט יפעל באופן חד צדדי, אך איום זה היה מוגבל לאור זאת, שאמצעי ההשפעה העיקרי של אולבריכט על מוסקבה היה החשש מקריסה כלכלית קרבה של מדינתו כתוצאה מגלי ההגירה. האינטרסים הסובייטיים היו אף רחבים יותר, שכן על-פי לונאק, מעבר לייצוב גרמניה המזרחית, מטרתה של בריה״מ הייתה גם להחליש את הברית המערבית (Lunak, 2003: 58).

[25] קנדי סבר כי יהיה קשה להשיג התקדמות בשיחות וינה בסוגיית ברלין, אך הוא העריך מנגד שניתן יהיה להגיע להסכמות לגבי איסור ניסויים גרעיניים. חרושצב מנגד התנגד לחתימה על אמנה כזו, כיון שסבר כי לארה״ב יש כבר יתרון כמותי ואיכותי ביכולותיה הגרעיניות. על כן חרושצב היה מוכן להגיע להסכם על איסור הניסויים רק בצמוד להסכם על פירוק נשק (Fursenko and Naftali, 1997: 107-9, 129).

בעידודם של באנדי ואציסון התגבשה בממשל האמריקאי במהלך שנת 1961 ההבנה, כי עקב כישלון המו"מ, יש צורך לגלות מידה גבוהה יותר של תקיפות. לכן למשל, האסטרטגיה רבת ההשפעה של אציסון על המדיניות האמריקאית במשבר, הייתה מבוססת על הרעיון כי הגדלת היכולות הקונבנציונליות יחזקו את ההרתעה הגרעינית על-ידי הגדלת אמינות האיום (Trachtenberg, 1991: 216-8; Freedman, 2000: 67).[26] לטענת פרידמן, אציסון טען כי לארה"ב יש שתי אפשרויות מרכזיות: להתכונן לשימוש בנשק גרעיני או לסגת מברלין, מבחינת אציסון

"[t]he worst course of all would be to start and then back down" (Freedman, 2000: 66).

דרך החשיבה שהדגישה את חשיבות פיתוח הכוחות הקונבנציונליים פותחה על-ידי שלינג במספר מזכרים ומאמרים. אחד הבולטים שבהם הוא מאמר ממרץ 1961, אשר השפיע מאוד על אציסון ועל אף שלא פורסם ריכז למעשה באופן פורמלי רעיונות קודמים שלו. כך טען שלינג כי

"a main consequence of limited war, and main reason for engaging in it, is to raise the risk of general war" (Schelling, 1961 as qut. in Trachtenberg, 1991: 217 fn. 175; Freedman, 2000: 100-1; see also Trachtenberg, 1991: 224).

במילים אחרות, מטרתו של שלינג הייתה להגדיל את אמינות ההרתעה באמצעות פיתוח יכולות שיאפשרו לחימה מוגבלת והסלמה הדרגתית, ובכך לאפשר שימוש בנשק הגרעיני כחלק מאסטרטגיה של מיקוח. כך למשל הציע שלינג לעשות שימוש בהפצצה גרעינית במקום מבודד בבריה"מ, אם כי רעיון זה נדחה ממספר סיבות על-ידי יועצים שונים (Herken, 1985: 158-9; Betts, 1987: 100; Trachtenberg, 1991: ftn. 203 p. 224-5; Freedman, 2000: 100-1).

לטענת טרכטנברג, לשלינג היה תפקיד חשוב בחשיבה האסטרטגית לגבי השימוש בנשק גרעיני במשבר ברלין, זאת למרות שלא ברור עד כמה השפיע ברמה האופרטיבית (Trachtenberg, 1991: 224). כך בחומר שהשאיר באנדי לקריאה עבור קנדי הוא כתב כי:

A very intelligent paper from Thomas Schelling on nuclear strategy in Berlin. If you find this paper at all persuasive, you will wish to start work on these problems in the Defense Department where there is still a hideous jump between conventional warfare and a single massive all-out blast" (Bundy, July 1961 as qut. in Trachtenberg, 1991: ftn. 203 p. 224).

עם זאת, גורמים שונים בממשל הסתייגו מהגישה של שלינג, וסברו כי לא בטוח שגישה הדרגתית כזו ישימה למשבר בברלין. כך למשל, החשש המרכזי של קנדי היה שלא ניתן להפעיל את הנשק הגרעיני לצרכי הדגמה, ללא היגררות למלחמה גרעינית כוללת (Freedman, 2000: 101-

[26] לטענת פרידמן, התנהגותו של חרושצב, בשיחות וינה, חיזקה את עמדתו של אציסון, אשר טען כי בריה"מ שואפת לעימות. בנוסף, נטען, כי אציסון זכה למידה רבה של השפעה בממשל. ייתכן והסיבה לכך הייתה העדפתו של קנדי להציב בעמדה בכירה אדם בעל קו תקיף, מה שיאפשר לו להציג עמדה מרוככת המדגישה את חשיבות של תגובה גמישה ומו"מ. בנוסף, ייתכן שקנדי גם חש מחויב לאציסון, אשר הידע והניסיון שלו לא הוטלו בספק. במקביל איבד קנדי אמון במחלקת המדינה, שהציגה קו מתון יותר בשלבים אלה של המשבר (Freedman, 2000: 62, 64-5).

(2. במובן זה, היו הביקורת על גישה זו דומות מאוד לביקורת שהועלו כנגד גישת התגמול המאסיבי – שתי הגישות כך נטען יביאו לצורך להתמודד עם מלחמה גרעינית כוללת.

ארתור שלזינגר (Arthur Schlesinger), שהיה יועץ מיוחד של הנשיא, יחד עם אברם צייס (Abram Chayes), אשר שימש כיועץ המשפטי של מחלקת המדינה ועם הנרי קיסינגר, ששימש אז כיועץ לבית הלבן בסוגיית ברלין, פעלו בהנחייתו של קנדי לנסח את המדיניות האמריקאית. קווי המדיניות שהם המליצו עליהם ריככו את המדיניות שהציע אציסון, אך לא שינו אותה לגמרי. מחד הם קיבלו את הנחתו הבסיסית של אציסון לפיה מו״מ יהיה עקר, כיוון שאין עמדת ביניים שתוכל לספק את שני הצדדים, וכי חרושצב יורתע מנקיטת צעד דרסטי עקב סכנות המלחמה, אך מנגד הם סברו, כי אציסון שגה בהערכתו שניהול מו״מ יכולה לגרום לנזק, וכי הוא הפריז במוכנותו של חרושצב ליטול סיכונים. בהקשר זה סבור פרידמן, כי הרתעה הייתה קלה יותר להשגה מכפי שאציסון הניח, אך מנגד החיפוש אחר פתרון דיפלומטי היה עקר יותר מאשר רבים מתומכיו של רעיון זה סברו (Freedman, 2000: 68-9; Isaacson, 1992: 110).

למרות שהסובייטים לא נקטו בפעולות צבאיות התואמות את האזהרה שהוצגה באולטימטום, התקופה שלאחר השיחות מאופיינת במהלכים צבאיים, ובמהלכי נגד, וכן בהעברה נרחבת של מסרים בנושא ברלין ובנושא פירוק הנשק.[27] כך למשל, בכירים סוביטיים וביניהם חרושצב ניסו להפעיל לחץ על המערב בסוגיית ברלין ואף הכריזו כי (Adomeit, 1982: 205):

“no threats will intimidate us and we will sign a peace treaty with Germany this year” (Adomeit, 1982: 205).

התגובה שהוצגה על-ידי בנות הברית המערביות, לאחר כישלון שיחות וינה הדגישה באופן עקרוני את רצונן לשמור על הסטטוס קוו, אך המסרים הוצגו באופן תקיף. כך בנאום מפורסם שנשא קנדי ב- 25 ביולי הוא הגביל את המחויבויות האמריקאיות ביחס למערב ברלין על-ידי הצגת הסוגיות המרכזיות עבור המערב, סוגיות שהסתכמו בצורך בנוכחות צבאית מערבית, בגישה חופשית לעיר לכוחות האמריקאיים וכן בשמירת ביטחונה של העיר (security and viability). מנגד, הנחישות הוצגה בנאום על-ידי הכרזת האמצעים שהממשלה נוקטת בהם: חיזוק העוצמה

[27] לטענת פרידמן, ההבנה בממשל האמריקאי בסוף מאי 1960 הייתה כי ללא הסכם על ברלין, לא ניתן יהיה להתקדם בשיחות על פירוק הנשק הגרעיני. הטון הסובייטי בתקופה זו הדאיג את קנדי, ובתגובה הוא הכריז על מספר אמצעים שנועדו להגדיל את הכוח הקונבנציונלי, ואת התוכניות למקלטים כנגד נשורת גרעינית. בנוסף, קבע קנדי יעד של הצבת אדם על הירח עד לסוף העשור (Freedman, 2000: 54). בין סוף יוני לבין אמצע אוגוסט החליפו המנהיגים מסרים באמצעות מספר גדול של נאומים שהם נשאו, ובדרכים נוספות כמו העברת מזכרים ופגישות עם דיפלומטים, מנהיגים ועיתונאים בהם הועלו לרוב מסרים אחידים, אשר עסקו גם בסוגית פירוק הנשק (Adomeit, 1982: 205; Freedman, 2000: 51-4). על האפשרות להשגת הסכם בנושא הנשק הגרעיני, ובמיוחד לגבי איסור ניסויים גרעיניים ראה ב- (Freedman, 2000: 51-4).

הצבאית הקונבנציונלית,[28] הגדלת תקציב הביטחון וכן הרחבת תוכנית ההגנה האזרחית. בנוסף ציין הנשיא, כי מספר צעדים כבר ננקטו בכדי לחזק את הכוחות הגרעיניים האסטרטגיים של ארה"ב וביניהן האצת תוכניות הפולאריס וה- Minuteman. המשמעות של צעדים אלו הייתה שלא רק שמלחמה היא אפשרות ריאלית, אלא שגם מלחמה גרעינית היא אפשרות קיימת. אך יחד עם זאת, צעדים אלו ביטאו עמדה מרוככת יותר מהצעתו של אציסון אשר ביקש להכריז על מצב חירום (Betts, 1987: 102-4; Trachtenberg, 1991: 218; Freedman, 2000: 69-71; Adomeit, 1982: 205-6).

הסובייטים הגיבו בתקיפות להכרזות האמריקאיות. אומנם, חרושצב חש כי הדברים יוצאים משליטה והוא ניסה למתן את הלחץ תוך גם הצגת עמדות מתונות המכירות בזכויותיהן של המעצמות המערביות בברלין (Trachtenberg, 1991: 219):

"let us not create a war psychosis, let us clear the atmosphere, let us relay on reason and not on the power of thermonuclear weapons (Khrushchev, 8.8.1961 qut. in New York Times as referred by Trachtenberg, 1991: 219).

עם זאת, כבר למחרת ב- 9 באוגוסט, נשא חרושצב דברים חריפים בהם הוא ניסה להפגין הן את הנחישות הסובייטית והן את המטרות הסובייטיות המתונות:

"no threats will intimidate us and we will sign a peace treaty with Germany this year" and "[o]nly a fool could respond with war to the conclusion of a peace treaty" (Adomeit, 1982: 207).

אולם הצהרותיו של חרושצב המשיכו שלא להיות עקביות. כך למרות התבטאויות חריפות אלה והתבטאויות חריפות נוספות שלו בהן איים בהשמדת בסיסי נאט"ו באיטליה, ביוון ובגרמניה המערבית, תוך זלזול באפשרות כי המעצמות המערביות ילחמו עבור מערב ברלין, הוא כינס את שגרירי קנדה, בריטניה, צרפת ואיטליה יומיים בלבד לפני הקמת החומה והודיע להם שלא תהיה מלחמה (Adomeit, 1982: 207).

יתרה מכך, לא רק שבארה"ב לא הייתה רגישות מספקת לניסיונות הסובייטים לשכך את המשבר אלא שבתוך הממשל האמריקאי הועלו חששות לפיהן יתכן וכלל לא ניתן יהיה להרתיע את הסובייטים (Trachtenberg, 1991: 219-20). מקנמרה למשל טען כי:

"the threat of a U.S first strike has long since been shown to be ineffective in deterring limited provocations and aggressions" (McNamara, 21.11.1962: 9 as referred by Trachtenberg, 1991: 220).

---

[28] כ- 250 מפציצים כבדים וכ- 400 מפציצים בינוניים הועמדו בכוננות של 15 דקות. בנוסף, עד לסוף הקיץ, גם 12 מטוסי B-52a הועמדו באוויר בכוננות. ההגדלה ההדרגתית הנמשכת ברמות הכוננות יכולה להסביר מדוע בשיאו של המשבר לא הייתה הגדלה נוספת בכוננות(Betts, 1987: 102-4) .

מימד נוסף של המשבר בתקופה זו של המשבר נגע למאמץ סובייטי מתמשך לתרגם את הטענות שלה לעליונות, לרווחים פוליטיים (Bluth, 1992: 48-9, 52). בריה"מ ביקשה ליצור את הרושם שהיא מתקדמת בצעדים מהירים בפיתוח יכולות ה- ICBM (Bluth, 1992: 54). כך בפברואר 1959 הכריז חרושצב בקונגרס המפלגה הקומוניסטית, כי

"[w]hen we say that we have organized the serial production of intercontinental ballistic missiles, it is not just to hear ourselves talk" (Khrushchev, 5.2.1959 qut. in Bluth, 1992: 54).

מנהיגים צבאיים כמו שר הביטחון מאלינובסקי (Malinovskii),וכן מוסקאלנקו (Moskalenko) וצ'ויאקוב (Chuikov) הדגישו, מבלי לציין מספרים מדויקים, כי הכוחות הצבאיים כבר חמושים בטילים הבין יבשתיים, וחרושצב אף איים בנובמבר 1959, כי

"We have now stockpiled so many rockets, so many atomic and hydrogen warheads, that, if we were attacked, we would wipe from the face of the earth all of our probable opponents" (Khrushchev, 18.11.1959: 1 as qut. in Bluth, 1992: 54).

בלות' סבור, כי טענות אלו השתלבו בניסיונות הסובייטיים להדגיש את עליונותה, כפי שעשה למשל חרושצב וכפי שעשו בכירים נוספים בבריה"מ. טענות אלה השתלבו היטב בתפיסה הסובייטית של ניצחון במלחמה גרעינית, ואשר הביאו לחששות במערב מאפשרות קיומו של פער טילים לטובת הסובייטים. את החשש הזה קנדי אף שילב במסע הבחירות שלו.[29] יחד עם זאת, לטענת בלות' בעוד המערב היה מוכן יותר להכיר בפגיעות שלו, ואף עשה בכך שימוש להצדקת תוכניותיו להתחמשות, הרי שהכרה סובייטית בחולשתה הייתה בלתי אפשרית מבחינתה (George and Smoke, 1974: 425; Betts, 1987: 98-9; Bluth, 1992: 53-7, 111-5).

לסיכום חלק זה ניתן לטעון, כי הצעדים האמריקאיים שננקטו כמו גם התגובה הסובייטית אליהם מבטאת את הקושי שבהצגת אסטרטגיה עקבית של הרתעה במספר מימדים ומצידן של שתי המעצמות. לא רק שהעמדה האמריקאית המרוככת לגבי מעמד ברלין יכולה הייתה להתפרש כחולשה, אלא שהניסיון לחזק את ההרתעה על-ידי תגובה נחושה מבטאת את מוגבלות השפעת אסטרטגיית ההרתעה בתקופה קודמת במהלך המשבר ואף מדגיש את חוסר בהירותה. האולטימטום וההכרזה הסובייטית באיום במלחמה מבטאים כישלון של ההרתעה

---

[29] ההזדמנות הפוליטית והטכנולוגית של חרושצב לנסות ולהציג את המצב האסטרטגי בין המעצמות כ"פער טילים" היוותה סיבה נוספת לכך שחרושצב נמנע מלהשקיע משאבים רבים בפיתוח מפציצים אסטרטגיים לטווח ארוך. על-פי בלות' חרושצב סבר שמכיוון שארה"ב פרסה רק מספר קטן של טילים בליסטיים בין יבשתיים יהיה לו קל יותר לגייס פיתוח זה לצרכי תעמולה (Bluth, 1992: 180). עם זאת, מיד עם הצגת טענות לגבי התפתחות "פער טילים" הוטלו ספקות באמיתותן. כך למשל במאמר ב- New York Times טען בולדווין (Baldwin) כשבוע לאחר תחילת הויכוח בנושא, כי הדיון לגבי "פער הטילים" הוא שטחי ובמידה רבה מושפע מנטיות פוליטיות. לטענתו, הדיון אינו לוקח בחשבון את ההקשר האסטרטגי של דרך השימוש בטילים (מטרות נגד ערך/כוח, מלחמה מוגבלת) (Baldwin, 18.1.1959: E9; Baldwin, 1.2.1959: E3). לטענות דומות ראה גם את מאמר המערכת של הניו-יורק טיימס (New York Times 4.5.1960: 44). מכאן גם שהדיון הציבורי היה מורכב יותר ממה שנוהג לתארו בספרות. ספקות וויכוחים החלו מיד עם הצגת הטענות על קיומו, לכאורה, של פער הטילים.

האמריקאית במיוחד לאור העובדה, שהסוגיה לא הייתה קיומית עבור בריה"מ. רק הלחץ שהפעילה עליה גרמניה המזרחית הפך את הסוגיה לחשובה והוא זה שהפריע לבריה"מ להמשיך ולהנות מן הסטטוס קוו. אולם החשוב מכל הוא הפרשנות שהצדדים נתנו למהלכים האחד של השני. הפעולות האמריקניות והפעולות הסובייטיות לא פורשו כניסיונות להרתעה או אפילו ניסיונות לייצוב המשבר, אלא כאיומים בהסלמה. כך למשל שלזינגר כותב, כי קנדי עצמו תהה עד כמה הפעולות שנקט ואשר נועדו להפגין את הנחישות האמריקאית, לא החמירו את המשבר, וכפו על חרושצב לנקוט באמצעים דומים (Schlesinger, 2002[1965]: 347-8).

באופן זה, למרות שמקצת מן הפעולות והאיומים של הצדדים פורשו לעיתים כחלק מטקטיקה של מו"מ (Betts, 1987: 100), עצם קיומן ועצם ההקשר שבו הם פורשו, מבטאים בעיקר בעיות באסטרטגיית ההרתעה, ואף כישלונות שלה, ולכן גם לא מפתיע שהם הביאו להסלמה, ויצרו סביבה שבה קל היה יותר לצדדים לפרש את פעולות יריביהם כהסלמה. יתרה מכך סביבה כזו שבה הפעולות מפורשות כצעדים מסלימים, כמובן, מקשה עוד יותר על היכולת להפעיל אסטרטגיה של הרתעה. מכאן גם הטענה כאילו חרושצב אימץ רעיונות של הרתעה מינימלית היא בעייתית לאור הדומיננטיות הרבה של פעולות במסגרת של war-fighting אותן הוא קידם, טענות עליהן ארחיב בפרק הבא.

הקמת החומה

הקמת החומה ב- 13 באוגוסט 1961[30] והצעדים שנלוו לה כמו הירי של שוטרים מזרח גרמנים על פליטים שניסו לברוח למערב וכן איומים להפלת כלי טייס מערביים מעל העיר, הביאו לתגובה אמריקאית אמביוולנטית. מחד הפעולה הביאה במידה מסוימת להקלה, כיון שהיא פתרה עבור הקומוניסטים את בעיית ההגירה בעיר והביאה את הממשל האמריקאי לחשוב שאולי גם האיום על מערב ברלין הפך לדחוף פחות (Friedman, 2000: 273; Adomeit, 1982: 210-1).[31] יתר על כן, לטענת באנדי, ששימש כיועץ הנשיא לביטחון לאומי, הדגשתו של קנדי את האינטרסים האמריקאיים החשובים, וביניהם שמירת מערב ברלין חופשית, סייעה לחרושצב לבחור בפתרון של הקמת החומה (Budny, 1988: 368; Betts, 1987: 98). כך למשל, טען קנדי כי הקמת החומה היא הרע במיעוטו והיא עדיפה על מלחמה. דומה היה ששתי המעצמות הכירו בכך שאין טעם לסכן את עריהן בהשמדה למען עיר שאותה רצו להשמיד רק 16 שנה קודם לכן. כפי שטען קנדי

[30] על הקמת החומה עצמה ,על ההכנות הטכניות וההיערכות הצבאית לכך בצד המזרחי וכן על קביעת הסדרי המעבר המוגבלים בין חלקי ברלין, ראה ב- (Adomeit, 1982: 208-9).

[31] יתרון נוסף של הקמת החומה מנוקדת המבט הסובייטית היה ביטול קלף המיקוח היחידי שעמד לרשותו של אולבריכט לצורך הפעלת לחץ על בריה"מ (Lunak, 2003: 76).

מספר שעות לאחר הפסגה בוינה, כאשר הביע בצורה יותר מפורשת מאייזנהאור את חוסר רצונו במלחמה (Gaddis, 1997: 149; Kissinger, 1994: 585):

It seems silly for us to be facing an atomic war over a treaty preserving Berlin as the future capital of a reunited Germany when all of us know that Germany will probably never be reunited… It seems particularly stupid to risk killing a million Americans over an argument about access rights…or because the Germans want Germany reunified. If I'm going to threaten Russia with nuclear war, it will have to be for much bigger and more important reasons than that (Kennedy, as qut. in Gaddis, 1997: 149, ftn. 22. p 149).

בדומה טען חרושצב, כי בריה"מ לא הייתה מעונינת בסכסוך צבאי, אשר לא היה בו צורך:

We only wanted to conduct a surgical operation…if it had not been for the wall, the Soviet Union would not have been obliged to send unskilled labor to support the sagging East Germany economy (qut. in Gaddis, 1997: 149).

במובן זה הקמת החומה מבטאת את ניסיון להשיג יעדים הגנתיים מוגבלים ולא מקסימליים (Bluth, 1992: 68-9), מה שיכול אולי לבטא השפעה מסויימת של האיומים והעוצמה האמריקאית, וגם אולי העוצמה הסובייטית.

אולם מנגד, הקמת החומה גם יצרה את השלב המתוח ביותר במשבר, והביאה להגברת ההכנות הצבאיות. מקבלי ההחלטות בארה"ב חששו שזהו רק שלב ראשון בשורה של מהלכים שיביאו לערעור האחיזה המערבית בעיר, למרות מסרים סובייטים מרגיעים לפיהם לא תיפגע תנועת המעצמות המערביות בעיר ואליה (Trachtenberg, 1991: 221-3; Betts, 1987: 98).

ניתן לראות באירועים שליוו את הקמת החומה כישלון של אסטרטגיית ההרתעה ולכל הפחות אי יישום שלה במספר מימדים. ראשית, לממשל האמריקאי עצמו הייתה מידה מוגבלת של אמונה באסטרטגיה של ההרתעה כפי שהדברים התבטאו במהלכים שהתרחשו לפני ולאחר הקמת החומה. שנית, במידה מסויימת הקמת החומה ביטאה כישלון קודם של ההרתעה האמריקאית. כך למשל טען באנדי, כי יתכן והיה חכם יותר להיות פחות מפורש לגבי כוונותיה של ארה"ב ולהותיר את חרושצב עם רמה גבוהה יותר של אי ודאות לגבי תוכניותיה של ארה"ב במקרה שתוקם חומה. לטענתו, התייחסות כזו הייתה אומנם יכולה לבטא הרתעה בצורה ברורה יותר, אך מנגד היא גם הייתה יכולה להיות פחות אמינה (Budny, 1988: 368-9). ביטוי נוסף למוגבלות אסטרטגיית ההרתעה מצידן של שתי המעצמות, התבטא בדינמיקות ההסלמה שהמשבר עורר. היעדר הבנות והבנות משותפות לגבי ההרתעה הביאו לכך שפעולות הצדדים פורשו כניסיונות להסלמה, ולא כניסיונות להשיג הרתעה. בהקשר זה טען למשל קיסינגר במאמר שפרסם ב- New York Times, כי פרוץ משבר ברלין

"has placed into question some of the basic assumptions of Western policy. One of the most comforting of these has been that Western Europe was so vital to our security that the Soviet Union would not dare to menace it" (Kissinger, 8.3.1959: SM 19).

כך הוסיף קיסינגר כחצי שנה מאוחר יותר, כי המשבר מבטא

"basic weakness in Western military policy. In our belief that deterrence is best achieved through the threat of maximum destructiveness, we have placed our principal reliance on nuclear weapons and strategic bombing. We were thus caught in the dilemma of deciding whether Berlin is "worth" the tens millions of causalities of an all-out nuclear war. And it does not matter how determined we "really" are: if the Soviet leaders doubt our resolution they may provoke the crisis we are striving to avoid" (Kissinger, 6.9.1959: SM 6).

את הפרשנות של הפעולות כניסיונות הסלמה ניתן לשייך גם לדרך הבנת האמריקאיים את הפעולות הסובייטיות בתקופה זו. לטענת באטס, בקיץ 1961 נאבקו ארה"ב ובריה"מ על ברלין תוך שימוש ברטוריקה ובפעולות ההולכות ומסלימות (Betts, 1987: 102). אומנם המדיניות הסובייטית הדגישה מאז אביב 1961 ועד לקיץ אותה שנה את יכולותיה הגרעיניות כגורם מרתיע, אך הסובייטים גם הכריזו על ההכרח שבהסלמה לשימוש בנשק הגרעיני במהלכה של מלחמה (Betts, 1987: 107).[32] בנוסף, לכל אורך תקופה זו המשיכו הסובייטים להדגיש את הניסויים הגרעיניים. כך למשל בשיחה עם חברי פרלמנט בריטיים אמר חרושצב ב- 31 באוגוסט 1961, כי הניסויים הגרעיניים הסובייטים נועדו להביא את המעצמות המערביות אל שולחן הדיונים בסוגיות פירוק הנשק ובסוגיית גרמניה (Adomeit, 1961: 212). במילים אחרות, חרושצב הדגיש את הניסיונות להפעיל אסטרטגיה של דיפלומטיה כופה, ולא של הרתעה.

כישלונות ההרתעה הביאו לכך שלאמריקאיים היה חשוב להראות, כי הקמת החומה לא פגעה בשליטתם בפועל בעיר או בנחישותם לפעול (Gaddis, 1997, 145-6, 254-5). לכן, בין היתר, החליט קנדי להגדיל בכ- 1,500 את מספר החיילים האמריקאיים בעיר (Adomeit, 1982: 210). בנוסף, למרות חוסר הסכמות בין הגורמים האזרחיים והצבאיים האמריקאיים, לאחר הקמת החומה הצליחה להתגבש הסכמה לגבי הצורך בהדגשת האפקט ההרתעתי של ההכנות הצבאיות. ההכנות כללו תכנונים ברמה הצבאית הקונבנציונלית וגם ברמה הגרעינית ובכלל זה תכנון התקפה על משגרי ה- ICBM הסובייטים, תכנון שעם הזמן הפך למפורט יותר (Trachtenberg, 1991: 223-5). אולם ההבדל בין עריכתם של פעולות אלו לבין היעדר פעולות דומות טרם הקמת החומה מדגישות את הבעייתיות בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה. כך למעשה, הצורך הנתפס בהפעלת הרתעה בשלב זה של המשבר, הוא תוצאה של היעדר הרתעה בתקופה קודמת שלו. יתרה מכך,

[32] על פניו הכרזה כזו יכולה לשמש גם לחיזוק אסטרטגיה של הרתעה מינימלית. אולם, במקרה הנדון לא ניתן לפרש את הדברים באופן הזה, וזאת משום שהסובייטים הדגישו גם את יכולתם לנצח במלחמה גרעינית. מכאן, שההסלמה הכרוכה במלחמה גרעינית, משמעותה מבחינת הסובייטים היא ניצחון בעימות כזה.

דווקא לאחר הקמת החומה, אשר בין היתר, הקלה גם על חלק מן המצוקות האמריקאיות, האסטרטגיה של ההרתעה הפכה להיות אסטרטגיה פחות נדרשת.

אולם הבעיה בהפעלה יעילה של אסטרטגיית ההרתעה מצד שתי המעצמות נמשכה גם לאחר הקמת החומה. בסתיו 1961 החליטה המנהיגות האמריקאית למרות חששות קודמים מהסלמה, להעביר מסרים תקיפים יותר באמצעות סגן מזכיר ההגנה, רוזוואל גילפאטריק (Roswell Gilpatric). הרציונל שעמד מאחורי שליחת סגן המזכיר לשאת נאום תקיף היה שגילפאטריק היה מספיק בכיר כדי להציג באופן רציני את המדיניות האמריקאית, ועם זאת, הוא לא היה מספיק בכיר כדי להיות פרובוקטיבי מדי. גילפאטריק הדגיש בנאומו מה- 21 באוקטובר 1961, כי בניגוד לטענותיה של בריה"מ, ארה"ב היא זו שנהנית מיתרון אסטרטגי. לדבריו, מבלי לשלול את יכולות המכה הראשונה האמריקאית, יכולות המכה השניה האמריקאיות שוות ביכולותיהן ליכולות המכה הראשונה הסובייטית (Betts, 1987: 104-5; Trachtenberg, 1991: 220-1; Freedman, 2003: 161). למחרת שלל גם ראסק את טענתו של חרושצב, לפיה קיים שוויון אסטרטגי בין המעצמות. עם זאת ציין ראסק, כי לשני הצדדים יש יכולות העלולות להביא לנזק גדול עבור כל אחד מהם (Betts, 1987: 105-6). נאומים אלה, והצורך הגובר בהדגשת האיום כמו גם בהדגשת הסכנות הכרוכות בשימוש בנשק הגרעיני, מבטאים מעל לכל את הקושי שהיה קיים בהשגת אסטרטגיה אפקטיבית של הרתעה.[33]

התגובה הסובייטית אשר הוצגה יומיים לאחר הנאום של גילפאטריק, בנאום שנשא שר ההגנה הסובייטי, רודיון מאלינובסקי (Rodion Malinovsky) גם מבטאת קשיים אלו. בנאום זה הדגיש מאלינובסקי, כי בריה"מ אינה מפחדת מהאיומים האמריקאיים. בנוסף הדגיש מאלינובסקי שוב את החשיבות של עוצמת הפיצוץ של כל אחד מהטילים הסובייטים. בסוף חודש אוקטובר ערכו הסובייטים גם שני ניסויים גרעיניים נוספים, עצומים בהיקפם של שלושים ושל חמישים ושמונה מגה-טון (George and Smoke, 1974: 441; Betts, 1987: 106, 173; Zubok and Harrison, 1999: 156-7; Adomeit, 1982: 242-4; Freedman, 2000: 84).[34] לטענת זובוק והאריסון, ההשפעה של ניסויים אלה (שהיקפם הוקטן מ- 100 מגה-טון), פגעה באפקט הפסיכולוגי של דברי גילפאטריק, ואפשרה לחרושצב להציג עמדה תקיפה בפני המפלגה ביחס לתגובה כנגד התוקפנות אמריקאית (Zubok and Harrison, 1999: 157; Adomeit, 1982: 214). בתגובה לניסויים אלה הורה קנדי לערוך ניסויים גרעיניים אמריקאיים (Freedman, 2000: 84). תגובות ותגובות נגד אלו

[33] על הויכוח בארה"ב בין תומכי הקו הנוקשה לבין תומכי הקו הרך בממשל קנדי, ראה ב- (George, 1974: 433-4).
[34] עוד בספטמבר 1961 ערכה בריה"מ סדרה של ניסויים גרעיניים בעלי עוצמה רבה (Freedman, 2003: 251).

מדגימות את הבעיות בהרתעה. באופן זה, למרות שהיסטוריונים רבים סבורים כי האיומים האמריקאיים מאוקטובר סייעו להרתעת חרושצב, לטענת זובוק והאריסון, העדויות להשפעה כזו על התנהגותו של חרושצב הן חלשות ושוליות (Zubok and Harrison, 1999: 155).[35]

הביטוי אולי המוחשי ביותר הן למוגבלות של אסטרטגיית ההרתעה, והן לניסיונות לעיתים ליישמה היו הנימוקים של ההרתעה שהוצגו במונחים של חשש כללי מהסלמה, חשש שעמד ברקע של הפעולות, אך לא הוסבר במונחים של אסטרטגיה רציונלית-עקבית. כך מספר חוקרים סבורים כי במהלך המשבר, הן בתקופת אייזנהאור והן בתקופת קנדי, אין המדובר באסטרטגיה העקבית יותר של ההרתעה המיושמת בהמשך המלחמה הקרה, אלא פעולות הצדדים נבעו פשוט מפחד מאיבוד שליטה ומהתדרדרות המצב (Adomeit, 1982: 285; Betts, 1987: 175; Trachtenberg, 1991: 233). לכן לטענת באנדי, למרות שהטענה לפיה האמריקאיים הניחו שהעליונות הגרעינית האמריקאית עודדה את ההתנהגות הסובייטית הזהירה במשבר ברלין, ולמרות שהטענה הפכה למוסכמה, קשה מאוד לבססה (see in Bundy, 1988: 379-80).

The Berlin crisis is not a demonstration of the deterrent value of nuclear *superiority*, as so many have assumed, but rather a most powerful demonstration of the deterrent power, on both sides of nuclear *danger* (Bundy, 1988: 381, italic emphasis in the original).

בדומה טען טרכטנברג, כי אסטרטגיית ההרתעה האמריקאית

"[was] based not so much on a calculation about what the Americans might *do*, but rather on a sense of what might *happen* – a visceral sense that things were moving to a point where perhaps no one would be able to control the situation. Nuclear weapons, therefore, had not simply neutralized each other" (Trachtenberg, 1991: 233 italic emphasis in the original).

כך מסביר הרדמן, כי

"Eisenhower's deterrence tactics were to make threats that could be implemented rationally. By openly stressing that nuclear war would be a 'self-defeating thing for all of us' in the midst of the Berlin crisis, however, Eisenhower did not threaten rational retaliation; rather, he invoked the image of irrational, uncontrolled escalation to a mutually destructive denouncement" (Erdmann, 1999: 114-5).

במילים אחרות, בתקופה זו בבריה"מ ובמיוחד בארה"ב, הגישה האסטרטגית לא הייתה מבוססת על אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום. תחת זאת החשש היה מאפשרות של הסלמה ומכך שמשהו "עלול לקרות". טענות אלה מדגימות את הצורך בהמשך הלמידה וההפנמה של רעיונות ההרתעה הללו. בנוסף, טענות אלו מדגישות את ההבדל בין הגישה בזמן המשבר לבין הגישה האסטרטגית שהתפתחה לאחריו, שלא רק הדגישה את הצורך ב"רציונליות", אלא גם הגדירה אותה והפכה אותה, למעשה, לפתרון אפקטיבי לבעיות האסטרטגיות הכרוכות באיומים

[35] בהקשר זה מציע בלות' להתייחס בזהירות להשפעה של הגדלת התקציב הסובייטי על הגדלת התקציב האמריקאי. לטענתו, אין כאן מקרה קלאסי של "השפעה-תגובה", אלא השפעות מורכבות יותר שנובעות, בין היתר, גם מהמעבר האמריקאי להדגשה של תגובה גמישה על פני הגישה של תגמול מאסיבי (Bluth, 1992: 139).

הגרעיניים. במילים אחרות, אסטרטגיית ההרתעה אפשרה להחליף את החשש מהתוצאות הלא נשלטות באסטרטגיה נשלטת יותר.

משבר הטנקים

למרות שחרושצב הורה על עריכת הניסויים הגרעיניים, הוא במקביל גם דחה את המועד של האולטימטום עליו הכריז לגבי חתימת הסכם השלום עם מזרח גרמניה ואף ריכך אותו.[36] כך נותר המצב לא ברור – למרות קיומו של מו"מ בין הצדדים בספטמבר ובאוקטובר, לא חלה כל התקדמות בשיחות. הסובייטים המשיכו בניסויים הגרעיניים ואף ערכו תמרונים של כוחות ברית ורשה (Adomeit, 1982: 213-4; Betts, 1987: 108; Freedman, 2000: 87-9).

המשבר בברלין החריף לאחר שהסובייטים דרשו כי בכירים מערביים יעברו בדיקות אצל שוטרים מזרח גרמניים בנקודות המעבר. צעד זה נועד לכפות על המעצמות המערביות להכיר בסמכויות של גרמניה המזרחית באזור לפחות באופן מרומז. הבכירים האמריקאיים בברלין ראו בפעולות אלה חלק מ"שיטת הסלאמי", שנועדה לערער על אחיזתם בעיר. בסוף חודש אוקטובר בעקבות הרחבת ההגבלות הללו על חופש המעבר, התגברו פעולות הגישוש מצד שני הצדדים. כך ב- 25 באוקטובר המזרח גרמנים סירבו להכניס בכירים אמריקאיים בביגוד אזרחי, ואילו טנקים אמריקאיים, כוחות משטרה צבאית, וכוחות חמושים אמריקאיים נוספים רוכזו בנקודות המעבר, וסייעו בהעברת אזרחים. בשיא העימות הכניסו ארה"ב וריה"מ כעשרה טנקים כל אחת לאזור, ובנוסף, היו לכל אחת מהן עוד כעשרים טנקים בכוננות.

האירועים הגיעו לשיאם ב- 27 באוקטובר, כשליד נקודת הבקרה צ'ארלי (Checkpoint Charlie) התרכזו 7 טנקי T-54 סובייטים מול טנקים אמריקאיים.[37] הייתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שעימות מסוכן כזה התרחש במהלך המלחמה הקרה. עם זאת, החשש מהתפרצות אלימה נמנע במהרה, כשלא נעשו ניסיונות אמריקאיים לפרוץ בכוח, ובעקבות מסרים מרגיעים שנשלחו מארה"ב, ולפיהם ארה"ב תסיג את כוחותיה אם בריה"מ גם תעשה כן. לאחר כעשרים שעות מתוחות נסוגו הטנקים הסובייטים ובעקבותיהם גם הטנקים האמריקאיים, מהלך שסימן את סיום העימות (Garthoff, 2004: 49; Adomeit, 1982: 214-5; Gaddis, 1997: 146, 254-5; Freedman, 2000: 91).

עדויות שפורסמו עם סיום המלחמה הקרה מבליטות עוד יותר את כישלון ההרתעה האמריקאית בשיאו של משבר זה. לטענת גארטהופף, הכוננות העליונה שהביאה לעימות הטנקים

[36] פרידמן מסביר מסר מרוכך זה במגעים שניהל חרושצב עם קנדי באותו הזמן (Freedman, 2000: 89).
[37] הטנקים האמריקאיים היו מצוידים גם בבולדוזרים שנועדו לפנות מחסומים מדרכם (Garthoff, 2004: 49).

בין ארה"ב ובריה"מ התרחשה בעקבות איסוף מידע מודיעיני על-ידי הסובייטים, אשר הבחינו בתרגיל טנקים עם בולדוזרים, שדימה הפלת חומה. מה שהסובייטים לא ידעו הוא שהתרגיל לא נערך בידיעתם ובהסכמתם של הבכירים בוושינגטון, אלא היה יוזמה פרטית של הגנרל קלאי (Clay), שהיה המפקד המקומי. לכן טוען גארטהופף, כי סוכניות המודיעין בשני הצדדים היו עיוורות למצב האמיתי, ובמיוחד היו עיוורות למטרות יריבן (Garthoff, 2004: 50-1; Freedman, 2000: 90).[38] כך גם במקרה זה, הפעולות האמריקאיות לא פורשו כאיום או כאמצעי שנועד לחזק את ההרתעה, אלא הם פורשו תחת זאת כצעדים מסלימים.

הסבר ראשון זה לפרוץ המשבר התייחס בעיקר לסוגית ה"בעיה הגרמנית" כמקור לו. דרך התמודדות לכן עם כישלון ההרתעה האמריקאית או עם היעדרה של אסטרטגיה כזו טמון בכך שפעולות הצדדים שחלקן אף נועדו להרתיע הביאו דווקא להסלמה. יתרה מכך, כפי שטוען גאדיס, המעצמות הגיעו למצב כל כך מסוכן על אף שהמשבר לא היה כרוך באינטרסים חיוניים עבור אף אחת מהן. גאדיס סבור, כי המעצמות התרגלו לכך שהגרמניות – המזרחית והמערבית – קבעו את האינטרסים של המעצמות ביחס לסוגיית גרמניה, ובכך גם קבעו את המדיניות שלהן כלפי הגרמניות (Gaddis, 1997: 150).[39] העובדה שסכסוך שמטרותיו לא היו קיומיות מבחינת האינטרסים של שני השחקנים המרכזיים בו, בכל זאת כמעט והתדרדר לעימות ישיר בין הכוחות האמריקאיים והסובייטיים מעיד מעל לכל על הכישלון בהפעלת ההרתעה.

2.2 גירעון גרמניה

החשש הסובייטי מגירעון גרמניה הוא ההסבר השני לפרוץ המשבר בו אדון בחלק זה. לפי הסבר זה החששות הסובייטיים בסוף שנות ה- 50 נבעו לא רק מסוגיית ברלין, אלא גם מן האפשרות שגרמניה המערבית תיכנס לברית נאט"ו, ותשיג שליטה על נשק גרעיני. באופן זה, הרצון של אייזנהאור להפסיק את המחויבות האמריקאית להגנת מערב אירופה ולספק לגרמניה המערבית נשק גרעיני משלה, על אף שהתוכנית לא יושמה בסופו של דבר, תרם רבות לחוסר היציבות באירופה והוביל למשברים על ברלין בשנים 1958-9 ובשנת 1961 (Betts, 1987: 84; Trachtenberg, 1991: 170-4, 192; Gaddis, 1997: 137; Mearsheimer, 2001: 5).

הרעיון האסטרטגי שעמד מאחורי הענקת שליטה מסוימת לגרמניה המערבית על נשק גרעיני, היה הרצון להגדיל את אמינות האיום הגרעיני של המערב אל מול כוחותיה

[38] לטענת גארטהופף, לא היה מקור מודיעיני בכיר לאף אחד מן הצדדים, אשר היה יכול לספק מידע ודאי לגבי מטרותיו של היריב, האסטרטגיה שלו ומידת הנחישות שלו (Garthoff, 2004: 49).

[39] כיון שעבור כל ויתור שתעשה גרמניה המערבית היא תוכל לקבל במקרה הטוב את מה שכבר יש לה – גישה לברלין, אדנהאור לא ראה יתרון במו"מ עם בריה"מ בתנאים אלה (Kissinger, 1994: 572; Trachtenberg, 1991: 228).

הקונבנציונליים של בריה"מ בפרט ואל מול כוחותיה של ברית ורשה בכלל.[40] בסוף שנות ה- 50 המשיך ממשל אייזנהאור להישען על הגישה של ה- New Look, אך הגדלת אמינות השימוש בנשק הגרעיני הייתה המסקנה המרכזית שעלתה מן הביקורות השונות שהועלו כנגד גישה זו, כפי שגם הוצגו בפרק הקודם. בנוסף הרעיון של גירעון גרמניה המערבית נבע מתוך לחץ מערב גרמני שהפעיל בעיקר שר הביטחון פרנץ-יוזף שטראוס (Franz-Josef Strauss). ארה"ב חשבה להתמודד עם המצב באמצעות נאט"ו. על-פי ההצעה בנות הברית היו אמורות לשלוט באמצעי העברה של הנשק, אך הנשק הגרעיני אמור היה להיות מוחזק בפועל על-ידי חיילים אמריקאיים (Trachtenberg, 1991: 183-4).

אייזנהאור, נטה לתמוך בהענקת שליטה לבנות הברית על הנשק הגרעיני, וזאת בדומה לעמדת הצבא, אך בניגוד לעמדת מחלקת המדינה. אייזנהאור ראה בהעברת השליטה על נשק זה לאירופאיים פתרון לקושי הטמון בשליחת חיילים אמריקאיים לאירופה. יתר על כן, לטענת טרכטנברג אייזנהאור אף עודד השגת נשק גרעיני על-ידי האירופאיים כחלק מהמאמץ ליצור מעצמת על נוספת במערב אירופה (Trachtenberg, 1991: 185-9). עם זאת, נותר קושי אופרטיבי משמעותי בפיתוח יכולת גרעינית משותפת, בשליטה הפוליטית עליה, ובמיוחד ביכולת לקבוע וליישם מדיניות משותפת בנושא עם גרמניה המערבית, אשר תהיה מתאומת עם המדיניות הצרפתית והבריטית (Trachtenberg, 1991: 190-1). מעבר לכך, לטענת נאש, ממשלת גרמניה המערבית הייתה מעוניינת בטילי ה- IRBMs, אך היה עליה להתמודד עם התנגדות ציבורית ופרלמנטרית למהלך ועם ביקורות צבאיות על היעילות הטמונה בצעד זה. לכן במישור הציבורי הצניעה הממשלה המערב גרמנית את הרצון המיידי בכך, אך מנגד שמרה על הרצון לקבלת מערכות טילים כאלה בטווח הרחוק יותר. בהמשך, לאחר שאדנהאור הצליח במרץ 1958 להעביר בפרלמנט הצעה לחימושה של גרמניה בנשק גרעיני,[41] בקשה לכך שהועלתה במסגרת נאט"ו

---

[40] על סוגיית המחויבות האמריקאית להגנה על אירופה בהקשר הגרעיני, ראה גם ב- (Freedman, 2000: 48-50). בתקופה זו המטריה הגרעינית האמריקאית נתפסה כאמצעי לאיזון הפער בין היכולות הקונבנציונליות של ברית נאט"ו (וגרמניה המערבית בתוכה), לבין ברית ורשה (שגרמניה המזרחית בתוכה) (Gaddis, 1997: 137). להרחבה בעניין כניסת מערב גרמניה לברית נאט"ו ראה (Gaddis, 1997: 134-5). בנוסף, על-פי טרכטנברג המטריה הגרעינית, האסטרטגית והטקטית, שניתנה לחברות הברית בנאט"ו עודדה הימנעות מפיתוח יכולות קונבציונליות רחבות, אך גם עודדה פיתוח אמצעים היכולים לשמש במלחמה גרעינית. מצב זה העמיד, לטענת טרכטנברג, את אדנהאור בעמדת חולשה, כיון שעיקר הפיתוח הגרמני על-פי ההסכמים היה בכוחות קונבנציונליים (Trachtenberg, 1991: 181-2).

[41] עם זאת, אדנהאור תחילה התנגד לגירעונה של גרמניה. הוא חשש, מהסלמה אפשרית שצעד זה יביא אליה. מנגד דאלאס סבר, כי במקרה שהסובייטים יחסמו את הגישה לברלין, יהיה צורך בשימוש בכוח. השמירה על האפשרות של שימוש בנשק גרעיני הייתה קריטית מבחינתו לאור העליונות הקונבנציונלית הסובייטית, ואדנהאור נכנע ללחץ של דאלאס. אדנהאור אף המשיך לתמוך ברעיון גירעונה של גרמניה המערבית, גם לקראת עליתו של קנדי לשלטון, למרות שקנדי תמך פחות ברעיון זה מקודמו בתפקיד (Messemer, 1999: 257-8; Trachtenberg, 1991: 198).

בחודש נובמבר נדחתה על-ידי ארה"ב.[42] על אף סירוב זה, קיים מתאם בין המהלכים של שנת 1958 הקשורים לתהליך התגרענותה של גרמניה המערבית, לבין ייזום המשבר על-ידי בריה"מ. כך למשל אותו תהליך של חקיקה בפרלמנט המערב גרמני, והתיאומים שנערכו בין הממשלה המערב גרמנית לבין נאט"ו לגבי אימון יחידות גרעיניות ולהקמתם של מתקנים לצורך זה במדינה יצרו צורך בתגובה סובייטית (Trachtenberg, 1991: 191; Nash, 1997: 58-60).

למרות שחוקרים שונים ביקרו את ההסבר הזה כסיבת המשבר,[43] והציעו לו הסברים משלימים[44] גם לא ניתן לדחות את ההסבר על הסף. גרמניה המערבית כבר אישרה עקרונית את המהלך במקביל להתפתחות המשבר, ובמקביל להתקדמות הגרמנית בהשגת הנשק הגרעיני כפי שמראה טכטנברג המשבר אף החריף. יתרה מכך, כבר בדצמבר 1957 התקבלה בוועידת שרי החוץ של נאט"ו ההחלטה להציב טילי ICBM באירופה ובכלל זאת בגרמניה המערבית (George and Smoke, 1974: 396-7).

הסבר נוסף המשלב את ההסבר לגבי גירעונה של גרמניה המערבית מציע מאלוני. לטענתו, טרכטנברג צודק בגורמים השונים שהוא מונה כגורמים לפרוץ המשבר, אך בהמשך לדברים אלו הוא מבקש גם להדגיש את ההשפעה, לא רק של התגרענותה של גרמניה המערבית עצמה, אלא בכלל את סוגיית התגרענות והתעצמות נאט"ו. כך הוא סבור, כי המשבר פרץ, בין היתר, כתגובה סובייטית לאימוץ יכולות גרעיניות טקטיקות במסגרת התפיסה האסטרטגית של נאט"ו משנת 1957, אשר באה לידי ביטוי במסמך ה- MC 14-2. חשש סובייטי זה אף הועצם לאור האפשרות שההשפעה הצבאית, הכלכלית והפוליטית של נאט"ו באירופה תגדל (Maloney, 2002: 100; Trachtenberg, 1991: 170-1; see also Mackintosh, 1962: 218 as qut. in Adomeit, 1982: 190).[45]

יתרה מכך, החששות הסובייטים אף הוחרפו בתקופת ממשל קנדי, אשר הדגיש יותר את האפשרות לעשות שימוש בנשק הגרעיני כדי להגן על אירופה. קנדי סבר שלא ניתן יהיה לשפר את

---

[42] ב- 22 בנובמבר שר ההגנה שטראוס הפתיע את הגנרל לאוריס נורסטאד (Lauris Norstad), שהיה מפקד כוחות נאט"ו באירופה, בבקשתו להציב שתי יחידות של טילי טור (Thor) בגרמניה (Nash, 1997: 59).

[43] כך נטען כי הפגם העיקרי בהסבר נוגע לכך שהסובייטים עצמם לא הדגישו מספיק את חשיבות הסוגיה עבורם (Adomeit, 1982: 188-90, 202; Trachtenberg, 1991: 207), וכי הפניה של גרמניה המערבית בבקשה להצבת הטילים נעשתה רק לאחר הצגת האולטימטום הסובייטי (Nash, 1997: 59-60) לטענת טרכטנברג, היעדר ההתייחסות הסובייטית לסוגיה גרמה לכך, שנושא זה לא זכה לתשומת לב רבה מהדרגים האמריקאיים הבכירים ביותר, כיון שהם לא ראו בכך סוגיה מרכזית או את לב הבעיה (Trachtenberg, 1991: 207).

[44] לאור הפגמים הללו גם הוצעו הסברים משלימים. כך למשל נטען כי המשבר היה תוצאה של הרצון הסובייטי לבטא את התנגדותה של בריה"מ להתגרענות סין, ולרצונה להביא להכרה מערבית בכך שמאזן הכוחות העולמי השתנה (Adomeit, 1982: 188-90; see also Bluth, 1992: 64).

[45] מסמך ה- MC 14-2 קרא להפעלת כוח גרעיני בתגובה לכל סוג של פעולת התקפה סובייטית. על מסמך זה, ראה גם (Maloney, 2002: 101; Nash, 1997: 12-3). לטענת מקנמרה, ההבנה אמריקאית, כי מאזן הכוחות באירופה אינו נוטה כל כך לטובת הגוש המזרחי כפי שנטו לחשוב היה גורם מרכזי בהחלטה לאמץ את ה- MC 14-2 (McNamara, 1985: 155).

העמדה האמריקאית באמצעות הנשק הקונבנציונלי לאור הנחיתות הקונבנציונלית של הכוחות בברלין אל מול כוחות ברית ורשה. לכן הוא לא יכל לוותר על אפשרות האיום בשימוש ראשון בנשק הגרעיני כאמצעי להגדלת ההרתעה באירופה, כפי שרצו גם בנות הברית. יתרה מכך, ככל שהמשבר התארך ואצ״יסון היה מעורה בו יותר, כך הוא תמך יותר בשילוב אופציה גרעינית לתוך התכנונים האסטרטגיים. לצד זאת ביקש קנדי לפתח דרכים להגביל את הנזק שייגרם מן השימוש בנשק הגרעיני[46] (Maloney, 2002: 108; Freedman, 2000: 106-7; Freedman, 2003: 229).[47]

ההסבר לפיו המשבר הוא תוצאה של החשש הסובייטי מהתגרענותה של גרמניה המערבית מבטא גם הוא כישלון של אסטרטגיית ההרתעה. עם זאת, בשונה מההסבר לפיו ה״בעיה הגרמנית״ הייתה סיבת המשבר, כאן הטיעון מורכב יותר, שכן עצם תהליך ההתגרענות נועד לחזק את העמדה המרתיעה המערבית. מכאן שניתן לטעון שהניסיונות המערביים ובמיוחד הניסיונות האמריקאיים לחזק את העמדה המרתיעה שלהם מעידים על בעיות בהרתעה, או לכל הפחות על חשש מבעיות עתידיות ביכולות אלו. כך למרות שניתן לקשר את הניסיונות לחיזוק ההרתעה לביקורות שהועלו על מדיניות התגמול המאסיבי, עצם המסקנה האמריקאית לגבי קיומן של בעיות ביכולת ההרתעה המערבית, כמו גם הכישלון האמריקאי במניעת פרוץ המשבר בולטים עוד יותר לאור הנחיתות האסטרטגית בה עמדה בריה״מ אל מול ארה״ב, ובמיוחד לאור ההכרה האמריקאית בכוונותיה ההגנתיות של בריה״מ (Trachtenberg, 1991: 192-3; see also George and Smoke, 1974: 419, 441).[48]

לפי דרך ראייה זו, כישלון ההרתעה הוא מחד מה שאפשר את המשבר, אך מנגד הוא גם הסיבה שממשל קנדי פעל לחזק את ההרתעה בצעדים שלטענת גורג׳ וסמוק היו מזיקים, כיון שהם נתפסו על-ידי הסובייטים ככאלה המחלישים את ההרתעה האמריקאית ולכן הובילו

---

[46] לטענת מאלוני האולטימטום הסובייטי הביא את ארה״ב, בריטניה וצרפת לבדוק דרכים לשתף פעולה אל מול הלחץ הסובייטי בנפרד מהתוכניות האסטרטגיות של ברית נאט״ו. תוכנית הפעולה שסוכמה פורמלית באפריל 1959, ונודעה בשם "Live Oak", הציעה סדרה של תוכניות אופרטיביות, שמטרתם הייתה לאפשר תגובה גמישה לאירועים העתידים לבוא (Maloney, 2002: 102-108). עוד על התגרענות נאט״ו ותוכנית "Live Oak", ראה ב- (Messemer, 1999: 256-7).

[47] עם זאת, אינטלקטואלים ביטחוניים (defense intellectuals) בארה״ב ביקרו את טענותיו של אצ״יסון. שלינג למשל סבר כי אין לעשות שימוש בנשק הגרעיני כדי לנצח בקרבות קרקע (Maloney, 2002: 108). לטענת מאלוני, שלינג הציע כי:

"We should plan for a war of nerve, of demonstration, and of bargaining, not [strictly] of target destruction" (as qut. in Maloney, 2002: 108).

מנגד קיסינגר לטענת מאלוני, חשב כי הרעיונות שהציע אצ״יסון לא כללו מספיק הגדרות להפעלת האופציות גרעיניות (Maloney, 2002: 108) החשש של קיסינגר היה כי

"the military will try to force the president's hand during the crisis" (Maloney, 2002: 108).

[48] קיימות מספר אינדיקציות לכך שהאמריקאיים היו מודעים לכוונות הסובייטיות ההגנתיות. כך למשל דיווח ב- 18 בנובמבר, 1958 השגריר האמריקאי בגרמניה תומפסון (Thompson), כי חרושצב סבור כי הזמן משחק לרעתו ובמיוחד בסוגיית חימושה הגרעיני של גרמניה. בדומה, באפריל 1959 כתב רוברט מרפי (Robert Murphy), מזכיר המדינה האמריקאי המכהן (Acting Secretary of State), כי הפעולות הסובייטיות האחרונות נועדו ״לשמור על הסטטוס-קוו לאור הניסיונות של המערב לשנות אותו״ (Trachtenberg, 1991: 191-2).

להקשחת העמדה הסובייטית (George and Smoke, 1974: 429; see also Schlesinger, 2002[1965]: 347-8).

זאת ועוד, קיימות אינדיקציות לפיהן ארה"ב כלל לא ביקשה להפעיל אסטרטגיה של הרתעה בשלבים הראשונים של המשבר. לטענת קיסינגר, אייזנהאור קבע שחשוב יותר להרגיע את הציבור האמריקאי, מאשר להעמיד את הסובייטים תחת איום. אומנם קיסינגר התייחס גם להשפעה של הבנת אייזנהאור את האינטרסים הסובייטיים, אשר השפיעו על הצהרותיו, ושללו את האפשרות של שימוש בנשק קונבנציונלי ובנשק גרעיני במשבר (Kissinger, 1994: 574).[49] אולם החשש מלחצים פנימיים שיגבילו את יכולת ההרתעה ויקטינו את מידת אמינותה, מבטאים בעייתיות בניסיון ליישם אסטרטגיה זו. הדברים אף בולטים לאור הקשחת עמדתו של אייזנהאור כלפי בריה"מ ולאור ניסיונו בהמשך המשבר בשנת 1959 להציג קו נוקשה יותר, מתוך מטרה לשכנע את הסובייטים בנחישות האמריקאית. כך למשל, בנאום שנשא אייזנהאור ב- 4 במרץ 1959, הוא התייחס לאפשרות של שימוש במכה ראשונה גרעינית. לטענת הרדמן, השינוי נבע מכך שאייזנהאור השתכנע כי הדרך הטובה ביותר להרתיע את הסובייטים היא להעביר את המסרים שעימות יכול להסלים לרמה הגרעינית (Erdmann, 1999: 114-5; Trachtenberg, 1991: 198).[50]

החשש מפני הסלמה גרעינית קיבל ביטוי גם בתקופת ממשל קנדי. משבר ברלין היה הניסיון הראשון ליישם את הלוגיקה של התגובה הגמישה,[51] והתקווה הייתה כי התאמת התגובה לפרובוקציה תאפשר למערב להתמודד היטב עם לחץ סובייטי מוגבל במערב ברלין, מבלי להסתכן במלחמה רחבה, או במלחמה עולמית כפי שקנדי חשש (George and Smoke, 1974: 426; Freedman, 2000: 19; Kissinger, 8.3.1959: SM 22-; Betts, 1987: 96-7). עם זאת, החשש היה מפני אפשרות שגם משבר כזה יכול להסלים לעימות גרעיני. כך טען קנדי כי:

"We go immediately from a rather small military action to one where nuclear weapons are exchanged, which of course means…we are also destroying this country" (Kennedy as qut in Schlesinger, 1965: 587-8 as qut. in Betts, 1987: 95).

בעיות דומות באו לידי ביטוי גם בשאיפתו של מקנמרה להגדיל את החימוש הקונבנציונלי. רצון זה מעיד על חולשת ההרתעה האמריקאית מחד, ועל הניסיונות לחזק את ההרתעה ולהגדיל את הנחישות האמריקאית מנגד. לטענת מאלוני, מקנמרה סבר כי יש להגדיל את היקף הכוחות הקונבנציונליים, כדי להבטיח נתיבי גישה ללא הישענות על הנשק הגרעיני (Maloney, 2002: 106).

---

[49] כך אייזנהאור מצוטט כאומר, כי "I don't know how you could free anything with nuclear weapons" (Eisenhower, 11.3.1959 as qut. in Kissinger, 1994: 574).

[50] אייזנהאור נקט בגישה שמאוחר יותר פיתח אותה שלינג של "להשאיר משהו למקרה" (Erdmann, 1999: 119). מצב כזה יוצר איום המבוסס על חוסר הודאות לגבי דרך המשך הפעולות.

[51] בסוגיה זו ראה גם (Trachtenberg, 1991: 217-8; Freedman, 2000: 19-20).

אולם רצון זה של מקנמרה ביטא דווקא את המשך החשיבה במונחים של war-fighting. חשיבה כזו מאפשרת רק בעקיפין להתייחס לקיומה של אסטרטגיית ההרתעה, ובטח שהיא אינה מבטאת אסטרטגיה של הרתעה על-ידי איום.

גם דרך הראיה הסובייטית את המצב במהלך המשבר, והפעולות המסלימות שהיא נקטה בהם במהלכו מחלישות את הטענה כי ההרתעה האמריקאית הופעלה באופן מוצלח. במילים אחרות, הקושי המרכזי של הטענה לפיה הייתה הרתעה אמריקאית נובע מכך שחרושצב לא באמת חשש מאיומיו של אייזנהאור, והוא המשיך לבחון את נחישותו של הנשיא האמריקאי, ואף הציג את המוכנות הסובייטית להתמודדות עם האיום האמריקאי להסלמה גרעינית (Betts, 1987: 90, 92). חרושצב גם הציג עמדות קשוחות לגבי העוצמה הגרעינית הסובייטית, והדגיש את הפגיעות האמריקאית.[52] כך למשל, הוא הצהיר, כי

[t]he present correlation of forces in the international arena enables the socialist camp and other peace-loving forces, for the first time in history, to set themselves the entirely realistic task of forcing the imperialists, under threat of seeing their system destroyed, to refrain from unleashing a world war (Khrushchev, 6.1.1961 as qut. in Adomeit, 1982: 224-5).

חיזוק נוסף לטענה כי האפקטיביות של ההרתעה האמריקאית הייתה מוגבלת נובעת, כאמור, גם מהיכולות הקונבנציונליות של בריה"מ ושל ברית ורשה. לטענת אדומיט, אם לארה"ב הייתה עליונות גרעינית בזמן המשבר, לבריה"מ הייתה עליונות קונבנציונלית, מה שקרוב לוודאי אפשר לה להצליח בצעדים שנקטה ב- 13 באוגוסט 1961. בולט במיוחד היה יתרונה של בריה"מ במספר הטנקים,[53] ובמספר המפציצים לטווח בינוני שעמדו לרשותה. אך לארה"ב, עם זאת, היה יתרון בכל תחומי הנשק האסטרטגי, והיא יכלה לגרום לבריה"מ נזק גדול יותר מאשר הנזק שהייתה מסוגלת בריה"מ לגרום לה. אולם למרות זאת חיזוק הכוח של ברית ורשה, הפיכתו למודרני וגירעונו, יצר חששות בקרב מומחים במערב, וחרושצב אף דאג להדגיש את היתרון הקונבנציונלי שברית ורשה נהנתה ממנו (Adomeit, 1982: 253-5, 308; Betts, 1987: 172).

"in a cold war as in a military conflict, success on the battlefield is decided by the relative strength of the two sides, not throughout the world, but on the battlefield itself (Khrushchev as qut. in Adomeit, 1982: 254).

יתרה מכך, בדומה למשבר ברלין של 1948 ועל אף ההבדלים בין המשברים, העובדה שהסוביטים היו מודעים לסיכונים שהם נטלו על עצמם והיו מודעים לאפשרות של התדרדרות

---

[52] לטענת פרידמן, הערכות שהתפתחו בארה"ב בעקבות הניסויים הגרעיניים הראשונים שערכה בריה"מ היו שחרושצב ביקש להגדיל את המתח והאימה, ובכך ליצור רושם של עוצמה וקשיחות. עם זאת, היו בממשל קנדי כאלה שסברו כי פעולות אלה דווקא מבטאות חולשה (Freedman, 2000: 81).

[53] על-פי מספר הערכות לבריה"מ היה יתרון של 1:2 במספר האוגדות ויותר מ- 1:2 בטנקים, אולם הערכות אלה היו לא מדויקות, וקרוב לוודאי שהיחס עמד על עמד על 1:1.7 (Adomeit, 1982: 253-4).

למלחמה (Adomeit, 1982: 285, 292), מבטאים גם הם את הבעייתיות באפקטיביות של אסטרטגיית ההרתעה האמריקאית. כך העובדה שחרושצב בשום שלב של המשבר לא באמת רצה להסתכן במלחמה גרעינית, והוא קיווה כי הסכנה באסון גרעיני תביא את הממשלות האחרות להיענות לדרישותיו (Bundy, 1988: 364; Betts, 1987: 108), מדגישה עד כמה היה מסוכן המשחק שהוא שיחק באתגורה של ארה"ב, ושהיה עלול להוביל למלחמה (Betts, 1987: 94; ft. 34 p. 94; Zubok and Harrison, 1999: 156). לכן ניתן להציע, כי מחד היתה השפעה מסויימת של ההרתעה האמריקאית במניעת שימוש באלימות בשלבי המשבר הראשונים, אך עם זאת ההרתעה האמריקאית לא הצליחה למנוע את האיומים הסובייטיים עצמם (George and Smoke, 1974: 398-9). מכאן שביסוס רעיונות ההרתעה וביסוס השלכותיהן של רעיונות אלה, לא רק היה מקשה על התנהגות סובייטית כזו, אלא גם היה הופך אותה למיותרת, כיוון שהפעולות האמריקאיות לא היו נתפסות כניסיונות הסלמה. אומנם, חוסר הרצון של חרושצב להחריף את המצב וליישם את האיומים שהציג מעיד, כי הייתה קיימת מידה מסוימת של הרתעה. יחד עם זאת, ולאור הפרקטיקות בין המעצמות בהמשך המלחמה הקרה, שהתבטאו בהימנעותן מלנקוט צעדים חריפים כאלה, האירועים במשבר מדגימים את הבעייתיות בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה האמריקאית.

גם מבחינת בריה"מ המשבר ביטא כישלון של אסטרטגיית ההרתעה. אומנם, כפי שטוען נאש, לחוסר הרצון האמריקאי להציב את הטילים בגרמניה המערבית תרמו לא רק החששות מתגובותיהן של בנות בריתה בנאט"ו, אלא גם האיומים המפורשים של בריה"מ (Nash, 1997: 58-60), המבטאים מידה מסויימת של הרתעה. אולם מנגד לו רעיונות ההרתעה על-ידי איום היו ממוסדים, והרעיון של מספיקות אסטרטגית היה דומיננטי יותר, שאלת מיקום הטילים הייתה הופכת לשאלה רלוונטית פחות. במילים אחרות, במצב כזה זהות מחזיק הטילים – גרמניה או נאט"ו – לא היה אמור להשפיע על המאזן האסטרטגי (Betts, 1987: 172).

3. דרך סיום המשבר

המשבר ודרך סיומו מבטאים באופן בולט לא רק את הבעיות שביישום מוצלח של אסטרטגיית ההרתעה, אלא גם את חוסר העקביות שליווה את החשיבה לגבי אסטרטגיה זו. לכן לא מפתיע, כי לצד הצלחות מסויימות בהפעלת הרתעה במשבר, ברוב הסוגיות הרתעה לא הופעלה, לא הצליחה או שלא היתה רלוונטית.

גם תוצאות המשבר מחזקות את הטענה כי הוא מבטא כישלון או היעדר של אסטרטגיית ההרתעה. כך למשל נטען, כי המשבר מדגיש לא רק את כישלון ההרתעה האמריקאית ואת הספקות בבריה"מ באשר לנכונות האמריקאית להפעיל את עוצמתה, אלא שמהלכי המשבר גם לא היו מספיקים כדי להרתיע את חרושצב מלהציב שנה מאוחר יותר טילים בקובה (Lunak, 2003: 79). בהקשר זה טענו מספר חוקרים, כי הניצחון האמריקאי במשבר היה רחוק מלהיות ברור. באטס לדוגמא סבור, כי ביחס לעמדות הפתיחה, נראה היה כי הסובייטים השיגו יותר מאשר האמריקאיים. בהקשר זה טוען קיסינגר, כי בינואר 1963 חרושצב הכריז על ה"הצלחה" של חומת ברלין, שהפכה את ההסכם על העיר למיותר. לטענתו, הצהרה זו ביטאה את סיום המשבר (Kissinger, 1994: 591). בנוסף, נרשמו הישגים סובייטיים שהתבטאו בכך שקנדי היה מוכן ללכת לקראת הסובייטים ואף להתנגד לרעיון שבגרמניה המערבית יהיה נשק גרעיני, שיאיים על בריה"מ (Trachtenberg, 1991: 228). יתר על כן, נראה היה שהעמדה האמריקאית בתקופה זו השתנתה בצורה דרמטית ועברה להתנגד לרעיון של שיתוף גרעיני (nuclear sharing) עם בנות בריתה. תחת זאת, ארה"ב עברה לתמוך ברעיון של יצירת אזור ביטחון במרכז אירופה בו היקף החימוש יהיה מוגבל, בניגוד לעמדתו המקורית של אדנהאור (Trachtenberg, 1991: 229, Messemer, 1999: 258). בנוסף, ניכר שהמו"מ שהתנהל בין המעצמות בסוף שנת 1961 היה אינטנסיבי מאוד, וביטא במידה מסויימת הכרה בעליונות הקונבנציונלית הסובייטית (Trachtenberg, 1991: 229-31).

עם זאת נטען, כי גם עבור הסובייטים מטרות המשבר הושגו באופן מוגבל (Adomeit, 1982: 304). לפי אחת הפרשנויות מוגבלות זו אף נבעה מהצלחת ההרתעה האמריקאית. ראשית, לא רק שהקמת החומה היוותה נסיגה מדרישותיה של בריה"מ, אלא שבפועל הקמת החומה לא סיימה את המשבר, והוא אף החריף בחודשים שלאחר מכן. בנוסף, לא ניתן לטעון כי מוסקבה השיגה באופן מלא את היעד של מניעת גירעון גרמניה (Betts, 1987: 108-9; Freedman, 2003: 282).[54] במילים אחרות, אסטרטגיית ההרתעה לא הביאה את הצדדים להשיג את התוצאות שהם קיוו להשיג, ויעדיהם הושגו באופן חלקי בדרכים אחרות – תוך כדי המשבר ולאחר הסלמתו.

לטענת טרכטנברג, סוגיה חשובה נוספת הנוגעת להרתעה במשבר באה לידי ביטוי בכך שבכירים האמריקאיים לא היו מודעים, עם סיום המשבר, למידת האפקטיביות של ההרתעה

[54] לטענת מספר חוקרים משבר ברלין מהווה את כישלונו הגדול ביותר של חרושצב ותוצאותיו אף היו חיוביות מבחינתן של מדינות המערב. לטענתם, ראשית, מטרותיו הראשונית של חרושצב היו מרחיקות לכת מאלו שהשיג והן נגעו לחתימת הסכם שלום, שמעולם לא הושג. שנית, בפועל הקמת החומה והצעדים שננקטו ב- 13 באוגוסט לא השפיעו על הסטטוס של המעצמות המערביות (Adomeit, 1982: 302, 304).

האמריקאית (Trachtenberg, 1991: 219-21).[55] היעדר המודעות מפתיע במיוחד גם לאור הטענה שקנדי כמו אייזנהאור לפניו, הכיר בנחיתות הסובייטית אל מול כוחה של ארה"ב (Kissinger, 1994: 585). אולם לטענת גורג' וסמוק, קנדי האמין אף פחות מאייזנהאור ביכולות של הכוחות האסטרטגיים האמריקאיים. לכן קנדי היה גם מחויב לפקפק באמינות האיום אמריקאי במשבר ברלין (George and Smoke, 1974: 427-8). החשיבות הרבה הטמונה במודעות לקיומה של ההרתעה גם מצידו של השחקן המגן ולא רק מצידו של המאתגר נוגעת לסוגיית זהויות התפקיד של השחקנים. כפי שטוען קיסינגר לא רק שהיה קושי לגייס, כאמור תמיכה מבית להרתעת בריה"מ (Kissinger, 1994: 574), אלא שמקבלי ההחלטות לא היו מספיק מודעים להשפעה של אסטרטגיה זו. לכן למשל לטענת טרכטנברג, התגובה האמריקאית לבניית החומה היא ביטוי בולט להיעדר מודעות זו. כך בניגוד לדרך הפרשנות האמריקאית בזמן המשבר, מהלך זה למעשה ביטא את הקבלה של התפיסה הסובייטית של הסטטוס קוו לגבי חלוקת ברלין וחלוקת גרמניה (Trachtenberg, 1991: 221, Lebow, 1983: 449).

התנהלות הצדדים במשבר נוגעת לסוגיה מרכזית נוספת והיא סוגיית ההסלמה. כך נרשמו במהלך המשבר הסלמות הולכות ונשנות, שכאמור, יש הטוענים שמשבר הטילים בקובה היווה את שיאן. עם זאת, גם חשוב להדגיש, כי היכולת של הצדדים לסיים בסופו של דבר את המשבר, קשורה במידה רבה לחשש מהסלמות נוספות. כך בניגוד לאסטרטגיה של הרתעה על-ידי איום, אשר הייתה אמורה למנוע את אותה הסלמה מלכתחילה, מניעת החרפת האלימות במשבר הייתה אינסטינקטיבית יותר, ונגעה לחששות מיידים במצבים שבהם הסכנה להתדרדרות למלחמה ולעימות גרעיני גברו. אולם ההבדל בין שני סוגי הרתעה אלו הוא מהותי ביותר, שכן הוא נוגע בעיקרו להבדל שבין הרתעה כללית להרתעה מיידית. כך, כשהתבססה קהילת ההרתעה האופציה של האלימות ביחסי המעצמות הפכה ללא רלוונטית.

[55] ראה בהקשר זה של השפעת ההרתעה המוגבלת גם ב- (Lebow, 1983: 450; Freedman, 2000: 68-9).

פרק ארבע - משבר הטילים בקובה

בניגוד למשבר ברלין, משבר הטילים בקובה, זכה להתייחסות מחקרית נרחבת, ונבחן מזוויות רבות ומגוונות (Chang, 1992: 131; Brenner, 1992: 187). ייתכן שאחת הסיבות להתעניינות נרחבת זו נובעת מכך שהמשבר נחשב לאירוע המסוכן ביותר שהתרחש בכל מהלך המלחמה הקרה לאור החשש הרב מהתפרצות מלחמה גרעינית במהלכו (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 136; George and Smoke, 1974: 447; Schell, 1982: 28-9, 207-8; Gaddis, 1997: 269; Allison and Zelikow, 1999: 77; Betts, 1987: 109; Lebow and Stein, 1994: 5). עקב חריפותו של משבר זה, הדיון בו מאפשר להראות כיצד הסכנה להתדרדרות במהלכו מיתנה אותו, ובסופו של דבר, היא אף עודדה תהליכים שהביאו לחיזוק הרעיונות והפרקטיקות של אסטרטגיית ההרתעה.

1. מבוא

לקראת סוף שנת 1959 חלה החרפה ביחסים בין ארה"ב וקובה לאור סימנים של השפעה קומוניסטית גוברת על השלטון החדש שעלה במדינה בהנהגתו של פידל קסטרו. קודם לכן, לפני שנת 1958, ארה"ב לא גילתה עניין רב בקובה, ויחסי המדינות התנהלו בצורה טובה (Weldes, 1999: 165-7; Fursenko and Naftali, 1997: 35-40; Taubman, 2004: 532).[1] אולם בסוף שנות ה-50 התפתחה עוינות בין המדינות, אשר גברה בשנת 1960 לאור הטענות האמריקאיות לפגיעה הולכת וגוברת באינטרסים שלהם באי. אחת מנקודות השיא בהחרפת היחסים הייתה ההחלטה הקובנית מיוני 1960 להלאים את בית הזיקוק האמריקאיים לנפט. בעקבות ההלאמה הטילה ארה"ב על קובה סנקציות כלכליות, אשר הגבירו את החששות הקובניים מפני פלישה אמריקאית, ודחפו את קובה עוד יותר לזרועות הסובייטים (Allison and Zelikow, 1999: 83; Fursenko and Naftali, 1997: 47-55, 60-73, 91-2, 166-7; Weldes, 1999: 27-9, 33-4, 168-70).

המתיחות ביחסים בין ארה"ב לקובה אף המשיכה להחריף בתחילת שנת 1961, והיא הגיעה עד לכדי ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין המדינות (Freedman, 2000: 125-8; Weldes, 1999: 28). במקביל נמשכו גם התכנונים בארה"ב להפלת השלטון של קסטרו. כך למשל, הכישלון של גולים קובנים לפלוש לאי באפריל 1961 דרך מפרץ החזירים הוביל את האמריקאיים לבחינת אפשרויות פעולה נוספות נגד שלטונו של קסטרו (Gaddis, 1997: 185; Fursenko and Naftali, 1997: 86; Freedman, 2000: 149-50). אחת מפעולות אלה הייתה מבצע נמייה (Mongoose), אשר בסופו של דבר לא יצא אל הפועל (Allison and Zelikow, 1999: 330-2; Freedman, 2000: 153,

[1] על הקשרים בין מוסקבה וקובה עוד בסוף שנות ה- 50 ראה ב- (Fursenko and Naftali, 1997: 3-13, 49-50).

155-9, 161, Weldes, 1999: 67-9; Brenner, 1992: 189-90; Hershberg, 1992: 243-9, 253-6; Fursenko and Naftali, 1997: 146-8, 157-8).

לעיתוי ההחלטה הסובייטית להציב את הטילים בקובה יש מספר גירסאות. ככל הנראה, ההחלטה על כך התקבלה בסוף האביב או לכל המאוחר בתחילת קיץ 1962 (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 147; Lebow and Stein, 1994: 72-3; Taubman, 2004: 544-5).[2] עם זאת, להחלטה על הצבת הטילים היו מתנגדים בולטים בבריה"מ. בראשם עמדו אנאסטאס מיקויאן (Anastas Mikoyan) אשר שימש כסגן מזכיר מועצת השרים הסובייטית, וגרומיקו, אשר שימש כשר החוץ (Lebow and Stein, 1994: 73-4; Taubman, 2004: 541-2, 553; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 148, ftn. 40 p. 148; Allison and Zelikow, 1999: 80, 109).

חשדות אמריקאיים, כי משהו מתרקם בקובה החלו כבר ביולי 1962, כאשר ראול קסטרו (Raul Castro), אחיו של שליט קובה, נסע למוסקבה. כחודש מאוחר יותר, החשדות הללו התחזקו כאשר נחשפה תנועת האוניות המאסיבית לקובה, והן התגברו עוד יותר כשמטוסי U-2 חשפו את דבר קיומם של טילי SA-2 בקובה. כפי שטען ג'ון מקקון (John McCone), שעמד בראש ה- CIA, הימצאותם של טילים נגד מטוסים בקובה לא רק העמיד את המשך הטיסות של מטוסי ה- U-2 בסכנה, אלא גם חשף את העובדה שיש משהו להגן עליו (Freedman, 2000: 163, 165; Fursenko and Naftali, 1997: 192, 198-205). עבור מקקון היה ברור כי המטרה היא להגן על טילים גרעינים (Freedman, 2000: 163-4; Allison and Zelikow, 1999: 333; Taubman, 2004: 553-4).[3]

באוגוסט 1962 הורה קנדי לבחון את היקף האיום האפשרי על ארה"ב מטילים בליסטיים בקובה. כמו כן הורה קנדי לבחון שתי אפשרויות מרכזיות למנוע איום זה: מהלכים דיפלומטיים ומהלכים צבאיים (Allison and Zelikow, 1999: 332; Bernstein, 1992: 63; McKewon, 2001: 1166-70; Freedman, 2000: 164). במחצית השניה של ספטמבר החלו להצטבר יותר ויותר עדויות,

---

[2] כך למשל בזכרונותיו כתב חרושצב, כי ההחלטה להציב את הטילים בקובה עלתה במוחו ב- 14 במאי 1962 כשהיה בבולגריה (Khrushchev, 1970: 493 as referred by Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 147). תימוך לעמדה זו הציגו אלקסייב וגרומיקו, אשר טענו, כי לאחר חזרתו של חרושצב מבולגריה החל להיבחן הרעיון של הצבת טילים בקובה על-ידי קבוצה מצומצמת של אנשים. מנגד קיימות עדויות על כך שחרושצב החל לחשוב על כך ברצינות עוד קודם לאותה שנה, ויש אף עדויות לפיהן חרושצב החל לחשוב על רעיון זה עוד בסתיו 1959 (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 147-9; Bluth, 1992: 145; Lebow and Stein, 1994: 72; Taubman, 2004: 542-4).

[3] לטענת באנדי, מה שהקל על מקקון לפרש את הדברים באופן כזה, שלפיו חרושצב מתכנן הצבת טילים גרעיניים בקובה, הייתה דרך תפיסתו של מקקון את חשיבות הטילים הגרעיניים. לטענת באנדי, מקקון עצמו האמין בעליונות הגרעינית והיה מודאג מן האפשרות לאבד אותה (Bundy, 1988: 420; see also Fursenko and Naftali, 1997: 199-200). למקורות ספציפיים בהקשר זה ראה (FRUS, X, 923-4; National Estimate memo, 15.8.1962, FRUS, X, 941-3 as referred by Freedman, 2000). עם זאת, יש לציין, כי לא ניתן לפסול את האפשרות הטילים נגד מטוסים הועברו לקובה על-פי בקשתו של קסטרו לחיזוק ההגנה על האי (Freedman, 2000: 162), כך שהם לא בהכרח נועדו להגן על יכולות גרעיניות.

לכך שמועברים טילים גרעיניים לאי. ב- 1 באוקטובר הועבר תדרוך בעניין למקנמרה ולמטה הכללי, שבעקבותיו התקבלה הוראה להכין תוכניות פעולה (Freedman, 2000: 168). גיחות צילום איששו את החשש, כי בקובה מוכשרים מספר אתרים להצבת מטוסים וטילים. מידע זה הובא לידיעתו של קנדי ב- 16 בחודש (Freedman, 2000: 169; Bundy, 1988: 392, 394-6). התגובה הראשונית של הנשיא לקיומם של הטילים הסובייטים בקובה הייתה:

"[h]e can't do that to me!" (Bundy, 1988: 414, see also Freedman, 2000: 169).[4]

תגובה זו ביטאה לא רק הפתעה, אלא גם את כעסו של קנדי על מהלכיו הלא זהירים של חרושצב ועל חוסר הבנתו של חרושצב את הנשיא האמריקאי (Allison and Zelikow, 1999: 339).

העברת הטילים הסובייטים לקובה התאפשרה על-ידי המבצע האמפיבי הסובייטי הגדול ביותר מעולם.[5] התוכנית כללה פריסת משגרי טילים, מטוסי קרב, ואף הקמת בסיס צוללות.[6] כאשר פרץ המשבר כבר היו באי מטוסי קרב סובייטים, וכן טילים ובכללם טילים גרעיניים, שחלקם יכלו להגיע לאדמת ארה"ב.[7] לטענת, גנרל וולקוגונוב (Volkogonov), לפחות עשרים ראשי נפץ גרעיניים הגיעו לקובה כבר בסוף ספטמבר 1962, או לכל המאוחר בתחילת אוקטובר. זאת בנוסף לטילים שהיו בדרכם לקובה (Allyn, Blight and Welch, 1989-90:154).[8] יחד עם זאת, אמריקאיים העריכו הערכת חסר את ההיקף העצום של הכוחות שהועברו, ובפועל אמדו על בסיס גיחות הצילום, בכ- 10% עד 40% את היקף הכוחות הסובייטים בקובה ביחס להיקפם האמיתי (Freedman, 2000: 163; Gaddis, 1997: 267; Chang, 1992: 149; Allison and Zelikow, 1999: 206-7; Fursenko and Naftali, 1997: 188-9). כך גם לממשל האמריקאי לא היו אינדיקציות ודאיות לגבי קיומם של ראשי נפץ גרעיניים ולגבי קיומם של טילי ICBM בקובה, אך הוא פעל על-פי הנחת העבודה שראשי הנפץ הגרעיניים כבר נמצאים שם (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 153; Freedman, 2000: 201; Bundy, 1988: 425).

---

[4] לטענת באנדי, גם אם אין זה הנוסח המדויק, הוא מבטא היטב את הלכי רוחו של קנדי (Bundy, 1988: 414).

[5] הרעיון היה לשלוח טילי SS-4, אשר הטווח שלהם הוא עד 1000 מייל. וכן טילי SS-5, אשר הטווח שלהם כפול, אך הם חסרי ניידות כלל לעומת טילי ה- SS-4, שיש להם יכולות ניידות מסוימת. התוכנית של חרושצב הייתה להעביר את הטילים לפני הבחירות לקונגרס בנובמבר 1962, אך להכריז עליהם רק לאחר מכן (Freedman, 2000: 163).

[6] עוד על היקף הכוחות שנועד להישלח מבריה"מ לקאריביים, ראה ב- (Fursenko and Naftali, 1997: 188; Gaddis, 1997: 275; Allison and Zelikow, 1999: 380-1).

[7] על היקף הכוחות בפועל באי, ראה (Fursenko and Naftali, 1997: 205-6, 211, 213-4; Gaddis, 1997: 274; Allison and Zelikow, 1999: 205-6; Freedman, 2000: 166).

[8] אליסון וזליקאו אף מעריכים כי הטילים הגרעיניים הראשונים הגיעו לקובה כבר ב- 8 בספטמבר (Allison and Zelikow, 1999: 203).

למרות המתיחות שנוצרה בין המעצמות, הסובייטים ניסו להציג עמדות מתונות. כך למשל, השגריר הסובייטי בארה"ב, אנאטולי דוברינין (Anatoly Dobrynin), טען ב- 4 בספטמבר, כי בריה"מ לא תעשה דבר שיכול להדאיג את הציבור לפני הבחירות לקונגרס בארה"ב. מסר דומה הועבר באמצעות בולשקוב ב- 6 באוקטובר בו הובטח כי לקובה סופקו רק מערכות נשק הגנתיות (Dobrynin, 4.9.1962 referred by Freedman, 2000: 165-6; ftn. 15 p. 446; Lebow, 1983: 432-3).

לאור הגילויים הוודאיים של בסיסי הטילים בקובה ב- 16 באוקטובר ולאור חוסר הודאות לגבי הימצאותם של טילים גרעיניים בקובה, התכנסה בארה"ב במשך 13 ימי המשבר הבאים קבוצת שכונתה ה- ExComm (Executive Committee of the National Security Council), מתוך מטרה לדון על בסיס קבוע בדרכים לטפל במשבר. הקבוצה כללה אישים מהפנטגון, מהצבא, מה- CIA, ממחלקת המדינה ומן הבית הלבן (Freedman, 2000: 170; Allison and Zelikow, 1999: 110-1).[9] במקביל בבריה"מ המשבר נוהל על-ידי קבוצה שכללה בכירים בממשלה, בארגוני הביטחון, ובמפלגה הקומוניסטית (Lebow and Stein, 1994: 114-5).

2. הגורמים למשבר

מרבית החוקרים כיום מציגים שני סוגי הסברים מרכזיים לפרוץ המשבר: הרצון הסובייטי להגן על קובה וכן הרצון הסובייטי להשיג איזון אסטרטגי בין המעצמות ולפצות על הנחיתות האסטרטגית שלה.[10] כיון שהמטרה המרכזית של מחקר זה היא לבחון את התפתחות אסטרטגיית ההרתעה ואת השלכותיה, ואינה למצוא הסבר יחיד ומרכזי לאירוע מסויים במהלך המלחמה הקרה, אנסה להראות כיצד שני סוגי ההסברים המרכזיים הללו מבטאים היעדר של הרתעה.

---

[9] חברי ה- ExComm היו מקנמרה, גילפאטריק וניצ'ה מהפנטגון. טיילור (Taylor), שהיה ראש המטה הכללי, ראסק, גורג בול (George Ball), אדווין מרטין (Edwin Martin), וצ'ארלס בוהלן (Charles Boheln) ממחלקת המדינה וכן באנדי וסורנסן (Sorensen) מהבית הלבן. כן השתתפו בצוות מקקון מה- CIA וללווללין תומפסון (Llewellyn Thompson), ששימש כיועץ מיוחד לענייני בריה"מ. בנוסף, ובאופן פורמלי פחות השתתפו גם מזכיר האוצר דאגלאס דילון (Douglas Dillon), דין אציסון וכן רוברט קנדי (Freedman, 2000: 170; Allison and Zelikow, 1999: 110-1). ישיבות ה- ExComm עסקו בארבעה נושאים מרכזיים: הגורמים להצבת הטילים הסובייטיים בקובה, השלכות הצבת הטילים על האינטרסים הלאומיים האמריקאיים, האופציה הטובה ביותר להתמודד עם בעיית הטילים בקובה וכן בניהול יום-יומי של המשבר (Weldes, 1999: 42).

[10] מעבר לשני הסברים מרכזיים אלה ניתן להתייחס לגורמים נוספים, שהביאו להצבת הטילים הסובייטים בקובה. הסברים כאלה קישרו את הצבת הטילים בקובה לרצון של חרושצב להכניס את ארה"ב למגננה, ולמאבק של בריה"מ עם סין על הנהגת הגוש הקומוניסטי. בנוסף, הוצגו הסברים פנימיים בבריה"מ להצבת טילים: מאבקי כוחות פנימיים בהנהגה הסובייטית והסבר פנימי נוסף של שאיפת חרושצב לזכות בהישג בין לאומי שיאזן את הכשלונות במדיניות מבית (Fursenko and Naftali, 1997: 182-3; Weldes, 1999: 64). לדיון בהסברים מסורתיים ורוויזיוניסטיים לפרוץ המשבר, ראה (Lebow, 1992: 161-4). לטענת ליבו, החוקרים המסורתיים שוגים בכך שהעריכו הערכת חסר את חשיבותה של הפוליטיקה הפנימית בארה"ב, ואילו החוקרים הרוויזיוניסטיים שוגים בהערכת חסר של חשיבות ההשלכות הבין לאומיות של שנבעו מהמהלך של הצבת הטילים בקובה (Lebow, 1992: 165-8, 173).

2.1 ההגנה על קובה

קיים ויכוח בשאלה האם ארה"ב אכן תכננה לפלוש לקובה (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 144-7; Weldes, 1999: 66). כך למשל, בניגוד לטענת מקנמרה, כי ארה"ב לא תכננה באוקטובר 1962 פלישה כזו, טוענים אלין, בלייט וולש, כי קיימות עדויות לפיהן בין השנים 1960-1962 ארה"ב בחנה דרכים שונות להפלת משטרו של קסטרו, גם אם היו אלו דרכים עקיפות (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 145-6). יחד עם זאת, לאור מטרות מחקר זה, חשיבותה של שאלה זו היא משנית. חשיבות רבה יותר יש לשאלה מה היו התפיסות הסובייטיות ביחס לתוכניות האמריקאיות, והאם אכן חששה בריה"מ מפעולה שתפגע בשלטונו של קסטרו באי.

התדרדרות היחסים בין ארה"ב וקובה לוותה בהקשחת העמדה של אייזנהאור כנגד קובה, והדגשתו את הצורך בהגדלת כוח ההתערבות נגדה.[11] כבר בינואר 1960 התקבלה החלטה עקרונית להפיל את משטרו של קסטרו, ובמרץ 1960 ה- CIA כבר החל בהכנת תוכנית פעולה למשימה זו (Freedman, 2000: 125-7).[12] עליית קנדי לשלטון בארה"ב לא הביאה, כאמור, לשינוי התוכניות. האסטרטגיה שנבחרה הייתה מבוססת על פלישה לקובה באמצעות גולים קובנים שהתנגדו למהפכה של קסטרו, כוח שעד לתחילת אפריל 1961, כבר מנה כ- 1400 איש (Fursenko and Naftali, 1997: 86). עם זאת, על-אף התכנון הממושך של מבצע הפלישה למפרץ החזירים, הוא לווה בחששות ובהתלבטויות רבות. חששות אלו נגעו, בין היתר, בשאלת מידת המעורבות הצבאית האמריקאית ובהשלכות אפשריות של מעורבות כזו ברמה הפנימית וברמה הבין-לאומית (Freedman, 2000: 125-133, 135, 139-40; Lebow and Stein, 1994: 20).

לאור מספר בעיות אופרטיביות בפלישה למפרץ החזירים לא מפתיע שהפעולה נכשלה.[13] מספר ימים לאחר הנחיתה שהחלה ב- 17 באפריל 1961, נכנעו הכוחות הלוחמים. קנדי סירב לדרישותיהם של ראשי ה- CIA ושל הצבא לספק סיוע אווירי וימי למורדים, כיון שהוא לא היה מוכן לשנות את החלטתו להותיר את הצבא האמריקאי מחוץ לפעולה. עקב כך נסיונות חילוץ

---

[11] לטענת וולדס, קובה הוצגה באופן מוטעה בארה"ב כמדינת לוויין סובייטית מה שחיזק את הצורך בהתנגדות לה, ובהמשך הצדיק את הפעולות להוצאת הטילים הסובייטים ממנה (Weldes, 1999: 172). על החשש האמריקאי מהפצת הרעיונות הסוציאליסטיים מקובה לדרום אמריקה ראה ב- (Weldes, 1999: 27-9).

[12] תוכנית המשימה הייתה מבוססת על ארגון ואימון של כוח ראשוני בארה"ב שמנה כ- 400 איש, אשר יוביל ויאמן כוחות התנגדות בקובה. לאור המוניטין, שהיה לארגון בתחילת שנות ה- 60 לאחר ההצלחה בגואטמלה ובאירן, תוכניות הארגון נחשבו אמצעי יעיל לפתרון בעיות מדיניות החוץ של ארה"ב. זאת על-אף שלא תמיד הוא הצליח במשימותיו כמו למשל באינדונזיה (Freedman, 2000: 125).

[13] בין היתר, המבצע הסתבך כשהפצצה אווירית מקדימה, שנועדה להיעשות תחת מסווה של עריקים קובנים, נחשפה ולא השיגה את מלוא מטרותיה. כישלון זה תרם לכך שהמשימה של ריכוך המטרות לפני הנחיתה בחוף לא הושגה (Freedman, 2000: 140-2; Fursenko and Naftali, 1997: 92-3). לבעיות נוספות, ראה (Friedman, 2000: 255).

כמעט ולא נעשו, ורוב המורדים נתפסו בידי צבא קובה (Freedman, 2000: 142-5; Friedman, 2000: 255; Fursenko and Naftali, 1997: 92-4, 96).

הכישלון במבצע יצר לחץ על הממשל, הוא הוביל לתחושות קשות, אך גם לבחינת אפשרויות פעולה נוספות נגד שלטונו של קסטרו בקובה (Freedman, 2000: 149-50; Gaddis, 1997: 185-6; Lebow and Stein, 1994: 21). ב- 19 באפריל, יומיים לאחר הפעולה הכושלת, כתב רוברט קנדי לאחיו מזכר שבו סיכם כי,

"If we don't want Russia to set up missile bases in Cuba, we had better decide now what we are willing to do to stop it" (Kennedy 19.4.1961 as referred by Freedman, 2000: 148).

הרעיון שהועלה בבית הלבן, היה לנסות ולארגן הפיכה מבפנים על-ידי עידוד פעולות ריגול וחבלה בקובה, פעולה שתביא ליצירת תנאים נוחים להתערבות אמריקאית בעקבותיה. החשיבה על תוכנית כזו התגבשה לקראת סוף שנת 1961 ותחילת שנת 1962. התוכנית המרכזית לצורך זה הייתה מבצע נמייה, שהייתה התוכנית הנרחבת ביותר שתכנן ה- CIA מאז ומעולם (Weldes, 1999: 67-9; Brenner, 1992: 189-90; Hershberg, 1992: 243-9; Fursenko and Naftali, 1997: 146-8, 157-8).[14] עם זאת, במהלך התכנון האופרטיבי של הפעולה עלו ספקות לגבי היכולת לישמה ללא שילוב של כוחות צבא אמריקאיים (Freedman, 2000:153, 155-9, Allison and Zelikow, 1999: 330-2). המצב הפך למורכב יותר באוגוסט 1962 כשהועלה החשש, לפיו בריה"מ העבירה לקובה כוחות וציוד. בנוסף, הייתה זו שנת בחירות, והסקרים הראו, כי הסוגיה בה הממשל מתמודד בצורה הכי פחות טובה היא סוגיית קובה. הציבור הן מימין והן משמאל רצה בפעולה נגד קובה וההכנות וההערכות לפעולה כזו גברו, כשתאריך היעד שנקבע ל"מוכנות שיא" היה ה- 20 באוקטובר 1962, שבועיים בלבד לפני הבחירות לקונגרס (Freedman, 2000: 161; Hershberg, 1992: 253-6, 259-61).

תכנונים אלו בממשל האמריקאי ששיאם התבטא בכישלון במפרץ החזירים ובתוכנית הפעולה של מבצע נמייה, אכן נתנו סיבות טובות לחששות בבריה"מ מפני פעולה אמריקאית נוספת, או לכל הפחות לפעולה בהשפעה אמריקאית, שתביא לערעור שלטונו של קסטרו. לכן לא מפתיע, שאישים בכירים בבריה"מ, העידו בתחילת שנות ה- 90, כי ההגנה על קובה הייתה בראש מעיינו של חרושצב בהחלטתו להציב את הטילים הסובייטים באי (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 139; Chang, 1992: 142; Brenner, 1992: 187-91, 206; Hershberg, 1992: 250;

[14] להחלטה עצמה, ראה ב- (Memorandum from President 30.11.1961, FRUS X, 668-9). בנוסף, אף עלו רעיונות, להתנקש בקסטרו תוך הסתייעות במאפיה (Fursenko and Naftali, 1997: 62; Freedman, 2000: 155-9; Hershberg, 1992: 248, 251-2; Lebow and Stein, 1994: 25).

Fursenko and Naftali, 1997: 151-4; Allison and Zelikow, 1999: 82). כיון שעבור חרושצב קובה נתפסה כמקרה בולט של הצלחה במדיניות החוץ, הוא היה מעוניין להמשיך ולשמור עליה ועל ההשגים שהושגו ולסייע לה (Gaddis, 1997: 263).

הסיוע הסובייטי לקובה טנקים, רובים, מקלעים, וכן אמצעים נגד טנקים ונגד מטוסים (Freedman, 2000: 125-8; Fursenko and Naftali, 1997: 43-4, 83-4, 86-7, 92; Weldes, 1999: 28; Lebow and Stein, 1994: 28). בעקבות ההתקרבות ביחסים בין המדינות, חרושצב אף הצהיר, כי בריה״מ עלולה להתקיף את ארה״ב בנשק גרעיני, אם זו תפלוש לקובה,[15] איום שהשפיע במיוחד על המנהיגים הקובנים, שסברו כי הסובייטים הרתיעו את האמריקאיים. [16] אומנם, לארה״ב לא היו תוכניות אופרטיביות מספיק לפלוש לקובה ואייזנהאור שאף קודם כל להשיג דעת קהל פנימית ובין-לאומית תומכת למהלך כזה. אך עם זאת, ככל שחלף הזמן, הפכה אפשרות להתערבות לריאלית יותר, וכך היא גם נתפסה בעייני גורמי המודיעין בבריה״מ (Fursenko and Naftali, 1997: 47-55, 60-73, 91-2, 166-7; Weldes, 1999: 27-9, 33-4, 168-70; Allison and Zelikow, 1999: 83). חרושצב עצמו אף טרח להדגיש שמטרת הצבת הטילים, נועדה להגן על קובה, ולא לשיפור מאזן הכוחות הסובייטי:

"The Soviet Union does not need bases for missile in Cuba, for it is enough to press a button here to launch missile to any part of the World (Khrushchev, 3.6.1960 as qut. in Dinerstein, 1976: 82 as referred by Betts, 1987: 111).

בדומה פורסם ב- 12 בספטמבר, 1962 בניו יורק טיימס (New York Times), כי לבריה״מ יש

"[so] powerful rockets to carry these nuclear warheads that there is no need to search for sites for them beyond the boundaries of the Soviet Union…one cannot now attack Cuba and expect that the aggressor will be free from punishment. If this attack is made, this will be the beginning of the unleashing of war" (qut. in Betts, 1987: 112).

השלב הראשון בהספקת הסיוע היה להעביר מערכות הגנה אוויריות כפי שביקשו הקובנים. ב- 12 באפריל 1962 הועברו 180 טילי SA-2 וכן סוללה של טילי שיוט, שנועדה להגנת קו החוף. יתר על כן, חרושצב אף העריך, כי הצבת כוחות קונבנציונליים בלבד לא יספיקו להרתעת האמריקאיים מפלישה לאי, וכי איום בפעולת תגמול סובייטית באזור אחר לא תהיה אמינה

---

[15] בנאום שנשא חרושצב ב- 9 ביולי 1961 הוא הרחיב לראשונה את המטריה הגרעינית אל חצי הכדור המערבי:

It should be borne in mind that the United States is now not at such an unattainable distance from the Soviet Union as formerly. Figuratively speaking, if need be, Soviet artillerymen can support the Cuban people with their rockets fire should the aggressive forces in the Pentagon dare to start in intervention against Cuba. And the Pentagon could be well advised not to forget that, as shown at the latest tests, we have rockets which can land precisely in a preset square target 13,000 kilometers away (Khrushchev, 9.7.1961 qut. in Fursenko and Naftali, 1997: 52).

[16] הסובייטים גם טענו, כי הרתעה מוצלחת שלהם היא שהגבילה את פעילות האמריקאיים באירוע דומה שהתרחש באוקטובר 1960, ובניסיון הפלישה הכושל במפרץ החזירים באפריל 1961 (Allison and Zelikow, 1999: 83).

מספיק להגן על האי. לכן הורה חרושצב גם על העברת נשק גרעיני טקטי לקובה (Fursenko and Naftali, 1997: 178; Allison and Zelikow, 1999: 82-6; 215-6 Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 140, 149-50; Gaddis, 1997: 260; Freedman, 2000: 162; Nash, 1997: 111).

בעקבות איומיו של קנדי מה- 4 בספטמבר – כי "דברים חמורים" יתרחשו, אם יתגלו כוחות סובייטיים בקובה – חרושצב חש צורך להגדיל את ההגנה על קובה ובמהירות. נשק גרעיני טקטי היה עבורו אפשרות יעילה להשגת מטרה זו. יתרונותיו הברורים נובעים מעוצמתו הרבה, ממידת הניידות הגבוהה שלו, ומיכולת העברתו לקובה במטוסים. אולם, הגנרלים הסובייטים העדיפו להעביר את הנשק הגרעיני הטקטי על גבי ספינה, שהיתה אמורה להפליג לדרכה לקובה ב- 15 בספטמבר, ולהגיע ליעדה בתוך כחודש, וזאת עקב הסיכון הרב שכרוך בהטסת נשק זה (Fursenko and Naftali, 1997: 205, 207, 210-2).[17] התפיסה הייתה כי כשיגיע נשק זה לקובה, בריה"מ תוכל לעשות בו שימוש להגן על כוחותיה מבלי להסתכן בתגובה גרעינית כנגד בריה"מ (Gaddis, 1997: 275). כך למשל מצוטט הגנרל אנאטולי גריבקוב (Anatoly Gribkov), אשר היה המנהל הלוגיסטי של המבצע , כי

"[using] the low-yield, short–range nuclear weapons in combat limited to Cuba would not provoke massive nuclear retaliation against the Soviet Union" (Gribkov and Smith, 1994: 63-4 as qut. in Gaddis, 1997: 275).

לכן מסכמת וולדס, כי המשבר היה תוצאה של התוקפנות האמריקאית כנגד קובה בשנים שלפני פרוץ המשבר ועקב החשש המיידי לפלישה אמריקאית נוספת (Weldes, 1999: 30).[18] האמריקאיים אף כלל לא לקחו בחשבון את האפשרות שהטילים הסובייטים נועדו להגן על קובה. לטענתה, הצורך האמריקאי בהוצאת הטילים נבע מאי הכרתה של ארה"ב בזכותה של קובה לריבונות ולהגנה עצמית, כמו גם מהתעלמותה מן האפשרות שלטילים לא הייתה שום מטרה אסטרטגית, ולכן לא היה צריך לפעול להוצאתם.[19] לטענת וולדס, מסמכים שונים שנחשפו החל משנות ה- 90 מחזקים את הטענה לפיה קובה אכן הייתה תחת איום אמריקאי. וולדס אף סבורה, כי חוסר ההכרה בקיומו של איום זה במשך השנים טיפח הבניה חברתית לפיה הטילים מהווים

---

[17] לאור ההכנות האמריקאיות ולאור ההעברה של הנשק הגרעיני הטקטי לקובה, חרושצב ניסה להרתיע את האמריקאיים, מלנקוט בצעד נמהר. כך למשל הוא הורה ב- 11 בספטמבר לסוכנות הידיעות טאס (TASS), להדגיש את המחויבות הסובייטית הקשיחה להגנת קסטרו. כדי להקנות תוקף רב יותר להצהרה, חרושצב גם הורה לשר ההגנה מאלינובסקי להכניס את הכוחות הצבאיים הסובייטים ל"כוננות מוגבלת" (Allison and Zelikow, 1999: 79; Fursenko and Naftali, 1997: 212-3).

[18] מכאן שלטענת וולדס לא מפתיעה העובדה, שהן הקובנים והן הסובייטים תוחמים באופן נרחב יותר את זמן המשבר, ולא ממקדים אותו כמו האמריקאיים ב- 13 ימים בלבד (Weldes, 1999: 39).

[19] על ההבנה המוגבלת של האמריקאיים את המוטיבציות הסובייטיות בזמן המשבר ראה גם ב- (Bundy, 1988: 416; Morgan, 2003: 144; Weldes, 1999: 60-1).

איום על ארה"ב, ולכן האינטרס הלאומי האמריקאי הוא בהוצאתם (Chang, 1992: 138; Weldes, 1999: 22, 65-74, 80).

2.2 שינוי מאזן הכוחות הבין-לאומי

ההסבר המרכזי השני להצבת הטילים הסובייטים בקובה נוגע לרצון הסובייטי לשנות את מאזן הכוחות האסטרטגי הבין-לאומי. הסבר זה גם קשור לסוגיות ספציפיות הנוגעות לסוגיית ברלין ולשאיפה הסובייטית ליצור מאזן כנגד הטילים האמריקאיים באירופה. על-פי הסבר זה הצבת הטילים הסובייטים בקובה נועדה לאפשר לבריה"מ לחזק את יכולת הפגיעה שלה בארה"ב, במיוחד אל מול החשש ממתקפת פתע אמריקאית, שתשמיד את יכולות הגרעין הסובייטיות. סוג זה של הסבר אף זכה בשנים האחרונות לאישוש מצידם של מספר בכירים סובייטיים לשעבר, כמו מאלינובסקי, והמרשל ביריוזוב (Biryuzov), אשר שימש סגן שר ההגנה ומפקד כוחות הרקטות האסטרטגיים (Dallin, 1964: 29; George and Smoke, 1974: 461-3; Chang, 1992: 140-1; Lebow, 1983: 451, 453 fnt. 78 p. 454; Kahan and Long, 1972: 565-8; ftn. 6 p. 258; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 143-4; Weldes, 1999: ftn. 21 p.258). זאת ועוד, לטענת ליבו וסטיין, המטרה הייתה לא רק להשיג איזון חומרי, אלא גם "איזון פסיכולוגי", על-ידי הפיכת האמריקאיים לפגיעים (Lebow and Stein, 1994: 48).

נטען, כי לפחות באופן חלקי, יוזמת הטילים הסובייטית נועדה למנוע הרעה בפער האסטרטגי מול ארה"ב לאחר שארה"ב בתחילת שנות ה- 60, מתוך רצון לפצות על מה שנתפס כפער האסטרטגי המתפתח לטובת בריה"מ והחשדות לפיהן קיים "פער טילים", נקטה במספר פעולות מאזנות.[20] בין היתר, הממשל האמריקאי האיץ את תוכניות פיתוח הטילים, שילש את קצב בניית צוללות הפולאריס והכפיל את קצב הייצור של רקטות ה- Minuteman. אולם פעולות אלה לא נפסקו גם שנתברר שלדורות הראשונים אלה של טילי ה- MRBM וה- IRBM (ה- טור והיופיטר בהתאמה) היה ערך צבאי מוגבל, ושכלל גם לא קיים פער טילים לטובת בריה"מ.[21] לכן פעולות אלה, כמו גם השינוי במאזן האסטרטגי עצמו הגבירו את החששות הסובייטים מפני מתקפה אמריקאית "נגד-כוח", וערערו על יכולתה של בריה"מ לשמור לאורך זמן על האינטרסים

[20] על "פער הטילים" ראה עמ' 184. על "פער הטילים" ועל השפעתו במשבר קובה ראה ב- (Lebow and Stein, 1994: 33-8).

[21] לארה"ב היו בתקופה זו לפחות 180 טילי ICBM, 12 צוללות פולאריס, שכל אחת מהן יכולה לשאת 12 טילים גרעיניים, 630 מפציצים שהוצבו לא רק בארה"ב, אלא גם באירופה ובאסיה ויכלו לתקוף את בריה"מ. בנוסף היו לארה"ב טילים לטווחים בינוניים התור והיופיטר שהוצבו בבריטניה, איטליה ותורכיה (Allison and Zelikow, 1999: 93). על הטילים לטווחים בינוניים ראה גם בהמשך פרק זה.

שלה אל מול המערב.[22] פתרון זול יחסית להתמודד עם בעיות אלה היה הצבת הטילים בקובה (Kahan and Long, 1972: 565-8; Chang, 1992: 140-1; Nash, 1997: 93; Gaddis, 1997: 263; Allison and Zelikow, 1999: 93).

המעניין הוא שגורמי הערכה בארה"ב הצביעו על הסבר זה להצבת הטילים כבר במהלך המשבר.[23] לטענת ברנסטיין, חלק מיועציו של קנדי אף היו מודאגים עוד קודם לכן מכך שהצבת טילים בתורכיה תעודד הצבת טילים סובייטיים בקובה (Bernstein,1992: 57-8). עם זאת, למרות ההרהורים בסוגיה נטען, כי לא קנדי ולא יועציו חזו שהסובייטים מתכוונים להציב טילים בקובה והתייחסותם לסוגיה הייתה ברמה הכללית (Bernstein, 1992: 64; Nash, 1997: 94-5).[24] בנוסף, נעשו בארה"ב ניסיונות לדחות את האנלוגיה שהוצעה בין הטילים באירופה לטילים בקובה (Betts, 1987: 113).[25]

היכולות הסובייטיות המוגבלות בשנת 1962 מחזקות את הטענה, שהסובייטים ביקשו להשיג איזון אסטרטגי ולשפר את יכולת ההתמודדות שלהם כנגד מכה ראשונה אמריקאית. לטענת אליסון וזליקאו, הסובייטים מצאו את עצמם בשנת 1962 עם כ- 20 טילים גרעיניים בין יבשתיים בלבד, שניתן באמצעותם לפגוע בארה"ב. בנוסף, היו לסובייטים רק 6 צוללות גרעיניות.[26] יתרה מכך, בסיס הצוללות הסובייטי היחיד באותו זמן מוקם בחצי האי קולה (Kola) כ- 7000 מיילים מחופי ארה"ב בעוד טווח הפגיעה של טילי ה- SLBM שלהם הוא כ- 600 מיילים בלבד. התקווה הסובייטית הגדולה ביותר הייתה 200 המפציצים לטווח ארוך, אך השימוש בהם היה בעייתי מאוד.[27] מנגד לבריה"מ היו מאות טילים גרעיניים לטווחים בינוניים (ומפציצים לטווחים אלה) עימם היא יכלה לאיים על בנות בריתה של ארה"ב (Allison and Zelikow, 1999: 92-3).

---

[22] לטענת גאדיס, המאזן האסטרטגי נטה לטובת ארה"ב באופן מובהק ביחס של 17:1 (Gaddis, 1997: 262).

[23] לטענת פרידמן, הסבר זה לפיו הרצון לפצות על הנחיתות במאזן הכוחות הבין-לאומי הביא את הסובייטים להציב את הטילים בקובה, עלה כבר בשלבים הראשונים של הדיונים ב- ExComm והערכות מודיעיניות רשמיות, שהוצגו על-ידי ה- Board of National Estimates ב- 19 וב- 20 באוקטובר (Freedman, 2000: 172).

[24] מספר חוקרים התייחסו לכך שקנדי אף שכח, כי ממשלו הציב טילים בתורכיה. כך למשל טוען ברנסטיין, כי בניגוד לרושם שנוצר באופן מוטעה כאילו קנדי קיבל כבר את הטילים בתורכיה עם עלייתו לשלטון ולא יכל לעשות דבר כנגד זאת, הטילים הוצבו בשנת 1961 במהלך כהונתו, והפכו למבצעיים בשנת 1962 (Bernstein, 1992: 58, 60-1; Nash, 1997: 118-9; Gaddis, 1997: 264). כך שהחל המשבר טען קנדי, כי זה כמו ש-
"if we suddenly began to put a major number of MRBMs in Turkey" [Bundy reminded him that] "Well, we did, Mr. President" (qut. in Naftali and Zelikow, 2001: 451).

[25] ההתכחשות האמריקאית לאנלוגיה זו באה לידי ביטוי במספר דרכים. בין היתר, נטען כי הצבת הטילים בתורכיה היא בשטחה של בת ברית החברה בנאט"ו, למטרות הגנתיות ונעשתה באופן גלוי , לעומת הצבת הטילים ההתקפיים החשאית בקובה (Nash, 1997: 122).

[26] על תהליך פיתוח הצוללות בבריה"מ, אשר בא על חשבון פיתוח הצי הימי הרגיל, ראה (Kang, 1981: 22-3, 29).

[27] הקשיים בשימוש במטוסים אלו נבעו לא רק מהצורך להתמודד עם ההגנה האווירית האמריקאית, אלא גם מכך שמסיבות טכניות ניתן היה להפעילם לצורך משימות התאבדות בלבד (Allison and Zelikow, 1999: 92-3).

חיזוק נוסף להסבר לפיו בריה"מ שאפה לשנות את מאזן הכוחות ניתן לגזור מטיעונים המחלישים את ההסבר המתחרה לפיו הצבת הטילים נועדה להגן על קובה. ראשית, יש קושי לבסס קשר סיבתי בין עיתוי הצבת הטילים בקובה לבין הצורך להגן על האי. כך ההערכה הסובייטית עצמה הייתה כי האיום הגדול ביותר לפלישה אמריקאית הוא בקיץ, ואם פלישה כזו לא תיערך עד אוקטובר סיכוייה יקטנו (Allison and Zelikow, 1999: 86-8; Lebow and Stein, 1994: 63).

טיעון נוסף, אשר מחליש את ההסבר לפיו מטרת הצבת הטילים הייתה הגנה על קובה טמונה בהתנגדות הקובנית למהלך. הקובנים חששו כי דווקא הצבת הטילים בשטחם הוא צעד מסוכן, שלא רק שיהפוך את קובה למטרה לפגיעה אמריקאית, אלא גם יפגע ביוזמתו של קסטרו להוציא את כל הכוחות הזרים מאמריקה. עם זאת, לאחר אישור התוכניות במוסקבה, אישר גם קסטרו את התוכנית בחוסר רצון, מתוך הנימוק כי הצבת הטילים נועדה לשפר את מאזן הכוחות לטובת המחנה הסוציאליסטי. בנוסף, חרושצב הבטיח לקסטרו כי בריה"מ תרתיע את ארה"ב מלפעול כנגד הטילים אם הם יתגלו ויפרוץ משבר (Freedman, 2000: 162; Gaddis, 1997: 265-7; Fursenko and Naftali, 1997: 179-80, 186-7; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 141; Taubman, 2004: 522-3).

סוגי הנשק שהועברו לקובה והיקפם מחלישים גם הם את הטענה לפיה הסובייטים הציבו טילים בקובה מתוך מטרה להגן עליה, וזאת מכיון שניתן היה לעשות זאת גם ללא הצבת הטילים הבליסטיים בה. יתרה מכך, לא רק שלמטרות ההגנה על האי היה יעיל יותר לעשות שימוש רק ביכולות גרעיניות טקטיות לכל היותר, אלא שהיקף הטילים הגרעיניים ומערכות הנשק שהועברו לקובה היה נרחב במידה רבה ממה שנדרש לצרכי הגנה ישירה על האי.[28] היקפים נרחבים אלו של אמצעים שהועברו לקובה בולטים במיוחד לאור עלותם הגבוהה מחד, ומאידך לאור הסיכון הגבוה שבריה"מ נטלה על עצמה בעצם הצבתם באי. כך נטען, כי ניתן היה להגן על קובה ולהרתיע את האמריקאיים מלפלוש לאי תוך נטילת סיכון נמוך יותר, למשל על-ידי חתימת הסכם הגנה גלוי בין בריה"מ לקובה (Fursenko and Naftali, 1997: 183; George and Smoke, 1974 ftn. 17 p. 462; Alison and Zelikow, 1999: 86-7; in Betts, 1987: 111; Bundy, 1988: 416; Lebow, 1983: 437).

2.2.1 איזון אסטרטגי אל מול הטילים האמריקאיים בתורכיה ובאירופה

אחת הטענות שהועלו ביחס לשאיפה הסובייטית להשיג איזון אסטרטגי היא שבריה"מ הציבה את הטילים בקובה עקב רצונו של חרושצב לכפות הסדר בתורכיה בה הוצבו טילים אמריקאיים

[28] לטענה לפיה מנקודת המבט הסובייטית כן היה צורך בהיקף גדול של נשק, ראה (Betts, 1987: 111-2).

(Weldes, 1999: 64), או כדי ליצור איזון אסטרטגי בין כוחות הגרעין הממוקמים באירופה ומאיימים על בריה"מ לבין טילים דומים בקובה שיאיימו על ארה"ב (Gaddis, 1997: 264; Weldes, 1999: 30-1). זאת ועוד, נטען שהשוואה שעשה חרושצב בין הטילים האמריקאיים בתורכיה לבין טילים סובייטיים בקובה סייעה לו לקבל החלטה זו (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 143; Bernstein, 1992: 57-8; Nash, 1997: 106, 111; Beschloss, 1991: 496).

ממשל אייזנהאור היה מעוניין להציב טילים גרעיניים באירופה, כדי לחזק את נאט"ו צבאית ופסיכולוגית, וכדי לחזק את אמינותה של ארה"ב הן ביחס לבריה"מ והן ביחס לבנות בריתה בנאט"ו.[29] הבחירה בתורכיה נעשתה בעקבות התנגדותן של מרבית מדינות נאט"ו, שחששו מהצבת טילים גרעיניים בשטחן.[30] המעניין הוא שהאמריקאיים היו ערים לאפשרות שפעולה כזו יכולה לעודד תגובות נגד סובייטיות. כך למשל, אייזנהאור הכיר בסוף שנות ה- 50 באפשרות, כי הצבת טילים בתורכיה ובאיטליה יכולה להיות פרובוקטיבית, כפי שהצבת טילים בסמוך לארה"ב תהיה מסוכנת. יתרה מכך, גם בממשל קנדי שבתקופת שלטונו הוצבו בפועל הטילים בתורכיה, הייתה מודעות לסוגיה זו (McKeown, 2001: 1168, Bernstein, 1992: 58, 60-1 fnt. 16 p. 109; Nash, 1997: 53-55, 63, 71-2; Lebow and Stein, 1994: 43-5). כך למשל טען אייזנהאור, כי אם הקומוניסטים היו מצליחים לחדור למקסיקו ולקובה ומתחילים ב-

"getting arms and missiles from [the Soviets], we would be bound to look on such developments with the gravest concern and in fact it would be imperative for us [even] to take… offensive military action" (Eisenhower, 16.6.1959 as qut. in Bernstein, 1992: 58).

בנוסף, גם בתקופת קנדי הקהילה האסטרטגית בארה"ב ביקרה ברובה את הרעיון של הצבת טילי ה- IRBM באירופה. אל מול קיסינגר שהיה אחד מן התומכים הבודדים במהלך, מומחים שונים הביעו ספקות על היעילות שטמונה ברעיון זה, והביעו חשש כי הצבת הטילים תעודד התקפה

---

[29] על תוכנית ה- IRBM האמריקאית ושורשיה, ראה (Nash, 1997: 7-9, 12-5). הצבת טילי ה- IRBM באירופה תאמה את דוח ועדת גייזר (Geither), אשר המליצה על הצבה מהירה שלהם ככל הניתן באירופה, כדי להקטין את הפגיעות האמריקאית (Nash, 1997: 18). על דו"ח ועדת גייזר ראה גם עמ' 154-153. לרצון האמריקאי להציב את הטילים באירופה למרות החשיבות האסטרטגית המוגבלת שלהם ראה ב- (Nash, 1997: 26-9).

[30] התגובות באירופה להצעות אמריקאיות להצבת הטילים שם היו מעורבות, ונבעו משיקולים אסטרטגים, פוליטיקה פנימית, ומהצעות חלופיות סובייטיות לפירוק נשק מחד ולאיום בהשמדה מנגד. בנוסף, התלוו לכך שאלות הנוגעות לשליטה בנשק הגרעיני ולהפעלתו (Nash, 1997: 18-9, 22-6, 45-52, 60-8). לתיאור מעט שונה של הדברים, ראה גם ב- (Bundy, 1988: 429-30). הטילים האמריקאיים הוצבו בתורכיה תחת שליטה תורכית, אך ראשי הנפץ הגרעיניים היו תחת שליטה אמריקאית והפעלתם חייבה אישור הן של תורכיה והן של ארה"ב (Bernstein, 1992: 59; Nash, 1997: 1-4; Gaddis, 1997: 264). טילי ה- IRBM בתורכיה הפכו למבצעיים בין נובמבר 1961 לבין תחילת מרץ 1962. במקביל הפכו טילי ה- IRBM באיטליה למבצעיים כבר ביולי 1961 (Nash, 1997: 102-3). מנגד טילי התור (Thor) הוצאו מבריטניה לאחר שהוכר חוסר התוחלת שבהן ולאור העובדה שהיו לבריטניה יכולות גרעיניות חילופיות (Nash, 1997: 107-9).

מקדימה, ולכן לא יהיה לה ערך הרתעתי.[31] בעקבות זאת קנדי ביקש לעצור את הצבת טילי היופיטר, ולהחזיר חלק מן הטילים שכבר הוצבו. אולם רצונו זה של קנדי לא מולא לאור התנגדות התורכים אליו, ולאור הרצון האמריקאי להציג עמדה נחושה ותקיפה אל מול בריה"מ לאחר כישלון שיחות וינה (Nash, 1997: 81-8, 98, 101; Lebow and Stein, 1994: 45).

ההקבלה בין הטילים באירופה המאיימים על בריה"מ, לאיומים על ארה"ב או על בנות בריתה, הוצגו מספר פעמים על-ידי בכירים סובייטים, וגם אם היא לא נבעה משיקולים אסטרטגיים, היא סיפקה לחרושצב רציונליזציה, והצדקה רגשית, מוסרית ואולי אף משפטית להצבת טילים בקובה (Allison and Zelikow, 1999: 98, 126; Gaddis, 1997: 265; Weldes, 1999: 31; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 144). יחד עם זאת, קיימות אינדיקציות לכך שכבר בקיץ 1959 איים חרושצב בפני סגן הנשיא ניקסון, כי בתגובה לתוכניות האמריקאיות להצבת הטילים בתורכיה, יון ואיטליה, בריה"מ תציב טילים באלבניה ובבולגריה (Bernstein, 1992: 58-9; Gaddis, 1997: 264; Bundy, 1988: 418). מאוחר יותר חזר חרושצב על הקישור בין הטילים בתורכיה וקובה במהלך ולאחר שיחות וינה (Nash, 1997: 94, 105-6, 110-1).

יש חוקרים הסבורים כי התייחסותו של חרושצב לקישור זה מדגימה דווקא את תחושות האיום שלו מהטילים. כך למשל, לאחר ניסיון הפלישה למפרץ החזירים, טען חרושצב כי גם בריה"מ מתמודדת עם איומים דומים על שטחה ממדינות, אשר העמידו את שטחן לטובת ארה"ב. לכן טען חרושצב כי לפי ההגיון של הפלישה האמריקאית לקובה, על קנדי להודות בכך שלבריה"מ יש סיבות לא פחות טובות לתקוף מדינות שונות, אשר יוצרות עליה איום משטחן (Khruschev, 1961a: 8 as referred by Weldes, 1999: 30-1). קודם לכן טען חרושצב, כי

"[t]he American had surrounded our country with military bases and threatened us with nuclear weapons, and now they would learn just what it feels like to have enemy missiles pointing at you; we'd be doing nothing but giving them little of their own medicine" (Khruschev, 1970: 547 as qut. in Weldes, 1999: 30; see also Weldes, 1999: ftn. 24 p. 379).

2.2.2 איזון אסטרטגי – ברלין

המשבר בברלין הינו מימד נוסף להסבר לפיו בריה"מ הציבה את הטילים בקובה כדי להשיג איזון אסטרטגי. יש אף חוקרים כמו אליסון וזליקאו, שרואים בסוגיית ברלין את ההסבר הטוב ביותר להצבת הטילים בקובה (Allison and Zelikow, 1999: 107). כך אומנם למרות שבין סתיו 1961

[31] ביקורת על הצבת טילים באירופה העלו גם וולסטטר, ברודי, וקאהן, שסברו כי לטילי ה- IRBM יש מידה נמוכה של יכולת הרתעה הנובעת, בין היתר, מפגיעותם הרבה. לביקורת זו הייתה חשיבות רבה, שכן חלק ממבקרים אלה של ממשל אייזנהאור, הפכו להיות יועצים בממשל הבא של קנדי. כך למשל בעקבות רעיונותיו של וולסטטר וחוקרים נוספים בראנד, שביקשו לצמצם את הפגיעות האמריקאית, הורחבה ההתבססות על יכולות אסטרטגיות של מפציצים, טילי ICBM וצוללות, שנועדו להגדיל את אמינות ההרתעה האמריקאית (Nash, 1997: 84-5, 93).

לאביב 1962 התקיימו שיחות בין המעצמות מתוך מטרה לפתור את המשבר, ההבנות שהושגו היו מוגבלות והמשבר נמשך, אם כי חריפותו שכחה. כך למשל בספטמבר 1962 איים חרושצב כי,

"[i]t's been a long time since you could spank us like a little boy – now we can swat your ass. So let's not talk about force. We're equally strong. You want Berlin. Access to it goes through East Germany. We have the advantage. If you want to do anything you have to start a war" (Khrushchev, 6.9.1962 as qut. in Naftali and Zelikow, 2001: 111).

בקיץ 1962 המתח בברלין אף גבר לאור עימותים שהתרחשו בעיר, וששיאם היה ביום השנה להקמת החומה, ובמהלכם אף הוזרמו כוחות סובייטיים נוספים לעיר. למרות שמתיחות זו ירדה, החשש בארה"ב היה, כי המשבר יכול עוד להסלים (Freedman, 2000: 112-6, 118-20; Allison and Zelikow, 1999: 102-3).

קיימות מספר עדויות לקישור שנעשה בבריה"מ בין המשבר לבין חוסר היציבות בברלין. ראשית, נטען כי קיימת אפשרות שבריה"מ העריכה, כי פעולה מוצלחת בקובה תסייע לה גם בברלין (Kahan and Long: 1972: 569). כך למשל נטען, כי אף קיים מתאם בין עיתוי הצורך של חרושצב להגיע להסדר בברלין לבין החלטתו על הצבת הטילים, לאחר שהבין שהניסיונות הדיפלומטיים לקדם את העניין כשלו, ולאור לחצים פנימיים בבריה"מ ולחצים מצידה של גרמניה המזרחית (Allison and Zelikow, 1999: 106-107). בנוסף, קיימות עדויות ולפיהן דובריניין, וגורמים נוספים, המליצו להנהגה הסובייטית שעל מוסקבה לאיים על ברלין בדומה לאיומים שהציבו האמריקאיים על קובה (Allison and Zelikow, 1999:105, 123, ftn. 82 p. 139).

ההסבר לפיו הסובייטים הציבו טילים בקובה כמנוף ללחץ באזורים אחרים בעולם, וכדי ליצור איזון אסטרטגי, עלה גם בדיונים בארה"ב. כך למשל נטען, כי המהלך יכול להכשיר את הקרקע למתקפה פוליטית חדשה בברלין או בדרום מזרח אסיה. בנוסף, גורמים בממשל וביניהם גם קנדי הביעו לא אחת במהלך המשבר את החשש, כי פעולות תגובה כנגד קובה יביאו לתגובות תגמול דומות בברלין ובתורכיה לאור העליונות האזורית של ארה"ב בקאריבים. בנוסף, האמריקאיים חששו כי פעולה בקובה והסלמה אפשרית עלולים לפגוע ביחסים עם בנות בריתה באירופה, שיאשימו אותה באובדן ברלין, ולא יבינו מדוע ארה"ב חשה צורך לפעול כנגד קובה למרות הסכנות שפעולה כזו יוצרת (Allison and Zelikow, 1999: 100, 104, 332; Bernstein, 1992: 63; Freedman, 2000: 172-3, 143; 188-90; Kahan and Long: 1972: 569; Weldes, 1999: 25, 47-9, 63-4).[32]

[32] כך למשל לטענת מקהון, באוגוסט 1962 כשנדונו אפשרויות הפעולה כנגד מצב בו יהיו טילים בקובה, ראסק ובאנדי הסתייגו, וטענו לכך שיש קשר הדוק בין המשבר בקובה לבין המצב בברלין, ולכן

על אף יתרונותיהם של הסברים אלה הקושרים בין פער הטילים ובין הצבת הטילים הסובייטים בקובה, יש שלושה קשיים מרכזיים הנוגעים לעקביותם של הסברים אלה. ראשית, לא ברורה הדחיפות של חרושצב לפעול כדי לשנות באופן מיידי את מאזן הכוחות. לטענת אליסון וזליקאו, חרושצב היה יכול להמתין כשנתיים עד שיכולות ה- ICBM הסובייטיות היו הופכת למשמעותיות. שנית, ובהמשך לקושי הראשון, לא ברור לכן לטענת אליסון וזליקאו, מדוע חרושצב לקח על עצמו סיכון כל כך גדול, כדי להתמודד עם הפער האסטרטגי (Allison and Zelikow, 1999: 99). קושי שלישי נוגע לגיוון של הטילים הסובייטים שהוצבו באי. כאמור, הצבת הטילים הבליסטיים הבין יבשתיים מחזקת את הטענה כי המטרה הייתה השגת איזון אסטרטגי, ולא הגנה על קובה. ולהיפך, ההצבה של טילים גרעיניים טקטיים ואף אישור לשימוש בהם מחזקת את ההסבר הראשון של הניסיון להגן על האי.

סוגיות אלה מחזקות את הצורך להציע הסבר משולב, שמאפשר גם לדון בצורה טובה יותר במשמעות של אסטרטגיית ההרתעה במשבר.[33] אלא גם להתייחסויות ספציפיות יותר של מקבלי החלטות, שהיו מעורבים במשבר. כך, הצורך בהגנה על קובה נתפס בבריה"מ כמטרה אסטרטגית. חרושצב טען, כי נפילת קובה תהווה אסון לעמדה הסובייטית בכל העולם:

"What will happen if we lose Cuba? I knew it would have been a terrible blow to Marxism Leninism. It would gravely diminish our stature throughout the world, but especially in Latin America…We had to think up some way of confronting America with more than words. We had to establish a tangible and effective deterrent to American interference in the Caribbean. But what exactly? The logical answer was missiles (Khrushchev, 1980: 545-6 as qut. in Weldes, 1999: 29).

בדומה טוענת וולדס, כי היו שראו את הצבת הטילים בקובה כחלק מרצון להגדיל את הפרסטיז'ה הסובייטית (Weldes, 1999: 62-3). במובן זה, ההגנה על קובה מבטאת היבטים אסטרטגיים גלובליים, אשר נועדו לא רק להגן על המהפכה עצמה, אלא גם לשמור על מעמדה הבין-לאומי של בריה"מ. כך לפי הסבר משולב זה, הגנה על קובה, נתפסה כדרך להדגים את העוצמה הסובייטית (Lebow and Stein, 1994: 48), והיא גם אפשרה במידה מסוימת ליצור איזון בין המעצמות.

"[they] felt that a blockade over Cuba would automatically bring about a blockade of Berlin; that drastic action on a missile site or other military installation of the Soviets in Cuba would bring about similar action by the Soviets with respect to our bases and numerous missile sites, particularly in Turkey and Southern Italy (McAuliffe, 1992: 21-2 as qut. in McKeown, 2001: 1169).

רוברט קנדי אף חשב על האפשרות להעביר נשק גרעיני לתוך ברלין, כדי להבהיר לסובייטים את המסר. עם זאת, החשש היה שפעולה כזו תיתן הצדקה לפעולה סובייטית לשינוי ההסכמים לגבי העיר (Freedman, 2000: 190). כמו כן, לטענת, גורג' וסמוק, עקב הקשר ההדוק בין המשברים, גם לא מפתיע כי לאחר סיום משבר הטילים בקובה, גם המשבר בברלין שכח (George and Smoke, 1974: 491).

[33] לגבי הצורך בהסבר משולב כזה, ראה (Nash, 1997: 111; Bundy, 1988: 416-8; Betts, 1987: 110-1).

3. כישלונות הרתעה בפרוץ משבר הטילים

שני ההסברים המרכזיים להצבת הטילים הסובייטיים על הסתעפויותיהם השונות כמו גם ההסבר המשולב, מבטאים כישלונות של אסטרטגיית ההרתעה הן בפרוץ המשבר והן במהלכו. במובן זה, עצם האתגור של הסטטוס קוו, והסכנות בהתדרדרות למלחמה שיש בה סיכוי לשימוש בנשק גרעיני הינו מצב המבטא כישלון או היעדר הפעלה של אסטרטגיית ההרתעה. טענתי היא כי כשלונות אלו נבעו במידה רבה מכך שרעיון ההרתעה על-ידי איום לא הוטמע על-ידי המעצמות.[34]

כישלון ההרתעה האמריקאית בפרוץ המשבר מעניין במיוחד, כיוון שלכאורה, ארה"ב עמדה בתנאי התיאוריה להפעלה מוצלחת של אסטרטגיה זו. כך למרות הצגת איומים מפורשים החל מאוגוסט 1962, ולמרות מודעותם של הסובייטים לאיומים אלו וליכולות האמריקאיות, הועברו הטילים לאי (Fursenko and Naftali, 1997: 203; Lebow and Stein, 1994: 68-9).[35] כך למשל ב- 4 בחודש העביר הבית הלבן, בשמו של קנדי אזהרה, כי

"gravest issues would arise [if the Soviet Union sent a] significant offensive capability [to Cuba]" (Kennedy, 4.9.1962 as qut. in Naftali and Zelikow, 2001: 80. See also Freedman, 2000: 165; Fursenko and Naftali, 1997: 205; Orme, 1987: 112).[36]

עדויות קיימות לא רק לכך שהאמריקאיים הפעילו איומים, אלא גם לכך שהאיומים נקלטו בבריה"מ, ושחרושצב ובכירים נוספים במוסקבה כמו גרומיקו ומיקויאן היו מודעים אליהם (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 148, ftn. 40 p.148; Lebow and Stein, 1994: 73-4; Allison and Zelikow, 1999: 80, 109; Taubman, 2004: 541-2, 553). בנוסף, כפי שמציין ליבו, הצהרות סובייטיות במהלך תקופה זו, ביטאו הכרה בקיומן של האזהרות האמריקאיות ובמידת חריפותן (Lebow, 1983: 433).[37] אולם האזהרות לא הועילו וחרושצב אף החיש את קצב העברת הטילים, ובכללם הטילים הגרעיניים הטקטיים (Taubman, 2004: 554).

---

[34] למרות מספר אינדיקציות לכך שאפקט הרתעתי אמריקאי מסויים כן הושג – אפקט שהתבטא בהעברה החשאית של הטילים לקובה, ובנסיגה של חרושצב מהתכנון המקורי לשלוח צוללות עקב החשש שמהלך זה יעורר פרובוקציה, ראה ב- (Freedman, 2000: 166; Fursenko and Naftali, 1997: 211, 213-4) – הצלחות אלה של הרתעה היו מוגבלות ונגעו בעיקר למטרות טקטיות של בריה"מ במשבר.

[35] עם זאת, אחד ההסברים המועלים לכישלון ההרתעה האמריקאית, על אף המודעות הסובייטית לכוונות וליכולות האמריקאיות, נוגעת להיעדר האמינות של אזהרותיו של קנדי ראה למשל ב- (Lebow and Stein, 1994: 69).

[36] אזהרות דומות הציג קנדי שבוע מאוחר יותר, ב- 13 בספטמבר. התגובה הסובייטית לדברים הייתה כי אין בכוונתם לשלוח נשק גרעיני לקובה, אך הם הציגו מחויבות תקיפה להגן עליה. בהצהרתו הבטיח קנדי, כי ארה"ב לא תפלוש לקובה, אלא אם כן קובה תאיים על מדינות אחרות באמריקה הלטינית, או שתהפוך לבסיס סובייטי התקפי (Allison and Zelikow, 1999: 80; Naftali and Zelikow, 2001: 153). על דברים אלה בדיוק חזר קנדי ב- 16 באוקטובר 1962 (Naftali and Zelikow, 2001: 392).

[37] הצהרות סובייטיות אלה היו מתונות, וניתן היה להבינן כהבטחות (reassurances) לקנדי כי בריה"מ מבינה ומכבדת את האינטרסים האסטרטגיים והפוליטיים של ארה"ב בקובה. אולם נראה, כי הצהרות אלה נועדו בעיקר להרדים את הממשל האמריקאי (Lebow, 1983: 433; Orme, 1987:112-3). כך למשל, בהצהרתו מה- 11 בספטמבר התייחס חרושצב לסוגית הנשק הגרעיני וטען, כי

הספרות הדנה בהרתעה במשבר קובה מתייחסת למספר גורמים המסבירים את כישלון אסטרטגיית ההרתעה בו, כישלון אשר אפשר את פריצתו של משבר חריף בין המעצמות והיה אף כרוך בהעלאת הכוננות הגרעינית בארה״ב.[38] בין הגורמים המרכזיים המסבירים ניתן להתייחס לתפיסה הסובייטית את קנדי ואת ארה״ב כחלשים, לכך שבפועל לא היו ניסיונות הרתעה, כי אם ניסיונות להפעיל דיפלומטיה כופה וכן הסברים הנוגעים לסיכונים שבריה״מ הייתה מוכנה לקחת על עצמה לאור מטרותיה האסטרטגיות. אני סבור, כי היעדר מיסוד של רעיונות ההרתעה מהווה מכנה משותף לכל הסברים אלה, ומכאן גם מהווה הסבר עדיף על כל אחד מהם.

הסוג הראשון של טענות ביחס לכישלון האמריקאי בהרתעת הסובייטים נוגע לתפיסות הסובייטיות לגבי חולשת קנדי עצמו ולגבי חולשת המערכת הפוליטית האמריקאית (Kahan and Long, 1972: 583; Chang, 1992: 142; Orme, 1987: 114-6; Freedman, 2000: 162; Allison and Zelikow, 1999: 109; in Lebow, 1983: 438-41, 447; George and Smoke, 1974: 465-8).[39] כך למשל נטען, כי הכישלון בפעולה במפרץ החזירים, התנהגותו בשיחות וינה, וכן ניהול משברי ברלין ולאוס ערערה את אמינות יכולת ההרתעה של ארה״ב בעיניו של חרושצב (Abel, 1966: 36; Horelick, 1964: 383; Lebow, 1983: ftn. 46: p. 443; Orme, 1987: 113).[40]

הקושי הטמון בהסבר זה נובע מכך שלחרושצב ולבריה״מ הייתה אפשרות להבין את הפעולות האמריקאיות. כך למשל לטענת ליבו, ההסבר לפיו כישלון ההרתעה נוגע לדרך התנהגותו של קנדי ולחוסר הבנתו את המערכת הפוליטית האמריקאית, אינו מבוסס דיו, ולחרושצב היו כלים לא רק ללמוד על נחישותו של קנדי בסוגיה, אלא שאף מזכרונותיו של חרושצב עולה, כי הוא

"[t]here is no need for the Soviet Union to shift its weapons for the repulsion of aggression, for a retaliatory blow, to any other country, for instance, Cuba. Our nuclear weapons are so powerful in their explosive force and the Soviet Union has such powerful rockets to carry these nuclear warheads, that there is no need to search for sites for them beyond the boundaries of the Soviet Union" (TASS, 11.9.1962 as qut in Allison and Zelikow, 1999: 79).

[38] במילים אחרות, לו הרתעה כללית היתה אפקטיבית המשבר היה נמנע, ולא היתה נדרשת הצלחה בהפעלה של הרתעה מיידית במהלכו, כפי שאראה בהמשך.

[39] את הפרשנות הסובייטית לקיומו של לחץ רפובליקני על קנדי, ואת הפעולות הסובייטיות בעקבות זאת, אפשר להבין בשתי צורות: לפי גישה אחת, ניתן לטעון כי עקב החשש של קנדי, כי פרסומים בנושא יביאו להגברת הלחץ על הממשל ויצרו משבר לפני הבחירות שיחייב תגובה דרסטית בקובה, הסובייטים הניחו כי קנדי לא יעלה את הנושא לסדר היום, מה שחיזק את הנחתם כי יש לפעול במהירות כדי להציב את הטילים בקובה. פרשנות זו מחזקת במידה מסויימת את קיומה של הרתעה אמריקאית. מנגד, מהלכים אלה ניתן לפרש בדרך אחרת ולפיה הסובייטים, לא לגמרי הבינו את המערכת הפוליטית האמריקאית. כך יש הטוענים כי העקב החשש של קנדי מלחץ רפובליקני, דווקא המצב בברלין, הכישלון במפרץ החזירים ואישיותו של קנדי הובילו אותו לאימוץ עמדה נוקשה כנגד חרושצב (Freedman, 2000: 173-4; George and Smoke, 1974: 466-7, 472; Kahan and Long, 1972: 583; Weldes, 1999: 51-4; Allison and Zelikow, 1999: 80, 113-4, 330, 334-5).

[40] כך למשל בעקבות שיחה שניהל קנדי, עם שר החוץ הסובייטי גרומיקו, ובה הבטיח לו שארה״ב לא תפעל בקובה, שלח גרומיקו מסר למוסקבה, שכלל בין היתר, את המסקנה, שלפיה הרעיון האמריקאי להתערב בקובה נזנח:
"American ruling circles are amazed by the Soviet Union's courage in assisting Cuba" (Freedman, 2000: 174-5; ftn. 16 p. 448).

היה מודע היטב לפוליטיקה האמריקאית ולחשיבות דעת הקהל בה, שלא יאפשרו לו להתעלם מפעולה כמו הצבת הטילים בקובה (Lebow, 1983: 441-5, 450).

הסבר אחר לכישלון אסטרטגיית ההרתעה האמריקאית נוגע לכך שבפועל ארה"ב פשוט לא הפעילה הרתעה, אלא רק דיפלומטיה כופה. במובן הזה ייתכן והאיומים נכשלו מכיון, שכפי שנטען בספרות בנושא, קשה יותר להשיג דיפלומטיה כופה, שמטרתה להביא לשחקן לבצע פעולה, מאשר הרתעה שמטרתה לגורם לשחקן להימנע מן הפעולה.[41] כך למשל טענו מספר חוקרים, כי האזהרות האמריקאיות כנגד הצבת הטילים ההתקפיים בקובה נועדה להרתיע את הסובייטים, אולם אלה נכשלו והאיומים באוקטובר 1962 כבר היוו חלק מתהליך של דיפלומטיה כופה (Betts, 1987: 141; Mandelbaum, 1979: 141; Schelling, 1966: 81-3). אולם ניתן להתייחס לא רק לפעולות מאוקטובר, כדיפלומטיה כופה, אלא גם לאיומים אמריקאיים קודמים ככאלה. האיומים האמריקאיים המשמעותיים, הוצגו במחצית הראשונה של חודש בספטמבר, ואילו ההחלטות הסובייטיות על הצבת הטילים התקבלו עוד באביב 1962, והקבוצה הראשונה של טילי ה- SS-4 (MRBM), הגיעה לקובה כבר ב- 15 בספטמבר (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 147, 152; Lebow, 1983: 454). במילים אחרות, האיומים בפועל הוצגו לאחר תחילת העברת הטילים.

דרך הסבר זו לכישלון ההרתעה האמריקאית על אף חשיבותה היא חלקית. ראשית, קיים קושי להבחין בצורה ברורה בין דיפלומטיה כופה והרתעה[42] במיוחד לאור העובדה שהפעולה עדיין לא נעשתה בפועל (הטילים עדיין לא הוצבו), אם כי ההחלטה על כך כבר התקבלה, ויצרה מחירים פוליטיים לביטולה.[43] הסיבה השניה לכך שקיים קושי בהסבר זה נוגעת לעובדה שגם אם מדובר בכישלון של דיפלומטיה כופה, ולא של הרתעה במהלך המשבר, הרי שעצם החשיבה הסובייטית להציב את הטילים בקובה, מהווה במידה רבה כישלון של ההרתעה האמריקאית, אשר לא מנעה מאפשרות כזו לעלות על הפרק. הרפובליקנים מתחו בדיוק ביקורת כזו על הממשל, וכפי שמציג באנדי את הדברים הם טענו, כי המצב היה צריך להיות כזה שלא היה צריך כלל להציג איומים מפורשים, כדי להרתיע את הסובייטיים מהצבת טילים בקובה, ועליהם היה להבין גם בלעדיהם כי פעולה כזו תהיה בלתי נסבלת עבור האמריקאיים (Bundy, 1988: 414-5).

הסבר שלישי לכישלון ההרתעה האמריקאית מבוסס על כך שהסובייטים, אומנם, הכירו בסיכונים ובמחירים של הצבת טילים בקובה, אולם הרווחים האסטרטגיים והפוליטיים הגדולים

---

[41] להתייחסות המשווה בין הרתעה ודיפלומטיה כופה, ראה הע' 35 בעמ' 21 וכן בעמ' 31.

[42] טענה זו יכולה להיות הרחבה אפשרית של טיעוניו של שלינג, לפיה במהלך מלחמה מטשטשת האבחנה בין דיפלומטיה כופה והרתעה (Schelling, 1966: 80).

[43] לגבי מחירים אפשריים לנסיגה מהצבת הטילים בקובה, ראה גם ב- (Lebow, 1983: 455).

הצפויים הצדיקו את הפעולה על העלויות והסיכונים הגבוהים שהיו כרוכים בה.[44] אולם לטענת ליבו, סוג הסברים זה אינו מבוסס דיו. יתרה מכך, הטענה לפיה הסובייטים השיגו את מטרתם במשבר, השגת הבטחה אמריקאית שלא לפלוש לקובה, אינה תואמת, כאמור, את סוגי המאמצים הסובייטים שהושקעו בו (Lebow, 1983: 434-7).

בכל אחד מן ההסברים הנדונים, כפי שהראתי לעיל, על אף חשיבותם, קיימות בעיות ביחס להסבר כישלון ההרתעה האמריקאית. טענתי היא, כי היעדר מיסוד רעיונות ההרתעה מהווה הסבר כללי יותר לכישלון ההרתעה האמריקאית. באופן זה, תפיסת החולשה האמריקאית, והסיכונים שבריה״מ הייתה מוכנה לקחת על עצמה במיוחד לאור מטרותיה האסטרטגיות היו אמורות להיות חסרות חשיבות לו רעיונות ההרתעה כבר היו ממוסדים. במצב כזה לא היה נוצר אינטרס מלכתחילה לצמצום הפער האסטרטגי, ותפיסת קנדי כחלש הייתה הופכת למשנית. לכן גם, במצב כזה אי פעולה של ארה״ב על אף חשש להימצאות טילים בקובה, הייתה יכולה להתקבל הן בארה״ב, הן בקרב בנות בריתה והן בבריה״מ, כהימנעות מפעולה שכלל אינה פוגעת באמינותה של ארה״ב.[45] כך גם לו רעיונות ההרתעה היו ממוסדים, קל יותר היה לשני הצדדים להבין את המחירים ואת הסיכונים הרבים של פעולה כזו.

שני ההסברים המרכזיים לפרוץ המשבר מכירים בכך שבריה״מ ביקשה לשפר את יכולות ההרתעה של על-ידי הצבת הטילים בקובה. במובן זה, דווקא החולשה הסובייטית היא שהובילה למשבר. הרצון הסובייטי להגדיל את אמינות ההרתעה שלה, והחשש שלה הן מפני כישלון בהרתעת ארה״ב מפעולה בקובה, והן מפני כישלון במאזן האסטרטגי מעידים לכל הפחות על הספקות הסובייטיות בהשפעת יכולת ההרתעה שלה על ההתנהגות האמריקאית.

מצב דומה היה בארה״ב כאשר גם היא לא הייתה מודעת ליכולת ההרתעה שלה. כך למשל כפי שטוען צ׳אנג (Chang), דרך ההסבר שניתן בארה״ב עם תחילת המשבר להצבת הטילים בקובה התייחס בעיקר לנסיון הסובייטי לבחון את הנחישות האמריקאית. בו בזמן התעלמו מקבלי ההחלטות האמריקאיים מהאפשרות שהצבת הטילים אכן נועדה להגן על קובה והייתה חלק מניסיון להשיג איזון אסטרטגי שיבטיח זאת (Chang, 1992: 138, 140-2; Weldes, 1999). ההתעלמות האמריקאית מיכולת ההרתעה שלהם עצמם בולטת במיוחד לאור התנהגותה של

---

[44] סוג הסבר זה דומה לטענות התיאורטיות העוסקות במאזן האינטרסים בין הצדדים. מאזן כזה ניתן להרחיב גם לסוגיות של יכולות הצדדים, כאשר האינטרס שלהם הוא מניעת העמקת הפער האסטרטגי. לכן גם הסבר זה קרוב לגישה לפיה הצבת הטילים בקובה נועדה לפצות על הפער האסטרטגי. הסבר כזה מעלה אולם (Ulam), אשר טוען כי הצבת הטילים בקובה יכלה לפתור את הבעיה הגרמנית, הבעיה הסינית ואת בעיית הנחיתות האסטרטגית הסובייטית (Ulam, 1968: 661-71 as referred by Lebow, 1983: 435).

[45] על המידה מוגבלת של השפעת אמינות מצטברת, ראה לעיל עמ׳ *79*.

בריה"מ במשבר ברלין. לטענת טאנג, בריה"מ הייתה אמורה לאבד את המוניטין שלה במשבר זה לאחר שחרושצב נסוג במהלכו שלוש פעמים מהאולטימטום שהציב. לכן לו היתה השפעה ל"פולחן המוניטין", כפי שמכנה זאת טאנג, הייתה ארה"ב צריכה להמעיט בערך הנחישות הסובייטית (Press, 2001: 18-22 as referred by Tang, 2005: 42, Tang, 2005: 42, 44). אולם בפועל חברי ה-ExComm היו תמימי דעים באמינותה הגבוהה של בריה"מ להתנגד למהלכים האמריקאיים האפשריים. באופן זה במהלך המשבר לא נמצאה עדות אחת לכך שמקבלי ההחלטות האמריקאיים לקחו בחשבון את פעולות העבר הסובייטיות כדי לצפות את התנהגותם (Press, 2001: 46, 57 as referred by Tang, 2005: 44). במילים אחרות, האמריקאיים המעיטו ביכולת ההרתעה שלהם, והפריזו ביכולת הסובייטית.

חוסר ההכרה של שתי המעצמות ביכולת ההרתעה שלהן עצמן אינו ברור מאליו. אומנם הוא מפתיע במיוחד לגבי ארה"ב, אך עם זאת, על-אף היכולות האמריקאיות העדיפות, החשש הסובייטי מפני מוגבלות יכולת ההרתעה שלה גם אינו מובן מאליו לאור קיומן של יכולות גרעיניות סובייטיות "מספיקות". במילים אחרות, הסיבה ששני הצדדים כשלו להכיר בהרתעה של עצמם נובעת, לא רק אולי מגורמים הקשורים ליכולות, אלא גם במידה רבה מהיעדר מיסוד הרעיון האסטרטגי של מספיקות. רעיון זה, אשר עמד בבסיס ההרתעה על-ידי איום ו- MAD, מדגיש את חשיבות קיום יכולות, המאפשרות לגרום ליריב להרס רב, ולגבות ממנו מחיר כבד. החידוש הטמון ברעיון זה הוא שאין צורך בהשגת עליונות או ביתרון אסטרטגי כדי להשיג הרתעה יציבה.

ההתעלמות מעיקרון המספיקות האסטרטגית בא לידי ביטוי בדרך התגובה האמריקאית להצבת הטילים בקובה. לטענת וולדס, המשבר היה תוצאה של התעלמות הממשל מכך שהטילים הסובייטים בקובה לא היו רלוונטיים לעליונות האמריקאית, שכן יכולותיה של ארה"ב אפשרו לה להפעיל בכל מקרה תגובת נגד למכה ראשונה סובייטית. כך לטענת וולדס, למרות שהעליונות האמריקאית הייתה בבחינת ידע משותף (common knowledge), האמריקאיים נטו להתעלם מחוסר האיזון הבולט לטובתם בקיום בסיסים אסטרטגיים חוץ-טריטוריאליים. יתרה מכך, חוסר הרלוונטיות של הטילים הייתה גם תוצאה של המצב האסטרטגי, שלכאורה לפחות נוצר, ובו עליונות או נחיתות אסטרטגית כבר אינן משנות לאור היכולות הגרעיניות של שתי המעצמות (Weldes, 1999: 86, 89-90). כפי שטוענת וולדס,

"Nuclear sufficiency, the ability to inflict unacceptable damage, was all what was needed. According to this view, the Soviet missiles deployment in Cuba have been dismissed as

irrelevant to the global nuclear balance, which was a situation of mutual assured destruction whether or not the missiles remained in Cuba. Given the assumption that Khrushchev and the Soviet Government were even minimally rational, so that they also whished to avoid nuclear war, the Soviet missile deployment could have been understood to require no U.S response at all (Weldes, 1999: 91).

כך חוסר למידה והיעדר מיסוד והפנמה של רעיונות ההרתעה על-ידי איום ובאופן ספציפי יותר היעדר מיסוד רעיונות המספיקות היו הסיבה שבעטייה ארה"ב בעלת העליונות האסטרטגית פעלה לסילוק הטילים מן האי.[46] יתרה מכך, היעדר מיסוד רעיונות אלה היווה את הסיבה להצבתם מלכתחילה של הטילים באי על-ידי הצד החלש יותר, אשר לכאורה לפחות, דווקא הוא אמור היה יותר מכל לשאוף ליישום הרעיון של "מספיקות". המשבר כפי שהסביר וובר נבע מהמאזן הגרעיני עצמו שהיה והתבטא ברצון הסובייטי להשגת עליונות (Weber, 1991b: 796). מנגד בתקופות מאוחרות יותר, כפי שהדבר התבטא למשל באימוץ האסטרטגיה של MAD, המעצמות הכירו בכך שדווקא היעדר העליונות שימש כגורם מייצב, וזאת על אף שהיו להן לכאורה לפחות את הכלים להגיע למסקנה זאת קודם לכן.[47]

הטענה לגבי אי למידת המספיקות וההרתעה ההדדית מאפשרת להתמודד גם עם הטענה שהחולשה הסובייטית היא הסיבה למשבר (Gaddis, 1997: 261-2; see also Kahan and Long, 1972: 589).[48] לטענת גאדיס, הגדלת מספר הטילים באירופה לא שינה את מצבה של ארה"ב מבחינה אסטרטגית, אולם מנגד הגדלת מספר הטילים שהיו ברשותה של בריה"מ הייתה משמעותית עבורה, כיון שהיא סבלה מנחיתות אסטרטגית ביחס לארה"ב, והצבת טילים גרעיניים לטווח בינוני בקובה הכפיל ואפילו שילש את יכולת הפגיעה שלה בארה"ב (Gaddis, 1997: 268).

אולם טענתו של גאדיס, בפועל נשענת על הנחה נוספת, והיא היעדר ההכרה של שני הצדדים ברעיונות של הרתעה הדדית. מנגד, הכרה ברעיונות של מספיקות אסטרטגית הנובעים

---

[46] מסיבות אלה לא ניתן לקבל את טענתה של וולדס הסבורה, כי המשבר לא הסלים עקב הרתעה הדדית בין המעצמות(Weldes, 1999: 90-1), שכן לו הייתה קיימת הרתעה הדדית היא הייתה אמורה למנוע את המשבר מלכתחילה. במילים אחרות, טענתה של וולדס לגבי הרתעה הדדית אינה יכולה להסביר מדוע הוצבו הטילים בקובה והיא גם אינה יכולה להסביר מדוע ארה"ב פעלה להוצאתם.

[47] הממשל האמריקאי לא הציג עמדה אחידה לגבי העליונות האסטרטגית, והיו בו גם גורמים שפקפקו בנחיצותה של העליונות ליחסים האסטרטגים. כך למשל לטענת באנדי היה ביכולתם של הסובייטים לגרום לאמריקאיים לקטסטרופה באמצעות מתקפה גרעינית, שלא ישנה מי יפתח בה (Bundy, 1988: 448).לדבריו,
"What we knew about the Soviet nuclear forces at the time was simply that they were large enough to make any nuclear exchange an obvious catastrophe for Americans too. Without counting the missiles in Cuba, the Soviet had a deployed strength of 50 on land (at the time we estimated 75) and 100 on submarines. They also had about 150 strategic bombers. We had to assume that in any nuclear exchange, no matter who started it, some of these missiles and bombers would get through with multimegatons bombs. Even one would be a disaster. We had no interest in any nuclear exchange other than to avoid it. The fact that our own strategic forces were very much larger gave us no comfort" (Bundy, 1988: 448).

[48] לטענתם, לו האמריקאיים היו רגישים יותר לצרכים הסובייטיים הן הפוליטיים והן הצבאיים – להשגת שיוויון – הסכנות שהיו כרוכות במשבר היו יכולות להימנע (Kahan and Long, 1972: 589).

מרעיונות אלו, היו מאפשרים למעצמות להימנע מן המשבר: למידת רעיונות ההרתעה על-ידי איום היו מסייעים למעצמות להבין טוב יותר את המשמעות המוגבלת של הצבת הטילים האמריקאיים באירופה, ולכן סביר שארה"ב הייתה מוותרת על הצבת טילים, שהיה קשה לעשות בהם שימוש למטרות הרתעה.[49] לא פחות חשוב, הבנת רעיונות ההרתעה הייתה מאפשרת לבריה"מ להכיר בכך שפעולה כזו אינה מהווה איום משמעותי עליה. אולם בפועל, הטענות שהוצגו במוסקבה היו הפוכות. כך למשל חרושצב טען בהקשר הצבת הטילים בתורכיה, כי

"if you intend to make war on us, I understand; if not, why [do this] ?" (Khrushchev, 1959 as qut. in Bernstein, 1992: 59).

באופן זה, ובתוך מסגרת הראייה הקלאסית של war-fighting, הנטיה בבריה"מ הייתה לפרש את הצבת הטילים בתורכיה כצעד שנועד להסלמה (ולא כאיום מרתיע), למרות שהשפעתם על שינוי המאזן האסטרטגי הייתה מוגבלת. לכן התגובה הסובייטית היתה להגיב בהצבת טילים. כך במאי 1962 טען חרושצב לאחר הצבת הטילים בקובה, כי

"Is it wise to threaten [in a first strike] someone who is at least your equal in strength?" (Khrushchev, 20 May 1962 as qut in Bernstein, 1992: 66; see also p. 101).

מכיוון שארה"ב ערב המשבר לא רק שלא תפסה את היחסים האסטרטגיים בין המעצמות ככאלה המשקפים שיוויון, אלא גם כיחסים שאינם מבוססים על מספיקות אסטרטגית, הגדלת היכולות הסובייטיות היוותה עבורם איום. כך למשל הסביר קנדי ב- 16 באוקטובר במסגרת דיוני ה- ExComm, כי הסובייטים, ככל הנראה, אינם מרוצים מטילי ה- ICBMs שלהם. לפי דרך חשיבה זו חרושצב ביקש לפצות על פער הטילים הנוטה לטובת האמריקאיים (Weldes, 1999: 45). במסמך סודי שכתב גרטהופף בהיותו מנתח פוליטי-צבאי במחלקת המדינה, מה- 27 באוקטובר 1962 הוא קבע, כי

"[t]he presence of 24 1,020 n.m MRBM launchers and 12 or 16 2,200 n.m IRBM launchers in Cuba provides a significant accretion to Soviet strategic capabilities for striking the continental United States. In view of the relatively limited numbers of Soviet operational ICBM launchers – at present an estimated 75 – the missiles in the Caribbean will increase the first-strike missile salvo, which the USSR could place on targets on the continental United States by over 40% (Garthoff, 1962: 202 as qut. in Weldes, 1999: 46).

כך לא מפתיע, שהייתה הסכמה בארה"ב על כך שהצבת הטילים בקובה נועדה למטרות התקפיות (Lebow and Stein, 1994: 99). ניצ'ה, דאלאס, דילון, ראש המטה הכללי ומקקון, קצינים במטכ"ל וכן גרטהופף סברו, כי ישנה חשיבות לעוצמת הפגיעה, וכי הצבת הטילים היא צעד ראשון בבניית

[49] על הערך המוגבל של הטילים ניתן ללמוד מדרך ההצבה שלהם, מכך שהם היו ישנים, וכן מרצונו של קנדי להיפטר מהם, וזאת במיוחד לאור קיומן של חלופות יעילות יותר כמו צוללות הפולאריס, שבסופו של דבר גם החליפו את הטילים (Nash, 1997: 98, 161, 169).

הכוח שיכול להוביל לשינוי משמעותי במאזן הכוחות, ואף לאיום במכה ראשונה על ארה"ב[50] (Bundy, 1988: 451; Freedman, 2000:172; Weldes, 1999: 45-6, 62; Trachtenberg, 1991: 246-7; Allison and Zelikow, 1999: 96).[51] טענות דומות הציג גם תומאס פאוור (Thomas Power), שהיה ראש הפיקוד האסטרטגי האווירי, ואשר סבר כי כיוון שטילים אלו יכולים לפגוע בארה"ב באופן מפתיע, הם מהווים איום "לשימור יכולת ההרתעה האמריקאית" (Bundy, 1988: 451; Weldes, 1999: 46-54 ,84-6; Press, 2004-5: 138; Freedman, 2000: 165).

עם זאת, דרך החשיבה זו ולפיה הצבת הטילים בקובה מהווה איום ליכולת האמריקאית להרתיע את הסובייטים בעייתית משתי סיבות: ראשית, הייתה קיימת הערכה הפוכה, ולפיה מידת ההשפעה האסטרטגית של הטילים הסובייטיים בקובה היא מוגבלת. טענה זו אף הועלתה במהלך המשבר על-ידי בכירים בממשל כמו הנשיא קנדי, מקנמרה,[52] סגנו רוזוואל גילפאטריק וסורנסאן. מה שעמד מאחורי חשיבה זו תאם את הרעיון האסטרטגי של מספיקות, ולפיו האמריקאים היו מודעים לכך שהסובייטים היו כבר בעלי יכולות לפגוע עם נשק גרעיני בארה"ב עם טילי ICBMs, SLBMs וכן באמצעות מפציצים. הם אף ידעו כי הטילים הסובייטים אינם יכולים לפגוע בצוללות הפולאריס ובטילי ה- ICBMs המוגנים ממילא (Allison and Zelikow, 1999: 111-2; Freedman, 2000:172; Mandelbaum, 1979:136; Trachtenberg, 1991: 245; Kahan and Long, 1972: 571; Bundy, 1988: 452). כך למשל טען מקנמרה, כי "טיל הוא טיל", בין שהוא משוגר מקובה ובין שהוא משוגר מבריה"מ.[53] בדומה לטענת קנדי, האיום על ארה"ב לא גדל כתוצאה מהצבת הטילים בקובה. לדבריו,

"[w]hat difference does it make? They've got enough to blow us up now anyway" (Kennedy, 16.10.62 as qut. in Naftali and Zelikow, 2001: 443).

בהקשר זה טען ב- 17 באוקטובר, סורנסאן, כי

"generally agreed that these missiles, even when fully operational, do not significantly alter the balance of power – i.e., they do not significantly increase the potential megatonnage of being unleashed on American soil, even after a surprise American nuclear strike" (Sorensen, 17.10.1962 as qut. in Trachtenberg, 1991: 245-6).

---

[50] טענה דומה הציגו לאחר המשבר ברברה ואלברט וולסטטר, אשר טענו כי
"The effect of such rapid increase in power on the actual military balance could not be lightly dismissed (Wohlstetter and Wohlstetter, 1965: 12 as referred by Bundy, 1988: 451).

[51] סוגיה מעניינת נוספת היא שעל-פי ההערכה הפער היה 172 טילי ICBM אמריקאיים מול 75 טילים סובייטיים. בפועל לסובייטים היה רק שליש ממספר הטילים (Freedman, 2000:172; Weldes, 1999: ftn. 6 p. 254).

[52] מקנמרה המשיך להתעקש גם שלושה עשורים לאחר המשבר, כי למרות יחס של 17:1 בהיקף אמצעי ההעברה של ראשי הנפץ, היה במהלכו שיוויון אסטרטגי בין המעצמות (Gaddis, 1997: 268; George and Smoke, 1974: 448).

[53] לטענתו זו של מקנמרה ראה ב- (McNamara as qut. in Hilsman, 1967: 195 as referred by Kahan and Long, 1972: 571; Lebow and Stein, 1994: 98, ftn. 27 p. 424).

אולם העמדה לפיה להצבת הטילים בקובה הייתה משמעות אסטרטגית מוגבלת לא הייתה, כאמור, מוסכמת ואפילו עמדתם של הנשיא ושל מקנמרה בעניין לא הייתה לגמרי עקבית במהלך המשבר. קנדי כמו גם מקנמרה חששו מההשלכות הפוליטיות של הצבת הטילים באי (Kahan and Long, 1972: 571; Gaddis, 1997: 268; George and Smoke, 1974: 448; Weldes, 1999: 61-2, 84-6). במיוחד חשש קנדי מכך שפריסת הטילים אלו

"would have politically changed the balance of power…It would have appeared to, and appearances contribute to reality" (Kennedy as qut. in Kahan and Long, 1972: 571).

לכן גם אם החשש מהצבת הטילים היה במידה רבה חשש פוליטי ולא חשש צבאי (שנבע בין היתר מחוסר הרצון להוציא את הטילים מתורכיה) (Bernstein, 1992: 104), וגם אם להצבת הטילים באי היה מימד סמלי עקב הרגישות הרבה בארה"ב לסוגיית קובה,[54] היכולת לראות בכך איום פוליטי התאפשר רק בהקשר, שבו רעיונות ההרתעה ההדדית והמספיקות לא מוסדו. מיסוד של רעיונות אלה, היה מאפשר לשחקנים השונים המעורבים, ובכללם גם לדעת הקהל, שלא לראות בכך אפילו לא צעד סובייטי סמלי מסוכן.[55]

סיבה שניה לכך שדרך החשיבה האמריקאית שהדגישה את הצורך לפעול בקובה כדי לחזק את ההרתעה שלה היתה בעייתית, טמונה בטענה שכלל לא ברור שהפעולות בהן נקטה ארה"ב היו בכלל יכולות לחזק את אמינות ההרתעה שלה. אולם הצורך לפעול יכול להיות מובן במידה רבה בתוך ההקשר שבו רעיונות ההרתעה לא מוסדו.

לטענת טאנג דפוסי התנהגות מסויימים לאורך זמן יכולים להגדיל את המוניטין של שחקן רק לגבי היכולות שלו, אך לא לגבי כוונותיו (Tang, 2004-5: 38-42; see also Lebow, 1985: 231). לכן למשל יש הסבורים שהמשבר והצבת הטילים בקובה נתפסו על-ידי מקבלי ההחלטות כמבחן לנחישות האמריקאית (Lebow, 1983: 448-50). יועצים בכירים ביותר של קנדי כמו קיסינגר ובראז'יז'ינסקי טענו כי על ארה"ב להציג קו תקיף, אשר יאפשר לחזק את ידי בנות בריתה של ארה"ב ואת אמינותה העתידית (Isaacson, 1992: 115-6; Brzezinski, 1983: 351-2). מסיבה זו גם לא מפתיע, כי ישנם חוקרים הסבורים, כי הפעולות האמריקאיות לחיזוק ההרתעה

---

[54] על המימד הסמלי של קובה בעייני האמריקאיים עומדים למשל האנימאקי וארן ווסטאד (Hanhimäki, and Arne Westad), אשר טוענים, כי

"Under Fidel Castro, Cuba symbolized many of the failures of previous US policies and posed a constant, if at time exaggerated , challenge to American influence in the region" (Hanhimäki, and Arne Westad, 2004: 380).

במובן זה אותן בעיות שעמדתי עליהן קודם, החריפו את אותן בעיות פוליטיות לאור הצבת הטילים באי.

[55] בנוסף נטען, כי השפעת גורמי פנים לא הייתה אחידה במהלך המשבר. בתחילתו שיקולים אלו דחפו את קנדי לעימות, אך בסופו של המשבר הם דחפו אותו לפשרה ולאימוץ העיסקה לגבי הטילים בתורכיה (Lebow, 1992: 168, 173).

ולחיזוק האמינות שלה, הובילו לתהליך ספירלי, שהתגבש לכדי משבר קובה והביאו להסלמתו (Lebow, 1992: 178; Morgan, 2003: ftn. 17 p. 27, 94-5). כך גורמים שונים פעלו כדי לחזק את האמונה של קנדי בטענה, כי זהירות והססנות מביאים לאתגור, ואילו מוניטין ונחישות מובילים להרתעה (Lebow, 1985: 231). בדרך זו מתאר מורגן, ההסלמה של המצב. לדבריו,

"the Soviets by deliberately exaggerating a supposed missile advantage and pushing hard in this context on Berlin, the American by hugely overreacting and building a true missile advantage. US actions were readily misinterpreted as plans to attack Cuba, provoking intense Soviet efforts to deter, while Moscow failed to face the fact that sending missile to Cuba would be terribly provocative and that neither missile nor Cuba could be protected from a determined US attack. This was governments making errors of the sort deterrence theory was supposed to help them avoid. They eventually escaped the Cold War with nuclear deterrence in place; deterrence was not destabilizing per se. Their political conflict was the problem (Morgan, 2003: ftn. 17 p. 27).

בדומה טוען ברנסטיין, כי העימות בקובה מבטא בצורה ברורה את ה-

"potentially fatal paradox behind American strategic policy: that the country might have to go to war to affirm the very credibility that is supposed to make war unnecessary (Bernstein, 1976: 20 as qut. in Lebow, 1992: 164).

במילים אחרות, לא רק שהצבת הטילים בקובה מבטאת כישלון של ההרתעה האמריקאית, ושעצם הניסיונות לתקנה יכולים להעיד דווקא על הכישלון הזה, אלא שאמצעים כאלה לחיזוק אמינות ההרתעה נועדו לכישלון. לכן כפי שטוענים ליבו ושטיין, הרצון לשמור על אסטרטגיית ההרתעה ועל אמינותה עלול להחריף משברים, ובכך להביא לתוצאה הפוכה (Lebow and Stein, 1994: 4, passim). מנגד, כאשר שרעיון ההרתעה על-ידי איום מופנם, מודעות הצדדים לפעולות העלולות לפגוע ביציבות ההרתעה גדלה. לכן, מיסוד רעיונות ההרתעה היה מאפשר למעצמות להימנע מן המשבר, ולכל הפחות להימנע מרמות העצימות הגבוהות אליו הוא הגיע.

הסוגיות שדנתי בהן בחלק זה נוגעות בעיקר לקשר שבין ההסבר השני לפרוץ המשבר המבוסס על מאזן הכוחות לבין סוגיות הנוגעות לאסטרטגיית הרתעה. עם זאת, גם ההסבר הראשון ולפיו בריה"מ הציבה את הטילים בקובה מתוך רצון להגן עליה, ולהרתיע מפני תקיפה אמריקאית של האי מעידה על בעיות בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה (המורחבת) להגנה על קובה. ראשית, קשה לראות כיצד העברה חשאית של הנשק הגרעיני יכלה היתה לתרום לחיזוק ההרתעה כפי שטענו הסובייטים (Orme, 1987: 113; Gaddis, 1997: 267; Allison and Zelikow, 1999: 209-10).[56] מכאן, שפירוש סביר יותר לפעולה מחייב הבנה של משמעות "ההרתעה" עבור הסובייטים. בתקופה זו הסובייטים הבינו את אסטרטגיית ההרתעה, ככזו הקרובה במהותה להגנה ואף מהווה

[56] עם זאת, דרך העברת הטילים החשאית לקובה יכולה להעיד גם על חולשה אפשרית סובייטית, ועל חשש סובייטי מהתגובה האמריקאית למהלך (Trachtenberg, 1991: 257).

חלק ממנה. חיזוק לטענה זו ניתן למצוא בשיחה שהתנהלה בין מיקויאן לקסטרו, ובה הסביר מיקויאן, כי האפקט ההרתעתי של הצבת הטילים אבד לאחר גילויים.

"It was a deterrence plan, a plan designed to stop the imperialist play with fire regarding Cuba. **If the strategic armaments were deployed under conditions of secrecy and if the Americans were not aware of their presence in Cuba, then it would have been a powerful means of deterrence.** We proceeded from that assumption. Our military specialists informed us that strategic missiles can be reliably camouflaged in the palm forests of Cuba" (Memorandum of Conversation between Castro and Mikoyan, 4.11.1962, *emphasis added).*

הטענות לפיהן גילוי הטילים מקטין את יכולת ההרתעה מדגיש את האפשרות כי הסובייטים ראו בהרתעה בעיקר "הגנה". לכן, גם אם מטרת דברים אלה הייתה לשכנע את קסטרו בנחיצות הוצאת הטילים הסובייטים מן האי, דרך התייחסות זו מעידה על תפיסות שונות לגבי מהי הרתעה, המתבטא בדרך השימוש הסובייטית במושג, שעליו עמדתי במבוא.

ההסבר הארגוני שמציעים אליסון וזליקאו לדרך הצבת הטילים בקובה ולחשאיות הפעולה מחזק גם הוא את הטענות לגבי היעדר מיסוד רעיונות ההרתעה בבריה"מ ותפיסתם במונחים של הגנה. לטענתם, התהליך תאם שגרות ארגוניות בבריה"מ להצבת טילים גרעיניים כפי שעשתה בעבר להגנה ועל בנות בריתה השכנות. אולם מפקדי הכוחות הצבאיים ראו בכך נשק רגיל התורם למאמץ המלחמתי ולכן לא ראו צורך בחשיפת היכולות בפני האויב (Allison and Zelikow, 1999: 215-7). כפי שלטענת אליסון וזליקאו טען גריבקוב כי,

"Arcane theories of nuclear deterrence mattered less to us than practical questions of assuring our exposed troops the strongest possible armor against attack" (Gribkov, 1994: 28 as qut. in Allison and Zelikow, 1999: 217).

גם במקרה זה, דרך השימוש בנשק הגרעיני לא רק מחזקת את הטענה, כי משמעותו האסטרטגית היא תוצר של הבניות חברתיות, אלא גם שהשגרות הארגוניות בפועל ביטאו את המיסוד של רעיונות ההגנה על פני אלו של הרתעה בפרקטיקה הסובייטית.

מעבר לכך, להסבר של הצבת הטילים בקובה מתוך רצון להגן על האי יש השלכה חשובה נוספת ביחס לסוגיות של הרתעה, המתבטאת בדרך הראיה של ארה"ב את האירועים ואת משמעותם. באופן זה, האמריקאיים לא תפסו את המהלכים כאמצעים להגנת קובה, אלא כאיום על המאזן האסטרטגי. לכן המטרה של הוצאת הטילים "המאיימים על חצי הכדור המערבי" נתפסה כמובנת מאליה, וכחיונית לשמירת דרך החיים הדמוקרטית (Bundy, 1988: 413).[57] כך למשל מעיד באנדי כי עוד בספטמבר כשארה"ב הביעה את התנגדותה הנחרצת להצבת הטילים הסוביטיים בקובה

[57] ראה בהקשר זה (Kennedy, 1962 and Rusk, 1962 as both referred in Weldes, 1999: 23-4) .

"[a]ll of us in the White House took it for granted, as did the American public, that Soviet nuclear weapons in Cuba were unacceptable" (Bundy, 1988: 413).

בדומה טוען דילון, כי

"I don't recall any specific discussion then or at later meetings of the ExComm as to just why they were unacceptable. It just seemed obvious to all of us" (qut in Weldes, 1999: 42).

הרצון להוציא את הטילים מקובה, ויותר מכך קבלת הצורך הזה כמובן מאליו, תוך התעלמות מן האפשרות שהמטרה במהלך הייתה הגנה על קובה, מחזקים את הטענה, שהצגתי ביחס להסבר של מאזן הכוחות, ולפיה ארה"ב נטתה שלא להכיר ביכולת ההרתעה שלה עצמה. דרך התנהגות זו גם מבטא את היעדר הפנמת רעיונות ההרתעה ההדדית והמספיקות.[58]

4. הרתעה במהלך המשבר

4.1 הערכת התגובה האמריקאית הנדרשת ומשמעותה לאור אסטרטגיית ההרתעה

קיימת הסכמה רחבה בין החוקרים לכך שהאופציות המרכזיות שנשקלו בממשל האמריקאי לאחר גילוי הטילים היו הפצצה אווירית שהוצגה בכמה גרסאות, וכן הסגר ימי. אפשרויות אחרות נפסלו מסיבות שונות: האפשרות של פלישה לקובה נדונה באופן מוגבל ביותר עקב ההבנה, כי כוחות סובייטים משמעותיים כבר נמצאים באי, והם עלולים להביא לפגיעה משמעותית בכוחות האמריקאיים. בנוסף היה, כאמור, חשש אמריקאי מתגובת תגמול סובייטית בברלין (Freedman, 2000: 175-6; Allison and Zelikow, 1999: 115). אפשרויות מתונות יותר של מו"מ דיפלומטי, שקילת ויתורים אמריקאיים, וכן האפשרות של הימנעות מפעולה כלשהי, נדחו עקב החשש שהדבר יעמיד בסימן שאלה את הנכונות האמריקאית להגיב בעת הצורך בברלין ומתוך החשש להחלשת עמדתה של ארה"ב בעולם (Allison and Zelikow, 1999: 112-3, 114-5; Weldes, 1999: 55-7; Press, 2004-5: 137).[59] לכן, תגובתו הראשונית של קנדי הייתה בעד פעולה כוחנית שתימנע היווצרות תדמית רכה מדי של קנדי הן בממשל, הן בציבור והן ביחס לאופוזיציה (Allison and Zelikow, 1999: 339-40). במובן זה, הפעולה הפכה למטרה בפני עצמה ולא רק כאמצעי להוצאת הטילים הסובייטיים מקובה. במילים אחרות, החולשה האמריקאית כפי שנתפסה על-ידי האמריקאיים, אשר התפתחה בהקשר שבו רעיונות ההרתעה לא מוסדו, יצרה צורך בתגובה

[58] כך למשל טענותיו של קנדי לפיהן יש צורך להוציא את הטילים מקובה כיון שהם נשק התקפי, כיון שהם הוכנסו בחשאי, וכיון שהם פוגעים בדוקטרינת מונרו (Weldes, 1999: 23-4, 42-5; 93-4, 123-9, 146-56), מדגימים זאת היטב. זאת מאחר וגורמים אלה אינם רלוונטיים בהקשר של הרתעה על-ידי איום.

[59] פרס אף טוען, כי קנדי הקליט את עצמו מציג חשש זה, לפיו אי פעולה אמריקאית תעורר ספקות בדבר נכונותה של ארה"ב להגיב בברלין. לטענתו, העובדה שקנדי עשה זאת באופן אישי, מעידה על אמונתו בכך. באנדי, עם זאת, הציג את העמדה ההפוכה, והביע דאגות מפעולה כלשהי כנגד קובה, עקב החשש מהתגובה הסובייטית (Press, 2004-5: ftn. 6 p. 137; Naftali and Zelikow, 2001: 576-7). עם זאת נטען, כי באנדי מאוחר יותר, דווקא תמך בהפצצה אווירית, ראה למשל ב- (Naftali and Zelikow, 2001: 601).

תקיפה, אשר תגדיל את יכולות ההרתעה שלה. להלן אדון בשתי האפשרויות הבולטות המרכזיות לתגובה: הפצצה אווירית והסגר ימי.

הפצצה אווירית הייתה האופציה הצבאית המובילה לתגובה האמריקאית עם תחילת המשבר, והיא גם זכתה לתמיכתו של הנשיא קנדי.[60] עקב כך כבר בתחילת הדיונים ב- 16 באוקטובר נדונו בעיקר שאלות בעל אופי אופרטיבי של היכן, כמה ומתי לערוך הפצצות אוויריות נגד הטילים ההתקפיים, ולא שאלות הנוגעות לעיקרון עצמו של הפעולה (Freedman, 2000: 176). אולם העובדה שתומכי החלופה של הפצצה אווירית היו חלוקים בדעותיהם לגבי האופי הרצוי להפצצה, למידת ההצלחה הצפויה, ולגבי התגובה הסובייטית האפשרית, הקשתה עליהם להציג בסופו של דבר גישה מוסכמת שתאושר על-ידי קנדי והיא הבליטה את הבעיות הפוליטיות והאופרטיביות הכרוכות במהלך (Bundy, 1988: 399-400; Weldes, 1999: 57-8; Allison and Zelikow, 1999: 116-7; Freedman. 2000: 177-80).[61] כך בעקבות ההבנות שהתפתחו לגבי המורכבות הרבה והקשיים הכרוכים בפעולה כזו, עד ל- 18 באוקטובר שונו בתכיפות רבה התוכניות האופרטיביות להפצצות האוויריות בקובה. אולם בתאריך זה היקף התמיכה באופציה ירד, ולמחרת היום היא כבר לא נתמכה אפילו על-ידי הללו שבתחילת המשבר הציעו אותה (Freedman, 2000: 181; McKeown, 2001: 1172-3).[62]

את האפשרות של סגר ימי הציע מקנמרה כבר ב- 16 באוקטובר.[63] עם זאת, בתחילה צעד זה נתפס כאמצעי משלים למהלכים אחרים בקובה כמו הפצצות אוויריות. החששות מיישום צעד זה נבעו מהאפשרות שהוא ייתפס כצעד מלחמתי ושהפעלתו תביא לפעולה סובייטית מקבילה בברלין, פעולה שתחייב את הסרתו ותביא את ארה"ב חזרה לנקודת ההתחלה. כמו כן היה חשש, שההסגר הימי לא ימנע באופן מוחלט מעבר של ספינות סובייטיות, מה שיחייב בסופו של דבר

---

[60] הפצצה אווירית בקובה תוכננה עוד ביולי 1962 כחלק מהתוכניות של מבצע נמייה (Hershberg, 1992: 247).

[61] כך מחד היו גורמים בממשל כמו באנדי שתמכו בהפצצה כירורגית, שיתרונותיה טמונים בכך שהיא פרופורציונלית, ויכולה לעמוד ביעד של חיסול האיום על ארה"ב (Freedman, 2000: 178; Allison and Zelikow, 1999: 116). לטענת באנדי, הפצצת הטילים מהווה מצב בו
"[t]he punishment fits the crime in political terms. We are doing only what we warned repeatedly and publicly we would have to do" (Bundy qut. in Naftali and Zelikow, 2001: 445).
אולם הרצון שהביעו גם קנדי וגם ראסק להגביל את היקף ההפצצה הביא לחשש בקרב אנשי הצבא, שהעריכו כי פעולה כירורגית לא תהיה יעילה.. קושי נוסף העלו אנשי מחלקת המדינה אשר טענו, כי יש צורך להציג קודם אזהרה לפני הפעולה, כדי למנוע הרג של רבים שעלול להסלים את המשבר. אולם מתן אזהרה יפגע בגורם ההפתעה. מעל לכל, האופציה של ההפצצה האווירית חייבה מספר גדול של גיחות, כך שאופציה של הפצצה כירורגית בלבד לא הייתה ריאלית. יתרה מכך גם אופציה של הפצצה נרחבת לא יכלה להבטיח השמדה של יותר מ- 90% מן הטילים וממפציצי ה- MiG וה- IL-28, מה שלא יכול למנוע באופן מוחלט פגיעה אפשרית בעתיד במטרות בדרום ארה"ב (Weldes, 1999: 57-8; Allison and Zelikow, 1999: 116-7; Freedman. 2000: 177-80).

[62] לטענת מקהון, אנשי הצבא קיוו, ככל הנראה, כי באמצעות הדגשת הבעיות בחלופה של הפצצה אווירית, קנדי ישתכנע להורות על פעולה צבאית נרחבת יותר (McKeown, 2001: 1174-7). ראה גם (Bundy, 1988: 400).

[63] גלגול הרעיון של הסגר ימי החל עוד באפריל 1962 במשרד ההגנה. תוכניות אלה נועדו להטיל הסגר מוחלט על קובה, כדי להשפיע על משטרו של קסטרו (Hershberg, 1992: 246; McKeown, 2001: 1167).

שימוש בכוח, כדי לעוצרן. יתרה מכך, הסגר הימי לא יכל לפתור את הבעיה הבסיסית, ולפיה כבר ישנם טילים בקובה (McKeown, 2001: 1167-8; Allison and Zelikow, 1999: 119-20; Beschloss, 1991: 480; Freedman, 2000: 182; Bundy, 1988: 398, 400).

עם זאת, לאפשרות של הסגר הימי היו מספר יתרונות. ראשית, הסגר מהווה צעד ביניים בין צעד צבאי לבין צעד פוליטי-דיפלומטי. בכך הוא מאפשר מחד להפגין את המחויבות האמריקאית לשינוי המצב, אך מנגד הוא גם מאפשר הצגת תגובה פרופורציונלית, המקלה מבחינה פוליטית על גיוס תמיכה בין-לאומית. תגובה כזו גם מאפשרת להתחיל בצעד פחות אלים ולהסלימו במידת הצורך הן להידוק הסגר והן לפעולה צבאית. אפשרות ההסלמה ההדרגתית הביאה לשביעות רצון במשרד ההגנה, לא רק כיון שהיא מקנה אפשרות שליטה טובה יותר על הכוחות, אלא מפני שהיא תואמת את הרעיונות לגבי "תגובה גמישה". במשבר זה ובשונה ממשבר ברלין, העליונות הקונבנציונלית האמריקאית בקאריביים הפכה גישה זו לאמינה, פרקטית ובכך לאלטרנטיבה אפקטיבית, במיוחד כאשר היא מעבירה את ביצוע ההחלטה הבאה לחרושצב (Allison and Zelikow, 1999: 120; Weldes, 1999: 58; Freedman, 2000: 182-3; Bundy, 1988: 398-9, 421-4; Kahan and Long, 1972: 574; Naftali and Zelikow, 2001: 574).

ב- 18 באוקטובר התקבלה ההחלטה להטיל סגר ימי על קובה[64] על אף ההתנגדות הנמשכת מצידם של קציני המטכ"ל.[65] יומיים מאוחר יותר, בישיבה שנערכה ב- 20 באוקטובר, הוחלט על סגר מוגבל, שניתן יהיה להרחיבו ולהסלימו בעת הצורך לפעולה צבאית להוצאת הטילים. בישיבה זו גם הוחלט על כך ששלטונו של קסטרו בקובה מהווה בעיה נפרדת (Freedman, 2000: 184-8, 191-2; Lebow and Stein, 1994: 129; Weldes, 1999: 58, 82-3; Bundy, 1988: 401-3).

ב- 22 באוקטובר נשא הנשיא קנדי את הנאום הראשון בנושא. הנאום הופנה לקהלים מגוונים: לאזרחי ארה"ב, לבנות בריתה של ארה"ב, לבריה"מ ולקובה. בנאום זה ניסה קנדי להפגין נחישות אמריקאית להוצאת הטילים מקובה. קנדי גם הזהיר כי כל איום סובייטי, ובכלל זאת תגובות לפעולות האמריקאיות בשבוע זה ייתקלו בתגובה אמריקאית נחושה. בדברים אלה התכוון קנדי לברלין (Freedman, 2000: 193; Weldes, 1999: 116; Bundy, 1988: 403-4;

---

[64] המילה שנבחרה לתאר את הפעולה היא הסגר (quarantine), ולא מצור (blockade) המבטא מצב של לוחמה (Freedman, 2000: 187-8; Weldes, 1999: 82-3).

[65] כך למשל ב- 19 באוקטובר, יום לאחר קבלת ההחלטה על הטלת הסגר, קציני המטכ"ל עדיין סברו, כי האופציה של מתקפת פתע על הטילים עדיפה, שכן המשבר יסלים למלחמה בכל מקרה, ולכן עדיף לפעול מהתנאים הטובים ביותר (Freedman, 2000: 186). התבטאויות כאלה מעידות כי בצבא היו סקפטים, לפחות באופן חלקי, לגבי האפשרות להרתיע את הסובייטים מהמשך הסלמת המשבר.

(Beschloss, 1991: 482-6. עם זאת, קנדי העביר באותו יום גם מסרים מרגיעים. במכתב שהעביר לחרושצב כתב קנדי, כי חרושצב קרוב לוודאי מבין את הרצון ואת הנחישות האמריקאית, וכי:

"deliberately plunge the world into war in which it was crystal clear no country could win and which could only result in catastrophic consequences to the whole world including the aggressor" (Kennedy, 22.10.1962 as qut. in Kennedy, 1967: 80, 89 as qut. in Freedman, 2000: 195).[66]

תגובותיו הראשוניות של חרושצב לדברים היו הפתעה וכעס, אך הוא נזהר מלנקוט בפעולה תקיפה, שתחריף את המשבר. בתגובה למכתב זה העביר חרושצב לקנדי מסרים לפיהם אמצעי הנשק נועדו למטרות הגנתיות בלבד ורמז להקבלה ביניהם לבין הטילים האמריקאיים בתורכיה. חרושצב גם התבטא כנגד הטלת הסגר הימי, אך תגובתו לא כללה אינדיקציות ברורות לגבי הכוונות הסובייטיות בנושא. עם זאת, חרושצב הורה על המשך הקמת אתרי הטילים בקובה, והכוחות במדינות ברית ורשה הועמדו במצב כוננות. בנוסף, במסר שהעביר חרושצב באמצעות איש העסקים ווילאם נוקס (William Knox), הוא הזהיר את ארה"ב, כי אם יוטבעו ספינות סובייטיות כתוצאה מהסגר, יפעלו צוללות סובייטיות בפעולות תגמול. כיון שההוראה לספינות הסובייטיות נותרה להמשיך בדרכן, קנדי היה מודאג וביקש לדבר ישירות עם השגריר דובריניין (Lebow and Stein, 1994: 116-7; Freedman, 2000: 195; Beschloss, 1991: 487-9; Allison and Zelikow, 1999: 123; Taubman, 2004: 565-6).

בפועל ההסגר הפך להיות אופרטיבי רק ב- 24 באוקטובר, וזאת לאחר אישור הצעת הפעולה בארגון מדינות אמריקה (OAS - Organization of American States), מהלך שנועד להגדיל את הלגיטימציה של הפעולה האמריקאית. בעצתו של השגריר הבריטי קורב קו הסגר, וזאת כדי לאפשר לחרושצב זמן החלטה רב יותר. לעצירת הספינות תרם במידה משמעותית גם חששו של חרושצב, כי הציוד על הספינה יגיע לידיים אמריקאיות. חרושצב איים כי אם לא תתקיים פגישת פיסגה בין מנהיגי המעצמות יחצה הקו על-ידי הספינות. בינתיים התגבשה נוסחה דרך מזכ"ל האו"ם יו טאנט (U Thant) לפיה יסכימו המעצמות על הקפאת המצב, ואכן בסופו של דבר הספינות הסובייטיות נעצרו או שהן שבו על עקבותיהן (Freedman, 2000: 196-7, 199-200; Beschloss, 1991: 490-9, 502-7).[67]

---

[66] קנדי היה מעוניין לשמור את חרושצב רגוע ולכן נמנע מלהשתמש בביטוי miscalculation לאחר ששימוש כזה הרגיז מאוד את חרושצב בשיחות וינה (Freedman, 2000: 195). התפיסה המרקסיסטית, ולפיה ליחידים אין השפעה על הפוליטיקה הבין-לאומית (Lebow, 1983: 447), יכול להסביר את הרקע לכעסו של חרושצב. המעניין גם שמסר זה של קנדי מבטא הבנות שונות לגבי הנשק הגרעיני שעמדו בבסיסה של ההרתעה ההדדית, הבנות שאומצו מספר שנים מאוחר יותר גם על-ידי בריה"מ.

[67] בשלב זה אמר ראסק את אמירתו המפורסמת כי,

4.2 השליטה על היכולות הגרעיניות

לאור ראיית הנשק הגרעיני כנשק "של המנהיג", בעיות בשליטה על הנשק זה מחד, או אישור גורף לעשות שימוש ביכולות הגרעיניות מבטאים קשיים מסויימים ביישום אסטרטגיית ההרתעה. במהלך משבר קובה היו מספר ביטויים לשליטה מוגבלת של המנהיגות הסובייטית על היכולות הצבאיות, מצב שהיה יכול להוביל להתדרדרות ולהסלמה (Gaddis, 1997: 275-6). כך למשל ב- 8 בספטמבר חרושצב נתן אישור לגנרל, איסה פלאייב (Issa Pliyev), אשר פיקד על הכוחות הסובייטיים בקובה, לעשות שימוש בכוחות הגרעיניים (הטקטיים) אם תתרחש התקפה ולא ניתן יהיה ליצור קשר עם מוסקבה כדי לאשרר הוראה זו (Fursenko and Naftali, 1996: 212; Gaddis, 1997: 273-4, 276).[68] אולם גם שימוש בנשק גרעיני טקטי היה יכול להסלים לחילופים גרעיניים בין המעצמות.

החשש מהסלמה הוביל את חרושצב לתקן הוראה זו לאחר שלמד, כי האמריקאיים גילו את מיקומי עמדות הטילים הסובייטים. עקב כך ב- 22 וב- 26 באוקטובר העביר חרושצב הוראות שמטרתן הייתה לחזק את השליטה מלמעלה על האירועים (Gaddis, 1997: 276; Taubman, 2004: 548). כך לטענת גנרל וולקוגונוב, ההוראות לגבי הטילים האסטרטגיים הגרעיניים ה- SS-4 וה- SS-5 מה- 22 באוקטובר היו ברורות:

"The rocket forces are to be used only in the event of a U.S attack, unleashing a war, and under the strict condition of receiving a command from Moscow" (as qut. in Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 154).[69]

אולם בפועל, למרות קיומם של שני תנאים אלה, לא היו שום אמצעי בקרה, שיכלו להבטיח שימוש לא מורשה בנשק הגרעיני (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 154-5).[70] לטענת אליסון וזליקאו, קיימות אף עדויות לכך שבבריה"מ נשקלה לקראת סוף חודש אוקטובר האפשרות לעשות שימוש בנשק גרעיני טקטי עקב חשש מפלישה אמריקאית לקובה. הנשיאות (presidium) הסובייטית אף העבירה טיוטת החלטה שאישרה לפלאייב לעשות שימוש בנשק גרעיני טקטי כדי להדוף מתקפה אמריקאית כזו. אולם מתוך החשש שהאישור יתגלה המסר שהועבר היה מרוכך, והתנה את השימוש באישור ממוסקבה (Allison and Zelikow, 1999: 215-6).

"[w]e're eyeball to eyeball and I think the other fellow blinked" (May and Zelikow, 1997: 353, 357 as referred by Freedman, 2000: 197).

[68] עוד על הפיקוד והשליטה הסובייטית בנשק הגרעיני, ראה (Catudal, 1989: 83-4, 162-4).

[69] מתינות סובייטית מסויימת התבטאה, לטענת וולקוגונוב, גם בכך שבכל שלבי המשבר היה צורך בלפחות ארבע שעות, כדי להפוך את הטילים למבצעיים (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 154).

[70] גם בארה"ב נדונה השאלה כמה עצמאית תהיה התגובה של הכוחות בקובה. כך למשל, לטענת מקנמרה, לא היה ברור כמה שליטה ובקרה יש בפועל למוסקבה על הכוחות באתרי הטילים (Trachtenberg, 1991: 251).

סוגיה נוספת הקשורה ליכולת המנהיגות הסובייטית לשלוט על הכוחות בפועל באה לידי ביטוי בהקשר של הפלת מטוס ה- U-2. העובדות לגבי אירוע זה נתונות במחלוקת עד היום ונוגעת לשאלה מיהו הגורם שביצע פעולה זו והאם הוא עשה זאת תחת היתר מפורש של מוסקבה לפגוע בכוחות אוויריים אמריקאיים. הטענה לפיה לא הייתה הוראה סובייטית מפורשת בנושא נתמכת על-ידי אלכסנדר אלקסייב (Aleksandr Alekseev),[71] וכן על-ידי דאל ואל (Del Valle), אשר טען כי הקצין שהיה אחראי להפלת המטוס הסביר כי היא נעשתה בהתאם לנוהל "מלחמה". קצין זה אף זכה לעיטורים מידיו של קסטרו עצמו, אך יחד עם זאת, פלאייב זכה לנזיפה על הפעולה ממוסקבה (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 160-1; Allison and Zelikow, 1999: 353-4; Chang, 1992: 145).[72] יש אף חוקרים המדגישים כי הפעולה נעשתה למרות הוראה מפורשת של חרושצב, שלא לפגוע בכוחות האוויר האמריקאיים שאוספים מידע. כך לפי אחד ההסברים הפעולה נעשתה על-ידי כוח סובייטי בראשותו של מפקד כוחות הנ"מ הסובייטיים בקובה, שסבר בטעות כי ההוראה שונתה (Gaddis, 1997: 276). המצב אף היה מסוכן עוד יותר מכפי שחרושצב העריך מפני שעל-פי תוכניות המגירה האמריקאניות הפלת מטוס אמורה הייתה לחייב תגובה אמריקאית כנגד בסיסי הנ"מ. אולם למרות לחצים על קנדי לפעול, ניתן לסכם את תגובת ה- ExComm לאירוע כמדודה ומאופקת מכפי שזו הוצגה (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 162; Allison and Zelikow, 1999: 354).

המתינות בהתנהגות הסובייטית ביחס לשתי סוגיות אלה, כמו גם ביחס להסכמה בסופו של דבר להוצאת הטילים, נוגעת לניסיונה של בריה"מ להימנע מהסלמה במשבר. ואולם מתינות זאת מדגישה במיוחד את כישלון ההרתעה האמריקאית ערב המשבר, ואת היכולת התיאורטית להפעילה בכדי למנוע אותו מלכתחילה.

גם קנדי גילה מתינות וזהירות באשר לשליטה על הנשק הגרעיני. כך למשל, הוא הורה שלא להפעיל תגובה אמריקאית של טילי יופיטר ללא אישורו המפורש גם במקרה של

"selective nuclear or non-nuclear attack on these units by the Soviet Union to actions we may be taking elsewhere" (Nash, 1994: 209 qut. in Gaddis, 1997: 271-2).[73]

לטענת גאדיס, התבטאות זו רומזת לכך שקנדי היה מוכן לספוג מהלומה גרעינית ישירה על כוחות נאט"ו מבלי להגיב מחשש להסלמה (Gaddis, 1997: 272). יתכן כי באופן חלקי, ההוראות נבעו

---

[71] בזמן המשבר היה אלקסייב נציג עיתונות בקובה, שפעל עבור הק.ג.ב והיה בקשרים טובים עם קסטרו. ב- 31 במאי, 1962 מונה אלקסייב להיות השגריר הסובייטי במדינה (Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 148).

[72] כך למשל מעלה פרידמן את הטענה, כי כוחות קובניים הפילו את המטוס מתוך מטרה להביא להסלמה (Freedman, 2000: 216).

[73] עם זאת, טוען גאדיס כי הוראה זו לא עברה לכל בסיסי הטילים האמריקאיים כמו למשל לבסיס הטילים אינקרילִיק (Incrirlik), שבתורכיה (Gaddis, 1997: 274).

מחשש של קנדי מטעויות באיכון הטילים הסובייטים ומחשש כי אמצעי הבקרה המוגבלים יגרמו לאיבוד שליטה ויביאו לפעולות בניגוד לרצונו (Gaddis, 1997: 273; Allison and Zelikow, 1999: 199-200). במובן זה, ניתן לטעון, כי המתינות האמריקאית, ביטאה חשש מהסלמה למלחמה גרעינית, מתינות שיכולה להעיד גם על יכולת גרעינית משמעותית של בריה"מ גם ללא קיומם של טילים גרעיניים בקובה. לכן, טענה זו מסייעת לבסס את ההסבר המוצע במחקר, ולפיו לו הייתה קיימת מסגרת ההבנה של הרתעה הדדית ושל מספיקות, המשבר היה יכול להימנע. במצב כזה בריה"מ, בין היתר, לא הייתה צריכה להציב את הטילים, והיא הייתה יכולה להסתפק ביכולות הקיימות שלה כדי להשיג הרתעה יציבה עם ארה"ב.

לבסוף, לקח חשוב שנלמד בבריה"מ מן המשבר הוא הצורך בשליטה ריכוזית וטובה יותר על הנשק הגרעיני לא רק מבחינה פרוצדורלית, אלא גם מבחינה טכנית, וזאת כדי למנוע שיגור לא מורשה של הנשק הגרעיני ולהקטין את החשש לתאונה. פרוצדורות אלו ייושמו גם בברית ורשה והביאו לבריה"מ שליטה מוחלטת על אמצעי הנשק הגרעיניים שהיו פזורים במזרח אירופה (Kramer, 1995: 110, 111; see also Bluth, 1992: 180). הגברת השליטה האזרחית על הנשק הגרעיני מחזקת אותו כנשק אסטרטגי ומגדילה את הגבלת השימוש בו לצרכי הרתעה בלבד.

5. סיום המשבר

בארה"ב הייתה מחלוקת לגבי הפעולות הנדרשות להביא לסיום המשבר. מחד היו כאלה שהציעו להרחיב את ההסגר ולהגביל גם מעבר חומרי דלק ונפט. מנגד היו כאלה, אשר ביקשו לנקוט בקו תקיף וישיר יותר באמצעות הפצצות כירורגיות וזאת במיוחד לאור הפיכת הטילים בקובה לאופרטיביים, ולאור הערכות מחודשות לגבי היעילות הגבוהה של הפצצות אוויריות. אולם לצד התכנונים הצבאיים נערכה גם פעילות מדינית, שנועדה להביא לסיום המשבר. כך למשל נטען, כי רוברט קנדי העביר לדובריינין מסר מהנשיא, ולפיו למרות שארה"ב לא תנהל משא ומתן לגבי הוצאת הטילים מתורכיה, הנשיא נחוש בדעתו להוציאם מרצונו לאחר שיסתיים המשבר, אך זאת מבלי להכיר בכך באופן פורמלי (Bundy, 1988: 406; Allison and Zelikow, 1999: 128; Freedman, 2000: 200-201, 215-6; Gaddis, 1997: 270-1).

למרות זאת, קנדי השתכנע, בסופו של דבר, כי יהיה שווה לנסות מהלך של הוצאת הטילים מתורכיה. התמיכה ברעיון זה אף גברה בעקבות חשש להסלמה עם הפלת מטוס ה- U-2 מעל לשמי קובה. כך למשל טען מקנמרה שתמך בעיסקה, כי ניתן יהיה להתבסס על צוללות הפולאריס, מה גם שהטילים בתורכיה הפכו למיושנים. גם מקקון הביע את תמיכתו בעמדתו של

מקנמרה (Bernstein, 1992: 75-6, 88-9, 99; Freedman, 2000: 205-6, 208-14; Gaddis, 1997: 276; Nash, 1997: 154-5; Trachtenberg, 1991: 242-3; Bundy, 1988: 430-6; Allison and Zelikow, 1999: 126-128, 357-9).

ב- 28 באוקטובר גם חרושצב היה מעוניין להגיע להסכם לא פומבי בעקבות חששו מהסלמה. חשש זה גם נבע מהפלת מטוס ה- U-2 מעל קובה, ומכך שהוא לא היה בטוח ביכולתו לרסן את קסטרו, קושי שהאמריקאיים לא היו מודעים לו במהלך המשבר.[74] בנוסף, חרושצב חשש מדיווחי מודיעין שלא היו מדויקים, ולפיהם האמריקאיים מתכוונים לפעול בקרוב, ושם נערכים לכך,[75] והוא העריך כי הוא אינו יכול להילחם עם ארה"ב הנהנת מעליונות טקטית ואסטרטגית באזור (Bernstein, 1992: 58, 97; Freedman, 2000: 216; Gaddis, 1997: 270; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 166; Bundy, 1988: 439, 446; Taubman, 2004: 568-9).

כך החשש מהסלמה ולא אסטרטגיה של הרתעה (או של דיפלומטיה כופה) הובילו את שתי המעצמות לסיום המשבר (Lebow and Stein, 1994: 110, 143-4). אומנם, ההסגר הימי נתפס בתחילה על-ידי הסובייטים כסימן לחולשה אמריקאית (Alison and Zelikow, 1999: 122-3; Morgan, 2003: 147-8). עם זאת, הוא אפשר לחרושצב לשקול את הדברים, להתרגל לרעיון של תגובה אמריקאית והוא גם אפשר להתרגל לנחישותה של ארה"ב להוציא את הטילים מקובה (Allison and Zelikow, 1999: 123-5, 127-9; George, 1994: 114; Wohlstetter and Wohlstetter, 1965 as referred by Allison and Zelikow, 1999: 121-2).[76] עם זאת, עדויות חדשות מחזקות את הטענה, כי העיסקה הייתה פורמלית יותר מכפי שנהוג היה לתארה (Bernstein, 1992: 56-7, 95-6, 99; Nash, 1997: 144; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 157-8; Lebow and Stein, 1994: 122-5).[77] לכן לא מפתיע שנטען, כי דרך סיומו של המשבר מבטא יותר פשרה מאשר ניצחון ברור

---

[74] מהמסרים הבהולים שהעביר קסטרו לחרושצב, הסיק חרושצב, כי רצונו של קסטרו במתקפה גרעינית מקדימה על ארה"ב מראה, כי הוא לא הבין את המטרה הסובייטית בהצבת הטילים, שנועדה להרתיע את האמריקאיים מלתקוף את האי (Taubman, 2004: 572-3).

[75] לסיבות למידע הלא מדויק שעמד לרשות חרושצב, ראה (Bundy, 1988: 439; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 166-7; Allison and Zelikow, 1999: 122; see also in Lebow and Stein, 1994: 118).

[76] כך טילי היופיטר הוצאו בסופו של דבר מתורכיה באפריל 1963, והם הוחלפו בצוללות פולאריס ששייטו במזרח התיכון (Allison and Zelikow, 1999: 366). הממשל התורכי ביקש לדחות את הסגת הטילים של מתורכיה לאביב 1963 אז יהיו הצוללות לחופי הים התיכון אופרטיביות (Freedman, 2000: 205-6). על ההסכמים שהושגו בסופו של דבר בין ארה"ב ואיטליה ובין ארה"ב ותורכיה לגבי החלפת הטילים בצוללות פולאריס ובשיפורים קונבנציונליים, ראה (Nash, 1997: 161-4).

[77] מן העדויות החדשות עולה, כי קבוצה קטנה של יועצים שכללה את רוברט קנדי, ראסק, מקנמרה, באנדי, סורנסאן, באל (Ball) ורוזוואל גילפאטריק, נועדה עם קנדי בפגישה חשאית, שתוכנה ודבר קיומה לא היא ידוע לשאר חברי ה-ExComm. בפגישה זו הציע ראסק, כי רוברט קנדי ידון באופן חשאי עם השגריר הסובייטי בהסדר לגבי טילי היופיטר. סורנסאן הודה כי במשך שנים נעשתה הונאה לגבי תוכן פגישה זו ולגבי הצגת אי קיומה של עיסקה כזו. חיזוק לטענות אלו עולות מדבריו של דובריינין, אשר טוען כי רוברט קנדי העביר מסרים מפורשים לגבי קיום עיסקה

לאחת המעצמות. שני הצדדים חששו מההשלכות של מצב בו לא יימצא פתרון מדיני, והאירועים יצאו משליטה שתוביל למלחמה גרעינית (Gaddis, 1997: 261; Mandelbaum, 1979: 146; Taubman, 2004: 532).

מכל מקום, העיסקה שהתרקמה סוכמה באופן ציני על-ידי נאש, שהיטיב לתאר את חוסר התוחלת ואת הפרדוקס שבכישלון ההרתעה האמריקאי במשבר

"[i]n the oddest possible way, Kennedy had finally put the Jupiters to some good use. He had sacrificed them to help end a crisis that they – and he – had helped to cause in the first place" (Nash, 1997: 149).

דרך סיום המשבר מעלה שלוש סוגיות מרכזיות ביחס לאסטרטגיית ההרתעה: ראשית, אם אכן החשש של חרושצב מהסלמה היא שהובילה אותו להסכים להוצאת הטילים מקובה, הרי שהדבר מעיד על קיום יכולת בסיסית אמריקאית להרתיע את בריה"מ, יכולת שהיתה מאפשרת למנוע את המשבר מלכתחילה. טענה זו בולטת במיוחד לאור ההדגשה במחקר, שפעולות של דיפלומטיה כופה – כמו למשל הוצאת הטילים מקובה – נחשבות כקשות יותר להשגה מאשר פעולות של הרתעה שמטרתן למנוע מראש את ההתנהגות הלא רצויה. יתר על כן, הכישלון בהרתעה האמריקאית בולט במיוחד לאור הטענות לקיומו של פער אסטרטגי במאזן הכוחות לטובת האמריקאיים, אשר לא רק שלא מנע את המשבר, אלא אף היה סיבה מרכזית לו.

הסוגיה השניה נוגעת לפשרה שהושגה בין המעצמות, סוגיה אשר מדגישה את הבעייתיות הרבה ביישום אסטרטגיית ההרתעה, ובעיקר את החשיבות של רעיונות ההרתעה עצמם להפעלה מוצלחת של אסטרטגיה זו. הבעייתיות ביישום אסטרטגיה זו באה לידי ביטוי בשתי דרכים: ראשית, ההתנגדות האירופאית להוצאת הטילים מקובה מעידה על היעדר מיסוד של רעיונות ההרתעה. הוצאת הטילים לא הייתה אמורה לפגוע ביכולת ההרתעה האמריקאית עקב התחליפים היעילים לטילים הישנים שהוחלפו כמו הצוללות.[78] במובן זה, הטילים נתפסו באופן שגוי כאמצעי נשק שהגדלה כמותית שלו תורמת להגדלת יכולת הפגיעה וההרתעה ולכאורה גם של הביטחון. לכן גם לקיומו של הנשק היה יכול להיות מימד סמלי.

בנוסף, העובדה שחרושצב התעקש על הוצאת הטילים מתורכיה למרות חוסר חשיבותם (Allison and Zelikow, 1999: 126) ניתנת להבנה רק במסגרת ההכרה בכך שרעיונות ההרתעה על-ידי איום ובמיוחד הרעיונות של מספיקות אסטרטגית לא מוסדו. לכן למשל, מיסוד של רעיונות

של הוצאת הטילים הסובייטיים מקובה תמורת הוצאת טילי היופיטר מתורכיה (Bernstein, 1992: 56-7, 95-6, 99; Nash, 1997: 144; Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 157-8; Lebow and Stein, 1994: 122-5).

[78] על חוסר החשיבות של טילי היופיטר באירופה וגם על החלפתם בצוללות הפולאריס, ראה למשל ב- (Nash, 1997: 161, 169). יתר על כן, לא רק שטילי היופיטר הוחלפו על-ידי צוללות, אלא שטילים מסוג Mace, שטווח הפעולה שלהם אפשר לפגוע במוסקבה, המשיכו להיות מוצבים בגרמניה למשך 7 שנים נוספות (Betts, 1987: 143).

אלה קודם לכן היה מדגיש את חוסר הרלוונטיות של המשבר עצמו, וקיומה של קהילת הרתעה היה מאפשר לשני הצדדים לקבל את קיומם של הטילים של יריבו.

סוגיה שלישית ביחס להרתעה נוגעת לשאלת "הניצחון" במשבר. ללא קשר לשאלת הניצחון עצמו,[79] עצם הדגש שנתנו הצדדים השונים לאחר סיום המשבר לניצחון, שלכאורה, השיגו בו מדגיש גם כן את היעדר מיסודן של רעיונות ההרתעה. במיוחד אמורים הדברים ביחס לטענות אמריקאיות בנושא. כפי שטוענת וולדס, קיימת חוסר עקביות בטענות כי ארה"ב הצליחה "לנצח" במשבר עקב עליונותה. וולדס גורסת, כי הבעיה בטיעון זה שהוא משמיט בכלל את הבסיס לצורך במשבר (Weldes, 1999: 88). כך בהמשך לדבריה של וולדס, חשוב להדגיש, כי שאלה חשובה היא לא רק קיום העליונות (או היעדרה), אלא חשובה גם המסגרת הרעיונית האסטרטגית שעוטפת אותם. באופן זה, ולאור היעדר הפנמת רעיונות ההרתעה על-ידי איום, הסוגיה של עליונות ו"ניצחון" בכלל הופכות לרלוונטיות.

6. למידה (מוגבלת של) הרתעה על-ידי איום במשברי קובה (וברלין)

משבר ברלין ומשבר קובה סייעו למעצמות להבהיר את הצורך ואת המשמעות של אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום. המשברים הפכו את האיומים הגרעיניים למוחשיים יותר ועל-ידי כך סייעו למעצמות להבין כיצד עובדת הפוליטיקה הבין-לאומית בעידן הגרעיני, וכן את הצורך בפתרון אסטרטגי להתמודדות עם איומים אלו. כך למשל מסכם שלינג את ההשפעות המרכזיות של המשבר על היחסים האסטרטגיים בין המעצמות. לדברי,

"the Cuban missile crisis was the best thing to happen to us since the Second World War. It helped us avoid further confrontations with the Soviets; it resolved the Berlin issue; and it established new basic understandings about U.S-Soviet interaction" (Schelling, March 1987 as qut. in Lebow, 1992: 178).

ואולם למרות שאסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום שהתפתחותה, התחזקה בעקבות המשברים, היא לא הופנמה באופן מיידי בחשיבה האסטרטגית של אף אחת מן המעצמות בתקופה הסמוכה להם. בדרך זו, משברים אלו היוו בעיקר תנאים מזרזים לתהליכי למידה של רעיונות ההרתעה על-ידי איום שהחלו בתקופה זו להתפתח בעיקר בארה"ב.

---

[79] כך למשל הוצע, כי אם מקבלים את הטענה שלבריה"מ היו יעדים מוגבלים של הגנה על קובה בלבד ניתן לטעון, כי היא זו שניצחה במשבר, כיון שהיא הצליחה להשיג הבטחה אמריקאית לאי התקפה על קובה (Lebow, 1983: 436). לביקורת על הטענה, זו כי בריה"מ "ניצחה" במשבר, ראה (Gaddis, 1997: 278). בנוסף, גם הטענה שארה"ב ניצחה במשבר זכתה לביקורת נרחבת. בנוסף, נטען כי גם אם קנדי הצליח לכפות את רצונו על בריה"מ, ניצחונה של ארה"ב היה ניצחון פירוס, שכן תוצאות המשבר הובילו את בריה"מ לחימוש מאסיבי (Lebow, 1992: 177). יתר על כן, ישנם חוקרים הסבורים, כי האמריקאיים בעצמם הציגו ויתורים, והם היו גמישים ונחושים פחות ממה שהיה ידוע עד כה (Bernstein, 1992: 57).

לכן בעקבות המשבר נוצרה בארה"ב תקופה קריטית ללמידת ההרתעה. אומנם, בטווח הקצר הם הביאו דווקא להדגשת החשיבות של יכולות קונבנציונליות. עם זאת, בטווח הארוך יותר השלכות משברים אלה תרמו להתפתחות רעיונות ההרתעה הדדית. בסופו של דבר היו אלה רעיונותיו של שלינג אשר מוסדו ועד היום ממשיכים להגדיר את כללי השפה הבסיסיים (basic grammar) בהם האמריקאיים חושבים על נושאי הנשק גרעיני. בנוסף, משבר קובה הביא את בריה"מ לשקול מחדש את גישתה הבסיסית ביחס לפצצה הגרעינית (George and Smoke, 1974: 459; Garthoff, 1987: 64-88 as referred by Lavoy, 1991: 758; Thies, 1991: 177-8; Weber, 1991b: 796-798).

6.1 השפעות על תהליך למידת ההרתעה (בעיקר) בארה"ב

משברי ברלין וקובה השפיעו במספר דרכים על חיזוק רעיונות ההרתעה על-ידי איום. ראשית, המשברים, הבהירו את הסכנות הטמונות בתחרות שבין המעצמות והם הפכו את הסיכונים למלחמה גרעינית למוחשיים, ובכך אפשרו לבחון את המשמעות האמיתית של המהלכים האסטרטגיים, שנדונו קודם לכן רק באופן אבסטרקטי בסמינרים של צוותי חשיבה. כך משבר קובה למשל הראה כי אסטרטגיית ההרתעה לא פעלה בדרך שממשל קנדי, והאסטרטגים שהשפיעו עליו הניחו. בפועל האסטרטגיה הייתה יותר "מוחלטת" ופחות הדרגתית, ולכן החשש מהסלמה היה גדול יותר (Mandelbaum, 1979: 133-4, 141-2, 144; Freedman, 2000: 176; George and Smoke, 1974: 458; Kahan and Long, 1972: 586).[80]

כך האיומים המוחשיים שנוצרו במהלך משבר הטילים בקובה אפשרו והגבירו תהליכים שהובילו ללמידת ההרתעה על-ידי איום בשתי המעצמות. כך למשל נטען, כי המשבר הביא לכך ששתי המעצמות

"came away from the Caribbean brink with a sober appreciation of the dangers of nuclear war and of their mutual stake in preventing such a catastrophe. The path from mutual hostility to competitive coexistence was blazed by the two very different men" (Kozar, 1987: 7).

לכן למשל, בשיאו של המשבר ב- 26 וב- 27 באוקטובר, התבטאו חרושצב ומקנמרה באופן פסימי ביותר לגבי ההשלכות הצפויות מאי פתרונו (Freedman, 2000: 219).[81] בקרב שתי המעצמות נוצר חשש הדדי מפני הסלמה שתצא מכלל שליטה (Gaddis, 1997: 261; Mandelbaum, 1979: 146;

[80] לטענת מנדלבאום, מה שיצר את חוסר ההדרגתיות הזו הוא החשש מפני הסלמה מהירה לשימוש בנשק הגרעיני, ולא התקדמות איטית במעלה "סולם ההסלמה" כפי שהממשל צפה. כך לא רק שהסובייטים לא הכירו ברעיונות של הרתעה הדרגתית ומלחמה מוגבלת, אלא שבזמן האמת גם לאמריקאיים הייתה מידה נמוכה של אמון בהם (Mandelbaum, 1979: 137). עם זאת, לטענת נתן (Nathan), תוצאת המשבר הביאו לכך שהאופציה של אלימות בקנה מידה נמוך, הפכה לאפשרית יותר ואפילו להכרחית יותר (Nathan, 1992: 27).

[81] חרושצב אף ציין בזכרונותיו שמידת החרדה והדחיפות היו גבוהות בשיאו של המשבר (Khrushchev, 1970: 492 as referred by Allyn, Blight and Welch, 1989-90: 157, 165; see also in Lebow and Stein, 1994: 5).

(Lebow and Stein, 1994: 110). כך למשל הנשיא קנדי היה משוכנע כי בריה"מ רצתה גם היא להימנע ממלחמה כזו, אך חשש כי ללא זהירות מספקת, חרושצב יובל לתגובה גרעינית "לא רציונלית" (Kahan and Long, 1972: 575, 579; Nash, 1997: 144-5; Bundy, 1988: 461). באנדי ביטא חששות אלה באומרו, כי מה שהבינו מנהיגי המעצמות היה ש-

"nuclear war would be a disaster, and that they had come so near to the precipice that there was a real chance of slipping it over. Their choices were much affected by that understanding. Recognition that the level of nuclear danger reached in October 1962 was unacceptably high for all mankind may be the most important single legacy of the Cuban missile crisis" (Bundy, 1988: 461-2).

כך מה שמנע מידה גבוהה יותר של אלימות במשבר היה חשש מהסלמה נוספת במהלכו. חשש זה אינו תואם את ההרתעה ההדדית מהסוג של MAD – שקיומה היה יכול למנוע או לכל הפחות להגביל את המשבר מלכתחילה – אלא כאמור, תאם דפוסי התנהגות הנובעים מהרתעה מיידית. אולם עצם החוויה של פרקטיקות אלה, שבאו לידי ביטוי בשני המשברים עודדו ואפשרו תהליכי למידה, שסייעו להתבססות רעיונות ההרתעה מספר שנים מאוחר יותר.

כך בראש ובראשונה החשש מהסלמה הבליט את מוגבלות ההשפעה של העליונות האסטרטגית. בכירים בממשל כמו מקנמרה, גרטהופף וכן טיילור, שכיהן כיו"ר המטה הכללי במהלך משבר קובה, שינו למשל בעקבות משברים אלה את עמדותיהם לגבי החשיבות של העליונות האמריקאית. לטענת טרכטנברג, בעוד שבמהלך משבר קובה הדגיש טיילור את היתרון האסטרטגי האמריקאי ואת חשיבותו (Trachtenberg,1991: ftn.7 p. 236-7; Bundy, 1988: 452; Kozar, 1987: 42), הרי שמספר שנים לאחר המשבר הוא הדגיש דווקא את חוסר החשיבות של העליונות הגרעינית במהלכו לאור העוצמה המספיקה שעמדה לרשותן של שתי המעצמות.

"the strategic forces of the United States and the U.S.S.R simply cancelled each other out as effectual instruments for influencing the outcome of the confrontation (Taylor, 1974: 582 as qut. in Trachtenberg, 1991: 236).
"Our great superiority in nuclear weapons contributed little to the outcome of the Cuba crisis. In this situation the stakes involved were far too small for either party to risk a resort to nuclear weapons" (Taylor, 5.10.1982 as qut. in Betts, 1987: 121).

בדרך זו, המוקד עבר מהדגשת העליונות האמריקאית, להדגשת חשיבות היכולות של שתי המעצמות, ומכאן להדגשת החשיבות הטמונה ביכולת הדדית מספיקה, אשר גם עומדת בבסיס נורמת ההרתעה. לכן לשינוי זה הייתה השפעה על היכולת לחשוב מחדש על המשבר ולהבין ולפרש טוב יותר את הגורמים לסיומו. כך לטענת באנדי, במשך שנים התקבלה כמובנת מאליה הטענה לפיה הנחיתות הסובייטית לא רק הביאה למשבר, אלא גם הביאה לכישלון הסובייטי בו. אולם כלל שהתחזקה יותר ההבנה של משמעות ההרתעה ההדדית והמספיקות, עמדה זו הפכה לפחות

ופחות משכנעת. לטענת באנדי, מה שהיה חשוב במשבר היא עליונות קונבנציונלית, וקיומה של יכולת גרעינית, שתהיה מספיקה להפוך עבור חרושצב את האופציה הגרעינית ללא אטרקטיבית (Bundy, 1988: 445-7; Betts, 1987: 120-1; Rusk et al., 27.9.1982: 85 as qut. in Bundy, 1988: 447; Chang, 1992: 141; in Trachtenberg, 1991: 235-6). מודעותם של מקבלי ההחלטות לסוגיה זו, מאפשרת להצביע על משבר קובה כנקודת זמן בה התחדדו הבנותיהם לגבי ההרתעה על-ידי איום. הבנות אלו אשר הפכו לברורות יותר סייעו לדחות דרכי חשיבה המנוגדות להרתעה, כמו למשל אלו שהדגישו את חשיבות העליונות האסטרטגית.

לכן גם לא מפתיעה הטענה, כי מסמכים ארכיוניים שנחשפו בשנים האחרונות מגלים, כי משבר קובה אף היווה נקודת מפנה משמעותית יותר ממה שהיה מקובל לחשוב עד כה (Gaddis, 1997: 261). לאחריו לא ניסה יותר נשיא סובייטי לאתגר אינטרס אמריקאי שהוגדר באופן פומבי כחיוני (Lebow, 1992: 178).

The Soviet-American competition did take on a certain stability, even predictability, after 1962. Neither side would ever again initiate direct challenge to other's sphere of influence (Gaddis, 1997: 279-80).

יתר על כן, שתי המעצמות לאחר המשבר נטו להימנע מלהיות מעורבות במצבים שהיו יכולים להביא לסכנה רצינית של מלחמה גרעינית (Kahan and Long, 1972: 586). כך למשל לטענת וובר, הניסיון שצברו המעצמות במשבר הטיל ספקות לגבי יכולת השימוש בכוח (גרעיני וקונבנציונלי) בהתמודדות בסכסוך בין מדינות גרעיניות עקב החשש מהסלמה. במיוחד טוען וובר, האירועים בקובה כפו על מקבלי ההחלטות בארה"ב משבר קוגניטיבי, הכרוך בהכרה כואבת בכך שארה"ב הפכה באופן בלתי נמנע לפגיעה להתקפות גרעיניות סובייטיות (Weber, 1991b: 796-8).

בדרך זו החשש מהסלמה סייע למעצמות לפתח ולהשתמש בפרקטיקות של הרתעה כדי לרסן ולמתן את יחסיהן. במילים אחרות, יישום אסטרטגיית ההרתעה הפך להיות במספר מובנים לאמצעי דרכו יכלו המעצמות לשפר את יחסיהן ולהעביר אליו את התחרות ביניהן (Gaddis, 1997: 279).[82]

[The] missile crisis shocked the United States and its allies into realizing the precariousness of their own security, for all the diversity upon which it rested. If only a few inaccurately aimed Soviet nuclear warheads could wreak more havoc than in all previous wars combined, did it really mean all that much to have prevailed economically, ideologically, culturally and even morally. The west therefore began narrowing its criteria for calculating power even as the Soviet Union's capabilities for projecting power were also narrowing. **Both sides as a consequence came to see military credibility as more important than its non-military**

[82] לעמדה שונה לגבי השפעתו המוגבלת של משבר קובה על שיפור יחסי המעצמות, ראה (Bluth, 1992: 73, 76-7).

counterparts. Both agreed tacitly to compete within the single arena in which the Soviet Union was still capable of putting up a respectable fight (Gaddis, 1997: 279 emphasis added).

טענות אלה מחזקות את גישתי לפיה אסטרטגיית ההרתעה הינה הבניה חברתית. הסובייטים והאמריקאיים **בחרו** להתחרות בתחום הצבאי, והאסטרטגיה של ההרתעה על-ידי איום היוותה פתרון הולם כדי למסד את התחרות ביניהם (Gaddis, 1997: 279). באופן זה, חיזוק הבסיס של רעיונות ההרתעה, תהליכים שהתחזקו בעקבות משבר ברלין ובמיוחד משבר קובה, ביטאו אך גם אפשרו את תחילתו של תהליך של הימנעות מאלימות. לכן גם ביסוסו של תהליך זה הפך עם הזמן לקל יותר וחיזק את עצמו על-ידי יצירת תמריצים הולכים וגדלים לשמור על סוג יחסים כזה.

היווצרותם של איומים אלה והחשש מהסלמה החלו להשפיע כבר במשבר ברלין על היכולת ללמוד את רעיונות ההרתעה על-ידי איום. כך למשל הסביר קיסינגר, כי משבר ברלין אפשר לערוך תכנונים אסטרטגיים, ללא מגבלות חמורות של לחץ שאפיינו שיאים של משברים אחרים, מה שיצר מחד צורך בחשיבה אסטרטגית מחודשת, אך מנגד אפשר לבחון את המשמעויות הכרוכות באסטרטגיה כזו בצורה מעמיקה יותר. לטענתו, המשבר הביא להכרה אמריקאית כי הנשק הגרעיני לא היווה מקור זול להשגת ביטחון, אלא הפך למקור סכנה לאור היכולת הגרעינית הסובייטית המתחזקת והמגבילה את חופש התמרון האמריקאי (Kissinger, 1994: 573). לכן ביקורות אלה גם סייעו למתן את ההתלהבות מהגישה של תגובה גמישה,[83] אשר עומדת במידה רבה בניגוד לאסטרטגיה של הרתעה על-ידי איום.

במילים אחרות בניגוד לחשיבה האבסטרקטית שהייתה נהוגה קודם לכן, משבר ברלין יצר מסגרת נוחה לחשיבה פרקטית על הבעיות הכרוכות במכה ראשונה והוא הפך את מותם של עשרות מיליונים לאפשרות שהסבירות שלה אינה מבוטלת. כפי שטען באנדי:

"There was never a particular day in which it seemed likely that direct conflict would break out, but there was hardly a week in which there were not nagging questions about what would happen if" (Bundy, 1988: 363).

טענה דומה מציע טרכטנברג, אשר טוען כי משבר ברלין,

"[forced] the government to come to grips with the basic strategic problem. The issue was no longer abstract and theoretical, the sort of problem that the future could worry about. The question of the role of nuclear forces would play in NATO defense policy had suddenly become very real" (Trachtenberg, 1991: 214).

[83] למשבר ברלין היו מספר השפעות שליליות על ביחס לאסטרטגיה נגד כוח. ראשית, הניסיונות להכין מטרות ארכו זמן רב מדי, ולכן לא אפשרו להציע בזמן אופציות פרקטיות לשימוש במהלך המשבר (Betts, 1987: 95-9). בנוסף, ההערכה הייתה כי גם מכה ראשונה לא תמנע מן הסובייטים להפעיל מכה גרעינית של טילים לטווח בינוני וקצר. לכן הספקות הרבים לגבי מידת יעילותה של אסטרטגיה "נגד כוח", הביאה להתנגדות להפעלתה, וזאת בשונה מהחשיבה הסטרילית הקודמת, אשר הוגבלה במסגרת החשיבה של תורת המשחקים (Betts, 1987: 102).

נטען לכן כי האסטרטגיה נגד כוח אומנם מקנה גמישות, אך מנגד היא טומנת בחובה גם סכנות. הבעיה העיקרית אותה ראה מקנמרה היא שהאסטרטגיה מאפשרת תגובה גמישה, אך אינה מאפשרת לסיים מלחמה באופן מוצלח (Freedman, 2000: 47, 104-7; see also Kissinger, 1957: 144).[84] חוסר שביעות רצון זה מהאסטרטגיה תרם לצורך הביטחוני והאינטלקטואלי לשפר אותה ולשפר את החשיבה בתחום. במובן זה המשבר סייע לעצב את תודעת ההנהגות על-ידי כך שהפך את האיום הגרעיני לממשי, העצים את תחושות הסכנה הכרוכות במלחמה גרעינית, והפך אותן לאפשרות ריאלית (Freedman, 2003: 225-6).

יתרה מכך, העובדה שהמדיניות של התגמול המאסיבי המשיכה להתקיים גם בשלהי תקופת ממשל אייזנהאור, על אף עדויות מצטברות לגבי היכולת הסובייטית לפגוע בארה"ב (Rowen, 1979: 143),[85] מדגישה את חשיבותם של תהליכי למידה ושל סוכנים שנטלו חלק בשינויים בחשיבה האסטרטגית לגבי הדרך בה ניתן להשיג הרתעה יציבה. מכאן גם שהשינוי בסופו של דבר וזניחת האסטרטגיה של התגמול המאסיבי לא היתה תוצאה של שינוי חומרי בלבד. משבר ברלין אפשר למנהיגות האמריקאית להפנים טוב יותר את הבעיות באסטרטגיה זו, ובכך סייע לשנותה.

בנוסף, באופן ספציפי יותר ניתן למנות מספר השפעות חשובות של משברים אלו ובמיוחד למשבר הטילים בקובה. ראשית, משבר קובה הביא את המעצמות להסכמה שקטה, שלפיה הן יימנעו מלתרגם את כוחותיהם האסטרטגיים המרתיעים ליתרון פוליטי של צד אחד על השני. לכן האמריקאיים החלו לראות את הסובייטים כיריבים מוגבלים ולא כיריבים מוחלטים, והסכסוך בין המעצמות כבר לא נתפס כמשחק סכום אפס (George and Smoke, 1974: 459, 491-3, 597). זאת בדומה למשבר ברלין, אשר גם העצים את תחושת האחריות של המעצמות, שכן היה ברור למעצמות שכל צד יכול להביא לכישלון של יריבו, וכדי להצליח עליהם לשתף פעולה (Allison and Zelikow, 1999: 355). להבנות אלו היו מימדים פרקטיים ומוחשיים ביותר ובתוך פחות משנה מסיום משבר קובה חתמו חרושצב וקנדי על שלושה הסכמי בקרת נשק: הקו החם בין מוסקבה וושינגטון שהוקם ביוני, הסכם אמנת איסור ניסויים ה- Partial Test Ban Treaty (PTBT),

---

[84] להתנגדות לרעיון של תגובה גמישה, ובמיוחד להתנגדותן של בנות בריתה של ארה"ב אליו, ראה (Freedman, 2000: 104-7).

[85] חרושצב אף הצהיר בתקופה זו, כי מטרתו לשכנע את האמריקאיים כי מדיניות התגמול המאסיבי אינה אמינה יותר. לדבריו, על האמריקאיים להכיר בכך שאין ביכולתם לעשות דבר שימנע מהסובייטים לעשות שימוש בעליונות הקונבנציונלית שלהם בברלין (George and Smoke, 1974: 396). לטענת קיסינגר, אירופה התעוררה להבין את ההשלכות של האסטרטגיה של התגמול המאסיבי. עד כה אירופה קיבלה את העליונות האמריקאית כמובנת מאליה כאמצעי להרתעת הסובייטים, והיא הגבילה את הפיתוח של יכולות קונבנציונליות, כדי למנוע פרובוקציה, אולם מצב זה השתנה עם ההשגה הסובייטית של טילים בין-יבשתיים (Kissinger, 8.3.1959: SM 19).

שנחתם באוגוסט, וכן הסמכת המעצמות לתמוך בהחלטת האו"ם האוסרת הצבה בחלל של אמצעים להשמדה המונית (Lavoy, 1991: 758). לטענת נאש, המשבר פרץ דרך לכל אותן הבנות והסכמים מאחר והעיסקה להוצאת טילי היופיטר והטילים בקובה הייתה הסכם בקרת הנשק הגרעיני הראשון בין המעצמות, והוא היווה נקודת ציון חשובה בהסכמי בקרת נשק לא פורמליים בכלל (Nash, 1997: 149).

אולם ההשפעה של תהליכים אלה היתה משמעותית יותר וחרגה משינוי התנהגותי בלבד. כפי שטוענים פרייס וטננוולד, יחסי הרתעה יציבים בין המעצמות לא יכלו להיות מובנים מאליהם בסוף שנות ה- 50. זאת כיון שעד לשנת 1962 התהליכים בין המעצמות היו לא צפויים וכיוון שעד לחתימה על הסכמי בקרת הנשק בשנת 1972 לא היו להן נורמות משותפות (Price and Tannenwald, 1996: 142). מנגד, ההבנות בין המעצמות שהתבטאו בחתימה על הסכמי בקרת הנשק וההכרה בכך שליריב אין מטרות מוחלטות אפשרו למעצמות להפוך את היחסים ביניהן ליותר ברי ניבוי. כפי שטען באנדי,

"the missile crisis stands as a durable warning that we must not again be so far from understanding each other's commitments and fears" (Bundy, 1988: 462).

באופן זה, בעוד שהעימות שהתפתח נבע מחוסר היכולת של המעצמות לגלות אמפתיה ליריבתן ולנבא כיצד המעצמה היריבה תגיב (Lebow and Stein, 1994: 144), סיומו דווקא ביטא הבנות שהתפתחו ביניהן ובמיוחד את הצורך בהבנות כאלה.

הכרה בהבנות אלו אפשרה למעצמות ליצור תהליך שהביא לא רק להגדלת ביטחונן הפיסי, אלא לחיזוק ביטחונן האונתולוגי, מה שאפשר להן לחזק את זהויותיהן מבלי להגדיל את האיום על יריבתן (השווה עם Mitzen, 2006; Rasmussen, 2002: 331-2). דרך הייצוג האורתודוכסית של משבר הטילים בקובה, אשר קיבלה כמובן מאליו את הצורך להוציא מקובה את הטילים, הגדירה, בין היתר, את המלחמה הקרה ואת יחסי ארה"ב בריה"מ, ואת זהותה של ארה"ב. דרך ייצוג זו אפשרה להבנות את האינטרס הלאומי האמריקאי ואת הצורך בהוצאת הטילים מקובה (Weldes, 1999: 121-2). לכן תהליך בו זהות התפקיד האמריקאית השתנתה ולה ולבריה"מ נוצרה זהות של שחקנים מרתיעים (ומורתעים) היה חשוב שכן הוא אפשר להן ובמיוחד לארה"ב לפתור את הבעיות הכרוכות במה שוולדס הציגה כבעיות תמידיות באמינות הזהות.

במקביל בתקופה זו דעת הקהל לא רק נעשתה מודעת לרעיונות ההרתעה על-ידי איום, אלא שהיא גם החלה לתמוך בהם.[86] כך למשל בכתבה שהתפרסמה ב- New York Times מצוטט דו"ח סודי של הסוכנות למידע (Information Agency) שבחן את הדימוי האמריקאי ובו נטען, כי

"Popular acceptance of the idea that a 'nuclear stalemate' obtains appears to be increasing; it may be the most widely held single view on relative U.S-U.S.S.R. power. It does not necessarily conceive U.S-U.S.S.R. strength as equal; it is based rather on the view that no margin of superiority is likely to be decisive in a nuclear war, since the side that initiated major hostilities would incur unacceptable retaliatory damage in turn" (New York Times, 2.11.1960: 29).

כך מבקרים מן הממסד הצבאי ומחוצה לו הסכימו, כי ניתן להשיג יכולת הרתעה מספיקה על-ידי שימוש באמצעי נשק בלתי פגיעים, שנועדו לפגיעה במטרות אזרחיות כמו צוללות הפולאריס (Baldwin, 27.11.1960: E5). טענות אלו מבטאות את התפתחות רעיונות ההרתעה, ומציגות רציונל ברור לפעולה ולהתחמשות. יחד עם זאת, אלו הם עדיין לא רעיונות של MAD, אלא יותר תפיסות אסטרטגיות חד צדדית, שחסרונן טמון בכך שהן יציבות פחות. במילים אחרות, גם ללא קשר למשברים, החלה להתפתח ביקורת נוקבת כנגד התפיסות של war-fighting – כנגד הגישות של אסטרטגיה נגד כוח ושל מכה מקדימה – וזאת בטענה שאלו הן אסטרטגיות אבסורדיות ואף מסוכנות.[87] גם הסובייטים הביעו את התנגדותם הנחרצת לסוג זה של אסטרטגיות. כך למשל האשים סוקולובסקי את ארה"ב בניסיון לקבוע "כללים", אשר יכולים להפוך את המלחמה הגרעינית לאפשרות סבירה יותר (Kozar, 1987: 46-7).

בתחילת שנות ה- 60 הדואליות בחשיבה האסטרטגית השתקפה גם בדיונים לגבי בניית הכוח. כך מחד, קנדי פעל לחיזוק היכולות נגד כוח, להקטנת הפגיעות של הנשק הגרעיני, ולחיזוק היכולות הקונבנציונליות של ארה"ב בבית ובאירופה (George and Smoke, 1974: 426; Freedman, 2003: 218; 220-2).[88] אולם במקביל הממשל פעל גם לחיזוק יכולות המכה השניה. זאת בעיקר באמצעות פיתוח הפולאריס ותוכניות ה- Minutemen, לצד הפסקת פעילות של כוח ה- B-47, הוצאה הדרגתית של טילי ה- Snark, Mace, Matador, Thor, Jupiter and Regulus, הפסקת ייצור

---

[86] סוגיה מעניינת היא, שאנשי הצבא, הצי והמרינס התנגדו לתפיסה של ניצחון במלחמה גרעינית ולאסטרטגיה נגד כוח, ותמכו בגישה של מספיקות, לעומת אנשי חיל האוויר (והפנטגון), שתמכו בתפיסה של ניצחון במלחמה גרעינית (Baldwin, 27.11.1960: E5; Baldwin, 12.1.1961: 12; Raymond, 24.2.1961: 7).

[87] כך למשל למרות שמקנמרה ככל הנראה לא התכוון בדבריו במישיגן לכך שמלחמה גרעינית היא בהכרח בלתי נמנעת, דבריו פורשו שלא כהלכה. קרוב לוודאי שכוונתו הייתה, כי על-ידי כך שיישארו לשני הצדדים יכולות גרעיניות שלא ייפגעו, שתי המעצמות יוכלו להאט את קצב התדרדרותן למלחמה, (Kozar, 1987: 47).

[88] הגמשת התגובה האמריקאית היתה גם תוצאה של תהליך בו בתקופת קנדי הוצבו בסוכנויות ההגנה מומחים, אשר ביקרו את גישת התגמול המאסיבי (George and Smoke, 1974: 425; e.g. Kissinger, 8.3.1959: SM 19, see also Baldwin, 27.11.1960: E5). בנוסף, הרמטכ"ל לשעבר מאקסוול טיילור יצא בחריפות כנגד הגישה של תגמול מאסיבי, גישה שהוא עצמו ישם כשעמד בראש הצבא. לאחר שחרורו, טען טיילור, כי הגישה מאפשרת להתכונן רק לסוג אחד של איומים, ובכך מותירה את ארה"ב פגיעה לסוגי איומים נוספים (Raymond, 3.1.1960: 3, 20).

טילי ה- B-52 וה- B-58, וביטול B-70, ה- Skybolt וכן ביטול התוכנית של פיתוח מטוס בעל הנעה גרעינית. קיצוצים משמעותיים נוספים נעשו בתקציבי ההגנה האווירית. במהלך שנות ה- 60 ובתחילת שנות ה- 70 תקציב הביטחון ירד במונחים נומינליים ואבסולוטיים (Rowen, 1979: 143-5). לכן גם לא מפתיע שנטען, כי קנדי לא הבהיר בשלב זה את עמדתו – האם הוא תומך בהרתעה מינימלית או מקסימלית (Baldwin, 27.11.1960: E5; Kozar, 1987: 85).[89]

יחד עם זאת יש לזכור, כי הלמידה של רעיונות ההרתעה בשלב זה הייתה מוגבלת, והיא הביאה לכן לכך שמחד הדיון הציבורי ברעיונות אלה החל להיות משמעותי ביחס לעבר, אך מנגד חלק מרכזי שלו, כפי שהתבטא בעיתונות האמריקאית, עסק בקושי של אנשי הצבא לשנות את עמדותיהם. דיון ציבורי זה שיקף גם ויכוח פנימי בצבא האמריקאי בין זרוע האוויר שתמכה באסטרטגיה של war-fighting לבין גישותיהן של זרועות הים והיבשה, שתמכו באסטרטגיה של הרתעה. יחד עם זאת, אסטרטגיית ההרתעה שבה תמכו בשלב זה למשל זרועות הים והיבשה לא הייתה עדיין הגישה של הרתעה הדדית בנוסח MAD, אלא היתה, כאמור, חד-צדדית והדגישה בעיקר את הצורך בהרתעה המבוססת על מספיקות.[90] כך למשל, לטענת קיסינגר

"When one bomb can destroy a city and missiles span continents in minutes, little is gained by additional increments of destructiveness and speed…It has been hard for men trained in traditional patterns to adjust to this upheaval. **As a result, much of the most fundamental thinking in the field of strategy is now done by scholars who, unencumbered with an almost useless tradition, have sought to fill an intellectual void**" (Kissinger, 27.9.1959: BR 3, my emphasis).

טענות דומות הציע מורגן הסבור, כי הויכוחים לגבי הדרך להשיג אסטרטגיה מוצלחת של הרתעה היו ממושכים מכיון שלארה"ב לא היה ברור מה ייחשב עבור בריה"מ לנזק בלתי נסבל. לכן דיונים וחישובים של היקף הנזק המספיק נעו בין

---

[89] לטענת קוצר, למקנמרה היו שני סוגי תפריטים לפעולה. האחד של מלחמה גרעינית והגבלת הנזק שנוסח על-ידי קאהן, והשני של הרתעה מינימלית שנוסח בידי ברודי. כך אומנם בתחילה הוא בחר בחלופה שהציע קאהן, אך לאחר סיום משבר הטילים בקובה הוא קיבל את הרטוריקה של ברודי ועבר להדגיש אסטרטגיה של "השמדה ודאית" (Kozar, 1987: 42). בדומה מסביר קוצר, הנשיא קנדי היה נתון בדילמה, אשר באופן טרגי לא הוא ולא יועציו עמדו עליה. כך

"On the one hand, he attempted to make nuclear war unthinkable by setting the upper bound of the strategic equation. U.S strategic superiority was viewed as a panacea that would deter the spectrum of Soviet military threats…On the other hand, the president tried to construct a modicum of strategic stability with the Kremlin tethered to professed belief in parity" (Kozar, 1987: 85).

[90] כך למשל על-פי בדיקה שערכתי בארכיון האלקטרוני של הניו-יורק טיימס, בין השנים 1959-1963 התפרסמו בו 86 מאמרים שעסקו בהרתעה לעומת 58 מאמרים בלבד בחמש השנים שקדמו לתקופה זו 1954-1958, ולעומת 4 מאמרים בלבד שהתפרסמו בנושאים אלה בין השנים 1947-1953. יתרה מכך, סקירת המאמרים והכתבות על הרתעה בשנות ה-60 מעידה על התפתחות הטיעונים בנושא ועל והתרחבות הויכוח והדיון הציבורי בהם. כך למשל, השימוש במילה הרתעה עצמה, ובמושגים הקשורים אליה כמו מספיקות, אפשרו בין היתר לחדד ויכוח זה. בהקשר זה גם נראה היה, שהויכוח והדיון הציבורי שהתפתח ביחס לסוגיה של "פער הטילים" זכה לא אחת לביקורות על שטחיות הצגת הטענות, בין היתר עקב הצורך לקחת בחשבון את ההקשר האסטרטגי בו יש לבחון קיומו של פער זה. כך למשל נטען, כי "פער הטילים" יכול להפוך לחסר משמעות במסגרת ההבנה האסטרטגית של "מספיקות".

20-30 percents of the Soviet population and 50 percent of Soviet industry to hitting 200 Soviet cities with nuclear weapons to ten bombers or fewer on ten cities (Gjelstad and Njolstad, 1996: 27 as referred by Morgan, 2003: 30).

יחד עם זאת, חוסר הלמידה כאמור של סוגיות ההרתעה ההדדית בשלב זה התבטא בכך, שרעיונות הסותרים את רעיונות ההרתעה ההדדית נותרו עדיין דומיננטיים. כך למשל, בשלביהם הראשונים משברים אלה הביאו דווקא להדגשת החשיבות של היכולות הקונבנציונליות והיכולות נגד כוח. כך למשל קנדי ורוסטו (Rostow) ראו צורך בהשגת יכולות כאלה כדי להשיג תגובה אפקטיבית ופרופורציונלית להתקפות לא גרעיניות. אפילו הנשיא ניקסון שמאוחר יותר היה בין מובילי התפיסה של MAD אמר בראיון עיתונאי בשנת 1960, כי

"I would not be satisfied with a strategic force fashioned only for attack on urban and industrial centers. There are several things wrong with this concept. First, both our speed of reaction should be sufficient to destroy or blunt a large portion of the attack which could be brought against as…Second, I do not believe that a force capable only of devastating cities would be adequate to deter the launching of an attack by those who are now in control of the Kremlin" (New York Times, 30.10.1960: 56).

הצורך האסטרטגי בתגובה גמישה הוצג גם על-ידי קיסינגר, שטען כי "מלחמה גרעינית כוללת הייתה פתרון חסר כל פרופורציה לרוב המשברים האפשריים, ובכלל זאת גם למשבר ברלין" (Kissinger, 1994: 574). בנאום שנשא מקנמרה בפני הקונגרס בשנת 1962 הוא הסביר, כי יש לחזק את כוחות נאט"ו באירופה, ולאפשר לארגון יכולות גמישות יותר, שלא יחייבו יוזמה של מלחמה גרעינית כוללת, בין היתר גם על-ידי פיתוח של יכולות גרעיניות טקטיות (Adomeit, 1982: 255; Isaacson, 1992: 112; Freedman, 2003: 282).

בשנה זו הציג אפילו מקנמרה התבטאויות דומות, וזאת לפני שעבר להיות אחד התומכים הגדולים של רעיונות ההרתעה על-ידי איום. כך בנאום מפורסם שנשא ב- 16 ביוני 1962 באוניברסיטת מישיגן,[91] הדגיש מקנמרה את החשיבות של הימנעות מפגיעה בערים, אשר תאפשר הצגת מיקוח טקטי, שבמסגרתו תוכל לאיים בהסלמה של פגיעה במטרות אלו.

"**the mere fact that no nation could rationally take steps leading to a nuclear war does not guarantee that a nuclear war cannot take place. Not only do nations sometimes act in ways that are hard to explain on a rational basis, but even when acting in a "rational" way they sometimes,** indeed disturbingly often, act on the basis of misunderstandings of the true facts of a situation. They misjudge the way others will react and the way others will interpret what they are doing.
…The United States has come to the conclusion that, to the extent feasible, basic military strategy in a possible general nuclear war should be approached in much the same way that

[91] הנאום היה דומה לנאום שנשא מקנמרה בפורום סגור של נאט"ו במאי אותה שנה באתונה, אם כי בנאום הפומבי הושמטה ההתייחסות לנזקים האפשריים של הנשק הגרעיני (Mlyn, 1995: 66). בעלות בריתה של ארה"ב לא אהבו את הנאום, שכן הוא הדגיש בו את חוסר שביעות רצונה של ארה"ב מפיתוח היכולת הגרעינית העצמאית של בריטניה ושל צרפת, וכן הודיע על עזיבתו הצפויה של נוסטרד את תפקידו (Freedman, 2000: 110).

more conventional military operations have been regarded in the past. That is to say, principal military objectives, in the event of a nuclear war stemming from a major attack on the alliance, should be the destruction of the enemy's military forces, not of his civilian population (McNamara, 16.6.1962 my emphasis my emphasis].

המעניין בנאום זה הוא לא רק ההדגשה הברורה של אסטרטגיה נגד כוח, אלא גם ההתייחסות אליה בהקשר של רציונליות הצדדים. בניגוד לנאום זה שמבטא את התפיסה שמלחמה גרעינית אינה רציונלית אך אפשרית, האסטרטגיה העתידית של המעצמות, כפי שאראה בהמשך המחקר, הגדירה והבנתה את חוסר היכולת שלא להתנהג באופן רציונלי בתוך ההקשר של הרתעה ודאית הדדית.

ואולם, הרעיון האסטרטגי של הימנעות מערים שהציג מקנמרה במישיגן (ואשר עומד בניגוד לרעיונות ההרתעה על-ידי איום) זכה לביקורת חריפה,[92] ומקנמרה לא חזר יותר על רעיונות אלה.[93] יתר על כן, אפילו תומס שלינג ווויליאם קאופמן (William Kaufman), שנטלו חלק חשוב בפיתוח דרך חשיבה זו לא היו שבעי נחת ממנה. שלינג חשש, בין היתר, כי גישה כזו של הימנעות מערים יכולה לעודד מתקפות מקדימות, והוא גם ביקש להדגיש יותר את המימד הפוליטי הכרוך במצבים של סיום מלחמה (Freedman, 2003: 223; Freedman, 2000: 47, 108-111; Kozar, 1987: 44-5; see also New York Times, 17.6.1962).

6.2 (אי) למידת הרתעה על-ידי איום בבריה"מ בתקופת חרושצב

אומנם למשברים אלו הייתה השפעה מסוימת על שינוי החשיבה הסובייטית, אך בבריה"מ התהליך היה איטי יותר והושפע ממספר גדול יותר של חסמים, שהגבילו את התחלת תהליכי למידת ההרתעה על-ידי איום. יחד עם זאת, כבר משבר ברלין הדגים לבכירים סובייטים כי לא ניתן יותר לתמוך במיתוס של העליונות, וכי לא ניתן להשיג רווחים פוליטיים על-ידי שימוש במה שכונה ה"דיפלומטיה של הספוטניק" (Kahan and Long, 1972: 566). הבנה זו עומדת בבסיס אחד ההסברים לפרוץ משבר קובה. כך הסיקו שיש צורך להתמודד עם קיומו של פער טילים הפוך. כך לטענת גורג' וסמוק:

"Soviet motivation to gain its Berlin objectives was also made more urgent by the Kremlin's knowledge that the claim to strategic superiority over the United States…was in fact doubtful at best, and could not be sustained much longer even as a bluff in the face of the ongoing Americans buildup in strategic weapons" (George and Smoke, 1974: 420).

---

[92] לביקורות על הגישה ועל חוסר העקביות שבה, ראה למשל גם ב- (Sulzberger, 9.7.1962: 30; Wasko, 1.7.1962: 112). לא אחת, הביקורת גם הדגישה את הבעיות בגישה זו באמצעות השוואתה לגישה של הרתעה מינימלית.

[93] מקנמרה אף הודה מאוחר יותר בפניו עוזריו הקרובים, כי יתכן והנאום היה מרחיק לכת מדי בהדגשתו הרבה את חשיבות היכולות נגד כוח (Kozar, 1987: 77).

משבר קובה, חיזק את הרצון הסובייטי לשנות את מאזן הכוחות. המנהיגים הסובייטים האמינו כי עליונות גרעינית אפשרה לארה"ב לפעול בדרך של "דיפלומטיה כופה" במשבר ולכפות על חרושצב נסיגה (Kahan and Long, 1972: 586). לכן הלקח הסובייטי המרכזי מן המשבר, לטענת ליבו וסטיין, היה שעליה להשיג שיוויון אסטרטגי (Lebow and Stein, 1994: 15). לטענת הולוואי למשל, לא ברור בדיוק מתי התקבלה ההחלטה הסובייטית בנושא, אולם היא הייתה קשורה לתכנון הכלכלי שהתקיים במרץ 1963 (Holloway, 1984: 128; see also Holloway, 1984: 151-4).[94] עבור השגת שינויים אלה הוכר הצורך בפיתוח יכולות ICBM, צוללות לשיגור טילים מסוג פולאריס, ומערכות הגנתיות. קצב יישום תוכניות אלה אף גבר לאחר תקופת חרושצב על-ידי ממשיכיו בהנהגה הסובייטית (Kahan and Long, 1972: 587;Holloway, 1984: 44; Gaddis, 1997: 278).[95]

החשוב הוא שלשינוים חומריים אלה היתה חשיבות רבה ביצירת התנאים שאפשרו את פיתוח, למידת ואימוץ רעיונות ההרתעה ההדדית, למרות שבשלב זה לא החל עדיין תהליך כזה. לכן גם קשה גם לקבל את הטענות לפיהן כבר בתקופת חרושצב, הממשל הסובייטי אימץ את הרעיונות של ההרתעה על-ידי איום. סוגיה כך מספר חוקרים מציגים בדרכים שונות אינדיקציות לכך, שחרושצב עבר לתמוך ברעיונות של הרתעה מינימלית כבר בסוף שנות ה- 50 ותחילת שנות ה- 60. כך למשל הם מביאים את התבטאויותיו של חרושצב לפיהן,

"any country which attempts to settle international disputes by force of arms hazards its own existence by so doing" (Khrushchev, November, 1958 as qut. in Kang, 1981: 66).
"the present-day means of warfare do not give such an advantage to any side. It is impossible to attack first; it doesn't require much brains to do this" (as qut. in Kozar, 1987 51).

בנוסף, נטען כי בריה"מ עברה להדגיש את חשיבות הטילים הגרעיניים. עקב כך נעשו קיצוצים בכוחות הקונבנציונליים. כך למשל, תוכניות פיתוח הצי קוצצו וכן קוצץ מספר החיילים מ- 5.76 מילון בשנת 1955 לכ- 3.62 מיליון בשנת 1958 (Holloway, 1984: 35). חרושצב אף

---

[94] גורמי ביטחון בארה"ב היו מודעים לכך שמשבר קובה עודד בחינה מחודשת של הדוקטרינה הסובייטית של עליונות אסטרטגית ודוח בנושא הוגש לסוכנות לבקרת ופירוק נשק (Dallin, 1964: 98). עם זאת, לטענה שונה ולפיה ההחלטה על האצת קצב פיתוח הטילים התקבלה עוד לפני פרוץ המשבר, ראה (Bluth, 1992: 8-9).

[95] עד לשנת 1960 פרסו הסובייטים 200 טילים לטווח בינוני (SS-3, SS-4) יחד עם 50 טילים לטווח קצר ועוד 36 טילים לטווח בינוני המופעל מצוללות. בתקופה זו נותר מספר המפציצים קבוע. בשנת 1961 טילי ה- SS-5 נכנסו לשירות, ועד שהמזכיר הראשון סולק נפרסו 705 טילים לטווח בינוני, ו- 105 טילים לטווח בינוני על בסיס מערכות ימיות, שבאמצעות חלק מהן בפריסה קדמית ניתן היה אף לפגוע בשטחה של ארה"ב. בשלב זה מספר המפציצים החל לרדת והוא הגיע ל-880 (Bluth, 1992: 9-11). בלות' מדגיש את העובדה, כי הטילים הסובייטיים ובמיוחד טילי ה- SS-6, היו פגיעים ביותר, בעיה שזכתה לפתרון חלקי בלבד בדור הבא של טילי ה- SS-7, SS-8. פתרון טוב יותר הושג רק בדור הבא של טילי ה- SS-9 וה- SS-11 (Bluth, 1992: 12-3; see also MccGwire, 1975: 395, 496). להרחבה לגבי הנתונים על היקפי פיתוח הנשק, ראה טבלאותיהם המצוינות של בלות ומקגוויר (Bluth, 1992: 10-16; MccGwire, 1975: 488).

השתמש בטיעונים שונים המבטאים, לכאורה, תפיסה של הרתעה. כך למשל הוא הצדיק את הקיצוץ הגדול המתוכנן ביכולות הקונבנציונליות בסוף שנות ה- 50 בטענה כי

"…our ability to deter imperialist aggression depends on our nuclear and thermonuclear fire power" (Khrushchev qut. in Betts, 1987: 172-3; Bluth, 1992: 134-5; Catudal, 1989: 47-9).

בנוסף, חרושצב לא רק התייחס למושגים האסטרטגיים הרלוונטיים כמו יכולת גרעינית פשוטה נגד ערך (countervalue) וליכולת השמדה גרעינית (overkill) (Khrushchev as qut in Betts, 1987: 173), אלא שבשנת 1960 כאשר הכריז חרושצב על קיצוץ בייצור סוגים מסוימים של טילים, הוא הסביר זאת באומרו שרקטות,

"are not cucumbers, you know – you don't eat them – and more than a certain number are not required to repel aggression" (Khrushchev, 1960 as qut. in Horelick and Rush, 1965: 72 as qut . in Betts, 1987: 173).

אינדיקציות אלו לצד טענות לפיהן חרושצב תמך ברעיון של מספיקות אסטרטגית (Taubman, 2003: 535), הביאו מספר חוקרים למסקנה חרושצב עבר שינוי מסויים לגבי עמדתו ביחס לנשק הגרעיני – מהתפיסה לפיה האמריקאיים יובסו במלחמה גרעינית, דרך תפיסה לפיה המלחמה אינה בהכרח בלתי נמנעת, לתפיסה לפיה מלחמות יביאו לנזק בלתי נסבל לאנושות (Catudal, 1989: 49-50). במילים אחרות, נטען שחרושצב בחר באסטרטגיה של הרתעה מינימלית (Bluth, 1992: 17). אולם יש קושי בקבלת טענות אלו מפני שחרושצב לא רק היה בעמדת מיעוט בממשל ועמדותיו לא שיקפו למידה של רעיונות של MAD, אלא גם משום שחרושצב הציג בעצמו ברוב ההזדמנויות עמדות סותרות לעמדות אלה.

6.2.1 בולטות הגישה של war-fighting בתקופת חרושצב

אין עדויות ברורות לכך שחרושצב עבר מתמיכה בדוקטרינה של מלחמה גרעינית וניצחון בה לדוקטרינה של הרתעה מינימלית. נהפוך הוא, למרות שחרושצב בניגוד לקודמיו הכיר באופיו המיוחד של הנשק הגרעיני ובכך שהוא הופך הרבה מסורות צבאיות למיושנות, הוא עדיין סבר שבריה"מ יכולה לנצח מלחמה גרעינית (Bluth, 1992: 100). כך גם לטענת אדומיט, בריה"מ לא נקטה באסטרטגיה של הרתעה מינימלית, וזאת למרות שחרושצב הצהיר על תוכנית של הרתעה מינימלית ושל מספיקות צבאית, המחייבת שינוי במבנה הכוח הסובייטי (Adomeit, 1982: 247). כך למשל לטענת הולוואי,

"[t]he new doctrine was outlined only in the most general terms. Soviet military thought was still trying to determine what a nuclear war would be and what forces would be required to wage it" (Holloway, 1984: 39; see also Holloway, 1984: 42).

כך במילים אחרות השאיפה לניצחון במלחמה גרעינית לא שונתה, כמו גם הצורך להתכונן לקראת מלחמה כזו ולהשיג עליונות (Holloway, 1984: 164; Monks, 1984: 46-7; Betts, 1987: 174).

כך למשל, לאחר פברואר 1963 חרושצב בעצמו המשיך להדגיש את הנשק הגרעיני כאמצעי החשוב ביותר כדי להבטיח את מפלת האויב, כבר ביום הראשון ללחימה (Bluth, 1992: 149). עוד בשנת 1959 הצהיר חרושצב, כי

"The Imperialists know our strength: to attack us is tantamount to suicide; one would have to be insane for this. I do not believe they are as stupid as all that.; they understand the consequences which the unleashing of war against the socialist countries may have for them (Khrushchev, 1.6.1959 as qut. in Goure, 1974: 26).[96]

חיזוק בולט לטענה זו הוא האיום שהציג חרושצב ב- 21 ביוני 1961 לפיו,

"Everyone knows that we do not want war…but if you really threaten us with war, we are not afraid of such…this will mean suicide for you" (Khrushchev, 21.6.1961 as qut. in Kozar, 1987: 27).

בדומה טען חרושצב בפני הסובייט העליון בשנת 1960, לגבי היקף הנפגעים במלחמה גרעינית, כי

We would have many losses… but the West would suffer incomparably much more (Khrushchev, 15.1.1960 as qut. in Bluth, 1992: 57; see also Catudal, 1989: 55; Holloway, 1984: 38).

טענות אלו מראות, כי הבסיס של war-fighting נותר דומיננטי מאוד בחשיבה של חרושצב, והאסטרטגיה הסובייטית התבססה לכל היותר, על מצב אמצע שבין הרתעה לבין יכולות לחימה (Herspring, 1990: 38, 79-87; Freedman, 2003: 247, 249).

מנגד בסביבה אסטרטגית בה מבוססים רעיונות ההרתעה על-ידי איום אמירות כאלה כמובן לא רק היו חסרות משמעות, אלא גם לא נכונות. כך למשל, בתקופות מאוחרות יותר הסובייטים נמנעו מלהצהיר הצהרות מסוג זה, והטענות על התאבדות של הפותח במלחמה נעשו באופן כזה, המכיר בכך שמלחמה גרעינית היא בבחינת מעשה התאבדות של שני הצדדים.

אולי יותר מכל מה שמעיד על המסגרת שבה נתפס בתקופה זו הנשק הגרעיני בבריה"מ – כנשק שנועד ללחימה – היה התכנון והפיתוח האסטרטגי שלו במסגרת חיל התותחנים. כך בדצמבר 1959 מונה לפיקוד על מערך החדש של כוחות הטילים האסטרטגיים (Strategic Rocket Forces) הסובייטיים, נדלין (Nedelin) אשר קודם לכן היה מפקד חיל התותחנים. מינוי זה ביטא את התפיסה הסובייטית, שהטילים האסטרטגיים הם הרחבה של הארטילריה, ומהווים סוג של

[96] התבטאות זו מעניינת במיוחד, שכן הביטוי "tantamount to suicide" יוחס בבריה"מ בשנות ה- 70 למצב האסטרטגי שהתפתח בו התקפה גרעינית משולה להתאבדות של שתי המעצמות ולא רק של הצד התוקף את בריה"מ.

ארטילריה לטווח ארוך (Holloway, 1984: 153-4).[97] לכן גם לא מפתיע שביקורת שהועלתה על צורת החשיבה של אותם אנשים מפיו של שחוקין (Shchukin), אקדמאי אשר שימש כנציג במשלחת הסובייטית לשיחות SALT, הציגה אותם כ-

"people who thought of nuclear weapons in terms of a needed number of wheels of artillery per kilometer of front" (as qut. in Holloway, 1984: 153).

טענות אלו משתלבות גם עם הטענות לגבי תכנון המטרות בחשיבה הסובייטית המבטאות ניסיון להשיג ביטחון מוחלט. כך נטען, כי כיון שמטרת הכוח הסובייטי נתפסה ככזו שנועדה לפעול כנגד מטרות כוח (ולא מטרות ערך), וכיון שמלחמה באירופה נתפסה כמטרה העיקרית אליה יש להתכונן, עיקר התכנון הסובייטי נועד לתת מענה למלחמה בזירה זו, לא היה הרבה טעם בפיתוח יכולות נגד ערך ומפציצים אסטרטגיים. לכן הפצצת יעדים באמריקה לא נתפסה כמטרה אסטרטגית עיקרית, שתאפשר את השגת הניצחון במלחמה (Bluth, 1992: 177- 9). לכן גם בסוף שנות ה- 50 ובתחילת שנות ה- 60 בריה"מ העניקה עדיפות לפיתוח מערכות נשק לטווח בינוני ומערכות שנועדו לפגיעה ביכולות ובתשתיות ובמערכות פיקוד ושליטה (Holloway, 1984: 66-7). ההבדל בין עמדותיו של חרושצב לרעיונות הרתעה מינימלית, במיוחד בצורה שלהן של MAD, בא לידי ביטוי גם בתמיכתו של חרושצב בנשק ההגנתי (Catudal, 1989: 190-2; Bluth, 1992: 199-205, 207-11).[98]

6.2.2 העמדה של הרתעה מינימלית לא הייתה מקובלת על מקבלי ההחלטות בבריה"מ

בפועל חרושצב, כמובן, לא היה היחידי בבריה"מ שהדגיש אסטרטגיה שונה מזו של הרתעה על-ידי איום. כמעט כל הבכירים הסובייטים הדגישו את החשיבות של ניצחון במלחמה גרעינית, את הצורך בהשגת עליונות ואת הדרכים לנהל מלחמה כזו, כפי שהדברים באו לידי ביטוי גם בספר שערך סוקולובסקי על האסטרטגיה הצבאית הסובייטית (Holloway, 1984: 31, 40; Kozar, 1987: 55-6, Monks, 1984: 43).[99] מכאן, שגם אם חרושצב כמו גם מלנקוב לפניו ניסו להציג אסטרטגיה הקרובה יותר לזו של MAD הם נחלו כשלון חרוץ, שכן

---

[97] בארה"ב מנגד, הפיקוד על הנשק הגרעיני היה, כאמור, באחריות חיל האוויר. מצב זה ביטא במידה רבה את ההמשך של מדיניות ההפצצות שלה במלחמת העולם ה- II, אשר כוונו, בין היתר, גם נגד מטרות אזרחיות.

[98] הצהרות סובייטיות ראשונות לגבי השגת יכולות ההגנתיות הוצגו בקונגרס ה- 22 של המפלגה הקומוניסטית בשנת 1961. מערכות אלה ה- ה- GRIFFON וה- GALOSH, הוצגו באופן פומבי לראשונה בנובמבר 1963 ובנובמבר 1964, אם כי יכולותיהן האופרטיביות לא היו לגמרי ברורות (Catudal, 1989: 190-2).

[99] בסוף שנות ה- 50 ובתחילת שנות ה- 60, הושם דגש רב יותר בתוכניות הלימוד של האקדמיות הצבאיות בבריה"מ על הכללת סוגיות הקשורות לטילים גרעיניים, אמצעי העברתם והשימוש בהם בקרב, מה שמעיד על המידה הרבה של המוחשיות של התפיסה של war-fighting (Tyushkevich, 1978: 427).

“the collective leadership was not prepared to rely for their defense on a theoretical construct, particularly when weapons’ inventories in the West did not always match Western theory” (MccGwire, 1975: 489).

לכן למרות שהוכרה חשיבות בפגיעה גם במטרות "ערך" הדגש המרכזי בחשיבה האסטרטגית היה בפגיעה בכל מה שיכול לסייע לניהול מלחמה – כלומר בעיקר פגיעה במטרות "כוח" (Bluth, 1992: 102-3). כפי שהסבירו בנפרד סוקולובסקי ומאלינובסקי:

“The basic method of waging war will be massed nuclear rocket attacks inflicted for the purpose of destroying the aggressor’s means of nuclear attack and for the simultaneous mass destruction and devastation of the vitally important objectives comprising the enemy’s military, political and economic might” (Sokolovskii, 1962: 210).

“The objectives of crushing nuclear attack, together with grouping of the armed forces of the enemy, will be industrial and administrative centers, communication centers, and everything that aids war” (Malinovsky, 1962: 23 as qut. in Bluth, 1992: 103).

ביקורת הועלתה גם כנגד טענתו של חרושצב לפיה מלחמה גרעינית אינה בהכרח בלתי נמנעת. כך למשל טען מולוטוב, כי חרושצב מפריז בחשיבותה של ההפצצה הגרעינית, וכי ב"הדגשת הפחד מפני מלחמה גרעינית, אנו מקרבים אותה". יתרה מכך אפילו הרצון להגדיל את התבססותה של בריה"מ על נשק גרעיני זכה באותו זמן לביקורת פנימית חריפה (Chuev, 1993: 332, 390-1; see also Bluth, 1992: 107).

ביקורת זו היתה חלק מלחץ שהפעילו קציני צבא ובכירים במפלגה על חרושצב, לאור ההתחמשות האמריקאית וההתפתחויות הבין-לאומיות. גורמים אלה כפו על חרושצב פשרה לפיה מחד יכירו כל זרועות הצבא בחשיבות הנשק הגרעיני, אך מנגד יוקפאו כל ההליכים לצמצום כוחות הצבא (Booth, 1975b: 222-3; Bluth, 1992: 100-1, 136-41, 151-3; see also Kolkowicz et al., 1970: 40-3). עקב כך, נדחו תוכניותיו המקיפות של חרושצב להגדיל את הכוחות הגרעיניים על חשבון הכוחות הקונבנציונליים (Holloway, 1984: 39-40, 113). משבר הטילים בקובה הפך גם את הסכסוך בין הצבא למפלגה למורכב עוד יותר. בתקופה מסויימת בין סיום המשבר למרץ 1963, חרושצב אף התקשה להגן על המדיניות שלו אל מול תומכי הגישה האסטרטגית-המסורתית (Bluth, 1992: 148-50). לכן גם לא מפתיע, שעם החלפתו של חרושצב, התגברו דרישות הצבא להגדלת התקציב, הואץ מרוץ החימוש בין המעצמות, ונערכה חשיבה מחודשת על האסטרטגיה הסובייטית ועל דגשיה (Bluth, 1992: 17, 154-5, 157; Kramer, 1995: 113).

6.2.3 לא הייתה למידה של הרתעה

סוגיה נוספת שחשוב להדגיש בהקשר זה היא שלא ניתן לקבל את הטענה שבריה"מ ניסתה להשיג אסטרטגיה של הרתעה הדדית, אשר כרוכה גם בהכרה בחשיבות הפגיעות הדדית. פרשנות סבירה

יותר היא שבריה״מ לכל היותר הכירה בקיומה של הרתעה ההדדית כמצב נתון המתאר את מאזן הכוחות הגרעיני שנוצר בין המעצמות, ולא את ההרתעה ההדדית כאסטרטגיה מועדפת. כך למשל, אומנם חרושצב טען בהתייחסו לשתי המעצמות, כי

"The state which suffers the attack, if, of course, we are speaking of a sufficiently large state, will always have the possibility to give the proper rebuff to the aggressor" (Khrushchev, 15.1.1960 as qut. in Holloway, 1984: 38).

ובכך רמז, כי שתי המעצמות יכולות להגיב בתגובת תגמול כנגד יריבתן ולגרום לה לנזק עצום – כלומר הרתעה הדדית קיימת (Holloway, 1984: 38). אולם, יש להבין טענה זו – וזאת גם לאור ההקשרים הנוספים שהובאו בפרק זה – ולפיו השמדה ההדדית כפי שמתוארת כאן היא מצב (טכנולוגי) קיים ולא אסטרטגיה מועדפת להשגת יציבות שבה היריבים תלויים האחד בשני. כך למשל, טען הגנרל טלנסקי (Talenskii), אשר שימש כעורך כתב עת צבאי חשוב בבריה״מ, כי

"the creation of an effective anti-missile system enables the state to make its defenses dependent chiefly on its own possibilities, and not only on mutual deterrence, that is, on the goodwill of the other side" (Talenskii, 1964: 18 as qut. in Holloway, 1984: 44-5).

בדומה, יש גם קושי לקבל את הטענה, כי בריה״מ ניסתה להשיג הרתעה הדדית עם ארה״ב באמצעות לקיחתה של אירופה כבת ערובה. לפי תפיסה זו בריה״מ יכלה להבטיח שארה״ב לא תתקוף אותה על-ידי איום בעונש כנגד מדינות אירופה המערבית. כך האסטרטגיה הזו הניחה, כי גם אם ארה״ב תוכל להשמיד את בריה״מ, תוכל בריה״מ לתקוף את מערב היבשת במתקפה שאירופה לא תוכל לעמוד בה. לכן סבור מונקס, כי בפועל בסוף תקופת חרושצב (1960-1964), התקיימה אסטרטגיה של הרתעה מינימלית. לטענתו, בתקופה זו הגישה האסטרטגית הזו הפכה להיות בולטת וברורה יותר ולכן גם הייתה חשיבות רבה יותר לחיזוק היכולות הגרעיניות על פני היכולות הקונבנציונליות (Monks, 1984: 43, 64 ftn. 56; Kang, 1981: 67-8).

ואולם גם אם הייתה כוונה אסטרטגית כזו היא לא הייתה ברורה, כפי שטוען קאנג ביחס לתקופה זו,

"when the Soviet leaders based their deterrence strategy on limited nuclear weapons capabilities such as strategic bombers and land based IRBM, Soviet targeting objectives were expressed in vague and general terms" (Kang, 1981: 65).

שנית, זו לא הייתה אסטרטגיה יציבה, במיוחד לאור העובדה שאירופה עצמה היתה המקור לחלק מהמשברים, כמו המשבר המתמשך בברלין. ומעל לכל, גם אם אכן בריה״מ השיגה הרתעה הדדית יציבה באירופה, אז מדוע היא השקיעה משאבים ומאמצים כה רבים כדי להשיג איום ישיר על ארה״ב. שלישית, לטענת הולוואי, השאיפה הסובייטית להרתיע את ארה״ב באמצעות איום בהשמדה של בנות בריתה באירופה יותר השלימה מאשר סתרה את התפיסה של war-fighting.

זאת כיון, שבתפיסה הסובייטית לא ניתן להפריד בין הפגיעה במתקני הנשק הגרעיני המכוונים כנגד בריה"מ באירופה לבין הפגיעה באזרחים של מדינות אלה. לכן חרושצב קיווה, כי מדינות אלה ירתעו משיתוף פעולה עם ארה"ב בזמן מלחמה (Holloway, 1984: 67-8).

בנוסף, נראה כי גם אם התרחשו שינויים בבריה"מ, הרי שניתן להסבירם בשיקולים כלכליים של ריסון תקציבי, ולא בקיומם של תהליכי למידה של רעיונות ההרתעה. לכן ניתן לכל היותר להתייחס לקיומו של תהליך של אדפטציה ולא לתהליך של למידה מורכבת של רעיונות אלה (Herspring, 1990: 34).

היעדר למידת רעיונות ההרתעה, ובמיוחד היעדר הלימוד עדיין של הרתעה על-ידי איום של האמריקאיים את הסובייטים בא לידי ביטוי בצורה הברורה ביותר בכך שהסובייטים למדו מן האמריקאיים דווקא את חשיבות השגת היכולות נגד כוח. כך למשל, הכרך של *האסטרטגיה הצבאית הסובייטית* משנת 1962 בעריכת המרשל סוקולובסקי, הראה לא רק עד כמה הדגישו הסובייטים את החשיבות של התקפה מקדימה, אלא עד כמה הושפעה דרך חשיבה זו מההדגשה האמריקאית של התפיסה "נגד כוח". בין היתר, הסובייטים אף ציטטו ישירות מדיוני הסנאט האמריקאים כדי לבסס את גישתם (Trachtenberg, 1991: 256, 258; Freedman, 2003: 225-6). אולם המעניין הוא שקיימות אינדיקציות לכך שהאמריקאיים אף ניסו לשכנע את הסובייטים להשתמש בגישה של אסטרטגיה נגד כוח וזאת כדי להימנע מאיום ותקיפה של ערים (Freedman, 2000: 109).[100]

דיון קצר זה מראה כי לא רק שהסובייטים עדיין לא למדו את רעיונות ההרתעה הדדית, אלא שגם האמריקאיים טרם הפנימו רעיונות אלה. באופן זה, דרכי חשיבה אלה של שתי המעצמות גם אם מבטאים תחילתם של תהליכי למידה, מדגישים בעיקר את השינויים האסטרטגיים שהתרחשו כמה שנים מאוחר יותר. לכן גם בהקשרו של חרושצב פרשנות סבירה יותר לטענות אלה היא שהן צריכות להיות מובנות לא כחלק מתפיסה כוללת של הרתעה מינימלית, אלא כחלק ממאבק פוליטי פנימי בתוך בריה"מ.[101] טענות אלו גם מסייעות לחזק את התיזה המוצגת במחקר זה, ולפיה לא רק שינוי מטריאלי-טכנולוגי הביא להתבססות הגישה של הרתעה הדדית, אלא גם תהליכי למידה והבנייה חברתית. במילים אחרות, אסטרטגיה של הרתעה

---

[100] אסטרטגיה נגד כוח מגדילה את טווח האופציות במקרה של משבר, היא מציגה תגובה אמינה יותר, היא מקרינה נחישות ויש לה גם ערך צבאי בהקטנת היכולות ההתקפיות של היריב (Freedman, 2003: 224).

[101] המהלך של הקמת הפיקוד האסטרטגי (SRF - Strategic Rocket Forces), הוסבר כאמצעי של חרושצב להגדיל את שליטתו על הצבא (Bluth, 1992: 180), וזאת בדומה למאמצים שנעשו בארה"ב להשיג שליטה אזרחית על הנשק הגרעיני. בנוסף, הויכוחים על השליטה הצבאית בנשק הגרעיני היו דומים בארה"ב (בין זרועות האוויר והים) ובבריה"מ (בין הגנרלים של כוחות היבשה ובין תומכי הפיקוד האסטרטגי של הרקטות) (Kozar, 1987: 60).

הדדית אינה אסטרטגיה זולה וטריוויאלית כפי שיש חוקרים הטוענים, אלא אסטרטגיה שאימוץ שלה מחייב שינוי משמעותי של דפוסי חשיבה והתנהגות.

תחילתם של תהליכי למידה, אך גם מוגבלותם של תהליכים אלו באים לידי ביטוי גם במונחים בהם נעשה שימוש בשפה האסטרטגית המתפתחת. לטענת ויגור (Vigor), עד לשנות ה-60 לא נמצא בשום מילון רוסי-אנגלי תרגום לשם הפעולה של המילה הרתעה. לטענתו,

“”the act of deterring” was considered to be of but little importance in Russia” (Vigor, 1975: 474).

שינוי מסויים בא לידי ביטוי במילון שהוצא על-ידי האנציקלופדיה הסובייטית ובו למילה הוצע תרגום ולא רק הסבר, אך זה היה באמצעות שימוש במונחים של inspiring fear (הפחדה), או holding back (מניעה) (Vigor, 1975: 474-5). באופן זה, כפי שטוען ויגור, כל עוד אין מילים מתאימות לא יכול להתפתח דיון רציני באסטרטגיה. כך למרות שהמילה מרתיע (deterrent) קיימת במילונים רוסיים עוד משנות ה- 40 (Vigor, 1975: 475, 477), היעדר שם הפעולה וחדירתו האיטית לשיח האסטרטגי והפוליטי מעיד על השינוי המסויים שמתרחש, אך הוא גם משקף את החסמים על למידת רעיונות ההרתעה. לכן גם ניתן באופן זה להסביר, כאמור, את הטענה הסובייטית, ולפיה מטרת הטילים בקובה היא הרתעה ולכן עליהם להיות חשאיים – טענה שניתן להבינה רק אם המושג הרתעה משמעותו הגנה, ולא אם הוא מובן במונחי ההרתעה המקובלים בארה״ב.

יתרה מכך, העובדה שברז׳נייב תמך בעמדותיו ובמדיניותו של חרושצב בסוגיות האסטרטגיות, ומאוחר יותר הפך לתומך בולט של רעיונות ההרתעה ההדדית וזאת כחלק מתהליך בקרת הנשק, מעידה לא רק על היעדר הלמידה של רעיונות ההרתעה ההדדית בתקופה זו, אלא גם על כך שההסבר לפיו עצם עליתו של ברז׳נייב לשלטון היה הגורם שאפשר את השינוי (Kolkowicz et al., 1970: 35), אינו יכול להיות הסבר מספק לשינויים האסטרטגיים שהתרחשו, ויש צורך להתייחס גם לתהליכי למידה.[102]

[102] בדומה גם הטענה כי הפיכת קוסיגין (לצד ברז׳נייב) לחלק מרכזי בשלטון (Kolkowicz et al., 1970: 35), גם אינה מספקת, שכן עם כניסתו לתפקיד ראש הממשלה הוא הביע עמדות הפוכות לעמדות של MAD, ראה להלן עמ׳ 277-278.

7. סיכום הפרק ודיון בהשערות

בפרקים אלה על משבר ברלין ועל משבר הטילים בקובה, הראיתי כי פרוץ המשברים הללו מבטאים כישלונות של אסטרטגיית ההרתעה של שני הצדדים,[103] או אף אי הפעלה כלל של אסטרטגיה זו. טענתי המרכזית בפרקים אלו הייתה, שהמסגרת המרכזית בה פורשו המהלכים של כל אחת מן המעצמות בידי יריבתה, ובמיוחד בשלבים הראשונים של כל אחד מן המשברים, היו של war-fighting. עקב כך גם, פעולות הצדדים פורשו כניסיונות להסלמה, ולא כניסיונות להבטיח הרתעה ולשמר את הסטטוס-קוו. המידה הגבוהה של סכנה שהייתה כרוכה בפעולות אלה בולטת במיוחד לאור השוואת ההתנהגות של המעצמות להתנהגותן בתקופה מאוחרת יותר. טענתי היא שחלק לפחות מההסבר לכך הוא למידת הרעיונות של הרתעה על-ידי איום וביניהם הרעיונות של המספיקות אסטרטגית, אשר אפשרו למעצמות לפתח פרשנות שונה על אירועים דומים, ואף הקנו להן כלים יעילים יותר להתמודד עם סכנות למשברים.

בהקשר זה חשוב להדגיש, כי לשני משברים אלה היו תרומות מכריעות להתפתחות ההבנות לגבי ההרתעה ההדדית. הסיכונים אליהם נחשפו המעצמות במהלך המשברים, לא רק סייעו להביא משברים אלה לסיומם, אלא הם גם סייעו למעצמות להבין טוב יותר את מהות האיומים הכרוכים בעימות גרעיני, והם גם עודדו פיתוח ואימוץ אסטרטגיה להתמודדות עם אותן סכנות. כך למעשה, הסיכונים שבאו לידי ביטוי במשברים הללו הבהירו למעצמות, כי לשתיהן יש יכולות מספיקות לגרום לאיומים משמעותיים עבור יריבתן. בנוסף, איומים וסכנות אלה הדגישו שוב את החשיבות של שליטת המנהיגות הפוליטית בנשק זה. כך, בעקבות המשברים וההבנות שהופקו מהם, החשיבה על הרתעה בכלל ועל מספיקות אסטרטגית בפרט זכתה לביטוי הולך וגובר לא רק בשיח הציבורי והפוליטי, אלא גם בקרב אנשי מערכות הביטחון. הגישה האסטרטגית שהתפתחה הדגישה לא רק את הצורך ב"רציונליות", אלא גם הגדירה אותה והפכה אותה ואת הגישה "הרציונלית" של הרתעה לאמצעי לפתור את הבעיות האסטרטגיות הכרוכות באיומים הגרעיניים. בדרך זו, אותם חששות מהסלמה, אשר הגבילו בסופו של דבר את היקף האלימות במשברים אלה, סייעו לביסוס הפרקטיקות של ההרתעה הכללית ולהפנמתן, ובכך ליצירת קהילת ההרתעה.

---

[103] יתרה מכך, כיון שחרושצב היה מודע הן ליכולות האמריקאיות והן לכוונות האמריקאיות (see for example, Freedman, 2000: 165; Fursenko and Naftali, 1997: 203; Lebow and Stein, 1994: 68-9) שני תנאים מרכזיים שהוצגו על-ידי חוקרי הרתעה, כתנאים להצלחתה, הכישלון במשבר מהווה לא רק כישלון של אסטרטגיית ההרתעה, אלא גם כישלון של תיאוריית ההרתעה.

7.1 בחינת פסוק תנאי נוגד מציאות

פסוק התנאי המרכזי שנדון בהקשרים שונים של פרקים אלה מאפשר לחזק את הטענה שלו הייתה קיימת קהילת הרתעה בין המעצמות, פרוץ המשברים הללו היה נמנע, ולכל הפחות לא הייתה מתאפשרת הסלמתם. כך פסוק זה מאפשר להרחיב את הטענות שמוצגות על-ידי המתודות האחרות בהן נעשה שימוש בעבודה זו, וזאת בניסיון להראות כי לקהילת ההרתעה היתה השפעה על עיצוב התנהגותן של המעצמות.

כך במשבר ברלין צעדים שננקטו על-ידי כל אחת מן המעצמות פורשו בהיעדר מיסוד רעיונות ההרתעה, כפעולות מסלימות. כך למשל, הצדדים, אומנם, לא ניסו כל הזמן למתן את המשבר, אך כאשר נעשו ניסיונות כאלו, לא אחת הם הביאו להשגת התוצאה ההפוכה. כך לדוגמא פורשו בארה״ב הן על-ידי הציבור והן על-ידי גורמי ממשל, ניסיונות סובייטים למתן את המשבר, כמו למשל התבטאויות מתונות של חרושצב, דווקא כאיומים (Trachtenberg, 1991: 219-20). בדומה, גם הקמת החומה למשל שניתן להבינה כקבלה סובייטית של הסטטוס קוו לגבי חלוקת גרמניה, פורשה בארה״ב על-ידי מספר גורמים כצעד מסלים.

גם הסובייטים טעו בפירושם את מסריה של ארה״ב, מסרים אשר נועדו לחזק את ההרתעה האמריקאית כלפי בריה״מ (Betts, 1987: 104-6; Trachtenberg, 1991: 220-1; Freedman, 2003: 161), מצב שהביא לחיזוק הנחותיה של בריה״מ, כי מדובר בניסיון להסלמה וחוזר חלילה. במילים אחרות, כפי שהרתעה יכולה לשמש כנבואה שמגשימה את עצמה, כך גם היעדר ההרתעה יכול לשמש כנבואה שמגשימה את עצמה, ובכך היא יכולה להגדיל דווקא את הסיכויים לאלימות.

בנוסף, לא היתה גם השפעה חיובית למסרים מתונים, שהציג ראסק, מזכיר ההגנה, אשר ביקש ליצור תגובת ביניים בין איום בהסלמה לבין פייסנות. ראסק הדגיש, כי למרות שאין שוויון אסטרטגי בין המעצמות, כפי שטען חרושצב, שתי המעצמות נהנות מיכולות העלולות להביא לנזק גדול עבור כל אחת מהן (Betts, 1987: 105-6). כך גם הכרתו של אייזנהאור בצורך העקרוני להפגין גם מתינות וגם נחישות כדי שהפעולות לא יתפרשו כניסיון הסלמה, אך גם לא כרצון לפיוס (Trachtenberg, 1991: 199), לא הביאו להשגת התוצאה המקווה. אולם בדיוק סוגים כאלה של מסרים שביקשו למקם את היחסים בתווך בין הסלמה לבין פייסנות בלטו בחילופי המסרים בין המעצמות בתקופה שבה כן התבססה קהילת ההרתעה. אך בהיעדרה של קהילת כזו אמירות מעיין אלו נטו להיות מפורשת כחולשה, או כתוקפנות, ולכן אפשרו את הסלמת המשבר.

היעדר קיומה של קהילת הרתעה מבטא וגם מאפשר לחזק את הטענה לפיה בכירים אמריקאיים לא היו מודעים לאפקטיביות של ההרתעה שלהם בסוף שנת 1961 עם סיום המשבר (Trachtenberg, 1991: 221). כך למשל, מקנמרה חשש כי אולי כלל לא ניתן להרתיע את הסובייטים (McNamara, 21.11.1962: 9 as referred by Trachtenberg, 1991: 220). חשש כזה גם בא לידי ביטוי בתחילת משבר הטילים בקובה, כשגורמים שונים נטו שלא להאמין בהשפעה האוטומטית שיש למאזן הכוחות על המתינות הסובייטית למרות שהמאזן נטה לטובת האמריקאיים (George and Smoke, 1974: 447; Trachtenberg, 1991: 245, 249-53; Bundy, 1988: 414-5). ברור לכן, שכאשר שחקן מסויים אינו מכיר בהרתעה שלו הדבר יכול להקטין את יכולת ההשפעה של ההרתעה על יריבו ולהקטין את אמינות ההרתעה. יתרה מכך, כיון שלזהות ההרתעה של שחקנים יש תפקיד מרכזי, בדרך שבה הם מגדירים ויוצרים נקודות התייחסות לתפקיד האסטרטגי שלהם. תפקיד זה מוגדר אומנם ביחס ליריב, אך יש לו גם משמעות כלפי פנים.

הטענה, כי לו הייתה קיימת קהילת הרתעה המשבר היה נמנע, מקבלת משנה תוקף ביחס למשבר הטילים בקובה, שכן במידה רבה משבר זה היה כרוך במאזן האסטרטגי עצמו. הבנה טובה יותר של שתי המעצמות את רעיונות ההרתעה ובמיוחד את הרעיון של המספיקות, הייתה מאפשרת להן להכיר במשמעות המוגבלת של הימצאות הטילים באירופה ובקובה, וזאת במיוחד לאור היכולות הנוספות שהיו להן, ובהן עשו שימוש לאחר המשבר כמו למשל הצוללות הגרעיניות. כך הכרה כזו היתה יכולה להביא את בריה"מ שלא לחוש באיום כתוצאה מקיומם של הטילים האמריקאיים באירופה, ולכן גם לא לפעול כדי לאזנם בקובה. בדומה, ארה"ב לא הייתה צריכה לחוש איום כה גדול ממהלך של הצבת טילים בקובה, וגם לא הייתה צריכה להיות עבורה בעיה להוציא את הטילים שלה מתורכיה, כפי שאכן עשתה לאחר סיום המשבר. אולם, במהלך המשבר ולאור תפיסות ה- war-fighting הוצאת הטילים הובנה כפעולה שמשמעותה הייתה פגיעה הן בביטחון והן בנחישות. לטענת וולדס המשבר אף נתפס כמבחן לזהותה של ארה"ב ובבחינת נחישותה לפעול (Weldes, 1999: 214, 219). לכן למשל מנגד, כאשר התגלה בספטמבר 1970 ניסיון להקים בסיס צוללות סובייטי בקובה, למרות שהנשיא ניקסון הגיב הוא לא עשה דבר (Nash, 1997: 172). אי הפעולה העיד על מידה נמוכה יותר של איום מהמהלך והיא מחזקת את הטענה כי אירוע דומה, האיום במשבר הטילים בקובה, היה הבניה חברתית, שהתאפשרה כתוצאה מהיעדר מיסוד רעיונות ההרתעה, מה שאפשר להבין את המשבר כמבחן נחישות.

7.2 דיון בהשערות המחקר

7.2.1 ההשערה הראשונה – השפעת נורמת ההרתעה על למידת רעיונות ההרתעה

ההשערה הראשונה קושרת בין חוזק נורמת ההרתעה לבין היכולת של שחקנים ללמוד ולעבור סוציאליזציה של רעיונות אלו. הממצאים מן הפרקים על משבר ברלין ועל משבר קובה מעלים, כי הקשר המוצע בהשערה מתקיים, וכי התחזקות ועליית נורמת ההרתעה הביאה להתגברות תהליכי הלמידה של רעיונות אלו. התחזקות נורמת ההרתעה באה לידי ביטוי בתקופה זו בעיקר בהפיכתה לספציפית יותר, תהליך שהתבטא בהפיכת הרעיונות הכרוכים בהרתעה על-ידי איום לפחות אבסטרקטיים, ובגידול בשימוש בשיח של הרתעה ובמושגים קרובים כמו למשל מספיקות.

למרות שקשה להתייחס בתקופה זו ללמידה מורכבת של רעיונות ההרתעה על-ידי איום, שכן רעיונות אלה היו מוגבלים בהשפעתם, ושתי המעצמות המשיכו לנקוט באסטרטגיה של war-fighting, המשברים הללו סייעו, כאמור, לגורמים שונים בבריה"מ ובמיוחד בארה"ב לאתגר את הרעיונות האסטרטגיים של war-fighting ובכלל זאת את הגישות של תגמול מאסיבי, אסטרטגיה נגד כוח ומלחמה מוגבלת. המשברים והסכנות הכרוכות בהם לא רק הדגישו למעצמות כי הן מעונינות ויכולות להיזהר, אלא שעצם הסכנות הללו הבהירו למעצמות, כי יש ברשותן יכולות מספיקות לגרום לנזק כבד אשר משפיע בפועל על דרך ההתנהגות של היריב. בדרך זו, החשש מהסלמה סייע לפתח את הגישה שעמדה בבסיס ההרתעה הדדית על-ידי איום – המספיקות. מכאן שהמשברים הביאו לירידת מופשטות הטיעונים ביחס להרתעה ובכך פתחו פתח לתהליכי למידה מורכבים יותר. עם זאת, יכולת הלמידה הייתה מוגבלת לאור העובדה, שרעיונות ההרתעה ונורמת ההרתעה לא היו עדיין מספיק ברורים וספציפיים ביחס למדיניות אותה יש לנקוט.

7.2.2 ההשערה השניה – השפעת הסוציאליזציה על התפתחות קהילת ההרתעה

ההשערה השניה בוחנת, כאמור, את הקשר בין הסוציאליזציה של נורמת ההרתעה, לבין חוזק קהילת ההרתעה. בחינת השערה זו ביחס למשברי ברלין וקובה מחזקת את הטענה כי בהיעדר סוציאליזציה של נורמת ההרתעה, בהיעדר ידע משותף והדדי לגבי הרסנות הנשק ובהיעדר יישום של הידע המשותף, לא קיימת קהילת הרתעה. עם זאת, נמצאו גם אינדיקציות לתהליכים שמבטאים את תחילת התפתחות קהילה זו. כך ניתן לזהות התקרבות מסויימת בידע המשותף של המעצמות ביחס לאסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום, התקרבות שמתבטאת בהבנות של שתי המעצמות לגבי הסכנות הכרוכות באיומים גרעיניים, בהכרה של שתי המעצמות שהנשק הגרעיני הוא נשק של המנהיג, ובהסכמי בקרת הנשק שנחתמו בתקופה זו כמו למשל ההסכם לגבי איסור ניסויים גרעיניים (Lavoy, 1991: 758).

במקביל ניתן לאתר סימנים ראשונים של התפתחות קהילת הרתעה, המתבטאת לא רק בידע לגבי הרתעה, אלא גם בכך שמתחילות להתגבש זהויות התפקיד של ההרתעה. כך המעצמות מתחילות לחוש מורתעות לאור הסכנות שיוצר הנשק הגרעיני ובמיוחד לאור הפרשנות שלהן את אותן סכנות. אומנם, תחושות אלה נובעות בעיקר מהחשש מהסלמה, אך יחד עם זאת אותן "חוויות של הרתעה מיידית" שתחושות אלה כרוכות בהן, סייעו להבין ולהפנים טוב יותר את המשמעות של ההרתעה הכללית שעמדה בהמשך בבסיס קהילת ההרתעה.

קיימות למשל מספר אינדיקציות לכך שהמעצמות החלו לאמץ, אם כי עדיין לא באופן עקבי, תפקיד של שחקן מרתיע. כך למשל נטען, כי משבר ברלין הגם שלא הביא את ארה"ב לאמץ אסטרטגיה של MAD, אפשר לחדד מספר תובנות אסטרטגיות הקרובות במהותן לרעיונות של MAD (ושל מספיקות), ואשר היו שונות במהותן מאלו של תגובה 'נגד-כוח' ומאורינטציה של war-fighting. כך למשל, בדצמבר 1958 מעט לאחר תחילת האולטימטום אייזנהאור פקפק בצורך להשיג יכולות נוספות נגד כוח, לאור היכולות הקיימות (Betts, 1987: 170; Erdmann, 1999: 89, 108-10, 116 fnt. 160 p. 331). כך גם החשיבה במונחים של מספיקות, מושג שפותח על-ידי דונלד קורלס (Donald Quarles), ששימש כעוזר למזכיר ההגנה בממשל אייזנהאור (Herken, 1985: 112), זכה לתהודה מסוימת בתקופת שלטונו של אייזנהאור. כך למשל בנאום שלו מה- 13.11.1957 זיהה אייזנהאור את השגת יכולות מספיקות להרתעת הסובייטים כאחת מן המשימות האמריקאיות (Snead, 1999: 133; see also Betts, 1987: 83-4).[104] כך לטענת סניד רעיונות ההרתעה השפיעו על אייזנהאור בעיצוב הבסיסי של מדיניות הביטחון. אייזנהאור הניח, כי אם לארה"ב תהיינה יכולות מספיקות לפגוע בבריה"מ גם תחת התנאים הקשים ביותר, בריה"מ תימנע מליזום מלחמה (Snead, 1999: 91). עם זאת, לא היה עדיין מעבר לגישה של MAD. עיקר הקושי של אייזנהאור היה החשש שאסטרטגיית ההרתעה תיכשל, ועל כן בתוך האסטרטגיה שהוא הציע נכללו גם צעדים שלא תמיד תאמו רעיונות אסטרטגיים אלו (Erdmann, 1999: 116-7).

---

[104] אחת מן ההתייחסות היחידות למילה הרתעה בשיח הציבורי בארה"ב בתחילת שנות ה- 50 היתה בסקירה שפרסם אופנהיימר על ספרו של גורדון דין (Gordon Dean), שעסק בתוכניות האנרגיה האטומית בארה"ב בשנות ה- 40 ותחילת שנות ה- 50. בלט במיוחד בסקירה זו הדיון שערך אופנהיימר בשאלה של מהי מספיקות אסטרטגית. לטענתו, דין גרס, שאם ניתן להרתיע מתקפה סובייטית כוללת באמצעות מספר מאות או לכל היותר מספר אלפים של פצצות (כמות שלטענת אופנהיימר אמורה להספיק להשמדה של כל הערים והמרכזים התעשייתיים בבריה"מ),
'how much greater is the deterrence accomplished by a stockpile of hundreds of thousands of atomic bombs?'
לטענת אופנהיימר, תשובה לשאלה זו לא סופקה (Oppenheimer, 1953: 24). אולם שאלה זו והיעדר תשובה אליה מדגישים את ההבניות החברתיות הכרוכות במספיקות האסטרטגית. זאת לא רק משום שבתקופה המאוחרת היו הרבה יותר ראשי נפץ, אלא גם משום שעוצמתם בתקופות המאוחרות יותר הייתה גדולה לאין שיעור.

חוסר העקביות ביחס להרתעה הדדית ולמספיקות בא לידי ביטוי גם בממשל קנדי. קודם שמקנמרה העלה את רעיונותיו לגבי מספיקות, הממשל בחן למשל הממשל שלוש גישות שונות לניהול מלחמה גרעינית (Bundy, 1988: 372-3; Freedman, 2000: 93-103),[105] והממשל במשך זמן רב גם הדגיש, כאמור, את הרעיון של תגובה גמישה. מנגד, היו בתקופה זו גם מגבלות שונות, וביניהן מגבלות ארגוניות, אופרטיביות, טכנולוגיות שהקשו על פיתוח תגובה גמישה. בעיות אלו התבטאו גם בהיעדר הנחיה ברורה של הנשיא האמריקאי בנושא עד לשנת 1974 (Rowen, 1979: 154-5).[106] כך השינויים הללו והחזרה המסוימת אחורה מרעיונות של MAD שהוצגו בממשל אייזנהאור מדגישים את חשיבות פעולותיהם של סוכנים הנוטלים חלק בתהליך זה של יצירת הידע והפיכתו לנגיש וישים עבור מקבלי החלטות, ומדגימים בכך את חוסר הדטרמיניסטיות וחוסר הליניאריות בה מתפתחים ומשפיעים רעיונות אלה.

מסיבות אלה, לא ניתן כמובן לטעון לקיומו של ידע משותף לגבי קהילת הרתעה בין המעצמות, כל שכן לסוציאליזציה של ידע כזה והעברת הידע לבריה"מ. יחד עם זאת, ישנם תחומים אסטרטגיים בהם לא רק שהייתה המשכיות בין הממשלים, אלא גם חיזוק של המגמה לפיתוח אמצעים התואמים את רעיונות ההרתעה על-ידי איום. כך בין השנים 1958-1960 אושר הפיתוח של 14 צוללות פולאריס, ועם עלייתו של קנדי לשלטון אושר הפיתוח של 15 צוללות נוספות. בנוסף, הוחלט בתקופה זו גם על הכפלת קצב הייצור של ה- Minuteman solid-fuel ICBM (MccGwire, 1975: 395), פיתוחים אשר אפשרו ברמה הבסיסית ביותר שימוש בפרקטיקות של הרתעה על-ידי איום.

7.2.3 סימטריות קהילת ההרתעה

על-פי השערה זו קהילת ההרתעה צפויה להיות חזקה יותר כאשר היא מבוססת על יחסי איום הדדים. בתקופת משבר ברלין ומשבר קובה יחסי ההרתעה הפכו להדדיים יותר, ועל אף שלא הייתה קיימת עדיין קהילת הרתעה, הגורמים המרכיבים אותה התחזקו. כך הלוגיקה שהוצגה בהסבר התיאורטי של ההשערה באה לידי ביטוי בתקופה זו, כאשר יצירת האיומים ההדדיים אפשרה לשני הצדדים להבין יותר טוב את משמעותם של האיומים אלו. כך למשל שני הצדדים הכירו בהשוואה המתבקשת בין הטילים באירופה המאיימים על בריה"מ לטילים בקובה המאיימים על ארה"ב, ובכך אפשרו לחדד את משמעותם של איומים אלה עבור כל אחת מן

---

[105] שלוש הגישות שהממשל בחן לניהול מלחמה גרעינית היו: גישה של הגנה אזרחית, גישה של שימוש הדרגתי בנשק הגרעיני שהנציג הבולט שלה היה שלינג וכן גישה שלישית של מכה ראשונה, שמשמעותה יכולות נגד כוח, שהנציג הבולט שלה היה פול ניצ'ה (Bundy, 1988: 372-3; Freedman, 2000: 93-103).

[106] כך למשל טוען רואן, כי החלטות שהתקבלו בשנות ה- 50 השפיעו על סוגי ראשי הנפץ הגרעיניים ועל מערכות העברה, אשר הגבילו את האפשרויות האסטרטגיות בשנות ה- 60 (Rowen, 1979: 155).

המעצמות. הדדיות זו שהתפתחה מאפשרת גם להסביר את התחזקות הידע המשותף של ההרתעה.

עם זאת, גם ניתן להסביר מדוע על אף קיומה של הדדיות, אין עדיין בתקופה זו קהילת הרתעה. ראשית, ההדדיות ביחסי האיומים לא נבעה מהפעלה מודעת של אסטרטגיית הרתעה, אלא מהתפתחות הולכת וגוברת של הידע לגבי האיומים הכרוכים בשימוש בנשק הגרעיני ובעיקר עקב החשש מ"הסלמה" ומכך ש"המצב יתדרדר". שנית, למרות הקיום הגובר של ההדדיות, ארה"ב היא עדיין השחקן המרכזי שמפעיל את האיומים. כך למשל חלק מן ההסברים המשמעותיים לפרוץ משבר ברלין ולפרוץ משבר קובה נוגעים לאותם איומים שנתפסו מבחינת הסובייטים כסכנות ולחשש הסובייטי שהפער האסטרטגי יתרחב לרעתם. במילים אחרות, ניתן לטעון, כי יחסי ההרתעה בין המעצמות לא היו יציבים בגלל אותה חוסר סימטריה ובשל הפער ביכולות בין הצדדים. מנגד השיוויון האסטרטגי שהושג לקראת אמצע שנות ה- 60 הקטין את חוסר הסימטריה בין הצדדים, ואפשר לא רק ליצור איומים סובייטים מקבילים לאיומים האמריקאיים, אלא הוא אפשר להקטין מלכתחילה את המוטיבציות של הצדדים לפעול. בנוסף, התפתחות השיוויון האסטרטגי אפשרה לצדדים להבין טוב יותר את המשמעות של יציבות.

7.2.4 ההשערה הרביעית – השפעת התפתחות קהילת ההרתעה על היעדר האלימות

שני המשברים שנבחנו בפרק זה לא רק מבטאים כישלון של הרתעה, אלא שהרצון לחזק את ההרתעה, מצידם של שני הצדדים, היה אלמנט מרכזי בפריצתם של משברים אלה ובהסלמתם. יתרה מכך אירועים אלה גם מבטאים מידה גבוהה יחסית של משבריות, וקיום של אלימות לאורך זמן. עם זאת מנגד, שני המשברים הללו וההבנות האסטרטגיות שהתפתחו בעקבותיהם, הבנות שנגעו בין היתר גם לרעיונות ההרתעה על-ידי איום, הובילו את המעצמות למידה רבה יותר של מתינות ביחסיהן. כך ההבנות של הצדדים לא הצליחו למנוע, אומנם, את פרוץ המשברים ואת החרפתם, אך דווקא חריפותם של המשברים אפשרו למעצמות להבין את הסכנות הטמונות בהן ולהימנע מהסלמות נוספות. במובן הזה, החשש מהסלמה, כפי שהראתי בפרק זה עודד תהליכי למידה של רעיונות ההרתעה על-ידי איום. במילים אחרות, המשברים הללו היוו אמצעים של המעצמות ללמוד מחד ולפתח מנגד פרקטיקות שאפשרו להן לרסן את יחסיהן ולהימנע מאלימות ביניהן בהמשך.

לטענת מורגן, משבר קובה מהווה דוגמא טובה לטענה שבשעת משבר שחקנים נוטים להיות מודאגים מדרך החישוב ומהתפיסות של היריב, ושדרך קבלת ההחלטות שלהם מנותקת מן המציאות. לטענתו, בריה"מ חשה חוסר כבוד וחוסר רגישות מצד ארה"ב לגבי צרכיה בברלין,

ובמיוחד לאור הצבת הטילים בתורכיה. בדומה, ארה"ב חשה רגשות דומים ביחס הצבת הטילים בקובה. מורגן אף טוען כי איומים הופכים להיות דרך לפשט את תהליך התקשורת בין צדדים, המקלה על המורכבויות הכרוכות בהבנת היריב. השאיפה היא כי האיומים יחזירו את היריב לעשתונותיו, בעקבותיהם הוא יעריך מחדש את המצב. לכן לטענתו, השימוש באסטרטגיה של הרתעה אינו נובע מכך שהיריב רציונלי, אלא מפני שהוא אינו מתנהג באופן רציונלי – "כוח הוא הדבר היחיד שהוא מבין" (Morgan, 2003: 59). באופן זה, הפיכת המצב למשברי אפשרה לצדדים במשברים אלה להבין טוב יותר לא רק את הסכנות, אלא גם את הצרכים של היריב.

פרק חמש: הפנמת נורמת ההרתעה – שיחות והסכמי SALT

הסכמי SALT שנחתמו ב- 26 במאי 1972 בעקבות שיחות שהתקיימו בין המעצמות בשנים 1969-1972 כללו שני סוגי של הגבלות[1]: הגבלת הנשק ההגנתי ופריסתו וכן הטלת הגבלות על נשק התקפי. בין היתר, הסכימו המעצמות זמן להפחית את מספר משגרי הנשק ההגנתי ה- (Anti Ballistic Missiles) ABM ל- 200, היקף שאף הוקטן בשנת 1974 לכדי 100 משגרים (ובאתר אחד בלבד). בתחום ההתקפי, הסכמי SALT כללו גם את הסכמי הביניים (Interim Agreement),[2] שמשכם הוגבל עד לשנת 1977 (אך זכה להארכה נוספת לא פורמלית). הסכם זה הגביל את מספר הטילים ההתקפיים שנפרסו, אך זאת מבלי להגביל את מספר ראשי הנפץ בכל טיל מה שעודד פיתוח של מערכות MIRV (Multiple independently targetable reentry vehicle) (Larid and Herspring, 1984: 111, 115; Bluth, 1992: 216; see also Duffy and Blacker, 1984: 230-3; Calvo-Goller and Calvo, 1987).[3]

ההסכמים אושרו מספר חודשים לאחר מכן בקונגרס ברוב גדול. בנובמבר 1972 ארה"ב ובריה"מ החלו את שיחות SALT II, אשר נחתמו בוינה ב- 18 ביוני 1979, ושמטרתם הייתה להגדיל היקף הנשק הנמצא תחת הגבלות ולהקטין את היקפו של הנשק הגרעיני הנמצא ברשות הצדדים (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 24-5, 144). בין היתר

---

[1] לסקירת חברי המשלחות לשיחות, ראה (Smith, 1980: 39-51). לגורמים השונים שהיו מעורבים בקבלת ההחלטות הסובייטית בנושאי בקרת ופירוק הנשק ראה (Dallin, 1964: 61-6; Savelyev and Detinov, 1995: 11-3). עיקר העבודה בנושא בקרת הנשק בבריה"מ נעשה מהדרגים הגבוהים לדרגים הנמוכים במשרדי ההגנה והחוץ. בנוסף, עקב ריבוי השחקנים הסובייטים שעסקו בבקרת הנשק הוקמה בסוף שנות ה- 60 ועדה (Central Committee of the Politburo for the Supervision of the Negotiations on Strategic Arms Limitations) שתפקידה היה לתאם ולפקח על התהליך, אך היא לא התכנסה לעיתים קרובות (Savelyev and Detinov, 1995: 16-7, 20-1). למעורבות הדרג הבכיר במוסקבה בתהליך, ראה (Payne, 1980: 7-8). לטענת פאיין, לצבא הסובייטי היה חלק נכבד בקביעת מדיניות בקרת הנשק. כשליש מחברי המשלחת לשיחות SALT I היו אנשי צבא, ובראשם השני בדרגתו במשלחת, הגנרל אוגרקוב (Ogarkov), שהיה סגן הרמטכ"ל (Payne, 1980: 6; see also Bennett, 1997: 27-73). שילוב אנשי הצבא בשיחות נועד גם להבטיח שההסכם לא יביא לחסרון צבאי כלשהו עבור הסובייטים, למנוע חשיפתם של סודות סובייטיים ולחזק ככל הניתן את מרחב הפעולה של כוחות הצבא הסובייטי (Bluth, 1992: 165; see also Savelyev and Detinov, 1995: 31). לגורמים שהשפיעו על המשלחת האמריקאית, ראה (Smith, 1980: 110, 274-5). בין היתר נטען, כי קיסינגר נהנה ממידה גבוהה של השפעה על השיחות (Smith, 1980: 109).

[2] אחת המחלוקות המרכזיות ביחס להסכם נגעה לשאלת סוגי הנשק. בעוד שהסובייטים ראו את ההסכם כעוסק בכל סוג של נשק שיכול לפגוע בשטחו של הצד השני (כולל למשל טילים המוצבים באירופה), האמריקאיים ראו את ההסכם כנוגע רק לטילים הבין-יבשתיים (Smith, 1980: 90-3, 226; Committee on International Security and Arms Control, 1985: 28; Calvo-Goller and Calvo, 1987: 29-30). מה שאפשר לפתור מחלוקות אלה הייתה ההבנה שהושגה, ולפיה ליבת ההסכם תהיה על מערכות ה- ABM, שיהווה חלק מהסכם קבע, ואליו יתלוו הגבלות ביניים לגבי נשק התקפי לתקופה של חמש שנים (עד לשנת 1977), אשר ישולבו בהסכם סופי בעתיד (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 29; Weber, 1991a: 141-2).

[3] לנושאים נוספים שנדונו בהסכם, וביניהם הגבלת הטילים הבליסטיים הימיים (SLBM Submarine launched ballistic missile), ראה (Catudal, 1989: 83, 87).

נטען, כי הסכמים אלו נועדו גם לפתור בעיות של חוסר בהירות במספר סוגיות בהסכמים הראשונים (Committee on International Security and Arms Control, 1984: 30).[4]

בפרק זה אטען כי הלמידה המורכבת של רעיונות ההרתעה על-ידי איום הביאה לשינויים בפוליטיקה הבין-לאומית והם אפשרו את התחלת שיחות SALT ואת השגת ההסכם בנושא. למטרה זו אדון בהשפעת השינויים בחשיבה האסטרטגית בארה"ב על החשיבה האסטרטגית בבריה"מ, ואראה כיצד חדירתם של הרעיונות האסטרטגיים מאפשרים להסביר לא רק את תהליך בקרת הנשק בין המעצמות, אלא גם להסביר בצורה טובה יותר מזו שמוצעת על-ידי הסברים מתחרים שונים את העיתוי שלו.[5] כך אראה את השינוי בתפיסות האסטרטגיות בבריה"מ ביחס למהות המלחמה, ביחס לנשק הגרעיני וביחס להרתעה ההדדית שהציגו הכוחות הפרגמטיים בבריה"מ על חשבונם של השמרנים (Kolkowicz et al., 1970: 36-48). בדרך זו התחלפה התפיסה השמרנית ששלטה בבריה"מ עד לאמצע שנות ה- 60, ולפיה יש להתכונן למלחמה כוללת בין המעצמות (Catudal, 1989: 98).

1. השינויים באסטרטגיה האמריקאית בתחילת שנות ה- 60

לטענת באטס, עד לעליית ממשל קנדי המנהיגות הפוליטית בארה"ב (והמתכננים הצבאיים) נתנו עדיפות לאסטרטגיה המבוססת על מכה ראשונה נגד כוח (Betts, 1987: 170). אולם, בעקבות שינוי בעמדותיו של מקנמרה, עבר ממשל קנדי בתחילת שנות ה- 60 באופן הדרגתי מגישה המבוססת על פגיעה במטרות נגד-כוח והגבלת נזק ליריב לגישה המבוססת על איום על מטרות "ערך" (counter value).[6] כך תפיסה של הימנעות מפגיעה בערים שהוצגה בקיץ 1962 על-ידי מקנמרה, ואשר דנתי בה בפרק הקודם, זכתה לביקורת נוקבת, והיא הוחלפה במהרה. מקנמרה עצמן אף חזר בו מתמיכתו בתוכנית להגנה אזרחית, והוא החל לפעול לצמצומה. כך למשל לטענת לווין (Levine), מקנמרה החל לראות את בקרת הנשק כאפשרות הרציונלית היחידה כנגד מלחמה גרעינית ואסטרטגיות נגד-כוח, ולכן הוא פעל לשכנע את ג'ונסון לבסס הסכם כזה עם הסובייטים (Levine, 1991: 143-4).

---

[4] לדיון בסוגיות משפטיות הנוגעות לדרך ניסוח ההסכם, ראה (Calvo-Goller and Calvo, 1987:17-39).
[5] על היתרונות שבהסבר רעיוני להסכמי בקרת הנשק בין המעצמות, ראה גם (Evangelista, 1999: 194-5).
[6] לסיכום מעניין של התפתחות ההרתעה האמריקאית מנקודת המבט הסובייטית, ראה (Trofimenko, 1980: 4-11).

לטענת ווילאמס, תרמו לשינוי זה הגידול בהיקף הטילים הסובייטיים, ומידת אי הפגיעות שלהם.[7] לכן טען מקנמרה, כי מלחמה גרעינית בין המעצמות תביא "להרס גדול עבור שני הצדדים" (McNamara, 18.11.1963 as qut. in Williams, 1975b: 205). עם זאת, הטענה שהשינוי במאזן הכוחות הוא שהביא לשינוי האסטרטגי ולקבלת רעיונות MAD הוא בעייתי, שכן לכאורה, היה ניתן ל"החליט" כבר בתחילת שנות ה- 60 כי עוצמתה ויכולותיה של בריה"מ גדולים דיים, כדי לגרום לנזק בלתי נסבל עבור ארה"ב, וכבר אז לעבור ולהדגיש את הצורך באסטרטגיה של MAD. יתרה מכך, בחודשים הספורים שחלפו בין הצגת הגישות האסטרטגיות השונות של מקנמרה, לא היה כמובן שינוי משמעותי ביכולותיה של בריה"מ. מכאן שאת השינויים בתפיסות האסטרטגיות של ממשל קנדי ולא פחות חשוב את עיתויים, ניתן להסביר בצורה הטובה ביותר על ידי השפעת רעיונות, שקודמו על-ידי אנשי אקדמיה שונים שהשתלבו בממשל, ואשר הדגישו את החשיבות שטמונה באימוץ אסטרטגיה של MAD, ואת הצורך שבהגבלת מערכות הגנה אסטרטגית, אשר עלולות לערער את יציבות ההרתעה ההדדית.

בתקופה זו קיימות עדויות רבות לקשרים ענפים בין אקדמאים לבין גורמים בממשל האמריקאי. בין היתר, התבטאו השפעות הדדיות אלו בקשרים בין חוקרים שונים[8] לבין גורמים אמריקאיים בכירים רשמיים וחצי רשמיים,[9] שכללו, בין היתר, מפגשים, התייעצויות, ואף חילופי מאמרים (Bloomfield, 6.9.1963; Kaufmann,10.10.1963; Friederich, 17.10.1963, Wallace, 25.11.1963a; Wallace, 25.11.1963b; Wallace, 13.12.1963; Price, 23.8.1963; Huntley, 28.5.1964a; Huntley, 28.5.1964b; Kissinger, 31.8.1963; Kissinger, 3.7.1964; Kitchen, 29.6.1965). אינדיקציה בולטת ומעניינת במיוחד לקשרים הדוקים אלו בכלל ובתחומי חקר היחסים הבין-לאומיים בפרט התבטאו בתדריך רשמי שערכה מזכירות המדינה האמריקאית לחברי האגודה האמריקאית למדעי המדינה (Special Background Meeting for APSA members)

---

[7] לטענת סאגן, בכל קריטריון האמריקאיים נהנו בתחילת שנות השישים מעליונות גרעינית מאסיבית (Sagan, 1987:24). אולם למרות עליונות זו, בכירים אמריקאיים האמינו כי התקפה גרעינית סובייטית תהיה הרסנית (Sagan, 1987: 29-30). כך למשל מקנמרה כתב לנשיא קנדי בנובמבר 1962, כי
"I am convinced that we would not be able to achieve tactical surprise, especially in the kinds of crisis circumstances in which a first-strike capability might be relevant. Thus, the Soviets would be able to launch some of their retaliatory forces before we had destroyed their bases" (McNamara, 21.11.1962 as qut. in Sagan, 1987: 31).

[8] בולטים במיוחד היו הקשרים עם חוקרים בבוסטון כמו William W. Kaufmann , Lincoln P. Bloomfield, Daniel Lerner, שלושתם מ- MIT, ודון ק. פרייס (Don K. Price), Stanley Hoffman, קיסינגר, C. J Friedrich (ארבעתם מהרוואארד). להרחבה לגבי הקשר בין החוקרים מבוסטון לבין הממשל, ראה גם (Adler, 1992: 115).

[9] בין היתר, היו קשרים בין עוזרי מזכיר המדינה James L. Greenfield ו- Jeffrey C. Kitchen, James Robert Huntley שכיהן כמנהל ה- Atlantic Council of the U.S, וכן *Lauris Norstad* General Richard J. Wallace שניהם מה- Atlantic Council.

לקראת הכנס השנתי ה- 61 של הארגון (Mathews, 9.8.1965). כפי שמציין אדלר, לחוקרים ממסגרות שונות, היו לא רק קשרים עם הממשל, אלא גם גישה למידע מסווג (Adler, 1992: 115).

קנדי היה פתוח לרעיונות חדשים ואף ערך מספר שינויים שאפשרו לו להגדיל את טווח האפשרויות מהן יוכל לבחור. בין היתר, השינוי התבטא בכך שיותר אנשי האקדמיה נטלו חלק רשמי בממשל והיו אחראים על עיצוב המדיניות האסטרטגית שלו. כך למשל נטען, כי האישים המשפיעים ביותר על קנדי בפיתוח מדיניות החוץ היו מק'גורג באנדי, מהארוורד, וסגנו וולט רוסטו (Rostow Walt) מקיימברידג' ומייל (Freedman, 2000: 37-41).

החוקרים שנכנסו לממשל אפשרו ליצור בסיס רחב לשינוי בתפיסה האסטרטגית שלו, והשפיעו גם על השיח האסטרטגי. כך למשל הביא מקנמרה מהמחלקה הכלכלית של RAND את צ'רלס היטץ' (Charles Hitch) להיות עוזרו במשרד ההגנה.[10] היטץ' כתב (יחד עם מקקין McKean) ספר שנקרא *The Economics of Defense in the Nuclear Age*. הספר הדגיש את החשיבות שבקביעת תקציב אסטרטגי להשגת היעדים הצבאיים, כחלק בלתי נפרד מהמשימה הכללית של קבלת החלטות צבאיות. כך מקנמרה שאל מספר זה את התפיסה לפיה יש חשיבות כי כל דולר שיושקע יהיה "a dollar worth of defense". (Baldwin, 27.2.1961: 12; see also Freedman, 2000: 45). המשמעות של דברים אלה הייתה כי יש להשוות בין השקעות באמצעי ביטחון שונים ובין התרומות היחסיות של השקעות אלה לרמת הביטחון המושגת. גישה זו סייעה לחזק את התפיסה "הרציונלית" של ההרתעה, ולבסס את הטיעונים לגבי הבעייתיות של המערכות ההגנתיות.

השפעות ממוקדות יותר על מקנמרה, שהביאו אותו לשנות את עמדותיו ביחס לטיב הקשר בין נשק הגנתי ליציבות אסטרטגית היו למספר חוקרים, אשר טענו כי פיתוח מערכות הגנתיות יפגע ביציבות ההרתעה ההדדית. טענות כאלה הועלו למשל על-ידי ג'רום וייסנר (Jerome Wiesner), ששימש כיועצו של הנשיא קנדי לענייני טכנולוגיה, ג'ק רוינה (Jack Ruina) ומארי גל-מן (Marry Gell-man) (Weber, 1991a: 89; see also Adler, 1992: 115). הפעולות של "סוכני ההרתעה", אותם חוקרים ומדענים שפיתחו את רעיונות ההרתעה והתפתחות ההבנות שהגנה מזיקה לאסטרטגיית ההרתעה (ולכן ליציבות), הובילו לאימוץ נרחב יותר של רעיונות אלה על-ידי ממשל קנדי החל מתחילת שנות ה- 60. רעיונות אלה אף זכו לחיזוק ממשבר הטילים בקובה

[10] היטץ' גם הביא מ- RAND את אלאן אנטהובן (Alain Enthoven), להיות סגנו (Freedman, 2000: 45). עוד על חוקרים ומדענים שלקחו חלק בתהליך עיצוב רעיונות ההרתעה וההשפעה על מקבלי ההחלטות במה שאדלר מכנה צמיחתה של קהילת בקרת הנשק בארה"ב, ראה ב- (Adler, 1992: 111-6).

(Herken, 1985: 187-200; Levine, 1991: 142; Weber, 1991b: 794-9, 796-8; Adler, 1992: 115-6, 125-6;)[11]

גם המונחים הטכניים שהיו קשורים לאסטרטגיית ההרתעה עוצבו על-ידי אותם חוקרים ומדענים. לטענת מייארס, לעיתים קרובות גורמים אלה קבעו את גבולות הויכוח

"shaping its conceptual framework by establishing the parameters of argument. More specifically, it requires that argument be conducted within the language and framework of *nuclear deterrence*, with everything else being assigned to the problem of impossible or the unrealistic. That is, the language and conceptual framework of nuclear deterrence define what is worth hearing and how the policy world is named" (Myers, 1990: 29, italic in original).

כפי שהסביר כהן, "[עד] לראשית שנות ה- 60, התפיסה של מאזן אימה יציב, הייתה עדיין בחזקת מונחים מופשטים שהיו יותר נחלתם של תיאורטיקנים במכוני מחקר, מאשר נושא לדיון פוליטי קונקרטי בין פוליטיקאים ומקבלי החלטות... האדם שהפך את הרעיונות הללו לתפיסה פוליטית אסטרטגית מסוג חדש, היה רוברט מקנמרה...[שהחל משנת 1964 הפך] את ההדגשה על היציבות ההדדית לאופן החשיבה הרשמי של משרד ההגנה...אופן חשיבה זה הביא את מקנמרה, לא פעם, להתנגשויות חמורות עם המימסד הצבאי עליו פיקח" (כהן, 1989 : 87).

יתרה מכך, משרד ההגנה לא רק הפך למעורב יותר בסוגיית פירוק הנשק, אלא שהממשל אף הקצה מאות אלפי דולרים למחקרים ממוקדים בנושא פירוק נשק. מחקרים אלה שנערכו בראנד, ב- MIT ובמכון לחקר ההגנה (the Institute for Defense Analysis), היוו בסיס להמשך שיחות בקרת ופירוק הנשק עם הסובייטים (Raymond, 26.12.1960: 1-2). כך אפילו ניצ'ה טען, כי

"if we can see any possibility of working out reciprocal actions with the Russians whereby mutual deterrence can be made substantially more secure, we should continue to strive for that goal" (Nitze, 1960 as qut. in Raymond, 26.12.1960: 2).

לאור שינויים אלו בעמדותיו האסטרטגיות פעל מקנמרה כדי לעכב את פיתוח תוכניות ה- ABM, כפי שאלו באו לידי ביטוי למשל בתכנון שנת התקציב 1964. כך סבור קוצר, כי

"The Kennedy administration, and especially Mr. McNamara, believed that the deployment of ballistic missile defense against the Soviet Union would be provocative and destabilizing. The system would accomplish little for its cost, it would be vulnerable to various counter-measures …and it would accelerate the arms race to higher levels with little gain in security of either side" (Kozar, 1987: 80).

עם זאת, השינויים בהבנת חשיבות רעיונות ההרתעה לא היו מספיקים. בעקבות התקדמות טכנולוגית נרשמה לצד התמיכה הגוברת לרעיונות של הרתעה הדדית, גם תמיכה

[11] ביטוי בולט להתחזקות המתנגדים לנשק ההגנתי היתה בחירתו של ג'ונסון בשנת 1964, ולו רק משום שהיא אפשרה למקנמרה להמשיך בכהונתו כמזכיר ההגנה. הרקאן גם סבור שלמקנמרה היתה השפעה משמעותית על ג'ונסון בנושא על אף שג'ונסון היה חשוף יותר ללחץ שהופעל עליו להמשיך ולפתח מערכות ABM (Herken, 1985: 194-5). עוד על הקשר בין משבר הטילים בקובה והתפתחות רעיונות ההרתעה, ראה, כאמור, בפרק הקודם.

גוברת לפיתוח מערכות הגנתיות. דוח סודי שנכתב על-ידי קיטצ'ן (Kitchen), ששימש כסגן עוזר מזכיר המדינה לנושאים פוליטיים צבאיים טען, כי עד לתחילת שנות ה- 60 ההערכה במחלקת ההגנה (DoD) הייתה שפיתוח נשק הגנתי אינו אפשרי ואינו יעיל מבחינת עלות-תועלת. הערכה זו השתנתה וכיום [1964] ההערכה היא שמשימה כזו היא אפשרית במחיר סביר. קיטצ'ן אף הדגיש את התקווה של הצבא, כי יוכל לחזור ל"תפקידו המסורתי בהגנה בפועל על ארה"ב" (Kitchen, 14.10.1964: 1; see also DoD, 21.10.1964: 1-3 and DoD 21.10.1964: 5). טענות דומות גם הציע וולסטטר, שטען כי מערכות ה- ABM הן דווקא גורם מייצב ולא גורם מערער יציבות, אשר יש לו גם תרומה ליחסים עם בנות הברית (Weiss, 13.9.1965: 1-4; see also Snyder, 1977: 12).

אולם תפיסות אסטרטגיות אלה התומכות בנשק הגנתי מחזקות את הטענה כי בתקופה זו של תחילת שנות ה- 60 רעיונות ההרתעה עדיין לא התבססו לגמרי. כך למשל נכתב בדו"ח ה- DoD, כי מטרת אמצעים אלו אינה הרתעה, אלא הגבלת נזק (DoD, 21.10.1964: 6). וכפי שקיטצ'ן הדגיש, תקוות הצבא היתה , כי הוא יוכל לחזור לתפקידו המסורתי (Kitchen, 14.10.1964: 1). לכן גם הניסיון לטעון, כפי שניסה וולסטטר, כי מערכות ה- ABM אינן בהכרח פוגעות ביציבות היחסים עם בריה"מ, זכה לביקורת מושחזת של וייס שהצביע על הסתירות בטענות אלה. לדבריו,

"Either the system was militarily effective against the Soviets, in which case it would tend to be destabilizing, or it did not have a major military effect against the Soviets, in which case it might or might not be destabilizing" (Weiss, 30.9.1965: 2).

סתירות דומות הוצגו בהקשר של הגנה אזרחית,[12] שהיתה סוגיה נוספת שהועלתה על הפרק בתקופה זו של תחילת שנות ה- 60.[13] אולם את קיומן של סתירות אלה ניתן להסביר בקבלה החלקית בשלב זה של רעיונות ההרתעה ההדדית.

בתגובה לדרישות אלה להשגת יכולות הגנתיות פעל מקנמרה למשל, כדי לדחות את פריסת הנשק ההגנתי בכמה שנים, וזאת בכדי שהוא יוכל להראות לסובייטים את הטעות שהם עושים בפיתוח הנשק ההגנתי. אולם כשלונו של מקנמרה בשכנוע הסובייטים להימנע בשלב זה מפיתוח מערכות הגנתיות, על אף התמיכה הגוברת לה זכה מצידם של מדענים במשרד ההגנה, הקשתה עליו להתמודד עם הלחץ של גורמים במשרד ההגנה ושל השמרנים בקונגרס שביקשו

---

[12] על התוכניות של הממשל להגנה אזרחית ולתקצוב העצום שנדרשו להשלמת תוכניות אלו , ראה למשל (Braestrup, 2.8.1961: 1, 5).

[13] "Civil defense, the President candidly told us, cannot give an assurance of blast protection that will be foolproof against surprise attack. We will deter an enemy from making a nuclear attack, he said, "only if our retaliatory power is so strong and so invulnerable that he knows he would be destroyed by our [counter-] attack. Then why have any civil defense at all?" (New York Times, 2.6.1961: 30).
לביקורות נוספות על הגישה של הגנה אזרחית, ראה גם (Mead, 26.11.1961: 33).

בסוף שנת 1966 לפרוס מערכות כאלה (Kozar, 1987: 82-3, Weber, 1991a: 92-5, 112-3; see also Committee on International Security and Arms Control, 1985: 139).

לסוגיות אלה יש חשיבות רבה, שכן הם מאפשרות להראות לא רק את חשיבות תהליכי הלמידה (ואת החסמים על יישום מדיניות של הרתעה), אלא גם את חשיבות המימד של הקהילה בפיתוח ויישום רעיונות אלה. אם הסובייטים היו פועלים בהתאם לשאיפתו של מקנמרה גישתו הייתה זוכה לתמיכה רבה והוא היה נהנה מכלים טובים יותר להתמודד עם הלחץ של השמרנים. מעניין גם לציין כי בשלב זה הצורך בפיתוח מערכות הגנתיות הוסבר באיום הסיני (ולא כאמצעי מיקוח מול הסובייטים). כך למשל ציין מקנמרה בהתייחסו להחלטה של ג'ונסון בשנת 1967 לפרוס מערכת הגנתית, ה- Sentinel, בעלות של 5 ביליון דולר, כי מערכת זו היא

"a relatively light and reliable Chinese oriented ABM system" (McNamara, 17.9.1967 as qut. in Kozar, 1987: 83; see also Duffy and Blacker, 1984: 222; Mlyn, 1995: 23-4, Garthoff, 1994: 165; and in Weber, 1991a: 125, 144).[14]

כך לא רק שהסטייה מהנורמה ומהרעיונות של ההרתעה ההדדית שהתפתחו היתה מוגבלת, אלא שקיומם יצר צורך לנמק את ההחלטה.[15] באופן זה, הנימוק הנוגע לאיום הסיני מאפשר גם להסביר את המינוח המוזר בהתייחסות לכך שזוהי מערכת "קלה" (light).[16] כך, בעוד שמגבלות הקונגרס לא מנעו החלטה על מערכת הגנתית, התפתחות רעיונות ההרתעה והרצון להמשיך ולהשפיע על בריה"מ להימנע מסוג נשק זה הביא להדגשת ההקשר של האיום הסיני.

יתרה מכך, פיתוח מערכת הגנתית מאוחרת יותר, ה- Safeguard, שעל הקמתה הורה ניקסון עם כניסתו לתפקיד במקום ה- Sentinel, אף קושרה ישירות לדוקטרינה של מספיקות אסטרטגית, שהוצהרה על-ידי ממשל ניקסון. דוקטרינה זו התבססה על השגת יכולת תגמול, הקטנת הפגיעות של הכוחות האמריקאיים, שימור יכולת אמריקאית גדולה יותר לפגיעה במטרות אזרחיות סובייטית מהיכולת הסובייטית המקבילה, והגנה מפני התקפות גרעיניות בקנה מידה נמוך או מפני תאונות. מטרתה העיקרית של מערכת זו שהוכרזה באמצע מרץ 1969 הייתה להגן על כוחות התגמול ואמצעי השליטה ובכך תרמה למעשה ליכולות ההרתעה הדדית. לצד זאת שוב הוזכר האיום הסיני כמטרת משנה נוספת של המערכת (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 140-1; Weber, 1991a: 124-6). יתרה מכך, בתקופה זו כבר היה לחץ

---

[14] על שיחה בנושא זה שהתקיימה בין הנשיא ג'ונסון לבין רוסטו (Rostow) עוזרו, ראה (FRUS, 2.8.1967).

[15] בדרך דומה פירש וובר את המהלך של הקמת מערכת הגנה זו של ה- Sentinel, אשר מצד אחד ביטאה קבלת מגבלות עצמאיות התואמות את רעיונות ההרתעה ההדדית, ומנגד כללה פתרון למקרה של עריקה סובייטית (Weber, 1991a: 119-21).

[16] הופמן, לדברי קיטצ'ן פקפק באפשרות שמערכת ABM תוכל לשמש נגד הסינים בלבד ולא להשפיע על בריה"מ, וזאת בניגוד לעמדתו של מקנמרה (Kitchen, 29.6.1965: 2).

נגדי ללחץ של הקונגרס מצד של חוקרים, שהתנגדו לפיתוח המערכות ההגנתיות, לא רק משיקולי יעילות טכנולוגית, אלא גם מכיוון שמערכות כאלה מגדילות את חוסר הוודאות הכרוך בהרתעה והן יכולות להביא למירוץ חימוש (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 142).

הלחץ של המתנגדים למערכות ההגנתיות החל לשאת פרי, גם אם הוא לא בא מיד לידי ביטוי. לקראת סוף שנת 1968 דעת הקהל אשר תמכה ברעיונות של ABM החלה להשתנות, ומתנגדי הנשק ההגנתי חיזקו מאוד את כוחם בהצבעות שונות שהתקיימו בקונגרס בשנה זו ובשנה שלאחר מכן. כוחם של המתנגדים גם בא לידי ביטוי בשימועים שערך הסנטור ווילאם פולברייט יושב ראש ועדת החוץ של הבית, בהם התערערה השליטה המסורתית של הוועדה לשירותי הביטחון (Armed Services Committee). הטענות המרכזיות של המתנגדים התייחסו לכך שהיכולות ההגנתיות לא רק אינן יעילות, אלא שגם אין בהן כל צורך (Herken, 1985: 232-3; Weber, 1991a: 128-9).[17] למעשה ביקורות אלה לגבי חוסר הצורך במערכות ההגנתיות יכול להיות מובן בצורה הטובה ביותר בהקשר של רעיונות ההרתעה ההדדית. רעיונות חדשים אלה, ומסגורם בהקשר של הרתעה יצרו בסיס חזק להשפעה על הסכמי SALT.[18]

כך לטענת ראסט הוחלפה האסטרטגיה של הימנעות מפגיעה בערים שפורשה כאסטרטגיה התורמת לחוסר יציבות באסטרטגיה יציבה יותר. כך לדבריו,

"[McNamara] own 1968 posture statement to Congress explicitly keyed deterrence to an ability to destroy the enemy's major populations and industrial centers" (Russett, 1983: 147).

מספיקות בארה"ב

ההטמעה של רעיונות המספיקות בשיח האסטרטגי בארה"ב מאפשרים להראות באופן ממוקד יותר את השינויים ואת תהליך הלמידה שהתרחש הן ביחס להרתעה בכלל והן ביחס לחשיבותה של אסטרטגיה זו בתפיסת בקרת הנשק. למרות שנשיאים שונים מאז אייזנהאור הביעו תמיכה כזו או אחרת ברעיון של מספיקות, הצהרה פומבית ראשונה התומכת במספיקות כקריטריון אסטרטגי לפיתוח הנשק הגרעיני הוצגה רק על-ידי ניקסון בשנת 1969, הצהרה אשר היוותה המשך ישיר לדוקטרינה של ההשמדה המובטחת אותה הציג מקנמרה (Tarr, 1991: 104-5). לטענת קנופף (Knopf), ניקסון ביקש להדגיש שמדובר בתפיסה המבוססת על מספיקות אסטרטגית

---

[17] נקודה מעניינת בהקשר הזה היא שהחשש של אנשי הצבא היה באופן אירוני דווקא מכך שההתנגדות הציבורית תגיע מערים שלא יהיו מוגנות על-ידי מערכות ה- ABM. אולם בפועל ההתנגדות המתרחבת קיבצה גם אנשים שבעריהם תוכננה מערכת כזו (Herken, 1985: 232; see also Knopf, 1998: 168).

[18] על מוגבלות השפעתם של המתנגדים להסכמי SALT מחוץ לקונגרס מאמצע שנות ה- 60 ועד לתחילת שנות ה- 70, ראה (Herken, 1985: 274).

שמשמעותה השמדה הדדית מובטחת ולא סתם שיוויון אסטרטגי, אשר משמעותו כפי שהוצג על-ידי ממשל ג'ונסון, היה קרוב יותר להרתעה רגילה המבוססת על מכה שניה (Knopf, 1998: 165).

התהליך של הגדרת המספיקות חשוב למחקר זה משני טעמים. ראשית, אימוץ שלו מבטא את למידת רעיונות ההרתעה על-ידי איום ומראה גם כיצד בקרת נשק יכולה לסייע לייצוב הרתעה. שנית, הגדרת המספיקות עצמה, היא מעורפלת ואף מהווה בעצמה הבניה חברתית (see Duffy and Blacker, 1984: 225). לכן גם התפתחותם של הדיונים בסוגיה זו מבטאים את השינוי שהתרחש לקראת אמצע-סוף שנות ה-60 בארה"ב, את התמיכה הציבורית לה זכו רעיונות אלה, ואת המסגרת שהם יצרו בדרך זו להשפעה על השיח הפוליטי.

בדרך זו גם ניתן להסביר את הגורמים לכך שרעיונות דומים בעבר לא זכו להשפעה. כך למשל דונלאד קורלאס (Donald Quarles), מזכיר כוחות האוויר, הציג בנאום משנת 1956 טענות דומות. בנאום שנקרא "how much is enough?" עמד קורלאס על משמעות התפיסה של מספיקות ועל החשיבות שבאימוצה,[19] אך לגישה שפיתח לא היתה השפעה משמעותית. התפתחות מסוימת התרחשה בשנת 1961 כשקנדי טען כי על ארה"ב להתבסס על תגובה גמישה ועל יכולת מספיקה, להבטחת הרתעה.[20] כך אומנם הביטוי למספיקות הפך לבולט יותר, אך תפיסה אסטרטגית זו הייתה שונה מזו של MAD שהתפתחה מאוחר יותר.

לטענת רואן (Rowen), למרות המשך תמיכתו של מקנמרה בתגובה גמישה, הדגש בהכרזותיו עבר להשמדה ודאית,[21] שעיקרה קביעת היקף היכולות המספיקות להרתעת הסובייטים (Rowen, 1979: 146). לכן גם ניתן להסביר את התבטאויותיו של מקנמרה המבטאות צורך בתגובה גמישה ככאלו שנועדו לשרת מטרות פוליטיות הנוגעות לקשרים עם אירופה, לאור החשש של בנות הברית, כי הקטנת גמישות התגובה תפגע באמינות ההרתעה המורחבת האמריקאית להגנתן (Williams, 1975b: 206).[22] העובדה כי בפועל לא היה שינוי משמעותי במבנה הכוח ובתקציב שנקבע להם (Baldwin, 2.4.1961: E5), רק מחזקת טענות אלה.

---

[19] He suggested that, "Beyond a certain point the prospect is not the result of relative strengthens of the two opposed forces. It is the absolute power in the hands of each and…the substantial invulnerability of this power to interdiction" (Quarles, February, 1956 as qut. in Smith, 1980: 23-4).

[20] כך לטענת קנדי,
"by making clear to any potential aggressor that **sufficient retaliatory forces** will be able to revive a first strike and penetrate his defenses in order to inflict unacceptable loses upon him (qut. in New York Times, 29.3.1961: 16, my emphasis).

[21] כך למשל ההצהרה לגבי שנת התקציב של 1966 אימצה באופן מפורש את הרעיון של השמדה ודאית כקריטריון לכוחות האמריקאיים (Weber, 1991a: 89-90).

[22] לטענת מקנמרה, למרות ש"תגובה גמישה" שימשה במשך שנים רבות כדוקטרינה הרשמית של ברית נאט"ו, היא בפועל מעולם לא יכלה לספק מענה כזה (McNamara, 1985: 157).

עם הזמן, האסטרטגיה של מספיקות הפכה לבולטת ועצמאית יותר. כך למשל קבע מקנמרה, סף שמעבר לו יהפוך מירוץ החימוש ללא רציונלי, סף אותו הוא כינה בשם "סף של השמדה בלתי נסבל". סף זה הוגדר על-פי היכולת להשמיד כ- 20% עד 30% מהאוכלוסייה הסובייטית ועד כ- 50% מהכלכלה הסובייטית (כהן, 1989: 89-88). כך על אף שהסף שנקבע היה גבוה יחסית – כראה גם עקב צרכים פוליטיים הנוגעים למאבק עם השמרנים – חשיבותו היתה טמונה בעצם קביעתו.[23] לטענת מקנמרה,

"a key element of the flexible response strategy has been overtaken by a change in the physical realties of the nuclear balance. With huge survivable arsenals on both sides, strategic nuclear weapons have lost whatever military utility may once have been attributed to them. The sole purpose, at present, is to deter the other side's first use of its strategic forces" (McNamara, 1985: 157).

כך עד לאמצע שנות ה- 60 התפתחה בארה"ב הסכמה ולפיה עליונות גרעינית אינה אפשרית יותר. תחת זאת, הביטחון האמריקאי נתפס כתלוי בהרתעה הדדית, שיוויון אסטרטגי, ובקבלה של המספיקות האסטרטגית. יתרה מכך התפתחה גם ההבנה שלא רק שיהיה קשה להשיג הגנה מושלמת נגד טילים, אלא שפריסת מערכות כאלה תוביל למירוץ חימוש (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 26), ראה גם (הרכבי, 1999[1990]: 3-532). חשוב להדגיש כי הבנות אלה לא היו תוצאה ישירה של שינויים טכנולוגיים, אלא היו תלויות במידה רבה בסוכנים שפעלו כדי לפרש את המשמעויות של שינויים אלה.

כך לאחר שניקסון נכנס לתפקידו כנשיא הוא החליף את הדגשת האסטרטגיה של השגת "עליונות" שליוותה את מהלך הקמפיין של שנת 1968 בבחירות בהשגת "מספיקות" שזכתה לעידודם של תומכי הסכמי SALT (Herken, 1985: 244; see also Larson, 1991: 359-60).[24] בהקשר זה טען קארל בילדר מראנד, בשנת 1979, כי

"For almost twenty years of public discussion, the strategic thinking in our country has been tightly gripped by a marvelously logical concept called Assured Destruction. An idea that was originally intended only as a yardstick for 'How much is enough?' soon became the cornerstone of U.S strategic policy" (Builder, 1979: 32 as qut. in Mlyn, 1995: 10).

אולם שינוי זה לא התרחש רק בשיח האסטרטגי האמריקאי,[25] אלא גם היו לו השפעות ישירות על עיצוב המציאות האסטרטגית.[26] כפי שטען אחד מן העוזרים בממשל ג'ונסון:

---

[23] לתרומתו של קיסינגר לאימוץ הרעיון של מספיקות, ראה (Larson, 1991: 359-60).

[24] הבעיה הפוליטית הייתה לפתח דוקטרינה שלא תגיע לרמה של עליונות בלתי מוגבלת, אך תהיה מעבר לשיוויון אסטרטגי, סף אותו ניקסון ביקר בחריפות במהלך מסע הבחירות (Larid and Herspring, 1984: 95).

[25] עוד על השיח של MAD, ראה (Halperin, 1987: 69). לביקורת ולפיה השינוי בארה"ב היה רק בשיח האסטרטגי, ולא ביישום, ראה (Mlyn, 1995: 3, 81)

There have been two developments, however: 1) it has become more difficult to execute the pure counterforce options, and its value is considered to be diminishing and, 2) all public officials have learned to talk in public only about deterrence and city attacks. No war-fighting, no city-sparing. Too many critics can make too much trouble (no-cities talk weakens deterrence, the argument goes, so public officials have run for cover)" (cited in Mlyn, 1995: 69).

בדומה, עוזר בכיר של מקנמרה, שנותר אנונימי טען, כי הגישה של MAD

"never even for McNamara was targeting policy, it never was for him a policy under which you decided to procure, it was a measure which enabled you to show that you didn't need to procure any more. That is all it was, it was invented to that purpose" (as qut. in Mlyn, 1995: 81).

בנוסף, לא ניתן להפריז בחשיבותה של ההרתעה כשיח. כפי שטענתי בפרק התיאורטי, הרתעה היא במידה רבה פעולת שיח (speech act), אשר לא רק משמשת להעברת מידע, אלא גם יוצרת ומכוננת את הפעולות של השחקנים. בדרך זו אסטרטגיית ההרתעה היא במידה רבה שיח, אשר גם יכול לשמש כנבואה המגשימה את עצמה. כך שחקנים המגדירים את יחסיהם במונחים של הרתעה ההדדית מגדילים בכך את הסיכויים להימנעות מאלימות ביניהם. יתרה מכך, חשוב גם להדגיש בהקשר זה כי אסטרטגיית ההרתעה היא אולי זולה מבחינת עלויות כלכליות, אך יש לאימוצה מחיר, שנבע מההתנגדות של גורמים שונים בממסד הצבאי ומהחששות לערעור אמינות ההרתעה האמריקאית להגנת בנות בריתה של ארה"ב. קיום מחירים אלה מעיד לכן על כך, שהשיח של ההרתעה אינו cheap talk, אלא מבטא תהליכי למידה קודמים ושינויים אסטרטגיים.

2. השפעת השינויים האסטרטגיים בארה"ב על התפיסות האסטרטגיות בבריה"מ

בחלק הקודם הראיתי כיצד רעיונות MAD התבססו בתפיסה האסטרטגית האמריקאית, ובאו לידי ביטוי בהחלפת הגישה שתומכת בעליונות אסטרטגית בכזו התומכת במספיקות אסטרטגית, שינויים אשר אפשרו גם את הכניסה של ארה"ב לשיחות SALT (Knopf, 1998: 171-80).[27] אומנם, חלק מהתמיכה האמריקאית בתהליך בקרת הנשק יכול להיות מוסבר בהשגת השוויון האסטרטגי על-ידי בריה"מ, בפיתוחים הטכנולוגיים הסובייטים בתחום מערכות ה- ABM, וביתרונות הכלכליים הטמונים בהסכם כזה (Catudal, 1989: 193, 206; Weber, 1991a: 99, 101, 107). עם זאת, לא רק שההסבר המבוסס על אימוץ רעיונות ההרתעה מאפשר להתמודד טוב יותר עם הסבר עיתוי החתימה על ההסכמים, שכן תמריצים כלכליים והחשש מהתחזקות היכולות

---

[26] דוגמא לכך שרעיונות ההרתעה לא היו רק שיח, באו לידי ביטוי בהתנגדות הצי האמריקאי להגדלת הדיוק של הנשק הגרעיני בו היו מצוידות צוללות הפולאריס. החשש של הצי היה כי הסטה תקציבית כזו תבוא על חשבון יעדים אחרים שעליהם להשיג (Mlyn, 1995: 80). בנוסף, מלין מצטט את טענתם של אליסון ומוריס, לפיה
"the primacy of 'assured destruction as the central American strategic objective had been established" (Allison and Morris, 1983: 313 as qut. in Mlyn, 1995: 9).

[27] לטענת קנופף, הסיבה המרכזית לכניסה לשיחות SALT היה הניסיון למנוע את התחזקות הדמוקרטיים אשר הדגישו את חשיבות של תהליך זה, ונהנו מתמיכת גורמים באקדמיה ובבירוקרטיה (Knopf, 1998: 187-91).

ההתקפיות וההגנתיות הסובייטיות ליווה במשך שנים את הפיתוחים האסטרטגיים האמריקאיים,[28] אלא שהסברים אלה ניתנים להבנה טובה יותר במסגרת החשיבה של הרתעה הדדית. ההסברים שהוצגו בספרות המחקרית לגבי הגורמים שהביאו את בריה"מ להיכנס לשיחות SALT היו מורכבים יותר, ונגעו בין היתר, גם בשאלה האם הכניסה הסובייטית לשיחות נבעה מרצונם לנטרל את העדיפות הטכנולוגיה האמריקאית, או שמא הייתה זו תוצאה של קבלת הרעיונות האמריקאיים של הרתעה הדדית (Weber, 1991a: 72). בחלק זה אנסה לפתח עמדת ביניים ולפיה השפעת השינויים השונים – הטכנולוגיים והחומריים – לא הייתה מביאה להסכמי בקרת הנשק ללא אותם שינויים רעיוניים.[29]

2.1 החשש מיכולות ה- ABM האמריקאיות[30]

מתנגדי ההסכם SALT, ומספר שנים מאוחר יותר גם תומכי תוכנית ה- SDI בארה"ב טענו כי הסובייטים הסכימו לחתום על ההסכם עקב נחיתותם האסטרטגית ומטרתם בהסכם היתה להגביל את פיתוח הנשק ההגנתי האמריקאי (Pape, 1982: 186 as referred by Larid and Herspring, 1984: 5; see also Ermath, 1985: 162; Kozar, 1987: 2; Catudal, 1989: 132; Savelyev and Detinov, 1995: 21; in Blacker, 1991: 434, 441, 455; Lambeth, 1987: 223; Freedman, 2003: 247; Larson, 1991: 384-5 for a complimentary explanations).

אולם טענה זו היא בעייתית מכמה סיבות: ראשית, כפי שחלק מחוקרים אלה ציינו בעצמם, ההסכם היה תוצאה של תהליך למידה במהלכו הסובייטים החלו להכיר בחשיבות של השגת יציבות (e.g. see in Catudal, 1989: 132, 278; and in Kozar, 1987: 2). שנית, הסובייטים שינו את השיח האסטרטגי שלהם כפי שאראה בהמשך, והם החלו להתייחס ליציבות אסטרטגית כאל מטרה בפני עצמה. כך למשל, ולדימיר סמנוב, שעמד בראש המשלחת הסובייטית לשיחות שלל על הסף את האפשרות שההסכם נבע מפער טכנולוגי, והדגיש כי מה שעמד בבסיסו היה תוצאה של למידה והבנה של הקשר בין נשק הגנתי לנשק התקפי (Semenov, 1987: 64; see also Semenov, 1986: 8; see also Zhurkin, 1987a: 6). שלישית, ומעל לכל, הטענה המוצעת בהסבר זה בעייתית מפני שהיא אינה יכולה להסביר את המוטיבציה האמריקאית להיכנס לתהליך SALT,

---

[28] סוגיה מעניינת היא שכבר בשנת 1957 כתב קיסינגר בספרו על מדיניות חוץ ונשק גרעיני, כי
"For all practical purposes we have in terms of nuclear capabilities reached a point which may be called 'parity'. We have long known that such a time would come" (Smith, 1980:16).
כך למעשה המשמעות של דברים אלה, היא שלא השיוויון כשלעצמו הוא הגורם המאפשר יציבות אסטרטגית על ידי 'מספיקות', אלא שלכך נדרשת גם הבנה אסטרטגית תואמת.

[29] הסבר נוסף דן בשיקולים כלכליים הנובעים מהוצאות הביטחון במיוחד לאור האיום הסיני (Smith, 1974: 4-5). לדיון ביקורתי בהסבר זה, ראה (Evangelista, 1999: 219-20).

[30] להיסטורית הפיתוח והמחקר של מערכות הגנה מפני טילים בבריה"מ ובארה"ב, ראה (Weber, 1991a: 86-95).

ובטח שאינה יכולה להסביר את התפקיד המרכזי והמוביל שארה"ב מילאה בו. בנוסף, חשוב גם להדגיש, כי הסבר זה אינו מאפשר להתמודד עם סוגיית עיתוי חתימת ההסכמים.

2.2 הפרסטיז'ה הסובייטית

הסכמי SALT היו חשובים לבריה"מ לא רק מכיוון שהם ביטאו הכרה בשיוויון האסטרטגי בין המעצמות, אלא גם משום שהם ביטאו הכרה בכך שבריה"מ היא מעצמה שווה לארה"ב (Holloway, 1984: 89; see also Smith, 1974: 6). מצב שגם בכירים סובייטים התייחסו אליו (Savitov, 28.7.1972 as qut. in Goure at el., 1974: 37). כפי שטען תאר (Tarr), משטר בקרת נשק שמבוסס על שיוויון אסטרטגי מדגיש אומנם את הסטטוס השווה של השחקנים המעורבים בו, אך המשמעות של משטר כזה היא שהיכולות של הצד השני נתפסות כלגיטימיות. זו הייתה אחת המשמעויות המרכזיות של הסכמי SALT אשר העניקו לגיטימציה לשיוויון האסטרטגי שהשיגו הסובייטים (Tarr, 1991: 94, 110).

עם זאת, גם הסבר זה אינו יכול להוות הסבר עצמאי. הסכם בקרת הנשק שנחתם מבטא לא רק השגת שיוויון אסטרטגי, והענקת הלגיטימציה ליכולות הצד השני, אלא הוא גם מבטא את רעיונות ההרתעה המתבססים על הענקת לגיטימציה כזו. במילים אחרות, רעיונות ההרתעה מקנים לגיטימציה של שתי המעצמות ליכולות האסטרטגיות האחת של השניה, אך רעיונות אלה גם מחוזקים מכך. כך למשל כפי שנכתב איזבסטייה (*Izvestiya*),

"The documents on strategic arms limitation signed by the President of the United States can appropriately be regarded as official recognition of the fact that relations with the Soviet Union can only be built on the basis of full equality in guaranteeing the security [of each side] **and the inadmissibility of a one-sided military superiority**" (Izvestiia, 24.8.1972 as qut. in Larid and Herspring, 1984: 116, emphasis main).

אי הקבילות של השגת העליונות, יכולה להיות מובנת רק על-ידי קבלת רעיונות ההרתעה. בדומה, הלגיטימציה ליכולות התקפיות ולא ליכולות הגנתיות מחייבת התייחסות לגורמי הסבר נוספים.

2.3 שיוויון אסטרטגי (parity) והשפעתו על השגת ההסכם

על אף הקושי לקבוע מהו השיוויון האסטרטגי (see Holloway, 1984; 78-9),[31] חוקרים שונים טענו כי השגת השיוויון האסטרטגי על-ידי בריה"מ עמדה בבסיס שיחות SALT (Payne, 1980: 18-9). כך למשל טען סבטלוב (Sevtlov),[32] כי השינוי במאזן הכוחות שולל כל תקווה אמריקאית

[31] לטענת הולוואי, בעיות אלו, אשר באות למשל לידי ביטוי בסוגיית טילי השיוט מבטאות, כי "defining parity in specific terms is not a technical , but a political problem… Only negotiation – whether formal or informal – can provide an agreed definition of parity in terms of the numbers of arms on either side" (Holloway, 1984: 79-80).

[32] לטענת הולוואי, הסכמי SALT היוו את הביטוי הפומבי הבולט ביותר לשיוויון האסטרטגי בין המעצמות, והן אף ראו בו הישג חשוב (Holloway, 1984: 46).

להכרעת הסכסוך בין המעצמות באמצעים צבאיים (Sevtlov, 7.7.1976 as referred by Bluth,1992: 164; see also Ratiani, 7.7.1968: 4 as qut. in Payne, 1980: 19).[33] לכן נטען, כי קיומה של ההרתעה ההדדית בין המעצמות היא תוצאה של השיוויון האסטרטגי, אשר גם הביא את האמריקאיים לדון בהסכמי SALT (Trofimenko, 1980: 9-10, 17-8).[34]

אולם הטענה שאני מבקש להציע היא מורכבת יותר, ולפיה השפעת השוויון האסטרטגי התבטאה בכך שהיא סייעה לבריה"מ לקבל את הרעיונות האסטרטגיים האמריקאיים. כפי שטען הולוואי, לקראת סוף שנות ה- 60 השגת השוויון האסטרטגי שמשמעותו גם השגת יכולת מובטחת להגיב במקרה של התקפה אמריקאית סייעה לחדירת רעיונות ההרתעה ההדדית, שכן במצב כזה מתקפה מקדימה לא נתפסה כצורך דחוף (Holloway, 1984: 57).

"[The Soviets] have argued that their chief aim is to deter a nuclear attack on the Soviet Union. Brezhnev's statements that superiority is not the Soviet goal, and that parity is 'objectively a safeguard of world peace', do introduce a new element into Soviet military doctrine" (Holloway, 1984: 55).

בנוסף, התפיסה האסטרטגית הסובייטית הקלאסית התייחסה, כאמור, להרתעה הדדית כמצב קיים המתאר את יחסי הכוחות (correlation of forces) ולא להרתעה ההדדית כאסטרטגיה שמשמעותה פגיעות הדדית (Arnett, 1990a: 140; Rogov, 1990: 414). יתר על כן, המושג של יחסי הכוחות (correlation of forces) היה כללי יותר מזה של מאזן כוחות (balance of power), וכלל לא רק את המימד הצבאי, אלא גם מימדים פוליטיים, כלכליים ומוסריים. לכן משמעות המושג נגעה לא רק לשמירת שיווי המשקל (equilibrium), כפי שנובע מהרעיון של מאזן הכוחות, אלא מתפיסה המבוססת על שינוי מאזן הכוחות לטובת הסובייטים (Holloway, 1984: 82; see also Goure et al., 1974: 42). ואולם שיחות בקרת הנשק, כל שכן הסכם בקרת הנשק, היו מבוססים על שמירת הסטטוס קוו, ולכן היו מנוגדים לתפיסה הסובייטית המסורתית של שמירה על יחסי הכוחות. במובן הזה, אפילו טישקייביץ (Tyushkevich), שגילה בספרו קו שמרני ואף תועמלני, ביטא את חשיבות הרעיון של *יציבות אסטרטגית*, מושג שהיה זר לחשיבה האסטרטגית הקלאסית בבריה"מ. כך הוא טען, כי כל הפרה של השיוויון הזה כרוך בהשלכות חמורות שעלולות ל-

"destabilization of the international situation" (Tyushkevich, 1979: 449; see also Arbatov, 1980: 143 as referred by Larid and Herspring, 1984: 98).

---

[33] עוד על השגת השיוויון האסטרטגי על-ידי בריה"מ ראה ב- (Garthoff, 1994: 60 and Buzan, 1987: 146).

[34] במקביל, השגת השיוויון הוצגה גם כהסבר משלים להסבר הנוגע לפרסטיז'ה הסובייטית, שכן נטען, כי ההסכם גם נועד להשיג הכרה אמריקאית בשיוויון (equality) כחלק מהתחרות בין המעצמות, ובכך להשיג הכרה אמריקאית בבריה"מ כמעצמת על (Larid and Herspring, 1984: 116).

לכן שני המימדים הללו מבטאים שינוי רעיוני בבריה"מ, שינוי אשר אינו יכול לעבור רדוקציה להסבר רק של שינוי במאזן הכוחות,.

יתרה מכך, השגת השיוויון האסטרטגי כשלעצמו אינה יכולה להסביר את הנכונות האמריקאית להיכנס לשיחות. ראשית, ההסבר בעייתי שכן ההתחלה של אימוץ הרעיון האסטרטגי של מספיקות בארה"ב קדם להשגה של הסובייטית של שיוויון אסטרטגי (Weber, 1991b: 819 fn. 18). בנוסף, לא רק שהשגת שיוויון אסטרטגי אינה מובילה בהכרח לאסטרטגיה של הרתעה הדדית,[35] אלא שבאופן עקרוני אסטרטגיות שונות יכולות לעמוד מאחורי תהליכי השגת הנשק (Simes, 1980-1: 94; see also in Garthoff 1994: 853).

המסקנה העולה לכן מדיון זה היא שההסברים השונים לגבי תחילת תהליך בקרת הנשק, המתייחסים לחשש הסובייטי מהיכולת ההגנתית האמריקאית, מהרצון הסובייטי לפרסטיז'ה ולהשפעה של צמצום הפער האסטרטגי בין המעצמות על התנהגותן אינם יכולים לעמוד בפני עצמם, והם למעשה תלויים גם בקיומם של שינויים רעיוניים שהתרחשו בשני הצדדים. חשוב גם להדגיש, כי הכניסה לתהליך SALT הייתה כרוכה במחירים גבוהים עבור המנהיגות הסובייטית. מחירים אלו באו לידי ביטוי בעיקר לאור קיומם של האיומים הסיניים, לאור החשש מתגובת בנות בריתה של בריה"מ, ולאור המשמעויות הפוליטיות הכרוכות בנטישת אסטרטגיה הגנתית. נטישת אסטרטגיה הגנתית הייתה קשה במיוחד לאור העובדה שהיא נהנתה עדיין מתמיכה של חלקים רחבים בצבא (Smith, 1974: 10-5). לכן ובדומה לארה"ב, העובדה שהיו קיימים אינטרסים שונים כנגד כניסה לשיחות, מחזקת גם היא את האפשרות שתהליך למידה הוא זה שאפשר במידה מסוימת את התהליך.

3. למידת רעיונות ההרתעה – השפעת ה"מורים האמריקאיים"

על אף הפערים בין התפיסה האסטרטגית האמריקאית והסובייטית, ולמרות הספקות הרבים לגבי הנכונות הסובייטית להגיע להסכם בקרת נשק,[36] מצאו מחבריו של דו"ח שנכתב על-ידי הסוכנות האמריקאית לבקרה ופירוק נשק (United States Arms Control and Disarmament Agency) בשנת 1964 סימנים לאופטימיות לגבי האפשרות שהסובייטים יאמצו את הרעיונות

[35] העובדה שהשגת השיוויון האסטרטגי יצרה ויכוח בארה"ב לגבי מדיניותה העתידית והעלתה חששות, כי השגת השיוויון האסטרטגי יכולה להוביל את בריה"מ לנכונות רבה יותר לקחת סיכונים (Shulman, 1975: 19), מראה כי היכולות כשלעצמן אינן מביאות בהכרח להסכם בקרת נשק, אלא יכולות להביא דווקא להסלמה ביחסים.

[36] הדו"ח התייחס לקשיים הכרוכים בהסכמה סובייטית לתהליך כזה, ובמיוחד לקשיים הכרוכים באידיאולוגיה הסובייטית והתנגדות הסובייטית לכל ניסיון להקטין את חופש הפעולה שלה באמצעות צורות כאלה ואחרות של פיקוח (Dallin, 1964: 4-5, 11). מחברי הדו"ח טענו למשל, כי למרות שההשפעות האידיאולוגיות על המדיניות הסובייטיות נשחקו, הן לא נעלמו (Dallin, 1964: 26-9, 36-7, 39).

האמריקאיים של ההרתעה המינימלית (Dallin, 1964: 99, 104-112 esp. p. 11, see also p. 178).

כך למשל נטען בדו"ח, כי ישנם סימנים לפיהם

"Soviet observers and theorists are not only capable of sophistication but are following more closely than ever – and understanding – the best of Western writing on military doctrine, strategy and arms control" (Dallin, 1964: 99).

אולם לא רק שהאופטימיות של מחברי דו"ח זה יכלה ליצור נבואה שמגשימה את עצמה, אלא שמחברי הדו"ח התייחסו לחשיבות של קשרים אקדמיים וקשרים א-פורמליים, שיכולים לסייע בהעברת ידע ובמציאת אינטרסים משותפים בין המעצמות, ואשר יכולים לעודד שינויים במדיניות הסובייטית (Dallin, 1964: 183-4).[37] טענות אלה אף תואמות את הרושם של גורמים בממשל קנדי כמו רוסטו ווייסנר שנטלו חלק במפגשים עם חוקרים סובייטים בשנת 1960, וחשו כי הסובייטים בשלים לפעול בנושא בקרת הנשק (Adler, 1992: 122; see also Evangelista, 1999: 202-4). לכן הוסכם, כי יש צורך

"to set in motion a learning process that would "'educate' Soviet strategic planners in the requirement of deterrence strategy…" (Yanarella, 1977: 197-8 as qut. in Weber, 1991a: 92).

תהליך הלימוד האמריקאי שבמהלכו הופצו רעיונות ההרתעה על-ידי איום התקיים בכמה רמות במקביל. האחת, הרמה הרשמית יותר ובה נטלו חלק בכירים בממשל האמריקאי, שמקנמרה היה אחד הבולטים שבהם. הרמה השניה, היתה רמה של קשרים א-פורמליים בין חוקרים ומדענים משתי המעצמות. בנוסף גם לתהליכים פנימיים שהתרחשו בתוך ארה"ב כמו לדיונים בקונגרס, לשימועים, להצהרות, למחקרים, לדיווחים בתקשורת וכן לויכוחים אסטרטגיים הייתה השפעה על החשיבה האסטרטגית בבריה"מ (Adler, 1992: 133).[38]

3.1 השפעת מקבלי ההחלטות האמריקאיים

ניתן להבין את הצהרותיו של מקנמרה לאורך שנות ה- 60 כחלק מתהליך של ניסיון השפעה על עמיתיו הסובייטיים (e.g. see in Freedman, 2003: 224-8). הניסיון הבולט ביותר של מקנמרה לשכנע את הסובייטים ברעיונות ההרתעה ההדדית ובצורך להגביל את הנשק ההגנתי התקיים בתת-פיסגה שנערכה בינו לבין קוסיגין יחד עם דובריגין וגרומיקו ביוני 1967 בגלסבורו

[37] יתרה מכך, מחברי הדו"ח אף הדגישו כי התנאים הבסיסיים לשינוי כזה תלויים בהכרה ביציבות היחסית שמקנה ההרתעה ובצורך ב"קריאה" רציונלית של איתותי הצדדים (Dallin, 1964: 185).

[38] על תהליך הלימוד האמריקאי את הסובייטים והשפעתו, ראה גם ב- (Legvold, 1989: 121-2; Zisk, 1990: 681; Oye, 1992: 41). היכולת של בריה"מ ללמוד הייתה קשורה, בין היתר, גם לכך שהיא ראתה בארה"ב גורם סמכות (עוצמה) שאותו היא רצתה לחקות. בהקשר הזה טוענים למשל גור ואחרים, כי

"Soviet spokesmen leave no doubt that they derive great satisfaction from the admitted equality the USSR now enjoys with the US in the nuclear field and as one of the two superpowers capable of determining the destinies of mankind" (Goure at el., 1974: 40; see also Savelyev and Detinov, 1995: 2).

(Glassboro). אולם המפגש נכשל,[39] והגישה האסטרטגית הזו זכתה להתנגדות עזה מצידם של הסובייטים. כך למשל הצהיר קוסיגין, כי מערכות הגנתיות אינן גורמות למרוצי חימוש, אלא מהוות אמצעי למניעת הרג של אנשים. לכן טענו הסובייטים, כי אין להגביל מערכות ABM, אלא יש צורך להגביל את הטילים ההתקפיים, כיוון שהגנה היא המוסרית ואילו ההתקפה היא זו שאינה מוסרית (Kosygin, February 1967 as referred by both Duffy and Blacker, 1984: 221; Spencer, 1995: 63; see also Smith, 1980: 32; Herken, 1985: 197; Kozar, 1987: 83; Weber, 1991a: 112-3; Bluth, 1992: 212-3; Evangelista, 1999: 198-9; see also Adler, 1992: 136). עם זאת, עד להעלאת הנושא במפגש זה הממשלה הסובייטית כלל לא דנה באופן רציני בהגבלת פיתוח ה- ABM (Evangelista, 1999: 226), מה שלכן מהווה עדות חשובה נוספת להשפעה האמריקאית על תהליך אימוץ רעיונות ההרתעה בבריה"מ.

אך למקנמרה היו גם הצלחות ישירות יותר. כך הוא טען ב- 18.9.1967 כי פעולות של אחד מן הצדדים

"necessarily trigger reactions on the other side. It is precisely this action-reaction phenomenon that fuels an arms race" (McNamara, 18.9.1967 as qut in Gallagher, 1975: 41).

לדברי גלהאגר (Gallagher), זהו ביטוי אחד מני רבים לניסיונותיו של מקנמרה לקרוא להגבלה הדדית בתחרות האסטרטגית (Gallagher, 1975: 41-5). טענות אלה זכו להשפעה בבריה"מ, בה גורמים שונים החלו להביע בתקופה זו את החשש מחוסר היציבות הכרוך בפריסת מערכות הגנתיות (Smith, 1974: 37-8). כך למשל מקור אמריקאי לשיחות SALT טען, כי

"both sides were making McNamara-like noises about the destabilizing effects of ABM deployment" (as qut. in Smith, 1974: 37).

יתרה מכך קיימות עדויות ספציפיות של גורמים מרכזיים בבריה"מ שאימצו את רעיונותיו של מקנמרה. כך למשל גורמים סובייטים, אשר לקחו חלק בשיחות SALT כמו בובין וצ'רבוב (Chervov), הדגישו את תרומתו הישירה של מקנמרה לפיתוח הרעיונות של MAD ולייישומם (Chervov, 1987: 1-2, Bovin, 1987: 17; see also Smith, 1980: 24-5). גורם בולט נוסף, אשר הדגיש סוגיה זו היה גאנדי גרסימוב (Gennadii Gerasimov), אשר ביסס את טיעוניו במאמר שפרסם בשנת 1965 בכתב העת הרוסי *International Affairs* באמצעות המושגים של תומכי בקרת הנשק האמריקאיים. כך הוא הדגיש את החשיבות שבשמירת יכולות המכה השניה

[39] בעיות טכניות בארגון הפגישה, הקשו על מקנמרה למקד את טענותיו בפני קוסיגין ולשכנע אותו בחשיבותם (Evangelista, 1999: 199).

להבטחת יציבות כמו גם את הצורך להימנע מיכולות מכה ראשונה, יכולות נגד-כוח ומיכולות הגנתיות. במאמרו הוא ציטט בהרחבה את מקנמרה ואת עוזרו גון מק'נגטון (John McNaughton) תוך התייחסות לתיאוריה של הרתעה ההדדית והדגשת "הלוגיקה המוחלטת" (definite logic) שלה. דברים דומים הציג גרסימוב גם בשנה לאחר מכן במאמר נוסף שבו הסביר את חשיבותן של המספיקות האסטרטגית ושל ההרתעה המינימלית (Evangelista, 1999: 205-6). יתרה מכך, במענה של גרסימוב לשאלה של אוונגליסטה בשנת 1990 האם לא חשש להציג בחופשיות את הטענות לגבי הרתעה מינימלית. תשובתו היתה כי

"it was McNamara's idea, not mine" (Evangelista, 1999: 206).

לכן גם אם המדיניות של מקנמרה בשנת 1967 עם הצבת המערכות ההגנתיות, הדגישה פחות את העקרונות של הרתעה הדדית, עמדותיו לגבי בקרת הנשק המשיכו לקדם את רעיונות קהילת בקרת הנשק המתפתחת. יתרה מכך, באופן אירוני הצבת מערכות ההגנה בארה"ב הקלה על חדירת טענות מתנגדי ה- ABM האמריקאיים לבריה"מ. הצבת מערכות אלה גררה ביקורות חריפות בעיתונים הבולטים בארה"ב, אשר תורגמו והוצגו גם בעיתונים מובילים בבריה"מ (Evangelista, 1999: 207, 220-1). בדומה, כפי שטענו סאבלייב ודטינוב

"the American arguments on the destabilizing nature of ABMs – in terms of the strategic stability – and the dangers inherent in territorial ABM system deployment struck a resonant chord with Soviet decision-makers. Such thoughts, combined with the difficulties of implementing Soviet territorial ABM plans, were the true reason for the leadership's finally embracing severe constraints on traditional ABM systems" (Savelyev and Detinov, 1995: 22).

השפעת מקנמרה נמשכה גם לאחר שסיים רשמית את תפקידו בממשל. קרוב לוודאי שלפגישתו במוסקבה עם קוסיגין בנובמבר 1968, שמטרתה הייתה להסביר את התפיסה האסטרטגית האמריקאית היה תפקיד מכריע, שכן מיד לאחריה הורה קוסיגין לשגריר הסובייטי באו"ם, כי עליו להתכונן

"without delay to undertake a serious exchange of views [on strategic arms control]" (Kosygin, as qut. in Evangelista, 1999: 230).

וכפי שסיכם זאת סמית' (Smith, 1980: 32),

"The Soviet learned well the McNamara lesson that ABMs were not an unmixed blessing".

3.2 השפעת תהליכי למידה חצי-פורמליים או לא פורמליים

למרות שלא היו בתקופה זו של אמצע שנות ה- 60 מוסדות בין-ממשלתיים לקדם את אסטרטגיית העל האמריקאית, היו מספר גורמים לא פורמליים וכן ערוצים חצי רשמיים ששימשו למטרה זו. המסגרות המרכזיות בהן התחוללו תהליכים אלו היו Pugwash וקבוצות העבודה הסובייטית אמריקאית לפירוק נשק. בקבוצות עבודה אלה לא רק הוחלפו רעיונות בין הצדדים שאפשרו לחדד

את התפיסות האסטרטגיות, אלא אף נטען כי הן סייעו להעביר לעמיתים הסובייטים את ההבנה לגבי ההשפעות הלא מייצבות של הנשק ההגנתי (SADS - Soviet-American Disarmament Study Groups) (Weber, 1991a: 92, 115; Adler, 1992: 121-3, 126-7, 133-40; Spencer, 1995: 63 Evangelista, 1999: 200-1).[40] שיחות אלה הביאו לשינוי בעמדותיהם של מדענים, חוקרים וגורמי מפתח נוספים בבריה"מ שהיו בעלי מידה גבוהה של השפעה על הממשלה כמו למשל פטר קפיטצה (Peter Kapitza), סוקולוב וכן קרטניקוב (Karetnkov), אשר היה אחראי על הפיתוח הצבאי במוסקבה (Spencer, 1995: 63; Evangelista, 1999: 209-10).[41] פגישה ספציפית של SADS שנערכה בשנת 1967 זכתה להבלטה מיוחדת, כאשר גרטהופף טען ביחס אליה, כי

"Several senior Soviet officials have privately identified this meeting as having made a significant contribution toward shifting Soviet policy away from support for ABM [Talenskii doctrine] and toward acceptance of the stabilizing function of mutual deterrence" (Garthoff, 1984: 298 fn. 44, 49; see also Weber, 1991a: 92).

לטענת אוונגליסטה במיוחד יש גם לציין את מפגש Pugwash שנערך באוקטובר 1969 כחודש לפני פתיחת שיחות SALT. לטענת אוונגליסטה בסוף מפגש זה

"[e]vidently the Soviets delegates had come a long way from their initial insistence on general and complete disarmament at the early Pugwash meetings to a willingness to accept deterrence as the foundation for arms control by the late 1960s" (Evangelista, 1999: 224-5).

דמות מפתח נוספת הייתה ג'רמי סטון (Jeremy Stone), שקיים מפגשים קבועים בבריה"מ ובמהלכם הרצה וערך סמינרים בפני גורמים דומיננטיים בבריה"מ כמו ארבטוב ואף גנרל טלאנסקי. יתרה מכך מסמכים שכתב תורגמו לרוסית והופצו בקרב בכירים מאוד בבריה"מ ובכללם יוסטינוב. כך המפגשים שארגון סטון הושפעו מאוד מהמפגשים של Pugwash, אך בשונה מהם היו מעורבים בהם גם אסטרטגים (Herken, 1985: 190; Evangelista, 1999: 202; see also Spencer, 1995: 68). תפקיד חשוב היה גם לסחארוב אשר הכיר בהשפעה המייצבת של הרתעה הדדית ובהסכנות הכרוכות במערכות ה- ABM. לטענת אוונגליסטה סחארוב התוודע לרעיונות אלו בדרך קריאה של כתבי עת מדעיים אמריקאיים בתחום (Evangelista, 1999: 207-8).

---

[40] לטענת אוונגליסטה משמעותיים יותר היו מפגשים של יחידים וכן סדנאות שנערכו במסגרת SADS, שכן הם היו פורמליים פחות, אינטימיים יותר ועצם קיומם הוצנע. לכן לא היה צריך לשאוף להוציא הודעת סיכום משותפת ולכן גם היה קל יותר לגורמים האמריקאיים לשמור על קשרים הדוקים עם הממשל, כיון שהם לא היו צריכים להציג בפומבי עמדות שהיו יכולות להיות מנוגדות לו (Evangelista, 1999: 200-1).

[41] אוונגליסטה אף מדגיש את התפקיד החשוב שמילאה ההיסטוריונית לודמילה גרישיאני (Ludmila Grishiani) שנטלה חלק במפגשים של Pugwash ואשר היתה לא אחרת מאשר בתו של קוסיגין (Evangelista, 1999: 228).

3.3 הגורמים לביסוס הידע שנלמד בבריה"מ

הידע שנלמד מן האמריקאיים הבשיל להשפעה על המנהיגות הפוליטית במספר צורות:[42] דרך בולטת אחת היתה דרך הבנות שהתפתחו במכוני מחקר בבריה"מ. החוקרים במוסדות אלה נהנו ממידה גבוהה יחסית של עצמאות, אם כי השפעתם היתה נמוכה יותר מזו של אנשי הצבא.[43] בנוסף, השפעה מסויימת אם כי נמוכה יותר הייתה גם למדענים, שהשפעתם הוגבלה על-ידי המפלגה אשר שאפה לצמצם את תפקידם בפוליטיקה (Payne, 1980: 7; Bluth, 1990: 27-28).

שינוי חשוב בהקשר זה היה עלייתו של ברז'נייב לשלטון בסוף שנת 1964, שבתקופתו גדלה אפשרות השפעתם של יועצים על ראשי השלטון במוסקבה, והוא נטה להתייעץ יותר עם גורמים שונים בבירוקרטיה של המדינה-מפלגה. לטענתו, בבריה"מ

"this change has been described as a shift towards a more scientific form of leadership – an approach that recognizes the claims of professional competence and special expertise. This appears to give professional advice a greater role in decision-making, in military as in other affairs" (Holloway, 1984: 113).

בעקבות זאת, לא מפתיע כי המנהיגות הבכירה אכן שמה לב לעצותיהם של מומחי מדיניות אזרחיים אלה, אשר יצרו פרשנות חדשה ואפשרו למנהיגות הפוליטית להבין טוב יותר את חשיבות בקרת הנשק (Bluth, 1992: 163). לטענת בלות' במיוחד בלטו האקדמיה הסובייטית למדעים, המכון של הכלכלה העולמית והיחסים הבין לאומיים (World Economy and International Relations - IMEMO), וכן המכון ללימודים אמריקאיים וקנדיים (ISKAN) (Bluth, 1992: ftn. 146 p. 279). תרומתם הייחודית של מוסדות אלה התבטאה למשל ביכולתם לראות בצורה מורכבת יותר את חוגי השלטון האמריקאיים ולהבחין בין תומכי קו נוקשה לבין אלה המפוכחים יותר שהכירו בצורך בהסכמי בקרת נשק עם הסובייטים (Payne, 1980: 42-3; Bluth, 1992: 163-4). לכן גם מוסדות אלה יכלו לתת ודאות וביטחון רב יותר למקבלי ההחלטות במעבר לתהליך כזה (Payne, 1980: 37-9).

סוגי השפעה נוספים התבטאו בקשרים האישיים שבין גורמים שונים שלמדו את רעיונות ההרתעה לבין גורמים בכירים ביותר בממשל. כך למשל גיאורגי ארבטוב, ראש המכון ללימודים אמריקאיים וקנדיים, הפך ליועץ מוביל לברז'נייב במהלך שיחות SALT (Bluth, 1990: 27-28;

---

[42] למרות שהארכיונים בבריה"מ שהיו יכולים לסייע בביסוס הקשר הסיבתי בין פעולת המדענים לאימוץ רעיונות ה-MAD עדיין סגורים, קיימות עדויות נסיבתיות המאפשרות להראות קשרים אלו (Evangelista, 1999: 229).

[43] לטענת הולוואי, עם מותו של סטאלין ניתן באופן כללי לזהות בבריה"מ תהליך פחות ריכוזי של קבלת החלטות (Holloway, 1984: 158). עם זאת בהקשר זה טוען בלות', כי בתקופת ברז'נייב היו בבריה"מ מגמות סותרות. מחד, גברה שליטת המפלגה על הממשלה, ובו בזמן הייתה האצלת סמכויות לטכנוקרטים ממשלתיים (Bluth, 1992: 28).

(Savelyev and Detinov, 1995: 17-8).[44] בדומה, הדמות המשפיעה ביותר על ברז׳נייב היה מסטיסלב קלדיש (Mstislav Keldysh), שהיה סמכות עליונה בענייני טכנולוגיה והוא יחד עם קירילין דיווחו ישירות לברז׳נייב על מפגשי המדענים. לטענת אוונגליסטה אין ספק שהם סייעו לברז׳נייב להבין את המשמעויות האסטרטגיות של מערכות ה- ABM (Evangelista, 1999: 231).

בתקופה של השנים 1967-1968 קוסיגין גם היה חשוף להשפעה באמצעות קשרים ישירים שהיו לו עם מדענים בכירים שהשתתפו והודו כי הושפעו משיחות Pugwash כמו ארטסימוביץ (Artsimovich), מיליונצ׳יקוב (Millionshchikov) וקירילין (Kirillin). לזה האחרון היו אף קשרים ישירים עם בכירים בתעשיות הביטחוניות הסובייטיות (Evangelista, 1999: 227-8). יתרה מכך, ארטסימוביץ ומיליונצ׳יקוב עצמם הדגישו את חשיבות תהליך Pugwash (Artsimovich, 1985: 84 as referred by Spencer, 1995: 65).[45]

אישיות בולטת נוספת שקשרה בין האקדמיה למדעים לבין משרד ההגנה וסייעה להפיץ את רעיונות ההרתעה ההדדית ובקרת הנשק היה ניקולאי טלנסקי (Nikolai Talenskii). טלנסקי שהיה היסטוריון בולט והעורך לשעבר של כתב העת המסווג *Voennaia Mysl*, כתב העת לתיאוריה צבאית אשר הופץ לקצינים ברמות הבכירות ביותר בלבד, סייע בתקופה זו לחזק את הזרם הפרגמטי שפעל לקידום רעיון בקרת הנשק בין המעצמות (Bluth, 1992: 156-7). כתב עת זה מדגים את הטענה, כי אמצעי ההשפעה של החוקרים והמדענים הסובייטים לא היו רק ישירים, אלא כללו גם אמצעים עקיפים כמו למשל פרסום מאמרים. במאמרים אלה, שפורסמו כבר בשנים הראשונות של ממשל ברז׳נייב, קראו החוקרים להגביל את מערכות ה- ABM, והם גם הדגישו את הבעיות האסטרטגיות, הטכניות והכלכליות הכרוכות בפיתוח של מערכות אלה, כמו גם את חוסר היכולת לנצח במלחמה גרעינית ואת החשיבות שטמונה בתהליכי בקרת נשק. עד לאפריל 1969, לא רק שהמנהיגות הסובייטית קיבלה ברובה את הביקורות שהועלו לגבי המערכות הגנתיות והפנימה את השלכותיהן של ביקורות אלו, אלא גם הציבור הסובייטי נחשף בפירוט לביקורות של המדענים האמריקאיים על פיתוח מערכות ABM (Evangelista, 1999: 212-6, 223-4; Blacker, 1991: 430-1, 457, Garthoff, 1994: 153, 852).

---

[44] על התחזקות מכון זה תחת ממשל ברז׳נייב ואופיו הפרגמטי, ראה גם (Eran, 1979: 250-3).

[45] גורם חשוב נוסף שיש לציין בהקשר זה הוא וי. פ. פבליצ׳נקו (V. P. Pavlichenko), אשר השתתף בשיחות Pugwash. מהעדויות הקיימות כיום ברור לחלוטין כי הוא היה סוכן בכיר של הק.ג.ב, ודיווחיו מהפגישות נותרו עדיין מסווגות (Evangelista, 1999: 229). עם זאת, עצם קיומם של דיווחים אלה מאפשר לבסס את הטענה כי הממשל הסובייטי היה מודע היטב לרעיונות שהוצגו שם.

יתר על כן, כפי שארחיב בהמשך, הרעיונות האסטרטגיים הללו השפיעו והתבטאו לא רק בחשיבה האסטרטגית הסובייטית ובאסטרטגיה עצמה, אלא גם בשיח האסטרטגי. כך למשל,

> "ideas first expressed in scholarly articles in 1969 and 1970 often appeared in Brezhnev's speeches of 1972 and 1973" (Payne, 1980: 7).

השינויים בבריה"מ גם הוכרו על-ידי בכירים בארה"ב, ובראשם על-ידי מקנמרה (McNamara, 1983: 65-6, as referred by Lambeth, 1987: 212).[46]

עוד חשוב להדגיש, כי מציאת עדויות כלשהן לתהליך למידה שהתרחש בבריה"מ מהווה אינדיקציות חזקות מאוד לעצם קיומו של התהליך שכן, לא רק שהיו חסמים רבים על למידת הרתעה בבריה"מ, אלא כפי שטוען גייקוב ד. בים (Jacob D. Beam), לסובייטים היה קושי בסיסי להודות באופן ישיר כי הם אימצו את הרעיונות האמריקאיים של ההרתעה ההדדית. לטענתו,

> "it is understandable that the Soviet leaders would not want officially to subscribe to concepts of mutual deterrence or mutual assured destruction, even though the Soviet public has an instinctive feeling for them…To acknowledge these concepts would lead to questions that the superiority of communism could in some way be deterred from its ultimate victory (Beam, 1974: 8).

קושי נוסף למציאת עדויות לשינויים בחשיבה הסובייטית נובע, כפי שהסבירו מספר גורמים אמריקאיים, מהזמן שדרוש לרעיונות החדשים לחלחל לכל מערכת קבלת ההחלטות הסובייטית, מה שלעיתים מתבטא בחוסר עקביות בין עמדותיהם לגבי מערכות ABM לבין הצהרותיהם בנושא (Weber, 1991a: 115). כך למרות שברז'נייב ומקבלי החלטות נוספים החלו לעבור תהליך משמעותי של למידה, הם לא מייד החלו ליישם את רעיונות ההרתעה באופן עקבי, מה שמדגים את הקשיים וההתנגדויות השונות עימן היה עליהם להתמודד (Blacker, 1991, 455-6, 459; Freedman, 2003: 244; Sienkiewicz,1978: 84, 91). יתרה מכך הסובייטים היו צריכים להתגבר גם על מכשולים נוספים שנגעו למבנה הכוח הסובייטי, ולדעת הקהל בבריה"מ, אשר למדה לאורך המלחמה הקרה, שעל בריה"מ לאמץ אסטרטגיה שונה מזו של MAD (Simes, 1980-1: 90, 92).

4. השפעת השינויים הרעיוניים באסטרטגיה ובשיח האסטרטגי בבריה"מ

תהליכי למידה שינו את התפיסה הסובייטית לגבי משמעות הנשק הגרעיני מהמעטה בחשיבותו, דרך ראייתו כאמצעי לחימה "קונבנציונלי" בעל עוצמה רבה ודרך התפיסה לפיה זהו נשק מכריע (decisive), עד לקבלת התפיסה של השמדה הדדית ודאית (Bluth, 1992: 83; Larid and Herspring, 1984: 7-11, 17-20). טענתי היא, כאמור, ששינויים אלו עמדו בבסיס שיחות SALT

[46] לטענות של המפקפקים באמיתותם של השינויים בבריה"מ, ראה ב- (Booth, 1979: 42-4, Simes, 1980-1: 88; Garthoff, 1994: 1994: 852).

שהחלו בשנת 1969. לכן לפני ניתוחן של שיחות אלה יהיה חשוב לדון בשאלה כיצד אותו שינוי רעיוני, שאת הגורמים לו הצגתי לעיל, הביא ואפשר את קיומן של השיחות. השינוי הרעיוני שהיה כרוך בשינויים באסטרטגיה הסובייטיות ובשיח הסובייטי, התבטאו מחד בדחיית הרעיונות האסטרטגיים הקלאסיים בבריה"מ, רעיונות אשר הדגישו את החשיבות של יכולות הגנתיות ושל השגת עליונות וניצחון במלחמה גרעינית. מנגד שינויים אלה התבטאו גם בקבלת הרעיונות האסטרטגיים (האמריקאיים) של שיוויון אסטרטגי ומספיקות, שינויים אשר החלו מאמצע שנות ה- 60 והשפעתם נמשכה בשנות ה- 70 ה- 80 ואדון בהם להלן.[47]

4.1 השינוי בתפיסת הניצחון במלחמה הגרעינית

בתחילת שנות ה- 60 התפתחה ביקורת בבריה"מ על התפיסה כי המלחמה בעידן הגרעיני יכולה כאמרתו של קלאוזביץ' לשמש כהמשך המדיניות באמצעים אחרים. טענה זו אותגרה למשל בעיתונות הסובייטית. כך למשל כתב אחד הפרשנים האזרחיים בעיתון איזבסטייה, כי עתה

"war can be a continuation only of madness" (Dmitriyev, 25.9.1963 as qut. in Holloway, 1984: 164).[48]

טענה דומה, מפורשת אף יותר, העלה אלכסנדר בובין, שכתב באיזבסטייה ב- 11 ביולי 1973, כי היקפי הנשק הגרעיני בשתי המעצמות מציבים סימני שאלה גדולים לגבי הנוסחה הקלאוזוביציאנית של מלחמה (Miller, 1982: 188).

אחד הראשונים שטענו בבריה"מ, כי לא ניתן לנצח במלחמה גרעינית היה ניקולאי טלאנסקי, שהיה תאורטיקן צבאי מוביל בבריה"מ ופרש משירות פעיל בשנת 1958. במאמרים שפרסם בשנת 1960 וב- 1964 ובאופן מפורש יותר במאמר משנת 1965 הוא טען, כי

In our days there is no more dangerous illusion than the idea that thermonuclear war can still serve as an instrument of politics, that it is possible to achieve political aims by using nuclear weapons and at the same time survive, that it is possible to find acceptable forms of nuclear war (Talenskii, 5.5.1965: 15 as qut. in Bluth, 1992: 50).

דבריו של טלאנסקי זכו בתקופה זו לביקורת נוקבת. כך למשל נטען, כי האמירה לפיה דחיית אפשרות הניצחון במלחמה גרעינית אינו רק שגוי, אלא גם מסוכן מסיבות פוליטיות. עוד נטען כי

"[a]ny *a priori* rejection of the possibility of victory is harmful because it leads to moral disarmament, to a disbelief in victory and to fatalism and passivity. It is necessary to wage a

---

[47] על שינויים אלו ולהתקרבות הסובייטית לתפיסות האסטרטגיות האמריקאיות, ראה (Simes, 1980-1: 86-92; Garthoff, 1994: 647, 849-52; Freedman, 2003: 254; Arbatov, 22.7.1973; Arbatov, 13.7.1974; Arbatov 2.4.1976; 5.2.1977 and Milstein and Semeiko, 1973 as were all referred by Blacker, 1991: 442; Lomov, 1973 as referred by Simes, 1980-1: 91-2; see also Legvold, 1983: 150).

[48] הרמיזה בטענות אלה הייתה כי מלחמה גרעינית היא "unthinkable", והיא גם מרמזת אולי לטענותיו של קאהן שהציע לחשוב "על הבלתי ניתן לחשיבה".

struggle against such attitudes" (Rybkin, 1965: 55-6 and Bochkarev, 1968 as both referred by Holloway, 1984: 164-5).[49]

לטענת גור ואחרים, הדיון הוכרע בתקופה זו לטובת אלו שטענו שניצחון במלחמה גרעינית הוא אפשרי (Wolfe, 1970: 454-6, fns. 124-5 p. 454; Goure et al., 1974: 59-61).

עם זאת, ניכר היה כי מאמצע שנות ה- 60 ועד לשנות ה- 70 גורמים בכירים בבריה"מ נטו יותר ויותר לדחות את הרעיון שלפיו ניתן לנצח במלחמה גרעינית. כך למשל למרות שהיו אנשי צבא כמו למשל המרשל גרצ'קו (Grechko),[50] שהמשיכו לטעון כי בריה"מ יכולה לנצח מלחמה גרעינית, לא רק שהם לעיתים הציגו עמדות מעורפלות בעניין (Monks, 1984: 74-5, 83), ולא עקביות (Monks, 1984: 88-9), אלא שגם מספרם של אלו שהכירו בכך שמלחמה גרעינית אינה ברת ניצחון גדל ואף כלל יותר ויותר אנשי צבא (Monks, 1984: 46-7, 73; Payne, 1980: 49-53).

כך למשל טען מאטייב (Matveev), כי

"an aggressor who would initiate a nuclear war would inevitably be subjected to a devastating retaliatory nuclear strike by the other side. It would prove unrealistic for an aggressor to count on victory in such a war" (Matveev, 13.3.1969 as qut. Payne, 1980: 51).[51]

כך גם הסביר מרשל קרילוב (Krylov), כי אין יתרון למכה ראשונה במניעת תגובת תגמול, טענה שמבטאת הכרה ברעיון של MAD (Bluth, 1992: 119).[52]

התוצאה של הויכוח בין הגישות הביאה לכך שכותבים סובייטים ובמיוחד אנשי צבא סובייטיים נזהרו יותר וערכו את ההבחנה בין משמעות מלחמה גרעינית לבין היעילות הפרקטית שלה כאמצעי מדיניות (Holloway, 1984: 166). כפי שהסביר ריבקין, "סוציולוגים מערביים ופרשנים צבאיים בלבלו בין שתי סוגיות הקשורות זו בזו, אך שונות: השאלה התיאורטית לגבי

---

[49] בויכוח זה השתתף גם סחארוב, אשר הביע את התנגדותו הנחרצת לרעיון שלפיו ניתן לנצח במלחמה גרעינית. עם זאת, טענות אלה לא פורסמו בזמן זה בתוך בריה"מ, אלא רק מחוץ לה.
"Don't you think there are crazy politicians and generals who would seize on the creation of such a 'shield' [an ABM system] to argue that thermonuclear war could serve as modern 'continuation of politics by other means'… But if Clausewitz's formula were applied across the board in our day and age, we would be dealing not with the 'continuation of politics by other means' but with the total self-destruction of civilization, despite the existence of a 'shield' " (Sakharov and Henry, 1982: 230 as qut. in Holloway, 1984: 165; see also p. 167).

[50] "we are firmly convinced that victory in this war would go to us – to the socialist system" (Grechko, 28.3.1973: 2 as qut. in Payne, 1980: 50-1; see also in Monks, 1984: 83-4).

[51] זוהי טענה מעניינת, שכן המילה תוקפן (an aggressor) מבחינת הסובייטיים יכולה בהגדרתה להתייחס לכל מדינה למעט לבריה"מ (Payne, 1980: 51-2). בכך התבטאות זו שונה מההתבטאויות המאוחרות יותר של תומכי ה- MAD שהתייחסו ל"צד שיפתח במלחמה".

[52] טענתו של קרילוב מובאת אצל גרטהופף, אשר בהתייחסו למאמר שלו עצמו משנת 1978 טוען, כי
"The Strategic Rocket Forces must always be in constant combat readiness for the immediate delivery of an annihilating retaliatory nuclear-missile strike against the aggressor in case he risks unleashing a nuclear war".
על-פי גרטהופף, פרשנות זו תואמת את הגישה של "הרתעה, ואפילו של הרתעה הדדית, המניחה כי שני הצדדים נוקטים בגישה כזו, כפי שאכן עשו" (Garthoff, 1985: 177).

מהות המלחמה הגרעינית והשאלה הפרקטית של שימוש במלחמה גרעינית כאמצעי אפקטיבי של קבלת החלטות" (Rybkin, 1972: 28 as qut in Bluth, 1992: 51 my translation).[53]

ההצהרות לגבי חוסר היכולת לנצח מלחמה גרעינית ואי האפשרות לראות את המלחמה הגרעינית כחלק מהדרכים להשגת יעדי מדיניות הוצגה במפורש גם על-ידי בכירים ברמות הפוליטיות הגבוהות ביותר. כך למשל הצהיר ברז'נייב ב- 24 בנובמבר 1976 בבוקרשט, כי

"it has already come to the fact that if the presently accumulated supply of weapons were launched, then mankind would be completely destroyed" (Brezhnev, 24.11.1976 as qut. in Miller, 1982: 189).

מספר שנים מאוחר יותר חזר ברז'נייב על עמדה זו בקביעתו, כי יהיה זה "שגעון מסוכן" להתבסס על ניצחון במלחמה גרעינית עבור שתי המעצמות (Larid and Herspring, 1984: 20). כך ברז'נייב, כמו גם אישים אחרים חייבו עצמם באופן פומבי להכרה ברעיונות MAD הן ברמה הפנימית והן ברמה הבין-לאומית (Larid and Herspring, 1984: 20-1).

יתרה מכך טענות אלו גם קושרו לצורך בתהליכי בקרת הנשק. כך למשל לטענת סבטלוב,

"The very emergence of weapons of great destructive power is fraught with disastrous consequences for all humanity (including, it goes without saying, a potential aggressor)…The already accumulated experience of cooperation in the international arena of states with different social systems testifies in favor of the possibility of carrying out [arms control] (Sevtlov, 7.7.1976 as qut. in Bluth, 1992: 164).

4.2 המעטת החשיבות של היכולות ההגנתיות

הדגשת החשיבות של ההגנה בתפיסה הסובייטית זכתה, כאמור, לבולטות רבה באסטרטגיה הסובייטית במשך שנים רבות. לכן למשל, טען בשנת 1964 טלנסקי, אומנם תוך הרחבה מסויימת של גבולות הדיון האסטרטגי, כי הגנה על המולדת נותרה מרכיב חשוב במטרותיו של הצבא הסובייטי, גם אם מטרה זו הפכה להיות מורכבת יותר בעידן הגרעיני, אם כי לא בלתי אפשרית (Talenskii, 1964 as referred by Weber, 1991a: 91).[54] כך למרות רגישות גבוהה יותר למשמעות העידן הגרעיני, דבריו המשיכו לבטא את הרוח השמרנית שאפיינה את הדיון בנושא בתקופה זו.

עם זאת, הרעיונות החדשים שהתפתחו בבריה"מ הביאו לטענת ווברלכך שעד לסוף שנת 1968 החלה להיווצר תמיכה בחוגים הפוליטיים בהגבלת הנשק ההגנתי בהקשר של שיחות בקרת הנשק. שינוי דומה, אם כי דרמטי פחות, התרחש אף בחוגי הצבא (Weber, 1991a: 115). בתוך כך

[53] להרחבה נוספת בסוגיה זו ראה עוד ב- (Bluth, 1992: ftn. 38 p. 258-9).

[54] בדומה הוא הציע, כי

"from the standpoint of strategy, powerful deterrent forces, and an effective anti-missile defence system, when taken together, substantially increase the stability of mutual deterrence…" (Talenskii, 10.10.1964: 17 as qut. in Bluth, 1992: 206).

אפילו טלנסקי החל לפעול במשך הזמן כדי לתמוך ברעיונות של בקרת הנשק (Bluth, 1992: 156-7).[55] כך נטען, כי החל מסוף שנות ה- 60 החלו הסובייטים להמעיט בחשיבות מערכות ה- ABM, מצב שתואם את רעיונות ההרתעה והיווה בסיס לשיחות ובהמשך להסכמי בקרת הנשק.[56] חלק משינוי זה היה כרוך גם בהבנה שהתפתחה בבריה"מ, הבנה שאליה התייחס למשל זמסקוב (Zemskov), ולפיה למערכות ה- ABM יש לא רק תפקיד הגנתי, אלא גם התקפי (Zemskov, 1969 as referred by Holloway, 1984: 45-6; see also Myers, 1990: 51).[57]

ההתנגדות להגנה התבטאה גם אצל מספר גדל של כותבים שדחו את הצורך בפיתוח הגנה אזרחית בבריה"מ. אחד הבולטים בהם היה גלגולייב (Glagolev), אשר כתב בשנת 1974, כי

"even a well-developed civil defense system would not be able to save any country from total devastation in a nuclear war" (Glagolev as qut. in Payne, 1980: 60).

4.3 התנגדות לעליונות ומעבר למספיקות

בשנות ה- 50 ובמהלך שנות ה- 60 מנהיגים צבאיים ופוליטיים בבריה"מ הצהירו על חשיבות העליונות הצבאית (Payne, 1980: 51-2; Monks, 1984: 44-5; Catudal, 1989: 60 ftn. 5, 107). ביטוי בולט להתנגדות לרעיון של זניחת העליונות האסטרטגית בשנות ה- 60 הייתה תגובת חרושצב לטענותיו של סחארוב, לפיהן יש להגביל את היקף הנזק משנגרם מן הנשק הגרעיני (Adomeit, 1982: 212). חרושצב טען כי:

"I'd be a jellyfish and not chairman of the Council of Ministers if I listened to people like Sakharov!" (Khrushchev, as qut. in Gaddis, 1997: 255).

להתנגדות זו יש חשיבות רבה, שכן היא מעידה על המוגבלות של רעיונות ההרתעה כל שכן את אי הפנמתן בתקופה זו בבריה"מ. בדומה, סוקולובסקי הדגיש בכרך האנציקלופדיה הצבאית הסובייטית משנת 1968 את העובדה שמלחמה אינה בהכרח בלתי נמנעת ולכן יש צורך להבטיח ניצחון על-ידי השגת עליונות אסטרטגית כמותית ואיכותית (Holloway, 1984: 40). לדבריו,

"[V]ictory in a future war will not come by itself…it must be thoroughly prepared and provided for" (Sokolovskii, 1968: as qut. in Holloway,1984: 40; see also MccGwire, 1975: 489).[58]

מנגד, החל משנת 1969 וביתר שאת מתחילת שנות ה- 70 והקונגרס ה- 24 של המפלגה הקומוניסטית (1971), חל שינוי בולט בחשיבה האסטרטגית הסובייטית וגורמים שונים בצבא

---

[55] חשוב לציין שתי סוגיות נוספות שיכולות להסביר חריגות מסויימות מביטול כליל של חשיבות היכולות ההגנתיות. ראשית הסובייטים חששו מהאיום הסיני, שנשק הגנתי יכול לסייע בהתמודדות עימו. שנית, מבחינה תיאורטית, נשק הגנתי יכול לחזק הרתעה ההדדית, אם הוא נפרס כדי להגן על יכולות התגמול (Larid and Herspring, 1984: 74).

[56] בחלק הבא של הפרק, ארחיב על הקשר שבין ההתנגדות לנשק הגנתי לבין הסכמי SALT.

[57] לשינוי בעמדתו של קוסיגין, ראש הממשלה הסובייטי לגבי הנשק ההגנתי, ראה (Garthoff, 1994: 163 ftn. 43).

[58] לדיון נרחב בהתנגדות לרעיונות MAD בתקופת חרושצב, ראה בפרק הקודם סעיף 6.2, עמ' 253-245.

ובממשל קראו להפסקת השאיפה להשגת עליונות.[59] ברז'נייב למשל רמז לכך כשטען, כי לשתי המעצמות יש יכולות המאפשרות להשמיד את כל העולם מספר פעמים (Larid and Herspring, 1984: 20; Bluth, 1992: 118). הנימה הביקורתית המשתקפת בדברים אלה מהווה ביטוי מובהק לדחיית הרעיון של עליונות. ביטויים מאוחרים יותר מתייחסים לכך באופן ישיר אף יותר. בנוסף, מתקופה זו, החל אימוץ הדרגתי של שיוויון אסטרטגי (parity and equality), וזאת במיוחד בהקשר של שיחות SALT (Holloway, 1989: 55; Catudal, 1989: 107). לשיאה הגיעה ההכרה בחוסר הרצון להשיג עליונות בנאום טולה של ברז'נייב בשנת 1977 (Catudal, 1989: 98-9, 109).[60]

אומנם המשמעויות האופרטיביות של הצהרות אלו לא התקבלו על-ידי כל אנשי הצבא (Bluth, 1990: 11), אך למרות שמדי פעם עדיין עלו קריאות מצד קציני צבא להשגת עליונות, הן הפכו לנדירות יותר ויותר. כך, אחת מהקריאות האחרונות הללו נעשתה בשנת 1976 במאמר לא חתום באנציקלופדיה הצבאית הסובייטית. אולם לא רק שמחבר המאמר לא חתם עליו, אלא שגם הקריאה לעליונות הייתה מאוד מוגבלת והתייחסה רק לעליונות בשדה הקרב (Holloway, 1984: 49, 55; Catudal, 1989: 107-8), מה שמבטא במידה רבה שהשיח של העליונות נדחק, ואף הפך לפחות לגיטימי. יתרה מכך אפילו העליונות בשדה הקרב נדחתה ועל-ידי אנשי צבא בעצמם.

אחד הביטויים הבולטים לדחיקת השאיפה להשגת עליונות ביטא מילר כשהציג את עמדתו של המרשל אגרקוב (Agarkov), אשר

"not only categorically rejected both strategic superiority and a first-strike capability, but military-technological superiority as well" (Miller, 1982: 200).[61]

הצד השני של השאיפה להשגת עליונות היא ההכרה בקיומה האפשרי של מספיקות אסטרטגית. לטענת גור ואחרים, בשונה מן האמריקאיים, אשר הגדירו את המספיקות האסטרטגית באופן כמותי ביחס למספר טילים, ראשי נפץ או היכולת לנהל מלחמות, הסובייטים התייחסו באופן מעורפל יחסית למאפיינים שונים שצריכים להיות כלולים במצב אסטרטגי כזה. בין היתר, הם התייחסו ליכולת מספיקה שתאפשר להגן על "המולדת", שתאפשר להכריע כל

---

[59] מימד נוסף של הדברים הוא בדחייה הסובייטית את הרעיון של תגובה נגד-כוח, שאפיינה את החשיבה הסובייטית המוקדמת יותר (Russett, 1983: 147). כך למשל הסביר ברז'נייב באוגוסט 1980, כי
"Statements about alleged limited and partial use of nuclear weapons have nothing in common with reality" (Brezhnev, 1980 as qut. in Russett, 1983: 147).

[60] בדומה לאחר נאום זה, ארבטוב גם פעל כדי להבהיר שלבריה"מ אין שאיפות להשגת עליונות. כך הוא טען, כי סוגיה מרכזית נוגעת לכך ש-
"the existence of an approximate balance, that is, a parity in the correlation of forces about which **the USSR and the United States came to agreement with the singing of the principle of equal rights to security**" (my emphasis) (Arbatov, 5.2.1977 as qut. in Catudal, 1989: 109; emphasis main).

[61] על השינוי הבולט שמבטא אגרקוב, ביחס לתפיסה האסטרטגית הצבאית הקודמת לגבי הנשק הגרעיני, ראה גם ב- (Kokoshin, 1987: 5-6)

תוקפן שיזום מלחמה על בריה"מ, שתרתיע "מהפכות נגד" ותציב מכשול נגד ה"אימפריאליסטים" ואשר תסכל מצב שבו המערב ישיג יתרון משמעותי הנובע מפריצת דרך טכנולוגית (Goure et al., 1974: 69). עם זאת, עצם העובדה שהסובייטים התייחסו בעצמם למספיקות מבטאת שינוי בתפיסה האסטרטגית שלהם, אשר שונה במובהק מתפיסה של מקסימום עוצמה והשגת עליונות. יתרה מכך, העובדה שהאמריקאיים מתייחסים ל"מספיקות" בצורה כמותית אינה הופכת אותה לנכונה יותר, אלא בעיקר מדגישה את האלמנטים ההבניתיים הכרוכים בעיצובה. במובן הזה הויכוחים (והדיונים) בין אמריקאיים לסובייטים לגבי השאלה כמה נשק גרעיני "מספיק", מבטאים בין היתר את האופי הרעיוני וההבנייתי של נושאים אלה.[62]

כך למשל טען בהקשר זה לארינוב מהמכון האמריקאי בבריה"מ, כי

"[w]hat is seen as sufficiency on one side, can be viewed by the other as a drive for superiority" (Larionov, 1970: 96 as qut. in Larid and Herspring, 1984: 96).

בדומה הדגיש בובין את החשיבות שבביסוס הרעיון של המספיקות להסכמי SALT, (Smith, 1980: 24-5).

חשוב לציין, כי גם לסוגיית המספיקות התייחס ברז'נייב בנאום טולה.

"the Soviet Union's defense potential must be sufficient to deter anyone from taking the risk of interfering with our peaceful life. Not a policy that aimed at superiority in armaments, but a policy aimed at reducing them, at lessening military confrontation – that is our policy" (Pravda, 19.1.1977 as qut. in Holloway, 1984: 48; Bluth, 1992: 118-9; Garthoff, 1994: 850).

ברז'נייב גם הסביר בנאום זה, כי בריה"מ אינה מנסה להשיג יכולות מעבר למה שמספיק להשגת הרתעה. כך הוא טען כי, ההאשמות לפיהן

"Soviet Union is going beyond what is *sufficient* for defense, that is striving for superiority in arms, with the aim of delivering a *'first strike'* are absurd and utterly unfounded. Our efforts are aimed at preventing both first and second strikes and at preventing nuclear war altogether" (Brezhnev, 19.1.1977 (in Pravda) as qut. Catudal, 1989: 108-9).

דברים דומים ואף נחרצים יותר אמר ברז'נייב בקונגרס ה- 26 של המפלגה הקומוניסטית שנערך בפברואר 1981.[63]

---

[62] כך למשל טען מילשטיין (Mil'shtein), כי מקנמרה הגדיר השמדה מובטחת (guaranteed destruction) במונחים של השגת יכולת מספיקה שתאפשר לגרום לנזק בלתי נסבל עבור כל תוקפן (Mil'shtein, 1971: 31 as referred by Larid and Herspring, 1984: 92). לטענת לאריד והרספרינג, בפועל, הממשל פירש זאת באופן שלפיו ארה"ב צריכה להיות בעלת יכולת להשמיד כ- 20%-25% מהאוכלוסייה הסובייטית וכ- 50% מהתעשייה הסובייטית (Larid and Herspring, 1984: 92; see also Myers, 1990: 75), להערכה שונה של נזק נדרש, ראה (Myers, 1990: 75). אולם הסובייטים טענו שתפיסה זו אינה לגמרי עקבית עם ההתנגדות למכה ראשונה, והם העלו את החשש כי כל ניסיון להפעיל מכה ראשונה יוביל להשמדה הדדית של שני הצדדים (Semeiko, 1974: 188; Trofimenko, 1976: 242-3 ; Zhurkin et al. 1982: 86 as all three referred by Larid and Herspring, 1984: 93).

[63] "[T]he military and strategic equilibrium prevailing between the USSR and the USA, between the Warsaw Pact and NATO, is objectively a safeguard of world peace. We have not sought, and do not now seek military superiority over the other side. That is not our policy… to try to outstrip each other

זורקין וקראגאנוב סבורים, כי ניתן להבין את בקרת הנשק בתקופת המלחמה הקרה כהתפתחות היסטורית אבולוציונית לקראת "מספיקות הגיונית" (reasonable sufficiency).

"This could be described as the replacement of the old ideological concepts in the framework of which world events were explained, whether such explanations were adequate or not, by the new concepts" (Zhurkin and Karaganov, 1987: 11-21 as referred by Bluth, 1992: 252).

בהקשר זה חשוב לציין מימד נוסף, שבו התבטא השינוי, שינוי אשר בלט אפילו מצידם של אנשי צבא, והוא בהיקף הקטן של ההצהרות לגבי מכה סובייטית ראשונה. כך לטענת גור ואחרים,

"Generally explicit Soviet statements on how a first strike may be conducted have declined since the late 1960's and early 1970's. The expression were used most often are ambiguous (Goure et al., 1974: 110).

חיזוק לטענות שהוצגו בחלק זה מתאפשר גם על-ידי ניתוח תוכן שבחן הצהרות של בכירים סובייטיים בנושאי ביטחון. הניתוח מגלה כי בין השנים 1964-1968 אחוז גדול מן ההצהרות הסובייטיות בנושאי ביטחון הדגיש את העליונות הסובייטית 49%, לעומת שיוויון (parity) 23% ו- 28% הצהרות מעורפלות. לעומת זאת, בתקופה שבין השנים 1969-1970 רק 24% מן ההצהרות הדגישו את העליונות הסובייטית, ואילו 49% הדגישו את קיומו של השיוויון (אחוז ההצהרות המעורפלות היה 27%). כך קיים קשר ההפוך בין ההצהרות לבין יכולותיה של בריה"מ (Monks and Griffin, 1979 as referred by Bluth, 1992: 56-7), קשר אשר מעיד על קיומו של מתאם בין חוזק נורמת ההרתעה לבין השינויים בהתבטאויות אלה ובשיח.

4.4 השינוי המשתקף בשיח המתפתח בבריה"מ

השינויים הללו התבטאו גם בשיח האסטרטגי בבריה"מ, שעבר להבליט את האיום שמציב הנשק הגרעיני על האנושות – נשק שהשימוש בו אינו רציונלי ויביא למעשה להתאבדות עבור כל מי יעשה בו שימוש.

חוסר רציונליות של מלחמה גרעינית

בניגוד לתפיסה הסובייטית הקלאסית שראתה את הניצחון במלחמה גרעינית כיעד אפשרי ורציונלי, התפתחה בבריה"מ תפיסה הפוכה (Simes, 1980-1: 86-7). על-פי התפיסה החדשה ניצחון במלחמה גרעינית אינו יכול לשמש יעד רציונלי והוא אינו יכול לשמש כהמשכה של המדיניות באמצעים אחרים. כך למשל, הדגיש פדור בורלטסקי (Fedor Burlatskii), ששימש כראש המחלקה לפילוסופיה בוועדה הסובייטית המרכזית של המכון למדעי החברה, כי שימוש ביכולות גרעיניות למטרות של war-fighting ובמיוחד של מלחמה כוללת לא יהיה רציונלי. לטענתו, במצב

---

in the arms race or to expect to win a nuclear war a is a dangerous madness" (Pravda, 24.2.1981 as qut. in Holloway, 1984: 48).

כזה "לא יהיו במלחמה גרעינית מנצחים" (Burlatskii, 2.12.1981 as referred by Larid and Herspring, 1984: 25). טענות מסוג זה מהוות קישור ישיר בין חוסר היכולת לנצח מלחמה גרעינית לבין האסטרטגיה של MAD (Bluth, 1992: 51).

כפי שסיכם זאת הארווי (Harvey), מנהיגי בריה"מ למדו את התפיסה האמריקאית, ולפיה

"a strategic balance based upon mutual assured destruction is the only **rational** foundation for world peace and security" (Harvey, 1982: xiv; my emphasis).

בדומה נטען, כי

"Soviet authorities deplore the possibility of nuclear war. They contend that under current conditions *its inception would be irrational in the extreme*. However, such admonitions are pointed exclusively at the West since in Soviet literature it is only the West which is aggressive and might dare to contemplate the precipitation of nuclear war (Goure et al., 1974: 8, italic main).

גם ההתייחסות לאופי ההתאבדותי של השימוש בנשק הגרעיני כרוך בסוגיה זו, שכן, קיים בתרבות המערבית ידע מוסכם ולפיו התאבדות אינה פעולה רציונלית (see in Prado, 1998: 6).

התאבדות

השינוי החשוב אולי יותר מכל התבטא בקישור שנעשה בין השימוש בנשק הגרעיני לבין התאבדות. משמעות קישור זה באה היטב לידי ביטוי בהצהרותיו של ברז'נייב ושל כל ממשיכיו שטענו, כי מלחמה גרעינית אינה ניתנת לניצחון ומי שפותח בה בעצם מבצע פעולת התאבדות (Catudal, 1989: 282-3). כך למשל קישור כזה בין "התאבדות" לבין מלחמה גרעינית הציע סחארוב, אשר טען כי מלחמה גרעינית היא "אמצעי להתאבדות קולקטיבית" (סחארוב, 1969 : 16).

מומחים נוספים התייחסו להרסנות הרבה לאנושות שתיגרם משימוש בנשק הגרעיני. כך למשל טען גיאורגי ארבטוב, כי עם התפתחות הטילים הבליסטיים

"any correspondence between the political ends and the means was lost, since no policy can have the objective of destroying the enemy at the cost of complete self-annihilation" (Arbatov as qut. in Holloway, 1984: 166).

באוגוסט שנה לאחר מכן בראיון לטלוויזיה ההונגרית הוא טען, כי

"[t]he prevention of nuclear war equally serves the interests of the United States and the USSR, since nuclear war would be suicide to both" (Goure et al., 1974: 9).

בדומה טען אלכסנד בובין (Alexander Bovin), פרשן מוביל בעיתונות הסובייטית, כי

"nuclear war would be suicidal for both sides and that it could not serve as an instrument of policy" (Bovin as qut. in Warner, 1977 as referred by Holloway, 1984: 166).

התבטאויות אלו המשיכו ללוות את השיח האסטרטגי גם בשנות ה- 80. ברז'נייב למשל חזר בשנת 1981 על העיקרון של הרתעה הדדית מובטחת ואף הדגיש את אי היכולת לנצח מלחמה גרעינית.

"I will add that only he who has decided to commit suicide can start a nuclear war… Retaliation is unavoidable" (Brezhnev, 1981 as qut in Holloway, 1984: 50 as referred by Bluth, 1990: 12).

הצהרות אלו, זכו כבר בשנות ה- 70 לתשומת לב של האמריקאיים, אשר הכירו בחשיבותן ליחסים האסטרטגיים (Duffy and Blacker, 1984: 242).

יתרה מכך, לקישור בין נשק גרעיני לבין "התאבדות" יש משמעות נוספת, אם משווים את הקישורים שנעשו בין המושגים בתקופות קודמות יותר בבריה"מ. חרושצב למשל טען, וליתר דיוק איים, ביוני 1959, כי השימוש בנשק הגרעיני "יהיה בבחינת מעשה התאבדות", אך בדבריו הוא התייחס לשימוש של האמריקאיים בנשק הגרעיני. כך הוא טען, כי:

"The Imperialists know our strength: to attack us is **tantamount to suicide**; one would have to be insane for this. I do not believe they are as stupid as all that; they understand the consequences which the unleashing of war against the socialist countries may have for them" (Khrushchev, 1.6.1959 as qut. in Goure, 1974: 26, my emphasis).

מנגד ולדימיר סמנוב (Vladimir Semenov), ראש המשלחת הסובייטית לשיחות SALT, משתמש באותו ביטוי בדיוק "tantamount to suicide", כדי להעביר מסר בדיוק הפוך. כך הוא מצהיר עם פתיחת השיחות, כי

"Even in the event that one of the sides was the first to be subjected to attack, it would undoubtedly retain the ability to inflict a retaliatory blow of destructive force. **It would be tantamount suicide for the ones who decided to start war"** (Semenov, 1972 as referred by Smith, 1980: 83, emphasis main).[64]

לחשיבותם של הדברים ולביטוי שלהם ביחס לתהליכי הלמידה שהתחוללו בבריה"מ התייחס סמית' אשר טען, כי "אף אקדמאי אמריקאי לא יכל היה לנסח טוב יותר את הדברים" (Smith, 1980: 85). במילים אחרות מבהיר סמנוב, כי שימוש בנשק גרעיני על-ידי צד כלשהו יביא להתאבדות. כך סמנוב, אינו משתמש בהתבטאות זו כדי להציג איום לאמריקאיים, אלא כדי לבטא את הפיכתו של הביטחון לתלוי הדדית.

חשיבות נוספת יש לדברים, לא רק משום שהם משקפים את עמדותיהם של בכירים בבריה"מ, אלא גם מכיון שם זוכים לפרסום נרחב ובכך זוכים להשפעה "מחנכת" על הציבור. יתרה מכך, כיון שהצהרות אלו אינן רק למטרות פנים, אלא גם למטרות בין-לאומיות, אפשר להסיק, כי הסובייטים הופכים גם הם לשחקן הממלא תפקיד מרכזי בתהליך יצירת ההבניות החברתיות המעצבות את ההרתעה בין המעצמות – תהליך שבמסגרתו האמונה כי שחקנים נמצאים במשחק של הרתעה מחזקת את סיכויי ההצלחה של אסטרטגיה זו.

---

[64] על ביטוי זה בדיוק חוזר ברז'נייב באוקטובר 1981, כדי להדגיש את השינוי שהתרחש בחשיבה האסטרטגית בבריה"מ (Catudal, 1989: 133-5). על התבטאותו של סמנוב, ראה גם ב- (Garthoff, 1994: 153).

איום לאנושות

מימד נוסף בו השינויים באו לידי ביטוי נוגע לדרך ההתייחסות לאיום שמציב הנשק הגרעיני לאנושות, התייחסות אשר הפכה לתמה מרכזית בשנות ה- 70 בבריה"מ (Goure, 1974: 59-60). כך למשל, בספטמבר 1972 הסביר גרצ'קו לנשיאות הסובייט העליון בהקשר של הסכמי ה- ABM, כי

"The Central Committee of the CPSU and the Government devote great attention to the problem of prevention of a nuclear war, which poses a deadly threat to the future of entire mankind" (Grechko, 30.9.1972 as qut. in Goure et al., 1974: 59).

מספר שנים מאוחר יותר התייחס לסוגיה זו ברז'נייב, אשר טען כי

"It is a fact that the means of waging wars, the means of mass annihilation have now acquired such a scope that their use would put into question the existence of many nations and, more than that, the whole of modern civilization" (Brezhnev, 11.5.1981 as qut. in Larid and Herspring, 1984: 20).

ביטוי בולט במיוחד הוא הטענה שלפיה

"In the new condition, even elementary *common sense reveals* that the utilization of the colossal stockpiles of nuclear-missile weapons could result in *a holocaust for human civilization* and, at any rate, would give no advantages to the aggressor and end in his defeat and destruction" (Molchanov, 1974: 5 as qut. in Goure at el., 1974: 60, italic main).

סוג זה של התבטאות קושר בין כל אותם מימדים דיסקורסיביים החשובים להרתעה ההדדית: אי הרציונליות של השימוש בנשק גרעיני (המתבטא ב- "common sense reveals"), היא קושרת את האיום הזה לעתיד האנושות ("a holocaust for human civilization"), והיא מדגישה גם את האיום לתוקפן עצמו באשר הוא ואת השמדתו ("the aggressor and end in his defeat and destruction"). כיון שהיקף האיום הגרעיני ל"אנושות" לא השתנה בצורה משמעותית בין תחילת שנות ה- 60 לסוף שנות ה- 60, השימוש הסובייטי בביטוי זה ובמיוחד קישורו להרתעה הדדית ולרציונליות מדגיש את השינוי שהתחולל בבריה"מ בעקבות תהליכי הלמידה.

לסיכום, כפי שטען בלות', בשנות ה- 70 העמדה הפומבית הסובייטית עברה להדגיש את קיומה של הרתעה הדדית מובטחת, שבה שתי המעצמות יכולות להיות מורתעות האחת מרעותה (Bluth, 1990: 10-1). שינוי זה עמד בבסיס ההבנה, כי מירוץ החימוש הוא מסוכן. סכנות אלו אשר הודגשו למשל על-ידי גרומיקו במספר הזדמנויות בסוף שנות ה- 60 הדגישו את הדמיון לתפיסות האסטרטגיות האמריקאיות (Smith, 1974: 3-4; Snyder, 1977: 10-11). שינויים אלה היוו את הבסיס לשיחות SALT. כך,

"The heads of the Ministers of Defense and Foreign Affairs were quite impressed by the U.S arguments on the subject. Their opinion provided the impetus for a serious discussion of the issue. In turn, this discussion eventually resulted in the Soviet Union's accepting the ideas of limiting defensive systems and opened the way for the [ABM Treaty]" (Savelyev and Detinov, 1995: 21).

5. תהליך SALT

5.1 אימוץ רעיונות ההרתעה מעצב את ההסכמים

בדצמבר 1966 בעקבות דיונים שנערכו בין השגריר האמריקאי, ללוולין תומפסון (Llewellyn Thompson) לבין השגריר הסובייטי אנטולי דובריינין, הצהירה מוסקבה כי

"offense and defense are interdependent, and that limits on both would have to be part of a strategic arms accord" (Weber, 1991a: 94; see also Catudal, 1989: 66, 193).

הצהרה זו והצהרה נוספת שפורסמה ב*פרבדה* בפברואר 1967 ובה מוסקבה הביעה נכונות לדון בשאלת בקרת הנשק, פורשו בארה"ב כסימנים לשינוי בחשיבה האסטרטגית הסובייטית לגבי מערכות ABM.

ביטוי זה לא היה היחיד. ב- 27 ביוני 1968 הצהיר שר החוץ הסובייטי אנדרי גרומיקו בדיווח לסובייט העליון, כי הממשלה הסובייטית מוכנה "להחליף דעות" לגבי הסוגיות של הגבלה הדדית של כמות הנשק הגרעיני ובכלל זה של טילים הגנתיים אנטי-בליסטיים. בתצהיר של הממשלה הסובייטית מה- 1 ביולי 1968 נכתב, כי צעדים אלו יכולים לתרום להפחתת האיום הגרעיני (Bluth, 1992: 161). לטענת בלות' בסתיו 1968 עוד לפני שהשיחות החלו הוסכם, כי

"the objective should be a 'stable mutual strategic deterrence', recognizing an 'integral interrelationship' between offensive systems and strategic defense, thus rejecting Talenskii view that ABMs had no effect on strategic stability" (Bluth, 1992: 162, 215).

השינוי בעמדה הסובייטית לגבי מערכות ה- ABM בא לידי ביטוי גם בתיאורו של גרטהופף את עמדותיו של סמנוב

"[i]n one of the first formal SALT meetings, in November 1969, Deputy Minister Vladimir Semenov…acknowledged indirectly the change in Soviet views by saying that, although initially it had seemed that ABM would serve humane goals and that the only problem seemed to be a technical one, **it was later found that ABM systems could stimulate the arms race and could be destabilizing by casting doubts on the inevitability of effective retaliation by missile forces of the side attacked. In view of the strategic defensive-offensive interrelationship, ABM deployment could be strategically destabilizing**" (Semenov, 1969 as qut. in Bluth, 1992: 215, my emphasis).[65]

באופן זה, עד לשנות ה- 70 מומחי בקרת נשק רבים בבריה"מ החלו להתנגד למערכות ה- ABM שעלולות היו לטענתם לפגוע ביציבות ההרתעה ההדדית (Weber, 1991a: 131; see also Herken, 1985: 245). בנוסף, הם עמדו על הקשר החשוב שקיים שבין הגנה להתקפה:

[65] השיחות בין המעצמות שימשו כגורם חשוב שסייע לחדד את ההבנות לגבי חשיבות הגבלת הנשק ההגנתי
"That was the moment of the birth of the idea that first and foremost it was necessary to have an agreement on the reduction of anti-ballistic defense on both sides" (Lebedev, 1987: 6, emphasis in original text).

"The next round of the arms race will be marked by… the wide development of work on weapons systems – above all anti-rockets defenses (ABMs) and separable, individually targeted warheads (MIRVs). **This threatens to create, in the opinion of experts on strategic matters, a very 'destabilizing' momentum.** Speaking more simply the threat of a thermonuclear war is increasing" (Semenov, 1969 as qut. in Garthoff, 1984: 302 as referred by Bluth, 1992: 215, my emphasis; see also Lebedev, 1987: 5).

עדות חשובה מאוד לשינוי שחל בתפיסה הסובייטית באה לידי ביטוי במזכר סודי שכתב גרטהופף בעקבות שיחות SALT. במזכר זה טען גרטהופף, כי לא רק שהמנהיגות הסובייטית מאוד מעוניינת בשיחות בקרת הנשק, אלא שקיימות עדויות לכך

"that the Soviet Union recognizes the existence and prospective continuation of a state of mutual deterrence. Indeed, their record in the Talks may be better than ours in this respect" (Garthoff, 26.2.1971: 1).

לטענת גרטהופף, בריה"מ מוכנה להעביר קודיפיקציה של השיוויון האסטרטגי במערכות האסטרטגיות המרכזיות שלה, ולהסכים להגביל את נשקה ההגנתי (Garthoff, 26.2.1971: 2).

שיחות SALT ביטאו הסכמה לרעיונות של MAD, רעיונות אשר הביאו להסכמה עקרונית בין המעצמות בשנת 1968 ולפיה הן יגבילו את מספר טילי ה- ABM ואת מספר טילי ה- SLBM וה- ICBM שלהן.[66] עם זאת, הוסכם כי לא יוטלו הגבלות על מערכות ה- MIRV ועל המפציצים האסטרטגיים (Duffy and Blacker, 1984: 224; see also Ullman, 1975: 590-1).[67] עד לסוף שנת 1968 המעצמות הסכימו כי השיחות נועדו להשגת "הרתעה אסטרטגית הדדית יציבה". באופן זה, עקרונות אלה (ולא הצעות ספציפיות) הן שהוצגו עם פתיחת שיחות SALT בנובמבר 1969 בהלסינקי (Duffy and Blacker 1984: 228; Garthoff, 1984: 301 as qut. in Evangelista, 1999: 230; see also Rice, 1988: 297). כך כפי שטען בוזאן, אם שני צדדים להסכם מבקשים להשיג הרתעה על-ידי איום, יהיה זה האינטרס שלהם לשאת ולתת על היקף הכוח ועל סוגו (Buzan, 1987: 150-1, 256-7; see also 1992: 110, 116-7; Weber, 1991b: 794-5).

בדומה, לטענת פאיין, אותו סוג של טענות שהוצג על-ידי החוקרים, הוצג גם על-ידי מנהיגי המפלגה בבריה"מ בקבלת הסכמי SALT. לטענתו,

"As the negotiations gathered momentum and, even more after the agreement were signed, members and spokesmen for the supreme leadership increasingly echoed arms controllers arguments and ideas that previously been aired in *SshA* and *Mirovaia ekenomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, now appeared in Brezhnev's speeches and in authoritative editorials in *Pravda*, *Izvestia*, and *Kommunist* (Payne, 1980: 76).

---

[66] לדיון מפורט מאוד של תהליך שיחות SALT, ראה (Garthoff, 1994: 146-223).

[67] במסמך שסווג כסודי ביותר הוצגה ההבנה שלפיה משמעות הסכמי SALT הן עבור תומכיהם והן עבור מתנגדיהם נוגעת לאימוץ בפועל של הרעיונות של MAD (Weiss, 25.6.1971: 3).

הבנות אלה ביטאו גם הבנה נוספת שהאמריקאיים קידמו, ולפיה הנשק ההתקפי וההגנתי כרוכים זה בזה (Smith, 1980: 327). כך טוען סמית, כי סמנוב הצהיר, כי

"the Soviet leadership had come to the conclusion that an understanding on both complexes of questions could be reached simultaneously" (Smith, 1980: 329).

יתרה מכך אף נטען, כי ההסכמים עצמם סייעו לחזק את הרעיונות של הרתעה הדדית (Zhurkin, 1987a: 5), והם גם ביטאו ביטאו הכרה אמריקאית בעקרון הסובייטי של דו-קיום בשלום (Calvo-Goller and Calvo, 1987: 158).[68]

ניתן למנות שני גורמים חשובים נוספים שתרמו לפתיחת השיחות ולחיזוק הידע בנושא ההרתעה ההדדית. הראשון היה תמיכת הצי הסובייטי בתהליך SALT. לטענת קונסטנס סמית' (Constance Smith),

"The Soviet navy also stood to gain from successful SALT negotiations which recognized the need for deterrence, and as a result, placed increasing emphasis on invulnerable strategic forces like submarine-launched ballistic missiles (SLBMs)…Therefore, an arms control agreement which sought to strengthen deterrence could be expected to, and indeed did, place more emphasis on the use of SLBMs and the navy which maintains them" (Smith, 1974: 8).

בנוסף, נטען שלהסכמי בקרת הנשק הקודמים ובמיוחד להסכם ה- NPT (Non Proliferation Treaty) משנת 1968 היתה תרומה רבה בביסוס השלב הראשון של הסכמי SALT. הסכם זה, שאסר הפצה של יכולות גרעיניות המשיך סדרה של הסכמי בקרת נשק שנדונו בין המעצמות בעשור הקודם: האמנה על אנטרטיקה משנת 1959, האמנה לאיסור ניסויים גרעיניים משנת 1963 וכן אמנת החלל החיצון משנת 1967. ההצלחה בהשגת הסכמים אלה תרמה להבנה כי ניתן להגיע להסכמים גם לגבי בקרת הנשק האסטרטגי (Payne, 1980: 16; Smith, 1974: 20-1).

מי שהמשיכו, ופעלו כדי להגביל את ההסכמים היו אנשי הצבא והלובי התעשייתי-ביטחוני בשתי המעצמות (Gusterson, 1996: 5; Larid and Herspring, 1984: 98).[69] יחד עם זאת,

---

[68] לטענת קלבו-גולר וקלבו, ארה"ב עשתה צעד החלטי לקראת הכרה גלויה בעיקרון הסובייטי של דו-קיום בשלום (peaceful coexistence). לטענתם, שתי המעצמות אישרו בהצהרת העקרונות של ההסכם בסוף מאי 1972, כי
"in the nuclear age there is no alternative to conducting their mutual relations on the basis of peaceful coexistence" (see in Calvo-Goller and Calvo, 1987: 158).
על הראייה הסובייטית למשמעות הדו-קיום בשלום, ראה (Arbatov, 1973: 255-296, especially p. 272-3).
לטענת קלבו-גולר וקלבו, עבור הסובייטים היה זה חשוב מאוד, שכן
"[t]he Soviet stand at these talks was a concrete embodiment of the Leninist foreign policy course of the CPSU for strengthening peace and international security…" (Gromyko, 1973 as qut. in Calvo-Goller and Calvo, 1987: 158)
לכן גם לא מפתיע שעבור הסובייטים הצהרת העקרונות מהווה מסמך חשוב ביותר עבורם, שכן הוא ממסד שני עקרונות יסוד – ההכרה בדו קיום בשלום ובעיקרון השיוויון (parity) (Calvo-Goller and Goller, 1987: 159; see also, Garthoff, 1994: 334-5).

התהליך של הגבלת ההתנגדות הוא חלק חשוב מהדיון בהסבר זה, והוא נוגע לחשיבותם של שיקולים פוליטיים פנימיים בתהליך. ראשית, הצורך בהשגת תמיכה, ולכל הפחות בנטרול התנגדותם של אנשי הצבא בארה"ב היה כרוך באימוץ הרעיון של שיוויון אסטרטגי (equality/parity), רעיון שעמד בין דרישות הנורמה הקוראת ל"מספיקות" לבין התרבות האסטרטגית (הקלאסית) הקוראת להשגת יכולות לחימה. לכן ההסכם לא כלל הגבלות על מערכת ה- MIRV כיון שנקבע ש"זהו המחיר שיש לשלם עבור [הסכמת] המטכ"ל" לקבלת הסכם ה- ABM (Larson, 1991: 373-4; see also Larid and Herspring, 1984: 98; see also Garthoff, 1994: 154).[70] בדומה, גם בבריה"מ השגת הסכמי SALT ביטאה פשרה עם רצונות הצבא ועם הלחצים שהפעילו אנשיו (see in Savelyev and Detinov, 1995: 25-6). כך טוען הולוואי, כי בריה"מ הסכימה לרעיון של שיוויון עם ארה"ב, אך

"[the Soviet] negotiation behaviour was strongly influenced by consideration of military strategy. The Soviet Union refused to accept stringent limitations on its ICBMs, although these have caused anxiety in the United States because of the threat they pose to American ICBMs (Holloway, 1984: 55).

בנוסף, גורמים בצבא, ובמיוחד בצבא הסובייטי נטלו חלק בשיחות ובעיצוב ההסכם (Bluth, 1992: 165; Mackintosh, 1975: 34-5), מה שיכול היה להוות דרך השפעה ישירה שלהם על ההסכם מחד, אך מנגד גם להוות אמצעי פשרה ודרך לרכך אותם בכדי להשיג את תמיכתם.[71]

שלישית, לאור סוגי והיקפי הנשק שהוגבלו, לאנשי הצבא משני הצדדים היה פחות קריטי להתנגד אליהם, שכן שהם הכירו בכך שנותרו להם יכולות מספיקות כמשענת ביטחון. לכן גם במצב כזה לא היתה עבורם בעיה לקבל את אי הפיתוח של נשק הגנתי, שכן היכולות באופן פוטנציאלי היו מספיקות להשגת הנזק הנדרש (Smith, 1980: 27).[72]

לבסוף, כפי שסבור מקינטוש (Mackintosh), הביקורות של אנשי הצבא על הסכמי SALT פחתו לאורך השנים (Mackintosh, 1975: 34-5). כך למשל, במאי 1969 ולאחר שהחלו השיחות

---

[69] באופן הזה ניתן גם להסביר את פריסת מערכות ה- ABM של ניקסון, בין היתר, כאמצעי להימנעות מעימות חזיתי עם הקומפלקס התעשייתי ביטחוני (Larid and Herspring, 1984: 97). לויכוחים ערב הכניסה להסכמי SALT ואף תוך כדי השיחות עם אנשי הצבא בבריה"מ, ראה (Garthoff, 1994: 221).

[70] נטען, כי מאז שנת 1965 מערכות ה- MIRV מהוות איום ליציבות ההרתעה. כך, לדברי פוטר (Potter)
"Although proponents of MIRV have lobbied successfully for the continuation of the U.S. MIRV program, they have rarely challenged the basic premises of the anti-MIRV case" (Potter, 1978: 601).
בנוסף, חשוב להדגיש כי למרות שמערכות אלה נחשבות כמקטינות את יציבות ההרתעה ההדדית, השפעה זו תלויה גם בדרך שבה הן משולבות. כך למשל שילובן במערכות SLBM, יכול לתרום לחיזוק ההרתעה (Potter, 1978: 618).

[71] יתרה מכך אחת הטענות שהועלו הן שהסכמי SALT נועדו, בין היתר, להשיג שליטה טובה יותר על הבירוקרטיה הצבאית בבריה"מ (Rowen, 1983: 59).

[72] במילים אחרות, היה קל יותר ליצור את הפשרה על הסכמי SALT מאשר על יכולות ה- MIRV. כך למרות שנטען כי להגבלת מערכות אלה חשיבות רבה בחיזוק מאזן ההרתעה ההדדי (Smith, 1980: 471; Larson, 1991: 373-4), אי הגבלתן לא בהכרח מעיד על היעדר למידה סובייטית, שכן נשק התקפי אינו מערער את יציבות ההרתעה.

החלה לחלחל למנהיגות הצבאית הסובייטית ההכרה בכך שנשק הגנתי אינו טוב לא רק מסיבות טכניות, אלא גם עקב השפעותיו הלא-מייצבות (Evangelista, 1999: 217).

5.2 המשך פיתוח והשפעת רעיונות ההרתעה על שיחות בקרת הנשק

התפקיד של ארה"ב כ"מורה" אסטרטגי המשיך גם במהלך השיחות עצמן. לטענת גרטהופף,

"[the Soviet Union] is better able to react to US proposals than to initiate specific proposals of its own" (Garthoff, 26.2.1971: 2; see also Garthoff, 1994: 207-8).

כך למשל טען ווילאם ון קליב (William Van Cleave),[73] כי בפועל לא היו אלה שיחות, אלא יותר מונולוג אמריקאי (Van Cleave, 25.7.1972: 201). לטענתו,

"The U.S arms control community has always had an academic character and a hyper-rationalistic approach to arms control that assumes arms control to be an intellectual problem rather than a political one. This is reflected by a tendency on the part of the United States to look at the arms control negotiations, including SALT, as if the outcomes should be determinable. They become 'talks' therefore rather than negotiations, which tend to be approached and conducted as if they were a kind of a seminar where basic truths would be discussed and agreed upon" (Van Cleave, 25.7.1972: 201).

באופן זה האמריקאיים הם גם הראשונים, שמנסים להפוך את השיחות לפרקטיות יותר בניגוד לסגנון הכללי והמעורפל יותר של הסובייטים (Smith, 1980: 88-9, 93, 192-4).

התקדמות בשיחות נרשמה במאי 1971, כשהסובייטים לראשונה היו מוכנים להתייחס להצעה שלא תעסוק רק בנושאי הגנה אלא גם בהגבלות על נשק התקפי (Smith, 1980: 218). התקדמות נוספת בשיחות הייתה ב- 4 בנובמבר 1971 כשהסובייטים הסכימו להגבלת מערכות ה- ABM הן לגבי הגנה על אזור מסויים והן לגבי הגנה על המדינה כולה. לטענת סמית',

"This willingness explicitly to forbid a nationwide defense against missile attack seemed to reflect acceptance of the 'assured destruction' strategy" (Smith, 1980: 336).

יתרה מכך לקראת סוף השיחות הסובייטים אף העלו בעצמם הצעות המשקפות הבנה של MAD, כשביקשו להתיר פריסה של נשק הגנתי רק להגנה על מערכות ICBM (Smith, 1980: 337).[74] כך ב- 7 באפריל 1972, הם הציעו כי כל צד יגן על בירתו ועל מתקני השיגור של מערכות ה- ICBM שמספרם לא יעלה על 225. חברי המשלחת הסובייטים בהצעתם

"parroted American arguments that defense of ICBM silos would contribute to stability. **They said that we had convinced them of the need for ICBM defense**, but it was not the number of sites that contributed most to deterrence but the number of ICBM silos to be defended" (Smith, 1980: 356, my emphasis).

---

[73] קליב היה חוקר שעסק בסוגיות הנוגעות לחימוש גרעיני, ושימש בין השנים 1969-1971 כיועץ מיוחד במזכירות ההגנה (מה שיכול אולי להסביר את עמדתו שהיתה קרובה לעמדת הצבא), ובתוקף תפקידו זה יעץ למשלחת האמריקאית לשיחות SALT (Subcommittee on National Security, 25.7.1972: 199).

[74] טענה דומה הציג וולסטטר במכתב ששיגר למקנמרה ובו הסביר, כי יכולות ה- ABM יאפשרו לשמר את יכולות ההרתעה של מערכות ה- ICBM (Wohlstetter, 21.2.1967 as qut. in Herken, 1985: 229).

עוד התקדמות בשיחות נרשמה בפברואר 1972, כשהמשלחת הסובייטית הבהירה כי הקפאה מוסכמת של מערכות ה- ICBM היא מקובלת, לצד הכרה בהסכמות קודמות שכבר הגבילו את פריסת הנשק ההגנתי (Smith, 1980: 349).[75]

סופו של השלב הראשון של השיחות התבטא בשלב פורמלי של פירוש המסמך, כאשר הצעת הסכמי SALT הועברה לקונגרס ולפוליטבירו לאשרור. בתהליך זה הייתה תרומה רבה לפעולותיהם של דובריניין וקיסינגר, אשר נשאו ונתנו ביניהם עד שגיבשו ב- 29 ביולי 1972 פרשנות מוסכמת לדברים (Savelyev and Detinov, 1995: 27; Evangelista, 1999: 217).

ולדימיר סמנוב, שעמד בראש המשלחת הסובייטית לשיחות, ביטא בצורה ברורה ביותר את תהליך הלמידה שעברו הסובייטים. לטענתו, כתוצאה מהדיונים שהתקיימו בין הצדדים

"both parties reached an understanding that with parity of strategic offensive weapons deployment by one of the parties of additional defense potential would be tantamount to gaining the capability for a preventive first strike" (Semenov, 1987: 62, see also Semenov, 1987: 64).

5.3 מיסוד הנורמה וביטויה בשיח האסטרטגי

בתקופה זו כבר קיימות אינדיקציות רבות למיסודם של רעיונות ההרתעה כנורמה הקיימת במערכת הבין-לאומית. כפי שהוסבר בספר שהוצא על-ידי האקדמיה האמריקאית למדעים

"The signing of the SALT I ABM Treaty formalized the mutual recognition that deterrence based on the assured destruction of an attacker's society was the basis of security in the nuclear age" (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 144).

מוקד הנורמה, כפי שזיהה נאי, היא הלמידה של חשיבות השגת והבטחת יכולות מכה שניה בלתי פגיעות (Nye, 1987: 389). אימוץ הנורמה לווה בתהליך בו הוטמעו בחשיבה האסטרטגית של שתי המעצמות הרעיונות האמריקאיים של בקרת נשק, של שיוויון אסטרטגי של ה"מספיקות" ושל חוסר הצורך בעליונות (Weber, 1991b: 800; Trofimenko, 1980: 19; Garthoff, 1994: 215-6; see also Bovin, 1987: 16).

בהקשר זה היו אף חוקרים שהשתמשו במושג של נורמה כדי להתייחס לתת-נורמות של נורמת ההרתעה, נורמות אשר בפועל אפשרו אותה. כך למשל קורטל ודיוויס התייחסו לכך שבכירים בממשל ניקסון הדגישו את היתרונות שבייסוד נורמה של "אי קיום של נשק אסטרטגי הגנתי" כנורמה מסדירה של היחסים האסטרטגיים בין המעצמות, על חשבון הנורמה האלטרנטיבית של אי פגיעות הדדית (mutual non vulnerability) (Cortell and Davis, 2000: 78-9).

---

[75] העובדה שבריה"מ התנגדה להכליל בהסכם תחומים בהם לארה"ב עליונות כמו MIRV, מחלישה במידה מסויימת את הטענות כי למידת רעיונות ההרתעה הייתה הגורם לכניסת בריה"מ להסכמי SALT. (Larid and Herspring, 1984: 114-5). עם זאת, התוקף של ביקורת זו היא מוגבלת, שכן לאמריקאיים היה יתרון בולט גם בתחום ה- ABM. כמו כן ההתנגדות להגבלת מערכות הגנתיות אלה היתה נעוצה, כאמור, גם בהשפעת אנשי הצבא על התהליך.

בנוסף, הזכירו קראוזה ולת'אם (Krause and Latham) בהקשר זה את הנורמה של שיוויון (equality) ככזו שעלתה בשיחות בקרת הנשק (Krause and Latham, 1999: 30).

מימד חשוב של מיסוד נורמת ההרתעה הוא המימד המשפטי המחייב שלה. כך למשל טענו פארל ולמברט (Farrell and Lambert, 2001), כי "נורמת ההרתעה" זכתה להכרה מבית המשפט הבין-לאומי שדן בנושא. יתרה מכך, כבר בשנת 1986 גורג' שולץ (George Shultz), בהיותו מזכיר המדינה הצהיר, כי הסכם ה- ABM נתפס ככזה אשר

"[elevate] mutual vulnerability from technical fact to the status of international law" (Shultz, 17.11.1986: 2).

עוד מימד חשוב של הנורמה נוגע לסוגיית הרציונליות. לטענת פאיין למשל

"in the context of mutual vulnerability confidence in deterrence became a tautology; any rational leader would be deterred from severe provocation by the fear of mutual nuclear destruction; national leaders are rational…thus, nuclear weapons would deter. In short, rational leaders would be deterred via mutual nuclear threats, because, by definition, they would be irrational if they were not so deterred" (Payne, 2003: 414).

כך למרות שפאיין מבקש להראות את הטאוטולוגיה שבטענה זו, טענתי היא שטאוטולוגיה זו הקושרת בין הרציונליות לבין הרתעה היא תוצאה של נורמת ההרתעה שלמעשה מגדירה מהו (ומתי) שחקן הוא רציונלי (see also Nash, 1997: 144-5; Bundy, 1988: 461).

הטענות הנוגעות לביסוסה של נורמת ההרתעה מאפשרות להראות גם כי היא הבניה חברתית ולכן היתה יכולה להתפתח באופן שונה. כך למשל, ובאופן הבסיסי ביותר, ניתן היה לבסס את הסכמי בקרת הנשק בין המעצמות ואת ההרתעה ההדדית על המודל הסובייטי הקלאסי של מירוץ חימוש והשגת נשק נגד מטרות כוח (Weber, 1991b: 805; Tarr, 1991: 192).[76] אולם העובדה שרעיונות שונים מרעיונות "נגד-כוח" היוו את הבסיס להרתעה ההדדית מדגמים היטב את הטענה כי אסטרטגיית ההרתעה היא תוצר פעולתם של סוכנים, שפיתחו אסטרטגיה זו ואפשרו להגדירה כאסטרטגיה רציונלית לפתרון בעית הנשק הגרעיני (Smith, 1980: 11). האסטרטגיה של MAD פתרה אתגר זה על-ידי ההגדרה של מהו רציונלי לעשות. כך הבניה זו אפשרה לראות את הרעיון של כוח התגמול המבוסס על מכה שניה כאופציה רציונלית, חרף הסתירות, כפי שהראתי בפרק התיאורטי, הכרוכות בכך ששחקן רציונלי עקבי לא היה יכול להיות מורתע. כפי שטוען פאיין,

[76] לטענת תאר, יכולים להתקיים סוגים שונים של משטרים לניהול היחסים הגרעיניים: משטר של מספיקות, של שיוויון אסטרטגי, של עליונות, של פירוק נשק ואפילו נשק הגנתי שמטרתו השגת הרתעה הדדית יציבה (Tarr, 1991: 6-7, 192). לכן טענתי היא כי יצירת המשטר הרלוונטי למשל של מספיקות או של שיוויון במקום כזה שמבוסס על נשק הגנתי מחזק את הטענות לגבי האפשרות של הבניה חברתית העומדת בבסיסם של תהליכים אלה.

"What is important for the arms controllers attitude toward the United States, however, is not the validity of these ideas for the Soviet Union, but their acceptance by members of the American ruling elite" (Payne, 1980: 40).

כך למעשה כוללת נורמת ההרתעה מספר מימדים שונים הן תוכניים, הנוגעים לתת הנורמות הכרוכות בה, והן הבנייתיים הנוגעים לדרך שבה נוצרו רעיונות ההרתעה ולמשמעות של הרציונליות בהקשרים אלה. התוצאה של תהליכים אלה הייתה כפי שטוענים פרייס וטנוולד, שהסכם ה- ABM למעשה מיסד את פרקטיקות ההרתעה בין המעצמות. בדרך זו ההסכם אפשר להפוך את הפרקטיקות הללו ליציבות ולדרך לגיטימית עבור המעצמות לנהל ביניהן את התחרות האסטרטגית (Price and Tannenwald, 1996: 142-3; ftn. 64 p. 142, see Freedman, 2004 :12).

כפי שטוען פרידמן, רעיונות ההרתעה הפכו לדבר מובן מאליו שמוסד בפרקטיקות של ארגוני ביטחון שונים, רעיונות ש"הונחלו לדורות של קצינים, דיפלומטים ופוליטיקאים" (Freedman, 2004: 14). לטענתו, אחת המשמעויות של מצב זה היא שהרתעה יכולה להיות מופנמת כך שהשחקן המרתיע אינו צריך לחזור באופן מפורש על האיום עצמו (Freedman, 2004: 31-2). במצבים כאלה סבור פרידמן,

"An actor may be deterred even if there is no direct interaction with the one doing deterring" (Freedman, 2004: 31-2).[77]

6. דיון בהשערות ובפסוקי התנאי

6.1 השערה ראשונה – הקשר בין נורמת ההרתעה ולמידת רעיונות ההרתעה

הסוגיות שנדונו בפרק מאפשרות להראות כיצד התחזקות נורמת ההרתעה הביאה ללמידה משמעותית יותר של רעיונות ההרתעה על-ידי איום. ראשית, ניתן לראות כי בכל האינדיקטורים של נורמת ההרתעה יש התחזקות לעומת העבר. כך הנורמה הפכה לספציפית ובהירה יותר כאשר התפתחו במסגרתה נורמות משנה שסייעו להבנתה כמו הנורמה של מספיקות, הנורמה ש"הגנה אסטרטגית" אינה מייצבת וזאת לצד ההתנגדות ברורה לתפיסות אסטרטגיות שהיו מוטמעות בתרבות האסטרטגית כמו הרעיונות של war-fighting, ושל החשיבות הטמונה בהשגת עליונות.

בנוסף, כפי שהראתי נעשה שימוש רב יותר במושג הרתעה, כדי לבטא את אותה תפיסה אסטרטגית, מצב שגם מעיד על הפיכתה של הנורמה לספציפית יותר וגם מבטא את הפיכתה של הנורמה לעמידה יותר כאשר השחקנים לא רק השתמשו במושגים אלה כדי לנמק את פעולותיהם, אלא גם פעלו להתאים את היכולות האסטרטגיות לרעיונות האסטרטגיים שהוצגו בנורמה. יתרה מכך, תהליך החתימה על הסכמי SALT ביטא בצורה ברורה את ההכרה של שני הצדדים בכך

[77] כפי שטוען פרידמן, "הרתעה כללית כרוכה במיסוד תפיסות על-ידי מדינה אחרת או קבוצת מדינות אחרות, כי למרות קיום אנטגוניזם ביניהן, אין לצפות שהסכסוך שלהן ייפתר באמצעים צבאיים" (Freedman, 2004: 42).

שהם מצפים האחד מהשני לפעול לפי רעיונות אסטרטגיים אלה. הנורמה גם הפכה לבעלת מידה גבוהה יותר של התאמה, כאשר זכתה למיסוד משפטי בין-לאומי עם חתימת הסכמי SALT. יתרה מכך, השיח שליווה את השיחות ואת הנימוקים של הצדדים הדגיש את אותם רעיונות של הרתעה ואת ההכרח האסטרטגי שבהם.

מנגד בתקופה זו ניתן גם להצביע על כך ששתי המעצמות עברו תהליך למידה מורכבת. מעל לכל, העובדה שרעיונות אלה אומצו למרות המחיר הפוליטי הגבוה, שהיה כרוך בכך ואשר נבע מהצורך להתמודד עם הממסדים הביטחוניים בשתי המעצמות, מדגיש את אותם שינויים בתפיסותיהם של השחקנים לעומת העבר. עימותים אלו מראים גם שההצהרות לגבי חשיבות האסטרטגיה של MAD אינה "מס שפתיים", ולכן ובניגוד לטענות שונות שהועלו הרתעה הדדית אינה בהכרח "אסטרטגיה זולה" מבחינה פוליטית.

אומנם חוקרים ואנשי ממשל שונים טענו שהסובייטים לא קיבלו את רעיונות ההרתעה, אלא לכל היותר עברו תהליך של אדפטציה, ולכן לא היו מוכנים להיות נתונים לאיום התגמול כמצב מועדף, כפי שמציעה הגישה של MAD (Booth, 1979: 42-4, Simes, 1980-1: 88; Lambeth, 1987: 213; Sienkiewicz, 1978: 84-86; Miller, 1982: 190; Buzan, 1987: 137). אולם הבעיה המרכזית בסוג זה של טיעון היא שהשינוי האסטרטגי וה"מצב של הרתעה הדדית" לווה גם בשינוי תפיסתי בבריה"מ, כך ששתי המעצמות באותה עת, התנגדו לרעיון של עליונות, פקפקו ביכולת לנצח במלחמה גרעינית וקיבלו את הרעיון של מספיקות ולכל הפחות של שיוויון אסטרטגי. מודעות זו היתה גם הבסיס להרתעה הדדית על-ידי איום ולהסכמי בקרת הנשק (Buzan, 1987: 272). לאור היעדים הסובייטים הקודמים, ההיסטוריה האסטרטגית הסובייטית והדומיננטיות של ה- war-fighting ברטוריקה הסובייטית, אך טבעי הוא שהיה עליהם לעבור תהליך של למידה מורכבת, ועל כן לא ניתן להסביר את השינויים הללו רק באמצעות התייחסות לתהליך אדפטציה אותו הם עברו (Garthoff, 1978: 124; Weber, 1991b: 801).[78] יתרה מכך קיימות התייחסויות

[78] לשינויים אלו בתפיסות האסטרטגיות הסובייטיות היו ערים גם גורמים אמריקאיים בכירים כמו למשל מקנמרה (McNamara, 1983: 65-6, as referred by Lambeth, 1987: 212). בדומה, בדיון שנערך בהשתתפותם של הנשיא ניקסון, ועוזרו הנרי קיסינגר, טען אחד מיועציו דר' הרולד בראון, (Harold Brown), שמאוחר יותר שימש כמזכיר ההגנה, לגבי דרך ראייתו את הסכמי SALT, כי
"the Soviets had been sophisticated and they had accepted the concept of mutual deterrence" (Memorandum of Conversation, 16.12.1969: 9).
ביטוי ברור נוסף לטענה זו מציג סלוס (Sloss) במסמך ששווג כסודי ביותר, ובו טוען, כי
"Our strategy and arms control Policy in SALT proceed from the assumption that both sides accept **assured destruction as a goal**" (Sloss, 17.12.1971: 1, my emphasis).

מפורשות לכך שהסובייטים התייחסו להרתעה ההדדית כאל מושג אסטרטגי (מועדף), ולא רק כאל מציאות אסטרטגית שנוצרה. טרופימנקו טען למשל, כי בהגבלת מספר מערכות ה- ABM,

"to two (later one) deployment sites for each country. [The ABM] treaty consolidated the situation of mutual deterrence in conceptual and material ways" (Trofimenko, 1980: 19).

אומנם לא כל אנשי הצבא שינו את עמדתם (Evangelista, 1999: 218), אך למשל, כאשר אגראקוב הצהיר בשנת 1982, כי בריה"מ צריכה לשלב את הנשק הגרעיני לתוך התכנון האופרטיבי, כדי להבטיח ניצחון במלחמה גרעינית, הזדרז שר ההגנה הסובייטי, דימיטרי יוסטינוב (Dmitry Ustinov), לחזור על הקו המפלגתי הרשמי של הרתעה הדדית (Bluth, 1992: 12-3).

עוד חשוב לציין, כי קצינים רבים המתינו עד לחתימת הסכמי SALT, כדי לבקר את הבעיות הכרוכות במירוץ החימוש (Evangelista, 1999: 217). דבר זה מעיד על חסמי הלמידה אשר מבטאים את המחיר הגבוה של הבעת עמדה התומכת ב- MAD במיוחד בסביבתם של אנשי הצבא.

הקושי המרכזי באישוש השערה זו בא לידי ביטוי בכך שהרעיונות שמוסדו בהסכמי SALT היו בסופו של דבר רעיונות המבוססים על שיוויון ולא על מספיקות. אולם כפי שהראתי בפרק, הסיבה לכך הייתה אותם קיומם של אותם חסמים ומחיר פוליטי גבוה מצידם של אנשי הצבא בשתי המעצמות. מסיבה זו ניתן לראות במיסוד הרעיון של השיוויון האסטרטגי פשרה בין השאיפה הצבאית להשגת יכולות של war-fighting לבין השאיפה של מקבלי ההחלטות בשתי המעצמות ולאור השינויים התפיסתיים שעברו להשגת יכולות מספיקות בלבד.

6.2 השערה שניה - הקשר בין הסוציאליזציה של רעיונות ההרתעה וחוזק קהילת ההרתעה

אישוש נמצא גם להשערה זו הקושרת בין תהליכי הסוציאליזציה שהתקיימו בין המעצמות ובאופן ספציפי יותר בין היווצרות ידע משותף בין המעצמות לבין חוזקה של קהילת ההרתעה. באופן בולט השיח האסטרטגי הפך לדומה מאוד בשתי המעצמות והחל להיות תואם את רעיונות ההרתעה על-ידי איום. בשני הצדדים השיח הדגיש את החשיבות של אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום כאסטרטגיה הרציונלית היחידה בעידן הגרעיני. בשתי המעצמות גם הושם דגש על חשיבות המספיקות והשיוויון האסטרטגי כרעיונות שישומם יאפשר את השגת אותה אסטרטגיה יציבה ורציונלית. בנוסף, הרעיונות של השגת עליונות ו- war-fighting נדחו בשתי המעצמות. הנימוקים לכך בשתי המעצמות הדגישו את הדאגה לעתיד האנושות, ונימקו זאת בין היתר, בכך ששימוש באסטרטגיות אלה משול לפעולת "התאבדות".

המעניין הוא שחוקרים שונים, שחלקם אף ביקש לבקר את ההשפעה של אסטרטגיית ההרתעה טענו, כי אסטרטגיה זו שימשה "רק" כשיח. אולם אני סבור כי לא רק שטענות מסוג זה

מסייעות לי להדגים את הביטויים הרבים של שיח ההרתעה בתקופת המלחמה הקרה ואת בולטותו, אלא שהם אף מאפשרים לי לבסס במידה רבה חלק מן הטענות המרכזיות של מחקר זה. זאת כיון שההרתעה מהווה במידה רבה פעולת שיח (speech act), פעולה אשר לוקחת חלק ביצירת המציאות עצמה. במילים אחרות, כשיריבים מדברים על כך שהם פועלים כדי להרתיע הדדית האחד את השני, הם גם תורמים לייצובן של פרקטיקות אלה.

בדומה, היה יישום של הידע המשותף בהתנהגות האסטרטגית של המעצמות, אשר בא לידי ביטוי כפי שהראתי בפרק זה בהתאמת היקף הכוחות ליעדים שנקבעו בהסכמי בקרת הנשק, התאמה שהיתה כרוכה לא רק בעצירת תוכניות פיתוח, אלא לעיתים גם בפירוק נשק שכבר היה קיים.

כדי לבסס את קיומה ואת חוזקה של הקהילה יש לדון בכל אחד מן המרכיבים היוצרים ומכוננים אותה:

זהות התפקיד של ההרתעה

ניתן לראות ששתי המעצמות פיתחו זהות תפקיד של הרתעה ובאופן זה פירשו את תפקידיהן האסטרטגיים ואת התפקיד האסטרטגי של יריבתן. שתי המעצמות הדגישו בשיח האסטרטגי שלהן את הצורך ובפועל את יחסי ההרתעה ביניהן המתאפשרים על-ידי הנשק הגרעיני. אולם באופן פרדוקסלי הרי הנשק הגרעיני היה זה שיצר את אותם האיומים שכנגדם היה צריך להתבסס עליו כדי להקטינם. כך, ולמרות זאת ואולי בגלל זאת, ההרתעה הגרעינית הפכה לסוג של דרך חיים. כפי שסברה איסקובה,

"'nuclear deterrence' mentality turned our to be rather tenacious of life".

לטענתה, תומכי הגישה הזו נמצאו לא רק במערכות הביטחוניות, אלא גם בקרב הציבור הרחב, אשר גם הבין את המושג של הרתעה במונחים של הרתעה הדדית (Isakova, 1990: 82, 84).[79] עמדות הציבור בבריה"מ מחזקות את הטענות לגבי קיומה של קהילת הרתעה, ושהציבור הסובייטי תומך ב- MAD. כך מחד יש אינדיקציות שונות המעידות על תמיכה בעקרונות המספיקות האסטרטגית והביטחון ההדדי. למשל, הציבור אינו רואה בעליונות צבאית מקור לביטחון (86%), הוא סבור כי במידה מסוימת הנשק הגרעיני של המערב הוא גורם לשלום (35% מול 44% שהציגו עמדה הפוכה), וכי לא ניתן לנצח במלחמה גרעינית (78%) (Melvil and Nikitin, 1990: 121, 127). מנגד רבים עדיין (43%) טוענים שקיים איום אמריקאי, רוב מהם (73%)

[79] לטענת תאר (Tarr), חזיונות אפוקליפטיים עתידיים הביאו חלקים גדולים בציבור, במיוחד במערב, לאמץ את רעיונות ההרתעה ההדדית (Tarr, 1991: 5). לטענה כי הפחד ממלחמה גרעינית היה חלק משמעותי בתפיסות של אזרחים, ראה (Segal, 1989; Davies and Lee, 1989).

מציינים במפורש קיומו של איום צבאי, כמו כן קיים רוב גודל לטענה שהביטחון הסובייטי תלוי בנשק הגרעיני (56% מול 27%) (Melvil and Nikitin, 1990: 120, 127).[80]

הזהות המשותפת של ההרתעה

מימדים אלה של זהות ההרתעה גם באים לידי ביטוי אצל שני הצדדים בחיפוש אחר ביטחון הדדי, אשר מאפשר להראות לא רק את התפיסה העצמית של כל אחד כמרתיע ומורתע, אלא גם את הזהות המשותפת שבה כל אחד מן הצדדים רואה את הביטחון שלו כתלוי ביריבו. מחד, כפי שהראתי עד כה בפרק זה, המעצמות עשו שימוש באסטרטגיית ההרתעה, כדי להתמודד עם בעיות הביטחון ועם דילמת הביטחון. כפי שטען ראסט,

"mutual arms strength cannot banish mutual insecurity, but a one-sided failure to arm would produce the insecurity of weakness" (Russett, 1983: 3).

באופן זה, פרקטיקות ההרתעה היוו ואפשרו את אותו מצב ביניים בין "שלום" ל"מלחמה", ובין פירוק נשק לבין אלימות. כפי שטען הפסיכולוג האמריקאי גואל קובל (Joel Kovel),

"The first step of unilateral disarmament is simply to move from the newfangled, nightmarish idiocy of first-strike and limited nuclear war to the old-fashioned lunacy of straightforward deterrence" (Kovel, 1983: 198 as qut. in Isakova, 1990: 89).

לכן גם לא מפתיע, כי הרעיון של הרתעה מינימלית היה משותף הן לאלו שראו בו יעד מרכזי והן לתומכי פירוק הנשק שראו בו כיעד ביניים (Isakova, 1990: 88). לטענתה, התומכים בפירוק נשק

"bear in mind the fact that the majority of anti-war activists are **psychologically devoted to the usual deterrence policy and allow for "minimal deterrence"** as a stepping stone on the way to complete and general disarmament" (Isakova, 1990: 88, my emphasis).[81]

ההפנמה ההולכת וגוברת של רעיונות ההרתעה יצרה וביטאה את אותו תהליך חינוכי (educational process) חשוב, שבו המעצמות החלו להבין טוב יותר את צרכי הביטחון האמיתיים שלהן, ואת המגבלות הפוליטיים הטמונים בהתחמשות (Shulman, 1975: 11). כך בקרת הנשק

"has become an important element in the Soviet relationship with the West, and a major arena for pursuing both common goals and conflicting objectives" (Holloway, 1984: 180).

רעיונות ההרתעה ההדדית, אשר השתקפו בתהליך זה, הפכו לטענת אדלר לחלק אינטגרלי מן המשחק הפוליטי. בנוסף, הם גם העניקו לתומכי בקרת הנשק

---

[80] לכן אין לראות נתונים אלה כסותרים, שכן אימוץ רעיונות של ההרתעה ההדדית יכול להסבירם. כך למשל, "consider nuclear weapons to be an enormous evil and a towering threat for mankind, [at] the same time they have come round to the idea that, the world being what it is, nuclear weapons are to a certain extent an inevitable evil making it possible to prevent an even greater evil of nuclear war. Thus, 56 per cent of the respondents think that the fact that the USSR possesses nuclear weapons is a factor of peace. More surprising was the view of 35 per cent of the respondents who feel that the fact that the West has nuclear weapons is also a factor of peace. This accounts for sizeable support of the idea of deterrence" (Melvil and Nikitin, 1990: 138-9).

[81] כך למשל טען בהקשר זה ראסט, כי הנשק הגרעיני עמד ברקע של המחשבות של הציבור האמריקאי, למרות שהוא לא מנע את התמשכות חיי היום-יום השגרתיים (Russett, 1983: 2).

"a legitimate claim to a new interpretation of the Soviet international interest, which became the basis on which political coalitions were created" (Adler, 1992: 139).

בדרך זו שינויי זהות התפקיד עיצבו מחדש את האינטרסים הפוליטיים, ויצרו את ההקשר לא רק להבנות של הצדדים, אלא גם לתהליכים הפוליטיים הפנימיים שהתקיימו אצל כל אחד מהצדדים, מה שגם אפשר להגדיר פרקטיקות מסוימות כלגיטימיות ואחרות כלא.

אולם בדרך זו הצדדים הפנימו את רעיונות ההרתעה עצמם, ויותר מכך, הפנמת רעיונות אלה וההשפעות של הסכמי SALT סיפקו הוכחה לא רק לכך שהמעצמות יכולות להסכים, אלא גם לכך שהן תלויות האחת בביטחונה של השניה. כפי שטוען תאר בהמשך לדבריו של נאי (Nye, 1987; Tyushkevich, 1979: 448)[82] המעצמות למדו לאורך זמן כי

"because each cannot determine its own security unilaterally, cooperation is necessary" (Tarr, 1991: 10).

כך למשל טען בובין, כי

"each country became hostage to another…It is rather unpleasant to live under this threat. But in reality, it was the best solution of the situation" (Bovin, 1987: 15-6).

באופן זה, הטענה שהאיום אינו רק כלפי הצד השני, אלא נתון לכל למי שפותח במלחמה, טענה שמבטאת הן את רעיון ההרתעה והן את התלות ההדדית הוצגה מספר גדול של פעמים.[83] העובדה שרעיון זה הוצג על-ידי בכירים סובייטיים ביטאה את השינוי המשמעותי שהתרחש בתקופה זו בבריה"מ ואת האימוץ של הרעיונות האמריקאיים. באופן הבולט ביותר הוצגו דברים אלה על-ידי סמנוב, אשר הסביר כי הראשון להשתמש בנשק גרעיני משול למעשה למתאבד, וזאת ללא קשר לשאלה מי יזם צעד זה – ארה"ב או בריה"מ (Semenov, 1972 as referred by Smith, 1980: 83). בדרך זו, הציג סמנוב את ההרתעה כמצב יחסית חיובי, אשר מבוסס על ההרתעה הדדית והחיפוש אחר ביטחון הדדי (interconnected common security).

לצורך בשיתוף פעולה התייחס גם מייארס, שטען כי הסכם ה- ABM הוא דוגמא למסמך שעוסק בשיתוף פעולה בפיתוח פגיעות הדדית, וזאת כדי שהאסטרטגיה של MAD תעבוד.

"In order for MAD to work both sides must agree (formally or informally) that they will not construct weapons in a quantity or of quality that could be used to threaten the nuclear forces of the other side" (Myers, 1990: 80).

"Connected with this is the announcement that Soviet security is dependent on the security of the United States: to the extent that the Soviet Union threatens U.S security, it threatens its

---

[82] כך למשל טישקייביץ המבטא קו שמרני ואף תעמולתי, הכיר בחשיבות של הסכם SALT כמספק ביטחון לשני הצדדים (Tyushkevich, 1979: 448).

[83] בין היתר, רעיונות הנוגעים לביטחון ההדדי הוצגו על-ידי ברז'נייב בשנת 1981 (see in Catudal, 1989: 133-5), על-ידי ארברטוב בשנת 1973 (see in Goure et al., 1974: 9), ועל-ידי מולכוב בשנת 1974 (See in Goure et al., 1974: 60).

own. In a nuclear age, the Soviets now assert, security is necessarily a mutual problem" (Meyers, 1990: 5).

לטענת, בומסדורפ (Bomsdorf), השיתוף שיצרו הסכמי בקרת הנשק בין המעצמות הוביל ל-

"ostensible realization that the Soviet Union is striving for the same goals in such negotiations as is the West: greater stability, more **security for both sides**…Accordingly West and East are partners in the struggle for common security…Security is, then, to be attained in common, with the opponent or – as it is now formulated with the 'security partner'. Security against what? Security against whom? These questions are not asked anymore" (Bomsdorf, 1983: 100).

"Today the world is rapidly changing and people's **psychology** changes. We have come to realize that every state has its concerns and interests. Concerns about its security. But if we combine these two concerns, it will translate into a common interest of our mutual security" (Batenin, 1987: 4, emphasis main).

בדרך זו הצדדים יוצרים הקשר שבו קל להם להבין ולפרש את פעולות הצד השני כפרקטיקות של הרתעה.

בדומה, כפי שטען הנשיא ניקסון בנאום דרמטי ב- 1 ביוני 1972, בהתייחסו להסכמים שזה נחתמו

"…**[w]ith this step we have enhanced the security of both nations**. We have begun to check the wasteful and dangerous spiral of nuclear arms which has dominated relations between our two countries for a generation. We have begun reducing the level of fear by reducing the causes of fear, for our two peoples and for all of the people in the world" (Nixon, 1.6.1972 as qut. in Garthoff, 1994: 217-8, my emphasis).

המעניין בנאום הוא ההדגשה של הביטחון ההדדי לשני הצדדים וחשיבות ביטחונם של האזרחים.

ניקסון גם הדגיש, את החשיבות של הסכמי SALT כחלק מתהליך שמטרתו לשפר את יחסי המעצמות, ולעבור מדפוסים קונפליקטואלים לדפוסים שיתופיים יותר וליצור "אינטרס קבוע בריסון הדדי". לכן לטענתו, אין לראות בהסכם רק פתרון טקטי, או השיג טכני בבקרת נשק

", but it must be seen as a political event of some magnitude" (Nixon, 15.6.1972 as qut. in Garthoff, 1994: 218).

מכאן לאור קיומן של אינטראקציות של הרתעה בין השחקנים, ולאור הדרך בה הידע המשותף של ההרתעה עיצב את זהויות התפקיד ואף את הזהויות המשותפות שלהם, ניתן לא רק לקבוע שיש קהילת הרתעה, אלא שיש גם קהילה חזקה יחסית הנובעת מאותה זהות משותפת. כך למשל זיהה קאנן את הבעיות המשותפות של הצדדים כביטוי לקהילה. לטענתו,

this reckless application of the double standard to the judgment of Soviet conduct and our own; this failure to recognize, finally, the commonality of many of their problems and ours as we both move inexorably into the modern technological age… they are the marks of an intellectual primitivism and naiveté unpardonable in a great government (Kennan, 21.1.1982 as quoted in Kattenburg, 1985: 78; my emphasis).

אולם כפי שזיהה מורגן, זו אינה רק קהילה שמבוססת על בעיות משותפות, אלא יכולה להיות מסגרת לפתרון בעיות. לטענתו, תומכי בקרת הנשק, באמצעות אסטרטגיה זו ביקשו לפתח נורמות החורגות מההרתעה. כך לטענתו, קהילה כזו יכולה לפתח

"appreciation of the interdependence of security, awareness of security dilemmas, appreciation of the utility of cooperation with enemies under various circumstances, and so on" (Morgan, 2005: 756).

בדומה, קולקוביץ ואחרים התייחסו לכך שהסובייטים

"also stress the **community of superpower** concerns and interests, the major responsibility of the superpowers for international stability" (Kolkowicz et al., 1970: 53, my emphasis).

בקהילה זו שחקנים המוטרדים מעתיד האנושות מחד עקב הנשק הגרעיני, אך גם אינם רוצים לוותר עליו, כי הוא "מספק ביטחון" מנסים לכפות התנהגות רציונלית על-ידי הגדרת אי השימוש בו כרציונלי. כך הערכים המשתקפים בקהילה זו היו משותפים לסובייטים ולאמריקאיים,[84] וביניהם אפילו ההכרה ברעיון של הדו-קיום בשלום, שהפך להיות לחלק מהגדרת ההסכמות בין הצדדים (Calvo-Goller and Calvo, 1987: 158-9). את כל המימדים האלה ראה ברוחו מיד (Mead) כבר בתחילת שנות ה- 60 כשטען, כי יש צורך בהמצאה חברתית (social invention) אשר תאפשר ליצור

"a way of including not only our allies and the uncommitted nations but even our enemies, *while they are our enemies"* (Mead, 26.11.1961 italic in original text).[85]

קיומה של קהילה כזו הקל על הצדדים להבין את ההקשר של פעולותיהם. כך כפי שטענו גור ואחרים, מחד המלחמה אינה יותר "בלתי נמנעת" ("fatalistically inevitable"), ומנגד שהיא גם לא ניתנת לגמרי לביטול (Goure et al., 1974: 47). רצף זה למעשה מדגיש שהצדדים אינם מעונינים במלחמה/מכה ראשונה, אך גם שהם לא מבקשים לפעול באופן פייסני.

במילים אחרות, נוצרה בין המעצמות קהילה של הרתעה שבה השחקנים היו שותפים לא רק לפרקטיקות של שימוש באיום נשק הגרעיני, כדי להימנע מאלימות, אלא שהם גם השתמשו בשיח דומה, התייחסו לבעיות דומות והניחו הנחות דומות לגבי הסוגיות האסטרטגיות הבסיסיות. כך המעצמות הדגישו (והגדירו) בשיח האסטרטגי שלהן את "הרציונליות" וההתנהגות הרציונלית כצורך להתמודד עם האיומים הגרעיניים וזאת כדי לשמור על הערך החשוב לשתיהן

---

[84] לטענת גמגוטץ' (Jamgotch), אומנם להסכמי SALT לא היה תפקיד אופרטיבי משמעותי, אך לטענתו הם ביטאו הסכמות לגבי אתיקה בין-לאומית, מוסר ונחישות למען שימור האנושות (Jamgotch, 1989: 170). לכן גם אם אנו מקבלים את ההשפעות המכוננות של נורמות ושל אתיקה, הרי שעצם ההסכמות המבטאות לגיטימציה לפרקטיקות מסוימות – כמו למשל הפרקטיקות של הרתעה הדדית – יכולות לחזק עוד יותר את אותן פרקטיקות, ואת המבנה הרעיוני בו הן נטועות מה שיכול להמשיך עוד יותר תהליך זה.

[85] לטענתו, על ארה"ב היה לגלות אחראיות ולמנוע מבריה"מ לבצע פעולה התאבדותית (Mead, 26.11.1961).

של "חיי אדם" ("ועתיד האנושות"). הפרדוקס אולם הוא כאמור, שהנשק הגרעיני שכנגד האיומים שיצר היה צריך לפתח את אותן פרקטיקות וליצור את אותן הבנות, שימש גם כמפתח להשגת הביטחון.

ההתייחסות לידע המשותף, ולהשפעתו על זהויות ההרתעה של השחקנים – זהויות התפקיד והזהות המשותפת – מאפשרים להראות כיצד ידע כזה הופך להיות מתורגם לביטחון ולשיח של ביטחון, ובכך בונה את הקהילה. מצב כזה מדגים כיצד הביטחון של השחקנים תלוי לא רק בביטחונם הפיסי, אלא גם בביטחון אונתולוגי שלהם, הביטחון לזהות. במילים אחרות, הרצון של השחקנים לשמור לא רק על הביטחון שלהם, אלא גם על הזהות שלהם מחזק את הפרקטיקות של ההרתעה וגם את קהילת ההרתעה המבוססת עליהם.

6.3 השערה שלישית – הקשר בין ההדדיות באיומים לבין חוזק הקהילה

אישוש נמצא גם להשערה השלישית הקושרת בין מידת ההדדיות בהפעלת האיומים המרתיעים לבין חוזק הקהילה. כך נמצא כי בתקופה זו הפרקטיקות של ההרתעה מחד היו הדדיות, ומנגד כאמור, גם קהילת ההרתעה הייתה חזקה. גם נמצא כי לאותה הדדיות היה חלק מרכזי בתהליך זה, שכן היא אפשרה לצדדים להבין טוב יותר את המשמעות האסטרטגית של האיומים, את המשמעות האסטרטגית הכרוכה בלהיות נתון לאותם איומים, אך לא פחות חשוב את המשמעות החברתית של אלו. הבנות אלה סייעו לחזק לא רק את הפרקטיקות של ההרתעה, אלא גם את זהויות ההרתעה ובכך ליצור קהילה חזקה יותר.

העובדה ששני הצדדים היו נתונים לאיום מחד, ומנגד הציגו איום לצד השני הקלה לא רק על הפנמת התפקידים הללו של מרתיע/מורתע, אלא גם על הבנת הצרכים (האסטרטגיים) של הצד השני. לכן מצב זה של איומים הדדיים סייע לחזק את זהות התפקיד של השחקנים ועל יצירת ההקשר האסטרטגי בו מובנות הפעולות האחד של השני. כך למשל ארבטוב, שהיה יועץ בכיר לברז'נייב ציטט את דבריו של גורג' ראטגנס (George Rathgens), מדען אמריקאי, שהאמין כי,

"with the present relationships of forces the strategic position of the USA basically would not change if the Soviet Union had twice as large or half as large a strategic force" (Arbatov as qut. in Payne, 1980: 59; see also p. 60).

טענה זו חשובה לא רק מפני שהיא מאפשרת להראות את ההשפעה של הרעיונות אמריקאיים על החשיבה הסובייטית, ולהראות כיצד שינויים חומרים וההכרה הגוברת במשמעותם יצרו סביבה נוחה ללמידה. החשיבות המרכזית של טענה זו נעוצה בכך שהיא מאפשרת גם להראות כיצד התפיסות האמריקאיות אפשרו לסובייטים לשקף את הדרך בה הם עצמם תופסים את הדברים. בדומה, כפי שטוען פאיין, גם ההתנהגות הסובייטית השפיעה על זו האמריקאית.

"During the Cold War confident conclusions about the reliability of nuclear deterrence were the norm. Such conclusions were based on extrapolation from the implicit assumption of Soviet reasonableness, occasionally dressed up with quantitative modeling of a nuclear force exchange (Payne, 2003: 414).

כך למרות שפאיין ביקורתי לגבי השפעה זו והסכנות הטמונות בה, המשמעות של טענותיו היא שלא רק קיימת רציונליות משותפת, אלא שארה"ב וברה"מ חולקות מערכת ערכים משותפת, המאפשרת להן לפרש בהתאם את התנהגותה האחת של השניה. לטענתו, הרציונליות הסובייטית הייתה ההנחה (שנבעה מדימוי ראי) (ומאקסטרפולציה) ולא מתוך בחינה מעמיקה של ההתנהגות הסובייטית (Payne, 2003: 414-5; see also Catudal, 1989: 126), מה שעזר, עם זאת

"to ensure that the Soviet leadership would be considered predictably deterrable" (Payne, 2003: 415).

ההדדיות הזו שאף מוסדה במידה מסוימת בהסכמים שחתמו המעצמות בתקופה זו, בין היתר בהסכמי SALT ובהסכם ההבנות, ביטאה מחד ומנגד הקלה על התהליך של חיזוק הזהויות של ההרתעה. באופן זה, ההדדיות הפכה להיות גורם מכונן, אשר בא לידי ביטוי בשיח של המעצמות והוא נגע לא רק להבנה הטכנית של יכולות הצדדים, אלא גם להבנת המשמעויות הרעיוניות הנוגעות לסוגיות אלה ולהקשר שבו יש לפרשן. יתרה מכך, התהליך הזה שההדדיות תרמה לו, בא לידי ביטוי גם בהבניות חברתיות במסגרתן הוגדרו באופן משותף הפרקטיקות הרציונליות – אילו איומים הדדיים הם רציונליים ואילו הם לא.

6.4 דיון בפסוק תנאי נוגד מציאות

טענתי המרכזית בפרק זה היא למעשה כי לא רק שינוי חומרי, שהתבטא בהשגת השיוויון האסטרטגי בין המעצמות, אלא גם מיסוד רעיונות ההרתעה, עמדו בבסיס היכולת להגיע להסכמי בקרת הנשק, כך שבלעדיהם המעצמות לא יכלו לחתום על הסכמי SALT. כך, כאשר סוכני ההרתעה הצליחו להבהיר את הקשר שבין הרתעה הדדית על-ידי איום לבין המשמעות של בקרת נשק, היה להם קל יותר ללמד רעיונות אלה את הסובייטים, ובכלל לשכנע מקבלי החלטות בתקפותם של הרעיונות הללו. לכן גם לפני שתהליכים הלמידה התרחשו הנטיה הסובייטית הייתה לדחות תהליכים כאלה של בקרת נשק. כך למשל, ההתנגדות הסובייטית להצעה של הנשיא ג'ונסון משנת 1964 ולפיה שתי המעצמות יקפיאו את פיתוח הנשק הגרעיני שלהן יכולה להיות מובנת לאור היעדר מיסוד רעיונות ההרתעה בתקופה זו, ולאור רצונה של בריה"מ להשיג לכל הפחות שיוויון אסטרטגי (Payne, 1980: 17). לכן גם לא מפתיע שניסיונות אמריקאיים מסוף שנת 1966 להשיג הסכם על הגבלת מערכות ABM זכה לתגובה קרירה מצד הסובייטיים שלא ראו בקיומן של מערכות אלה בעיה משמעותית (Payne, 1980: 18). היעדר תהליכי הלמידה בולטים

במיוחד לאור העובדה שדווקא הצד החלש היה הצד שהתנגד להסכמי בקרת הנשק בתקופה זו. יתרה מכך, תהליכי הלמידה אלה, או ליתר דיוק היעדרם, גם מאפשרים להסביר מדוע המעצמות לא הגיעו מיד לאחר משברי ברלין וקובה להסכמי בקרת הנשק.

למידת ההרתעה הסתייעה בהשגת השיוויון, אך השיוויון כשלעצמו אינו יכול להסביר את ההסכמים, ובטח לא את עיתוי חתימתם. השילוב של שתי טענות אלה – שהגדרת ההרתעה תלויה בתהליכי למידה ובהבניות חברתיות ושהשוויון האסטרטגי כשלעצמו לא היה יכול להספיק להשגת הסכמי SALT – בא למשל לידי ביטוי בטענתו של הולוואי, שתהה כמה נשק גרעיני מספיק להשגת שיוויון. לטענתו,

"The adoption of parity has provided such a criterion, albeit a vague and general one. Parity is given concrete definition through arms control negotiations, which have now become an important instrument of Soviet policy for regulating and managing the strategic relationship with the United States" (Holloway, 1984: 58).

בדומה הסביר בלות' כי בין מומחי בקרת הנשק

"'parity' had become the major principle of Soviet military policy. This became also the official policy of the political leadership" (Bluth, 1992: 118).

זוהי טענה חשובה מאוד שכן היא מדגישה לא רק את החשיבות של היכולות עצמן, אלא גם את פעולותיהם של סוכנים שאמצו רעיונות אלה, שכנעו מקבלי החלטות לפעול על-פיהם, והקנו ליכולות האסטרטגיות פרשנות מסויימת.

פסוק תנאי נוסף, שלמעשה הוצג כבר במהלך הפרק נוגע לדרך שבה הובנו (constructed) אסטרטגיית ההרתעה, המספיקות האסטרטגית ובהמשך לכך גם "שחקן רציונלי". כך למשל התפיסה ולפיה נשק הגנתי הוא רע להרתעה, הינה תולדה של הבניות חברתיות, למידה וסוציאליזציה, שכן "משטר" של הרתעה היה יכול לקום גם על בסיס תפיסות אסטרטגיות הפוכות (e.g. Weber, 1991b: 805; Tarr, 1991: 192). מדגים זאת למשל מסמך של מחלקת המדינה מאמצע שנות ה- 60 שסווג כסודי ביותר, ודן בתרומה החשובה של הנשק ההגנתי להרתעה. על-פי המסמך הנשק ההגנתי הופך את שיקולי המאתגר ביחס לקביעת המטרות למורכבים יותר (Sloss, 18.11.1966). באופן זה, שאלה מרכזית אינה "מה נכון", אלא מה השחקנים החשיבו כנכון (והובנו כנכון), וכיצד הבנות והבניות כאלה השפיעו על יחסיהם של המעצמות. כך, המשמעות של דברים אלה היא כי ללא אותן הבנות והבניות, ההסכם לא היה מושג, או שלכל הפחות היה מקבל תוכן שונה.

פרק שש: השפעת קהילת ההרתעה על התנהגות המעצמות ועל יחסיהן ומשבר 1973

בפרק זה אדון בהשפעות של קהילת ההרתעה אחר שקמה על יחסי המעצמות. המטרה בפרק זה היא להראות, כי קהילה זו השפיעה לא רק על השיח של המעצמות, אלא גם על ההתנהגות האסטרטגית שלהן. כך אראה כי לקהילת ההרתעה ולנורמת ההרתעה שמוסדה בהסכמי SALT היה חלק משמעותי בעיצוב היכולות האסטרטגיות שלהן ובעיצוב אופי שיתוף הפעולה ביניהן. לשם כך גם אראה, כי בניגוד לטענות שונות ולפיהן המעצמות בפועל נטשו את הסכמי SALT, (e.g. see Goure et al., 1974: 12-20; Holloway, 1984: 84), היו להבנות שהושגו ביניהן ולקהילת ההרתעה שהתפתחה השפעות שנמשכו אף אל מעבר לשנות ה- 70.

בנוסף, חלק מרכזי של הדיון בפרק זה יוקדש למשבר 1973 שנוצר בעקבות המלחמה שפרצה בין ישראל למצרים וסוריה. למרות האתגר שמציב משבר זה לטענות המוצעות במחקר– אתגר הנובע מקיומו של משבר בין המעצמות על אף מיסוד רעיונות ההרתעה – ניתן בכל זאת להראות כי חומרתו היתה נמוכה יותר ביחס למשברים משמעותיים קודמים בין המעצמות, וכי לרעיונות ההרתעה ההדדית, להסכמי בקרת הנשק כמו גם לדטנט בכלל, היו השפעות חשובות על דרך התנהגותן של המעצמות במהלכו.

טענתי המרכזית בהקשר זה, וזאת בהמשך לטענותיהם של חוקרים רבים העוסקים במשבר, היא שהסיכון להפעלת אלימות על-ידי המעצמות במהלכו של המשבר היה נמוך, וכי האפשרות לקיומו של עימות גרעיני ישיר בין המעצמות למעשה כלל לא עמדה על הפרק, על אף מהלכים שונים שננקטו במהלך המשבר, כמו למשל העלאת הכוננות הגרעינית בארה״ב. כדי לבסס טענה זו אראה לא רק כי תפיסת האיום של שתי המעצמות את האירועים במשבר לא היתה גבוהה, אלא גם אראה כיצד ההבנות של הצדדים והפרקטיקות הממוסדות של ההרתעה סייעו למתן אותו. כך קיומה של קהילת ההרתעה לא מנע את פרוץ המשבר, אך קיומה אפשר להגביל אותו, למנוע ממנו להפוך לעימות ישיר וכן היא סייעה ביישובו.[1]

[1] חשוב לציין מגבלה משמעותית לגבי עריכת המחקר העוסק במשבר זה נוגעת למידת האותנטיות של המקורות העומדים לרשות החוקרים. את קיומו של קושי בסיסי זה מדגישים למשל ליבו ושטיין אשר טוענים, כי יש בעייתיות ביכולת לבסס את הטיעונים ביחס למשבר על מקורות ראשוניים, בין היתר, כיון שחלק גדול מן ההחלטות הנוגעות למשבר כלל לא תועדו. חלק מקושי זה אף נבע מרצונו של קיסינגר לטשטש את הגורמים השונים שעמדו בבסיס קבלת ההחלטות במהלך המשבר. כך נטען למשל, כי היו בידיו של קיסינגר שני אוספים שונים של תיעוד האירועים, אשר נועדו לשמש, בין היתר, כאליבי לפעולות שננקטו (Lebow and Stein, 1994: 14). מגבלת מקורות זו חריפה במיוחד גם לאור העובדה, שכרכי ה- FRUS, שמוציאה מזכירות המדינה האמריקאית, טרם פורסמו ביחס לתקופה הנדונה, כך שגם המקורות המשניים העוסקים במשבר מוגבלים בהיקף התיעוד העומד לרשותם.

1. ההשפעות של נורמת ההרתעה והסכמי SALT

1.1 פיתוח יכולות אסטרטגיות בהתאם ל"נורמת ההרתעה"

השפעת נורמת ההרתעה על הפיתוח האסטרטגי התבטאה בהתאמת היכולות של הצדדים לעקרונות המפורשים של הסכמי SALT, בין היתר, על-ידי הבטחת יכולת "מכה שניה". יכולת זו התאפשרה באמצעות התבססות על הטילים הבליסטיים ועל צי הצוללות. כפי שנכתב במסמך של הסוכנות האמריקאית לבקרה ופירוק נשק, יעדי בקרת הנשק השפיעו על עיצוב תכנון הכוח והדוקטרינה האסטרטגית של ארה"ב, ובאו לידי ביטוי בהתבססות על מערכות נשק לא פגיעות, ובאימוץ דוקטרינות שמטרתן הייתה קידום היציבות של ההרתעה בין המעצמות (Arms Control and Disarmament Agency, 1975: 14). יתרה מכך לטענת רייס (Rice), ההסכמים גם הביאו ליצירת מגנונים בירוקרטיים בשתי המעצמות שיפקחו על כך שהתכנונים האסטרטגיים יתאמו את ההסכמים (Rice, 1988: 299).

שיחות SALT ולאחריהן הסכמי בקרת הנשק הביאו לשינוי דרסטי בהיקף הנשק הגרעיני. בקרב שתי המעצמות בהדרגה חלה התייצבות ואף ירידה בהיקפי הנשק הגרעיני ונעצרו פיתוחים שתאמו את הגישה של ה- war-fighting. למשל היקף טילי ה- ICBM האמריקאיים עלה בהדרגה עד ל- 1054 בשנת 1967, ומאז נשאר ברמות אלה עד לשנת 1981 בה המספר אף החל לרדת. במקביל, בבריה"מ מספר הטילים עלה עד לשנת 1974 ואז הוא החל לרדת.[2] את הגידול במספר הטילים עד לשנת 1974 ניתן להסביר בהבשלה של תוכניות קודמות, אך העובדה שהירידה במספר הטילים בבריה"מ היה אף חד יותר מאשר בארה"ב מחזקת גם היא את הטענה, כי היתה השפעה לנורמת ההרתעה ולהסכמים שמיסדו אותה. שינויים דומים התרחשו גם בטילי ה- SLBM. מספר הטילים עלה בהדרגה בארה"ב עד לשנת 1967 ואז נותר קבוע ברמה של 656, וזאת עד לשנת 1981 בה מספרם החל לרדת. החריג הוא שמספרם של טילי ה- SLBM הסובייטיים המשיך לעלות עד לשנת 1981. עם זאת, חשוב לציין כי גם שינוי זה אינו בהכרח סותר את רעיונות ההרתעה הדדית, שכן מערכות אלה מאפשרות את האיום במכת התגמול.[3]

מעבר לכך, היתה גם מגמה משמעותית של ירידה בהיקף עוצמת הנפץ הגרעינית, במיוחד בין השנים 1972 ל- 1981 שמבטאים למעשה את השינויים שיצרו הסכמי SALT וקבלה דה-פקטו של "עקרון המספיקות" או לכל הפחות של השיוויון האסטרטגי (MccGwire, 1975: 488, 500;

---

[2] רונלד ספירס (Ronald Spiers) ממחלקת המדינה האמריקאית, חיבר מסמך שסווג כסודי ובו דן בשאלה "כמה ראשי נפץ מספיקים". הוא הסביר כי למרות שהתכנון האסטרטגי בשנת 1970 לא היה עקבי לגמרי, אין בו שום גורם שמאפשר לארה"ב לנקוט במכה ראשונה, או להפעיל יכולות נגד כוח (Spiers, 2.4.1970: 8-9).

[3] לנתונים לגבי פיתוח הנשק האסטרטגי בשתי המעצמות, ראה לעיל הע' 95 עמ' 246.

כך [4].Miller, 1982: 288, 290; Holloway, 1984: 58-64; Catudal, 1989: 66 Bluth, 1992: 10-16) למשל טוענת רייס, כי מאייר ואלמקוויסט (Almquist and Meyer) הראו באמצעות שימוש במודל כלכלי, כי מבנה הכוח הגרעיני הסובייטי אינו הטוב ביותר שיכלו להשיג. מנגד, לטענתם, הכוח היעיל והמשופר ביותר שהיה ביכולתם להשיג, עמד בניגוד להסכמי SALT (in Rice, 1988: 298).

בנוסף, קיימות עדויות ישירות לכך שהסכמי בקרת הנשק הם אלו שיצרו את השינויים. כך למשל לטענת נציגי הצבא הסובייטי, חשיבות ההסכם הייתה טמונה בכך שהוא מהווה

"important contribution to the limitation of strategic arms" (Semeyko, 15.4.1983 as qut. in Catudal, 1989: 206).

ההסכמים גם השפיעו על היקף מערכות ההגנה. לטענת גרטהופף, בשנת 1985, לבריה"מ היו רק 32 משגרים להגנה נגד טילים (ABM) לעומת 64 בשנת 1969, ובעוד שהסכם SALT הגביל את הכמות ל- 100. לטענת גרטהופף טענה זו מבססת את ההכרה של הסובייטים באסטרטגיה של MAD (Garthoff, 1985: 179).[5] לכן גם לא מפתיע, כי הוא סבור, כי להסכם היתה השפעה אפקטיבית על הגבלת הנשק ההגנתי (Garthoff, 1994: 213).

בנוסף, לטענת רוז (Rose), ירידת חשיבות השימוש בנשק הגרעיני התבטאה לא רק בכתיבה הצבאית ובתהליכי ההכשרה, אלא גם במדיניות הצבא שכלל מספר גדול יותר של הגבלות על אפשרות השימוש בנשק הגרעיני (Rose, 1980: 77, 79, 92-3, 98, 170; Rose, 1980: 170).[6]

יתרה מכך, הממעיטים בחשיבות ההסכם מתעלמים מן האפשרות שבלעדיו היה מרוץ החימוש נמשך, ואולי אף ביתר שאת.[7] כך למשל לטענת פאיין, ההסכמים מנעו פיתוח בקנה מידה נרחב של מערכות נגד טילים, והם עצרו באופן כמעט מוחלט את הגידול המהיר במספר הטילים האסטרטגיים (הסובייטיים) (Payne, 1980: 76). לכן כפי שפיאדיסייב (Pyadishev) טוען, גם אם סף ההגבלות שנקבעו בהסכם היו גבוהות מדי או נמוכות מדי, החשוב מכל היה שההסכם יצר בכלל מגבלות על הנשק ההגנתי (Pyadishev, 1987: 7). וכפי שהצהיר גם קיסינגר

---

[4] לנתונים על היקף הוצאות ההגנה של בריה"מ, ראה (Holloway, 1984: 114-30). במיוחד ראה את הטבלאות ב- (Monks, 1984: 114, 118, 122, 203; Miller, 1982: 288-92).

[5] באופן כללי יותר נטען, כי בסוף שנות ה- 60 פעלו הסובייטים לחזק את יכולת המכה השניה שלהם, מה שאפשר להם להשיג הרתעה יציבה יותר (Kang, 1981: 48-9).

[6] השוואת הנושאים שהוצגו בכתב העת הצבאי *Military Review* העלתה כי לעומת שנות ה- 50 בהן הנשק הגרעיני נתפס כנשק נוסף בארסנל הצבאי, בשנות ה- 60 האטרקטיביות של השימוש בו בשדה הקרב פחתה, ואף פורסמו מאמרים שהדגישו דווקא את החשיבות של אסטרטגיות כמו זו של הרתעה (Rose, 1980: 77, 79). בדומה, השוואת תוכניות הלימוד באקדמיות הצבאיות לאורך שנות ה- 60 וה- 70 מגלה כי גם שם קטן היקף ההכשרה להפעלת נשק גרעיני (Rose, 1980: 92-3, 98).

[7] בכירים שנטלו חלק בעיצוב ההסכם, טוענים כי לשיחות היתה השפעה חשובה על יחסי המעצמות.
"without these discussions with the Soviets, which produced tangible restraints on strategic nuclear weapons, they argue the political environment might have been very different with unknown consequences for Soviet force planning" (Catudal, 1989: 72).

"whatever level you put for ceiling, it is enough to destroy humanity several times over, so that **the actual level of this ceiling is not as decisive as the fact that a ceiling has been put on and that the element of self-fulfilling prophecy that is inherent in the arms race is substantially reduced**" (Kissinger, 24.11.1974 as qut. in Calvo-Goller and Calvo, 1987: 45-6, my emphasis).

חשיבות טענה זו נובעת לא רק מתוכנה, אלא גם מהעובדה שמי שמציג אותה הוא עצמו אחד מאדריכלי ההסכם. בדומה טוענת רייס , כי הסכמי SALT

"actually had an impact on the security forces of the two sides. The criticism leveled at SALT that offensive forces grew during the period misses the mark. The purpose of the first two agreements was to stabilize the growth of arsenals at an agreed upon limit" (Rice, 1988: 297).[8]

השינויים הורגשו גם בחשיבות ציי הצוללות בשתי המעצמות. בתקופת ממשל קנדי, חל שינוי במדיניות עם האצה חדה בפיתוח תוכנית הפולאריס. בין השנים 1958-1960 אושרו 14 צוללות כאלה, ועם עליית קנדי לשלטון אושרו 15 נוספות (MccGwire, 1975: 395). שינויים אלה תואמים כמובן את רעיונות ההרתעה ההדדית שמתבססים על הבטחת יכולת התגמול. במקביל בבריה"מ לטענת בלות', חרושצב הדגיש את חשיבות הנשק הגרעיני כדי להקטין את הוצאות הצי הסובייטי. פיתוח צוללות הפולאריס האמריקאיות עודדה חשיבה מחודשת בנושא, אולם רק לאחר נפילת חרושצב, נבחנה ברצינות האפשרות לפתח צי צוללות גרעיני, אשר ישמש ככוח אסטרטגי בעל יכולת תגמול מובטחת, ורק בשנת 1973 הפכו יכולות אלה לאופרטיביות (Bluth, 1992: 197-8; Wolfe, 1974: 5-6, 9-12, 38). באופן זה שינויים אלה תואמים לא רק את טענתו של בלות' לפיה פיתוח הצי מוסבר על-ידי שינויים בפוליטיקה הפנימית בבריה"מ, אלא הם תואמים גם לא פחות את אימוץ רעיונות ההרתעה על-ידי איום. הסבר זה גם מאפשר להתמודד טוב יותר עם השינוי שנעשה בייעודו של מערך הצוללות, ממערך שתפקידו למנוע פגיעת צוללות אמריקאיות בשטחה של בריה"מ – התואם יותר תפיסה של war-fighting – למערך שתפקידו לפגוע בארה"ב עצמה (Bluth, 1992, 195-6).

1.2 יכולת הצדדים להמשיך ולשתף פעולה

הסכמי SALT והפנמת רעיונות ההרתעה אפשרו ליצור הקשר נוח יותר להמשך שיתוף פעולה. טענתי היא, כי לא רק שלהסכמי SALT היתה השפעה ממתנת, שהשפיעו בטווח הארוך על הסכסוך בין המעצמות (Sloss, 24.11.1972; see also Payne, 1980: 30), אלא שההסכמים מבטאים מצד אחד ויוצרים מצד שני הקשר שבו קל יותר לבסס את רעיונות ההרתעה (ולהיות מושפע מהם), ובכך גם לעצב את זהויות השחקנים ולהמשיך ולחזק פרקטיקות הללו. כך, כפי

[8] להתייחסות של ניקסון לחשיבות ההסכמים עקב כך שעתיד האנושות תלוי בהם, ראה (Garthoff, 1994: 156).

שטען פרידמן, ביסוס אסטרטגיית ההרתעה מהווה מצב ביניים בין תוקפנות (aggression) לבין פייסנות (appeasement) (Freedman, 2004: 24). מצב המבטא גם מידה מסויימת של אמון ומאפשר לצדדים להגדיל את הוודאות שלהם, ולכן גם את ביטחונם.

בדרך זו אימוץ רעיונות ההרתעה מאפשר לשחקנים לפרש אירועים שונים בעלי משמעות אסטרטגית באופן מתאים. כך למשל, כשרעיונות בקרת הנשק הועלו לראשונה על-ידי האמריקאיים בשנות – 50 הם פורשו בבריה"מ כמזימה קפיטליסטית (Adler, 1992: 134). בדומה, כל עוד שאפה בריה"מ להשיג עליונות ולכל הפחות שוויון, אמצעים של בקרת ופירוק נשק היו לא רלוונטיים (Savelyev and Detinov, 1995: 1). מנגד השינויים שיצרו רעיונות ההרתעה ואימוצם אפשר ליצור פרשנות שונה על אירועים שונים. כך, כפי שנכתב במסמך של הסוכנות האמריקאית לבקרה ופירוק נשק, מטרת תהליכי בקרת הנשק היא "ליצור הזדמנויות חדשות ליריבים, שתאפשרנה להם להבין טוב יותר האחד את השני ברגעים מתוחים"[9] (Arms Control and Disarmament Agency, 1975: 4).[10] בדומה, לאחר חתימת הסכמי SALT אנשי הצבא הסובייטים לא המשיכו לטעון שארה"ב ממשיכה להיות יותר ויותר אגרסיבית, וזאת לעומת טענותיהם בשנים שקדמו להסכם (Payne, 1980: 29-30, 32-4). לכן כפי שהסביר למשל ג'יימס רובין (James Rubin),

"Because the treaty prohibits either side from developing and deploying a nationwide defense, both sides can retain confidence in the effectiveness of their deterrent forces even at reduced levels" (as qut. in Myers, 1990: 130).[11]

2. ההתמודדות עם טענות לגבי הפרות של נורמת ההרתעה ושל הסכמי SALT

2.1 התמודדות עם הטענות לגבי הפרות סובייטיות של הסכמי SALT

קיימים מספר הסברים אפשריים לטענות לגבי חריגותיה של בריה"מ מהסכמי בקרת הנשק. הסברים אלה נוגעים להתמודדותה של בריה"מ עם לחצים פנימיים בגוש הסובייטי, וכן לאיומים שונים שהיא היתה חשופה אליהם. השפעתם של גורמים אלה מעמידה בספק את הטענה כי בריה"מ שאפה לנטוש את הסכמי SALT.

---

[9] כך למשל נטען, כי בהצגת SALT II בפני הסנאט, נציגי ממשל קארטר (Carter) הדגישו ואף ביססו באמצעות מסמכים את הטענה כי הציות הסובייטי להסכמים עד כה היה טוב. עוד נטען, כי במספר מקרים של מחלוקת בין הצדדים הן נפתרו בצורה משביעת רצון (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 18). לכן למשל כאשר בשיחות SALT II הסובייטים הציעו להגביל את היקף טילי ה- SLBM, האמריקאיים לא מיד ראו בכך ניסיון לסטות מ- MAD, אלא תוצאה של חשש סובייטי מהאפשרות של איבוד שליטה פיקודית על יכולות אלה ושימוש לא מורשה בהן (Weiss, 4.6.1973: 1).

[10] לעובדה שטענה כזו מוצגת על-ידי הסוכנות לבקרה ופירוק נשק, יש חשיבות מיוחדת, הנובעת לא רק מכך שהיא מבטא שיח קיים, אלא גם משום שהיא מסייעת ביצירתו.

[11] בהקשר של הרתעה (הדדית) הפחתת היקף הנשק אינה מקטינה את הביטחון.

סוג אחד של הסברים נוגע ליחסיה של בריה"מ עם בנות בריתה. הולוואי למשל טוען, כי הכוחות במזרח אירופה חוזקו

"perhaps to make it clear that the Soviet determination to dominate Eastern Europe would not weaken as a result of detente" (Holloway, 1984: 130).

מצב זה יכול גם לבטא את השפעתם של גורמים פנימיים על הפיתוחים האסטרטגיים.

גורם דומה שהוזכר היה האיום הסיני, אשר גבר מתחילת שנות ה- 60 ואשר מסביר חלק חשוב מהגידול בעוצמה הסובייטית (Holloway, 1984: 53, 128; Larid and Herspring, 1984: 113; Bluth, 1992: 11-2; Goure et al., 1974: 30-1; Larid and Herspring, 72, Monks, 1984: 141). בנוסף, האיומים הסובייטים שהוצגו, כביכול, ל"אמריקאיים"/ל"מערב"/ או ל"אימפריליסטים" יכלו לשמש היטב לשם העברת מסר מאיים לסין (Goure et al., 1974: 31).[12]

בהמשך לכך חוקרים שונים הציעו כי ההתנהגות האמריקאית ובמיוחד תוכנית שלזינגר, משנת 1974 שנועדה להגמיש את היכולות האמריקאיות, היוותה איום מסויים עבור הסובייטים, אשר חששו מהתחזקות היכולות האמריקאיות נגד כוח (Bluth, 1990: 11; Miller, 1982:197). כך נטען, כי הסובייטים

"only wish to maintain the same second-strike capability as the U.S, with enough weapons to assure that if its forces were hit during an all-out first strike, surviving forces could inflict a blow so devastating as to be unacceptable to the U.S – the so called MAD doctrine. Part of this group argues that recent Soviet weapons development is only a reaction to new U.S weapons advances" (Monks, 1984: 230; see also Monks, 1984: ftn. 79 p. 252).

זאת ועוד, יש גם הסבורים, כי הסובייטים כלל לא הפרו את הסכמי SALT. כך למשל מדגיש סמית, כי הטענה לפיה הסובייטים הפרו את הסכמי SALT בהחלפה של מערכות ICBMs "קלות" של SS-11 במערכות MIRV חדשות של טילי SS-19 הנחשבות כ"כבדות", אינה נכונה (Smith, 1980: 460).[13] בדומה ניתן לטעון, כי גם ההשקעה הסובייטית בהגנה אזרחית אינה מהווה הפרה משמעותית של נורמת ההרתעה. אומנם, ההנהגה הסובייטית קיבלה מספר החלטות בעניין, ואף החליטה בשנת 1973 להגן על חיי האזרחים באמצעות מקלטים (Miller, 1982: 255-6),[14] אולם התקציב שהושקע ביעדים אלה היה נמוך מאוד, כך שמידת האופרטיביות של תוכניות אלה

---

[12] לטענת גור ואחרים, בשנים 1969-1970 סין זוהתה כתוקפן פוטנציאלי בשמה בפרסומים סובייטים. אולם עם הזמן הפכו פרסומים אלה לעמומים יותר, כנראה מחשש של המנהיגים הסובייטים כי זיהוי כזה יתן לסין סיבות להאשים את בריה"מ בתכנון מתקפה עליה (Goure et al., 1974: 31).

[13] קיים דו"ח של משרד ההגנה האמריקאי מה- 20 באוגוסט 1973 ובו נקבע, כי תוכניות ה- MIRV הסובייטיות אינן מהוות בהכרח איום על יציבות ההרתעה ועל ביטחונה של ארה"ב (Department of Defense, 20.8.1973: 2).

[14] על-פי מילר הערכות התקציביות של הפרוייקט נעו בין 0.4 ביליון רובל לשנה לכ- 2.2-2.5 ביליון רובל, הערכות אחרות מדברות על 5% מתקציב הביטחון (Miller, 1982: 258).

היתה מוגבלת ביותר.[15] בנוסף ירידת חשיבות ההגנה האזרחית באה לידי ביטוי אפילו בתהליכי ההכשרה הצבאיים, במיוחד מאז אמצע שנות ה- 70 (Garthoff, 1990: 112).

יתרה מכך, במידה מסויימת בריה"מ הפכה להיות שבויה בהבטחות של עצמה.

"Having entered into the Strategic Arms Limitation Talks (SALT) negotiations and signed one treaty of indefinite duration, she could not easily jettison the process" (Sonnenfeldt and Hayland, 1979: 18).

2.2 התמודדות עם טענות לגבי כך שארה"ב נטשה את SALT

האתגרים הגדולים ביותר להסבר המוצע במחקר זה כרוכים בדרך ההתנהגות האמריקאית במיוחד בתחילת שנות ה-80 עם הצגת תוכנית ה- SDI (Strategic Defense Initiative). תוכנית זו שמטרתה הייתה פיתוח מערכת הגנתית, המבוססת על לייזר להגנה כנגד טילים בליסטיים, מערערת למעשה על היכולת להשיג הרתעה הדדית יציבה. אולם טענתי היא כי התגובות למדיניות זו הן מצידם של גורמים בארה"ב והן מצידם של גורמים בבריה"מ, מבטאים דווקא את חוזקה של הנורמה ולא את חולשתה.

ראשית, הסובייטים שראו בתוכנית ה- SDI הפרה של הסכמי SALT (Bluth, 1992: 242), ניסו להשיב את האמריקאיים למדיניות התואמת את ההסכמים. עם פרסום התוכנית הודיעה סוכנות הידיעות הסובייטית טאס (TASS) כי הצהרת הנשיא רייגן על תוכנית ה- SDI, מנוגדת להסכם ה- ABM (TASS, 24.3.1983 as referred by Catudal, 1989: 211). בדומה, נציגים סובייטיים הדגישו את חשיבות הסכמי SALT ו"את תרומתם להגבלת החימוש האסטרטגי" (Pravda, 27.3.1983 as qut. in Catudal, 1989: 211). בנוסף, הסובייטים גם שבו והדגישו כי הם חושבים שמלחמה גרעינית תהיה אסון לאנושות, ולכן האסטרטגיה הסובייטית, לטענתם, אינה מבוססת על השגת עליונות וניצחון במלחמה גרעינית, אלא על מניעתה.[16] כך למשל באוקטובר 1981 חזר ברז'נייב על חלק מהצהרתו של ראש המשלחת הסובייטית לשיחות SALT , כי

"starting a nuclear war in the expectation of victory would be **tantamount to suicide**" (Catudal, 1989: 133, my emphasis).

הסובייטים גם עשו שימוש בידע שהם למדו לגבי משמעות ההרתעה, והעלו טענות ברוח זו כנגד האמריקאיים. כך למשל הצהיר, יורי אנרופוב, המזכיר הכללי, כי התוכנית האמריקאית אינה אחראית, כיון שלמעשה ארה"ב מנסה לשפר את יכולות המכה הראשונה שלה, ובכך לפגוע ביכולת המכה השניה המובטחת של בריה"מ (Andropov, 27.3.1983 as qut. in Catudal, 1989:

[15] כך אפילו מונקס, שמביא עדויות מסויימות התומכות בטענה שבכירים במערכות הביטחון הסובייטי התנגדו לרעיון של הרתעה הדדית, מסכם את מחקרו בטענה, כי לא ניתן למצוא תשובה החלטית לשאלה האם הסובייטים תמכו עוד ברעיון של war-fighting או הרתעה הדדית (Monks, 1984: 230-1; see also Catudal, 1989: 99-100, 108).

[16] עם זאת, יש לציין כי המנהיגות הצבאית השמיעה עמדות שונות בעניין (Harvey, 1982: xvi-xvii).

(213,[17] מצב שעלול להצית מרוץ חימוש של אמצעים הגנתיים והתקפיים (Catudal, 1989: 211).

לדבריו, בריה"מ לא תוכל לאפשר מצב של

"development of ABM systems that could render our ICBMs impotent" (Andropov, 15.4.1983 as referred by Catudal, 1989: 211-2).

כך לא רק שבריה"מ התנגדה לשינוי האסטרטגי בארה"ב, אלא שהיא גם השתמשה בשיח הכולל את הנימוקים שהאמריקאיים פיתחו בנושא כמו הרתעה הדדית, מכה ראשונה ויכולת תגמול (see in Trofimenko, 1980: 25; Arbatov, 1980: 20-1 as referred by Legvold, 1983: 138).

באופן זה, הסובייטים נקטו בפעולות על מנת להחזיר את האמריקאיים למסלול של הרתעה הדדית (Booth, 1979: 44; Garthoff, 1994: 466-7). מאמצים סובייטים אלו הדגישו הן את השינוי שהתרחש בבריה"מ והן את רמת המיסוד של רעיונות ההרתעה. העובדה שהסובייטים ביקשו להחזיר את האמריקאים לפסים של הרתעה הדדית ולא ניסו להשיג יכולות צבאיות נוספות, מעידה על הכוח של נורמת ההרתעה, אשר "מצאה" סוכן אשר יוכל לשמור עליה. כך למשל בריה"מ היתה יכולה לבחור בתגובה להגדיל ולגוון את הכוחות האסטרטגיים שלה, או להגדיל את האיום על כוחות נאט"ו (Holloway, 1984: 174). העובדה שבריה"מ בחרה דווקא לנסות ולשכנע את האמריקאיים לשמור על עקרונות ההרתעה על-ידי איום מחזקת את הטענות לגבי הלמידה של רעיונות אלה.

ההסבר המתחרה המרכזי לטענות אלה של למידה סובייטית הוא שבריה"מ לא יכלה לשאת בעול הכלכלי הכרוך בתחרות הזו, מה שהביא גם תוך מספר שנים לסיומה של המלחמה הקרה (Hogan, 1992: 73; Duric, 2003: 165).[18] נכון שגם פער טכנולוגי או כלכלי יכול להסביר את ההתנהגות הסובייטית בעקבות הכרזת היוזמה האמריקאית, אולם פער זה אינו יכול להסביר מדוע הבודדים בבריה"מ ששאפו לסטות מרעיונות ההרתעה על-ידי איום היו דווקא אנשי צבא. במילים אחרות, החשש מפער טכנולוגי היה אמור להניע באופן בולט יותר את אנשי הצבא לעבר רעיונות ההרתעה וזאת לפחות כחלק מתהליך אדפטציה אם לא מתוך תהליך של למידה מורכבת. יתרה מכך, הסבר זה יכול להתמודד רק באופן חלקי עם העובדה שבעבר בריה"מ דווקא כן ניסתה לאזן את העוצמה האמריקאית, ולהשיג יכולות דומות לאלו שהיו בידי ארה"ב (Skidmore, 1997: 172). לכן למשל טוען גרטהופף, אשר דבריו מעידים על עוצמת השינוי שהתחולל בבריה"מ, כי

[17] טענות דומות הועלו בהמשך גם על-ידי גורבצוב (Catudal, 1989: 213-5), ועל-ידי גורמים סובייטיים נוספים (Catudal, 1989: 220-3).

[18] סוג זה של ספרות מכנה זובוק, כספרות "הניצחון" ("triumphalist" literature), אשר מדגישה את השפעת המדיניות של ממשל רייגן בשבירת האימפריה הסובייטית (Zubok, 2001: 5, ftn. 4 p. 20).

גורבצוב הבין כי בריה"מ אינה יכולה להרשות לעצמה להתחרות מבחינה צבאית עם ארה"ב. אולם היותר חשוב הוא שגורבצוב גם הבין שלבריה"מ אין כל צורך בכך, ולא פחות חשוב, הוא גם הבין שאפילו לארה"ב לא תצא כל תועלת ממירוץ חימוש בשלב זה (Garthoff, 1994: 775).

בנוסף, לא רק שבריה"מ הפעילה לחץ על ארה"ב לחזור למדיניות של הסכמי בקרת הנשק, אלא ובעיקר, כוחות בתוך בארה"ב פעלו, כדי לשמר את עקרונות ההרתעה ההדדית ואת ההסכמים הללו. כיון שלהסכמים היו השפעות פנימיות חשובות במערכת קבלת ההחלטות בשתי המעצמות ובמשפט הפנימי של כל אחת מהן, גורמים בארה"ב יכלו לעשות שימוש בהסכם, כדי לחזק את עוצמתם הפוליטית, ולהצביע על החשש שתוכנית ה- SDI עומדת בניגוד להסכמי בקרת הנשק (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 153, 157; Calvo-Goller and Calvo, 1987: 99-144, 165-79; Myers, 1990: 130; Johnstone, 1991: 396; 406; Weber, 1991a: 296-7; Knopf, 1998: 199-246; Krause and Latham, 1999: 45).[19] כך נטען כי למעשה מיסוד רעיונות ההרתעה ההדדית הגביל באופן משמעותי את הפיתוח והיישום של תוכנית ה- SDI (Morgan, 1990: 136; Weber, 1991b: 806), והוא הקשה על הנשיא רייגן לסטות מרעיונות אלה של הרתעה הדדית (Rice, 1988: 299).

עקב חתימת הסכמי בקרת הנשק לגורמים בממשל היתה חשובה התמיכה המשפטית. מסיבה זו נעזר הממשל בדו"ח של פיליפ קונסברג (Philip Kunsberg), משפטן שעבד בפנטגון, בו הוא הציג פרשנות משפטית ולפיה הסכם ה- ABM מאפשר פיתוח וניסוי מערכות הגנתיות כמעט ללא הגבלה.[20] פרשנות זו, שתואמת לחלוטין את תוכנית ה- SDI אומצה בחום על-ידי מזכיר ההגנה קספר ווינברגר (Caspar Weinberg) (Catudal, 1989: 215-6). אולם דו"ח זה יצר במהרה דיון ציבורי ביחס להסכם וביחס לדרך הראויה לפרשו והוא גרר ביקורות חריפות בעיקר מצידם של מומחים לבקרת נשק (Catudal, 1989: 216-20). ניכר שלביקורות אלה הייתה השפעה על גורמים בממשל וב- 14 באוקטובר הצהיר מזכיר המדינה, גורג' שולץ (George Schultz), כי

"the government would limit its testing and deployment of anti-missile defensive technology to comply with the restrictive interpretation of the 1972 ABM treaty" (Catudal, 1989: 219).

---

[19] לביקורות נוספות על התוכנית ראה למשל, (Committee on International Security and Arms Control, 1985: 153-6). על המיסוד של רעיונות ההרתעה ההדדית בפוליטיקה הפנימית בארה"ב, ראה (Adler, 1992: 128-129, 132; Freedman, 2003: 245; Freedman, 2004: 14)

[20] כבר עם חתימת הסכמי בקרת הנשק גורמים בממשל הכירו בכך שהם מגבילים את טווח הפעולה של ארה"ב (Spiers, 10.8.1972: 4).

נטען, כי בסופו של דבר מלחמת הפרשנויות הסתיימה בניצחון עמדתו של מזכיר המדינה על פני עמדת מזכיר ההגנה (Catudal, 1989: 219-20).

לטענה לגבי השפעת הסכמי בקרת הנשק על הגבלת המדיניות של רייגן שותף גם ג'ונסטון (Johnstone), אשר טוען, כי העובדה שהויכוח בנושא הפרשנות להסכמי בקרת הנשק נמשכה למעלה מחמש שנים על אף סוגיית המדיניות המרכזית שנדונה ועל אף העובדה שההסכם היה מעורפל, ריסן את תוכניותיו של רייגן. לטענת ג'ונסטון, "די ברור שלמגבלות של משפט בין-לאומי היה תפקיד משמעותי" בתהליך זה (Johnstone, 1991: 399-400).

בדומה טוען מלין, כי ההתנגדות בארה"ב למדיניותו של רייגן בתחום הגרעין גברה במשך שנות שלטונו. לטענתו, דעת הקהל האמריקאית מעולם לא הביעה דאגה כה רבה ממדיניות גרעינית של נשיא כלשהו לפניו (Mlyn, 1995: 130-1).[21] מלין סבור, כי

"The American public has shown that it was hesitant to accept any plans for fighting a nuclear war" (Mlyn, 1995: 133).

כך אמצעים שנתפסו על-ידי הציבור בעבר ככאלה שמגדילים את הביטחון נתפסו עתה כמערערים אותו, מה שמחזק שוב את הטענות לגבי השינויים בהבנות האסטרטגיות, בהשפעתן ובהקשר שהן יוצרות עבור השחקנים. שינויים אלה הביאו למצב שבו בניגוד לעבר

"[p]olicy makers have not been able to plan the use of nuclear weapons in a way that makes the chances of limited nuclear war acceptable. **As such, society's recognition of MAD as a condition has withstood the test of time**" (Mlyn, 1995: 174, my emphasis).

לטענת דופי ובלקר ההסכמים היו בתוקף גם במשך שנות ה- 80, כשההנחה ולפיה בלתי אפשרי ואף מסוכן להתבסס על יכולות הגנתיות המשיכה להיות הנחה מרכזית (Duffy and Blacker, 1984: 250-2). כך טען לאחרונה איקלה (Iklé), אם כי מזווית שונה, כי למרות שהנשיא רייגן עמד כבר בתחילת שנות ה- 80 על הבעייתיות שקיימת באסטרטגית ההרתעה,

"it took another eighteen years for Washington and Moscow to overcome the doctrine of Mutual Assured Destruction" (Ikle, 2006: 51).[22]

---

[21] כך למשל סקר שנערך באוגוסט 1983 גילה כי 47% מהציבור סבר כי מדיניותו הביאה את ארה"ב קרוב מאוד למלחמה, לעומת 28% בלבד שסברו שהמדיניות קידמה את ארה"ב לעבר שלום. בנוסף 48% מהציבור סבר כי הנשיא אינו פועל מספיק כדי לממש את הסכמי בקרת הנשק בין המעצמות (Mlyn, 1995: 130-1). ממצאים דומים התגלו גם בסקר שנערך בבריה"מ, ואשר מאפשר לבסס את הטענה לפיה הציבור תומך ברעיונות של MAD. כך למשל נמצא כי רק 9% מהציבור תמכו בתפיסה כי את הביטחון הסובייטי ניתן להשיג בצורה חד-צדדית. לעומת זאת, 41% התייחסו לצורך בהסכמים עם ארה"ב ובביטחון הדדי (Melvil and Nikitin, 1990: 119).

[22] בנוסף, דרך הדיון שהתקיים בהקשר זה מדגיש בצורה ברורה את המיסוד של רעיונות ההרתעה הדדית בתחילת שנות ה – 60. כך למשל מזכיר ההגנה דונלד רמספלד (Donald Rumsfeld) טען, כי

"Until recently, at least, cities have been regarded as "good" targets, and hard point targets as "bad" targets. Anything that could hit a city was "good," any thing that could destroy a hard point was "bad" (Rumsfeld, 27.1.1976 as qut. in Mlyn, 1995: 99).

כך למעשה הוגדרה אסטרטגיה של הרתעה הדדית כ"טובה", מה שיצר למשל קושי מסויים לשלזינגר, בבואו לערער עליה.

כך, טענה זו מחזקת במיוחד את טענותי לגבי השפעת הנורמה של ההרתעה והכוח של רעיונות אלו במיוחד לאור העובדה שאיקלה עצמו מבקש לבקר את האסטרטגיה של MAD.

יתרה מכך קיימות אף מספר אינדיקציות להשפעת נורמת ההרתעה על התנהגותו של רייגן עם הכרזת היוזמה. ראשית, מיד לאחר נאומו בשנת 1983

"various members of his administration tried – in a concession to the established tradition – to assure the defense community that the proposal was not really a departure from deterrence, but only a path toward its enhancement" (Myers, 1990: 30; see also in Freedman, 2004: 19).

שנית, רייגן עצמו הציע לסובייטים לשתף פעולה ביוזמת ההגנה, אם כי הצעתו לא שכנעה את הסובייטים, ואכן גם לא ברור עד כמה הייתה רצינית (Catudal, 1989: 212, 221-3). יחד עם זאת, שני צעדים אלה מעידים על ההבנה של גורמים בממשל את הצורך להתייחס לרעיונות ההרתעה ההדדית, ולנמק ולהסביר את מדיניותם בהקשר זה.

סוגיה נוספת שיש לדון בה נוגעת לניסיון האמריקאי לעבור לאסטרטגיה גרעינית המבוססת על הסלמה הדרגתית נגד כוח, אשר מאפשרת תגובה גמישה יותר (Mlyn, 1995: 93).[23] כך, למרות שאסטרטגיה זו מנוגדת, לכאורה, לרעיונות ההרתעה ניתן להעלות מספר טיעונים המאפשרים להראות, כי הדרך בה פותחה גישה אסטרטגית זו, ובמיוחד התגובות אליה, מבטאים במידה רבה את השפעותיה של נורמת ההרתעה. ראשית, ניתן לטעון, כי מיסוד נורמת ההרתעה היא הסיבה לכך שנעשו ניסיונות להצדיק את האסטרטגיה הזו גם במונחים של אסטרטגיית ההרתעה. שלזינגר למשל הצהיר, כי מדיניות זו היא המשכה של המדיניות הקודמת והיא אינה שונה ממנה באופן משמעותי (Levine, 1991: 147; Buzan, 1987: 157; Mlyn, 1995: 98). יתרה מכך, דוקטרינה זו הוסברה גם כשינוי טקטי בלבד (see Weber, 1991b: 804), אשר נובע מלחצים פוליטיים בירוקרטיים (Garthoff, 1994: 215-6).

בנוסף ניסיונות שינוי אלו של שלזינגר זכו להתנגדות חריפה ביותר בקונגרס, אשר תמך מאוד בבקרת הנשק, ואף העביר חקיקה שהגבילה מאוד את הפיתוחים נגד כוח ואת היכולת להעביר תקציבים למטרה זו. יתרה מכך, חשוב גם להדגיש, כי התנגדותו של הקונגרס לא נבעה משיקולי תקציב, אלא משיקולים הנוגעים לסוגיות האסטרטגיות (Mlyn, 1995: 102-5). כך למשל ב- 14.9.1972 העביר הסנאט תיקון לחוק, ולפיו

"the United States **should not acquire counterforce weapons** for the purpose of gaining a unilateral first-strike advantage" (Mlyn, 1995: 104, my emphasis).

[23] הדוקטרינה הייתה מבוססת על מסקנות מחקר של שנערך במשך שנתיים בפנטגון (Herken, 1985: 260-1).

עקב עמדתו של הקונגרס והחשש מביקורת חריפה, ועקב התמיכה הציבורית הרחבה שממנה נהנה תהליך בקרת הנשק,[24] לא מפתיע לכן ששלזינגר הכריז, כי השינויים שהוא מציע אינם כרוכים בהתחמשות נוספת (Mlyn, 1995: 99, 110). באופן זה, למרות שהיה שינוי בהצהרות הממשל, ואף אושר תקציב לפיתוח יכולות מדויקות יותר נגד מטרות כוח, היקפו היה קטן מאוד, והתהליך לווה בהתנגדות גוברת ובעימותים עם הקונגרס, עימותים שחלקם היו אף חסרי תקדים (Mlyn, 1995: 110-2).[25] בין המתנגדים לתוכניתו של שלזינגר היה למשל קיסינגר, אשר הדגיש בשנת 1974 את הרעיונות של הרתעה ההדדית ומספיקות, ודחה שוב את הרעיונות הנוגעים ל- war-fighting (Herken, 1985: 266).

בנוסף, נטען כי לדוקטרינת שלזינגר לא היתה כמעט השפעה בשנים הראשונות לאחר שהוצגה (Herken, 1985: 264), וגם דרך ההצגה של הדוקטרינה שלה היה מעומעם במתכוון:

"[w]hat we need is a series of measured responses to aggression which bear some relations to provocation, have prospects of terminating hostilities before general nuclear war breaks out, and leave some possibility for restoring deterrence" (Schlesinger, 1974 qut. in Carroll, 1984: 7).

לטענת קרול, ברור שהמטרה לא הייתה השגת יכולת ניצחון במלחמה גרעינית. מסקנה דומה עלתה לטענת קרול גם מדברי הנשיא קרטר (Carter), אשר הדגיש בשנת 1980 את הצורך בתגובה גמישה כאמצעי הרתעה ולא כאמצעי לניצחון במלחמה (Carroll, 1984: 7).

גם סוגיות דומות שעלו לדיון בתקופת ממשל קרטר ביחס לצורך בהגמשת התגובה הגרעינית, כדי להגדיל את יכולת ההרתעה (מה שכונה ה- PD-59 – Presidential Directive) הביאו להתנגדות עזה מצד תומכי הגישה של MAD (Mlyn, 1995: 118-24).[26] כך טוען Mlyn, כי

"The habit of MAD at the declaratory level proved difficult to break" (Mlyn, 1995: 125).

יתרה מכך, הדברים לא נותרו רק ברמה ההצהרתית, שכן העובדה שהיה קשה לצאת כנגד ההתבטאויות שתמכו ב- MAD הובילה לנקיטת צעדים שונים על-ידי ממשל קרטר, צעדים אשר נועדו להבהיר את המדיניות ואשר הגדילו עוד יותר את הביקורת עליה ובכך הקשו גם על יישומה. לאור זאת, אחד הצעדים שנקט בהם קרטר היה להדגיש את תמיכתו שלו עצמו ב- MAD (Mlyn, 1995: 125).

---

[24] כך למשל לטענת סמית', הלחץ הפנימי בארה"ב להשגת הסכם גבר בתחילת שנת 1971 (Smith, 1980: 206).

[25] הניסיונות לשלב את הרעיונות של שימוש נגד כוח בתוכניות המבצעיות בסוף שנות ה- 70, ניסיונות שנומקו בקיומו של "צורך אמיתי ביכולות מכה שניה נגד כוח להשמיד את היכולות הסובייטיות", זכו לביקורת נוקבת של גרווין (Garwin), אשר טען כי המטרה העיקרית של השינוי אינה לבסס את יכולת המכה השניה, אלא את יכולת המכה הראשונה. כך, המתנגדים לא רק ביקרו את התוכנית, אלא אף את השימוש בשיח של הרתעה הדדית להצדקתה.

[26] עוד על הצורך בשינוי הדוקטרינה האמריקאית והתנגדות לתפיסות של הסכמי SALT אשר הביאו ל- PD-59, ראה גם ב- (Crockatt, 2000: 260-7).

2.3 השפעות גורמים בירוקרטיים בשתי המעצמות

ניתן להסביר לפחות חלק מהסטיות מהסכמי SALT גם באמצעות התייחסות לגורמים בירוקרטיים ולהשפעותיהם של תהליכים שהחלו לפני חתימת ההסכמים וצברו כוח משל עצמם. כך למשל, לטענת ראסט, פיתוח ותכנון מערכות ה- MIRV בארה"ב החל עוד לפני הסכמי בקרת הנשק, אך למרות השינוי החד שיצרו ההסכמים ביחס לנשק ההגנתי, עדיין נמשך פיתוח של מערכות אלה למרות שנחיצותן קטנה (Russett, 1983: 78). כך כפי שטוען ראסט, כשהיכולות הטכנולוגיות החלו לאפשר פיתוח מערכות MIRV

"it then became almost inevitable that they would be put together as a multiple-warhead delivery system, and private aerospace companies combined with the government laboratories and military chiefs to promote the project. As Herbert York, who observed the process from inside, remarked, 'Once the technology was developed MIRV assumed a momentum of its own; the chances of halting it were then slim' (Russett, 1983: 79; York, 1973 as qut. in Russett, 1983: 79).

בדומה, ניתן להתייחס גם בבריה"מ למומנטום טכנולוגי ובירוקרטי, שהביא לסטיה מסוימת מהסכמי SALT ומהרעיונות של MAD, וזאת בניגוד למדיניות שקבע הפוליטבירו (Harvey, 1982: xv,)[27] וגם חרף העובדה שברז'נייב הצליח לחזק את כוחו, ובפוליטבירו נמצאו תומכים רבים יותר לרעיונות של בקרת הנשק (Bennett, 1989: 50-1).[28]

לסיכום חלק זה חשוב להדגיש, כי למרות טענתו של מורגן, לפיה המעצמות,

"never abandoned trying to escape from mutual deterrence' (Morgan, 2005: 757).

העובדה היא כי הן בכל זאת פיתחו מסגרות ופרקטיקות לתמוך בהרתעה ההדדית מחזקת את טיעון השפעת הנורמה. יתרה מכך, נורמות יכולות להתקיים, כמובן, גם כשלא כל השחקנים מקיימים אותה.

3. רקע למשבר 1973

מלחמת 1973 פרצה ב- 6 באוקטובר 1973, כאשר צבאות מצרים וסוריה פתחו בהתקפה מתואמת על ישראל, ויצרו מצב משברי בין המעצמות, מצב שהביא אותן לפעול, כדי לסיים את המלחמה. אירועים אלה התרחשו כשברקע שלהם, כאמור, השיפור ביחסים ביניהן. לסוגיה זו חשיבות רבה, שכן לאופי היחסים בין המעצמות הייתה מידה רבה של השפעה רבה על היחסים בין המעצמות

---

[27] היו שטענו כי בריה"מ הפרה את הסכמי בקרת הנשק כשפיתחה יכולות רדאר, טילים נגד כוח כמו ה- SS-9, וטילים למטרות של מתקפת פתע כמו ה- SS-17 וה- SS-19 (Myers, 1990: 133).

[28] בשנת 1973 ברז'נייב הצליח להגדיל את כוחו לאחר שיריביו המרים פטר שלסט (Peter Shelest) וגנאדי ורונוב (Gennady Vornov) הודחו מהפוליטבירו בעוד שאישים שתמכו ברעיונות בקרת הנשק – כמו אנדרי גרומיקו שמונה להיות שר החוץ, אנדרי גרצ'קו שמונה להיות שר הביטחון ויורי אנדרופוב שמונה לעמוד בראש הק.ג.ב – נכנסו אליו (Bennett, 1989: 45-6, 50-1).

לבין בנות בריתן במזרח התיכון יחסים שאף הייתה להם השפעה על פרוץ המלחמה. כך למשל, הדטנט בין המעצמות יצר חשש במצרים ובעולם הערבי בכלל, מפני הצרת חופש הפעולה שלהן, ומפני שימורו הסטטוס קוו בתנאים שלא יהיו נוחים עבורן (אהרונסון, 1995: 148-150).[29] מסיבה זו, שיפור היחסים בין המעצמות הביא את הסובייטים להגדיל את הסיוע למצרים, וזאת על מנת לשמר את השפעתה על בת בריתה החשובה ביותר במזרח התיכון (Leng, 2000: 93-4). בהקשר זה של יחסי המעצמות יש גם להבין את יציאת הפקחים הסובייטים ממצרים ערב המלחמה. כך למשל טענו מספר חוקרים, כי ישראל וארה"ב פירשו צעד זה באופן שגוי. למעשה, הצעד נועד להגדיל ולהגמיש את יכולתה של מצרים לפעול, והיה חלק מהמעבר שלה להישענות על ארה"ב. הישענות כזו נתפסה כדרך יעילה יותר עבור המצרים להשיג מנופי השפעה על ישראל (Bar-Siman-Tov, 1987: 9; Golan, 1990: 82).[30] וראה גם (אהרונסון, 1995: 150; בר-יוסף, 2001: 136-137)

כך המעצמות פעלו בתחילת שנות ה- 70 כדי לחמש את מדינות החסות שלהן במזרח התיכון (Herrmann, 1985: 93-6; Rubinstein, 1975; Dobrynin, 2003: 292). דפוס זה נמשך גם במהלך המלחמה,[31] ולמרות זאת המעצמות פעלו ביניהן באופן שיתופי ואף הצליחו להסכים על המתווה הנדרש להפסקת אש (Bar-Siman-Tov, 1987: 194-5, 203-13; Herrmann, 1985: 94; Golan, 1990: 87-8; Israelian, 1995: 35-9; Schlesinger, 2001: 153-60;). אולם למרות ההסכמות הללו הן נתקלו בקושי להוציא את הפסקת האש לפועל.

המתיחות בין המעצמות הגיעה במשבר לשיאה בעקבות הכישלון ביישומה של הפסקת האש שהיתה אמורה להיכנס לתוקף ב- 22 באוקטובר. כישלון זה כמו גם הישגיה של ישראל בקרבות לאחר קריסתה של הפסקת האש – קרבות בהם הצליחה לכתר את הארמיה המצרית השלישית, ולנתק את נתיבי האספקה שלה[32] – יצרו מצב משברי בין המעצמות (Bar-Siman-Tov, 1987: 226; Burr, 2003; Garthoff, 1994: 420; Dobrynin, 2001: 294-5; Reich, 2001: 165; Kissinger, 2003: 286-321); ראה גם, (אהרונסון, 1995: 177-178, 187). בעקבות כיתור הארמיה

---

[29] לרקע על יחסי המעצמות עם בנות בריתן במזרח התיכון וההשפעה של יחסים אלה על יחסי המעצמות עצמם, ראה (Saunders, 1988).

[30] על המשחק המצרי הכפול בין ארה"ב ובריה"מ עוד קודם המלחמה, ראה (Garthoff, 1994: 406). על ההרעה ביחסים בין מוסקבה למצרים לאחר המלחמה, ראה (Freedman, 1975: 230).

[31] לטענה כי תרומת הרכבת האווירית שהעבירו האמריקאיים לישראל במהלך המלחמה היתה השפעה מוגבלת על יכולת הלחימה בפועל של ישראל, ראה (Bar-Siman-Tov, 1987: 211-2; סלע, 2004: 37). יחד עם זאת, משמעות חשובה של הרכבת האווירית ושל הסיוע האמריקאי היתה כפי שטוען דיניץ', שהיא אפשרה לישראל לעשות שימוש ברזרבות שלה לאחר קבלת הבטחה מפורשת מניקסון, כי כל הציוד שאבד יסופק. בנוסף, הרכבת האווירית סיפקה לישראל כלי הרתעה חשוב (דיניץ', 1998: 161, 163).

[32] קיסינגר מתאר בהרחבה כיצד הפסקת האש שסוכמה לא יצאה אל הפועל, והביאה לכך שהמצב הלך והחריף עד שסאדאת נקלע למצוקה רבה עם כיתור הארמיה המצרית השלישית ופנה לעזרת המעצמות (Kissinger, 2003: 286-321).

השלישית פנו הסובייטים אל האמריקאיים בבקשה לפעולה משותפת כדי לבלום את ישראל, תוך הצהרה, כי אם הן לא יפעלו יחד, לבריה"מ לא תישאר ברירה, אלא לפעול לבד (Bar-Siman-Tov, 1987: 230; Garthoff, 1994: 422-3).

קיסינגר מעיד בספרו כי למד על האפשרות כי ארה"ב תתבקש לשלוח כוחות למצרים (יחד עם כוחות סובייטים) עוד לפני המסרים ממוסקבה, וזאת ממסר שהגיע מסאדאת עצמו ב- 24 באוקטובר. כך, הנשיא המצרי קרא לכינוס דחוף של מועצת הביטחון של האו"ם שתבקש מהסובייטים ומהאמריקאיים לשלוח כוחות למזרח התיכון.[33] לטענת קיסינגר היה זה משבר בהתהוות, שכן

"[w]e were not prepared to send American troops to Egypt, nor would accept the dispatch of Soviet forces. We had not worked for years to reduce the Soviet military presence in Egypt only to cooperate in reintroducing it as the result of a U.N resolution. Nor would we participate in a joint force with the Soviets, which would legitimize their role in the area and strengthen radical elements" (Kissinger, 2003: 331).

למרות שליחת הבקשה המוקדמת על-ידי המצרים, רבים בארה"ב ובכללם קיסינגר וניקסון ראו, או לכל הפחות הציגו את המסר הסובייטי כמסר מאיים וביקשו להגיב בהתאם. לפרשנות זו תרמו גם אינדיקציות שונות. בין האינדיקציות הללו התקבל מידע על כך שבמספר בסיסים סובייטים ובחיל האוויר הסובייטי הועלתה הכוננות, התקבלו עדויות לכך שספינות סובייטיות עושות את דרכן אל המזרח התיכון,[34] ואף נטען לאינדיקציות, שטיבן לא ברור עד היום, לגבי תנועת כלי שייט סובייטיים בעלי מטען גרעיני אל עבר נמל אלכסנדריה שבמצרים (Halperin, 1987: 43; Golan, 1990: 90-1; Reich, 2001: 167; Kissinger, 2003: 349).

התגובה האמריקאית להצעה הסובייטית הייתה על-פניה חריפה. לטענת קיסינגר ב- 25 באוקטובר נערך דיון ובו הוחלט על העלאת רמת הכוננות לדרגה שלוש (DEFCON III).[35] בנוסף, עקב החשש שיקח לסובייטים זמן רב מדי בכדי לזהות את השינוי ברמת הכוננות, נושאת המטוסים רוזוולט קיבלה הוראה לנוע מיידית לעבר מימי הים התיכון (Reich, 2001: 166; Kissinger, 2003: 348-52).[36] קיסינגר טוען בספרו, כי ארה"ב היתה אף מוכנה לפעול בכוח אם

---

[33] המצרים פנו בבקשת עזרה לאמריקאיים מספר פעמים במהלך המלחמה, וביקשו את התערבותם הן באופן חד צדדי ובהמשך גם בשיתוף עם הסובייטים (Garthoff, 1994: 421-2).

[34] לטענה כי בפועל הסכנה למעורבות של בריה"מ במשבר 1973 באמצעות הפעלת הצי הימי הייתה גבוהה יותר מהמקובל לחשוב, ראה (Goldstein and Zhukov, 2004).

[35] ההגדרה של מצב כוננות DEFCON III היא
"increased readiness without a determination that war is imminent"
זו עדיין אינה רמת כוננות מאוד גבוהה, שכן DEFCON I הוא מלחמה ו- DEFCON II משמעותו התקפה מתקרבת. קוד DEFCON V הוא מצב שלום (Sagan, 1993: 62-5; see also in Israelian, 2001: ftn. 4 p. 229).

[36] עם זאת, לטענת ישראליאן הנחה זו היתה מוטעית, והסובייטים די מהר גילו את השינוי ברמת הכוננות (Israelian, 1995: 175).

היה צורך בכדי למנוע נוכחות כוחות סובייטיים במזרח התיכון (Kissinger, 2003: 331). בנוסף, מספר שעות לאחר העלאת הכוננות ניקסון גם הזהיר את ברז'נייב, כי

"In these circumstances, we must view your suggestion of unilateral action as a matter of the gravest concern, involving incalculable consequences" (Nixon, 25.10.1973).

בשלב זה של המשבר, יש עדויות לכך כי במקביל המתח הורגש גם בצד הסובייטי. כך למשל הניצים בפוליטבירו – גורמים כמו מזכיר ההגנה גרצ'קו וראש הק.ג.ב אנדרופוב – הציעו להגיב באמצעים צבאיים לפעולות ולהצהרות האמריקאיות, ולגייס כוחות סובייטים נוספים לאזור. אולם, הצעות אלו נדחו על הסף על-ידי קוסיגין, גרומיקו וכמובן על-ידי ברז'נייב (Israelian, 1995: 181; Leng, 2000:104).

עם זאת, לאור תגובות זהירות יותר והעברת מסרים מתונים יותר שהמעצמות החליפו ביניהן לאחר שיאו זה של המשבר, המתיחות שכחה. גורם חשוב נוסף שהוזכר בהקשר זה היה הצלחתה של ארה"ב לשכנע את סאדאת לבטל את אותה בקשה לשליחת כוח סובייטי-אמריקאי לאזור, ותחת זאת להתבסס על כוח בין-לאומי בחסות האו"ם. בנוסף, ארה"ב בינתיים גם הפעילה בהצלחה לחץ רב על ישראל להגיע להפסקת אש (Halperin, 1987: Dobrynin, 2001: 300-1; Reich, 2001: 167; Kissinger, 2003: 354-8).[37]

מהדיון שנערך בחלק זה נראה כי, לכאורה, התפתח משבר חריף בין המעצמות, במיוחד לאור העובדה כי הוא כלל העלאה של רמת הכוננות הגרעינית. מצב כזה אמור לעמוד בניגוד לטענות שהוצגו במחקר זה ולפיהן הפנמת רעיונות ההרתעה ומיסודן בהסכמי SALT אמורה היתה להוביל להקטנת היקפם וחומרתם של המשברים. לכן בהמשך פרק זה אנסה להראות לא רק כיצד מידת האיומים במשבר היתה בפועל מוגבלת, גם מבחינתם של השחקנים אשר היו מעורבים בו, אלא גם כיצד הסכמי בקרת הנשק והדטנט עצמם תרמו להגבלתו של המשבר ואף סייעו ואפשרו למעצמות לסיימו בצורה שיתופית, ולהימנע מעימות חריף וישיר ביניהן.

4. המידה המוגבלת של חריפות משבר 1973

טענתי היא, כי לא רק שהאיומים במהלך המשבר היו מוגבלים – הן האיום הסובייטי להתערב והן העלאת הכוננות הגרעינית האמריקאית – אלא שמוגבלותם של האיומים הובנה היטב על-ידי הצדדים המעורבים בו.

[37] לטענת קיסינגר, זה היה יכול להיות חסר תקדים ולכן גם אתגר רציני, אם הסובייטים היו מציבים כוחות במדינה הנמצאת רחוק מהפריפריה של אזור ההשפעה שלה ובניגוד לרצונה של אותה המדינה (Kissinger, 2003: 355).

4.1 אין איום סובייטי מפורש

ראשית, כלל לא ברור שהיה איום סובייטי כלפי האמריקאיים. כך בניגוד לטענות שהוצגו ולפיהן בריה"מ הציבה אולטימטום לאמריקאיים, יש המפרשים את הפניה הסובייטית בבקשה לפעולה משותפת באופן שונה. כך למשל נטען, כי המסר שהעביר ברז'נייב היה זהיר והוא לא כלל איומים ישירים, אלא רק "הצעה לפעולה משותפת" (Leng, 2000: 104; Golan, 2001: 185; see also Reich, 2001: 167). כך בין היתר הציע ברז'נייב,

"**[l]et us together, the USSR and the United States**, urgently dispatch to Egypt the Soviet and American military contingents, to insure the implementation of the decision of the Security Council…I will say it straight that if you find it impossible to act jointly with us in this matter, we should be faced with the necessity urgently to consider the question of taking appropriate steps unilaterally…" (qut. in Kissinger, 2003: 342, my emphasis).

סוג פניה זה של "בואו ביחד..." מדגים את אופיו הלא מאיים של המסר. בדומה האיום עצמו גם אם קיים, מנוסח בצורה מאוד לא מפורשת, כאשר בחירת המילים שלו מתייחסת למצב בו "אנחנו נעמוד מול ההכרח לשקול בדחיפות את השאלה..." מה שמהווה ניסוח מרוכך.[38] טענות דומות העלה בזכרונותיו דובריניין. לטענתו, המסר שנוסח בפוליטבירו לניקסון היה

"strongly worded but did not contain any threat to act unilaterally" (Dobrynin, 2001: 295).

עם זאת, עד שהמסר הגיע אל האמריקאיים נוספה לו השורה – שדובריניין אינו יודע את מקורה – אשר כללה ניסוח יחסית תקיף יותר לגבי מעורבות סובייטית חד-צדדית אפשרית (Dobrynin, 2001: 295).

יתרה מכך, חוקרים שונים גם פקפקו בטיב האינדיקציות שלכאורה הביאו לאיום הסובייטי ואף בהשפעותיהם של אותן אינדיקציות על ההחלטה להעלות את הכוננות האמריקאית. ראשית נטען, כי אומנם הועבר חומר גרעיני דרך הדרדנלים, אך ככל הנראה הדיווח עליו הגיע לוושינגטון רק לאחר העלאת הכוננות, ולכן מידע זה אינו יכול להסביר את השינוי ברמת הכוננות. בנוסף גם נטען, כי קיים סיכוי סביר שמכשיר המדידה שגילה את המטען הגרעיני היה לא מדויק, וכן כי סוג כזה של אירוע לא היה בגדר החריג. בדומה, גם העלאה ברמת הכוננות האווירית הסובייטית אינה יכולה להסביר את השינוי ברמת הכוננות האמריקאית, שכן הכוננות הסובייטית החלה כבר כשבוע לפני העלאת הכוננות בארה"ב. יהיה זה גם מוגזם לייחס את השינוי ברמת כוננות זו להימצאותם של כוחות ימיים סובייטים באזור, לאור העובדה שכוחות אלה היו יחסית קטנים בהיקפם. יתרה מכך, גורמים סוביטיים רשמיים טענו, כי הפעולות הצבאיות

[38] אומנם ניסוחים דיפלומטיים מטבעם מרוככים, אך נראה שהדגש במסר זה היה על אפשרות שיתוף הפעולה ולא על האפשרות החד-צדדית.

שננקטו לא היו קשורות כלל למסר המאיים, לכאורה, של ברז'נייב (Lebow and Stein, 1994: 235; Goodman as referred in Parker, 2001: 196; Golan, 2001: 184; and compare with Garthoff as referred by Parker, 2001: 208; see also Israelian, 2001: 225). ראה גם (אהרונסון, 1995 : 187).

לטענת לוטוואק, הסיכוי לעימות ישיר בין המעצמות במשבר 1973 היה קטן מאוד (Luttwak. 1985: 112). לכן חוקרים שונים ניסו להסביר שהמטרה המרכזית של פעולות המעצמות במהלך המשבר היה לאותת לצד השני, ולא לאיים עליו. כך נטען, כי העלאת הכוננות שימשה יותר כדרך של המעצמות לאותת זו לזו – וכך גם המעצמות הבינו את מהלכיהן האחת של השניה – ולא כאיום במלחמה גרעינית (Saunders, 1988: 562; Miller, 1995: 149, 165; Israelian, 2001: 225). בהקשר זה ישראליאן מציג למשל את טענותיו של הייג (Haig) ולפיהן לא היה זה סביר כלל שהסובייטים ישלחו כוחות למזרח התיכון, למלחמה שבפועל כבר נמצאת בסופה (Israelian, 2001: 225; see also Israelian, 1995: 194). בדומה טוענת גולן, כי, סביר שהפעולות הסובייטיות היו איתותים לגבי חשיבות שמירת הפסקת האש. לטענתה,

"[t]he Soviet capability for actually joining the battle rapidly was, however, questionable. It seems more likely that Moscow did not intend actual battlefield intervention, but rather the threat of intervention" (Golan, 1990: 91-2).

לכן גם אם בריה"מ ביקשה להדגיש במספר אופנים לאורך המשבר, כי היא מעוניינת להמשיך ולחמש את מצרים, היא גם הדגישה, כי היא אינה מוכנה בשום אופן לטול חלק באופן ישיר במלחמה מחשש להסלמה. כך בכירים בקרמלין דחו את הרעיון לצאת למלחמה (מלחמת עולם שלישית), כל שכן לא למען מצרים וסוריה (Lebow and Stein, 1994: 265-6; Israelian, 1995: 180). לטענת קוונדט, בריה"מ כלל לא הייתה מעוניינת להיכנס לעימות ישיר עם ארה"ב, ולצורך זה היא הפעילה דיפלומטיה כדי להבטיח שהמשבר לא יהפוך לעימות בין מעצמתי (Quandt, 1977: 603). עקב כך היא גם הגבילה את סוג והיקף החימוש שהיא סיפקה למצרים עוד ערב המלחמה, וניסתה להניע את מצרים מלפתוח במלחמה (Herrmann, 1985: 94; Karsh, 1986: 9-13).[39]

בדומה, ניתן לטעון, כי הרצון לפעולה משותפת שהציגו הסובייטים נבע בין היתר מהתפיסה שלהם שהייתה חלק מההקשר של הדטנט, הקשר עליו ארחיב בהמשך, ואשר היה

[39] לטענת הרמן, למרות שבריה"מ המשיכה להעניק סיוע צבאי למצרים בשנת 1973, דומה היה כי אופי הסיוע הושפע מהרצון לקדם את הדטנט והתאים פחות למסגרת של מדיניות של הכלה (containment). כך למשל לא הועברו למצרים מפציצים לתקיפות עומק. בנוסף, למרות שהייתה מחלוקת בשלב זה בין המעצמות לגבי אופי הפסקת האש, בריה"מ גם לא תמכה בפעילותן הצבאית של מצרים ושל סוריה (Herrmann, 1985: 94).

מבוסס על ההבנה שעל שתי המעצמות לפעול יחד (Israelian, 1995: 160). לכן כבר עם תחילת המלחמה טען ישראליאן, כי האמריקאיים הביעו את נכונותם לפעול בשיתוף פעולה עם הסובייטים, דרך האו"ם, על מנת להביא את המשבר לסיומו (Israelian, 1995: 36).[40] לכן גם, זהו ההקשר והרקע שבו יש להבין את האיומים הסובייטיים כמו גם את המשמעויות שהאמריקאיים ייחסו לאיומים אלה.

4.2 לא היה איום אמריקאי אמיתי

ספקות הוטלו במידת אמיתותו של האיום האמריקאי עם העלאת הכוננות, וגם בהשפעתו על הסובייטים. לוטוואק למשל סבור, כי מספר לא מבוטל של חוקרים שולל את האותנטיות בצעד אמריקאי זה. לטענתו, היה עניין רב למקבלי ההחלטות האמריקאיים להפריז ברמת הכוננות הן במהלכו של המשבר והן לאחריו (Luttwak. 1985: 112). כך למשל הועלו טענות ולפיהן האיום נועד לצרכים אמריקאיים פנימיים, ולכן הוא מאפשר גם להסביר גם את הרגיעה המהירה שהושגה במשבר (Dobrynin, 2001: 297; Miller, 1995: 138). לכן גם לא מפתיע, כי דובריניין טוען, כי כששאל את קיסינגר (בכעס) לגבי הסיבה להעלאת הכוננות השיב קיסינגר, כי זו נעשתה משיקולי פנים, עליהם לא הרחיב, אך הבטיח כי היא תוסר בתוך יום, כפי שאכן קרה (והכוננות הוסרה כבר ב- 26 באוקטובר) (Dobrynin, 2001: 297).

בנוסף נטען, כי אחת המטרות של העלאת הכוננות האמריקאית הייתה להפעיל לחץ על ישראל. כך למשל לטענת בר-סימן-טוב האמריקאיים עשו שימוש באיום הסובייטי כדי לכפות על ישראל לייצב את הפסקת האש ולהסיר את המצור מעל הארמיה השלישית (Bar-Siman-Tov, 1987: 230; see also Saunders, 1988: 562). ראה גם (אהרונסון, 1995: 188). כך בדומה לטענת בור (Burr),

"Kissinger may have also meant the DEFCON as a message to the Israelis: the United States could not tolerate violations of the cease-fire because of the danger to world peace" (Burr, 2003).[41]

מה שעוד מחזק פרשנות זו היא העובדה שבמקביל להעלאת הכוננות האמריקאית, המשיכה ארה"ב ללחוץ על ישראל שלא לפעול כנגד הארמיה השלישית. באופן זה, פעולותיה של ארה"ב באוקטובר 1973 תאמו בפועל גם את הדרישות הסובייטיות (Herrmann, 1985: 96).

---

[40] עם זאת, כאמור, התוכנית לשיתוף פעולה אמריקאי-סובייטי להשגת הפסקת האש לא צלחה, בין היתר, לאור התנגדות מצרית נחרצת (Israelian, 1995: 39-41).

[41] אולם כפי שאהרונסון טוען, יש הגורסים כי "בשל טיבם הלא-פומבי של האיומים הללו, הפך 'כלי השייט הגרעיני הסובייטי' – שכפי שדווח לא פרק לבסוף את מטענו באלכסנדריה – בעיניהם של כמה ישראלים לבלוף אמריקאי. בלוף שנועד כביכול לכפות על צה"ל את הסרת המצור מעל הארמיה המצרית השלישית, ובאופן זה להציג את ארצות-הברית לפני מצרים כמושיעת הצבא המצרי" (אהרונסון, 1995: 188).

יתרה מכך, מוגבלות המשבר, והחשש המוגבל לאלימות בו גם באו לידי ביטוי ברמת הכוננות שהוכרזה בפועל, רמת כוננות שהיתה נמוכה מזו שהוכרזה במהלך משבר הטילים בקובה. כך לעומת רמת כוננות של DEFCON II שהוכרזה עם הטלת הסגר הימי ב- 24 באוקטובר 1962, במהלך משבר 1973 רמת הכוננות הגבוהה ביותר שהוכרזה הייתה רמה של DEFCON III. יתרה מכך, בעוד שרמת כוננות של DEFCON III הופעלה מדי פעם אפילו באופן שגרתי, במיוחד בתקופה של המלחמה בוייאטנם, רמה של DEFCON II היא רמת הכוננות הגבוהה ביותר האפשרית ללא קיום מלחמה בפועל, ומשבר הטילים בקובה היה הפעם היחידה שרמה כזו הוכרזה (Sagan, 1993: 62, 64-5; Gaddis, 1997: 272; Israelian, 2001: ftn. 4 p. 229).

על מוגבלות האיומים האמריקאיים למדו הסובייטים גם מהלך הרוחות בארה"ב. דוברינין מציג מספר אינדיקציות שהביאו אותו למסקנה שהמשבר היה חמור הרבה פחות ממשבר הטילים בקובה. דוברינין פקפק באמיתות האווירה המשברית בארה"ב לאחר שהבין שניקסון כלל לא נטל חלק בדיון בו הוחלט על העלאת הכוננות. גרטהופף אף טוען, כי ניקסון כלל לא ידע על ההחלטה והוא גילה זאת רק דרך קריאת עיתוני בוקר למחרת. בנוסף, דוברינין אף מעיד כי הוא דחה את הנימוקים ולפיהם הסיבה להיעדרותו של הנשיא מדיונים כל כך חשובים נגעה לעיסוקים הקשורים בפרשת ווטרגייט. יתרה מכך, דוברינין אף השתתף בשיאו של המשבר בפתיחת בית אופרה ובו הסביר לאחד ממכריו האמריקאיים כאשר נשאל ביחס לחריפות המשבר, כי "או, זהו רק הנרי [קיסינגר] שמשחק במשחקים הדיפלומטיים שלו" (Dobrynin, 2001: 297-8; see also Israelian, 1995: 196-7; Garthoff, 1994: 426). דוברינין אף טוען, כי קיסינגר עצמו הודה בנובמבר 1973, כי העלאת הכוננות היתה טעות שנבעה מפירוש שגוי של הכוונות הסובייטיות (Dobrynin, 2001: 300).

אינדיקציות נוספות המבטאות את מוגבלות המשבר נגעו לטון המתון בו הועברו המסרים לבריה"מ. כך למשל, בניגוד לטון התוקפני בו ניקסון הציג את מסריו בתקשורת – ובכלל זה התייחסותו לכך שברז'נייב מבין היטב את שפת הכוח, וכי זהו העימות החמור ביותר מאז משבר הטילים בשנת 1962 – טוען ישראליאן כי מרבית המסרים הישירים שהעביר ניקסון לברז'נייב היו מרוככים, מה שהבהיר שהאיומים נועדו לפוליטיקה הפנימית בארה"ב (Israelian, 1995: 204), ושהמשבר הוצג באופן חריף ממה שהוא היה בפועל. יתרה מכך, אפילו קיסינגר עצמו הדגיש כי על אף הדחייה הנחרצת של ההצעה לפעולה משותפת כי אין מדובר במצב מהסוג של משבר הטילים (בקובה), וכי הכוננות נובעת מנקיטת צעדי זהירות בלבד, ואין היא בלתי הפיכה. כך מסכם בל

(Bell), כי לא היה דבר בדרך התבטאויותיהם של הבכירים האמריקאיים בשיאו של המשבר, שמצדיק את ההתייחסות אליו כאל משבר חמור כל כך (Bell, 1974: 536-7).

בנוסף, מספר חוקרים התייחסו לכך שלאיום, גם אם היה לכאורה, לא הייתה בפועל כל השפעה, שכן הסובייטים כלל לא רצו לפעול. כך נטען כי קיימות עדויות רבות לפיהן לבריה"מ לא היתה כל כוונה לפעול גם אם ארה"ב לא היתה מעלה את רמת הכוננות שלה (Garthoff, 1994: 427; Reich, 2001: 171; Garthoff, 2004: 36-7; Golan, 2001: 186). לטענת גרטהופף, מתחילת המשבר היה די ברור שהסובייטים התנהגו בזהירות וניסו לקדם הפסקת אש (Garthoff, 1994: 419; see also Miller, 1995: 147). לכן כפי שטוען דובריניין, לארה"ב לא היתה סיבה להעלות את הכוננות פשוט מפני שלא הייתה כל כוונה סובייטית להתערב במשבר, ולא היה כל רצון במוסקבה להסתכן במלחמה עם האמריקאיים (Dobrynin, 2001: 296). בכירים סובייטים דחו ברובם הצעות לפעול גם לאחר הפצצה ישראלית של מרכז תרבות סובייטי בדמשק (9 באוקטובר) ולאחר הטבעת ספינת סחר סובייטית על-ידי ישראל אל מול חופי סוריה (12 באוקטובר). כך ברז'נייב וקוסיגין דחו לטענת ישראליאן כל הצעה לפעולה סובייטית שהיתה יכולה לגרור את בריה"מ לתוך המלחמה (Israelian, 1995: 68).

בדומה ישראליאן גם סבור, כי הסובייטים לא שינו את תוכניותיהם גם לאחר העלאת הכוננות בארה"ב משום שהם לא תכננו שום פעולה. כך, לא האיום הטמון בשינוי ברמת הכוננות הביא את הסובייטים להימנע מלפעול. לטענתו, הרמיזה לפעולה סובייטית אפשרית הייתה בלוף, בדיוק כפי שהעלאת הכוננות האמריקאית הייתה בלוף (Israelian, 2001: 226-7; see also Israelian, 1995: 191-2).[42] כך הוא הסביר, כי בקרמלין "אף אחד לא אהב או תמך ברעיון [של שליחת כוחות]". המטרה היתה לרמוז לאמריקאיים על האפשרות של התערבות כזו, כדי לגרום להם ללחוץ על ישראל (qut. in Reich, 2001: 166-7; Miller, 1995: 149, 165).[43] לכן גם הסובייטים הופעתו מאוד מהתגובה המוגזמת מבחינתם של האמריקאיים למסר ששלח ברז'נייב (Israelian, 1995: 179-80; Reich, 2001: 166; see also Gross Stein, 2001: 307).

יתרה מכך, הייתה חפיפה בין היעדים המרכזיים של שתי המעצמות. לכן ההצעה לעריכת פעולה משותפת, שהייתה, כביכול, הטריגר להעלאת הכוננות בארה"ב, תאמה למעשה במידה רבה גם את האינטרסים האמריקאיים. כפי שקיסינגר עצמו העיד, האמריקאיים היו מעוניינים מאוד

[42] בדומה טוען מילר, כי מטרתה של בריה"מ לא היתה בלוף ולא היתה צעד נמהר לקראת עימות, אלא איתות, אשר נועד בעיקר להגדיל את הלחץ על ארה"ב כך שתפקח על ישראל ותרסן את התנהגותה (Miller, 1995: 149, 165).

[43] בהקשר זה מסביר למשל דובריניין את מהותם של מספר פעולות צבאיות שננקטו, ואשר נעשו ל"מטרות סימבוליות" (Dobrynin, 2001: 296).

למנוע את השמדתה של הארמיה השלישית, מתוך מטרה לאפשר תהליך מדיני, ומתוך ההבנה שגם אם הארמיה תחוסל הסובייטים ישלימו את הכוח המצרי (Kissinger, 2003: 315; see also Garthoff, 1994: 419).[44]

בנוסף, לא רק שהאיומים בין המעצמות במהלך המשבר היו מוגבלים, אלא שלשתי המעצמות היה ברור עוד במהלכו, כי הוא שונה מהותית ממשברים קודמים שהתרחשו ביניהן. כך למשל אופי האינטראקציות (המתונות יחסית) בין המעצמות במשבר זה, ומשכו (הקצר יחסית) של המשבר, מדגימים את ההבדלים בינו לבין משברים קודמים בין מעצמות העל.[45]

5. השפעת ההסכמים בין המעצמות על סיומו של המשבר בדרכי שלום

טענתי היא כי קהילת ההרתעה, אפשרה להגביל את משבר מלחמת 1973 ואף סייעה להביא את המשבר לסיומו ללא אלימות. כך אני טוען, כי קהילת ההרתעה על הידע והפרקטיקות הכרוכות בה, הביאו את המעצמות להימנעות מאלימות לא עקב חשש מאיומים מיידיים, כפי שהיה במשברים קודמים, אלא כיון שאלימות ישירה נשללה כאופציה רלוונטית ביחסים ביניהן. במילים אחרות אין מדובר רק בהתנהגות זהירה שאפיינה משברים בעידן הגרעיני, ראה (Mandelbaum, 1979: 22), אלא תוצאה של מיסוד יחסי (ורעיונות) ההרתעה בין המעצמות.

כך טענתי בהקשר זה היא שמיסוד פרקטיקות ההרתעה בין המעצמות בהסכמים ביניהן בתחילת שנות ה- 70, הסכמים המבוססים על הפנמת רעיונות ההרתעה, ביטאו את הידע המשותף של המעצמות לגבי הרתעה ומשמעויותיה, ובכך אפשרו את אותה הימנעות מאלימות לאורך זמן ביחסים ביניהן. פרקטיקות אלה כוללות מחד שימוש באיומים, אך מנגד גם מבוססות על אמון מוגבל, על הדגשתם של מטרות ויעדים משותפים, והן כוללות גם שיח המבליט את החשיבות שבהתנהגות "רציונלית", את החשש מקטסטרופה ומהתאבדות הכרוכה בשימוש בנשק הגרעיני, וכן את חוסר היכולת לנצח במלחמה גרעינית. פרקטיקות אלה גם מאפשרות ליצור את ה"הקשר" שבו הפעולות של הצדדים יכולות להיות מפורשות כפעולות שמטרתן למשל הרתעה (ולא פיוס או הסלמה).

---

[44] לכן גם לטענת דובריניין, למרות שקיסינגר בזכרונותיו טוען כי בארה"ב היה חשש מתגובה סובייטית, מה שעמד לנגד עיניה היה רצונה להדיר את בריה"מ מתהליך מדיני שיתרחש עם סיום המלחמה (Dobrynin, 2001: 288; see also p. 296). באופן זה, לטענת לאנג, שתי המעצמות שאפו לסיים את המלחמה במזרח התיכון, אך בנוסף ארה"ב שאפה גם להגביל את ההשפעה הסובייטית באזור ולהגדיל את השפעתה שלה. כך למעשה ארה"ב ביקשה להשיג שני יעדים סותרים (Leng, 2000: 95). לטענותיו של קיסינגר בהקשר זה, ראה למשל ב- (Kissinger, 2003: 331).

[45] אחזור וארחיב בסוגיות אלה של מאפייני המשבר ביחס למשברים קודמים בין המעצמות בדיון בהשערות.

5.1 הגבלת המשבר ומניעת עימות ישיר

ההשפעה המרכזית של הסכמי בקרת הנשק על המעצמות במשבר באה לידי ביטוי בהגבלת היקפו, ובהיעדר חשש ממשי לקיומו של עימות ישיר בין המעצמות במהלכו. טענתי היא כי אי חשש זה נבע מההבנות, מהידע ומהפרקטיקות שהתפתחו בין המעצמות לאור מיסוד רעיונות ההרתעה, גורמים אשר הגבילו מלכתחילה את הטווח האיומים האפשרי של המשבר.

ראשית, ההסכם ביטא את ההבנה וההסכמה של הצדדים שמטרתם המרכזית של המעצמות היא להימנע מעימות ישיר ביניהם (Leng, 2000: 99). כפי שסיכם זאת היטב קיסינגר, ובדומה לטענות שהועלו גם על-ידי גורמים סובייטים, ל"דטנט היה תפקיד מרכזי ביישוב המשבר למרות שהוא לא הספיק כדי למנוע אותו" (Kissinger, 10.12.1973 as qut. in Garthoff, 1994: 440, see also pp. 445-6). אולם החשוב הוא שהניהול של המשבר הצליח ביעדים הקריטיים:

"the superpowers avoided a direct conflict between them, and they achieved a ceasefire that also opened the way for subsequent negotiations for peace" (Reich, 2001: 168).

לכן אפילו שלזינגר ממתנגדיו הבולטים של הדטנט, טען, כי

"I indicated that we were very far away from a confrontation….I think that this whole episode indicates the limitations of détente, but it also indicates the strength of détente" (Schlesinger, 19.11.1973 as qut. in Garthoff, 1994: 439).

טענות דומות הועלו גם בבריה"מ. כך למשל טען ישראליאן, כי למרות שלמשבר היו השלכות שליליות על הדטנט, הוא סייע למעצמות להימנע מעימות גרעיני ביניהן (Israelian, 1995: 214).

באופן זה, ניגוד האינטרסים בין המעצמות מחד, ומנגד הרצון להגביל את המשבר בא לידי ביטוי בדרך התגובה של קיסינגר למסרים הסובייטים. כך למשל, קיסינגר דחה את מה שהוצג בארה"ב "כאולטימטום סובייטי" והדגיש כי לפעולה כזו יכולות להיות תוצאות חמורות (incalculable consequences), אך יחד עם זאת הדגיש כי פעולה חד צדדית אינה יעד של אף צד. כך המסר שקיסינגר העביר לסובייטים היה מתון ופרופורציונלי. יתרה מכך, כפי שמסביר לאנג, דבריו של קיסינגר לא היוו אולטימטום, אלא אזהרה מהסכנות של הסלמה והבעת חשש לעתידו של הדטנט עצמו. יתרה מכך קיסינגר אף הציע לסובייטים פעולה משותפת דרך כוח או"ם לא צבאי שישלח לאזור למטרת פיקוח. לאנג מדגיש, כי תגובתו של קיסינגר היא

"a good example of [r]eciprocating influence strategy. It was firm but roughly proportionate – the alert in response to Brezhnev's threat and the observed Soviet military activity – and flexible" (Leng, 2000: 106).

אלמנט חשוב בדברים אלה הוא שהדטנט עצמו הפך לשמש כמטרה, מצב אשר מבטא נדבך נוסף בו מיסודן של ההבנות בין המעצמות, השפיע על התנהגותן במשבר. לטענת לאנג,

הסכמים אלה, הסכם SALT והסכם ההבנות (the Basic Principles Agreement) (1973), שיקפו, כאמור, הכרה הדדית ואת הקבלה של קיומו של שיוויון אסטרטגי יחסי (Leng, 2000: 92).[46] אחד הנושאים החשובים שהוסכם עליהם בהסכם ההבנות עסק בהכרה של המעצמות בכך שהן לא ינסו להשיג יתרון חד-צדדי על חשבון האחרת. הבנה זו אומנם הופרה במידה מסוימת במהלך המשבר על-ידי שתי המעצמות. עם זאת, מנהיגי המעצמות לא רק שלא האשימו זו את זו בהפרת הדטנט, אלא אף טענו, כי הדטנט תרם רבות לפתרון בדרכי שלום של משבר זה (Garthoff, 1994: 438-9; Leng, 2000: 92-3). כך הדגש היה מחשש לאי קיום עתידי של ההסכמים ולהפרות עתידיות שלהם. כך למשל אחד הדגשים בתגובה האמריקאית לדבריו של ברז'נייב היתה, כי

"[y]ou must know, however, that we could in no event accept unilateral action. This would be in violation of our understandings, of the agreed principles we signed in Moscow in 1972 and of Article II of the Agreement on Prevention of Nuclear War" (Nixon, 25.10.1973).

"I agree with you that our understanding to act jointly for peace is one of the highest value and that we should implement that understanding in this complex situation" and "In the spirit of our agreements this is the time not for acting unilaterally, but in harmony and with cool heads" (Nixon, 25.10.1973; see also Lebow and Stine, 1994: 277).

יתר על כן, ניקסון אף טען, לאחר המשבר כי הנסיון כעת מלמד, כי

"we both realize that we cannot allow our differences in the Mideast to jeopardize even greater interests that we have, for example… in continuing the negotiations which can lead to a limitation of nuclear arms…" (Nixon, 12.11.1973 as qut. in Garthoff, 1994: 439).

לכן לא מפתיע כי גורמים שונים, כמו למשל ניקסון טענו כי "ללא הדטנט, היינו יכולים לעמוד בפני משבר חמור מאוד במזרח התיכון. בעזרת הדטנט, נמנענו ממנו" (Garthoff, 1994: 438-9). בדומה הזכיר קיסינגר, את הדטנט בין המעצמות כגורם מרכזי שאפשר את סיומו המהיר של המשבר (Kissinger, 10.12.1973 as qut. in Garthoff, 1994: 440). עמדות דומות הועלו גם בבריה"מ בעיקר על-ידי תומכי הדטנט (Garthoff, 1994: 440, 443; Golan, 1990: 93; see also Bell, 1974: 542). כך למשל לדברי הולוואי,[47]

"Brezhnev later claimed…that without détente the confrontation might have been much worse" (Holloway, 1984: 90).

---

[46] כפי שטוען פאווסקי (Powski) במהלך פסגת מוסקבה, הצדדים הוסיפו להסכמי SALT מספר של הסכמים נוספים. אחד מהם היה הסכם ההבנות, שבו שני הצדדים הסכימו שלא לאפשר להבדלים האידיאולוגיים ביניהם להעמיד בסכנה את הדטנט. בנוסף, הצדדים התחייבו להימנע מעימות צבאי ולמנוע את פריצתה של מלחמה גרעינית (Powski, 1998: 183). על הקשר שבין הסכמי SALT להסכמים הנוספים בתחילת שנות ה- 70 עמד קיסינגר, אשר טען כי הסכמי SALT אינם עומדים בפני עצמם, אלא
"linked organically to a chain of agreements and to a broad understanding about international conduct appropriate to the dangers of the nuclear age" (Kissinger qut. in Larson, 1997: 184).

[47] עם זאת, לטענה לפיה היה קושי ביישום ההסכמים במשבר 1973, ראה גם (Larson, 1997: 186).

מעניינת במיוחד העובדה שעם העלאת הכוננות האמריקאית, מה שסימן את שיא המתיחות במשבר, והביא לחששותיהם של גורמים שונים בבריה"מ,[48] אפילו גרצ'קו הניצי נדרש להסכמי SALT, כדי לבקר את הפעולה האמריקאית. לדבריו,

"The Americans had no right to put their troops on alert all over the world, including their nuclear forces. It is a gross violation of the Soviet-American treaty on the prevention of nuclear war signed in 1972" (Grechko, 25.10.1973 as qut. in Israelian, 1995: 180).[49]

גם התקשורת הסובייטית הדגישה את חשיבות הדטנט בהתגברות על "המבחן הקשה" שהציבה המלחמה. הדטנט כך נטען הוא לא רק אופנתי, אלא גם הכרח בעידן הגרעיני (Garthoff, 1994: 444).

יתרה מכך תאר קושר ישירות בין המשמעות המוגבלת של הכוננות האמריקאית, לבין ההבנות האסטרטגיות בין המעצמות. לטענתו, למרות שאי השימוש הישיר בכוח כנגד המעצמה היריבה לא היה חלק רשמי של הסכם כלשהו, הוא היווה בפועל חלק מהמשטר שהיה מבוסס על שיוויון אסטרטגי בין המעצמות. לטענתו, המעצמות

"grew to expect and perhaps even respect this form of mutual treatment" (Tarr, 1991: 96).

להסכמים שנחתמו בין המעצמות הייתה השפעה על המשבר, באמצעות יצירת מסגרת לניהול היחסים ביניהן, ובאמצעות השגת ההבנות האסטרטגיות שהקלו על ניהול המשבר. לכן לא מפתיע למשל שהתקשורת בין הצדדים במהלך משבר 1973 הייתה שונה מהותית מהתקשורת בין המעצמות במהלך משבר הטילים בקובה. התגובה האמריקאית, למשל, במשבר קובה, הייתה תקיפה יותר, פומבית יותר והיא גם לא כללה הצעת פשרה (Leng, 2000: 106-7). לכן גם כפי שטוענים ליבו וסטיין, ההחלטה הסובייטית שלא להסלים את המשבר, אפשרה לחזק את המסרים המרגיעים שהגיעו מארה"ב (Lebow and Stein, 1994: 277). כך בדומה טוען תאר, כי בעוד שרעיון ההדדיות ביחסי המעצמות עמד בסכנה מוחשית ביותר במשבר ברלין בשנת 1961 ובמשבר הטילים בקובה, לא היתה סכנה כזו במשבר 1973. לדבריו,

"[i]t is true that the United States went to DEFCON 3 alert status in 1973, to warn the Soviets away from intervention in the Egypt-Israeli war, but that was little more than a pro forma method of signaling" (Tarr, 1991: 96).

---

[48] ישראליאן אף טוען, כי היו בקרמלין כאלה, שסברו כי המשבר הולך לכיוון של עימות עם ארה"ב (Israelian, 1995: 179).

[49] טענה זו מעניינת במיוחד שכן גרצ'קו הוא איש צבא, אשר התנגד להסכמים אלו ולעיתים הדגיש גם את הטענה כי "הסוציאליסטים" ינצחו במלחמה בין המעצמות, ראה למשל (Grechko, 28.3.1973: 2 as qut. in Payne, 1980: 50-1). אולם חשוב גם לשים לב לפרשנות הבעייתית של גרצ'קו את הדברים, שכן העלאת כוננות אינה בהכרח סותרת את הסכמי SALT. אפשר לשער לכן, כי דווקא אי נטילת חלק בקהילת ההרתעה הקלה על ראיית צעד זה כצעד מסלים.

5.2 שיח של הרתעה

גורם נוסף שמחזק ומבטא את ההבנות של ההרתעה ההדדית הוא אותו שיח, שעל התפתחותו עמדתי בפרק הקודם. שיח זה מדגיש, כאמור, את החשיבות שב"רציונליות", את התאבדות והקטסטרופליות הכרוכה במלחמה גרעינית ואת חוסר היכולת לנצח בסוג מלחמה כזו. מימדים אלו אשר מהווים חלק מן הפרקטיקות של ההרתעה באו לידי ביטוי במהלך המשבר עצמו ובהתייחסותם של בכירים למשבר עם סיומו.

כך למשל הסביר קיסינגר לאחר המשבר את הצורך בשיתוף פעולה בין-מעצמתי לאור הסכנות העומדות בפני האנושות אלמלא יתקיים שיתוף פעולה כזה. לטענתו,

"détente is made necessary because as the two great nuclear superpowers we have a special responsibility to **spare mankind the dangers of a nuclear holocaust**" (Kissinger, 10.12.1973 as qut. in Garthoff, 1994: 440, emphasis main; see also Leng, 2000: 106).

דברים דומים גם אמר קיסינגר במסיבת עיתונאים בשיאו של המשבר. כך מצטט בל את דבריו של קיסינגר המסביר, כי

"[T]he United States and the Soviet Union also have a very special responsibility. We posses–each of us–nuclear arsenals capable of **annihilating humanity**. We–both of us–have a special duty to see that confrontations are kept within bounds that do not threaten civilized life" (Kissinger 25.10.1973 as qut. in Bell, 1974: 536-7, emphasis main).

עמדות דומות הועלו גם בבריה"מ בעיקר על-ידי בכירים כמו ברז'נייב וקוסיגין, אשר הדגישו את תרומתו של הדטנט לסיומו המוצלח של המשבר ולמניעת **קטסטרופה עולמית** (Garthoff, 1994: 440, 443; Golan, 1990: 93).

כך לטענת לאנג, מה שהיה חשוב במהלך משבר 1973, בשונה ממשברים קודמים בין המעצמות, לא הייתה רק ההבנה של המעצמות כי מלחמה גרעינית תהיה קטסטרופלית עבור שתיהן, אלא שהן גם הכירו בכך שהמעצמה היריבה שותפה לתפיסה זו. לטענתו, ארה"ב הכירה לא רק בכך שבריה"מ חולקת עמה את הרעיון של סלידה ממלחמה, אלא שהיא גם מודעת לסלידה האמריקאית ממלחמה (Leng, 2000: 113). סוג ידע כזה הוא תוצר ישיר של הסכמי בקרת הנשק שנחתמו בתחילת שנות ה- 70. לכן, בהמשך לטענותיו של לאנג ניתן בדרך זו להסביר את ההבדל בין התנהלות המעצמות במשבר זה לבין התנהלותן במשברים קודמים כמו למשל במשבר ברלין השני (1961) ובמשבר הטילים בקובה (Leng, 2000: 113, 114). ההקשר שביטאו, יצרו ואפשרו הסכמי בקרת הנשק בין המעצמות, הדגישו עבורן לא רק את המחיר הגבוה שכרוך בעימות ביניהן, אלא גם את הסלידה ההדדית שלהן ממנו. הקשר זה סייע להן להבין בהתאם את הצעדים של היריב, גם אם צעדים אלה כללו מידה כזו או אחרת של איום. כך הנשק הגרעיני, הגבלת היכולת

ההגנתית ושימור הידע לגבי ההרתעה, יצר הקשר שבו קל יותר להבין את פעולות הצד השני כפעולות שמטרתן אינה פתיחה במלחמה והסלמה, אך מנגד מטרתן גם אינה פייסנות. כפי שהסביר קיסינגר,

"détente defined not friendship but a strategy for a relationship between adversaries" (Kissinger, 1982: 600 as qut. in Dobrynin, 2001: 287).

וכפי שמסביר כפי לאנג, מטרת יחסי הצדדים הייתה להגביל את התחרות ביניהם ולא לבטל אותה (Leng, 2000: 110).

יתרה מכך, התייחסות זו המדגישה מחד את הצורך ב"שמירה על האנושות" תוך המשך החזקת הנשק הגרעיני מדגישה במיוחד את אותו הקשר של הרתעה (הדדית), שכן לא רק שהוא מחייב את אותו שיתוף פעולה בין המעצמות, אלא שאותו נשק הוא המקור העיקרי לאותו "איום על האנושות", ולכן פירוקו היה יכול אולי היה לספק פתרון טוב יותר לאיום זה. ואולם הפתרון האסטרטגי בו בחרו המעצמות היה דווקא לדאוג לשמורו של נשק זה (ולהגביל את היכולות ההגנתיות), וזאת כאמצעי להגדיל את היציבות הבין-לאומית, ואת הביטחון.

5.3 אמון (מוגבל)

על אף שבמהלך הפרק הוזכרו מספר סוגיות הנוגעות לאמון של השחקנים יש חשיבות רבה למקד את הטענות בהקשר זה, שכן האמון (המוגבל) בין שחקנים מהווה חלק חשוב בפרקטיקות של קהילת ההרתעה. כך נטען, כי לאווירה החיובית שהושגה ביחסי המעצמות הייתה תרומה חשובה לאופי היחסים ביניהן במהלך המשבר. ברמה האישית אווירה זו אפשרה למנהיגי המעצמות ליצור קשרי עבודה טובים ואמון האחד בשני (Leng, 2000: 99; see also Israelian, 1995: 217).

כך למשל לטענת ליבו ושטיין, ברז'נייב יחס באופן אישי חשיבות רבה לקשרים הטובים שהשיג עם גורמים שונים בארה"ב. לדבריהם,

"Brezhnev considered détente the outstanding accomplishment of his foreign policy. Even before the alert, Brezhnev recognized that a deployment of Soviet forces in Egypt would seriously complicate the Soviet relationships with the United States" (Lebow and Stein, 1994: 280).

בדומה, גם דובריניין עמד על כך, כי למרות שהמעצמות המשיכו גם אחרי הסכמי בקרת הנשק לנסות ולקדם את היעדים שלהם בזירה הבין-לאומית, ההסכמים אפשרו להן להתגבר על החשדנות הדדית שלהם ובדרך זו להיות מעורבים ביחסים טובים יותר (Dobrynin, 2001: 253; 253, see also Larson, 1997: 185). לכן דובריניין גם סבור, כי למרות הקשיים בשיתוף הפעולה בין המעצמות במשבר 1973,

"[o]ne could not underestimate the moral and political effect of the agreement on the international atmosphere and on Soviet-American relations… In a confidential summary by our Foreign Ministry for Soviet ambassadors, Brezhnev's visit was proclaimed an important milestone in the removal of nuclear war" (Dobrynin, 2001: 287).

חשיבותו של האמון שהתפתח בין הצדדים בא לידי ביטוי גם בצד האמריקאי. כך למשל הדגיש ניקסון במסר שהעביר לברז'נייב, כפי שציינתי לעיל, כי עליהם לפעול במשבר בשיתוף פעולה וברוח ההבנות וההסכמים ביניהם (Nixon, 25.10.1973). המטרה כך ציין ניקסון, היא שמירת השלום העולמי. בדומה הדגיש קיסינגר,כי המעצמות הן לא רק יריבות, אלא גם שותפות בשמירת השלום, וכי ארה"ב אינה רואה את עצמה בעימות עם בריה"מ (Kissinger, 12.11.1973 referred by Garthoff, 1994: 438-9).

6. דיון בהשערות ובפסוקי התנאי

הפרקטיקות בהן דנתי בחלק הקודם יצרו למעשה את ההקשר שבו שימוש באלימות ביחסי המעצמות איננו אופציה. לכן שתי המעצמות ידעו שהמעצמה היריבה לא תפנה לשימוש בכוח. כך למשל מתייחס ישראליאן לאיומים "המוזרים" של ניקסון, כפי שהסובייטים תפסו אותם במהלך המשבר.

"[i]t was difficult to believe that, after effective Soviet-American talks in Moscow and fruitful cooperation in the Security Council leading to adoption of the two cease fire resolutions, Washington would carry out a major anti-Soviet military action. To some of us, Nixon's message also sounded very strange" (Israelian, 1995: 194).

מעבר לכך, לטענתם של ליבו ושטיין הרתעה (מיידית) והאיומים לפעולה אמריקאית לא היו רלוונטיים, כיון שברז'נייב כלל לא רצה להתערב במלחמה. לטענתם, ברז'נייב ידע היטב שהמשמעות של צעד כזה הוא מלחמת עולם (Lebow and Stein, 1994: 268).[50] דרך ראייה זו תואמת את הטענות המוצעות במחקר, ולפיהן ההרתעה מוסדה, כך שבניגוד למצבים שבהם האלימות נמנעה עקב חשש מהסלמה ואיומים מידיים, הצדדים בפועל במשבר 1973 כלל לא הציגו איומים כאלה האחד לשני. כך, כפי שטוען דוברינין, בשונה ממשברים אחרים למעשה משבר זה היה מסוכן פחות. לדבריו,

"while it was indeed a serious political crisis which made a rather unpleasant impact on our relations, there was no threat of a direct military clash between us. We took no measures to put our armed forces on high combat alert even in response to the American move" (Dobrynin, 2001: 300).

[50] טענה זו של ליבו ושטיין היא חשובה במיוחד, כיון שמבחינה מתודולוגית חוקרים שונים הדגישו את החשיבות של איתור ההשפעה בפועל של איום, ונסיגה מפעולה של הצד השני בעקבות האיום, כדי לאתר הצלחות של הפעלת אסטרטגיית ההרתעה. מנגד, מה שטוענים למעשה ליבו ושטיין ביחס למקרה זה הוא שבמצב שנוצר בין המעצמות, שהשימוש באיומים מצד המגן לא היה רלוונטי, שכן הצד הלכאורה מאתגר כלל לא היה מעוניין לעשות את אותה פעולה לא רצויה מבחינת המגן. על-כן לטענתם אין כאן מצב של הצלחת הרתעה (מיידית), שכן לא היה יריב שרצה לאתגר.

כך התפתחותה של קהילת ההרתעה ומיסודה אפשרו לצדדים לפרש את הפעולות שננקטו בצורה חמורה פחות מכפי שניתן היה לפרשם ללא קיומה של קהילת ההרתעה, ולהבין את אותן פעולות לא כניסיונות פייסנות מחד אך גם לא כניסיונות הסלמה. כך למשל הסביר קיסינגר, כי ארה"ב ובריה"מ "הן בו זמנית גם יריבות וגם שותפות בשמירת השלום". יתרה מכך הוא אף הדגיש, כי "ארה"ב אינה רואה עצמה בעימות עם בריה"מ", וכי "איננו מדברים כאן על מצב של משבר טילים" (Kissinger, 12.11.1973 as qut. in Garthoff, 1994: 438-9).

באופן זה, ההשוואה עליה רומז קיסינגר בדבריו למשבר הטילים בקובה מדגישה את ההבדלים שבין התקופות, ואת ההקשר השונה העומד מאחורי שני משברים אלה. ההבדל בין הקשרים אלה נובע לא רק משינוי ביחסי הכוחות בין המעצמות, אלא גם משינוי רעיוני ומהקשר שבין שני מימדים אלה – חומרי ורעיוני. לכן למשל כאשר ליבו ושטיין מנתחים את ההקשר הצבאי הם טוענים, כי הוא היה בשנת 1973 הרבה יותר יציב ומאוזן, ולכן אפשר למעצמות להקטין את החשש שלהן האחת מהשניה ואת הצורך שלהן בשימוש במתקפה מונעת (Lebow and Stein, 1994: 262). כך אומנם לא ניתן לזקוף זאת רק לזכות הסכמי SALT, אך לא ניתן להתעלם מהתפקיד החשוב שהיה להם בייצוב מירוץ החימוש וביצירה של אותם תנאים בהם מתקפה מונעת תהיה פחות רלוונטית.

בדומה, ההקשר של הסכמי SALT סייע לצדדים גם להבין, כפי שטוען ישראליאן, לא רק שיריבן יגיב בצורה שבה הצד הראשון יפעל (שליחת דיוויזיה אמריקאית למשל על כל דיוויזיה סובייטית לאזור), אלא שהבנה זו גם חיזקה את הביטחון שהיריב לא יפתח במלחמה (Israelian, 1995: 181).

קהילת ההרתעה יצרה בדרך זו הקשר שבו ניתן היה להציג את שמירת ההסכמים כמטרה בפני עצמה, ובכך ליצור מסגרת משותפת שלא רק ביטאה את השינוי שחל בהבנות האסטרטגיות שלהן, אלא היא גם כללה שיח, אשר סייע להן להצדיק את פעולות ההרתעה ובכך ליצור חלופה ליעדים הפוליטיים שאותם היה מסוכן להשיג. במילים אחרות, קהילת ההרתעה יצרה הקשר שבו המשך ההרתעה – וכפי שהדגיש קיסינגר אין בהכרח מדובר בידידות – הפך להיות למטרה, אשר הקלה על הצדדים להבהיר במהלך המשבר את יעדיהם ובכך היא גם תרמה לתקשורת ולחיזוק האמון ביניהם.

הצד השני של דברים אלה הוא למעשה, פסוק התנאי ולפיו ללא קהילת ההרתעה המשבר היה עלול להיות חריף ומסוכן יותר. כך למשל הסביר ארברטוב כי הסיבה לכך שהמעצמות יכלו

להגיע לפתרון פוליטי במשבר נבעה מכך שהן הסכימו על מסגרת למטרה כזו עוד לפני שפרץ (see in Lebow and Stein, 1994: 280). כך למשל מצטטים ליבו ושטיין את ברז'נייב כאומר בפני הפוליטבירו, כי

"No matter how complicated the situation may be, our wish is to develop our relations with the United States" (qut. in Lebow and Stein, 1994: 281).

בדומה טוען קסילוב, כי

"We did not want to make a move that could be interpreted as a provocative. We were search for political not military solutions" (Kislov, 18.5.1989 qut. in Lebow and Stein, 1994: 281).

להקשר זה התייחס גם גיאורגי מירסקי (Georgi Mirskiy), אחד מן החוקרים החשובים ביותר בבריה"מ לענייני המזרח התיכון. לטענתו,

"[w]ho knows what might have happened…were the cold war still at its height, had there been no relaxation of world tensions in the past year and a half or two?" (Mirskiy, 1973 as qut. in Dawish, 1980: 53).

טענות אלה מאפשרות להראות, כיצד קהילת ההרתעה הייתה זו אשר השפיעה ולא החשש מהסלמה. כך בניגוד למשברים קודמים בהם החשש המיידי מהחרפת המשבר והעלאת רמת האלימות בו סייעו למעצמות לרסן את התנהגותן, במשבר זה קהילת ההרתעה יצרה תמריצים ומבני ידע, אשר הקלו על הצדדים כבר מתחילתו של המשבר לפרש אותו באופן מתון יותר וזאת על אף – ואולי בגלל, היעדר איום ממשי לעימות ישיר במהלכו. לכן למשל יכלו הסובייטים לפרש את העלאת הכוננות האמריקאית לאור יעדים פוליטיים שונים, אשר אינם קשורים לבריה"מ, ובדרך זו להימנע מלהחריף את המשבר. כך למשל, גורמים סובייטים בכירים היו מודעים במהלך המשבר לצרכים הפוליטיים הפנימיים של הנשיא לאור מצבו הרגיש בעקבות פרשת ווטרגייט.[51]

לפסוק תנאי דומה מתייחס ישראליאן, אשר תוהה מה היה קורה אילו בריה"מ הייתה מגיבה להעלאת הכוננות בהעלאת הכוננות שלה גם כן. מסקנתו היא, כי בהכירו את הלך הרוחות במוסקבה בתוך ההקשר של ההרתעה ההדדית ולאור הסכמי בקרת הנשק, כי סביר מאוד להניח כי לא הייתה פורצת מלחמה בקנה מידה נרחב בין המעצמות (Israelian, 1995: 189).

הדיון בהשערות המחקר, ובמיוחד בהשערות השניה והרביעית, מסייע למקד את הטענות שהוצגו בפרק זה, לגבי התהליכים הרלוונטיים לשלב זה של קהילת ההרתעה. עם זאת, לאור מבנה המחקר יש כמובן לראות בדיון בהשערות אלה המשך ישיר לדיון בהשערות המחקר השונות שהוצגו בפרק הקודם. מכיון שהשערות אלה עוסקות ברובן בחקר תהליכים שהתקיימו בסמיכות,

[51] גורם נוסף שהוזכר, כאמור, בהקשר זה הוא הצורך ביצירת לחץ על ישראל.

לא ניתן, ובמידה רבה גם אין זה מועיל, ליצור הבחנה ברורה בין הדיון בהשערות אלה במשבר זה ובין הדיון בהשערות בפרק הקודם.

הקשר בין הסוציאליזציה של רעיונות ההרתעה וחוזק קהילת ההרתעה

בפרק הקודם עמדתי בהרחבה על הקשר שבין תהליכי הסוציאליזציה שהתקיימו בין המעצמות ובאופן ספציפי יותר בין היווצרות הידע המשותף בין המעצמות לבין חוזקה של קהילת ההרתעה. הממצאים העולים בפרק זה מצביעים על כך, כי אותם תהליכי למידה וסוציאליזציה המשיכו להשפיע גם במשבר 1973. כך זהות התפקיד של ההרתעה שנוצרה בין המעצמות סייעה להן להבין ולפרש את תפקידיהן האסטרטגיים ואת התפקיד האסטרטגי של יריבותיהן. לכן בתוך הקשר כזה היה להן קל יותר לרסן את התנהגותן במשבר, והיה להן מידה רבה של ביטחון בכך שהצד השני לא יפעיל נגדן כוח.

בנוסף, שתי המעצמות גם המשיכו לראות את ביטחונן תלוי הדדית בביטחונה האחת של השניה, מה שסייע לתהליך עיצוב האינטרסים שלהן. מימדים אלה של זהות ההרתעה גם באו לידי ביטוי אצל שתי המעצמות בחיפוש אחר ביטחון הדדי, אשר מאפשר להראות לא רק את התפיסה העצמית של כל צד הן כמרתיע והן מורתע, אלא גם את הזהות המשותפת שבה כל אחד מן הצדדים רואה את הביטחון שלו כתלוי בזה של יריבו. מצב זה בא לידי ביטוי באופן הבולט ביותר במשבר בכך שמטרה של כל אחת מן המעצמות ביחד ולחוד, הייתה שמירת ההסכמים, יעדים שבאו לידי ביטוי במידה רבה הן במעשים שהן נקטו והן בשיח שלהן. כך בהמשך לטענת הפרק הקודם הציות לעקרונות של נורמת ההרתעה הפך לחלק מן האינטרסים של הצדדים (Jacobsen, 1990: 301-2; Blacker: 1991, 455; Adler, 1992: 133-9), והסכמי SALT הפכו לכלי לחזק ולמסד רעיונות אלה (Weber, 1991b: 803-4). לכן לא מפתיע למשל שברז'נייב הצהיר, אומנם עוד לפני פרוץ המשבר, כי

"the security of the Soviet people is insured more reliably than ever before" (Brezhnev, 1.5.1973 as qut. in Goure at el., 1974: 28).

הקשר בין חוזק קהילת ההרתעה לבין האלימות

ההשערה הרביעית דנה בקשר שבין חוזק קהילת ההרתעה לבין ההימנעות מאלימות לאורך זמן. מעבר למידה המוגבלת של איומים שהציגו המעצמות זו לזו במהלך המשבר, סוגיה שדנתי בה בתחילת הפרק, קיימות אינדיקציות נוספות לכך שהמשבר עצמו היה מתון יחסית. ראשית, ניתן לראות כי מידת האלימות לכל אורך התקופה הנדונה בפרק זה היא נמוכה, כך שלמעשה מאז משבר קובה לא היה שוב עימות כה ישיר וחריף בין המעצמות. כפי שטוען פרידמן, החשש ממלחמה גרעינית עודד יחסים זהירים בין המעצמות (Freedman, 2004: 17), כשלפרקטיקות של

ההרתעה היה בכך תפקיד משמעותי. כפי שטוען למשל מייקל האוורד (Michael Howard), לארה"ב מעבר לכל ספק הייתה הרתעה אפקטיבית והאמריקאיים אף הפכו להיות "מומחים בהרתעה" (Howard, 1994/5: 161, 164). בדומה, כפי שטוען מייארס, הסובייטים "לא הפרו את [הסכמי בקרת הנשק] בדרך שמאיימת על ביטחון המערב" (Myers, 1990: 51).

כך למשל מציע לאנג, כי כיון שגם משברים אחרים במלחמה הקרה הסתיימו ללא הסלמה לאלימות, יש חשיבות לבחון גם את אורכי המשברים. לטענתו, אורכו הכולל של משבר זה כמו גם משך שיאו של המשבר – שיא של פחות מ- 24 שעות – מהעלאת הכוננות בארה"ב ועד להסרתה – היו קצרים משמעותית ממשכם של משברים קודמים בין המעצמות. כך לטענת לאנג, קיימת מגמה ולפיה לאורך השנים משך המשברים שהתרחשו בין המעצמות התקצר. לדבריו,

"the consistently shorter duration suggests increasing alertness to the necessity of reaching a settlement and suggests a greater willingness to do so" (Leng, 2000: 112; see also Leng, 2000: 98-9).[52]

כך ניתן להראות כי מה שמשתנה הוא לא רק ההתנהגות בתוך המשבר, שכן לצדדים יש כלים טובים יותר לנהלו, אלא שגם חריפות המשבר קטנה והמשבר כפי שמציין מנדלבאום הפך להיות עקיף (Mandelbaum, 1979: 221). כך לדברי מנדלבאום,

"[t]he 1973 qualified as a "crisis" in relations between the United States and the Soviet Union, because a threat to use force arose. It was a far paler, less serious crisis than the one provoked by the dispatch of missiles to Cuba in 1962. The two great powers confronted each other indirectly. It was not an initiative, like the placement of missiles, but the threat to take one, that prompted the crisis" (Mandelbaum, 1979: 220-1; see also Leng, 2000: 105).

באופן זה, בניגוד לצעדים צבאיים אלימים, שהתרחשו במשברים קודמים אשר דנתי בהם במחקר זה, משברים אשר כללו בפועל מעורבות מעצמתית, או היוו סכנה מוחשית לפרוץ אלימות בין המעצמות, במשבר 1973, הסכנה מבחינתן של המעצמות היתה בעיקר בפריצתו של משבר (Adomit, 1982: 45-6). במילים אחרות, כפי שמסביר לאנג, המשבר לא רק נפתר במהירות, אלא שגם במהלכו הייתה מידה נמוכה בלבד של סכנה לאלימות (Leng, 2000: 98-9). יתרה מכך, בניגוד למשל למשבר הטילים בקובה, הסיבה להיווצרותו של משבר 1973 נבעה והושפעה במידה רבה משיקולים פוליטיים פנימיים וכן מפעולותיהם של קליינטים של המעצמות – מצרים וישראל – ולא רק מהתנהגותן של המעצמות, אשר רוסנה.

יתרה מכך, בהשוואה למשברים קודמים שנדונו במחקר זה, ניתוח "מידת האלימות" במשבר היא אף מורכבת יותר, מפני שהשיקולים שהנחו את אחת ממדינות החסות – מצרים – לא

[52] לטענת לאנג, משבר חומת ברלין נמשך 166 יום, משבר קובה נמשך 79 יום, ואילו משבר מלחמת יום הכיפורים נמשך 33 יום (Leng, 2000: 112).

היו שיקולים קלאסיים של קליינט לאור זאת שהיא פעלה במהלך המשבר ואף לאחריו בשיתוף פעולה נרחב עם המעצמה של בת החסות היריבה. מצב מורכב זה מקשה עוד יותר לקבוע את הערך למשתנה "אלימות לאורך זמן" לאור הקריטריונים שהוצגו לעיל להגדרת משתנה זה. אולם למרות זאת, ניתן לקבוע לאור הדיון בפרק, כי האלימות ואף החשש לאלימות בין המעצמות במשבר היה נמוך במידה משמעותית ביחס למשברים הקודמים ביניהן ולכן המשבר מהווה חלק מרצף של היעדר אלימות לאורך זמן.

לסיכום, טענתי היא כי קיומה של קהילת ההרתעה אינו מונע פריצתם של משברים וזאת לאור השפעתם האפשרית של אינטרסים ושיקולים שונים של השחקנים המעורבים בהם. אך עם זאת, קיומה של הקהילה יוצר מצב שבו השימוש באלימות מאיים לא רק על הביטחון הפיסי של השחקנים בקהילה, אלא גם על זהותם. לכן כאשר מוסדו רעיונות ההרתעה, אלימות הפכה להיות לא רק לגורם המנוגד לאינטרסים של המעצמות, אלא שעצם קיומה של אלימות הפך למקור לאיום על זהותן. באופן הזה, הזהות של המעצמות כשחקנים מרתיעים ומורתעים והזהות המשותפת של ההרתעה, יצרו מנגנון חזק לביסוס היעדר האלימות, בין היתר, כיון שחלק מהגדרת אותה זהות מבוססת על הצורך ב"התנהגות רציונליות". כך, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהרחבה בשיח שבו נקטו מנהיגים משתי המעצמות, השימוש באלימות הפך להיות לאפשרות לא רציונלית. אולם, וכפי שאני מראה זאת בפרקים השונים של מחקר זה, הראיה לפיה האלימות אינה אופציה רציונלית לא הייתה כזו תמיד, והיא מנוגדת לתפיסה האסטרטגית הקלאסית שתמכה בגישות של war-fighting. יתרה מכך, כאשר מתבססת קהילת ההרתעה, המנגנונים של הקהילה אינם רק מנגנונים אשר מבוססים על זהירות בהתנהגות במשבר אל מול איום בהסלמה, אלא שמלכתחילה ההקשר שיוצרת הקהילה הוא כזה בו יש התנהגות זהירה כשאפשרות האלימות בין חברי הקהילה נתפסת כאופציה לא רלוונטית. תוצאה זו נובעת לא מיחסי הקירבה והידידות בין חבריה – כפי שקורה בקהילת ביטחון – אלא עקב ההפנמה של אותה זהירות וההפנמה של הפרקטיקות בהן דנתי בשני הפרקים האחרונים.

7. סיכום משבר 1973

הדיון שהוצג בחלק זה מדגיש את הטענה כי קיום המשבר בין המעצמות בעקבות מלחמת 1973 אינו בהכרח סותר את הטענות שהוצגו בחלקיו הקודמים של מחקר זה. יתרה מכך, ניתן באמצעות הטענות שהוצגו במהלך המחקר גם להסביר במידה רבה את האינטראקציות בין המעצמות ואת הריסון בו הן נקטו במהלכו. לאור דברים אלו גם לא מפתיע, כי גורמים

בפוליטבירו, שדנו בקשר שבין הדטנט לבין המשבר אשררו מחדש בעקבותיו את הדטנט כמדיניות מועילה וחשובה על אף המגבלות שלה (Dobrynin, 2001: 301).

באופן זה, ניתן להציע כי קהילת ההרתעה אינה בלתי מוגבלת ביכולתה למנוע לחלוטין משברים, והיא אינה יכולה למנוע את השפעתם של גורמים שונים היכולים לעודד אלימות – כמו פעולותיהם של קליינטים של המעצמות או השפעות גורמי פוליטיקה פנימית, גורמים אשר באו לידי ביטוי במשבר זה. כך שתי המעצמות עמדו אל מול לחצים פוליטיים שונים שהביאו למשבר ובשלבים מסויימים בו אף החריפו אותו. בארה"ב הוזכרו בין היתר, הרצון להניע תהליך מדיני במזרח התיכון, הרצון לדחוק את בריה"מ מהאזור וכן שיקולי פוליטיקה פנימית שעיקרם נגע לשיאה של פרשת ווטרגייט, פרשה אשר העסיקה באותו זמן את צמרת השלטון בארה"ב. בנוסף, הוזכרה גם העלאת הכוננות בארה"ב, פעולה שהיוותה את שיאו של המשבר, כאמצעי אמריקאי ללחוץ ולרסן את ישראל.

מנגד, בריה"מ הייתה נתונה ללחץ מצידה של סין ומצידן של מדינות ערב, אשר האשימו אותה בזניחת מצרים עקב העדפת הדטנט עם ארה"ב. האשמות אלה הביאו לרגישות הרבה שגילו הסובייטים עם קריסתה של הפסקת האש (Bell, 1974: 538; Garthoff, 1994: 446; Golan, 1990: 90; Israelian,1995: 189; Lebow and Stein, 1994: 266-7). יתרה מכך, מצבה של בריה"מ היה עדין עוד יותר, שכן היא גם חששה שמצרים, בת בריתה, החשובה ביותר במזרח התיכון תערוק לארה"ב אם היא לא תגדיל את הסיוע אליה (Leng, 2000: 103). לכן בריה"מ הייתה נתונה בדילמה, מחד היא שאפה לשמור על מעמדה בעולם הערבי – אינטרס שהיה יכול להיות מושג בצורה הטובה ביותר על-ידי התערבות – מנגד היא גם שאפה לשמור על הדטנט ביחסיה עם ארה"ב. עקב דילמה זו בריה"מ פעלה למשל להשגת הפסקת אש, וזאת עוד לפני שידעה על השגיהן של מצרים וסוריה בקרבות. לכן גם נטען, כי התמשכות המלחמה עמדה בניגוד לאינטרסים שלה, וכי הדילמה בה הייתה נתונה מוסקבה הוחרפה כאשר ישראל צרה על הארמיה השלישית (Bell, 1974: 536; Golan, 1990: 85-6; Golan, 2001: 186; see also Freedman, 1975: 226; Miller, 1995: 162, 164).[53] הולוואי מסביר בהקשר זה, כי בפועל פעולותיה של בריה"מ בתחילת המלחמה היו מרוסנות, והן הראו בבירור, כי

"the Soviet Union did not want a disruption of détente. When it looked as though Israel would achieve a crushing victory, the Soviet Union moved to help Egypt and Syria by resupplying

[53] אפילו קוונדט (Quandt), אשר גם סבור כי הסובייטים לא בדיוק פעלו לפי כללי הדטנט, למשל בהספקת החימוש המאסיבי עבור בנות בריתן במזרח התיכון, מסכים עם הטענה כי הסובייטים פעלו כדי להשיג הפסקת אש מהירה במלחמה. לטענתו, פעולה זו מבטאת ויכולה להיות גם מוסברת בשאיפתה (ובדילמה בה הייתה נתונה בריה"מ) בין הדטנט לבין המחויבות למדינות ערב (Quandt, 1977: 602-3).

them with arms and by threatening unilateral intervention if Israel did not comply with the ceasefire adopted by the U.N Security Council" (Holloway, 1984: 89-90).[54]

עם זאת, קיומה של קהילת הרתעה היא מסגרת אשר מתארת יחסים, שלא רק יכולים למנוע את הסלמת המשבר ולהביא לסיומו ללא אלימות, אלא מלכתחילה גם להגביל את טווח האיומים האפשריים בו. כך במילים אחרות, קהילת ההרתעה מאפשרת להגביל את המשבר, והיא מקנה לשחקנים המעורבים בו כלים טובים יותר לנהלו. הפרקטיקות של ההרתעה, הידע של השחקנים, האמון המסויים הקיים ביניהם, והשיח של ההרתעה כל אלו יצרו מסגרת נוחה יותר לא רק להבין טוב יותר את מהות המסרים שהיריב שולח, אלא גם להגיב אליהם באופן כזה אשר יאפשר להגביל את המשבר מבלי לחשוש מאיום בשימוש באלימות.

כך גם היה קל יותר למעצמות לזהות את האינטרסים המשותפים שלהן במשבר. כך כפי שטען דוברינין, אומנם המעצמות חימשו את הקליינטים שלהן במהלך הלחימה,

"[but] the crisis demonstrated that tension could be localized and prevented from disrupting relation between Washington and Moscow. This was the first serious international conflict under the conditions of détente, which was strongly affected by it" (Dobrynin, 2001: 287).

יתרה מכך, לא רק שקהילת ההרתעה אינה יכולה בהכרח למנוע פרוץ משברים, כמו המשבר מסוג זה בין המעצמות בעקבות המלחמה במזרח התיכון, אלא שבאופן פרדוקסלי כפי שטוענים ליבו ושטיין דווקא יציבות אסטרטגית המושגת על-ידי MAD יכולה לעודד קיומם של משברים. לטענתם, אפשריים שני מצבים של הסלמה: הסלמה דרך איבוד שליטה, והסלמה הנובעת מביטחון יתר הנובע מיציבות אסטרטגית, שבמסגרתה מנהיגים חשים חופשיים יותר לאיים בכוננות צבאית למטרות פוליטיות (Lebow and Stein, 1994: 262; see also Vasquez, 2005: 76). כך הסוג הראשון של ההסלמה מתאים יותר לתיאור משברים קודמים יותר במלחמה הקרה, בעוד הסוג השני של ההסלמה המתואר על-ידי ליבו ושטיין תואם יותר את משבר 1973 שהתפתח תחת קיומה של קהילת ההרתעה.

אולם, החשוב בהקשר זה הוא שקהילת ההרתעה ובתוך כך רעיונות ההרתעה בשילוב עם יכולות הצדדים סייעו והקלו על המעצמות להבין טוב יותר את המשמעות של צעדים שונים שביכולתן לנקוט, ובכך תרמו לריכוך המשבר. בנוסף, מיסוד רעיונות ההרתעה והדטנט, גם סייע לצדדים להשתמש בשיח של הדטנט, כדי להצדיק את צעדיהן, והוא אפשר להן להימנע מהסלמה על-ידי הענקת הצדקה (פוליטית) להתנהגות המתונה.

---

[54] לטענות לפיהן בריה"מ שאפה לנצל הזדמנויות וסייעה למדינות ערב בהקשר של מלחמת 1973, ראה (Goure at el., 1974: 51-2).

במונחים תיאורטיים יותר, מה שהשפיע יותר על התנהגותן של המעצמות, וזאת למרות פריצתו של המשבר, הייתה הרתעה כללית ולא הרתעה מיידית (Lebow and Stein, 1994: 354). דומה היה ששני הצדדים התעלמו מסיבות שונות מהאיתותים האחד של השני במהלך המשבר, איתותים שכפי שהראתי לעיל היו גם לא רלוונטיים להתנהגות האסטרטגית שלהם במהלכו, ותחת זאת פעלו לאור ההרתעה הכללית והידע הקודם שלהן לגבי מהות היחסים האסטרטגיים ביניהם. לכן גם ממצאים אלה מחזקים את הטענה המרכזית המוצעת במחקר לגבי הקשר שבין קהילת ההרתעה להיעדר אלימות. לאור זאת גם לא מפתיע, כפי שטוען מורגן כי המשבר היה במידה רבה משבר מלאכותי (Morgan, 2003: 28).

לסיכום פרק זה חשוב להתייחס למספר השלכות של המשבר. תרומה חיובית אחת של המשבר הייתה שהוא אפשר להדגיש את הקשרים הטובים בין ארה"ב ובריה"מ, את חשיבות הדטנט ואת ההקשר הפוליטי שהוא יצר, הקשר שאפשר להגביל את המשבר ולהביא לסיומו באופן שקט (Lebow and Stein, 1994: 286-7).[55] בנוסף, המשבר הביא בארה"ב לאשרור (גם אם מוטעה) של ידע קודם ולפיו "הרתעה" עובדת, ושהעלאת הכוננות האסטרטגית היא דרך יעילה להדגים נחישות (Lebow and Stein, 1994: 285; see also Halperin, 1987: 43). כך למרות שליבו ושטיין מדגימים היטב את הטענה שההרתעה לא הייתה כל כך רלוונטית לסיום המשבר, העובדה שכך נתפסו הדברים בארה"ב חיזקה את האמונה בהרתעה. יחד עם זאת, למשבר היו השלכות שליליות על המשך הדטנט ואף נטען, כי הוא סימן את תחילת ההחרפה ביחסי המעצמות (Lebow and Stein, 1996: 267; Leng, 2000: 108-10).

[55] לטענה לפיה הסובייטים התאכזבו מכך שהשיוויון האסטרטגי לא היה מספיק כדי למנוע מהאמריקאיים לנקוט בסחיטה גרעינית, ראה (Lebow and Stein, 1994: 286).

סיכום

הסוגיה המרכזית שנדונה במחקר זה הייתה כיצד רעיונות משפיעים על התנהגות אסטרטגית. במובן זה, המטרה הייתה להראות לא רק כיצד רעיונות מקנים לשחקנים ידע ומאפשרים להם להבין טוב יותר מצבים אסטרטגיים, אלא גם כיצד אותם רעיונות תורמים להבניית המציאות ומאפשרים לשחקנים לפרש ולהבין אותה בדרך שונה לאור התפתחות הבניות אלה. באופן ספציפי יותר, בחנתי את השאלה כיצד רעיונות ההרתעה על-ידי איום יצרו באמצעות תהליכי למידה וסוציאליזציה, הבנות חדשות של שחקנים לגבי המציאות האסטרטגית. הבנות אלה, אשר מוסדו בהסכמי SALT בשנת 1972 לא רק הסדירו את דפוסי ההתנהגות בין השחקנים, אלא גם השפיעו על זהותם ועל תפיסותיהם לגבי התפקידים שהם ממלאים במערכת הבין-לאומית.

במסגרת התיאורטית שהצעתי כדי לבחון סוגיות אלה הצעתי שרעיונות ההרתעה ודרך הפצתם תואמים יצירת נורמה בין-לאומית. באופן זה, הראיתי כי רעיונות חדשים שהוצעו על-ידי מפיצי נורמת ההרתעה עברו תהליך של התחזקות והחלו להשפיע על המערכות הפוליטיות תחילה בארה״ב ובהמשך גם בבריה״מ. המיסוד של רעיונות אלה אפשר ליצור סביבה בה הנשק הגרעיני הובן והובנה כנשק שמטרתו המרכזית (עבור שחקנים רציונליים) היא הרתעה על-ידי איום. מצב זה סייע להבהיר לצדדים כי מטרתם האחד של השני אינה הסלמה מחד, אך מנגד גם לא פייסנות. מסגרת זו אפשרה להפוך את אסטרטגיית ההרתעה למרכיב בתפיסה העצמית של השחקנים ובעקבות זאת להגביל את יכולתם לפתוח באלימות. במובן זה, סטיה מהנורמה של ההרתעה ופתיחה באלימות היוותה איום לא רק לביטחונם של השחקנים, אלא גם לזהותם.

עוד טענתי, כי התפתחות ומיסוד נורמת וזהויות ההרתעה של השחקנים יכולה להיות מובנת בצורה הטובה ביותר באמצעות המסגרת של קהילת הרתעה, אשר מאפשרת להתייחס לאותם גורמים ולפרקטיקות של ההרתעה. בתוך קהילה כזו זהויותיהם של השחקנים הגדירו והגדירו מחדש את יחסיהם האסטרטגיים, ובכך סייעו לשמר אופי יחסים זה. ביסוס זה של תפיסות השחקנים לגבי התפקידים האסטרטגיים שלהם והגדרתו במונחים של הרתעה עם יריבם, יכול עם הזמן להתחזק, ולהביא את השחקנים למצב שבו הם מבינים שביטחונם במובן העמוק ביותר תלוי האחד בשני.

את המסגרת התיאורטית הזו בחנתי בחמישה פרקים אמפיריים, שעסקו בשלבים השונים של התפתחות קהילת ההרתעה, ובהם גם בחנתי משברים שהתרחשו לאורך התקופה. כך ביקשתי להראות כי לדרך הבנתם או אי הבנתם של השחקנים את רעיונות ההרתעה ההדדית הייתה השפעה על דרך התנהגותם במשברים. מנגד למשברים עצמם היתה תרומה חשובה להתפתחות

קהילת ההרתעה ולידע של השחקנים לגבי ההרתעה. בדרך זו, הדיון האמפירי אפשר להראות כיצד משבר מלחמת קוריאה, משבר ברלין ומשבר הטילים בקובה מבטאים כישלונות או היעדר הפעלה של אסטרטגיית ההרתעה, וכיצד הידע שנוצר בעקבות המשברים הללו ובעיקר בעקבות משבר ברלין ומשבר הטילים בקובה חיזק את התפתחות רעיונות ההרתעה על-ידי איום.

כך טענתי היא כי משברים אלה שימשו כנקודות מפנה מרכזיות בהתפתחות נורמת ההרתעה וקהילת ההרתעה. המשברים הדגישו את הסכנות הכרוכות בשימוש בנשק הגרעיני ואת החשש מהסלמה והם הביאו לא רק להדגשת חשיבות השליטה האזרחית על הנשק הגרעיני, שליטה שמהווה חלק מרכזי בתפיסת ההרתעה על-ידי איום, אלא גם לביסוס הפרקטיקות של ההרתעה. פרקטיקות אלה כוללות מחד שימוש באיומים, אך מנגד גם מבוססות על אמון מוגבל, על הדגשתם של מטרות ויעדים משותפים, והן כוללות גם שיח המבליט את החשיבות שבהתנהגות "רציונלית", את החשש מקטסטרופה ומהתאבדות הכרוכה בשימוש בנשק הגרעיני, וכן את חוסר היכולת לנצח במלחמה גרעינית. פרקטיקות אלה אפשרו לכן ליצור את ה"הקשר" שבו הפעולות של הצדדים יכלו להתפרש כפעולות שמטרתן למשל הרתעה (ולא פיוס או הסלמה), ובכך להגביל את משבר 1973 או את היכולת של המעצמות לסטות מרעיונות ההרתעה על-ידי איום.

הדיון האמפירי כלל התייחסות לנקודות מפנה חשובות נוספות באימוץ רעיונות ההרתעה בבריה"מ. אחת מהן היא השגת השיוויון האסטרטגי על ידה במהלך החצי השני של שנות ה- 60. לתהליך זה הייתה חשיבות רבה בביסוס הפרקטיקות של ההרתעה הדדית, שכן לא זאת בלבד שהוא הגדיל את מידת האיום הנתפס בארה"ב, אלא שתהליך זה אפשר לבריה"מ להיות מודעת יותר למשמעות של להיות מרתיע ולהבין טוב יותר את התפקיד האסטרטגי שארה"ב ניסתה להפיץ.

נקודות מפנה חשובות נוספות נוגעת להשפעתו הרבה של מקנמרה על התהליך ובמיוחד פעולותיו בשנים 1967-1968. כך מקנמרה פעל להפיץ את רעיונות ההרתעה על-ידי איום על חשבון התפיסות האסטרטגיות הקלאסיות, בין היתר, באמצעות מפגשים בהם נועד עם בכירים סובייטיים. כך למשל למרות שקוסיגין ביטא התנגדות נחרצת לרעיונות ההרתעה ההדדית ובקרת הנשק שהציג מקנמרה בפגישה עימו ביוני 1967, נטען כי כבר בנובמבר 1968, פגישה שלו עם קוסיגין היתה מכרעת, שכן מיד לאחריה הורה קוסיגין לשגריר הסובייטי באו"ם, כי עליו להתכונן להליך משא ומתן רציני לגבי הסכם בקרת נשק עם ארה"ב. חשוב גם להדגיש כי ליכולתו של מקנמרה להשפיע תרמו גורמים נוספים ובראשם מפגשים לא פורמליים בין חוקרים ומדענים אמריקאיים וסובייטים שהתקיימו מאז אמצע שנות ה- 60. מפגשים אלה סייעו למנהיגות

הסובייטית להבין טוב יותר את מטרותיו של מקנמרה ואת משמעות תהליך בקרת הנשק. בנוסף, תרומה חשובה הייתה, באורח אירוני, להצבת המערכות ההגנתיות בארה"ב בשנת 1967 על אף התנגדותם של גורמים שונים וביניהם של מקנמרה למהלך, התנגדות אשר זכתה לתהודה רבה לא רק בארה"ב, אלא גם בבריה"מ. כך אזכורן הנרחב של ביקורות כנגד נשק הגנתי והמשמעות האסטרטגית שלהן אפשרה למעשה לבקר (ולו באופן מרומז) גם את האסטרטגיה הסובייטית.

חשוב לכן להדגיש כי השינוי והאימוץ של רעיונות ההרתעה גם בבריה"מ הוא תהליך הדרגתי אשר תרמו לו גורמים רבים. אולם המשמעות של נקודות ציון משמעותיות אלה היא שלא היה מדובר רק בתהליך אשר צובר מומנטום ומגיע לשיאו עם הכניסה לשיחות SALT, אלא שהוא מדגיש במידה רבה את החשיבות של האינטראקציה בין הגורמים הרעיוניים לבין הגורמים החומריים בעיצובם של תהליכים אלה.

1. השערות המחקר

1.1 השפעת נורמת ההרתעה על למידת רעיונות ההרתעה

בהתאם להשערה זו נמצא, כי התחזקות נורמת ההרתעה הקלה על למידת רעיונות ההרתעה, כפי שאלו באו לידי ביטוי בהתנהגותן של המעצמות ובשיח האסטרטגי שלהן. מהפרקים האמפיריים הראשונים עולה כי לאורך השנים נורמת ההרתעה התחזקה. כך בעוד שבפרק האמפירי הראשון מצטיירת תמונה ולפיה אין כלל נורמת הרתעה לפי הקריטריונים שהוצעו לבחינתה, הרי שבמשך השנים נמצאו יותר ויותר אינדיקציות לקיומם של קריטריונים אלה, עד כי בשנת 1972 עם מיסוד רעיונות ההרתעה בהסכמי SALT יש בפועל אינדיקציות לקיומם של כל הקריטריונים הללו המעידים על חוזק הנורמה. במקביל נמצא, כי גם למידת רעיונות ההרתעה התחזקה לאורך השנים. כך בעוד שבפרקים הראשונים בולטים מאוד החסמים על למידת רעיונות ההרתעה, ושאימוץ רעיונות הנוגעים אליהם נבע לכל היותר מאדפטציה, ניתן לראות כיצד עליית נורמת ההרתעה אפשרה להתמודד בצורה יעילה יותר עם אותם חסמים, עד כדי למידה משמעותית של רעיונות ההרתעה בארה"ב בתחילת שנות ה- 60 ובבריה"מ לקראת אמצע וסוף עשור זה. כך למשל, כאמור, ניתן היה לראות כיצד המשברים של תחילת שנות ה- 60 – משבר ברלין ומשבר קובה – הפכו את הרעיונות של ההרתעה לפחות אבסטרקטיים וחיזקו את התהליך של ערעור על מוסכמות אסטרטגיות קודמות כמו התגמול המאסיבי והשימוש באסטרטגיה נגד כוח.

1.2 השפעת הסוציאליזציה של רעיונות ההרתעה על קהילת ההרתעה

ההשערה השניה התייחסה לקשר בין הסוציאליזציה של נורמת ההרתעה, לבין חוזק קהילת ההרתעה. גם להשערה זו נמצאו תימוכים אמפיריים משמעותיים. כך נמצא, כי בשנות ה- 50

לשתי המעצמות לא היה ידע משותף של הרתעה על-ידי איום, ולמרות שלא היה להן ברור לגמרי מהי הדרך היעילה ביותר לשימוש בנשק הגרעיני, הן שתיהן נטו לראות נשק זה במסגרת אסטרטגיה של war-fighting. לאורך השנים הן החלו ליצור ידע משותף, שבמסגרתו הוסכם כי הרתעה על-ידי איום היא מצב אסטרטגי יציב, וכי הגנה מערערת את היציבות. בעקבות זאת הן גם פעלו בהתאם להגביל את הנשק ההגנתי ולהרחיב את יכולות המכה השניה. אולם תהליך זה כפי שהראתי אינו יכול להיות מובן רק במונחים של שינוי בידע של השחקנים, אלא הוא גם היה כרוך בשינוי בזהויות שלהן, ובהבניות חברתיות, אשר סייעו למעצמות להגדיר את הנשק הגרעיני במונחים אלו, ולהבין את הפרקטיקות האחת של השניה בהתאם. ידע זה והבניות אלו יצרו את אותם מרכיבים בסיסיים בקהילת ההרתעה והם אפשרו וכוננו את זהויות השחקנים, ובכך אפשרו לחזק את הפרקטיקות של ההרתעה על-ידי איום.

1.3 השפעת סוגי האיומים בקהילת ההרתעה על חוזקה

גם להשערה השלישית נמצאו עדויות תומכות משמעותיות. בעוד שבתחילת המלחמה הקרה איומי ההרתעה היו בעיקר חד צדדיים והופעלו בצורה לא עקבית (ולעיתים אף לא היו קיימים כלל), עם הזמן הם הפכו להדדיים יותר, ושתי המעצמות שאפו להרתיע באופן הדדי האחת את השניה. באופן זה, ההפעלה ההדדית של האיומים חיזקה את קהילת ההרתעה על-ידי חיזוק לא רק של זהויות התפקיד של המעצמות, אלא גם של הזהות המשותפת שלהן וההבנה שהביטחון שלהן תלוי האחת בשניה. במובן זה, לא רק שחוסר הסימטריה ביכולת ההרתעה ובהפעלת איומי ההרתעה היו חלק מן הגורמים למשבר ברלין וקובה, ושבדרך זו ניתן להסבירם על ידי השאיפה הסובייטית להשיג הרתעה נגדית, אלא שעצם התהליך עצמו שבו שתי המעצמות תיפקדו גם כמרתיעות וגם כמורתעות סייע להן להבין טוב יותר את משמעות התפקיד האסטרטגי ובכך לשקף את התפיסות וההבנות של הצד השני. תהליכים אלה חיזקו את ההקשר של ההרתעה ואת קהילת ההרתעה ובכך יצרו מסגרת ברורה וחזקה יותר לניהול היחסים ביניהן.

1.4 השפעת קהילת ההרתעה על ההימנעות מאלימות לאורך זמן

נמצא, כי רמת האלימות לאורך זמן, כפי שהוגדרה במחקר זה, קטנה לאורך השנים במקביל להתחזקות קהילת ההתרעה. שינויים אלה ברמת האלימות לא ניתן להסביר רק באמצעות התייחסות לתקופות של דטנט, שכן הירידה במספר המשברים ובהיקפם ירד לאורך זמן, ללא קשר לאופי היחסים הכללי יותר בין המעצמות. כך בהשוואה לביטויי האלימות במלחמת קוריאה, במשבר ברלין ובמשבר קובה, הביטויים לאלימות עם הזמן קטנו והעימותים בין המעצמות הפכו להיות מתונים יותר, והפכו לעקיפים ולא ישירים. גם האתגר הגדול ביותר

לטענות אלו הבא לידי ביטוי במשבר שליווה את מלחמת יום כיפור ניתן להסביר בצורה טובה, שכן לא רק שמטרותיהם של השחקנים במשבר היו מוגבלות, אלא שלהבנות של ההרתעה ההדדית והסכמים בין המעצמות בהקשר זה היה חלק חשוב במיתון המשבר.

הדיון בהשערה זו מאפשר להראות לא רק כיצד המעצמות עברו לדפוסי התנהגות שיתופיים יותר, אלא גם כיצד הרעיונות של ההרתעה הפכו לחלק מהשיח הפוליטי שלהן ובכך הגבילו את יכולתן לפעול באלימות האחת נגד השניה. תהליך זה, שהפך את ההרתעה לנבואה המגשימה והמשיך להגדיר את מהות הפרקטיקות של ההרתעה בין הצדדים, אפשר בכך אף להמשיך ולחזק פרקטיקות אלה. לכן גם הסבר זה נרחב יותר מהסבר המתייחס רק לידע של השחקנים, כל שכן להסבר הבוחן רק את היכולות שלהם, שכן רעיונות ההרתעה לא רק משפיעים על הבנות הצדדים, אלא הם גם מכוננים את השחקנים עצמם. לכן מבלי להמעיט בחשיבות היכולות, יש חשיבות רבה גם לדרך בה השחקנים מבנים ומפרשים את אותן היכולות. כפי שטוען למשל לדימיר סמנוב, שעמד בראש המשלחת הסובייטית לשיחות SALT, הסכם זה היה

"a pivot in strategic stability and international security, a foundation in the process of restraining nuclear weapons, and a basis for strategic relations between the Soviet Union and the United States" (Semenov, 1987: 64).

גם אם דברים אלה מוטים כתוצאה מתפקידו וממעורבותו בתהליך, הרי שלא ניתן להפריז בחשיבותה של אמירה זו למסקנות המחקר.

עם זאת, כדי לבסס טוב יותר את הטענה המוצגת בהשערה זו, יש חשיבות לשלב את הדיון בהשערה עם בחינת פסוקי התנאי שנבחנו במחקר תוך התייחסות גם לשיח שהשתנה ובמסגרתו הצדדים ביטאו (והבנו) את ההרתעה על-ידי איום כאסטרטגיה הרציונלית היחידה לעידן הגרעיני עקב הצורך למנוע "התאבדות", ועקב החשיבות ל"שמירה על האנושות". אולם כפי שהראתי לעיל, בחלק גדול מתקופת המלחמה הקרה, השיח האסטרטגי היה שונה והדגיש דווקא את היכולת (ואת החשיבות) של ניצחון במלחמה גרעינית. יתרה מכך, דווקא הרתעה המבוססת על איום (על אזרחים) נתפסה במשך שנים כאפשרות ה"לא רציונלית". בדרך זו, פסוקי התנאי שנבחנו במחקר אפשרו לחזק טיעונים אלה ולהראות כיצד לשינוי בהבנות, בידע ובזהויות של השחקנים הייתה השפעה כזו, שבה יציאה מקהילת ההרתעה יכלה להוות לא רק איום לביטחון, אלא גם איום לביטחון האונתולוגי של החברים בקהילה.

כאמור במחקר נבחנו למעשה שני סוגי פסוקי תנאי. הראשון אפשר לחזק את הטענה, כי אסטרטגיית ההרתעה על-ידי איום אינה אסטרטגיה מובנת מאליה, ואימוצה אינו יכול להיות מוסבר רק על-ידי יכולות הצדדים, אלא מחייב גם תהליך למידה ואף הבניות חברתיות, אשר

מאפשרות להגדיר אותה כ"אסטרטגיה רציונלית". במילים אחרות, ללא פעולותיהם של סוכני ההרתעה, אותם חוקרים ואקדמאים שפיתחו והפיצו את רעיונות ההרתעה על-ידי איום, ואשר שימשו כפרשנים של הנשק הגרעיני והציעו דרכים שונות לשלבו באסטרטגיה, לא היו יכולים להתפתח רעיונות ההרתעה ואסטרטגיית ההרתעה כפי שהתפתחו, והמעצמות לא היו יכולות להגיע להבנות של הסכמי SALT.

הסוג השני של פסוקי התנאי שנבדקו במחקר אפשרו לחזק את הטענה, כי היעדר קיומה של קהילת ההרתעה תרם לפריצתם של משברים חריפים בין המעצמות, ומנגד היווצרותה של קהילת ההרתעה תרמה למיתונם של המשברים. כך אני טוען, כי לו הייתה קיימת קהילת הרתעה המשברים שנבחנו בפרקים הראשונים של מחקר זה לא היו הופכים להיות חריפים כל כך. הסיבה לכך אינה טמונה רק בקיומם של איומים (אמינים) הבאים לידי ביטוי בקהילה כזו, אלא גם עקב ההקשר שקהילה כזו יוצרת, הקשר המאפשר את ביסוסן של פרקטיקות זהירות יותר של השחקנים, אשר מצליחים להבין ולפרש טוב יותר את המטרות האחד של השני. באופן הזה, חלק גדול מהפעולות במשברים אלה לא היו רק נסיונות הסלמה, כפי שהמעצמות פירשו זאת במהלכם של המשברים טרם היווצרות קהילת ההרתעה, אלא הן היו לעיתים דווקא ניסיונות לשמור על ההרתעה. הקושי של השחקנים נבע מכך שהיעדרה של מסגרת ידע והבנות בנושא הקשתה עליהם לתפוס פעולות אלה באופן המתאים.

בהמשך לכך הראיתי, כי משבר מלחמת יום כיפור לא היה יכול להיות מרוסן ללא ההפנמה של רעיונות ההרתעה, וללא קיומה של קהילת ההרתעה. כך לא מדובר רק בגורמים חומריים שמנעו את הסלמת המשבר, אלא גם בגורמים רעיוניים שהגבילו את היכולת לסטות מרעיונות ההרתעה, והם אף אפשרו לצדדים לעשות שימוש בשיח של קהילת ההרתעה כדי לפרש וכדי להצדיק את המדיניות שננקטה במהלך המשבר.

השילוב בין טענות אלה לבין טענות כלליות יותר לגבי השפעת מיסוד רעיונות ההרתעה מאפשרים לבסס טוב יותר את הטיעונים המוצעים במחקר זה, ולחזק את הטענה שהכוח של ההרתעה על-ידי איום נבע, בין היתר, מהיותה אמצעי דיסקורסיבי, מיכולתה ליצור הבניות חברתיות, מיכולתה להגדיר מהי פעולה רציונלית, ובאמצעות אלה להגדיר לא רק את ההתנהגות הרצויה של הצדדים, אלא גם את הזהות שלהם. לכן מצב של מעבר לפרקטיקות אלימות יותר הפך להוות איום על הזהות של שחקנים אלה ולא רק על הביטחון שלהם. מצב כזה יצר לכן מנגנון חזק יותר לשימור הפרקטיקות של ההרתעה וההימנעות מאלימות לאורך זמן. לכן גם הטענות

לפיהן ההרתעה הייתה *רק* שיח הגם שמדגישה חלק מטענות המחקר מחמיצה חלק חשוב ממנו. זאת כיון שאסטרטגיית ההרתעה היא במידה רבה פעולת שיח (speech act), סוג פעולה שבהגדרתו נוטל חלק חשוב בעיצוב המציאות. באופן הזה, היותה של ההרתעה פעולת שיח אפשר להגדיל את השפעתה של קהילת ההרתעה למרות ניסיונות ההתנגדות לה על-ידי גורמים שונים.

לפני שאעבור לדון בתרומת המחקר ובהשלכות אפשריות שלו יש חשיבות להרחיב מעט את הדיון ביחס להתנגדות של מספר שחקנים לנורמת ההרתעה שהתפתחה. קהילת ההרתעה כפי שהוצגה במחקר הייתה רחבה, אך היא לא כללה את כל השחקנים האפשריים שהיו יכולים להיות חלק ממנה. בלב קהילת ההרתעה עמדו אותם חוקרים ומדענים משתי המעצמות, אשר חלקו הבנות דומות לגבי האסטרטגיה של הרתעה הדדית ולגבי בקרת נשק המייצבת אותה.[1] רעיונותיהם אומצו בשתי המעצמות באופן נרחב על-ידי המנהיגות הפוליטית (אם כי לא על-ידי כולה) מנהיגות שהיוותה בכך חלק מרכזי מן קהילה. בנוסף, קהילת ההרתעה כללה את החברות (societies) האמריקאית והסובייטית שגם נטלו חלק בקהילה, וכפי שהראתי בעבודה זו תמכו ברעיונות ההרתעה על-ידי איום, וראו בהרתעה הדדית דרך לגיטימית לשמור על הביטחון. מנגד חלק גדול מאנשי הצבא הן בבריה״מ והן בארה״ב לא נטלו חלק מלא בקהילת ההרתעה, והמשיכו להדגיש רעיונות סותרים לרעיונות אלה. לכן לא מפתיע, כי מדי פעם נעשו ניסיונות לפרק את קהילת ההרתעה ולעבור לאסטרטגיה גמישה יותר לשימוש בנשק הגרעיני, אסטרטגיה התואמת את הגישה של war-fighitng. בדרך זו, יש להבין ניסיונות של התחמשות, ניסיוונות לפתח נשק הגנתי ואת הניסיונות ליישם גישות המבוססות על איום נגד מטרות כוח בשתי המעצמות. עם זאת, קיומה של קהילת ההרתעה, כפי שהראתי לעיל אפשרה להגביל ואף לבלום ניסיונות אלה.

באופן זה, קהילת ההרתעה כללה בתחילת שנות ה- 70 מהצד האמריקאי את המנהיגות הפוליטית,[2] את החברה ובמידה פחותה את הצבא; ואילו בבריה״מ היא כללה את המנהיגות הפוליטית,[3] ובמידה פחותה את החברה[4] ואת הצבא. הדבר לכן בא לידי ביטוי בחפיפה (החלקית) בהשתייכותם של השחקנים השונים לקהילה (ראה תרשים מס׳ 1 לעיל עמ׳ 8).[5] העובדה כי קהילת ההרתעה לא כללה באופן מלא את כל השחקנים האפשריים מבטאת במידה מסוימת את מוגבלות

---

[1] לדיון בקהילה אפיסטמית זו בחבריה ובתפיסותיהם, ראה (Adler, 1992; Evangelista, 1999), וכן ראה בפרק 5.

[2] כך למשל עמדותיהם של ניקסון וקיסינגר, היו חלק מהעמדות והתפיסות של קהילת ההרתעה, אך לא כך הדבר לגבי עמדותיו של שלזינגר.

[3] בדומה, עמדותיהם של ברז׳נייב וקוסיגין היו חלק מן התפיסות בקהילה, ואילו עמדותיו של גרצ׳קו לא היו חלק ממנה.

[4] למרות תמיכת דעת הקהל הסובייטית ברעיונות ההרתעה ההדדית, עקב אופי השלטון הסובייטי השפעתה על תהליכי קבלת ההחלטות היא מוגבלת, ולכן היא מהווה חלק מרכזי פחות ב״קהילת ההרתעה״.

[5] בנוסף, כפי שתרשים מס׳ 1 מדגים גם לא כל המנהיגות האמריקאית הייתה חלק מקהילה זו. בתרשים גם באה לידי ביטוי העובדה שקיימת מידה יחסית גבוהה של חפיפה בין תפיסותיהם של הצבאות בשתי המעצמות.

הטענות של מחקר זה, אך היא גם מדגישה את היותה של קהילת ההרתעה תוצר של תהליכים חברתיים של למידה, סוציאליזציה והבניה חברתית, ולא תוצאה דטרמיניסטית של שינויים טכנולוגיים, או של סוכנים המפיצים את עמדותיהם.

2. תרומת המחקר

2.1 תרומה תיאורטית

תרומה מרכזית של המחקר היא בפיתוח הטענה שאסטרטגיית ההרתעה אינה תלויה רק ביכולות הצדדים ובאמינות הפעלתם, אלא גם בידע, בפרשנות ובהבניות חברתיות ומכאן שגם בתהליכי למידה, אשר מגדילים את סיכויי ההצלחה של אסטרטגיה זו. כפי שטוען סוליבן (Sullivan)

"'sending the right message' – like deterrence – turn out to be more difficult than common sense suggests" (Sullivan, 2001: 221).

אולם תהליך של יצירת הקשר חברתי שבו נורמת ההרתעה משפיעה על הידע של השחקנים ועל זהויותיהם יכולה לסייע להתמודד עם קושי זה, ולתת לשחקנים דרך להבין טוב יותר את כוונותיהם ומטרותיהם של יריביהם. לכן גם ההכרה של חוקרים בקיומה של נורמה כזו תאפשר להם לבחון ולהסביר טוב יותר את התהליך והפרקטיקות של ההרתעה.

חשוב להדגיש גם שקהילת ההרתעה משפיעה לא רק באמצעות הידע שהיא מקנה לשחקנים ובאמצעות עיצוב ההבנות האסטרטגיות שלהם. ההשפעה של הקהילה היא עמוקה יותר ונוגעת לדרכים בהן זהויות השחקנים וההבניות החברתיות הכרוכות בהן משפיעות ומעצבות את התנהגותם האסטרטגית. במילים אחרות, שחקן בעל זהות של שחקן מרתיע, רוצה להמשיך ולממש זהות זו, ובכך לשמור על ביטחונו האונתולוגי. מנגד אם שחקן כזה נוקט באלימות הוא אינו נותן תוקף לזהותו המרתיעה, אלא מערער אותה.

קהילת ההרתעה שנוצרה בין המעצמות במלחמה הקרה מבטאת תהליך זה בשתי צורות. ראשית, זהויות ההרתעה הוגדרו במונחים של רציונליות, והגדירו לא רק מהי פעולה רציונלית, אלא גם מיהו שחקן רציונלי. שנית זהויות ההרתעה הוגדרו והגדירו את ההדדיות ביחסי השחקנים. גורמים אלה באו לידי ביטוי בצורה הבולטת ביותר כשמדובר היה בזהות המשותפת של ההרתעה, אשר התפתחה בין המעצמות בתחילת שנות ה- 70.

במסגרת קהילת ההרתעה שהתפתחה בין המעצמות הוגדרו באופן ברור הפרקטיקות הרציונליות שיש לנקוט בהן – איום בנשק גרעיני (על אזרחים). בדרך זו, קהילת ההרתעה סייעה להגדיר ולהבנות מהו "שחקן רציונלי". כך, כאשר הרציונליות הפכה להיות לחלק מהגדרת הזהות של השחקנים היא גם הפכה למטרה בפני עצמה. כך למשל, בהקשר זה סבור ווינזדור (Windsor), כי ההרתעה בין המעצמות מוסדה ובכך ביססה את הפרקטיקות הרציונליות. לטענתו,

"[d]eterrence became its own institution, its own form of rationality, its own bureaucracy" (Windsor, 2002: 169).

יתרה מכך, לטענת ווינזדור ניתן לתאר את תהליך ההשפעה של אסטרטגיית ההרתעה במונח של וובר של תהליך רציונליזציה (Windsor, 2002: 169). תהליך זה כפי שהסביר וובר, הוא תהליך בו יותר תחומים בחברה הופכים להיות כפופים לעקרון של הרציונליות (Weber, 1968: 63-211). כך סבור ווינזדור, ההרתעה הפכה לשעבד את כל הצורות

"of international discourse to the autonomy of strategic thinking in the nuclear age" (Windsor, 2002: 169).

למימד אחר של הרציונליות של ההרתעה מתייחס גאסטרסון (Gusterson), אשר דן בהקשר שבו המעצמות ראו את הנשק הגרעיני שהיה בידיהן. לטענתו, המעצמות ראו את הנשק הזה כחלק מזהות משותפת של "אנחנו" ה"רציונליים" מול מדינות אחרות בעולם שאינן רציונליות (Gusterson, 2004: 25). טענה זו חשובה במיוחד, שכן היא גם מאפשרת לראות כיצד הזהות של ההרתעה היא גם מתעצבת אל מול ה"אחר", ובכך גם מסייעת לבסס את המימד הקהילתי של ההרתעה. אולם רציונליות זו מתבססת, מחוזקת ואף מובנית באמצעות ראיית הנשק הגרעיני כנשק שנועד להרתעה.

הפיכת ההרתעה לחלק ממרכיבי הזהות של השחקנים באה לידי ביטוי בשיח שלהם. כך למשל השתקפה זהות זו בשיח של המעצמות במלחמה הקרה, אשר בין היתר נימקו, כפי שהראתי, את הפעולות בהן נקטו ואת הצורך בשימור ההרתעה בטענה שזוהי האסטרטגיה הרציונלית היחידה בעידן הגרעיני. הצהרות כאלה המשיכו וחיזקו את ראייתה של ההרתעה כאסטרטגיה רציונלית, והן היו קשורות גם להכרה שמלחמה גרעינית משמעותה התאבדות (אשר נחשבת כפעולה לא רציונלית).[6]

לתהליכים אלה של הבניות ושיח, הייתה השפעה ישירה גם על גורמים חומריים יותר, וזאת באמצעות הגדרת תתי נורמות של התנהגות כמו למשל הגבלת הנשק ההגנתי. כך כפי שטוענת טננוולד,

"By prohibiting missile defenses, the ABM treaty required each side to leave itself completely vulnerable to attack by the other (i.e., a situation of mutual assured destruction). **Such an agreement was only possible with a high level of mutual understanding that both sides were rational, and neither side intended to attack the other"** (Tannenwald, 2005: 28 ftn. 92, my emphasis).

[6] העובדה שלא תמיד אלה היו התפיסות ביחס לשימוש בנשק הגרעיני, מחזקת את הטענה שמדובר בהבניות חברתיות, הקשורות לתהליכי למידה וסוציאליזציה.

מימד נוסף של זהות ההרתעה ובמיוחד של הזהות המשותפת של ההרתעה נוגעת להכרה של השחקנים בתלות שלהם זה בזה להשגת הביטחון. כך למשל לטענת קראוזה ולת'אם (Krause and Latham), הדדיות זו התאפשרה ביחסי המעצמות עקב תרבות הרואה במאזן הכוחות של ההרתעה דבר חיובי (Krause and Latham, 1999: 24, 30). הפיכת ההדדיות לחלק מגורמי הזהות של השחקנים מעידה לא רק על מידה מסוימת של אמון ואף על מידה מסויימת של קהילתיות, אלא שפעולה הסוטה מן הנורמה ואשר כרוכה בסכנה של מלחמה גרעינית, מהווה איום לא רק על הביטחון אלא גם על הזהות של שחקנים כאלה.

תהליכים אלה בהם זהות ההרתעה הפכה להיות מוגדרת בין היתר במונחים של רציונליות ושל הדדיות יצרה מסגרת פרשנות נוחה יותר לשחקנים להבין את המצב האסטרטגי בו הם נמצאים ואת משמעות היכולות שלהם. כך ההדדיות הזו והרציונליות הזו היו מוגדרים ומובנים על-ידי נורמת ההרתעה. אולם קיומה של הקהילה היה תלוי לא רק בשיתוף פעולה, בידע לגבי אסטרטגיית ההרתעה, הרסנות הנשק הגרעיני ולגבי המשמעות של "הגנה אסטרטגית", אלא הוא גם היה תלוי בהבנות מוקדמות וכלליות עוד יותר. כך למשל הבנות לגבי הצורך בהתנהגות רציונליות, ולגבי חשיבות ערך חיי אדם היו חשובות לא פחות. ללא הנחות, הגדרות והבניות כאלה לפיהן זוהי "האסטרטגיה הרציונלית", אסטרטגיית ההרתעה המבוססת על איום על אזרחים הייתה יכולה להתפרש כאסטרטגיה מסוכנת.

באופן כללי יותר המושגים שהוצעו במחקר זה של נורמה, זהות ושל קהילה, מאפשרים להשלים האחד את השני ולהציע מסגרת מחקרית מקיפה יותר לחקר התהליך שבו רעיונות ההרתעה התפתחו, הופצו ומוסדו. כך ניתן לראות את קהילת ההרתעה כקהילת ידע בה היריבים מפרשים את הבנותיהם והתנהגותם האחד של השני, ובה נורמת ההרתעה מהווה את תוכן הקהילה, ואילו הזהות היא הדרך, שבה הנורמה באה לידי ביטוי אצל כל אחד מן השחקנים. מכאן גם שמסגרת זו מציעה מבחינה תיאורטית דרך לדון בקשר שבין נורמות וזהות, בין זהות וקהילה ובמיוחד בין נורמות וקהילה. יתרה מכך, סוג כזה של מסגרת תיאורטית הקושרת בין גורמים אלה יכולה להיות מיושמת גם לסבר והבנה של סוגים נוספים של קהילות שיכולות להתפתח במערכת הבין-לאומית.

מעבר לתרומות מרכזיות אלה של המחקר, יש לו גם מספר תרומות נוספות. תרומה אחת כזו נוגעת לשאלה האם עוינות בין יריבים מחזקת את היכולת להשיג הרתעה מוצלחת. הטענה התיאורטית שעומדת מאחורי טיעון זה הייתה שעוינות מאפשרת לחזק את אמינות ההרתעה, וזו נדרשת במיוחד כאשר מדובר בהרתעה גרעינית ובצורך בתמיכה ציבורית להפעלתה המוצלחת של

אסטרטגיה זו. ואולם, המחקר המוצע חיזק את הטענה, כי דווקא שיתוף פעולה בין יריבים יכול לחזק את ההרתעה, וזאת על-ידי יצירת ציפיות משותפות ואף זהות משותפת הנותנת לשחקנים ביטחונות נוספים לכך שהמטרה של היכולות היא להימנע מאלימות. כך למשל טען, פרידמן, כי

"during the course of the cold war direct forms of communication between East and West offered means of providing reassurance that intentions were honourable and also helped to reinforce the strategy by clarifying the areas where vital interests were at stake" (Freedman, 2004: 23).

בהקשר זה לטענות המחקר יש קשר הדוק לטענות שמציע מורגן. לטענתו,

"A workable cooperative approach to deterrence requires greater community among the antagonist in their overall political relationship…Getting individual to adopt common norms in dealing with an antagonist means a readiness to create at least some of the antagonist's views and goals as acceptable – as legitimate – and constitute a community of sort with the antagonist. In deep conflicts among long familiar antagonists neither is normally possible. The actors and their citizens are too 'close' to the conflict, and have too much emotionally invested on it" (Morgan, 2005: 757, 759).

תהליך זה אליו התייחס מורגן נראה לכן רלוונטי כאשר מדובר בטווח ארוך של פיתוח המערכת הבין-לאומית, והוא כרוך בתהליך שבו נורמות זוכות ללגיטימציה (Morgan, 2005: 759). טענתי היא שהמלחמה הקרה היוותה זמן ארוך מספיק עבור המעצמות לפתח קהילה כזו. אולם, וכפי שהראתי במחקר זה יש חשיבות לא רק למימד הזמן, אלא גם לפעולותיהם של סוכנים.

באופן זה, קיים הבדל מסויים בין טענותי לבין טענותיו של מורגן, שכן אני סבור כי תהליך כזה של יצירת קהילה התקיים בין המעצמות במהלך המלחמה הקרה. במובן זה, שינוי חשוב שהתרחש מסוף שנות ה- 60 היה טמון בכך שהמעצמות החלו להסכים גם בסוגיות אסטרטגיות, הסמכות אשר אפשרו להן ליצור את אותה קהילה של הרתעה. משנוצרה הקהילה היה להן קל יותר להמשיך לשתף פעולה ואף לחזק את שיתוף הפעולה, בין היתר, כיון שבתהליך זה נוצרה גם מידה מסויימת של אמון שאפשרה לצדדים להגדיל את הוודאות שלהם ביחסים ביניהם ולכן גם את ביטחונם.

תרומה תיאורטיות נוספת של המחקר נוגעת לקשר שבין אסטרטגיית ההרתעה (הגרעינית) והזהות של השחקנים. טענתי בהקשר זה היא שאסטרטגיית ההרתעה היא מנגנון שאפשר למעצמות להשיג לא רק ביטחון פיסי, אלא גם לשמר את זהותן. במובן זה, בניגוד למשל לטענתו של ראוסמוסן (Rasmussen) לפיה המלחמה הקרה סיפקה ביטחון לזהות, כלומר ביטחון אונתולוגי, אך במחיר של הגדלת האיום הפיסי (Rasmussen, 2002: 331-2), טענתי היא כי הפרקטיקות של ההרתעה סיפקו בנוסף לביטחון האונתולוגי גם ביטחון פיסי (Lupovici, 2006b; see also Gusterson, 1996: 2-3). באופן הזה הגדלת הביטחון הפיסי והגדלת הביטחון לזהות

אפשרו לחזק את שני המימדים הללו של ביטחון ובדרך זו להקנות לשחקנים תחושה עמוקה יותר של ביטחון, להגדיל את הוודאויות שלהם ובכך להגדיל את סיכויי ההצלחה של אסטרטגיה זו.

תרומה נוספת של מחקר זה נוגעת לחיזוק הטענה שהמחקר הקונסטרוקטיביסטי אינו מוגבל רק לעיסוק ב"תופעות חיוביות" בלבד כמו שלום, אלא מאפשר לדון בהתנהגות אסטרטגית ולחקור סוגיות ביטחון העומדות בלב המחקר הריאליסטי. בכך מחקר זה ממשיך מספר מחקרים קונסטרוקטיביסטיים שנעשו בשנים האחרונות והצביעו על הצורך ביישום הגישה גם בחקר סוג זה של סוגיות. עם זאת, חשוב להדגיש כי המחקר המוצע, אינו מבקש להפריך את הטענות הריאליסטיות לגבי אסטרטגיית ההרתעה, אלא להרחיבן ולהציע דרך לבחון לא רק את המנגנונים בהם אסטרטגיה כזו יכולה להתפתח, אלא גם את השאלה כיצד היא משפיעה על התנהגותם של השחקנים.

2.2 תרומה מתודולוגית

מחקר זה יש על אף שהוא מבוסס על מסגרת מחקר קונסטרוקטיביסטית כולל מסגרת תיאורטית הכוללת קריטריונים שונים לבחינת ההשערות המוצעות בו. בדרך זו המחקר מדגים את יכולתו של מחקר קונסטרוקטיביסטי להתייחס לקריטריונים מתודולוגיים שונים המאפשרים למקד את הדיון ובכך גם לחזק את דרך הבחינה של הסוגיות הנדונות בו.[7]

באופן ספציפי יותר תרומה מתודולוגית חשובה של המחקר נוגעת לפתרונות מתודולוגיים המוצעים בו, כדי לחקור את אסטרטגיית ההרתעה. כאמור, הקושי הבסיסי במחקר על הרתעה נוגע לכך שניתן לראות "הרתעה" רק כאשר היא נכשלת ופורצת מלחמה. קושי מתודולוגי נוסף שהוזכר היה שספרות ההרתעה מראה למעשה רק מתאם בין יכולות לבין הימנעות מאלימות, ללא ביסוס מספיק של הקשר הסיבתי ביניהם. הפתרון המתודולוגי שהוצע במחקר זה מאפשר להתמודד עם שתי בעיות אלה באמצעות יצירת הגורם מתווך של קהילת הרתעה (ובמסגרתו גם של נורמת ההרתעה). בחינת גורם זה מאפשרת לא רק לבסס טוב יותר את הקשר הסיבתי ולהראות איך ההרתעה עובדת בפועל, אלא גם להראות כיצד משהו קורה – נוצרת קהילת הרתעה – ולא רק כיצד משהו אינו קורה – אין אלימות.

2.3 תרומה אמפירית

[7] כך למשל למרות הקושי הבסיסי להתייחס ל"משתנים" בסוג מחקר כזה, שכן המשתנה התלוי והבלתי תלוי במחקר משפיעים הדדית האחד על השני, ואינם ניתנים להגדרה עצמאית האחד מן השני, כן נעשה מאמץ ליצור הבחנה רבה ככל הניתן ביניהם. הפתרון שהוצע לכך היה להכיר במימדים החופפים ובמימדים העצמאיים של המשתנה הבלתי תלוי והמשתנה התלוי.

למחקר גם מספר תרומות אמפיריות. ראשית, המחקר תורם להבנת סוגיה מעורפלת בספרות המחקרית והיא ההימנעות מאלימות לאורך זמן. המחקר מאפשר להראות כיצד להפנמה של רעיונות ההרתעה על-ידי איום (ולא רק ליכולות של השחקנים) הייתה השפעה על הקטנת היקף האלימות בין המעצמות לא רק בנקודת זמן נתונה, אלא גם לאורך זמן מה שמאפשר להסביר כיצד היעדר אלימות יכול להגדיל את הסיכוי להיעדר אלימות בהמשך. בכך המחקר מאפשר להסביר גם את הקטנת מספרם של המשברים לאורך המלחמה הקרה ואת הירידה בעצימותם, וזאת ללא קשר לקיומה או אי קיומה של תקופת דטנט בין המעצמות. באופן ספציפי יותר, המחקר מאפשר למשל להסביר את אופיו המיוחד של משבר 1973, את חריפותו הנמוכה יחסית למשברים קודמים בין המעצמות, ואת דרך סיומו. בנוסף, המחקר מאפשר גם להראות כיצד הרתעה כללית בין המעצמות באה לידי ביטוי במיתון המשברים ביניהן. במובן הזה, טענתי היא כי לא רק לאיומים, אלא גם לפרקטיקות נוספות שקהילת ההרתעה מאפשרת כמו למשל לאמון המוגבל ולשיח שמתפתח בין הצדדים, היה חלק חשוב בהקטנת הסיכוי לאלימות. כך, "קהילת ההרתעה" מאפשרת לבסס בצורה טובה יותר את הגורמים הסיבתיים המביאים להימנעות מאלימות (לאורך זמן).[8]

תרומה אמפירית נוספת של המחקר נוגעת לכך שהוא מאפשר למקד טוב יותר את הדרך שבה משברים שהתקיימו במהלך המלחמה הקרה השפיעו על חיזוק הפרקטיקות של ההרתעה ועל ההימנעות מאלימות לאחריהם. במובן הזה, המחקר מאפשר לבסס את הקשר שבין תהליכי הלמידה שהתקיימו בעקבות משברי ברלין וקובה למשל, לבין ביסוס הפרקטיקות של ההרתעה בהמשך. בדרך זו, המחקר מאפשר להרחיב את הטענות הקיימות בספרות ביחס לכך שמשברים מהווים עיתוי חשוב ללמידה.

המסגרת התיאורטית של המחקר מאפשרת גם להסביר סוגיות נוספות הנוגעות לתהליכים שונים שהיו קשורים להתפתחויות האסטרטגיות בקרב המעצמות. כך למשל הטענות המוצגות בעבודה זו מאפשרות להסביר מדוע ארה"ב הייתה זו שפיתחה והפיצה את רעיונות ההרתעה ולא בריה"מ. התשובה לשאלה כזו אינה טריוואילית כלל ועיקר, שכן היינו מצפים שבריה"מ, הצד החלש אשר סבל מנחיתות אסטרטגית במיוחד בשנות ה- 50 ושנות ה- 60, יהיה זה אשר ינסה לקדם את רעיונות ההרתעה על ידי איום בענישה. התשובה שאני מציע במחקר לשאלה זו נוגעת לאותם תהליכים שהתרחשו בארה"ב, והתאפשרו על-ידי סוכני ההרתעה. אני טוען כי

[8] ביסוס הקשר הסיבתי הוא, כאמור, בעיה בגישות שונות העוסקות בהרתעה ולמעשה מציגות רק מתאם בין יכולות הצדדים לבין ההימנעות מאלימות. להרחבה בסוגיה זו, ראה עמ' 33.

השפעתם של סוכנים אלה על המנהיגות הפוליטית בארה״ב ומאוחר יותר גם על המנהיגות הפוליטית בבריה״מ אפשרה לפרש ולהבנות את ההרתעה על-ידי איום כאסטרטגיה הרציונלית היחידה בעידן הגרעיני.

בנוסף, המחקר מאפשר לבסס בצורה טובה יותר גם את עיתוי השפעת רעיונות ההרתעה ההדדית על המנהיגות הפוליטית בבריה״מ. בניגוד לטענות שונות הקיימות בספרות המחקרית, מממצאי מחקר זה עולה, כי עיתוי ההשפעה המרכזי של רעיונות אלה בבריה״מ הוא בתקופת ברז׳נייב. קודם לכן לא היה אימוץ מלא של רעיונות ההרתעה ההדדית, וגורמים פוליטיים שונים שעשו שימוש ברעיונות אלה, כמו למשל חרושצב, עשו זאת בצורה חלקית מאוד, לא עקבית ואף סותרת. מכאן שמצב זה מדגיש, כי לא הייתה למידה מורכבת של רעיונות אלה לפני תקופתו.

3. כיווני מחקר נוספים

על בסיס ממצאי המחקר ניתן להציע מספר סוגיות שיש מקום להמשיך ולפתחן. ראשית, עמדתי לעיל על התרומה של שיתוף פעולה לחיזוק הפרקטיקה של ההרתעה בין המעצמות במהלך המלחמה הקרה. אולם שאלה נוספת הנגזרת מדיון זה נוגעת לאפשרות שהמסגרת השיתופית המסוימת שנוצרת בקהילת ההרתעה תאפשר לשחקנים להמשיך ולחזק את שיתוף הפעולה ביניהם. במילים אחרות, השאלה היא עד כמה יצירתה של קהילת הרתעה מאפשרת לשחקנים להרחיב ולפתח את משטרי הביטחון ביניהם ואולי אף להגיע בסופו של דבר ליצירת קהילת ביטחון ביניהם.

באופן ספציפי יותר, אפשר גם לבחון את השאלה עד כמה שיתוף הפעולה שנוצר במסגרת קהילת ההרתעה תרם לדרך הסיום של המלחמה הקרה. כך למשל הציע מייארס בהקשר זה, כי דרך החשיבה שנוצרה בין המעצמות ואשר הכירה בתלות ההדדית של ביטחונן האחת בשניה, הוביל את הסובייטים להדגיש את חשיבות תהליכי פירוק הנשק (Meyers, 1990: 5). בדומה טען, קלמנס עוד בשנת 1973, כי

“[a]rms control can be an instrument not only for maintaining communications and relaxing tensions but for moving from détente toward entente” (Clemens, 1973: 124).[9]

בדומה הדגיש מורגן את הטענה שהעלה פרידמן ולפיה הרתעה יכולה לסייע בפיתוח נורמות לסיים סכסוך, ולא רק לייצב אותו (Morgan, 2005: 734).

כיוון מחקר עתידי הנובע ממחקר זה נוגע לסוגיית הפצתם של רעיונות אסטרטגיים במערכת הבין-לאומית. כך למשל עולה השאלה כיצד נורמת ההרתעה על-ידי איום יכולה להיות

[9] על מיסוד נרחב יותר של רעיונות ההרתעה על-ידי איום בענישה בתקופת גורבצוב, ראה (Weber, 1991b: 806-7, Blacker, 1991: 435-6, 453-4).

מופצת לשחקנים בסכסוך אחר, כדי שיוכלו גם הם ליצור ביניהם קהילות של הרתעה. יהיה מעניין במיוחד לבחון בהקשר זה באופן מעמיק את האסטרטגיות של מדינות בעלות יכולות גרעיניות, אשר אימצו ביחסיהן את רעיונות ההרתעה ההדדית, כמו למשל הודו ופקיסטאן (see Krepon, 2001: 83-4).[10] בין היתר, דרך מחקר זו תאפשר לקשר את הספרות האסטרטגית לספרות שכבר נכתבה ביחס לזהויות הלאומיות של מדינות אלה ולמשמעויות בהקשר זה של מיזמי הגרעין שפותחו בהן (e.g. Varadarajan, 2004: 329-40).[11] בהקשר זה שאלה אמפירית מעניינת נוגעת לשאלה האם וכיצד התפתחה קהילת הרתעה בין סין ובריה"מ.[12]

סוגיה חשובה נוספת נוגעת למה שנראה בשנים האחרונות כהיחלשותה של נורמת ההרתעה. כך בניגוד לתמיכה הרבה ברעיונות ההרתעה שבאה לידי ביטוי בשיח האסטרטגי, ואשר נמשכה גם לתוך שנות ה-80 ואף לשנות ה- 90 (Falk, 1989: 57; Ikle, 2006: 51) – בהמשך לניסיונות קודמים עוד בשנות ה- 80 לאמץ אסטרטגיה הסותרת את עקרונות ההרתעה הדדית כמו למשל תוכנית ה- SDI–[13] אנו עדים כיום בפני התחזקותם הדרמטית של רעיונות מתחרים לרעיונות ההרתעה ולהתפתחותו של שיח מתחרה (Iklé, 2006: 51; Jeonniemi, 1989: 46).

אולם לשינויים אלה יש גם השלכות תיאורטיות חשובות הנוגעות לשאלה מתי וכיצד נורמות נחלשות, כיצד שינויים כאלה משפיעים על זהויות השחקנים, ומנגד כיצד זהויותיהם של השחקנים מגבילות את האפשרות שמצבים כאלו יתרחשו. יתרה מכך, לא רק זהויות של השחקנים יכולות להגביל שינוי כזה, אלא גם הידע שנצבר במערכת הבין-לאומית יכול להגבילו. כך למשל טען שֶׁל (Schell), כי העובדה שלא ניתן לוותר על שני דברים – על הידע של איך ליצור נשק גרעיני, ועל הידע של הרתעה – מקלה על פירוק נשק.[14] במובן הזה, דווקא שינוי והחלשות של

---

[10] כך למשל ניתן להציע כפי שטען תאר, כי ביסוס רעיונות ההרתעה המינימלית יכולים לזכות לחיקוי על ידי שחקנים נוספים (Tarr, 1991: 205).

[11] ראה בהקשר זה גם עמ' 54 בפרק התיאורטי.

[12] כך למשל דווקא אי פיתוחה של קהילה כזו, יכול להוות מצב מעניין במיוחד, שכן בריה"מ כפי שהראתי למדה את רעיונות ההרתעה, וסין ובריה"מ אף חלקו ביניהן הבנות בסוגיות שונות, שהיו יכולות להקל עליהן לפתח קהילה כזו. בנוסף, לסיבות לאי התפתחות קהילה כזו יכולות גם להיות משמעויות תיאורטיות לגבי הדרך והגורמים המאפשרים לקהילות הרתעה להתפתח.

[13] על השפעת נורמת ההרתעה על ריסון הניסיונות לאמץ את תוכנית ה- SDI, ראה עמ' 322-318 בפרק הקודם.

[14] "[w]hether we posses nuclear weapons or abolish them the terror they inspire will dominate our affairs and dictate the character of our political decisions... We will always be at risk, somewhere down the road, of extinguishing ourselves. We will always live in a state of deterrence" (Schell, 1984: 104-5; see also Tarr, 1991: 159).

נורמות, הגם שהוא אפשרי יוצר אתגרים מעניינים מבחינה תיאורטית ואמפירית כאחד מה שגם מחייב פיתוח תיאורטי נרחב יותר של הגורמים והתנאים בהם נורמות עוברות תהליך כזה.[15]

אחד ההסברים האפשריים להחלשות נורמות הוא עלייתם של איומים חיצוניים או שינויים טכנולוגיים. במובן זה, ובהמשך לטענות שהצגתי במסגרת התיאורטית, שינויים כאלה יכולים לא רק להניע תהליכים המביאים ליצירת נורמה (וקהילה), אלא יכולים גם להניע תהליכים של יצירת נורמה מתחרה. האיומים שמציב הטרור הבין-לאומי יכולים להיות מעניינים בהקשר זה, במיוחד ביחס לקשר שבין נורמת ההרתעה וזהות ההרתעה של השחקנים לבין האסטרטגיה להתמודדות עם איומים אלה. את הדיון הקצר בסוגיה אציג במסגרת החלק הבא של "חקר תרחישים", אשר נועד לסייע בזיהוי הכוחות המרכזיים, שבעזרתם ניתן להציג שרשרת אפשרית של התרחשויות עתידיות.

4. חקר תרחישים

כאמור, יש חשיבות רבה לבחינה גם של העבר קודם לפיתוח התרחיש,[16] תהליך למעשה שהוצג בהרחבה במחקר זה, אשר בחן את התפתחות נורמת ההרתעה, ובדרך זו אפשר לבסס לא רק את התהליך ההיסטורי, אלא גם את ההשפעה של תהליכי הבניה חברתית, שעיצבו את רעיונות ההרתעה. טענתי גם, כי קהילת ההרתעה ונורמת ההרתעה היו יכולות להיות מבוססות על תפיסות אסטרטגיות שונות, כמו למשל על יכולות נגד כוח, ולא על יכולות נגד ערך. אולם סוכנים שונים וביניהם הקהילה האפיסטמית של בקרת הנשק סייעו להגדיר את ההרתעה על-ידי איום (על מטרות אזרחיות) כאסטרטגיה היציבה, ובדרך זו הם הגדירו כי שחקן הפועל בדרך זו הוא רציונלי, מה שגם סייע לחזק אסטרטגיה זו. מיסוד זה של רעיונות ההרתעה גם הביא לכך שהפרקטיקות של ההרתעה הוטמעו בחשיבה האסטרטגית של שחקנים שונים, והם הפכו לחלק מן השיח הפוליטי והציבורי. לכן במקרים רבים פרקטיקות ההרתעה הפכו לברירת מחדל אסטרטגית של שחקנים שונים, והם סייעו להצדקת פעולות במדיניות חוץ.[17]

כך למשל טען פרי (Frey), כי הממשל האמריקאי

---

[15] לטענת שֶל, המשמעות של דברים אלה היא דווקא שניתן לוותר על הנשק הגרעיני ולפרקו (Schell, 1984). בנוסף, טענה זו מאפשרת גם להראות בצורה ברורה, כיצד הרתעה ומיסודה יכולים לתרום, כפי שציינתי לעיל להרחבת שיתוף הפעולה בין צדדים בסכסוך.

[16] על המתודולוגיה של תרחישים, ראה לעיל עמ' 105 בפרק התיאורטי.

[17] כך למשל הלוגיקה של הטיעונים ביציאה למלחמה בעיראק כפי שהוצגו על-ידי גורמים בבית הלבן הייתה שסאדאם חוסיין אינו רציונלי, לכן לא ניתן להרתיעו, ולכן יש צורך לצאת למלחמה נגדו, ראה (Fleischer, 10.15.2002). מבלי להיכנס כאן לויכוח האם טענה זו הייתה נכונה (ראה למשל ב- Jervis, 2003: 323-4), היא מדגימה את השימוש בשיח של הרתעה להצדקת מדיניות החוץ. כמו כן, המדיניות כמו גם השיח לגבי הרתעה בהקשר של המלחמה בטרור, היה לא עקבי ואף סותר ובמסגרתו הוצגו הן טיעונים לפיהם ההרתעה נגד ארגוני טרור היא אפשרית והן טיעונים לפיהם לא ניתן להרתיע ארגונים כאלה (see in Lupovici, 2007a: 18-9).

"often sees deterrence as the only way of signaling to its own people that it is determined to fight terrorism at 'all costs'" (Frey, 2004: 41).

בהמשך לכך, שאלה חשובה שאפשר לבחון בהקשר זה היא כיצד איומי הטרור והתגברותם האפשרית יכולים לאורך זמן להשפיע על הרעיונות של ההרתעה. לדיון בשאלה זו ניתן להציע שני תרחישים אפשריים קצרים, הנוגעים לכיוונים השונים בהם הנורמה של ההרתעה יכולה להתפתח, וזאת לאור הקשיים בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה כנגד איומי הטרור.

הקשיים בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה כנגד ארגוני טרור באים לידי ביטוי ביחס ליכולת של מדינות להפעיל את עוצמתן כנגד ארגונים אלה, ביחס ליכולות של ארגונים אלה לנצל את פערי העוצמה לעימות בתנאים נוחים עבורם, ביחס ליכולת להפעיל נגדם איומים אמינים, וביחס לכך שארגוני טרור מעונינים פעמים רבות להיות למטרה של הפעלת האיום המרתיע, ולכן ספיגת העונש הכרוך בכך יכולה לשרת את מטרותיהם, לחזק את התמיכה בהם ולהצדיק את יעדיהם הפוליטיים (Lupovici, 2007a: 12-6).

אולם, הקושי הוא אף גדול עוד יותר אם אנו מבינים את האתגרים בהפעלת אסטרטגיית ההרתעה בהקשר של נורמת ההרתעה. כך לא רק שהתייחסות לנורמת ההרתעה הנוגעת לתהליך של הבניית והגדרת הרציונליות יכולה להסביר מדוע קשה להרתיע שחקנים אלה, אלא שהתייחסות לקיומה של הנורמה מאפשרת להכיר בכך שכיוון שהרתעה היא נלמדת שחקנים יכולים ללמוד אסטרטגיה זו ולהשתמש בידע זה כדי לזהות את השחקנים שאימצו את נורמת ההרתעה, ולנסות לנקוט נגדם בפרקטיקות שיביאו אותן להגיב, וזאת כדי להשיג את אותם יתרונות ויעדים פוליטיים (Lupovici, 2007a: 16-8).

כך הקשיים בהפעלת הפרקטיקות של ההרתעה יכולים להוביל לשני תהליכים מנוגדים. מחד, קיומה של נורמת ההרתעה וזהות ההרתעה מעצבים את התנהגותם של שחקנים שונים ואף הופכים סוגיות של ביטחון לסוגיות הנוגעות לביטחון האונתולוגי שלהם. תהליך כזה אשר מקשה על שחקנים שאימצו את נורמת ההרתעה להיפטר מן הפרקטיקות של ההרתעה יכול לגרום לכך ששחקנים כאלה ינסו לפעול כדי להתאים את פרקטיקות ההרתעה למציאות האסטרטגית החדשה שנוצרה, וזאת על-ידי יצירה של "קהילות הרתעה מורחבות". קהילות כאלה יורכבו ממדינות שונות אשר ינסו לפעול יחד כנגד איומי הטרור. מצב זה סביר במיוחד אם היקף פעולות הטרור יתרחב לאזורים נוספים בעולם ואם הטרור יגדל בעוצמתו, ויבטא גם שיתוף פעולה גובר בין ארגונים שונים. במצב כזה מול "קהילות של טרור", יעמדו קהילות שינסו להרתיע איומים אלה, ובכך לספק לא רק ביטחון פיסי, אלא גם ביטחון אונתולוגי. במילים אחרות, כיוון שהטרור

מאתגר את המדינה כשחקן הנהנה מלגיטימציה שנובעת מיכולתו לספק ביטחון לאזרחים, הוא גם יוצר איום על זהותן של המדינות, איום עימן עליהן להתמודד.

מנגד הקושי, הטמון בסוג כזה של התפתחות נובע מכך שהוא מותיר קבוצת שחקנים שממשיכה שלא להיות מרוצה מהסטטוס קוו ואף שואפת לשנותו. הבעיה הטמונה בכך היא שפרקטיקות של הרתעה כרוכות בשמירת הסטטוס קוו, ואילו פרקטיקות של טרור נועדו לשנותו, ולכן לאורך זמן יהיה קשה להתמיד בסוג כזה של יחסים. לכן התרחיש השני מבוסס על היחלשות השיח של ההרתעה, מצב שיאפשר למשל להקטין את הצורך בתגובות שנועדו ל"חזק את כושר ההרתעה". הבעיה גם כאן, היא שאותו שיח ואותן פרקטיקות מהוות כבר חלק מן הביטחון האונתולוגי והזהות של המדינות, ולכן תהליך הכרוך בשינויים כאלה הוא תהליך מורכב של שינוי חברתי. עם זאת, ניתן לשער כי שינוי ברמת האיומים יוכל להוות את אותו תנאי מזרז שיאפשר להניע את התהליך הכרוך בסוג כזה של שינוי.

בהמשך לתרחישים אלה ניתן להציע תרחישים הנוגעים להתגרענות של מדינות נוספות במערכת הבין-לאומית. כך למשל ניתן להציע תרחיש למצב שבו תתפתחנה קהילות הרתעה בין מדינות גרעיניות חדשות (למשל אירן) לבין למשל מדינות המערב. בתרחיש כזה יכולים למשל לבוא לידי ביטוי טענותיהם של חוקרים שונים שהציעו כי הנשק הגרעיני מעודד יציבות (Waltz, 1995), בין היתר משום שהוא כופה התנהגות רציונליות על שחקנים. השאלה המרכזית הכרוכה בסוג כזה של תרחיש קשור ליכולת של מדינות שונות ליצור הרתעה אמינה כנגד אותן מדינות גרעיניות חדשות. אחד האתגרים בתהליך כזה, נוגע לטענה שיצירת הרציונלית והגדרתה אינה תהליך אוטומטי, אלא תהליך הכרוך בפעולותיהם של סוכנים המקדמים רעיונות ובדרך זו משפיעים על תהליכי למידה. במילים אחרות, מדינות כמו אירן יכולות לאמץ את רעיונות ההרתעה ההדדית, אך יתכן שכדי שתהליך כזה יתרחש יש צורך בפעולתם של סוכנים שיפיצו את רעיונות ההרתעה על-ידי איום, וכן למידה מורכבת של רעיונות אלה.

תרחיש נוסף הנוגע להתפתחותן של קהילות הרתעה בהקשר זה נוגע לשחקנים השונים ולידע שהם צברו בהתמודדות עם יריביהם. כך למשל ניתן לצפות כי ארה"ב ורוסיה (בריה"מ), אשר למדו ואף יישמו את רעיונות ההרתעה בעבר יוכלו ליצור קהילות הרתעה עם שחקנים נוספים בצורה קלה יותר, וינסו להפיץ – במידה ולא יצליחו למנוע מיריבים פוטנציאלים שלהם פיתוח של נשק גרעיני – את רעיונות ההרתעה על-ידי איום ובהמשך למסדם. עם זאת, השאלה העולה בהקשר זה היא האם הלוגיקה שהנחתה את פיתוח קהילת ההרתעה במלחמה הקרה תהיה תקפה ותהיה יציבה, גם כאשר מדובר בקהילות של הרתעה בהן יהיו פערים גדולים בעוצמתם של

השחקנים. הקושי טמון לא רק בכך שכפי שניסתי להראות במחקר, קהילות הרתעה בעלות איומים סימטריים ייטו להיות יציבות יותר, אלא שקהילת ההרתעה שהתפתחה בין המעצמות הייתה כרוכה במידה רבה גם בהכרה הדדית במעמדן של המעצמות, ומכאן שהיא הייתה מבוססת גם על הדדיות, שיוויון ועל הענקת מידה רבה של לגיטימציה ליריב.

ביבליוגרפיה

אהרונסון, שלמה. (1995). נשק גרעיני במזרח התיכון. מבן גוריון וחזרה. כרך ב'. ירושלים: אקדמון.

אייזנקנג-קנה, פרלה. (2004). על הקשר שבין ידע למדיניות. מקומם של מכוני המחקר והחשיבה בעולם ובישראל בתהליכי עיצוב המדיניות הציבורית. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

אנוך, יעל. (1990). "הקדמה". סוציאליזציה – קובץ מאמרים. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה. עמ' V-XII.

בר-טל, דניאל. (1996). מכשולים בדרך אל השלום: אמונות חברתיות של סכסוך בלתי נשלט. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

בר-יוסף, אורי. (2001). הצופה שנרדם. הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה. לוד: זמורה-ביתן.

בר, מיכה. (1990). קווים אדומים באסטרטגיית ההרתעה הישראלית. תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, מערכות.

בר-סימן-טוב, יעקוב. (1996). המעבר ממלחמה לשלום - המורכבות הישראלית בקבלת ההחלטות: המקרה הישראלי. תל-אביב: מכון שטינמץ.

גורדון, שמואל (1998). "הפרדוקס הישראלי: קדמה טכנולוגית מול סטגנציה אסטרטגית" בתוך טכנולוגיה ומלחמה – מבט לעתיד. דיונים בביטחון לאומי מס' 13. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, מרכז בס"א. עמ' 11-25.

ג'ניס, ל. אירוינג. ומאן, ליאון. (1986[1980]). תהליך קבלת החלטות. ניתוח פסיכולוגי של קונפליקט, בחירה ומחויבות. תל-אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור.

דאוטי, אלן. (1987). "להשאיר את הפצצה במרתף". פוליטיקה 13, עמ' 4-7.

דיניץ', שמחה. "הדיאלוג הישראלי-אמריקאי במהלך המלחמה" בתוך חיים אופז ויעקב בר-סימן-טוב. מלחמת יום הכיפורים מבט מחודש. עמ' 153-164.

הרכבי, יהושפט. (1990). מלחמה ואסטרטגיה. תל-אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור, מערכות.

הרכבי, יהושפט. (1964). מלחמה גרעינית ושלום גרעיני. תל-אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור, מערכות.

ווקר, פאול. מור-הד, מרטין. מוריסון, פיליפ. פורסברג, ראנדאל. וסומאריפה, גורג. (1981). מחיר ההגנה. תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, מערכות.

כהן, אבנר. (2005). הטאבו האחרון. תל-אביב: כנרת, זמורה-ביתן.

כהן, אבנר. (2000). ישראל והפצצה. תל-אביב: ירושלים :שוקן.

כהן, אבנר. (1989). העידן הגרעיני כהיסטוריה מוסרית. תל-אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור.

כהן, אבנר. (1987). "יציאה מהערפל אל איזור מפורז". פוליטיקה 13, עמ' 10-15.

לופוביץ, אמיר. (2007, עתיד להתפרסם). "ביקורת ספר, "Deterrence by Lawrence Freedman", פוליטיקה, 17.

מילר, בנימין. "מלחמת יום הכיפורים: הדיאלוג האמריקאי-סובייטי" בתוך חיים אופז ויעקב בר-סימן-טוב. מלחמת יום הכיפורים מבט מחודש. עמ' 140-152.

נחמיאס, דוד. ונחמיאס חווה. (1998)[1976]. שיטות מחקר במדעי החברה. תל-אביב: עם עובד.

סחארוב, אנדריי, [1969]. קידמה, דו-קיום בשלום, חירות הרוח. מרחביה: ספריית פועלים. תרגום מרוסית מרדכי אורן.

סלע, אביעד. (2004). "הסיוע האמריקני בעת חירום לישראל-גבולות הידידות ומגבלותיה". מערכות 393. עמ' 32-39.

עברון, יאיר. (1987). הדילמה הגרעינית של ישראל. ישראל: הקיבוץ המאוחד, יד טבנקין/מכון ישראל גלילי לחקר כוח המגן.

עברון, יאיר. (1995). אמצעים לבניית אמון ובטחון בהקשר הישראלי ערבי. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום.

פלדמן, שי. (1987). "גרעין לשלום באזור". פוליטיקה, 13 עמ' 8-9.

Abel, Alie. (1.3.1956). "Dulles Suggests Soviet May Favor Cut in Arms Cost". New York Times. p. 1,6.

Acharya, Amitav (1998). "Collective Identity and Conflict Management in Southern Asia". Adler, Emanuel. and Barnett, Michael. (eds.) Security Communities. New York: Cambridge University Press. pp. 198-227.

Achen, H. Christopher. (1987). "Darwinian View of Deterrence" in Kugler, Jacek. and Zagare, C. Frank. (eds.) Exploring the Stability of Deterrence. Boulder: Lynne Rienner. pp. 91-106.

Achen, H. Christopher. and Snidal, Duncan. (1989). "Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies" in World Politics no. 42(2). Pp. 144-169.

Acheson, Dean. (1993) [1969] Present at the Creation: My Years in the State Department. New York: Norton. As quoted in May, R. Ernest. (ed.) American Cold War Strategy: Interpreting NSC-68. Boston: St. Martin's Press. pp. 96-9.

Adler, Emanuel. (forthcoming). "The Spread of Security Communities: Communities of Practice, Self-Restraint, and NATO's Post–Cold War Transformation". European Journal of International Relations.

Adler, Emanuel. (2005). Communitarian International Relations. The Epistemic Foundations of International Relations. New York: Routledge.

Adler, Emanuel. (2002). "Constructivism and International Relations". in Carlsnaes, Walter. Risse, Thomas and Simmons, A. Beth. (eds.). Handbook of International Relations. Sage. pp. 95-118.

Adler, Emanuel. (1997). "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics" in European Journal of International Relations. 3. Pp. 319-363.

Adler, Emanuel. (1992). "The Emergence of Cooperation: National Epistemic Communities and the International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control". International Organization. 46(1). Pp. 101-45.

Adler, Emanuel. (1991). "Cognitive Evolution: A Dynamic Approach for the Study of International Relations of their Progress". In Adler, Emanuel. and Crawford, Beverly. (eds.) Progress in the Postwar International Relations. New York: Columbia University Press. pp. 43-89.

Adler, Emanuel. and Barnett, Michael. (1998). "A Framework for the Study of Security Communities". in Adler, Emanuel. and Barnett, Michael. (eds.) Security Communities. New York: Cambridge University Press. pp. 29-66.

Adler, Emanuel, and Peter Haas. (1992). "Conclusion: Epistemic Communities, World Order, and the Creation of a Reflective Research Program." International Organization 46(1): 367-390

Adomeit, Hannes. (1982). Soviet Risk-Taking and Crisis Behavior. A Theortical and Empirical Analysis. London: George Allen & Unwin

Allison, Graham. and Zelikow, Philip. (1999). The Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis. 2nd Edition. New York: Longman.

Allyn, J. Bruce. Blight, G. James. and Welch, A. David. (1990). "Essence of Revision: Moscow, Havana and the Cuban Missile Crisis". International Security 14(3). p. 136-72.

Ansell, Chris. (2004). "Pragmatism and Organization" unpublished manuscript.

Arbatov, Georgi. (1973). The War of Ideas in Contemporary International Relations. Moscow: Progress Publishers.

Arms Control and Disarmament Agency. (1975). "Arms Control Moving Toward World Security", Hoover Institute, McCloskey N. Paul Collection. Box no. 243.

Arnett, Robert. (1990a). "Soviet Views on Nuclear Deterrence" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp.140-43.

Arnett, Robert. (1990b). "Soviet Thinking on Nuclear War" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp. 370-81.

Ashley, K. Richard. 1987. "The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics". Alternatives XII. pp. 403-34.

Axelrod, Robert. (1997). The Complexity of Cooperation. Agent-Based Models of Competition and Collaboration. New Jersey: Princeton.

Baker, Russel. (21.6.1958). "Fulbright Scores Foreign Policy; Calls Mutual Deterrence a Peril". New York Times. p. 2.

Baldwin, A. David. (2002). Power and International Relations. Carlsnaes, Walter. Risse, Thomas and Simmons, A. Beth. (eds.). Handbook of International Relations. Sage. pp. 177-191.

Baldwin, D. John. (1988). "Habit, Emotion, and Self-Conscious Action". Sociological Perspectives 31(1). pp. 35-58.

Baldwin, W. Hanson. (2.4.1961). "Defense: New Courses Charted". New York Times. p. E5.

Baldwin, W. Hanson. (27.2.1961). "Bookish Pentagon Mood". New York Times. p. E5.

Baldwin, W. Hanson. (12.1.1961). "Defense Concepts – I". New York Times. p. 12.

Baldwin, W. Hanson. (27.11.1960). "Large Defense Issues Face New Administration". New York Times. p. E5.

Baldwin, W. Hanson. (1.2.1959). "Big Defense Issue: What Kind of Deterrent". New York Times. p. E3.

Baldwin, W. Hanson. (18.1.1959). "Missile 'Gap' Debate Blurs Broader Issues". New York Times. p. E9.

Baldwin, W. Hanson. (1.1.1956). "Atom Arsenals Grow Despite 'Peace' Talks". New York Times. p. E5.

Ball, Desmond. (1990)."United States Strategic Policy Since 1945: Doctrine, Military-Technical Innovation and Force" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp.85-105.

Barkin, J. Samuel. (2003). "Realist Constructivism". International Studies Review 5. pp. 325-342.

Bar-Siman-Tov, Yaacov. (1987). Israel, the Superpowers, and the War in the Middle East. New York: Praeger

Beam, D. Jacob. (September 1974). "Notes on Factors Influencing Soviet Military Strategy" Memorandum 24-KM-9-2, Center for strategic and International Studies, Georgetown University. Seeley G. Mudd Manuscript Library. Princeton University , Beam Jacob Box 1 no. 7.

Bell, Coral. (1974). "A Case Study in Crisis Management During Détente", International Affairs 50(4). pp.531-43.

Beer, A. Francis and Hariman, Robert. (1996a)."Realism and Rhetoric in International Relations" in Francis A. Beer and Robert Hariman (eds.) Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations. Michigan: Michigan University Press. pp. 1-30.

Beer, A. Francis and Hariman, Robert. (1996b)."Strategic Intelligence and Discursive Realities" in Francis A. Beer and Robert Hariman (eds.) Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations. Michigan: Michigan University Press. pp 387-414.

Bennett, R. Paul. (1997). Russian Negotiating Strategy: Analytic Case Studies from SALT and START. New York: Nova Science Publishers

Bennett, R. Paul. (1989). The Soviet Union and Arms Control. Negotiating Strategy and Tactics. New York: Praeger.

Berger, Peter. and Thomas, Luckmann. 1966. The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge. New York: Anchor Books

Bernstein, J. Barton. (1992). "Reconsidering the Missile Crisis: Dealing with the Problem of the American Jupiters in Turkey" in Nathan, A. James (ed.) The Cuban Missile Crisis Revisited. New York: St. Martin Press. p.55-129.

Bernstein, Steven. Lebow, Ned. Richard. Stein, Gross. Janice. and Weber, Steven. (2000). "God Gave Physics the Easy Problems: Adapting Social Science to an Unpredictable World" in European Journal of International Relations. Vol. 6(1). Pp. 43-76.

Beschloss, R. Michael. (1991). The Crisis Years. Kennedy and Khrushchev 1960-3. New York: HarperCollins.

Betts, K. Richard. (1987). Nuclear Blackmail and Nuclear Balance. Washington: Brookings Institute.

Blacker, Coit D. (1991) 'Learning in the Nuclear Age: Soviet Strategic Arms Control Policy, 1969-89', in George Breslauer W. and Philip E. Tetlock (eds) Learning in U.S and Soviet Foreign Policy. pp. 429-68. Colorado: Westview Press.

Bloomfield, P. Lincoln.(6.9.1963). a letter to Mr. Richard J. Wallace, The Atlantic Council of the United States. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 26 (folder 11).

Blum, W. Douglas. (1993). "The Soviet Foreign Policy Belief System: Beliefs, Politics, and Foreign Policy". International Studies Quarterly 37(4). pp 373-94.

Bluth, Christoph. (1992). Soviet Strategic Arms before SALT. New York: Cambridge University Press.

Bluth, Christoph. (1990). The Thinking in Soviet Military Policy. London: The Royal Institute of International Affairs.

Bohman, James. (2002). "How to Make a Social Science Practical: Pragmatism, Critical Social Science and Multiperspectival Theory". Millennium 31(3). pp. 499-524.

Bomsdorf, Falk. (1983). "Arms Control as a Process of Self-Constraint. The Workings of Western Negotiating Policy" in Uwe Nerlich (ed). The Soviet Asset. Military Power in the Competition Over Europe. Cambridge, Massachusetts: Ballinger Publishing. pp. 63-116.

Bonen, Zeev.(1996). "Sophisticated Conventional War" in Advanced Technology and Future Warfare. Ramat-Gan: BESA, Security and Policy Studies no. 28. Pp. 19-30.

Booth, Ken. (1975a). "The Evolution of Strategic Thinking" in Baylis, John. Booth, Ken, Garnett, John. and Williams, Phil. (eds.) Contemporary Strategy. Theories and Politics. London: Croom Helm. pp. 22-49.

Booth, Ken. (1975b). "Soviet Defense Policy" in Baylis, John. Booth, Ken, Garnett, John. and Williams, Phil. (eds.) Contemporary Strategy. Theories and Politics. London: Croom Helm. pp. 218-41.

Booth, Ken. (1978). "American Strategy: The Myths Revisited". in Booth, Ken. and Wright, Moorhead. (eds.) American Thinking About Peace and War. Sussex: Harvwarwe Press. 1-35.

Booth, Ken. (1979) *Strategy and Ethnocentrism*. London: Croom Helm.

Booth, Ken. (1987). "Nuclear Deterrence and "World War III": How Will History Judge?" in Kolkowicz, Roman (ed.) The Logic of Nuclear Terror. Boston: Allen & Unwin. pp. 251-82.

Bose, Meena. (1998). Shaping and Signaling Presidential Policy. The National Security Decision Making of Eisenhower and Kennedy. Texas: Texas A&M University Press.

Bovin, Aleksandr. (1987). interview transcriptions for The Nuclear Age, Tape 679000. Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 2.

Bowie, R. Robert and Immerman, H. Richard. (1998). Waging Peace. How Eisenhower Shaped an Enduring Cold War Strategy. New York: Oxford University Press.

Boyle, Joseph. (1992). "Natural Law and International Ethics" in Terry Nardin and David. R. Mapel. (eds.) Tradtions of International Ethics. New York: Cambridge University Press. pp. 112-35.

Braestrup, Peter. (2.8.1961). "McNamara Says Shetlters Can Save 10 Millions Lives". New York Times. p. 1,5.

Braumoeller, F. Bear. and Sartori, E. Anne. (2004). "The Promise and Perils of Statistics in International Relations". Sprinz, F. Detlef. and Wolinsky-Nahmias, Yael. (eds.) Modles, Numbers and Cases. Methods in International Relations. Ann Arbor: Michigan University Press. pp. 129-51.

Breslauer, W. George. (1991). "Introduction" in Breslauer, W. George and Tetlock, E. Philip. (eds.) Learning in US and Soviet Foreign Policy. San Francisco: Westview Press. Pp. 3-19.

Brenner, Philip. (1992). "Thirteen Months: Cuba's Perspective on the Missile Crisis" in Nathan, A. James (ed.) The Cuban Missile Crisis Revisited. New York: St. Martin Press. p. 187-217.

Brodie, Bernard. (1946). The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order. New York: Harcourt Brace.

Brodie, Bernard. (1959a). Strategy in the Missile Age. Princeton: Princeton University Press.

Brodie, Bernard. (1959b). "The Anatomy of Deterrence" in World Politics Vol. 11. No. 2. pp. 173-91

Brodie, Bernard. (1964). "The Scientific Strategists" in Gilpin, Robert. and Wright, Christopher. (eds.). Scientists and National-Policy-Making. New York: Columbia University Press. pp. 240-256.

Brodie, Bernard. (1984). "The Development of Nuclear Strategy", Miller, E. Steven. (ed.) Strategy and Nuclear Deterrence. Princeton: Princeton University Press. pp. 3-22.

Brody, A. Richard. (1960). "Deterrence Strategies: An Annotated Bibliography". Journal of Conflict Resolution 4(4). Pp. 443-457.

Brown, Chris. (1995). "International Political Theory and the Idea of World Community" in Booth, Ken. and Smith, Steve.(eds.) International Relations Theory Today. Cambridge: Polity Press. pp. 90- 109.

Brown ,L. Michael. and Leney, J. Thomas. (1984). "Conventional Defense: Technology, Doctrine and Force Structure" in Golden, R. James, Clark, A. Asa. and Arlinghaus, E. Bruce. (eds.) Conventional Deterrence. Alternatives for European Defense. Toronto: Lexington Books. pp. 163-176.

Brune, H. Lester. (1996a). "The Origins of the Cold War, 1945-1950: Historical Interpretations" in Brune, H. Lester. (ed.) The Korean War. Handbook of the Literature and Research. Westport: Greenwood Press. pp.15-34.

Brune, H. Lester. (1996b). "The Soviet Union and the Korean War" in Brune, H. Lester. (ed.) The Korean War. Handbook of the Literature and Research. Westport: Greenwood Press. pp. 206-19.

Brune, H. Lester. (1996c). "The U.S Navy and Marines in the Korean War" in Brune, H. Lester. (ed.) The Korean War. Handbook of the Literature and Research. Westport: Greenwood Press. pp. 266-84.

Bull, Hedely. (1979). "Future Conditions of Strategic Deterrence" in The Future of Strategic Deterrence, Part 1. Adelphi Papers no. 160. London: Eastern Press. pp. 13-23.

Bull, Hedley. (1977). The Anarchical Society: A Study in World Politics. London: Macmillan.

Builder, H. Carl. (1983). Strategic Conflict Without Nuclear Weapons. Prepared for the Ford Foundation by RAND Corporation

Bull, Hedley. (1983). "The Classical Approach to Arms Control Twenty Years Later" in Uwe Nerlich (ed). The Soviet Asset. Military Power in the Competition Over Europe. Cambridge, Massachusetts: Ballinger Publishing. pp. 21-30.

Bundy, McGeorge. (1988). Danger and Survival. New York: Random House.

Burr, William. (ed.) The October War and U.S. Policy. The National Security Archive. Available at http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB98/index.htm (accessed on 15.7.2007).

Busekist, Astrid. Von. (2004). "Uses and Misuses of the Concept of Identity". Security Dialogue 35(1). pp. 81-98.

Bush. W. George. (15 October, 2002) Press Briefing. in http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/10/20021015-5.html (as checked June 20, 2004).

Bush. W. George. (19 March, 2003). Press Briefing in http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/03/20030319-6.html (as checked June 20, 2004).

Buzan, Barry. (1987). An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations. London: Macmillan and the International Institute for Strategic Studies.

Buzan, Barry. (1993). "The Evolution of Deterrence Theory: Lessons for Israel" in Klienman, Aharon. and Levite, Ariel. Deterrence in the Middle East. Tel-Aviv: Tel-Aviv University, Jaffee Center for Strategic Studies. pp. 19-33.

Buzan, Barry. Waever, Ole and de Wilde Jaap. (1998). Security: A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner.

Campbell, David. (1998). Writing Security. United States Foreign Policy and the Politics of Identity. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Canby, Steven. (1981). "Military Doctrine and Technology" in Alford, Jonathan. (ed.) The Impact of New Military Technology. The Adelphi Library 4. Hampshire: The International Institute for Strategic Studies. pp. 4-45.

Carlsnaes, Walter. (2002)."Foreign Policy" in Carlsnaes, Walter. Risse, Thomas and Simmons, A. Beth. (eds.). Handbook of International Relations. Sage. pp. 331-49.

Carlsnaes, Walter. (1992). "The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis". International Studies Quarterly. 36. pp. 245-70.

Carroll, J. Eugene. (1984). "Nuclear Weapons and Deterrence" in Gwyn Prins (ed.) The Choice: Nuclear Weapons Versus Security. London: The Hogarth Press.

Carnesale, Albert. Doty, Paul. Hoffmann, Stanle. Huntington, P. Samuel. Nye, Jr. S. Joseph. and Sagan, D. Scott. (1983). Living with Nuclear Weapons. Cambridge: Harvard University Press.

Castells, Manuel. (1996). The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell.

Catudal, M. Honore. (1989). Soviet Nuclear Strategy from Stalin to Gorbachev. A Revolution in Soviet Military and Political Thinking. Brill Academic Publishers

Cavlo-Goller, Notburga. and Cavlo, Michel. (1987). The SALT Agreements. Content-Application-Verification. Boston: Martinus Nijoff Publishers

Cederman, Lars-Erik. (1996). "Rerunning History: Counterfactual Simulation in World Politics". in Tetlock, Philip. and Belkin, Aaron. (eds.) Counterfactual Thoughts Experiments in World Politics: Logical Methodological and Psychological Perspectives. Princeton: Princeton University Press. pp. 247-67.

Chang, Laurence. (1992). "The View from Washington and the View from Nowhere: Cuban Missile Crisis Historiography and the Epistemology of Decision Making" in Nathan, A. James (ed.) The Cuban Missile Crisis Revisited. New York: St. Martin Press. p. 131-60.

Checkel, Jeffery. (1998). "The Constructivist Turn in International Relations Theory" in World Politics. 50(2).pp. 324-48.

Checkel, Jeffery .(1999). "Norms, Institutions and National Identity in Contemporary Europe". International Studies Quarterly 43(1). pp. 83-114.

Checkel, T. Jeffery. (2001). "Why Comply ? Social Learning and European Identity Change". International Organization 53(3). Pp. 553-88.

Chervov, Nikolai. (1987), interview transcriptions for The Nuclear Age, Tape 34. Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 1.

Chilton, Paul. (1985). "Words, Discourse and Metaphors: The Meanings of Deter, Deterrent and Deterrence" in Chilton, Paul. (1985). (ed). Language and the Nuclear Arms Debate: Nukespeak Today. pp. 103-27.

Chilton, A. Paul. (1996)."The Meaning of Security" in Francis A. Beer and Robert Hariman (eds.) Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations. Michigan: Michigan University Press. pp. 193-216.

Chuev, Feliks. Ivanovich. (1993) Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics, Chicago: Ivan R. Dee.

Cimbala, Stephen J (1998) .The Past and Future of Nuclear Deterrence. New York: Praeger

Clark, A. Asa. (1984)."Deterrence Versus War Fighting" in Golden, R. James, Clark, A. Asa. and Arlinghaus, E. Bruce. (eds.) Conventional Deterrence. Alternatives for European Defense. Toronto: Lexington Books. pp. 13-26.

Clark, T. Mark. (2004). "Small Nuclear Powers", in Henry D. Sokolski (ed.) Getting MAD: Nuclear Mutual Assured Destruction, Its Origins and Practice. Carlisle, Pennsylvania: United States Army War College Strategic Studies Institute.

Clausewitz ,Carl. Von. (1984) .On War. Indexed Edition. New Jersey: Princeton.

Cochran, Molly. (2002). "Deweyen Pragmatism and Post-Positivist Social Science in IR". Millennium 31(3). pp. 525-548.

Cohen, P. Anthony. (1985). The Symbolic Construction of Community. New York: Tavistock Publications.

Cohn, Carol. (1987). "Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals". Signs 12(4). pp.687-718.

Cole, A. Leonard. (1996) .The Eleventh Plague. The Politics of Biological and Chemical Warfare. New York: W. H. Freeman and Company.

Collins, M. John. Mitchell. (1978). American and Soviet Military Trends since the Cuban Missile Crisis. Washington: The Center for Strategic and International Studies, Georgetown University.

Committee on International Security and Arms Control, National Academy of Sciences. (1985). Nuclear Arms Control. Washington, D.C.: Academy Press.

Connolly, E. William. (1991). Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Conybeare, C. John. (1989). "The Use of Deterrent Threats in International Trade Conflicts" in Stern, C. Paul. Axelrod, Robert. Jervis, Robert. and Rander, Roy (eds.) Perspective on Deterrence. New York: Oxford University Press. pp. 191-210.

Cortell, P. Andrew. and Davis, W. James. Jr. (2000). "Understanding the Domestic Impact of International Norms: A Research Agenda". International Studies Review. 2(1). pp. 65-87.

Craig, Gordon. and George, Alexander. (1995). Force and Statecraft. Diplomatic Problems of Our Time. New York: Oxford.

Crawford, C. Neta. (2002). Argument and Change in World Politics. Ethnic, Decolonization, and Humanitarian Intervention. New York: Cambridge University Press.

Crawford, C. Neta. (2000). "The Passion of World Politics: Propositions on Emotion and Emotional Relationships". International Security. 24(4), pp. 116-156

Crawford, Beverly. (1991). "Toward a Theory of Progress in International Relations" in Adler, Emanuel. and Crawford, Beverly. (eds.) Progress in the Postwar International Relations. New York: Columbia University Press. pp. 438-68.

Crockatt, Richard. (2000). The Fifty Years War. London: Routledge.

Dallin, Alexander. (1964). The Soviet Union and Arms Control: Report on a Study of Soviet Attitudes toward Arms Control and Disarmament. Prepared for the United States Arms Control and Disarmament Agency. School of International Affairs Columbia University. Hoover Institute, Alexander Dallin, Box. no. 43.

Davies, J. Simon. (2004). "Community versus Deterrence: Managing Security and Nuclear Proliferation in Latin America and South Asia". International Relations 18(1). pp. 55-72.

Davies, Ruth. and Lynn, Barnett. (1989). "Childern's View: Talking with Young Children About Nuclear Issues" in Lynn Barnett and Ian Lee. (eds.) The Nuclear Mentality. A Psychological Analysis of the Arms Race. Pluto Press. pp. 89-104.

Dawish, Karen. (1980). "Soviet Decision-Making in the Middle East: The 1973", International Affairs 57(1). pp. 43-59.

Department of Defense. (20.8.1973). "New Perspectives on SALT", a letter to Mr. Seymour Weiss, Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 7 (folder January-June 1971).

Delanty, Gerard. (1997). Social Science: Beyond Constructivism and Realism. Minnesota: University of Minnesota Press.

Department of Defense Dictionary. (2004).
in http://www.dtic.mil/doctrine/jel/doddict/data/d/01640.html (accessed in 28.9.04).

Department of North American Studies of the Institute of the World Economy and International Relations, The USSR Academy of Sciences. (1990). "Perspectives of Soviet-American Relations for the First Year of the Bush Administration. A Political Forecast" in Arbatov, G. (ed.) New Political Thinking in the Nuclear Age. USSR and US Policy. Moscow: Nauka Publishers. pp. 82-93.

DoD. (21.10.1964). "Anti Ballistic Missile Defenses. Principals for Implementation Since 1961". Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 6 (folder Jul-Dec 1964).

DeNardo, James. (1995) The Amateur Strategist: Intuitive Deterrence Theories and the Politics of the Nuclear Arms Race. New York: Cambridge University Press.

Der Derian, James. (1990). "The (S)pace of International Relations: Simulation, Surveillance and Speed". International Studies Quarterly 34: 295-310

Desch, Micheal. (1998). Culture Clash: Assessing the Importance of Ideas In Security Studies. International Security. 23(1). 141-170.

Dessler, David. (1999). "Constructivism Within Positivist Social Science". Review of International Studies. 25. pp. 123-137.

Deudney, Daniel. (1995). "Political Fission: State Structure, Civil Society and Nuclear Weapons in the United States" in Lipschuts, D. Ronnie. (ed.) On Security. New York: Columbia University Press. pp. 87-123.

Dillon, G. Michael. (1989). "Modernity, Discourse and Deterrence". Current Research on Peace and Violence 5(2). pp. 90-104.

Dickson, Paul. (1971). Think Tanks. New York: Atheneum.

Dingman, Roger. (1988-9). "Atomic Diplomacy during the Korean War". International Security 13(3). pp. 50-91.

Dobrynin, Anatoly. (2001). In Confidence. Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents. Seattle: University of Washington Press.

Dockrill, Saki. (1996). Eisenhower's New-Look National Security Policy, 1953-61. London: Macmillan Press.

Downs, George. (1993). "The Limits of Deterrence Theory" in Aharon Klienman and, Ariel Levite (eds.) Deterrence in the Middle East. Tel-Aviv: Tel-Aviv University, Jaffee Center for Strategic Studies. pp. 63-84.

Downs, W. George. (1989). "The Rational Deterrence Debate" in World Politics no. 42(2). Pp. 225-237.

Dror, Yehezkel. (1971). Crazy States. A Counterconventional Strategic Problem. Lexington, Massachusetts: Health Lexington Books.

Duffield, S. John. (1994). "Explaining the Long Peace in Europe: The Contributions of Regional Security Regimes". Review of International Studies. 20. pp. 369-88

Duffy, Gloria. and Coit Blacker. (1984). International Arms Control: Issues and Agreements. Stanford: Stanford University Press.

Duric, Mira. (2003). The Strategic Defence Initiative: US Policy and the Soviet Union. Hampshire: Ashgate Publishing.

Edgar, Andrew. and Sedgwick, Peter. (1999). Key Concepts in Cultural Theory. New York: Routledge.

Elster, John. (1990). "Norms of Revenge". Ethics 100(4). Pp. 862-885.

Ermath, W. Fritz. (1985). "Contrasts in American and Soviet Strategic Thoughts" in Edeard, P. Haley, David M. Keithly, and Jack Merritt. (eds.) Nuclear Strategy, Arms Control, and the Future. Boulder: West View. pp. 159-65.

Ermarth, W. Fritz. (1981). "Contrasts in American and Soviet Strategic Thoughts" in Leebaert, Derek. (ed.) Soviet Military Thinking. London: George Allen & Unwin.

Etheredge, L. (1981). "Government Learning: An Overview" in Long, L. Samuel. Ed. The Handbook of Political Behavior. Vol. 2. Plenum. Pp. 73-161.

Eran, Oded. (1979). MEZHDUNARODNIKI. An Assesment of Professional Expertise in the Making of Soviet Foreign Policy. Tel-Aviv: TurtleDove.

Erdmann, P. N. Andrew. (1999). "'War No Longer Has Any Logic Whatever': Dwight D. Eisenhower and the Thermonuclear Revolution" in Gaddis, John Lewis, Gordon, H. Philip, May, R. Ernest and Rosenberg, Jonathan. (eds.) Cold War Statesmen Confront the Bomb. Nulcear Dimplomacy since 1945. New York: Oxford University Press. pp. 87-119.

Evangelista, Matthew. (1999). Unarmed Forces: The Transnational Movement to End the Cold War. Ithaca: Cornell University Press.

Evangelista, Matthew. (1990). "The Arms Race and Arms Control: Soviet Views" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp.151-6.

Evron, Yair. (1987). War and the Intervention in Lebanon. The Israeli-Syrian Deterrence Dialogue. London: Croom Helm.

Falk, Jim. (1989). "The Discursive Shaping of Nuclear Militarism". Current Research on Peace and Violence 5(2). pp. 53-76.

Farkas, Andrew. (1996). "Evolutionary Models in Policy Analysis". International Studies Quarterly 40(3). pp. 343-61.

Farrell, Theo. (2002). "Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program". International Studies Review 4(1). pp. 49-72.

Farrell, Theo and Lambert, Hélène (2001). "Courting controversy: international law, national norms and American nuclear use". Review of International Studies 27(3). pp. 309-326.

Fearon, D. James. (1991). "Counterfactuals and Hypothesis Testing in Political Science" in World Politics. 43. pp. 169-195.

Fearon, James. and Wendt, Alexander. (2002). "Rationalism v. Constructivism: A Skeptical View". Carlsnaes, Walter. Risse, Thomas and Simmons, A. Beth. (eds.). Handbook of International Relations. Sage. pp. 52-72.

Fedorenko, P. Sergei. (1990)."Soviet Perceptions of US Threat" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp.72-84.

Ferejohn, John. (1991). "Rationality and Interpretation: Parliamentary Elections in Early Stuart England" in Monroe, Renwick, Kristen. (ed.) The Economic Approach to Politics. A Critical Reassessment of the Theory of Rational Action. Harper Collins Publishers. Pp. 279-305.

Fischerkeller, P. Michael. (1998). "David versus Goliath: Cultural Judgements in Asymmetric Wars". Security Studies. 7(4). pp. 1-43

Fierke, K. M. (2000). "Logics of Force and Dialogue: The Iraq/UNSCOM Crises as Social Interaction" in European Journal of International Relations. 6(3). Pp. 335-371.

Finnemore, Martha. (1996). National Interests in International Society. Ithaca: Cornell University Press.

Finnemore, Martha. and Sikkink, Kathryn. (1998)."International Norms and Dynamics and Political Change". in International Organizations 52(4). Pp. 887-917.

Finney, W. John. (30.10.1957). "'Cold War' Drive Urged by Sarnoff". New York Times. p. 13.

Finney, W. John. (28.6.1957). "Murray Would Speed Tests of Small Atomic Weapons". New York Times. pp. 1, 9.

Finney, W. John. (15.2.1957). "S.A.C Bombers to be Dispresed". New York Times. p. 3.

Fleischer, Ari. (10.15.2002). Press Briefing, The White House. http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/10/20021015-5.html (as checked in 8.6.2006).

Florini, Ann. (1996). "The Evolution of International Norms". International Studies Quarterly 40(3). 363-89.

Foot, J. Rosemary. (1988-9). "Nuclear Coercion and the Ending of the Korean Conflict". International Security 13(3). pp. 92-112.

Frederick, H. Howard. (1993). Communication & International Relations. California: Wadsworth.

Frederking, Brian. (2000). Resolving Security Dilemmas. A Constructivist Explanation of the INF Treaty. Great Britain: Ashgate.

Freedman, Lawrence. (1989). "General Deterrence and the Balance of Power". Review of International Studies 15. pp. 199-210.

Freedman, Lawrence. (1993). The Evolution of Nuclear Strategy. 2nd edition. New York: St. Martin Press. [See Freedman, 2003]

Freedman, Lawrence. (2000). Kennedy's Wars. Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam. New York: Oxford University Press.

Freedman, Lawrence. (2004). Deterrence. Cambridge: Polity Press.

Freedman, Lawrence. (2005). "Deterrence: A Reply" Journal of Strategic Studies 28(5). pp 789-802.

Freedman, O. Robert. (1975). "The Soviet Union and Sadat's Egypt" Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constraints. New York: Praeger. pp. 211—36.

Frey, S. Bruno (2004). Dealing With Terrorism: Stick Or Carrot?. Cheltenham: Edward Elgar.

Friederich, C. J.. (17.10.1963). a letter to General Lauris Norstad, The Atlantic Council. Box. no. 23 (folder 5).

Friedman, Norman. (2000). Fifty Years War. The Conflict and Strategy in the Cold War. Annapolis, Maryland: Naval Institute Press.

FRUS (2.8.1967). "Memorandum From the President's Special Assistant (Rostow) to President Johnson" FRUS, 1964-1968, volume X, National Security Policy. Doc. 185.

FRUS, 1950: 1 "United States Objectives and Programs for National Security" pp. 235-92.

Fursenko, Aleksandr. and Naftali, Timothy. (1997). "One Hell of a Gamble" Khrushchev, Castro and Kennedy 1958-64. New York: W. W. Norton & Company

Gaddis, John, Lewis. (1997). We Now Know. Rethinking Cold War History. New York: Oxford University Press.

Gaddis, John, Lewis. (1987). "Introduction: The Evolution of Containment". Deibel, L. Terry. and Gaddis, John, Lewis.(eds.) Containing the Soviet Union, A Critique of US Policy. Virginia: Pergamon-Brassey's International Defense Publishers. pp. 1-14.

Gaddis, John, Lewis. (1980). "NSC-68 and the Problem of Ends and Means". International Security 4(4). pp. 164-70.

Gallagher, P. Matthew. (1975). "The Military Role in Soviet Decision-Making" in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constraints. New York: Praeger. pp. 40-58.

Garfinkle, Adam. (1995). "An Obserbation on Arab Culture and Deterrence: Metaphors and Misgivings". in Efraim Inbar (ed.) Regional Security Regimes: Israel and its Neighbors. Albany: State University of New York Press. p. 201-229.

Garnett, John. (1975). "Strategic Studies and its assumption" in Baylis, John. Booth, Ken, Garnett, John. and Williams, Phil. (eds.) Contemporary Strategy. Theories and Politics. London: Croom Helm. pp. 3-21.

Gates, David. (1991). Non-Offensive Defense. An Alternative Strategy for NATO ? New York: St. Martin Press.

Garthoff, Raymond. (2004). "Foreign Intelligence and the Historiography of the Cold War". Journal of Cold War Studies. 6(2). pp. 21-56.

Garthoff, Raymond. (1994). Détente and Confrontation. American-Soviet Relations from Nixon to Regan. Washington: Brooking Institute.

Garthoff, Raymond. (1990). Deterrence and the Revolution in Soviet Military Doctrine. Washington: Brooking Institute.

Garthoff, Raymond. (1985). "A Debate Between Raymond Garthoff and Richards Pipes on Soviet Nuclear Strategy" in Edeard, P. Haley, David M. Keithly, and Jack Merritt. (eds.) Nuclear Strategy, Arms Control, and the Future. Boulder: West View. pp. 174-9.

Garthoff, L. Raymond. (26.2.1971). "Memorandum for Ambassador Smith". Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 1 (folder May-August 1973).

Gedalia, Lea and Kacowicz, M. Arie. (2000). Identity Formation Processes in the Transition from War to Peace. Jerusalem: The Leonard Davis Institute.

Geller, S. Daniel. (1990). "Nuclear Weapons, Deterrence, and Crisis Escalation". Journal of Conflict Resolution 34. pp. 291-310.

Gelpi, Christopher. (1997)."Crime and Punishment: The Role of Norms in Crisis Bargaining" in American Political Science Review. Vol 91. No. 2. Pp. 339-360

George, L. Alexande. (1979). "Case Studies and Theory Development: The Methods of Structured, Focused Comparison" in Paul. G. Lauren. (ed.) Diplomacy. New York: Free Press. pp. 43-68.

George, L. Alexander. and Smoke, Richard. (1989). "Deterrence and Foreign Policy". World Politics no. 42(2). Pp. 170-182.

George, Alexander. and Smoke, Richard. (1974). Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice. New York: Columbia University Press.

George, L. Alexander. and Bennett, Andrew. (2005). Case Studies and Theory Development in the Social Sciences. Cambridge, Mass.: MIT Press.

George, Jim. (1994). Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations. Boulder: Lynne Rienner.

Gerth, H. and Mills, C. Wriht. (1969)[1946]. From Max Weber: Essays in Sociology. New York: Oxford University Press.

Gerner, J. Deborah. (1995). "The Evolution of the Study of Foreign Policy". Neack, Laura. Hey, A.K. Jeanne and Haney, J. Patrick. (eds.) Foreign Policy Analysis, Continuity and Change in its Second Generation. New Jersey: Premtice Hall. pp. 17-32.

Gibbs, P. Jack. (1965). "Norms: The Problem of Definition and Classification". The American Journal of Sociology 70(5). pp. 586-594.

Gilpin, Robert. (1964). "Introduction: Natural Scientists in Policy-Making" in Gilpin, Robert. and Wright, Christopher. (eds.). Scientists and National-Policy-Making. New York: Columbia University Press. pp. 1-18.

Goertz, Gary. and Diehl, F. Paul. (1992). "Toward a Theory of International Norms. Some Conceptual and Measurement Issue". Journal of Conflict Resolution. 36(4). Pp. 634-664.

Golan, Galia. (2001). "Crisis Management-remarks" in Richard Bordeaux Parker. (2001). The October War: A Retrospective. Florida: Florida University Press. pp. 181-6.

Golan, Galia. (1990). Soviet Policies in the Middle East. From World War II to Gorbachev. New York: Cambridge.

Golden, R. James. (1984). "Introduction: An overview of Deterrence Issues" in Golden, R. James, Clark, A. Asa. and Arlinghaus, E. Bruce. (eds.) Conventional Deterrence. Alternatives for European Defense. Toronto: Lexington Books. pp. 3-5.

Goldstein, J. Lyle. and Zhukov, M. Yuri. (2004). "A Tale of Two Fleets. A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean". Naval War College Review 57(2). pp. 27-63.

Gould, D. Harry. (1998). "What Is at Stake in the Agent-Structure Debate?" in Kubalkova, Vendulka. Onuf, Nicholas. and Kower, Paul. (eds.) International Relations in Constructed World. New York: M. E. Sharpe. pp. 238-58.

Goure, Leon. Kohler, D. Foy. and Harvey, L. Mose. (1974). The Role of Nuclear Forces in Current Soviet Strategy. Miami: University of Miami, Center for Advanced International Studies.

Gray, Colin. (1977). "Across the Nuclear Divide-Strategic Studies, Past and Present". International Security 2(1). pp. 24-46.

Gray, Colin. (1986). Nuclear Strategy and National Style. Lanham: Hamilton Press.

Gray, Colin. (2000). "Deterrence and the Nature of Strategy" in Small Wars and Insurgencies Vol. 11, no. 2. Pp. 17-28.

Guertner, Gray. (2000). "Deterrence and Conventional Military Forces" in Small Wars and Insurgencies Vol. 11, no. 2. Pp. 60-71.

Gundersen, G. Adolf. (1994). "Research Traditions and the Evolution of Cold War Nuclear Strategy. Progress Doesn't Make Perfect". Philosophy of the Social Sciences 24(3). pp. 291-319.

Gusterson, Hugh. (2004). People of the Bomb. Portraits of America's Nuclear Complex. Minneapolis: Minnesota University Press.

Gusterson, Hugh. (1996). Nuclear Rites: A Weapons Laboratory at the End of the Cold War. Berkeley: University of California Press.

Guzzini, Stefano. (2000). "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", European Journal of International Relations 6(2). pp. 147-182.

Guzzini, Stefano. (2004). "'The Cold War Is What We Make of It': When Peace Research Meets Constructivism in International Relations" in Stefano Guzzini and Dietrich Jung (eds.) Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research. London: Routledge. pp. 40-52.

Haas, M. Peter. and Haas, B. Ernst. (2002). "Pragmatic Constructivism and the Study of International Institutions". Millennium 31(3). pp. 573-601.

Habermas, Jurgen. (1970)[1968]. Toward a Rational Society. Students Protests, Science, and Politics. Translated by Shapiro, J. Jermey. Boston: Beacon Press.

Habermas, Juergen (1984). The theory of communicative action. Translated by McCarthy, Thomas. Boston: Beacon Press.

Hacking, Ian. (1999). The Social Construction of What ? Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Haggard, Stephan. and Simmons, Beth. (1987). "Theories of International Regimes" in International Organization. 41(3). Pp. 491-517.

Halle, J. Louis. (1987). "The Rule of Universities in International Relations" in Halle, J. Louis. History, Philosophy and Foreign Affairs. New York: University Press of America.

Halperin, H. Morton. (1987). Nuclear Fallacy. Dispelling the Myth of Nuclear Strategy. Cambridge: Ballinger Publishing Company.

Hamilton, J. Thomas. (8.1.1956). 'Disarmament Question Grows More Involved". New York Times. p. E3.

Hampton, Jean. (1998). "Practical Rationality" in Edward Craig. (ed.) Routledge encyclopedia of philosophy. pp. 90-103. New York: Routledge

Hangen, Welles. (20.12.1955). "Soviet Now Said to Acknowledge Atom Stalemate Ruling Out War". New York Times. pp. 1,5.

Hanhimäki, M. Jussi and Arne, Westad. Odd. (ed.) (2004). The Cold War: A History in Documents and Eyewitness Accounts. New York: Oxford University Press.

Harman, Gilbert. (2004). "Practical Aspects of Theoretical Reasoning" in Mele, R. Alfred. and Rawling, Piers. (eds.) The Oxford Handbook of Rationality. Oxford: Oxford University Press. pp. 45-56.

Hartshorne, Charles. and Weiss, Paul. (eds.) (1965) [1934]. Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Harvey, Frank. (1999). "Rigor Mortis or Rigor, More Tests. Necessity, Sufficiency and Deterrence Logic". International Studies Quarterly. 42(4). pp. 675-707.

Harvey, Frank. and Cobb, Joel. (2003). "Multiple Dialogues, Layered Syntheses, and the Limits of Expansive Cumulation". The International Studies Review. vol. 5(1). pp. 144-7.

Harvey, L. Mose. (1982). "Forward" to Mark E. Miller Soviet Strategic Power and Doctrine: The Quest for Superiority. Washington: Advanced International Studies Institute. pp. xiii-xx.

Hellmann, Gunther. (2003). "In conclusion: Dialogue and Synthesis in Individual Scholarship and Collective Inquiry". The International Studies Review. vol. 5(1). pp. 147-150.

Hemmer, Christopher. and Katzenstein, J. Peter. (2002). "Why is There No NATO in Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of Multilaterism". International Organization. 56(3). 575-607.

Herken, Gregg. (1985). Counsels of War. New York: Alfred A. Knopf.

Herrmann, K. Richard. (2002). "Linking Theory to Evidence in International Relations". Carlsnaes, Walter. Risse, Thomas and Simmons, A. Beth. (eds.). Handbook of International Relations. Sage. pp. 119-136.

Hermann, K. Richard. and Shannon, P. Vaughn. (2001). "Defending The Role of Obligations, Material Interests and Perceptions in Decision Making". International Organization. 55(3). Pp. 621-654.

Herrmann, Richard. (1985). Perceptions and Behavior in Soviet Foreign Policy. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.

Herz, John. (1968). "The Territorial State Revisited". Polity, 1(1). pp. 12-34.

Hershberg, G. James. (1992). "Before 'The Missiles of October': Did Kennedy Plan a Military Strike Against Cuba?" in Nathan, A. James (ed.) The Cuban Missile Crisis Revisited. New York: St. Martin Press. p. 237-80.

Herzogh, Arthur. (10.11.1963). "Report on a 'Think Factory'. New York Times. pp. 16, 35-46.

Hoffmann, Matt and Johnson, David. (1998). "Change and Process in a Complex World: Using Complexity Theory to Understand World Politics". Paper presented at the International Studies Association Convention. Minneapolis, US, March 18-21, 1998.

Hogan, J. Michael. (1998). A Cross of Iron. Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945-1954. New York: Cambridge University Press.

Hogan, J. Michael. (1992). The End of the Cold War: Its Meaning and Implications. New York: Cambridge University Press.

Hollis, Martin. and Smith, Steve. (1991). Explaining and Understanding in International Relations. Oxford: Oxford University Press.

Holloway, David. (1984). The Soviet Union and the Arms Race. 2nd Edition. New Haven: Yale Unviersity Press.

Hopf, Ted. (2002). Social Construction of International Politics. Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 & 1999. Ithaca: Cornell University Press.

Hopf, Ted. (1998). "The Promise of Constructivism in International Relations Theory". International Security 23(1). pp. 171-200.

Hughes, P. Thomas. (2000). "Technological Momentum" in Tecih, H. Albert. (ed.) Technology and the Future. Boston: Bedford.

Huntley, James. Robert. (28.5.1964a). a letter to Professor Stanely Hoffman, Harvard University. The Atlantic Institute. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 23 (folder 5)

Huntley, James. Robert. (28.5.1964b). a letter to Professor Daniel Lerner, Harvard University. The Atlantic Institute. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 26 (folder 11)

Hurrell, Andrew. (1993) '"International society and the study of regimes: a reflective approach". in Volker Rittberger (ed.) Regime Theory and International Relations. Oxford: Oxford University Press. pp. 49-72.

Huth, Paul. (1988). Extended Deterrence and the Prevention of War. New Haven: Yale University Press.

Huth, Paul. and Bruce, Russett. (1993). "General Deterrence Between Enduring-Rivals: Testing Three Competing Models" American Political Science Review 87(1). PP. 61-73

Huth, Paul. and Russett, Bruce. (1990). "Testing Deterrence Theory" World Politics 42(4). Pp. 466-501.

Huth, Paul. and Russett, Bruce. (1988). "Deterrence Failure and Crisis Escalation" in International Studies Quarterly 32(1).pp. 29-45.

Ikenberry, G. John. and Kupchan, A. Charles. (1990). "Socialization and Hegemonic Power. International Organization 44(3). pp. 283-315.

Iklé, Charles. Fred. (2006). Annihilation from Within: The Ultimate Threat to Nations. New York: Columbia University Press.

Isacoff, B. Jonathan. (2002). "On the Historical Imagination of International Relations: The Case for a 'Deweyan Reconstruction'". Millennium 31(3). pp. 603-626.

Isaacson, Walter. (1992). Kissinger, A Biography. New York: Simon & Schuster.

Isakova, Irina. (1990). "Nuclear-Free World or Nuclear Deterrence – What Is Our Choice for the Future?" in Arbatov, G. (ed.) New Political Thinking in the Nuclear Age. USSR and US Policy. Moscow: Nauka Publishers. pp. 82-93.

Isard, Walter. (1992). Understanding Conflict and the Science of Peace. Massachusetts: Blackwell Publisher.

Ish-Shalom, Piki. (2006). "Theory as a Hermeneutical Mechanism: The Democratic Peace and the Politics of Democratization". European Journal of International Relations. 12(4). pp. 565-98.

Israelyan, Victor. (2001). "Crisis Management-Remarks" in Richard Bordeaux Parker. (2001). The October War: A Retrospective. Florida: Florida University Press. pp.219-30.

Israelyan, Victor. (1995). Inside the Kremlin During the Yom Kippur War. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

*Ivanov, S. P. (20.6.1962). "List of Troops and Commanders to take part in Operation "Anadyr."". Cold War International History Project, Wodrow Willson International Center. in:*http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034D80E-96B6-175C-9A3377842FCFFB3D&sort=Collection&item=US-Soviet%20Relations
(Accessed in 14.11.2006)

Ivie, L. Robert. (1996)."Kennan's Political Rhetoric" in Francis A. Beer and Robert Hariman (eds.) Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations. Michigan: Michigan University Press. pp 55-74.

James, William. (1975). Pragmatism and the Meaning Of Truth. Massachusetts: Harvard University Press.

Jamgotch Nish. Jr. (1989). "Security Communication: Risk Reduction and Confidence Building in Superpower Relations". in Nish Jamgotch Jr. (ed.) U.S-Soviet Cooperation. A New Future. New York: Praeger.

Jeonniemi, Pertti. (1989). "Deterrence a Story in Decline ?".Current Research on Peace and Violence 5(2). pp. 45-46.

Jepperson, Ronald. Wendt, Alexander and Katzenstein, Peter. (1996). "Norms, Identity and Culture in National Security". In Kazenstein, Peter. (ed). The Culture of National Security. New York: Columbia University Press. pp. 33-75.

Jervis, Robert. (2003). "The Confrontation Between Iraq and the United States: Implications for the Theory and Practice of Deterrence," European Journal of International Relations 9(2). pp. 315–337.

Jervis, Robert. (1989a). "Rational Deterrence: Theory and Evidence" in World Politics no. 42(2). Pp. 183-207.

Jervis, Robert. (1989b). The Meaning of the Nuclear Revolution: Statecraft and the Prospect of Armageddon. Ithaca: Cornell University Press.

Jervis, Robert. (1987). "Strategic Theory: What's New and What's True" in Kolkowicz, Roman (ed.) The Logic of Nuclear Terror. Boston: Allen & Unwin. pp. 47-81.

Jervis, Robert. (1985). "Perceiving and Coping with Threats" in Jervis , Robert. Lebow, N. Richard. and Stein, Janice. (eds.) Psychology and Deterrence. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press. pp. 13-33.

Jervis, Robert. (1982). "Security Regime" in International Organization 36(2). Pp. 357-378.

Jervis, Robert. (1980). "The Impact of the Korean War in the Cold War". Journal of Conflict Resolution 24(4). pp. 563-92.

Jervis, Robert. (1979). "Deterrence Theory Revisited". World Politics 31. pp. 289-324.

Jervis, Robert. (1978). "Cooperation under the Security Dilemma" in World Politics no. 30(2). Pp. 167-214.

Jervis, Robert. Lebow, N. Richard. and Stein, Janice. (1985). (eds.) Psychology and Deterrence. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press.

Jian, Chen. (1996). "Chinese Policy and the Korean War" in Brune, H. Lester. (ed.) The Korean War. Handbook of the Literature and Research. Westport: Greenwood Press. pp.189-206.

Johnston, Iain. Alastair. (1995a). Cultural Realism. Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Johnston, Iain. Alastair. (1995b). "Thinking about Strategic Culture". International Security 19(4). pp. 32-64.

Johnston, Iain. Alastair. (1999). "Treaty Institutions as Environments: The Role of Persuasion and Social Influence in Eliciting Cooperation". Paper prepared for the International Studies Association Annual Meeting, Feb. 1999.

Johnstone, Ian. (2003). "Security Council Deliberation: The Power of the Better Argument". European Journal of International Law 14(3). pp. 437-80.

Johnstone, Ian. (1991). "Treaty Interpretation: The Authority of Interpretive Communities". Michigan Journal of International Law. 12(2). pp. 371-419.

Jones, R. David. (1990)."Soviet Strategic Culture" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp. 35-49.

Joseph, G. Robert. and John, F. Reichart. (1998). "The Case for Nuclear Deterrence Today". Orbis 42(1). pp. 7-19.

Jukes, Geoffrey. (1975). "The Military Approaches to Deterrence and Defense" in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constraints. New York: Praeger. pp. 479-85.

Kahan, H. Jerome. and Long, K. Anne. (1972). "The Cuban Missile Crisis: A Study of its Strategic Context". Political Science Quarterly. 87(4). 564-90.

Kahler, Miles. (1998). "Rationality in International Relations" in International Organization 52(4). Pp. 919-41.

Kahn, Herman. (1962). Thinking about the Unthinkable. New York: Horizon Press.

Kalberg, Stephen. (1980). "Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History". American Journal of Sociology. 85(5). pp. 1145-77.

Kang, Young-Hoon. (1981). Soviet Deterrence Doctrine. Seoul: Seoul National University Press.

Kaplan, Fred. (1991). The Wizards of Armageddon. Stanford : Stanford University Press

Kaplan, A. Morton. (1958). "The Calculus of Deterrence" in World Politics vol. 11(1). Pp. 20-43.

Karsh, Efraim. (1986). "Moscow and the Yom Kippur War: A Reappraisal". Soviet Jewish Affairs 16(1). pp. 3-19.

Kasler, Dirk. (1988). Max Weber. An Introduction to His Life and Work. Cambridge: Polity Press.

Kattenburg, M. Paul. (1985). "MAD is the Moral Position" in Charles W. Kegley and Eugene R. Wittkopf (eds.) The Nuclear Reader. Strategy, Weapons, War. New York: St. Martin's Press. pp. 77-84.

Katzenstein, J. Peter. (1996). "Introduction: Alternative Perspectives on National Security" in Katzenstien, J. Peter. (ed.). The Culture of National Security. New York: Columbia University Press. Pp. 1-32.

Katzenstein, J. Peter. Keohane, O. Robert. and Krasner, D. Stephen. (1998). "International Organization and the Study of World Politics". International Organization 52(4). pp. 645-685.

Kaufmann, William. W.. (10.10.1963). a letter to Mr. Richard J. Wallace, The Atlantic Council of the United States. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 26 (folder 11).

Kavka, S. Gregory. (1987). Moral Paradoxes of Nuclear Deterrence. New York: Cambridge University Press.

Kaye, Dassa. Dallia. (2002-3). "The Israeli Decision to Withdraw from Southern Lebanon: Political Leadership and Security Policy". Political Science Quarterly 117(4). pp. 561-85.

Keffer, C. Edward. (1996). "Truman and Eisenhower: Strategic Options for Atomic War and Diplomacy in Korea". In Brune, H. Lester. (ed.) The Korean War. Handbook of the Literature and Research. Westport: Greenwood Press. pp.285-305.

Kenny, Anthony. (1985). The Logic of Deterrence. Chicago: Chicago University Press.

Keohane, O. Robert. (1989). International Institution and State Power Westview.

Kim, Chull. Baum. (1996). "The Korean Scholars on the Korean War". In Brune, H. Lester. (ed.) The Korean War. Handbook of the Literature and Research. Westport: Greenwood Press. pp.156-72.

King, Gary. Keohane, Robert. and Verba, Sydney. (1994). Designing Social Inquiry – Scientific Inference in Qualitative Research. Princeton: Princeton University Press.

Kitchen, C. Jeffrey. (29.6.1965). "Discussions with Enthoven and Hoffman on ABM", a letter to Seymour Weiss. Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 6 (folder May-Dec 1965).

Kitchen, C. Jeffrey. (14.10.1964). "Anti Ballistic Missile Defense", a letter to ambassador Thompson. Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 6 (folder Jul-Dec 1964).

Kitchin, Rob .(1998) .Cyberspace: The World in the Wires. England: John Wiley & Sons.

Kissinger, Henry. (2003), Crisis. The Anatomy of Two Major Foreign Policy Crises. New York: Simon & Schuster.

Kissinger, Henry. (1994). Diplomacy. New York: Simon & Schuster.

Kissinger, A. Henry. (3.7.1964). a letter to James Robert Huntley, The Atlantic Institute. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 23 (folder 5).

Kissinger, A. Henry. (31.8.1963). a letter to Mr. Richard J. Wallace, The Atlantic Council. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 23 (folder 5).

Kissinger, A. Henry. (8.3.1959). "The Khrushchev Visit – Dangers and Hopes". New York Times. pp. SM 5-7.

Kissinger, A. Henry. (27.9.1959). "Yesterday's Minds and Tommorw's Weapons". New York Times. p. BR 3.

Klein, Bradley. (1994). Strategic Studies and World Order. New York: Cambridge University Press.

Knopf, W. Jeffery. (1998). Domestic Society and International Cooperation: The Impact of Protest on US Arms Control Policy. New York: Cambridge University Press

Kokoshin, Andrei. (1987). interview transcriptions for The Nuclear Age, Tape 7140005. Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 1.

Kolkowicz, Roman. (1987a). "Introduction" in Kolkowicz, Roman (ed.) The Logic of Nuclear Terror. Boston: Allen & Unwin. pp. 1-12.

Kolkowicz, Roman. (1987b). "Intellectuals and The Nuclear Deterrence System" in Kolkowicz, Roman (ed.) The Logic of Nuclear Terror. Boston: Allen & Unwin. pp. 15-46.

Kolkowicz, Roman. Gallagher, P. Matthew. and Lambeth, S. Benjamin. (1970). Soviet Union and the Arms Control: A Superpower Dilemma. Baltimore: The John Hopkins Press.

Kolodziej, A. Edward. (1987). "The Limits of Deterrence Theory" in Journal of Social Issues. Vol. 43, No. 4. Pp. 123-33.

Kolodziej, A. Edward. (2000). "Security Studies for the Next Millennium: Quo Vadis ?". Croft, Stuart. Terriff, Terry. (eds.) Critical Reflections on Security and Change. London: Frank Cass. pp. 18-38.

Kowert, Paul. and Legro, Jeffrey .(1996). "Norms, Identity, and Their Limits: A Theoretical Reprise" in Katzenstien, J. Peter. (ed.). The Culture of National Security. New York: Columbia University Press. Pp. 451-96..

Kozar, Paul. Micahel . (1987). The Politics of Deterrence. American and Soviet Defense Policies Compared, 1960-1964. New York: McFarland and Company.

Krause, Keith. and Latham, Andrew. (1999). "Constructing Non-Proliferation and Arms Control: The Norms of Western Practice" in Keith Krause. (ed.) Culture and Security: Multilateralism, Arms Control, and Security Building. London: Frank Cass. pp. 23-54.

Kramer, Mark. (1995). "The "Lessons" of the Cuban Missile Crisis for Warsaw Pact Nuclear Operations". Cold War International History Project Bulletin 5.89,110-115, 160

Kratochwil, V. Frederich. (1978). International Order and Foreign Policy. A Theoretical Sketch of Post-War international Relations. Colorado, Boulder: Westview Press.

Kratochwil, V. Friedrich. (1991). Rules, Norms, and Decisions. On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs. New York: Cambridge University Press.

Kratochwil, Friedrich. (2003). "The Monologue of 'Science'". The International Studies Review. vol. 5(1). pp. 124-8.

Kratochwil, V. Frederick and Ruggie, Gerard. (1986). "International Organization: A State of Art on an Art of State". International Organization 40(4). pp. 753-75.

Krasner, D. Stephen. (1983). International Regimes. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Kramer, Mark. (1990). "Correspondence - Essence of Revision: Moscow, Havana and the Cuban Missile Crisis". International Security 15(1). p. 212-8.

Krepon, Michael. (2001). "Moving Away from MAD". Survival, 43(2). pp. 81-95.

Kubalkova, Vendulka. (1998). "Reconstructing the Discipline: Scholars as Agents" in Kubalkova, Vendulka. Onuf, Nicholas. and Kower, Paul. (eds.) International Relations in Constructed World. New York: M. E. Sharpe.

Kurtz, R. Lester. (1989) .The Nuclear Cage. A Sociology of the Arms Race. New Jersey: Prentice Hall.

Lambeth, S. Benjamin. (1987). "Has Soviet Nuclear Strategy Changed ?". in Roman Kolkowicz (ed) The Logic of Nuclear Terror. Boston: Allen & Unwin. pp. 211-30.

Lapid, Yosef. (2003). "Through Dialogue to Engaged Pluralism: The Unfinished Business of the Third Debate". The International Studies Review. vol. 5(1). pp. 128-131.

Larson,Welch. Deborah. (1997). Anatomy of Mistrust. U.S.-Soviet Relations During the Cold War. Ithaca: Cornell University Press.

Larson, Welch Deborah (1991) 'Learning in U.S-Soviet Relations: The Nixon-Kissinger Structure of Peace', in George Breslauer, W. and Philip E. Tetlock (eds) Learning in U.S and Soviet Foreign Policy, pp. 350-99. Colorado: Westview Press

Laurence, Martin. (1979). "The Role of Military Force in the Nuclear Age". Laurence, Martin. (ed.). Strategic Thought in the Nuclear Age. London: William Heinemann. pp. 1-29.

Lebedev, Yuriy. Vladimirovich. (1987), interview transcriptions for The Nuclear Age. Tape 7000000, Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 1.

Lebow, Ned. Richard. (2005). "Deterrence: Now and Then" Journal of Strategic Studies 28(5). pp 765-74.

Lebow, Ned. Richard. (1992). "The Traditional and Revisionist Interpretations Reevaluated: Why Was Cuba Crisis?" in Nathan, A. James (ed.) The Cuban Missile Crisis Revisited. New York: St. Martin Press. p. 161-86.

Lebow, Ned. Richard. (1985). "Conclusions" in Robert Jervis, Richard Lebow N. and Janice Stein (eds.) Psychology and Deterrence. Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press. pp. 203-32.

Lebow, Ned. Richard. (1983). "The Cuban Missile Crisis: Reading the Lessons Correctly". Political Science Quarterly 98(3). p. 431-58.

Lebow, Ned. Richard and Stein, Gross. Janice. (1994). We All Lost the Cold War. Princeton: Princeton University Press.

Lebow, Ned. Richard. and Stein, Gross. Janice. (1990). "The Elusive Variable" World Politics. No. 4(3). Pp. 336-69.

Lebow, Ned. Richard. and Stein, Gross Janice. (1989). "Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter" in World Politics no. 42(2). Pp. 208-224.

Lebow, Ned. Richard. and Stein, Gross. Janice. (1987). "Beyond Deterrence" in Journal of Social Issues, Vol. 43 No. 4. Pp. 5-71.

Leffler, P. Melvyn. (1992). A Preponderance of Power. National Security, the Truman Administration, and the Cold War. Stanford, California: Stanford University Press.

Legro, W. Jeffry. (1997). "Which Norms Matter ? Revisiting the" Failure" of Internationalism" in International Organization. 51(1). Pp. 31-63.

Legvold, Robert. (1991). "Soviet Learning in the 1980s" in Breslauer, W. George and Tetlock, E. Philip. (eds.) Learning in US and Soviet Foreign Policy. San-Francisco: Westview Press. Pp.825-56.

Leng, Russell. (2000). Bargaining and Learning in Recurring Crises. The Soviet-American, Egyptian-Israeli, and Indo-Pakistani Rivalries. Michigan: The University of Michigan Press.

Leng, J. Russell. (1992). "When Will They Ever Learn ? Coercive Bargaining in Recurrent Crises" in Vasquez, A. John. and Henehan, T. Marie. (Eds.) The Scientific Study of Peace and War. New York: Lexington Books. Pp. 109-136.

Lepgold, Joseph. and Nincic, Miroslav. (2001). Beyond the Ivory Tower. International Relations Theory and the Issue of Policy Relevance. New York: Columbia University Press.

Lepgold, Joseph. (1998). "Is Anyone Listening? International Relations Theory and the Problem of Policy Relevance". Political Science Quarterly 113(1). pp. 43-62.

Legvold, Robert. (1983). "Military Power in International Politics. Soviet Doctrine on Its Centrality and Instrumentality" in Uwe Nerlich (ed). The Soviet Asset. Military Power in the Competition Over Europe. Cambridge, Massachusetts: Ballinger Publishing. pp. 123-59

Leviero, Anthony. (20.3.1955). "Pentagon Armed by Savant's Data". New York Times. p.1,4.

Levine, Robert A. (1991) 'The Evolution of U.S Policy Toward Arms Control', in George Breslauer W. and Philip E. Tetlock (eds) Learning in U.S and Soviet Foreign Policy, pp. 135-157. Colorado: Westview Press.

Levitt, Barbra and March, G. James. (1988). "Organization Learning" Annual Review of Sociology Vol. 14. Pp. 319-40.

Levy, S. Jack. (1988). "When Do Deterrent Threats Work ?". British Journal of Political Science 18(4). pp. 485-512.

Levy, S. Jack. (1989). "Quantitative Studies of Deterrence. Success and Failure" in Stern, C. Paul. Axelrod, Robert. Jervis, Robert. and Rander, Roy (eds.) Perspective on Deterrence. New York: Oxford University Press. pp. 98-133..

Levy, S. Jack. (1992). "Prospect Theory and International Relations: Theoretical Applications and Analytical Problems". Political Psychology 13(2). pp. 283-310.

Levy, S. Jack. (1994). "Learning and Foreign Policy: Sweeping a Conceptual Minefield". International Organization. Vol. 48(2). pp. 279-312.

Lieberman, Eli. (1995). "What Makes Deterrence Work ? Lessons from the Egyptian-Israeli Enduring Rivalry". Security Studies 4(4). 851-910.

Linklater, Andrew. (1990). "The Problem of Community in International Relations". Alternatives XV. Pp. 135-153.

Linklater, Andrew. (1998). The Transformation of Political Community. Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era. Columbia: University of South Carolina Press.

Lipschutz, D. Ronnie. (1995a). "On Security". in Lipschuts, D. Ronnie. (ed.) On Security. New York: Columbia University Press. pp. 1-23.

Lipschutz, D. Ronnie. (1995b). "Negotiating the Boundaries of Difference and Security at Millennium's End". in Lipschutz, D. Ronnie. (ed.) On Security. New York: Columbia University Press. pp. 212-228.

Lowenheim, Oded. and Heimann, Gadi. (2006). "And if You Wrong Us Shall We Not Revenge? The Pursuit of Revenge in International Politics", Paper presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, San Diego, California, March 22-26, 2006.

Lynch, Marc. (1999). State Interests and Public Spheres. The International Politics of Jordan's Identity. New York: Columbia Press.

Luke, W. Timothy. (1989). "What's Wrong with Deterrence ? A Semiotic Interpretation of National Security Policy". Der Derian, James and Shapiro, J. Michael. International/ Intertextual Relations. New York: Lexington Books. Pp. 207-229

Lunak, Peter. (2003). "Krushchev and the Berlin Crisis: Soviet Brinkmanship Seen from Inside". Cold War History *3(2). pp. 53-82.*

Lupovici, Amir. (2006a). "Let's Talk! Deterrence Norm as a Case Study for the Synthesis of Rational and Normative Approaches," Paper presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, San Diego, California, March 22-26, 2006

Lupovici, Amir. (2006b). "Is it Possible to Ride Two Horses at Once? Physical Security, Ontological Security and the Emergence of the Norm of Deterrence during the Cold War", Paper presented at the 2nd Annual Graduate Conference in Political, December 26, 2006

Lupovici, Amir. (2007a). "Deterrence and the Preservation and Change of the World Order", Paper presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, Chicago, IL, Feb-March, 2007.

Lupovici, Amir. (2007b). "Methodologizing Constructivism: Modifying Methods and Criteria", Paper presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, Chicago, IL, Feb-March, 2007.

Luttwak, N. Edward. (1985). Strategy and History. Collected Essays *vol. 2. New Jersey: Transaction Books.*

MacDonald, K. Paul. (2003). "Useful Fiction or Miracle Maker: The Competing Epistemological Foundations of Rational Choice Theory". American Political Science Review*. 97(4). pp. 551-565.*

Mackintosh, Malcolm. (1975). "The Soviet Military's Influence on Foreign Policy" in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constraints*. New York: Praeger. pp. 23-39.*

Malinovsky, R. and Zakharov, M. (24.5.1962). "R. Malinovsky and M. Zakharov, Memorandum on Deployment of Soviet Forces to Cuba" Ivanov, S. P. (20.6.1962). Cold War International History Project, Wodrow Willson International Center. In *http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034D753-96B6-175C-9D5918F94FCBA36D&sort=Collection&item=Cuban%20Missile%20Crisis* (Accessed in 14.11.2006)

Maloney, M. Sean. (2002). "Berlin Contingency Planing: Prelude to Flexible Response, 1958-63". The Journal of Strategic Studies *25(1). pp. 99-134.*

Mandelbaum, Michael. (1979). The nuclear question: the United States and nuclear weapons, 1946-1976*. New York: Cambridge University Press.*

Mapel. R. David. (1992). "The Contractarian Tradition and International Ethics" in Terry Nardin and David. R. Mapel. (eds.) Tradtions of International Ethics*. New York: Cambridge University Press. pp. 180-200.*

Martin, Laurence. (1979a). " Strategic Deterrence Thirty Years Later: What Has Changed ?" in The Future of Strategic Deterrence*, Part 2. Adelphi Papers no. 161. London: Eastern Press. pp. 9-19.*

Martin, Laurence. (1979b). "The Role of the Military Force in the Nuclear Age" in Laurence Martin (ed.) Strategic Thought in the Nuclear Age*. London: Heinemann. pp. 1-30.*

March, G. James. and Olsen, P. Johan. (1998). "The Institutional Dynamics of International Political Orders" International Organization 52(4). pp. 943-969

Mathews, A. John. (9.8.1965). a letter to Mr. James L. Greenfield, Assistant Secretary, Department of State. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 33 (folder 12).

May, R. Ernset. (1993). "Introduction" in May, R. Ernset. (ed.) American Cold War Strategy: Interpreting NSC 68. Boston: St. Martin's Press. pp. 1-19.

McDermott, Rose. (2004). "The Feeling of Rationality: The Meaning of Neuroscientific Advances for Political Science" Perspectives on Politics 2(4). pp. 691-706.

MccGwire, Miachel. (1975). "Soviet Strategic Weapons Policy, 1955-70" in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constrainsts. New York: Praeger. pp. 486-501.

McKeown, J. Timothy. (2001). "Plans and Routines, Bureaucratic Bargaining, and the Cuban Missile Crisis". The Journal of Politics. 63(4). p. 1163-90.

McNamara, S. Robert. (1985). "The Military Role of Nuclear Weapons: Perceptions and Misperceptions" in Charles W. Kegley and Eugene R. Wittkopf (eds.) The Nuclear Reader. Strategy, Weapons, War. New York: St. Martin's Press. pp. 153-67

McSweeney, Bill. (1999). Security, Identity and Interests. A Sociology of International Relations. Cambridge: Cambridge UniversityPress.

McWilliams, C. Wayne. and Piotrowski, Harry. (1997). The World Since 1945. A History of International Relations. 4th edition. Boulder: Lynne Rienner.

Mead, Margaret. (266.11.1961). "Are Shelters Good Answer?". New York Times. p. 29, 124-6.

Mearsheimer, J. John. (1983). Conventional Deterrence. Ithaca: Cornell University Press.

Mearsheimer, J. John. (1994/5). "The False Promise of International Institutions". International Security 19(3). Pp. 5-49.

Mearsheimer, J. John. (1995). "A Realist Reply", International Security. 20(1). pp 82-93

Mele, R. Alfred. and Rawling, Piers. (2004). "Introduction" in Mele, R. Alfred. and Rawling, Piers. (eds.) The Oxford Handbook of Rationality. Oxford: Oxford University Press. pp. 3-13.

Melvil, Alexander. and Nikitin, Alexander. (1990)."What Soviet People and Experts Think about Foreign Policy and Soviet American Relations" in Arbatov, G. (ed.) New Political Thinking in the Nuclear Age. USSR and US Policy. Moscow: Nauka Publishers. pp. 115-44.

Memorandum of Conversation, (18.12.1969). "Presidential Guidance to the General Advisory", Hoover Institute, Weiss Seymour Collection, (Box 11).

Memorandum of Conversation between Castro and Mikoyan (4.11.1962). Cold War International History Project, Wodrow Willson International Center.
In http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=va2.document&identifier=5034E4EF- 96B6-175C-9E40C5FE3BFF924B&sort=Collection&item=Cuban%20Missile%20Crisis (Accessed in 26.10.2006).

Menos, Dennis. (1990). The Superpowers and Nuclear Arms. Rhetoric and Reality. New York: Praeger.

Mercer, Jonathan. (2007). "Deterrence and Emotional Beliefs", paper presented at the Center for the Study of Political Psychology, University of Minnesota, February 23, 2007.

Mercer, Jonathan. (1995). "Anarchy and Identity". International Organization 49(2). pp.229-52.

Messmer, Annette. (1999). "Konrad Adenauer: Defense Diplomat on Backstage" in Gaddis, John Lewis, Gordon, H. Philip, May, R. Ernest and Rosenberg, Jonathan. (eds.) Cold War Statesmen Confront the Bomb. Nulcear Dimplomacy since 1945. New York: Oxford University Press. pp. 236-59.

Meyer, John. Boli, John and Thomas, M. George. (1994). "Ontology and Rationalization in the Western Cultural Account" in Scott, W. Richard and Meyer, W. John. et al. (eds.) Institutional Environments and Organizations. Structural Complexity and Individualism. Thousands Oaks: Sage.

Meyer, M. Steven. (1990)."Decision-making in Defence: The Soviet Case" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp. 247-59.

Miller, E. Mark. (1982). Soviet Strategic Power and Doctrine: The Quest for Superiority. Washington: Advanced International Studies Institute.

Milliken, L. Jennifer (1996)."Metaphors of Prestige and Reputation" in Francis A. Beer and Robert Hariman (eds.) Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations. Michigan: Michigan University Press. pp. 217-38.

Milliken, Jennifer. (1999). "The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods". European Journal of International Relations 5 (2). pp. 225-254.

Milliken, Jennifer. (2001). The Social Construction of the Korean War. Manchester: Manchester University Press.

Mitzen, Jennifer. (2006). "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma". European Journal of International Relations. 12(3). pp. 341-70.

Mlyn, Eric. (1995). The State, Society, and Limited Nuclear War. New York: State University of New York Press.

Monks, L. Alfred. (1984). Soviet Military Doctrine: 1960 to the Present. New York: Irvington Publishers.

Moravcsik, Andrew. (2003). "Theory Synthesis in International Relations: Real Not Metaphysical". The International Studies Review. vol. 5(1). pp. 131-136

Morgan, M. Patrick. (1977). Deterrence. A Conceptual Analysis. California: Sage.

Morgan, M. Patrick. (1983). Deterrence a Conceptual Analysis. 2nd edition. Beverly Hills: Sage.

Morgan, M. Patrick. (1985). "Saving Face for the Sake of Deterrence" in Jervis, Robert. Lebow, Ned. Richard. And Stein, Gross. Janice. (eds.) Psychology and Deterrence. pp.125-52.

Morgan, M. Patrick. (2003).Deterrence Now. New York: Cambridge University Press.

Morgan, M. Patrick. (2005). "Taking the Long View of Deterrence" Journal of Strategic Studies 28(5). pp 765-74.

Mueller, John. (2004). The Remnants of War. Ithaca: Cornell University Press.

Mueller, John. (1988). "The Essential Irrelevance of Nuclear Weapons. Stability in the Postwar World". International Security. 13(2). 55-79.

Muller, Harold. (1993). "The Internalization of Principles, Norms and Rules by Governments: The Case of Security Regimes". in Rittberger, Volker. and Mayer, Peter. (eds.) Regime Theory and International Relations. Oxford: Clarendon Press. pp. 361-88.

Muller, Harald. (2004). "Arguing, Bargaining and All That: Communicative Action, Rationalist Theory and the Logic of Appropriateness in International Relations". European Journal of International Relations 10(3). pp. 395-435.

Mutimer, David. (2000). The weapons state: proliferation and the framing of security. Boulder: Lynne Rienner

Myers, B. David. (1990). New Soviet Thinking and U.S Nuclear Policy. Philadelphia: Temple University Press.

Naftali, Timothy. and Zelikow, Philip. (eds.) (2001). The Presidential Recordings. John F. Kennedy, The Great Crisis. Vol. II. New York: W.W. Norton.

Nash, Philip. (1997). The Othehr Missiles of October. Eisenhowe, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963. North Carolina: The University of North Carolina Press.

Nathan, A. James. (1992). "The Heyday of the New Strategy: The Cuban Missile Crisis and the Confirmation of Coercive Diplomacy" in Nathan, A. James (ed.) The Cuban Missile Crisis Revisited. New York: St. Martin Press. p. 1-39.

Nathanson, E. Charles. (1988). "The Social Construction of the Soviet Threat: A Study in the Politics of Representation". Alternatives *13. pp. 443-483*

Nicholson, Michael. (1992). Rationality and the Analysis of International Conflict. New York: Cambridge University Press.

Nitze, Paul. (1980). "The Development of the NSC-68". International Security 4(4). 170-6.

Neumann, B. Iver. and Overland, F. Erik. (2004). "International Relations and Policy Planning: The Method of Perspectivist Scenario Building". International Studies Perspectives 5. pp 258-77.

New York Times. (17.6.1962). "Excerpts From Address by McNamara". New York Times. p.26.

New York Times. (2.6.1961). "New Look at Civil Defense". New York Times. p.30.

New York Times. (29.3.1961). "Text of President Kennedy's Special Message to Congress on Defense Spending". New York Times. p. 16-7.

New York Times. (2.11.1960). "Partial Text of Information Agency's Report of Aug. 29 on U.S Prestige". New York Times. p. 29.

New York Times. (30.10.1960). "Text of Nixon's Replies on Defense". New York Times. p. 56.

New York Times. (4.5.1960). "The National Defense – II". New York Times. p. 44.

New York Times. (11.12.1956). "Taylor Warns Against Total Reliance on Atomic Arms to Insure World Peace". New York Times. p. 12.

New York Times. (26.2.1956). "Quarles Cautions on a 'Little' War". New York Times. p. 1, 27.

New York Times. (12.12.1954). "Reprisal Deffense Scored As Policy". New York Times. p. 26.

Nixon, Richard. (25.10.1973). a letter to General Secretary Brezhnev.
Available at http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB98/octwar-73.pdf [accessed 9.7.2007].

Nye, S. Joseph. (1987). "Nuclear Learning and the U.S-Soviet Security Regime" in International Organization. 41(3). Pp. 371-402.

Nye, S. Joseph..(1986). Nuclear Ethics. New York: Macmillan

O'Neill, Barry. (1992). "Game Theory Models of Peace and War" in Aumann, J. Robert and Hart, S. R. (eds.) Handbook of Game Theory with Economic Applications. Amsterdam: Elsevier. pp. 995-1053

O'Neill, Onora. (1996). Towards Justice and Virtue: a Constructive Account of Practical Reasoning. New York: Cambridge University Press

Oakes, Guy. (1994). The Imaginary War. Civil Defense and American Cold War Culture. New York: Oxford University Press.

Onuf, Nicholas. (1989). World of Our Making. Columbia, SC: University of South Carolina

Onuf, Nicholas. (1998). "Constructivism: A User's Manuel" in Kubalkoba, Vendulka. Onuf, Nicholas. and Kowert, Paul. (eds.) International Relations in Constructed World. pp. 58-78.

Oppenheimer, Robert. (18.10.1953). "The Mushroom Cloud and the Road Ahead." New York Times p.1, 24.

Organski, A. F. K. and Kugler, Jacek. (1980). The War Ledger. Chicago: University of Chicago Press.

Orme, John. (1987). "Deterrence Failures: A Second Look". International Security 11(4). pp. 96-124.

Osgood, E. Robert. (1979). "The Post-War Strategy of Limited War: Before During and after Vietnam" in Martin, Laurence. (ed.) Strategic Thought in the Nuclear Age. London: Heinemann. pp. 94-130.

Owen, David. (2002). "Re-Orienting International Relations: On Pragmatism, Pluralism and Practical Reasoning". Millennium 31(3). pp. 653-673.

Parker, Richard. Bordeaux. (2001). The October War: A Retrospective. Florida: Florida University Press.

Paskins, Barrie. (1982). "A Community of Terror ?" in Mayall, James. (eds.) The Community of States – A Study in International Political Theory. London: George Allen & Unwin.

Paul, T.V. (2006). "Tradition or Taboo? The Non-use of Nuclear of Weapons in World Politics". Paper prepared for presentation at the annual meeting of the International Studies Association, San Diego, California, March 22-26, 2006

Paul, T. V. (1995). "Nuclear Taboo and War Initiation in Regional Conflicts". Journal of Conflict Resolution 39(4). pp. 696-717.

Paul, T. V. (1994). Asymmetric Conflicts: War Initiation by Weaker Powers. New York: Cambridge University Press.

Payne, B. Keith. (2003). "The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction". Comparative Strategy 22. pp. 411-28.

Payne, B. Samuel. Jr. (1980). The Soviet Union and SALT. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Petrova, H. Margaritah. (2003). "The End of the Cold War: A Battle or Bridging Ground Between Rationalist and Ideational Approaches in International Relations?". European Journal of International Relations. 9(1). pp. 115-163.

Peirce, S. Charles. (1958). Values in a Universe of Chance. Selected Writings of Charles. S. Perice (1839-1914). Edited with an Introduction and notes by Philip P. Wiener. New York: Doubleday Anchor Books.

Pierpaoli, G. Paul. (1999). Truman and Korea. The Political Culture of the Early Cold War. Columbia: University of Missouri Press.

Plumb, K. Robert. (15.1.1956). "Science in Review. 'Frightened Scientists' Continue Campaign Which First Warned of Atomic Dangers". New York Times. p. E11.

Press, G. Daryl. (2004-5). "The Credibility of Power. Assessing Threats during the 'Appeasement' Crises of 1930s". International Security 29(3). pp. 136-69.

Poplin, E. Dennis. (1972). Communities. A Survey of Theories and Methods of Research. New York: The Macmillan Company.

Potter, Jonathan. (1996). Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction. London: Sage.

Postow, B. C. (1989). "Criteria for Theories of Practical Rationality: Reflections on Brandt's Theory". Philosophy and Phenomenological Research 1(1). pp. 69-87.

Powski, E. Ronald. (1998). The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991. New York: Oxford University Press

Prado, C. G. (1998). The Last Choice: Preemptive Suicide in Advanced Age, Second Edition. New York: Praeger.

Press-Barnathan. Galia (2003). Organizing the World: The United States and Regional Cooperation in Asia and Europe. New York: Routledge.

Price Don K.. (23.8.1963). a letter to Mr. Richard J. Wallace, The Atlantic Council. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 23 (folder 5).

Price, Richard. and Tannenwald, Nina. (1996). "Norms and Deterrence: The Nuclear and Chemical Taboos" in Katzenstein, J. Peter. The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York: Columbia University Press pp. 114-152.

Pyadishev, Boris. (1987). interview transcriptions for The Nuclear Age, Tape 683000. Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 2.

Quandt, B. William. (1977). "Soviet Policy in the October Middle East War", International Affairs 53(4). pp. 587-603.

Quester, H. George. (1966). Deterrence before Hiroshima. The Airpower background of Modern Strategy. New York: John Wiley & Sons.

Quester, H. George. (1987). "Cultural Barriers to an Acceptance of Deterrence" in Kolkowicz, Roman (ed.) The Logic of Nuclear Terror. Boston: Allen & Unwin. pp. 82-108.

Quester, H. George. (1988). Offense and Defense in the International System. New Brunswick: Transaction Books.

Quester ,H. George. (1989)."Some Thoughts on' Deterrence Failures'" in Stern, C. Paul. Axelrod, Robert. Jervis, Robert. and Rander, Roy (eds.) Perspective on Deterrence. New York: Oxford University Press. pp. 52-65.

Quester, H. George. (1998). "The Continuing Debate on Minimal Deterrence" in Paul, T. V. Harknett, J. Richard. and Wirtz, J. James. (eds.) The Absolute Weapon Revisited. Nuclear Arms and the Emerging International Order. Michigan: University of Michigan Press. pp. 167-188.

Raser,R. John. (1966). "Deterrence Research: Past Progress and Future Needs". Journal of Peace Research 3(4). pp. 297-327.

Raymond, Jack. (24.2.1961). "M'Namara Warns of Uncertainties". New York Times. pp. 1, 7.

Raymond, Jack. (26.12.1960). "Pentagon to Play More Direct Role in Arms Parleys". New York Times. pp. 1-2.

Rasmussen, Mikkel Vedby. (2002). "'A Parallel Globalization of Terror': 9-11, Security and Globalization". Cooperation and Conflict. 37(3): 323–349.

Raymond, Jack. (3.1.1960). "The General Takes Aim and Fires". New York Times. pp. BR 1, 20.

Rearden, L. Steven. (1984). The Evolution of American Strategic Doctrine. Paul Nitze and the Soviet Challenge. Boulder, Colorado: Westview Press.

Reich, Bernard. (2001). "Crisis Management" in Richard Bordeaux Parker. (2001). The October War: A Retrospective. Florida: Florida University Press. pp. 161-72

Restons, James. (6.9.1955). "U.S and 'Disarmament'. An Analysis of Washington Stand: Overwhelming Power Is our Security". New York Times. p. 8.

Rise, Condoleezza. (1988). "SALT and the Search for a Security Regime" in George, Farely and Dallin. (eds.) US-Soviet Security Cooperation pp.293-306.

Risse, Thomas. and Wiener, Antje. (1999). "Something Rotten" and the Social Construction of Social Constructivism: A Comment of Comments". Journal of European Public Policy 6(5). pp. 775-782.

Risse, Thomas. (2000a). "Let's Argue! Communicative Action in World Politics". International Organizations 54 (1). pp. 1-39

Risse, Thomas. (2000b). "Rational Choice, Constructivism and the Study of International Institutions", in Katznelson, Ira and Milner, Helen. (eds.) Political Science as Discipline ? Reconsidering Power, Choice and the State at Century's End, presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Washington, DC August 31-September 3, 2000. [he asked for his permission for publication]

Roberts, Cynthia (1990) 'Limited Adversaries, Limited Arms Control: Changing Soviet Interests and Prospects for Enhanced Security Cooperation', in Michael Mandelbaum (ed) The other side of the table: the Soviet approach to arms control, pp. 121-86. New York: Council on Foreign Relations Press

Rogov, Sergei. (1990). "Use of Force: A Soviet Commentary" in Carl, G. Jacobsen. (ed.) Strategic Power: USA/USSR. New York: St. Martin Press. pp. 413-7.

Rose, P. John. (1980). The Evolution of U.S Army Nuclear Doctrine, 1945-1980. Boulder, Colorado: Westview Press.

Rosenberg, David, Allan. (1984). "The Origins of Overkill. Nuclear Weapons and American Strategy, 1945-1960", Miller, E. Steven. (ed.) Strategy and Nuclear Deterrence. Princeton: Princeton University Press. pp. 113-181.

Rosenberg, S. Emily. (1993). "U.S Cultural History" in May, R. Ernset. (ed.) American Cold War Strategy: Interpreting NSC 68. Boston: St. Martin's Press. pp. 160-4.

Roth, Guenther. (1968). "Introduction" in Weber, Max. Economy and Society. Roth, Guenther. and Wittich, Claus. (eds.). New York: Bedminster Press. pp. xxvii-cviii. [vol. I).

Rowen, S. Henry. (1983). "Objectives and Dysfunctions of Arms Negotiations. The SALT Experience" in Uew Nerlich. (ed.) The Soviet Asset. Military Power in the Competition Over Europe. Cambridge, Massachusetts: Ballinger Publishing. pp. pp. 55-65.

Rowen, S. Henry. (1979). "The Evolution of Strategic Nuclear Doctrine" in Martin, Laurence. (ed.) Strategic Thought in the Nuclear Age. London: Heinemann. pp. 131-156.

Rubinstein, Z. Alvin. (1975). "The Soviet-Egyptian Influence Relationship since the June 1967 War". in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constraints. New York: Praeger. pp. 153-81.

Ruggie, Gerard. John. (1998). Constructing the Global Polity. New York: Routhledge.

Russett, Bruce. (1993). "Between General and Immediate Deterrence" in Klienman, Aharon. and Levite, Ariel. Deterrence in the Middle East. Tel-Aviv: Tel-Aviv University, Jaffee Center for Strategic Studies. pp. 34-44.

Russett, Bruce. (1983). The Prisoners of Insecurity. Nuclear Deterrence, The Arms Race and Arms Control. New York: W. H. Freeman and Company.

Sagan, D. Scott. (1996-7). "Why Do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb". International Security 21(3); pp. 54-86.

Sagan, D. Scott. (1993). The Limits of Safety. Organizations, Accidents and Nuclear Weapons. New Jersey: Princeton University Press.

Sagan, D. Scott. (1987). "SIOP-62: The Nuclear War Plan Briefing to President Kennedy". International Security 12(1); pp. 22-51.

Sample, G. Susan. (1998). "Military Buildups, War, and Realpolitik". Journal of Conflict Resolution 42(2). pp. 156-75.

Saunders, H. Harold. (1988). "Regulating Soviet-U.S. Competition and Cooperation in the Arab-Israeli Arena, 1967-86" in George, Farely and Dallin. (eds.) US-Soviet Security Cooperation pp. 541-80.

Savelyev, G. Alksander'. and Detinov, N. Nikolay. (1995). The Big Five. Arms Control Decision-Making in the Soviet Union. Westport, Connecticut: Praeger. Translated by Dimitriy Trenin.

Schaub, Gray. (2004). "Deterrence, Compellence, and Prospect Theory". Political Psychology 25(3). pp. 389-411.

Schaub, Gray. (2002). "The Presumptions of Deterrence Theory". Presented to the 43rd Annual Convention of International Studies Association, New Orleans, LA, March 24-27, 2002.

Schell, Jonathan. (1984). The Abolition. New York: Knopf Publishing Group

Schell, Jonathan. (1982). The Fate of Earth. London: Pan Books.

Schelling, Thomas. (1960). The Strategy of Conflict. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Schelling, Thomas. (1966). Arms and Influence. New Haven: Yale University Press.

Schieder, Siegfried. (2000). "Pragmatism as a Path towards a Discursive and Open Theory of International Law". European Journal of International Law. 11(3). pp. 663-98.

Schilling, R. Warner. (1964). "Scientists, Foreign Policy and Politics" in Gilpin, Robert. and Wright, Christopher. (eds.). Scientists and National-Policy-Making. New York: Columbia University Press. pp. 144-73.

Schimmelfennig, Frank. (2001). "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union". International Organization 55(1). pp. 47-80.

Schimmelfennig, Frank. (2000). "International Socialization in the New Europe: Rational Action in an Institutional Environment". European Journal of International Relations. 6(1). Pp. 109-139.

Schlesinger, M.. (2002[1965]). A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House. New York: Mariner.

Schroeder-Gudehus, Brigitte. (1997). "Science, Technology and Foreign Affairs" in Spiegel-Rosing, Ina. and De Sola Price, Derek. (eds.) Science, Technology and Society. A Cross-Disciplinary Perspective. London: Sage. pp. 473-506.

Schultz, George. (17.11.1986). "Nuclear Weapons, Arms Control, and the Future of Deterrence", United States Department of State, Bureau of Public Affairs, Current Policy No. 893.

Searle, R. John. (1998). Mind, Language and Society. New York: Basic.

Searle, R. John. (1995). The Construction of Social Reality. London: Penguin Books.

Segal, Hanna. (1989). "Political Thinking: Psychoanalytical Perspectives" in Lynn Barnett and Ian Lee. (eds.) The Nuclear Mentality. A Psychological Analysis of the Arms Race. Pluto Press. pp. 41-8.

Semenov, Vladimir. (1987). "The Treaty's Basic Provisions: View of the Soviet Negotiator" in Walther Stutzle, Bhupendra Jasani and Regina Cowen (eds.) The ABM Treaty: To Defend or Not to Defned. Oxford: Oxford University Press.

Semenov, Vladimir. (1986). interview transcriptions for The Nuclear Age, 662000. Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 1.

Sending, Ole. Jacob (2002)."Constitution, Choice and Change: Problems with the 'logic of Appropriateness' and its Use in Constructivist Theory". European Journal of International 8(4). pp. 443-470.

Shapiro, J. Michael. (1989). "Textualizing Global Politics". Der Derian, James and Shapiro, J. Michael. International/ Intertextual Relations. New York: Lexington Books. Pp. 11-22.

Shapiro, J. Michael. (1990). "Strategic Discourse/Discursive Strategy: The Representation of "Security Policy" in the Video Age". International Studies Quarterly 34(3). pp. 327-40.

Sherwin, J. Martin. (1991). "Forward" in Kaplan, M. Fred. The Wizards of Armageddon. Stanford: Stanford University Press.

Shimshoni, Jonathan. (1988). Israel and Conventional Deterrence. Border Warfare from 1953 to 1970. Ithaca: Cornell University Press.

Shulman, D. Marshall. (1975). "Trends in Soviet Foreign Policy" in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constraints. New York: Praeger. pp. 3-22.

Sienkiewicz, Stanley (1978) 'SALT and Soviet Nuclear Doctrine', International Security 2(4): 84-100.

Simes, K. Dimitri. (1980-1) "Deterrence and Coercion in Soviet Policy". International Security 5(3). pp. 80-103.

Singer, J. David. (1969). "The Incomplete Theorist: Insights without Evidence" in Klaus Knorr and James, N. Rosenau. (eds.) Contending Approaches in International Politics. Princeton: Princeton University Press.
Skidmore, David. (1997). Contested Social Orders and International Politics. Nashville: Vanderbilt University Press

Skyrms, Brain. (2000). "Game Theory, Rationality and Evolution of the Social Contract" in Journal of Consciousness Studies 7(1-2). pp. 269-84.

Skyrms, Brain. (1996) .Evolution of the Social Contract. New York: Cambridge University Press.

Sloss, Leon. (24.11.1972). "A Fresh Look at US Strategic Policy", Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 9.

Sloss, Leon. (1.11.1972). "Your Memorandum of October 27 on 'Enhanced Strategic Deterrence'", Memorandum to Mr. Perez. Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 19.

Sloss, Leon. (17.12.1971). "Comments on General Graham's Memorandum-'Watershdes'", Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 9.

Sloss, Leon. (18.11.1966). "DoD White Paper on ABM", Memorandum to Mr. Kitchen. Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 13.

Smith, B. Constance. (1974). "An Analysis of the Soviet Decision to Begin SALT Negotiations", unpublished manuscript, Stanford University. Hoover Institute, Alexander Dallin, Box. no. 43.

Smith, Gerard (1980) Doubletalk. New York: Doubleday & Company.

Smith, Steve. (2000). "The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in the Last Twenty". Croft, Stuart. Terriff, Terry. (eds.) Critical Reflections on Security and Change. London: Frank Cass. pp. 72-101.

Smith, Steve. (2003). "Dialogue and the Reinforcement of Orthodoxy in International Relations". The International Studies Review. vol. 5(1). pp. 141-3.

Snead, L. David. (1999). The Gaither Committee, Eisenhower and the Cold War. Ohio: Ohio State University Press.

Snidal, Duncan. (2002)."Rational Choice and International Relations". Carlsnaes, Walter. Risse, Thomas and Simmons, A. Beth. (eds.). Handbook of International Relations. Sage. pp. 73-94.

Snyder, H. Glenn. (1959). Deterrence by Denial and Punishment. New Jersey: Princeton University, Woodrow Wilson School of Public and International Affairs Center of International Studies.

Snyder, Jack. (1977). The Soviet Strategic Culture: Implication for Limited Nuclear Operation. R-2154-AF. Santa Monica, California: RAND.

Snyder, L. Jack. (1985). "Perceptions of the Security Dilemma in 1914" in Jervis, Robert. Lebow, Richard. Ned and Stein, Gross. Janice .Psychology and Deterrence. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. pp. 153-179.

Snyder, Jack and Vinjamuri, Leslie. (2003/4). "Trials and Errors. Principle and Pragmatism in Strategic of International Justice", International Security 28(3). pp. 5-44.

Sonnenfeldt, Helmut. and Hayland, G. William. (1979). Soviet perspectives on security. London: International Institute for Strategic Studies. Adelphi paper No. 150.

Spencer, Metta. (1995). "'Political' Scientists". Bulletin of the Atomic Scientists. 51(4). Pp. 62-8.

Spiers, Ronald. (2.4.1970). "The DPRC Strategic Posture Study, Information Memorandum", Memorandum to Mr. Irwin John. Box 7 (folder January-June 1971).

Spiers, Ronald. (10.8.1972). "Press Speculations about New US Strategic Programs", Hoover Institute, Weiss Seymour Collection, Box 9.

Sprinz, F. Detlef. and Wolinsky-Nahmias, Yael. (2004). "Introduction: Methodology in International Relations Research" in Detlef F. Sprinz and Yael Wolinsky-Nahmias (eds.) Models, Numbers and Cases: Methods for Studying International Relations. Ann Arbor, Michigan: Michigan University Press.

Stein, Gross. Janice. (2000a). "New Challenges to Conflict Resolution: Humanitarian Non-Governmental Organizations in Complex Emergencies" in Stern, C. Paul and Druckman, Daniel. (eds.) International conflict resolution after the Cold War. pp. 383-419.

Stein, Gross. Janice. (2000b). "The Privatization of Security in the Global Political Space". International Studies Review 2(1). pp. 21-4.

Stein, Gross. Janice. (1996). "Deterrence and Learning in an Enduring Rivalry: Egypt and Israel, 1948-73". Security Studies 6 (1). 104-52.

Stein, Gross. Janice. (1994). "Political Learning By Doing: Gorbachev as Uncommitted Thinker and Motivated Learner" in International Organization vol. 48 no. 2. Pp. 155-183.

Stein, Gross. Janice. (1991). "Reassurance in International Conflict Management. Political Science Quarterly 106(3). Pp. 431-51.

Steinbruner, John. (1979). "Beyond Rational Deterrence – the Struggle for New Conceptions". World Politics 28(2). pp. 223-245.

Stern, C. Paul. Axelrod, Robert. Jervis, Robert. and Rander, Roy. (1989). "Deterrence in the Nuclear Age: The Search for Evidence" in Paul Stern, C., Robert Axelrod, Robert Jervis and Roy Rander (eds.) Perspective on Deterrence. New York: Oxford University Press. pp. 3-24.

Stueck, Whitney. William. (2002). Rethinking the Korean War. Princeton: Princeton University Press.

Sullivan, P. Michael. (2001). Theories of International Relation. Transition and Persistence. New York: Palgrave.

Sulzberger, C. L. (9.7.1962). "Foreign Affairs. Strategy vs. Strategy's Aims". New York Times. p. 30.

Tang. Shiping. (2005). "Reputation, Cult of Reputation, and International Conflict". Security Studies 14(1). p. 34-61.

Tannenwald, Nina (2005) "Stigmatizing the Bomb. Origins of the Nuclear Taboo". International Security 29(4). pp 5-49.

Tannenwald, Nina (1999) "The Nuclear Taboo: The United States and the Normative Basis of Nuclear Non-Use". International Organization 53(1). pp 433-68.

Tarr, W. David. (1991). Nuclear Deterrence and International Security. Alternative Nuclear Regimes. New York: Longman.

Taubman, William. (2004). Khrushchev the Man and His Era. New York: W. W. Norton & Company

Taylor, Charles. (1977). "Interpretation and the Sciences of Man". Dallmayr, R. R Fred and McCarthy, A. Thomas. Understanding Social Inquiry. Notre Dam: University of Notre Dame Press. pp. 101-31.

Terriff, Terry. (1995). The Nixon Administration and the Making of U.S Nuclear Strategy. Ithaca: Cornell University Press.

Tetlock, E. Philip. (1987). "Testing Deterrence Theory: Some Conceptual and Methodological Issues" in Journal of Social Issues, Vol. 43, No. 4. Pp. 85-91.

Tetlock, E. Philip. (1991). "Learning in US and Soviet Foreign Policy: In Search of an Elusive Concept" in Breslauer, W. George and Tetlock, E. Philip. (eds.) Learning in US and Soviet Foreign Policy. San-Francisco: Westview Press. Pp. 20-61.

Tetlock, Philip. and Belkin, Aaron. (1996). "Counterfactual Thoughts Experiments in World Politics: Logical, Psychological Perspectives" in Tetlock, Philip. and Belkin, Aaron. (eds.) (1996). Counterfactual Thoughts Experiments in World Politics: Logical, Psychological Perspectives. Princeton: Princeton University Press. pp. 3-38.

Thies, J. Wallace. (1991). "Learning in U.S Policy Toward Arms Control" in Breslauer, W. George and Tetlock, E. Philip. (eds.) Learning in US and Soviet Foreign Policy. San Francisco: Westview Press. Pp. 158-207.

Thomas, W. Wolfe. (1970) Soviet Power and Europe, 1945-70. Baltimore: The John Hopkins Press.

Tiercelin, Claudine. (1997). "Peirce on Norms, Evolution and Knowledge". Transactions of the C.S Peirce Society XXXIII(1). pp. 35-58.

Tilly, Charles. (1975). (ed.) The Formation of the National States in Western Europe. Princeton: Princeton University Press.

Tilly, Charles. (1998). "International Communities: Secure or Otherwise" in Adler, Emanuel. and Barnett, Michael. (eds.) (1998). Security Communities. New York: Cambridge University Press. pp. 397-412.

Toulmin, Stephen Edelston. (1972). Human Understanding. vol 1. Oxford: Clarendon Press.

Trachtenberg, Marc. (1991). History and Strategy. Princeton: Princeton University Press.

Trest, A. Warren. (1996). "Air Force Sources: Rethinking the Air War" in Brune, H. Lester. (ed.) The Korean War. Handbook of the Literature and Research. Westport: Greenwood Press. pp. 250-65.

Trofimenko, Henry. (1980). Changing Attitudes Toward Deterrence. ACIS Working Paper No. 25. Center for International and Strategic Affairs, University of California, Los Angeles.
Van Evera, Steve. (1997). Guide to Methods for Students in Political Science. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Tyushkevich, S. A. (1978). The Soviet Armed Forces: A History of Their Organizational Development. Translated by CIS Multilingual Section, Secretary of State Department, Ottawa, Canada.

Ullman, Harlan. (1975). "The Counter-Polaris" in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constraints. New York: Praeger. pp. 585-600.

Van Cleave, R. William. (25.7.1972). Hearing before the Subcommittee on National Security and International Operation of the Committee on Government Operations United States Senate. Ninety-Second Congress, second session, part 7. Washington: US Government Printing Office.

Vasquez, A. John. (2005). "The India-Pakistan Conflict in light of General Theories of War, Rivalry, and Deterrence" in T.V Paul (ed.) The India-Pakistan Conflict: An Enduring Rivalry. pp. 54-79.

Vigor, H. Peter. (1975). "The Semantic of Deterrence and Defense" in Michael MccGwire, Ken Booth and John McDonnell (eds.) Soviet Naval Policy. Objectives and Constrainsts. New York: Praeger. pp. 471-8.

Vlahos, Michael. (1984). "Foreword" in Rearden, L. Steven. (1984). The Evolution of American Strategic Doctrine. Paul Nitze and the Soviet Challenge. Boulder, Colorado: Westview Press. pp. ix-x.

Varadarajan, Latha. (2004). "Constructivism, Identity and Neoliberal (In)Security". Review of International Studies 30. pp. 319-41.

Wainstock, Dennis. (1999). Truman, MacArthur, and the Korean War. Westport: Greenwood Press.

Walker, G. Stephen. (1995). "Psychodynamic Processes and Framing Effects In Foreign Policy Decision-making: Woodrow Wilson's Operational Code". Political Psychology 16. pp. 697-717

Wallace, J. Richard. (13.12.1963). a letter to Dr. Lincoln P. Bloomfield, Center for International Affairs, Harvard University. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 26 (folder 11).

Wallace, J. Richard. (25.11.1963a). a letter to Professor Henry A. Kissinger, Center for International Affairs, Harvard University. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 23 (folder 5).

Wallace, J. Richard. (25.11.1963b). a letter to Professor William W. Kaufmann, Center for International Affairs, Harvard University. Hoover Institute, Atlantic Council of the U.S, Box. no. 26 (folder 11).

Wallace, R. Jay. (2003). "Practical Reason" in Zalta, N. Edward. (ed.) Stanford Encyclopedia of Philosophy available in http://plato.stanford.edu/entries/practical-reason/

Walt, M. Stephen. (1987). The Origins of Alliances. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Walt, M. Stephen. (1991). "The Renaissance of Security Studies". International Studies Quarterly 35(2) pp. 211-39.

Waltz, Kenneth. (1995). "More May Be Better" in Waltz, Kenneth and Sagan, Scott. The Spread of Nuclear Weapons: A Debate. New York: Norton. pp. 1-45.

Waltz, Kenneth. (1979). Theory of International Politics. Boston: Addison-Wesley.

Walzer, Michael. (2000[1977]). Just and Unjust Wars: Moral Argument with Historical Illustrations. New York: Basic Books.

Wasko, I. Arthur. (1.7.1962). "Doctrine of Counter Force". New York Times. Letter to the Times p. 112.

Weber, Max. (1968). Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology. Guenther Roth and Claus Wittich (eds.) New York: Bedminster Press. [vol. I).

Weber, Steven. (1991a). Cooperation and Discord in U.S-Soviet Arms Control. New Jersey: Princeton University Press.

Weber, Steven (1991b) 'Interactive Learning in U.S-Soviet Arms Control', in George Breslauer W. and Philip Tetlock E. (eds.) Learning in U.S and Soviet Foreign Policy, pp. 784-824. Colorado: Westview Press.

Wegner, Etienne. (1998). Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity. New York: Cambridge University Press.

Weiss Seymour. (4.6.1973). "Mutual Withdrawal of SLBMs out of Launch Range", Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 1 (folder May-August 1973).

Weiss Seymour. (25.6.1971). "SALT - Information Memorandum", Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 7 (folder January-June 1971).

Weiss, Seymour. (30.9.1965). "Memorandum of Conversation – ABM Briefing". Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 6 (folder May-Dec 1965).

Weiss, Seymour. (13.9.1965). "Memorandum for the Record – ABM Discussions". Hoover Institute, Weiss Seymoor Collection, Box 6 (folder May-Dec 1965)

Weldes, Jutta. Laffey, Mark. Gusterson, Hugh. and Duvall, Raymond. (1999). "Introduction: Constructing Insecurity" in Weldes, Jutta. Laffey, Mark. Gusterson, Hugh. and Duvall, Raymond. (eds.). Cultures of Insecurity: States, Communities and the Production of Danger. Minneapolis: University of Minnesota Press. pp. 1-33.

Weldes, Jutta. (1999). Constructing National Interests. The United States and the Cuban Missile Crisis. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Wells, F. Samuel. Jr. (1979). "Sounding the Tocsin: NSC 68 and the Soviet Threat". International Security 4(2). pp. 116-58.

Wendt, Alexander. (1987). "The agent-structure problem in international relations theory". International Organization 41(3). pp. 335-70

Wendt, Alexander. (1995). "Constructing International Politics". International Security 19. pp. 71-81.

Wendt, Alexander. (1996). "Collective Identity Formation and the International State" in Yosef Lapid and Frederick Kratochwil (eds). The return of culture and identity of ir theory. pp. 47-66.

Wendt, Alexander. (1999). Social Theory of International Politics. New York: Cambridge University Press.

Wight, Colin. (2002). "Philosophy of Social Science and International Relations". Carlsnaes, Walter. Risse, Thomas and Simmons, A. Beth. (eds.). Handbook of International Relations. Sage. pp. 23-51.

Whitcomb, Roger. (1998). The Cold War in a Retrospect. Westport, Conn.: Praeger Publishers.

Wiener, P. Philip. (ed.) (1958). Values in a Universe of Chance. Selected Writings of Charles S. Peirce. New York: Doubleday Anchor Books.

Williams, C. Michael. (1992). "Rethinking the "Logic" of Deterrence". Alternatives 17(1) pp. 67-93.

Williams, Phil. (1975a). "Deterrence" in Baylis, John. Booth, Ken, Garnett, John. and Williams, Phil. (eds.) Contemporary Strategy. Theories and Policies. London: Croom Helm. pp. 67-88.

Williams, Phil. (1975b). "United States Defense Policy" in Baylis, John. Booth, Ken, Garnett, John. and Williams, Phil. (eds.) Contemporary Strategy. Theories and Policies. London: Croom Helm. pp. 195-217.

Wilson, Robert. (1989). "Deterrence in Oligopolistic Competition" in Stern, C. Paul. Axelrod, Robert. Jervis, Robert. and Rander, Roy (eds.) Perspective on Deterrence. New York: Oxford University Press. pp. 157-190

Windsor, Philip. (2002). Strategic Thinking. An Introduction and Farewell. Boulder: Lynne Rienner.

Wohlstetter, Albert. (1964). "Strategy and the Natural Scientists". in Gilpin, Robert. and Wright, Christopher. (eds.). Scientists and National-Policy-Making. New York: Columbia University Press. pp. 174-239.

Wolfe, W. Thomas. (1974). Soviet Naval Interaction with the United States and its Influence on Soviet Naval Development. Santa Monica, California: RAND.

Wolfe, W. Thomas. (1970). Soviet Power and Europe 1945-1970. Baltimore : Johns Hopkins Press

Wolfe, W. Thomas. (1965). Soviet Strategy at the Crossroads. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Wyn, Jones. Richard. (1999). Security, Strategy and Critical Theory. Boulder: Lynne Rienner Publishers

Zagare, C. Frank. (1990). "Rationality and Deterrence". World Politics. 42(2). pp. 238-260.

Zehfuss, Maja. (2001). "Constructivism and Identity: a Dangerous Liaison" in European Journal of International Relations. Pp. 315-48.

Zhurkin, Vladimir. (1987a). interview transcriptions for The Nuclear Age, Tape 693000. Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 1.

Zhurkin, Vladimir. (1987b). interview transcriptions for The Nuclear Age, Tape 7170008. Hoover Institute, The Nuclear Age Collection, Box 1.

Zisk, Marten. Kimberly. (1990). "Soviet Academic Theories on International Conflict and Negotiation". Journal of Conflict Resolution 34(4). 678-93.

Zubok M. Vladislav. (2001). "New Evidence on the End of the Cold War". Cold War International History Project Bulletin 12/13. pp. 5-23.

Zubok M. Vladislav. and Harrison, M. Hope. (1999). "The Nuclear Education of Nikita Khrushchev': Dwight D. Eisenhower and the Thermonuclear Revolution" in Gaddis, John Lewis, Gordon, H. Philip, May, R. Ernest and Rosenberg, Jonathan. (eds.) Cold War Statesmen Confront the Bomb. Nuclear Diplomacy since 1945. New York: Oxford University Press. pp. 141-68.

Zürn, *Michael. (1997). "Assessing State Preferences and Explaining Institutional Choice: The Case of Intra German Trade". International Studies Quarterly 41. pp. 295-320.*